

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2025-YIL, 3-SON

journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'. Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD, dots. P.Lutfullayev, PhD, dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, Faks: (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. Jurnal Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008. "Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnalining 2025-yil 3-soni NamDPI Ilmiy-texnikaviy Kengashining 11-iyun 2025-yildagi 6-sonli kengaytirilgan yig'ilishida muhokama qilinib, ilmiy to'plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 6). Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

UDK: 37.0612

ZAMONAVIY TA'LIM SHAROITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING INFORMATSION-ANALITIK KOMPETENTLIGIGA QOYILAYOTGAN TALABLAR

Usmonova Kamola Erkinovna

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

E-mail: usmonovakamola70@gmail.com

Tel.: +998905811984

ORCID: 0009-0005-9716-0266

Annotatsiya: Ushbu maqolada informatsion-analitik kompetentlikning ta'lim tizimidagi ahamiyati va uning kelajakdagi o'qituvchilar faoliyatida tutgan o'рни tahlil qilingan. Zamonaviy ta'lim tizimida informatsion-analitik kompetentlik o'qituvchining eng muhim kasbiy ko'nikmalaridan biri sifatida qaralmoqda. Bu kompetentlik nafaqat ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va to'g'ri xulosalar chiqarishni, balki ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va boshqarishda innovatsion yondashuvlarni joriy etishni ham o'z ichiga oladi. Jamiyatning raqamlashuvi, axborot texnologiyalarining rivojlanishi kelajakdagi o'qituvchilardan yangi turdagi bilim va salohiyat talab qilishini anglatadi. Ushbu jarayonda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki tahlilchi, tadqiqotchi va mutaxassis sifatida faoliyat yuritishi lozim. Maqolada kelajakdagi o'qituvchilar tayyorlov jarayonida bu kompetentlikni samarali shakllantirish uchun ta'lim dasturlarini qayta ko'rib chiqish va amaliy yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarni joriy etish lozimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: informatsion-analitik kompetentlik, o'qituvchi, ta'lim, raqamli savodxonlik, axborot tahlili, pedagogik faoliyat, kompetentlik yondashuv, tanqidiy fikrlash, ta'lim sifatini oshirish, raqamli texnologiyalar, kasbiy rivojlanish, innovatsiya.

ТРЕБОВАНИЯ К ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В данной статье проанализировано значение информационно-аналитической компетентности в системе образования и её роль в деятельности будущих учителей. В современной образовательной системе информационно-аналитическая компетентность рассматривается как одно из важнейших профессиональных умений педагога. Эта компетентность включает не только сбор, анализ информации и формирование правильных выводов, но и внедрение инновационных подходов в организации и управлении образовательным процессом. Цифровизация общества и развитие информационных технологий требуют от будущих учителей новых знаний и потенциала. В этом процессе учитель должен выступать не только как передатчик знаний, но и как аналитик, исследователь и специалист. В статье подчёркивается необходимость пересмотра образовательных

программ и внедрения практико-ориентированных педагогических технологий для эффективного формирования данной компетентности у будущих учителей.

Ключевые слова: информационно-аналитическая компетентность, учитель, образование, цифровая грамотность, анализ информации, педагогическая деятельность, компетентностный подход, критическое мышление, повышение качества образования, цифровые технологии, профессиональное развитие, инновации.

REQUIREMENTS FOR THE INFORMATION-ANALYTICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS IN THE CONTEXT OF MODERN EDUCATION

Annatation: This article analyzes the importance of informational-analytical competence in the education system and its role in the activities of future teachers. In the modern educational system, informational-analytical competence is considered one of the most essential professional skills of a teacher. This competence includes not only the ability to collect and analyze data and draw correct conclusions, but also the implementation of innovative approaches in organizing and managing the educational process. The digitalization of society and the development of information technologies require future teachers to possess new types of knowledge and potential. In this context, a teacher must function not only as a knowledge provider but also as an analyst, researcher, and specialist. The article emphasizes the need to revise educational programs and introduce practice-oriented pedagogical technologies in order to effectively develop this competence in future teachers.

Keywords: informational-analytical competence, teacher, education, digital literacy, information analysis, pedagogical activity, competence-based approach, critical thinking, improving education quality, digital technologies, professional development, innovation.

KIRISH

Jadal rivojlanayotgan raqamli texnologiyalar davrida ta'lim tizimi ham tubdan o'zgarish va yangilanish bosqichiga qadam qo'ymoqda. Bu o'zgarishlar natijasida o'qituvchining an'anaviy roldan tashqari, yangi ko'nikmalarga ega bo'lgan, axborotni tahlil qilish, saralash va undan maqsadli foydalanish qobiliyatiga ega mutaxassis sifatidagi roliga ehtiyoj ortib bormoqda. Xususan, informatsion-analitik kompetentlik — bugungi kunda zamonaviy o'qituvchi uchun eng muhim kasbiy salohiyatlardan biriga aylanmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, ko'pgina pedagog kadrlar informatsion texnologiyalardan foydalanish bo'yicha ma'lum ko'nikmalarga ega bo'lsalar-da, ma'lumotlarni tahlil qilish, jarayonlarda analitik yondashuvni shakllantirish, axborotni tanlash borasida yetarli salohiyatga ega emaslar. Bu esa ta'lim jarayonida samaradorlikning kamayishiga, innovatsion yondashuvlarni to'g'ri qo'llay olmaslikka olib kelmoqda. Ayni paytda, ilmiy

adabiyotlarda informatsion-analitik kompetentlikning aniq ta'rifi, uni shakllantirish yo'llari va baholash mezonlari to'liq o'rganilmagan. Shuningdek, kelajakdagi o'qituvchilar uchun mazkur kompetentlikning o'quv dasturlarida qay darajada inobatga olinayotgani ham yetarlicha tadqiq etilmagan. Shundan kelib chiqib, informatsion-analitik kompetentlik tushunchasining mazmunini ochib berish, uning ta'limdagi ahamiyatini aniqlash hamda kelajakdagi o'qituvchilarda ushbu kompetentlikni shakllantirish zaruriyatini asoslash maqsad qilib olingan. Tadqiqotning asosiy vazifalari: informatsion-analitik kompetentlikning mazmuni va tarkibiy qismlarini tahlil qilish; mazkur kompetentlikning pedagogikadagi o'rni va ahamiyatini aniqlash; zamonaviy o'qituvchilar uchun qo'yilayotgan yangi talablar va ularda informatsion-analitik qobiliyatlarni rivojlantirish mexanizmlarini belgilash; ushbu kompetentlikni shakllantirish bo'yicha ilg'or tajribalar va tavsiyalarni berishdan iborat xisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Informatsion-analitik kompetentlik – zamonaviy ta'limda yuqori samaradorlikka erishishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu kompetentlikning mazmuni, shakllanish mexanizmlari va o'qituvchi faoliyatidagi o'rni bir qator ilmiy tadqiqotlarda o'rganilgan bo'lsa-da, ayrim muhim jihatlar hali ham yetarlicha ochib berilmagan. Pedagogik kompetentlik to'g'risidagi umumiy nazariy qarashlar L.M.Mitina, N.D.Nikandrov, A.K.Markova kabi olimlar tomonidan keng yoritilgan. Ularning ishlarida o'qituvchining kasbiy salohiyati, bilim va ko'nikmalari tizimi sifatida baholangan. Ammo bu kompetentlikni axborotni tahlil qilish, saralash, qayta ishlash, manbalarni tanlash va ularga tanqidiy yondashish nuqtai nazaridan baholashga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Informatsion texnologiyalar va ta'lim jarayonida ulardan samarali foydalanish bo'yicha tadqiqotlar T.I.Shamova, Y.S.Polat, S.G.Selevko kabi mutaxassislar tomonidan amalga oshirilgan. Ushbu tadqiqotlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali ta'lim sifatini oshirish imkoniyatlari ko'rsatib o'tilgan, ammo analitik yondashuv va axborotni tahlil qilish qobiliyatiga yo'naltirilgan kompetentlik alohida o'rganilmagan. Oliy ta'lim muassasalarida kelajakdagi o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida informatsion madaniyat, axborot bilan ishlash ko'nikmalarini

shakllantirish bo'yicha izlanishlar ham mavjud. Xususan, I.V.Xan, N.V.Makarova, A.Y.Uvarova ishlarida raqamli savodxonlik va axborot bilan ishlashdagi malaka ko'nikmalariga alohida urg'u berilgan. Ammo bunday ko'nikmalarni analitik fikrlash bilan bog'lash, tahlil, prognoz va qaror qabul qilish qobiliyati darajasida o'rganish hali yetarli emas.

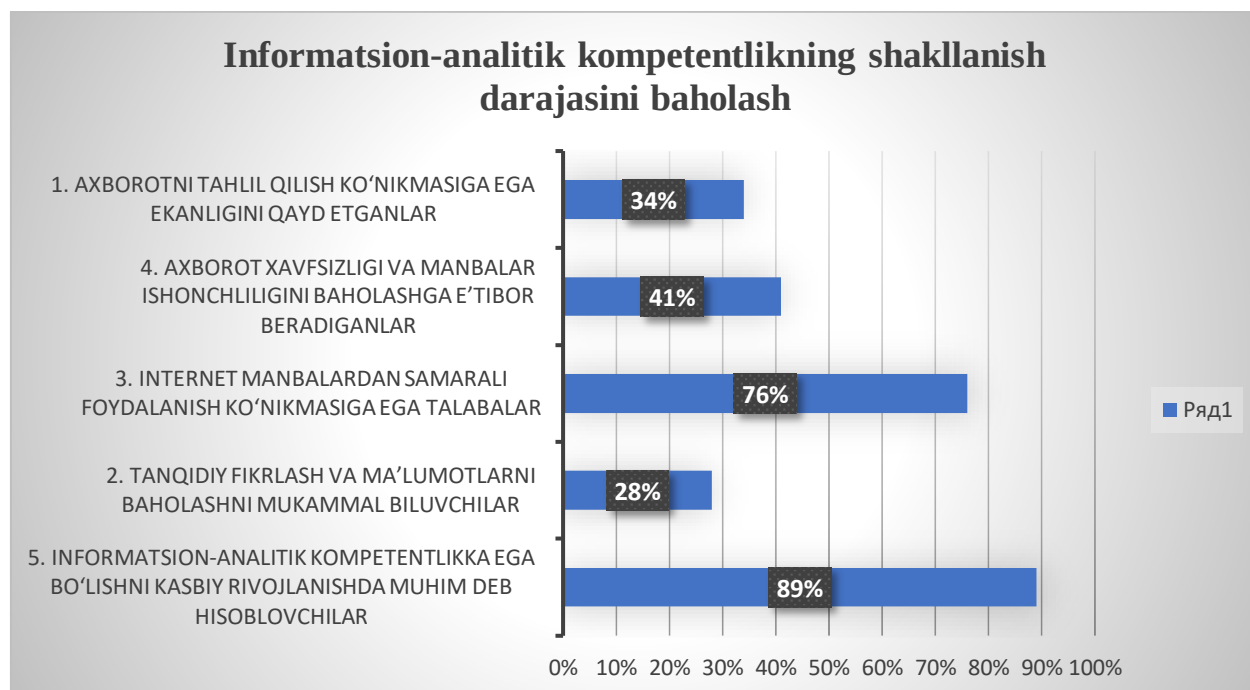
Shuningdek, mahalliy tadqiqotchilardan J.T.Yo'ldoshev, D.M.Abdullayev, Sh.I.Toshpo'latova kabi olimlar ta'limda raqamli transformatsiya jarayonlari, o'qituvchi rolining o'zgarishi va yangi kompetentliklarga bo'lgan talablar haqida fikr bildirganlar. Ular ta'limni raqamlashtirish jarayonida pedagoglarning informatsion kompetentlikka ega bo'lishi lozimligini ta'kidlaydilar, biroq informatsion-analitik kompetentlikni alohida yo'nalish sifatida tadqiq etishga kam e'tibor berilgan. Yuqorida keltirilgan adabiyotlar tahlili shundan dalolat beradiki, hozirgi kunda ta'limda informatsion-analitik kompetentlikning o'rnini yanada chuqurroq o'rganish, uning mazmuni, shakllanish jarayonlari hamda kelajakdagi o'qituvchilarni tayyorlashdagi ahamiyatini aniqlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Shu jihatdan, ushbu maqola mavjud ilmiy ishlarga tayangan holda, mazkur kompetentlikni aniqlash va tahlil etishga qaratilgan bo'lib, mavjud bo'shliqlarni to'ldirishga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, informatsion-analitik kompetentlik – bu faqatgina axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasi emas, balki ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish, interpretatsiya etish, tanqidiy va tizimli yondashuv asosida to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatini ham o'z ichiga oladigan murakkab kasbiy kompetentlik hisoblanadi. Ta'lim sohasida yuz berayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari o'qituvchidan yangi ko'nikmalarni talab etmoqda. Xususan, raqamli resurslardan maqsadli va samarali foydalanish, axborot xatarlarini baholash, faktlarni tahlil qilish va turli manbalarni tanqidiy tahlil qilish qobiliyati bugungi kunda har bir pedagog uchun zarur hisoblanadi. Olib borilgan tahlillar asosida aniqlandiki, hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarida kelajakdagi o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida informatsion kompetentlikka ma'lum darajada e'tibor qaratilmoqda, biroq bu jarayonda analitik fikrlashni shakllantirish va axborotni tahlil qilish kabi jihatlar yetarlicha qamrab olinmagan. Ta'lim dasturlari

va o'quv metodik materiallarda informatsion-analitik kompetentlik alohida komponent sifatida aks etmagani, yosh pedagoglar mazkur kompetensiyani mustaqil ravishda rivojlantirishga majbur bo'layotganini ko'rsatadi. Shuningdek, o'qituvchi faoliyatidagi bu kompetentlik ta'lim sifatini oshirish, innovatsion yondashuvlarni qo'llash, talabalarda mustaqil ta'lim olish qobiliyatini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Mos ravishda, bu kompetentlikni shakllantirish uchun ta'lim jarayonida integratsiyalashgan, amaliy yo'naltirilgan, loyiha va masalaga asoslangan ta'lim texnologiyalarini joriy etish talab etiladi.

Tadqiqot jarayonida informatsion-analitik kompetentlikning shakllanish darajasini baholash maqsadida Farg'ona davlat universitetida tahsil olayotgan 4-bosqich pedagogika yo'nalishi talabalari o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnomada jami 120 nafar talaba ishtirok etdi. So'rovnoma 15 ta savoldan iborat bo'lib, unda bilim, ko'nikma va amaliyotdagi qo'llash tajribasi qamrab olindi.

Bu natijalardan ko'rinib turibdiki, talabalarda axborotni topish va foydalanish ko'nikmalari yuqori darajada shakllangan bo'lsa-da, uni tahlil qilish, tanqidiy baholash va strategik qaror chiqarish qobiliyatlari yetarlicha rivojlanmagan. Bundan tashqari, ko'pchilik talabalar ushbu kompetentlikni o'z kasbiy faoliyati uchun muhim deb hisoblashi, lekin amalda uning elementlarini to'liq o'zlashtirmaganini ko'rsatmoqda.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, zamonaviy ta'lim tizimida informatsion-analitik kompetentlik o'qituvchining kasbiy salohiyatining ajralmas qismi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu kompetentlik nafaqat axborot texnologiyalaridan foydalanish, balki axborotni to'g'ri qabul qilish, tahlil qilish, baholash va undan maqsadli foydalanish jarayonlarini qamrab oladi. Jahon ta'lim maydonida yuz berayotgan raqamli transformatsiya, axborot oqimlarining ortishi, bilimning tez yangilanishi fonida o'qituvchining informatsion-analitik qobiliyatlari nafaqat dolzarb, balki strategik ahamiyat kasb etmoqda. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida informatsion kompetentlikka e'tibor berilsa-da, uning "analitik" komponenti yetarlicha qamrab olinmayapti. Shu sababli, ta'lim dasturlari, metodik materiallar va o'quv jarayonlarida informatsion-analitik kompetentlikni shakllantirishga qaratilgan maqsadli yondashuvni joriy etish zarur. Kelajakdagi o'qituvchilar: axborotni tanlash va saralash; tahlil qilish va interpretatsiya etish; tanqidiy fikrlash asosida qaror qabul qilish; axborot xavfsizligi va ishonchliligini baholash kabi qobiliyatlarga ega bo'lishlari talab etiladi. Bu esa o'qituvchining bilim berishda nafaqat ma'lumot yetkazuvchi, balki yosh avlodni axborot oqimida to'g'ri yo'naltiradigan, intellektual yetakchi sifatida faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Mazkur kompetentlikni rivojlantirish pedagog kadrlar tayyorlashda ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilanishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Селевко Г.К. Компетентностный подход в образовании — М.: Народное образование, 2006.(Competency-Based Approach in Education)
2. Уварова А.Ю., Макарова Н.В. Формирование информационно-аналитической компетентности студентов вуза в условиях цифровизации образования // Вестник ТГПУ. — 2021. — №4. — С. 67–72.(Development of University Students' Information-Analytical Competence in the Context of Education Digitalization)
3. Абдуллаев Д.М. Ўқитувчиларда рақамли саводхонликни ривожлантириш масалалари // Педагогика фанлари журнали. — Тошкент, 2022. — №2. — Б. 45–50. (Issues of Developing Digital Literacy Among Teachers)
4. Тошпўлатова Ш.И. Таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишнинг самарали йўллари // Ўзбекистонда педагогик

тадқиқотлар. — 2023. — №1. — Б. 32–36.(Effective Ways of Using Information and Communication Technologies in the Educational Process)

UDK: 311.752

ZAMONAVIY PEDAGOGIK METODLAR ASOSIDA TALABALARGA TA'LIM-TARBIYA BERISH MEXANIZMLARI

Jumaniyozova Nasiba

Toshkent davlat transport universiteti

F.f.b.f.d.(phd), dotsent

+99871 299-02-36

<https://orcid.org/0000-0001-8208-4276>

e-mail: jumaniyazovan87@gmail.com

TDTrU.f.f.d. prof. J.Ramatov taqrizi asosida

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim jarayonida talabalarga ta'lim va tarbiya berish jarayonida qo'llanilayotgan zamonaviy pedagogik metodlar va ularni samarali amalga oshirish mexanizmlari tahlil qilingan. Muallif metodlarning tadqiqotlari, amaliy laboratoriyalari hamda pedagogik faoliyatdagi interaktivlik, shaxsga yo'llangan jismoniy va jismoniy mehnat haqida fikr yuritadi.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, metodologiya, ta'lim-tarbiya, interfaol metodlar, pedagogika, innovatsion texnologiya, o'yin texnologiyasi, yuksak ma'naviyat.

MECHANISMS OF EDUCATION AND EDUCATION OF STUDENTS BASED ON MODERN PEDAGOGICAL METHODS

Annotation. This article analyzes modern pedagogical methods used in the process of education and upbringing of students in higher education and the mechanisms for their effective implementation. The author discusses the research of methods, practical laboratories, as well as interactivity in pedagogical activity, physical and physical labor directed at the individual.

Keywords: education system, methodology, education, interactive methods, pedagogy, innovative technology, game technology, high spirituality.

МЕХАНИЗМЫ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ

Аннотация. В статье анализируются современные педагогические методы, используемые в процессе обучения и воспитания студентов в высшей школе, и механизмы их эффективной реализации. Автор рассматривает исследования методов, практические лаборатории, а также интерактивность в педагогической деятельности, физический и физический труд, направленный на личность.

Ключевые слова: система образования, методика, образование, интерактивные методы, педагогика, инновационные технологии, игровые технологии, высокая духовность.

KIRISH

Globallashuv va faol axborot almashinuv jarayonida ommaviy madaniyatning tobora avj olib borishi, XX asrda terrorizm, ekstremizm, odam savdosi, giyohvadlik kabi illatlar davlatlar rivojiga to'siq bo'lgan bo'lsa, XXI asrda yuqoridagi vayronkor illatlar qatorida raqamli fobiya, raqamli demans, sotsial qaramlik kabi illatlar tobora katta auditoriyani qamrab olmoqda. O'quvchilarda mazkur buzg'unchi g'oyalarga qarshi ma'naviy immunitetni hosil qilishda axloqiy qarashlarni, insoniy fazilatlarni Soft skills – hayotiy ko'nikmalar sifatida rivojlantirishga ustuvorlik berilmoqda. Shuningdek, xalqaro ta'lim tajribalaridan kelib chiqib, o'quvchilarda faol fuqarolik kompetensiyalarini, insoniy fazilatlarni, ya'ni qadriyatli munosabat, qadriyatli xulq-atvorni rivojlantirishda aksiologik yondashuv bugungi kunda rivojlangan davlatlar tomonidan samarali ekanligi alohida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, o'quvchilarda insoniylikni belgilab beruvchi shaxsiy qadriyatlarini shakllantirish, Soft Skills, "4K" ko'nikmalarni rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish, mazkur ko'nikmalarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy omillarni aniqlashtirish, pedagogik-dagnostik korreksiyalash faoliyatini tizimli amalga oshirish va o'quvchilarning shaxsiy qadriyatlari, axloqiy qarashlari, insoniy fazilatlarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar pedagog kadrlarning kasbiy kompetentlik sifat (kompetensiya)lariga egaliklarini aniqlash va baholashni taqozo etmoqda. Shu bois so'nggi yillarda uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida pedagog kadrlarning kasbiy kompetentlik sifatlariga egaligini aniqlash va baholashga e'tibor qaratilib, bu yo'lda amaliy harakatlar olib borilmoqda. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida pedagog kadrlarni yetishtirish masalasi ko'plab umumiy ilmiy, ijtimoiy, madaniy va axloqiy jarayonlar tutashgan joydadir. Pedagoglarning o'zi muhim ijtimoiy rol o'ynaydigan ziyolilarning o'ziga xos guruhini tashkil etadi. Aynan oliy ta'lim muassasasining pedagogsi zamonaviy raqobat sharoitida yuqori malakali mutaxassisni shakllantirishga bevosita javobgardir. O'zbekiston Respublikasi kelajak taraqqiyoti nafaqat iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va huquqiy omillarga va shu bilan birga madaniyma'naviy sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlarga bog'liqdir .

Oliy ta'lim dagi o'quv jarayonining sifati ko'p omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida o'qitishning usul va metodlari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Binobarin, ular bilimlarning ongli va chuqur o'zlashtirilishiga, talabalarda mustaqillik va ijodiy faollikning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Usul va metod tushunchalari o'zaro bog'liqdir, chunki ularning har biri metod sifatida ham, usul sifatida ham namoyon bo'ladi. Ta'lim metodlari: tushuncha, funksiya, tasnif. «Metod» so'zining yunoncha tarjimasi «tadqiqot, usul, maqsadga erishish yo'li» kabi ma'nolarni anglatadi. Filofosiya lug'atida ushbu tushuncha umumiy tarzda «maqsadga erishish usullari»1 deya sharhlangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogika amaliyotida o'qitish usullari va metodlarining juda katta boyligi to'plangan. Ularni tanlashda turli sharoitlar, o'tilayotgan fanning xarakteri, bolalarning yosh xususiyatlari, oldingi tayyorgarlik darajasi va hokazolar hisobga olinadi. Forobiyning fan va san'atning afzalligi haqidagi risolasida o'quv jarayonini tashkil etishga va o'qitish metodlariga qo'yiladigan talablar ifodalangan. Olim o'zining o'qitish metodlari haqidagi tushuntirishlarida talabalarga turli bilimlar berish bilan birga, mustaqil holda bilim olish yo'llarini ham ko'rsatish, ularni bilimlarning zarurligiga shak-shubhasiz ishonitirish kerakligini uqtirgan.

Sharq qomusiy olimlarining asarlarini tahlil qilish, hozirgi terminologiyadan foydalanib, mazkur asarlar mualliflarining prinsiplari va o'qitish metodlari bilishning umumiy qonunlariga muvofiqligini aniqqash imkonini beradi. Barcha qomusiy olimlar foydalangan o'qitish metodlarini bir necha guruhga ajratish mumkin. Bular: ko'rsatmali tajriba metodlari (Ibn Sino), bilimlarni bayon qilishning savol-javobli yo'llari (Abu Rayhon Beruniy, al-Xorazmiy), ko'nikma va malakalarni shakllantirish metodlari, bilimlarni tekshirish metodlari (Abu Nasr Forobiy, al-Xorazmiy) va hokazolardan iboratdir. Shunisi diqqatga sazovorki, mazkur olimlarning barchasi talabalar faoliyatini kuchaytirish va ularda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish maqsadini ko'zlagandar.

Burxoniddin Zarnudjiyning fikricha, insonning bilish faoliyati bilmaslikdan bilishga qarab boradi. Aql - faol, ijodiy kuchdir, koinotni bilish qurolidir. Ammo dastlabki tajribasiz bilishning bo'lishi mumkin emas. Chunki umuminsoniy aql

tushunchasi taqqoslash, kuzatish va tajriba yo'li bilan tarkib topadi. Bundan shunday pedagogik xulosa chiqarish mumkinki, inson hissiy idrokni boyitish bilangina o'zining bilimlarini oshira oladi. Shuning uchun ta'limda talabalarning o'zidagi tajribaga tayangan metodlardan iloji boricha keng foydalanish kerak.

Metodlar va usullarni tanlash o'qituvchi darsda hal qilishi mo'ljallangan masalaga bog'liq bo'ladi. Chunonchi, yangi materialni bayon etishda bir xil metodlar qo'llansa, uni mustahkamlashda ikkinchi va mavzuni umumlashtirishda yana boshqa xil metodlar qo'llanadi. Darsning turli bosqichlarida puxta o'ylash va samarali usullar hamda metodlarni tanlash juda muhimdir. O'qituvchi darsning eng boshida 4-5 daqiqa umumiy so'rashni amalga oshiradi va talabalarning qaysi guruhi o'tgan dars bo'yicha yetarli darajada o'zlashtirmaganini aniqlaydi va keyingi so'rashda sinfning diqqat-e'tiborini eng avval ana shu masalaga qaratadi. Dastlab savollarga batafsil javob bera oladigan talabalardan so'raydi. Natijada sinfning bir qismi uchun murakkablik qilgan material tushunarli bo'ladi. Bu usul talabalarning mashg'ulotlardagi nuqsonlarini payqash va shu xaxoti bartaraf etishda yordam beradi. Mazkur usulning samaradorligi ham xuddi ana shundadir.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari talabalarini yangicha tafakkurga ega, ijodiy fikrlovchi, yuksak ma'naviyatli qilib tarbiyalash o'quv muassasalarimiz oldida turgan eng dolzarb muammolar sirasiga kiradi. Bunday muammolarni hal etish ko'p jihatdan ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan samarali usullar, vositalar va ularni shakllantirish yo'llariga ham bog'liq. Demak, ta'lim muassasalarida yoshlarni mustaqil ishlash faolligini boshqarishda professor-pedagog tomonidan ta'lim-tarbiya jarayonini uzluksiz ravishda barcha bosqichlarda amalga oshirishlariga bog'liq, deyish mumkin. Buning uchun ta'lim dargohlarida mustaqil ishlashga o'rganish tarbiyasini shakllantirishni dolzarb vazifa qilib qo'ymoq lozim. Pedagogik ta'lim-tarbiya tizimida har bir fan talaba-yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda ma'lum maqsadlar uchun o'z ta'sirini o'tkazadi. Talabalarni axloq qoidalari, fanlar bo'yicha bilimlarni baholash mezonlari, ichki tartib-qoidalari va nizomlari bilan belgilanadi. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Pedagogikaga oid adabiyotlarda pedagogik o'yin degan tushuncha mavjud. Pedagogik jarayonni tashkil etishning bir qator metodlari va usullari hamda turli shakldagi pedagogik o'yinlar —O'yinli pedagogik texnologiyal

ni tashkil etadi. Pedagogik o'yinda ta'limning pedagogik maqsadlari aniq qilib qo'yiladi. Pedagogik o'yinlar asosida talabalarning o'quv faoliyatiga yo'llovchi o'yinli usullar va vaziyatlarni vujudga keltirish yotadi. G.K.Selevko tomonidan pedagogik o'yinlar tasnifi va uni amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari ishlab chiqilganini e'tirof etmay bo'lmaydi. Olimning fikriga ko'ra, pedagogik o'yinlar quyidagi asosiy yo'nalishlarda bo'ladi:

- didaktik maqsad o'yinli vazifa shaklida qo'yiladi;
- o'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysunadi;
- o'quv materialidan o'yin vositasi sifatida foydalaniladi;
- o'quv jarayoniga didaktik vazifa o'yinga aylantirilganda musobaqalashish unsurlari kiritiladi;
- didaktik vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishi o'yin natijalari bilan bo'linadi. Pedagogik o'yinlar faoliyat turlari, pedagogik jarayon xarakteri, o'yin metodikasi, soha xususiyati, o'yin muhiti bo'yicha tasnif qilingan. Oliy Oliy ta'lim amaliyotida tadbirkorlik o'yinlariga alohida ahamiyat beriladi. Tadbirkorlik o'yinlari nazariyasi umuman boshqa o'yin faoliyati nazariyasi bilan bevosita bog'langan. Tadbirkorlik o'yinlarini mashhur psixologlar L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, N.Y.Galperin va boshqalarning ishlarida nazariy jihardan asoslangan. Ta'lim jarayonida bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanganlik darajasini nazorat qilish ham alohida ahamiyatga ega. Shu xususda, o'yin orqali og'zaki savol-javob usuli an'anaviy usullardan biri hisoblanadi. Og'zaki savol-javob orqali tashkil qilingan o'yin texnologiyasi talabalarni hozir javoblikka tayyorlaydi. Og'zaki savol-javob orqali tashkil qilingan o'yin yakka va yopasiga so'rash tariqasida amalga oshiriladi. Yakka talabadan so'ralganda pedagog talabaga savol beradi, uning javoblaridan talaba materialini qanchalik o'zlashtirganligi ma'lum bo'ladi. Butun guruh yoppasiga so'ralganda, pedagog o'zaro mantiqiy bog'langan savollarni tanlaydi va ularni butun guruh talabalariga tashlaydi. Bunday holatda talabalarning javob berishga faolligi aniqlanadi. Og'zaki savol-javob talabalarni so'zamollikka, aniq so'zlar ishlatib, mantiqiy javob axtarishga, shakllangan bilimni so'zlarda ifodalashga o'rgatadi hamda og'zaki nutq madaniyatini o'stiradi. Pedagogning vazifasi, talabalar nutqidagi ba'zi nuqsonlarni ustalik bilan talabaning izzat-nafsiga daxl qilmasdan,

kamsitishlarsiz to'g'rilashdan iborat. Bu o'yin turi talabalarda nutq o'stirish mezonini tarbiyalash turiga kiradi.

Metodik ko'rsatmalarda metodologiya masalalari va pedagogik o'yinlar nazariyasiga katta e'tibor berilgan. Pedagogik o'yinli, munozarali, muammoli masalalarni yechish amaliy mashg'ulotlarda har bir mavzu bo'yicha o'yin texnologiyalar asosida adabiyotlarda manbalar taklif etiladi. Biz talabalarga o'yin mashg'ulotlarini bajarishdan oldin quyidagi amallarni bajarishni tavsiya etamiz:

- mavzu yuzasidan zaruriy adabiyotlarni to'plash va ularni o'rganish;
- fikrlab, o'ylab, o'yinning rejasini tuzish;
- asosiy manbalarning to'g'riligiga ishonch hosil qilish;
- adabiyotlarda ko'rib chiqilgan asoslarni taqqoslab ulardan umumiy va xususiyatlarini ajratish;
- o'yinga tegishli ko'rgazmali qurollarni tayyorlash, shaxsiy kuzatishlar, tajriba va hayotiy mohirlikdan foydalanish. Ta'lim jarayonida o'tkaziladigan o'yinlar talabalarning nafaqat fanga nisbatan qiziqishini uyg'otadi, balki ularning milliy qadriyatlar va madaniy-meroslarimizdan foydalanishning asoslarini mukammal bilib olishga asos bo'ladi. Bu nazariya pedagogik texnologiyalar yordamida amalga oshiriladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Pedagogik texnologiya shakllar, metodlar, yo'llar, usullar, tarbiyaviy vositalarni, tanlab olish va joylashtirishni, aniqlovchi psixologik-pedagogik, ko'rsatmalarning majmuidan iborat. Texnologik tuzilmalarning yordamida o'quv-tarbiya ishining bironta yoki bir nechta jabhalarda talabalarning bilim, malaka va ko'nikmalarini o'zlashtirishda samarali natijalarga erishish ta'minlanadi. Shunday qilib, o'yin texnologiyasini tashkil qilishda professor-pedagoglar va talabalarning o'zaro bir-biriga bog'liq ishi dasturlashtiriladi. O'yin texnologiyalarining bir necha modifikatsiyalari mavjud:

- 1) Imitatsion o'yinlar. Bunday o'yinlardan maqsad qaysidir tashkilot, muassasa va uning qismlari faoliyati andaza qilinadi. Voqealar kishilarning biron faoliyati yoki holati namuna qilib olinishi mumkin. Ssenariyda bunday o'ynash yozib chiqiladi va imitatsiya qilinadigan obyektlar va jarayonlar belgilanadi.

2) Operatsion o'yinlar. Bunday o'yinlarda aniq o'ziga xos voqea-hodisaning bajarilishi mashq qilinadi. Operatsion o'yinlar ish jarayoniga mos modellashtiriladi.

3) Rol ijro etish o'yinlari. Unda aniq shaxsning xulqi xatti-harakati, o'z vazifalari va majburiyatlarini bajarilish taktikasi mashq qilinadi.

4) Tadbirkorlik teatri. Bunda qandaydir vaziyat va undagi kishining xulqi o'ynaladi. Bu o'yinning asosiy vazifasi turli holatlarda mo'ljalni to'g'ri baholay olishni o'rgatish, o'zining xulqiga to'g'ri baho berish, boshqa kishilarning imkoniyatlarini baholay olish, ular bilan muloqot o'rnatishga o'rgatishdir.

5) O'yinga kirishish. Bu bosqichda o'yin rejasi aniqlanadi, mashg'ulotning bosh rejasi belgilanib olinadi, mashg'ulotning bosh maqsadi shakllantiriladi, muammoni qo'yish va vaziyatni tanlash kerak bo'ladi.

6) O'tkazish bosqichi. Bu o'yin jarayonidir. O'yin boshlangach, hech kim unga aralashmaydi va uning borishini o'zgatira olmaydi. O'yinni faqat uni boshqaruvchi tuzatib borishi mumkin.

7) Tahlil bosqichi. O'yin natijalari muhokama qilinadi va baholanadi. Bu bosqichda ekspertlarning fikrlari eshitiladi, o'zaro fikr almashinadi, talabalar o'z xatti-harakatlari va xulosalarini himoya qiladilar.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'yin texnologiyalaridan foydalanishning asosini talabalarni faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyat tashkil etadi. O'yin olimlar tadqiqotlariga ko'ra, mehnat va o'qish bilan birgalikda faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi. Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda o'z o'rnini barqaror egallash, o'zini-o'zi boshqarish va shuningdek, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. O'yin ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'nalgan vaziyatlarda faoliyat turi sifatida belgilanadi va unda shaxsning o'z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi. O'yin hissiy ko'tarinkilikka xosdir. U o'zaro kurash, musobaqalashish, raqobat shaklida namoyon bo'ladi. O'yinning o'yin mazmunini aks ettiruvchi, uni rivojlantirishning mantiqiy va vaqtincha izchilligini ko'zda tutgan bevosita tegishli va unga aloqador qoidalar bo'lishini ko'rsatadi.

Tadqiqotchilar nazariy aspektda o'yinga faoliyat, jarayon va o'qitish metodi sifatida qaraydilar. O'yin faoliyat sifatida maqsadning belgilab olish, rejalashtirish va amalga oshirish, natijalarni tahlil qilishni qamrab oladi. Va bunda shaxs subyekt sifatida o'z imkoniyatlarini to'la amalga oshiradi. O'yin faoliyatini motivatsiyalash o'yin xarakterining musobaqalashish shartlari, shaxsning o'zini namoyon qila olishi, o'z imkoniyatlarini amalga oshirish ehtiyojlarni qondirishdan kelib chiqadi. O'yinlar turli maqsadlarga yo'naltirilgan bo'ladi. Ular didaktik, tarbiyaviy, faoliyatni rivojlantiruvchi va ijtimoiylashuv maqsadlarida qo'llaniladi. O'yinning didaktik maqsadi bilimlar doirasi, bilish faoliyati, amaliy faoliyatda bilim, malaka va ko'nikmalarni qo'llash, umumta'lim malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. O'yinning tarbiyaviy maqsadi esa mustaqillik, irodani tarbiyalash, muayyan yondashuvlar, nuqtainazarlar, ma'naviy-estetik dunyoqarashni shakllantirishdagi hamkorlikni, kollektivizmni, jamoaga kirib keta olishni, kommunikativlikni tarbiyalashga qaratilgan bo'ladi. Faoliyatni rivojlantiruvchi o'yinlar, diqqat, xotira, nutq, tafakkur, qiyoslash malakasi, chog'ishtirish, o'xshashni topish, faraz, xayol, ijodiy qobiliyat, empatiya, refleksiya, optimal yechimni topa olish, o'quv faoliyatini motivatsiyalashni rivojlantirishga qaratilgan.

O'qishga bo'lgan yordamni olish uchun unga har bir masala mustaqil va ijodiy yondashishni zarur. Ta'lim jarayonining samarali bo'lishi, eng avvalo, pedagogning faoliyati to'g'ri tashkil etish bog'liq. Pedagogik texnologiyaning asosli negizi ham aynan shu hamkorlikka tayanadi. Ya'ni, o'qituvchi va o'quvchiga yordam olish yo'lida qo'llab-quvvatlash texnologiyalaridan foydalanish kerak. Agari ta'lim texnologiyalari orqali o'quv quvvat olish imkoniyatlariga erishish – ya'ni o'quvchilar mustaqil fikrlasa, ijodiy ishlasa, izlansa, tahlil qila olsa, ishlab chiqarishni o'rgansa, o'ziga va guruhiga baho bera bo'lsa, o'qituvchi esa buning uchun sharoit va imkon yaratib bera bo'lsa – bunday ta'lim albatta yuqori samaradorlikka ega bo'ladi. Shuni unutmas lozimki, har bir dars, mavzu yoki fan o'ziga xos pedagogik texnologiyani talab qiladi. Ya'ni pedagogik texnologiya – bu yakkalangan o'quv jarayoni bo'lib, o'quvchining harakatidan chiqib, aniq yo' va u kelib chiqqan, oldindan belgilangan kafolatlangan natijani nazorat qilish tizimili pedagogik faoliyatdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Zamonaviy pedagogik metodlar asosida ta'lim va tarbiyani uyg'unlashtirish — bu o'z oldiga muhim vazifalar qo'ygan jamiyat uchun muhim strategik yo'nalishdir. Ta'lim-tarbiya mexanizmlarining ishchi va puxta tayyorlangan bo'lishi, talabalar shaxsini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu boisdan ham pedagoglar doimiy ravishda zamonaviy metodlarni o'zlashtirib borishi, ijodkorlik bilan qo'llashni ta'lim tizimini oshirishning muhim omilidir.

ADABIYOTLAR

1. Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ...diss. – T., 1993. -364 b.
2. Xustav A. Rol innovatsii v razvitii obrazovaniya i nauki. – M., 2004.
3. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va mahorat. – T., 2003.
4. Yo'ldoshev J.G'. Pedagogik texnologiyalar. – T., 2000

УДК: 372.881.111.1:811.111 / 373.611

YUQORI SINIF O'QUVCHILARIGA INGLIZ TILIDAGI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI O'QITISH METODOLOGIYASI

Maqsudov Ulug'bek Qurbonovich

*Pedagogika kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
dotsent, Farg'ona Davlat Universiteti, O'zbekiston*

umaqsudov1280@gmail.com

+998 90 303 19 34

<https://orcid.org/0000-0003-2661-4310>

Akbarova Mohinur Alisher qizi

*Farg'ona davlat universiteti Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi
magistranti*

Annotatsiya: Maqolada ingliz tilidagi frazeologik birliklarning o'quv-tarbiyaviy jarayonidagi o'рни, ularning tasnifi hamda yuqori sinf o'quvchilariga samarali o'qitish metodlari tahlil qilindi. Ta'limda frazeologizmlardan foydalanish o'quvchilarni tilni jonli va madaniy kontekstda o'rganishga rag'batlantiradi, lug'at boyligini va nutq madaniyatini oshiradi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, ingliz tili, metodologiya, yuqori sinf, kontekst, kommunikativ yondashuv.

МЕТОДОЛОГИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ ДЛЯ СТАРШЕКЛАСНИКОВ

Аннотация: В статье анализируется роль фразеологических единиц английского языка в учебно-воспитательном процессе, их классификация и эффективные методы преподавания для старшеклассников. Применение фразеологизмов в обучении стимулирует учащихся изучать язык в живом культурном контексте, расширяет их словарный запас и развивает культуру речи

Ключевые слова: фразеологические единицы; английский язык; методология; старшеклассники; контекст; коммуникативный подход.

METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS TO SENIOR SECONDARY STUDENTS

Abstract. This article analyzes the role of English phraseological units in the educational process, their classification, and effective teaching methods for senior secondary students. The use of phraseological units in instruction encourages learners to engage with the language in a vivid cultural context, enhances their lexical richness, and improves their communicative competence.

Keywords: phraseological units; English language; methodology; senior secondary students; context; communicative approach

KIRISH

Bugungi kunda ingliz tilini o'qitish jarayonida o'quvchilarning nutqiy faoliyatini boyitish, ularning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun frazeologik birliklarni o'qitish zarurati tobora ortib bormoqda. "Ta'lim to'g'risidagi qonun"da, "...o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish, shu jumladan, frazeologik birliklarni tushunish va samarali qo'llashga yo'naltirilgan ta'lim tizimini yaratishga qaratilgan. O'quvchilarga frazeologik birliklarni o'rgatish, ular orqali tilni yaxshiroq tushunish va samarali muloqot qilish imkonini beradi."

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, yuqori sinf o'quvchilari uchun frazeologik birliklarni o'qitish kommunikativ yondashuv, kontekstda o'rganish va amaliy mashg'ulotlar orqali samaraliroq bo'ladi. Bugungi globallashuv jarayonlari va xalqaro muloqot zarurati frazeologik birliklarni o'zlashtirishni til o'rganish jarayonining ajralmas qismiga aylantirgan bo'lib, bu ko'nikma o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini yuksaltirishda muhim ahamiyatga ega.

Respublikamizdagi olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, yuqori sinf o'quvchilari uchun frazeologik birliklarni o'qitish ularning nutqiy malakasini oshirish, real hayotda ingliz tilida erkin muloqot qilish qobiliyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ta'limning fan bo'yicha milliy dasturida ham bu masalaga e'tibor qaratilib, kommunikativ yondashuv va interaktiv usullar asosida frazeologik birliklarni o'rgatish zaruriyati belgilamoqda. Shuningdek, respublikada til o'rganish jarayonida autentik materiallardan foydalanish va amaliy mashg'ulotlarga e'tibor qaratish talabi kuchayib bormoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Mamlakatimizda xorijiy tillarni o'qitish metodikasi bo'yicha G.X.Bakieva, L.T.Axmedova, J.J.Jalolov, M.T. Irisqulov, T.K.Sattarov, F.M.Rashidova, S.Nazarova, B.G.Kulmatov, K.J.Riskulova, X.Mamatqulov, I.M.To'xtasinov, M.A.Nazarova, B.R.Samatova, M.R.Fayzieva singari olimlar salmoqli tadqiqotlar olib borgan.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi doirasidagi mamlakatlar olimlari S.M.Abramov, G.M.Burdenyuk, Ya.G.Gendler, A.A.Drobishevskiy, L.G.Juk, E.V.Zaxarova, E.V.Zmievskaya, I.A.Ivanova, Yu.E.Kalugin, V.A.Korvyakov, E.V.Korolkova, N.A.Proxorova, E.A.Saribekova, E.N.Trushenko, M.A.Fedorova, O.N.Shegoleva, E.B.Abakumova, A.Ya.Ayzenberg, N.G.Aldakaeva, A.V.Baynazarova, I.K.Proskurina, N.S.Badmaeva, M.B.Balikaeva, V.P.Bespalko, Bim – Bad B.M., V.B.Bondarevskiy, E.N.Bryazgunova va boshqalar tomonidan talabalarda mustaqil ta'lim ko'nikmalarini KT vositasida shakllantirish va rivojlantirish masalalari tadqiq qilingan.

Mustaqil ta'limni tashkil qilish, auditoriyadan tashqari darslarni tashkil qilish va ularning talabalar tomonidan fanni o'zlashtirishdagi ahamiyati masalalari xorij olimlari Belz J.A., Thorne S.L., Bloom B. S., Boyd P., White E., Szplit A., Bullock, S.M., Christou T., Doff Adrian., Zaleski M., Cotton D., Falvey D., Kent S., Loughran J., Little D., Schuck S., Russell T., Munby H., Russell T., McClelland D.C., Humphreys P., Greenan K., Mcilveen H, Huxtable M., Whitehead J., Yerkes R. M., Dodson J.D., Chivers L., Collins C., Lee L., Solly, D., Dickerson, C., Jarvis, J., Levy R., Erickson L. B., Young J. R., Pinnegar S., Wainryb Ruth, White R.W., Watson J. tadqiqotlarida yoritilgan.

Tadqiqot quyidagi metodik yondashuvlarga asoslangan:

1.Tahliliy (analitik) metod. Frazelogik birliklarning lug'aviy va semantik xususiyatlari tahlil qilinib, ularning o'quvchilarning yosh xususiyatlari va ingliz tilini o'zlashtirish darajasiga qanday mos kelishi o'rganildi.

2.Eksperimental metod. Tajriba-sinov darslari orqali frazeologik birliklarni o'rgatishga qaratilgan mashg'ulotlar o'tkazildi. Eksperimental guruhga frazeologizmlarni kontekstda, o'yinlar, roliklar va vizual materiallar orqali o'rgatish usullari qo'llandi, nazorat guruhi esa an'anaviy metodlar asosida dars oldi.

3.Tavsifiy metod. Dars jarayonida o'quvchilarning faolligi, so'z boyligi va nutq madaniyati darajasi yozma va og'zaki shaklda kuzatilib, bu o'zgarishlar tavsifiy tarzda bayon qilindi.

4. So'rovnoma va suhbat usuli. O'quvchilarning frazeologik birliklarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklari, ularni eslab qolish va qo'llashdagi fikrlari aniqlanishi uchun maxsus so'rovnomalar o'tkazildi.

5. Interfaol metodlar asosida darslar tashkil etish. "Role-play", "Guess the idiom", "Match the idiom with the meaning" kabi interfaol topshiriqlardan foydalanildi. Bu metodlar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlab, frazeologik birliklarning tez va samarali o'zlashtirilishiga yordam berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot Quvasoy shahar 3-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabida o'tkazildi, tajribada xorijiy til o'qituvchilarining metodik uyushmasi juda ko'p sonli va faol bo'lib, o'qituvchilar pedagogik jarayon samaradorligini oshirish, yangi metodlarni joriy etish bo'yicha hisobotlar tayyorlashadi. Ular kasbiy adabiyot yangiliklarini muhokama qilib, o'qituvchilar va talabalar uchun bu adabiyotlardan qanday foydalanish mumkinligini tahlil qiladilar. Shuningdek, birlashtirilgan va an'anaviy bo'lmagan darslar mavzulari muhokama qilinadi, bu darslar nafaqat ta'lim, balki o'quvchining har tomonlama rivojlanishiga qaratilgan tarbiyaviy maqsadlarni ham amalga oshiradi.

Maktabda xorijiy til darslari uchun estetik jihatdan bezatilgan xonalar mavjud bo'lib, ular turli jadvallar, diagrammalar va rasmlar bilan jihozlangan. Biroq, maktabda ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun texnik vositalar etishmaydi.

Ingliz tili o'quv materiallarini "O'quv-metodik kompleks" tahlil qilish natijasida, o'rta maktab bosqichi uchun mo'ljallangan darsliklarda frazeologik birliklarni og'zaki nutqda qo'llash masalalariga oid ma'lumotlar yetishmaydi, bu esa eksperiment o'tkazishda ma'lum qiyinchiliklar yaratadi.

Aniqlash eksperimentining maqsadi o'quvchilarning frazeologik birliklar haqida qancha bilimga ega ekanligini aniqlash va ular muloqot jarayonida frazeologik birliklarni ishlatadimi-yo'qmi, shuni bilib olishdir.

Tajriba-sinov ishlarini o'tkazish uchun 9-sinfning to'rt guruhi tanlandi va ular bilan suhbat o'tkazildi. Suhbat davomida o'quvchilar ingliz tilidagi frazeologik birliklar va frazeologiya haqida hech qanday ma'lumotga ega emasliklari aniqlangan. Sinfidagi muloqot jarayonini kuzatish natijasida, o'quvchilar nutqda frazeologik

birliklarni ishlatmasliklari ma'lum bo'ldi. Aniqlash eksperimentining asosiy bosqichi o'quvchilarni ushbu masala bo'yicha test sinovlaridan o'tkazish bo'ldi. Test ikkita topshiriqdan iborat edi (Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish va to'g'ri javobni tanlash).

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, frazeologik birliklarni o'rgatish jarayonida o'quvchilarni faollashtirish uchun interaktiv usullar, rolli o'yinlar va real hayotdagi vaziyatlarni simulyatsiya qilish kabi metodlar juda samarali bo'lishi mumkin. Bunday yondashuvlar o'quvchilarga tilni nafaqat nazariy, balki amaliy ravishda o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi, bu esa ularning muloqot ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, o'quvchilarning frazeologik birliklarni o'rganish jarayonida yuzaga kelgan qiyinchiliklar, ularning tilni o'rganishga bo'lgan yondashuvlarini yanada chuqurlashtirish zaruriyatini ko'rsatdi. Shu sababli, o'quvchilarga frazeologik birliklarni o'rgatish jarayonida ular uchun qiziqarli va interaktiv mashqlarni ishlab chiqish, frazeologik birliklar tarixini va ularning ishlatilishini tushuntirish orqali ularning tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim va Fan Vazirligi. (2021). Frazeologik birliklar va ularning ta'limda qo'llanilishi.
2. Matyoqubov, M. (2019). O'zbek tilining frazeologik lug'ati. Toshkent: O'zbek Milliy Enstituti nashriyoti.
3. Rahmonova, D. (2020). Ta'lim jarayonida tilning boyligini o'rgatish usullari. O'qituvchi nashriyoti.
4. Mirzaeva, Sh. (2018). Frazeologik birliklarning lingvistik va pedagogik ahamiyati. Pedagogika va Innovatsiyalar.
5. Maksudov U.K., Akbarova M.A. Technologies Of Teaching Phraseological Units To High School Students In English Courses (25-oktabr 2024) 220-224.
6. Темиров, Н.С., У.К.Максудов. "Социальные и воспитательные факторы системы формирования национальных ценностей в вузе." (2023): 19-19.
7. Maqsudov, U. Q., & Yuldasheva, M. (2024). O'QISH SAVODXONLIGINING ASOSIY TUSHUNCHALARI VA BOLALAR RIVOJLANISHIDAGI ROLI. // Farg'ona davlat universiteti, (3), 183-183.
8. Qurbonovich, M. U. (2024). MODERNIZATSIYALASH SHAROITLARI DA TALABALARNING KASBIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI. // Farg'ona davlat universiteti, (3), 39-39.

9. Yuldasheva M., Maqsudov U. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI O'QISH SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA O'YIN VA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH // Farg'ona davlat universiteti. - 2024. - №. 2. - C. 12-12.
10. Akramjon o'g'li A. R., Qurbonovich M. U. THE SPIRITUAL-MORAL EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF THE VIEWS ON SCIENCE AND PATIENCE IN THE TURKISH GULISTAN OR ETHICS OF ABDULLA AVLONI // International Multidisciplinary Journal for Research & Development. - 2024. - T. 11. - №. 01.
11. Максудов, У. К., & Шатунова, О. В. (2024). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГОВ СПЕЦИАЛИСТОВ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ. Science and innovation, 3(Special Issue 26), 304-309.

PEDAGOGIK IMIDJ VA PEDAGOGIK MULOQOT

Nuraliyeva Dilshoda Yo'lchiboy qizi

*O'zbekiston Respublikasi Namangan viloyati University of Business and Science
Ijtimoiy-gumanitar fanlar fakulteti Pedagogika va Psixologiya kafedrası
o'qituvchisi.*

nuraliyeva0097@gmail.com

+998906930097

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogning kiyinishma'daniyati so'zlashish madaniyati. O'qituvchilar tegishli tayyorgarlikka ega va pedagogik faoliyat bilan professional shug'ullanadigan odamlar va deyarli barcha odamlar ushbu faoliyat bilan professional bo'lmagan holda shug'ullanadilar. O'qituvchilik bu inson uchun hayotning mazmuni bo'lishi kerak bo'lgan kasb ekanligi. Pedagog ta'lim berish jarayonida nafatqat tashqi tomondan balki nutqi tomondan ham o'ziga jalb qila olishi kerak ekanligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Pedagogik imidj, muoqot, nutq, kiyinish, odat, axloq, madaniyat, professionallik, o'qituvchi, og'zaki nutq.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ОБРАЗ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КОММУНИКАЦИЯ

Аннотация: В данной статье дрессировка педагога культура речи культура. Педагоги-это люди, имеющие соответствующую подготовку и профессионально занимающиеся педагогической деятельностью, причем практически все люди занимаются этой деятельностью непрофессионально. Что учитель-это профессия, которая должна быть смыслом жизни для человека. Педагог говорит о том, что в процессе воспитания ненависть должна привлекать не только внешне, но и со стороны своей речи.

Ключевые слова: педагогический образ, общение, речь, одежда, привычка, мораль, культура, профессионализм, учитель, устная речь.

PEDAGOGICAL IMAGE AND PEDAGOGICAL COMMUNICATION

Annotation: In this article, the educator's dress, the culture of speech. Teachers have the appropriate training and people who are professionally engaged in pedagogical activities, and almost all people are professionally engaged in this activity. Teaching is the fact that it is a profession that should be the meaning of life for a person. In the process of teaching an educator, it is said that nafatqat should be able to attract from the outside, but also from the side of his speech.

Keywords: pedagogical image, speech, dress, habit, morality, culture, professionalism, teacher, oral speech.

KIRISH

Har bir inson hayoti davomida ko'p marta talaba, o'quvchi va o'qituvchi, o'qituvchi (o'qituvchi, murabbiy, o'qituvchi va boshqalar) rolida bo'ladi. O'qituvchi kasbi insoniyat tarixidagi eng qadimiy va sharaflil kasblardan biridir. Biroq, uning paydo bo'lishining aniq vaqtini aniqlash mumkin emas. Katta tarixiy davrda tarbiya keksa avlodning yosh avlod bilan tabiiy hayotiy munosabatlari davomida professional o'qitilgan mutaxassislarisiz amalga oshirildi. O'qituvchilar tegishli tayyorgarlikka ega va pedagogik faoliyat bilan professional shug'ullanadigan odamlar deb ataladi. O'qituvchilar pedagogik faoliyat bilan professional ravishda shug'ullanadilar va deyarli barcha odamlar ushbu faoliyat bilan professional bo'lmagan holda shug'ullanadilar. O'qituvchiga qo'yiladigan talablar nafaqat katta ahamiyatga ega, balki pedagogik faoliyatning noyob o'ziga xosligi bilan ham belgilanadi. O'qituvchi-bu alohida kasb. Bu har doim ko'rinadigan odamlar, ularning yonida o'quvchilar, hamkasblar, ota-onalar bor. Ushbu mavzu bo'yicha turli xil materiallarni uzoq vaqt o'rganish va tahlil qilish, shuningdek, o'z kuzatuvlaridan so'ng, men ushbu mavzu bo'yicha o'z qarashlarim va fikrlarimni ifoda etishga qaror qildim.

O'qituvchi bu uning uchun hayotning mazmuni bo'lishi kerak bo'lgan kasb. Bu qaysidir ma'noda xizmatdir va u bu vazifani fidokorona bajarishi kerak. Zamonaviy dunyoda o'qitish, ehtimol xayriya. Uning asosiy maqsadi talabga ega bo'lishdir. O'qituvchining ishi o'rganish, jamiyat esa unga munosib yashash vositasini berishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'qituvchining imidji mavzusi bugungi kunda ilmiy adabiyotlarda faol muhokama qilinmoqda, ushbu kontseptsiyaga turli xil ta'riflar berilgan, ammo hamma ijobiy shakllangan imidj muvaffaqiyatli pedagogik faoliyatning asosiy omillaridan biri u insonning fe'l-atvori va individualligining ajralmas qismiga aylanadi, unga boshqa odamlarning munosabatini shakllantiradi. Boshqalar tomonidan qanday qabul qilinishi ko'p jihatdan odamning imidjiga bog'liq. O'qituvchining tashqi ko'rinishiga umuman e'tibor bermaydigan odam deyarli yo'q. Chiroyli kiyimlar va chiroyli och turmagi, albatta, O'qituvchining imidji uning kasbiy

faoliyatida muhim rol o'ynaydigan tashqi va ichki xususiyatlardir. O'qituvchi jozibali ko'rinishga, yaxshi ta'mga, shaxsiy jozibaga ega bo'lishi kerak. Birinchi taassurot asosida o'qituvchini idrok etishning dastlabki va ancha barqaror stereotipi shakllanadi, bu pedagogik ta'sir va bolalarga ta'sir ko'rsatishda katta rol o'ynaydi. Ma'naviyat, axloq jozibali professional imidjni yaratishning muhim shartlari sifatida ajralib turadi va uning asosi biznes va etakchilik fazilatlarini, nizolarni hal qilish, sheriklik, aloqa qobiliyatlarini o'rnatish, ishonitirish, moslashuvchanlik, nekinlik, xayrixohlik deb hisoblanadi. Kasbiy imidjning o'ziga xos xususiyatlari-bu tashkilot va xodimlarning manfaatlarini uyg'unlashtirish, printsipial, odamlarning ehtiyojlari va ehtiyojlariga e'tiborli bo'lish, benuqson, munosib, ishonchli, halol, olijanob, intizomli va boshqalar. Professor A. Y. Panasyuk tomonidan taklif etilgan tuzilishga ko'ra, shaxsiy imidj uni shakllantiruvchi omillar nuqtai nazaridan quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

odat (lat. Odat-tashqi ko'rinish) - kiyim, soch turmagi, poyabzal, aksessuarlar, bo'yanish, parfyumeriya, siluet.

Kinetik-yurish, imo-ishoralar, yuz ifodalari (yuz ifodasi, tabassum, qarashning yo'nalishi va davomiyligi).

Nutq-og'zaki va yozma nutq madaniyati, savodxonlik, uslub, qo'l yozuvi, atrof-muhit-inson tomonidan yaratilgan yashash muhiti (kvartiraning ichki qismi, ofis dizayni, ish stolidagi tartib va boshqalar). moddiylashtirilgan-uning ishining inson tomonidan yaratilgan mahsulotlari Tasvirning dastlabki uchta tarkibiy qismi shaxsiy muloqotda o'qiladi, oxirgi ikkitasi sirtdan odam haqida ma'lumot olib yurishi mumkin. Integratsiyalashgan holda, ular shaxsning shaxs (shaxsiy imidj) va professional (professional imidj) sifatida g'oyasini shakllantiradi. Ideal variant-bu ikkala fikr ham ijobiy bo'lsa: "va odam yaxshi, va u ajoyib tarzda o'rgatadi!"

Bundan tashqari, eng yangi texnologiyalar asrida ko'plab o'qituvchilar yangi talabalarni jalb qilish uchun o'zlarining imidjlarini ijtimoiy tarmoqlarda rivojlantirishga harakat qilmoqdalar. Rasmga haddan tashqari e'tibor qaratish, professionallikka zarar etkazish, darsga puxta tayyorgarlik, shuningdek, darslarning sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tasvir faqat ijtimoiy tarmoqlarda nima haqida gapirayotgani bo'lmasligi kerak. Ideal o'qituvchi bolaning

rivojlanish jarayoni, uning natijalari bilan qiziqadi, uning muvaffaqiyatlaridan hayratda qoladi va quvonadi, bola esa o'qituvchiga qiziqishini his qiladi, O'qituvchi ularning har biriga hayotning muayyan holatlari – ota-onalar, moddiy ta'minot, intellektual qobiliyatlar, hamdardlik yoki etakchilikka moyillik hamroh bo'lishini bilishi kerak. Ideal o'qituvchi bolaning xususiyatlarini hisobga olgan holda rivojlanish yo'nalishini belgilaydi. U bolani uzoq va qiyin, ammo ijodiy hayotga tayyorlaydi. Ideal o'qituvchi bu o'z talabasini shaxs ekanligi, u jamiyatning to'laqonli a'zosi ekanligi, u yoki bu narsaga bo'lgan qarashlari bo'linib, to'g'ri qabul qilinishi, o'z fikri va bu fikrga haqli ekanligi haqida ilhomlantirishi mumkin.

Pedagogikada muloqot o'qituvchi va O'quvchilar jamoasining o'zararo ta'sir malakasi, usuli va tizimini anglatib uning mohiyati, o'zaro axborot almashishida, ta'lim va tarbiyaviy ta'sir o'tkazishida, o'zaro bir-birlarini tushunishga erishishlarida namoyon bo'ladi hamda quyidagi xususiyatlarga ega;

- muloqot o'qituvchining pedagogik faoliyatida eng muhim kasbiy qurol hisoblanadi;

- muloqot jarayonida uning maqsadga muvofiq amalga oshirishni ta'minlash uchun ijtimoiy nazorat va ijtimoiy qonuniyatlar muhim ahamiyatga ega Muloqot-qobiliyati

- o'qituvchi va o'quvchi munosabatlarining eng muhim tarkibiy qismi muloqot sanalib, motivatsiyada motiv qanday ahamiyat kasb etsa, u ham xuddi shunday muhim rol o'ynaydi;

- pedagogikada muloqot - o'qituvchining o'quvchilarga ta'sir o'tkazish asosida o'zaro munosabatini faol tashkil qilishi, muayyan bir maqsadni dastur asosida amalga oshirishning rejalashtirilgan funksiyasini bajarishidir;

- muloqot - hamkorlik faoliyatining ehtiyojidan vujudga kelib chiqadi va shaxslararo munosabat rivojlanishining ko'p qirrali jarayoni hisoblanadi;

- noto'g'ri pedagogik muloqotdan o'quvchilarda qo'rquv, o'z kuchiga ishonchsizlik paydo bo'ladi, ularning diqqat-e'tibori, ishchanlik harakati susayadi, nutq dinamikasi buziladi, mustaqil va erkin fikrlash qobiliyati pasayadi.

Pedagogik muloqot - bu o'qituvchining o'quvchilar bilan darsda va darsdan tashqari faoliyatda o'zi uchun bo'lgan psixologik muhitni vujudga keltirib. ijobiv

ruhiy iqlimni varatishi uchun imkonivat beruvchi kasbiy munosabatidir.

A.S.Makarenkoning fikricha, o'qituvchi muloqoti hurmat va talabchanlikka asoslangan munosabat shaklida bo'lishi lozim. V.D.Suxomlinskiy o'qituvchining "... maktab hovlisida gapirgan har bir so'zi puxta o'ylangan, aql va mulohazalarga boy, ma'lum birtarbiyaviy maqsadga qaratilgan bo'lishi kerak" deb ta'kidlaydi. O'qituvchining har bir so'zi olimning fikricha, nafaqat o'quvchi qulog'iga aytiladi, balki uning qalbiga ham qaratilgan bo'lishi shart. Umuman ilg'or o'qituvchilarning fikricha, ta'lim va tarbiya faqat o'qituvchi va o'quvchining o'zaro hamkorlik pozitsiyasi asosidagi muloqot jarayonida quriladi.

Pedagogik muloqot tuzilishi jihatidan o'qituvchi ijodkorligining noyob namunasidir. Pedagog olimlar o'qituvchining o'quvchilar bilan muloqotiga ko'plab tavsiflarni ilmiy asarlarida bayon etsalarda, muloqot avvalo, o'qituvchining shaxsiy psixologik xususiyati sifatida namoyon bo'ladi. Olimlar esa, muloqot uchun o'qituvchiga yo'nalish beradi xolos.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Jumladan, rus pedagogi V.A.Kan-Kalikning fikricha, o'qituvchining pedagogik muloqoti tuzilishi quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

1. Prognostik bosqich (modellashtirish): O'qituvchi tomonidan sinf jamoasi bilan bo'lajak muloqotni modellashtirish.
2. Kommunikativ aloqa: O'quvchi bilan dastlabki o'zaro tanishuv jarayonida bevosita muloqotni tashkil etishga erishish.
3. Pedagogik jarayon: O'qituvchining xatti-harakati, pedagogik mahorati bevosita muloqotni boshqarishga qaratilgan bo'lishi kerak.
4. Natijalar tahlili: Amalga oshirilgan muloqotni tahlil etish, yutuq va kamchiliklarni xolis baholab kelgusi faoliyat uchun modellashtirish.

O'qituvchi-bu doimiy ravishda odamlar jamiyatida bo'lgan odam. Shu bilan birga, u darslarni shaxsan yoki internetda o'tkazadimi, muhim emas: u yoki bu tarzda, ushbu kasbning butun mohiyati talabalar bilan ham, ularning ota-onalari bilan ham dialog yaratish qobiliyatiga bog'liq. Mavzuga qiziqish, murakkabni oddiy tilda tushuntirish-bularning barchasi shaxsiy joziba va odamlar bilan doimo aloqada bo'lishga tayyorlikni talab qiladi. O'qituvchi nutqining kommunikativ sifatlariga

qo'yiladigan talablar, avvalambor, uning pedagogik vazifalari bilan bog'liq. O'qituvchi nutqining asosiy vazifalaridan biri bilimlarni to'laqonli taqdim etishni (o'tkazishni) ta'minlashdir. Ma'lumki, o'qituvchi nutqining kommunikativ xususiyatlari bilan o'quvchilar tomonidan bilimlarni idrok etish va yodlash muvaffaqiyati o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud. O'qituvchining nutqi bu idrokni ochiq, qiziqarli tarzda olib borishi yoki aksincha, qiyinlashtirishi mumkin.

O'z nutqining ma'lumotlarini ob'ektiv baholagandan so'ng, aniqlangan kamchiliklarni, nutqning zaif tomonlarini tuzatish uchun muntazam mashqlarni boshlash kerak (nafas olishni mashq qilish, diksiyani mashq qilish, temp, ovoz kordlarini mustahkamlash). Axir, o'qituvchining ovozi yorqin, jarangdor, tiniq, diqqatni jalb qilishi kerak. O'qituvchining yaxshi nutqi o'quvchilarda tinglash ishtiyoqini uyg'otadi, tarbiyaviy muammolarni hal qilishga yordam beradi. V. A. Suxomlinskiy o'qituvchi uchun kommunistik xulq-atvorning o'ziga xos kodeksini ishlab chiqdi. "Taniqli ustoz o'qituvchining so'zi qo'pol, haqoratli bo'lmasligi, unda yolg'on, xurofot bo'lmasligi kerak", deb hisoblardi. O'qituvchining pedagogik madaniyati darajasi, V. A. Suxomlinskiyning fikricha, uning nutqiy bilim darajasi bilan belgilanadi. So'z insonning eng kuchli aloqa vositalaridan biridir. Og'zaki nutq zamonaviy o'qituvchining kasbiy mahoratining nihoyatda muhim elementi bo'lib, nafaqat ta'lim muammolarini hal qilishga xizmat qiladi balki o'quvchilar bilan fikr almashish va darsning tushunarli bo'lishini ham ta'minlaydi. Ifodali nutq madaniyatning haqiqiy ifodasidir, u o'qituvchiga jamoaviy estetik tajriba muhitini yaratishga yordam beradi. Eshitish taassurotlari, ma'lumki, ko'pincha eng samarali usullardan bo'lib, o'quvchilarning qalbiga, ongiga va harakatlariga kuchli ta'sir qiladi. Og'zaki nutq darsni, ifodali, mohirona taqdim etishni osonlashtiradi.

O'qituvchi bir xil ma'ruzachi, shuning uchun uning nutqi bajarishi kerak bo'lgan masalaning muvaffaqiyatga erishish faoliyati uchun muhim bosqichidir. Bu vazifani bajarishda nutq texnikasi notiqlikning muhim jihati va ritorikaning maxsus bo'limi sifatida katta yordam berishi mumkin. Uning asosiy maqsadi - har bir insonni o'z ovozi o'z fazilatlarini va imkoniyatlarini namoyon qilishga va darsni mazmunli o'zlashtirishga o'rgatishdir. O'qituvchi kasbida nutq san'ati bilimlarni to'laqonli taqdim etish, o'quvchilar bilan munosabatlarning samaradorligi va o'quv

faoliyatining samaradorligi bog'liq bo'lgan asosiy qobiliyatlardan biridir. Bu o'qituvchining nutq texnikasini shakllantirish muammosini dolzarblashtiradi.

XULOSA

Yangi materialni taqdim etishda o'qituvchi nutqining pedagogik vazifasi nafaqat maktab o'quvchilariga bilimlarni o'tkazishga, balki ularning ushbu bilimlarga hissiy va qadriyatli munosabatini shakllantirishga hissa qo'shish, ularni o'z xatti-harakatlarida rahbarlik qilish zarurati, e'tiqodlarning asosi hamdir. Agar uning nutqi nafaqat ma'lumot beruvchi, balki o'quvchilarning ongi, his-tuyg'ulariga ta'sir etsa, ularni fikrlash va harakat qilishga undasa, o'qituvchi bu muammoni hal qiladi.

Afsuski, tajribasiz o'qituvchining nutqi ko'pincha quruq, monoton, ifodasiz bo'ladi. Unda mantiqiy markazlar atrofida so'zlarning aniq guruhlanishi yo'q. Mazmun mantig'idan emas, balki nafasni to'g'ri taqsimlay olmaslik, iboraning alohida qismlari o'rtasida intonatsion bog'lanishning yo'qligi tufayli yuzaga kelgan beixtiyor pauzalar og'zaki hikoyaning mohiyatini idrok etishga xalaqit beradi.

Yuqoridagilar bilan bog'liq holda, shuni ta'kidlash kerakki, biz darslarimiz sifati, kayfiyatimiz, professionalligimiz va boshqalar haqida qayg'urmaganimizcha, hech narsa munosib baholanmaydi. Va shuning uchun ta'lim muhitidagi har qanday muhim o'zgarish sodir bo'layotgan voqealar uchun javobgarlikni qabul qilishdan boshlanadi va aynan shu erda har qanday o'qituvchining dolzarbligi yotadi. Xulosa qilib shuni ta'kidlashni istardimki, "ideal o'qituvchi" kabi aniq tushuncha yo'q. Axir, mukammallikning chegarasi yo'q va faqat biz, o'qituvchilar, kechagi xatolarni hisobga olgan holda, bugun va ertaga qanday bo'lishni xohlayotganimizga bog'liq. Eng muhimi, o'zingizni yo'qotmaslik, ehtiyotkor bo'lish va agar kerak bo'lsa, talabalarga ham, hamkasblaringizga ham yordam qo'lini berishdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Odilxanovich S. Q. et MAKTABGACHA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 5. – №. 1. – C. 395-400 (Odilxanovich S. Q. et al. MAKTABGACHA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – Vol. 5. – No. 1. - pp. 395-400..)
2. Одилханович Ш. Қ. и др. ОИЛАДА БОЛАЛАРНИ ТАРБИЯЛАШДА ЎЗБЕК ХАЛҚ ПЕДАГОГИКАСИ МАНБААЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ //Таълим ва Ривожланиш Таҳлили онлайн илмий журнали. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 28-32. (Odilkhanovich Sh. K.

- et al. raising children in families with disabilities // Issues of upbringing and development of children with disabilities in online magazines. – 2021. – Vol. 1. – No. 5. - pp. 28-32.)
3. Бердяев Н.А. Опыт философии одиночества и общения. -М.: Педагогика.1993. -226 с. (Berdyayev N.A. the experience of the philosophy of loneliness and community. - M.: Pedagogika. 1993. -226 P.)
4. Доклад Европейского регионального бюро ВОЗ (Будапешт, Венгрия, 11.09.2017) – //Электронный ресурс / Режим доступа: hartlg@who.int. (дата обращения (Report of the WHO Regional Office for Europe (Budapest, Hungary, 11.09.2017) - / / Electronic resource / Access mode: hartlg@who.int . (date of request)
5. V.Karimova. Pedagogika.Psixologiya. Ma'ruzalar matni. Toshkent, 2008 yil. .(V. Karimov. Pedagogica.Psychology. Ma'ruzalar textni. Tashkent, 2008).
6. B.Ziyomukhammadov. Pedagogika. O'quv qo'llanma. Toshkent, 2006 yil.A.Abduaxadov. Pedagogik mahorat asoslari. Ma'ruzalar matni. Toshkent, 2009 yil (B. Ziyomukhammadov. Pedagogica. O'Quinn. Tashkent, 2006.A. Abduaxadov. Pedagogik mahorat asoslari. Ma'ruzalar textni. Tashkent, 2009)

BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING SOTSIOLINGVISTIK KOMPETENSIYANI TAKOMILLASHTIRISH MUOMMOSINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK VA METODIK ADABIYOTLARDA O'RGANILISHI

Ermirzayev Abbos Vaxobjonovich
Namangan davlat chet tillari instituti dotsenti
Email: ermirzayev89@mail.ru

Annotatsiya: Xorijiy tilni o'rgatishda sotsiolingvistik kompetensiyani takomillashtirish dolzarb ilmiy-metodik muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining sotsiolingvistik kompetensiyani takomillashtirish muommosining psixologik-pedagogik va metodik adabiyotlarda o'rganilishi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: sotsiolingvistik, kompetensiya, psixologik-pedagogik, metodik

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ И МЕТОДИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Эрмирзаев Аббос Вахобжонович
Доцент Наманганского государственного института иностранных языков
Email: ermirzayev89@mail.ru

Аннотация: Совершенствование социолингвистической компетенции в обучении иностранному языку является одной из актуальных научно-методических проблем. В данной статье рассматривается изучение проблемы совершенствования социолингвистической компетенции будущих учителей английского языка в психолого-педагогической и методической литературе.

Ключевые слова: социолингвистика, компетенция, психолого-педагогическая, методическая.

THE STUDY OF THE ISSUE OF IMPROVING THE SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE OF FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS IN PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL AND METHODOLOGICAL LITERATURE

Ermirzayev Abbos Vakhobjonovich
Associate Professor at Namangan State Institute of Foreign Languages
Email: ermirzayev89@mail.ru

Annotation: *Improving sociolinguistic competence in foreign language teaching is considered one of the pressing scientific and methodological issues. This article discusses the study of the issue of improving the sociolinguistic competence of future English language teachers in psychological-pedagogical and methodological literature.*

Keywords: *sociolinguistics, competence, psychological-pedagogical, methodological.*

KIRISH

Globallashuv jarayonining jadallashuvi, madaniyatlararo muloqotning chuqurlashuvi zamonaviy ta'lim oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda. Jumladan, xorijiy tilni o'rgatishda sotsiolingvistik kompetensiyani shakllantirish dolzarb ilmiy-metodik muammolardan biri sifatida maydonga chiqmoqda. Ayniqsa, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida ushbu kompetensiyani shakllantirish nafaqat til bilish darajasini oshirish, balki ularning madaniyatlararo muloqotga tayyorlik darajasini ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi.

Sotsiolingvistik kompetensiya — bu til birliklarini ijtimoiy-madaniy kontekstda to'g'ri qo'llash qobiliyatidir. U nutq egasining ijtimoiy vaziyatga, suhbatdoshga, muloqot shakli va kommunikativ maqsadga mos til vositalarini tanlash qobiliyatida namoyon bo'ladi. Mazkur maqolada bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining sotsiolingvistik kompetensiyasini takomillashtirish masalasining psixologik, pedagogik va metodik adabiyotlarda qanday yoritilganiga ilmiy-nazariy yondashuv asosida tahliliy baho beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

XX asrning 90-yillari boshlarida Yevropa Kengashi chet tilni o'zlashtirishda amaliy maqsad sifatida tildagi nutq faoliyatining barcha turlarini o'zlashtirishni o'z ichiga oladi va uni yetakchi sifatida belgilaydi. Umuman olganda, ingliz tilini o'qitishning maqsadi kommunikativ mahorat yoki kompetensiyada amalga oshiriladi. Chet tillarni bilish bo'yicha Yevropaning umumiy kompetensiyasi o'quvchilarning quyidagi kompetensiyalarni o'zlashtirishi orqali amalga oshiriladi: lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv, strategik, ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy [1; 204]. Shunday qilib, Yevropa Kengashi chet tilni bilish darajasini ishlab chiqishda sotsiolingvistik kompetensiyani kommunikativ kompetensiya tarkibiga kirishini ta'kidlaydi.

2003 yilda Yevropa Kengashi tillarga oid SEFR dasturini ishlab chiqdi, unda umumiy va kommunikativ til kompetensiyalarni alohida qayd etib o'tdilar. Kommunikativ til kompetensiyasi lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik tarkibiy qismlardan iboratligi qayd etib o'tildi.

Lingvistik kompetensiya til materialini (talaffuz, leksika, grammatika) haqida bilimlar va nutq faoliyati turlari (tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozuv) bo'yicha ko'nikma va malakalarni egallashni nazarda tutadi.

Pragmatik kompetensiya o'rganilayotgan ingliz tilida kommunikativ vaziyatda tushunmovchiliklar paydo bo'lganda takroran so'rash, uzr so'rash kabi murakkab vaziyatlardan chiqib keta olish qobiliyatini nazarda tutadi. Pragmatik kompetensiya deganda, gapiruvchi va gap orasidagi bo'shliq ustiga qo'yiladigan ko'priq tushuniladi. Tinglovchi gapni emas, balki gapiruvchining fikr ifodalash uchun so'zlardan foydalanishdagi ko'zlagan maqsadi, niyati va xohish-istagini tushunishi lozim [2; 9]. Shuningdek, ingliz tilida ifodalanadigan fikrni adekvat talqin etilishini ta'minlash uchun zaruriy leksik birliklardan oqilona foydalana olish pragmatik kompetensiya deyiladi.

Keyingi yillarda til kommunikatsiyasining pragmatik jihati tadqiqotchilar e'tiborini ko'proq jalb etmoqda, til belgilaridan amaliy maqsadlarda foydalanishni o'rgatish masalasi keng muhokama etilmoqda. Til belgilari va ulardan foydalanadigan shaxslar o'rtasidagi pragmatik munosabatlar shundan iboratki, bu belgilar, aniqrog'i, ularning ma'nolari ayni shaxslar uchun xushhazm va tushunarli bo'lishi, ularni ma'lum darajada ta'sirlantirishi lozim [3; 211].

"Sotsiolingvistika" atamasi ham jamiyat taraqqiyotining ijtimoiy talablariga ko'ra tilshunoslik sohasida paydo bo'lgan. Ushbu atama 1952 yilda amerikalik sotsiolog olim G.Karri (Currie 1952) tomonidan fanga olib kirilgan. Lekin sotsiolingvistikaning fan sifatida paydo bo'lishini Yevropa va rus olimlarining fikrlariga tayangan holda uzoqroqdan qidirmoq lozim. Tadqiqotchilardan В.И.Беликов va Л.П.Крысинларнинг fikriga ko'ra sotsiolingvistikaning paydo bo'lishi XX asr boshlariga borib taqaladi. Ularning fikricha, asr boshlarida Fransiya, Rossiya, Chexiyada ilk bor tilning ijtimoiy institutlar bilan aloqasi masalasi lingvistikdan ajralmagan holda tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan.[4; 8]

Pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarda sotsiolingvistika tushunchasiga qator tavsiflar berilgan. O'zbekiston milliy ensiklopediyasida "Sotsiolingvistika lotincha "Societas" so'zidan olingan bo'lib, tilshunoslik, (jamiyatshunoslik)sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya va etnografiya fanlari kesishmasida rivojlanuvchi, tilning ijtimoiy tabiati, uning ijtimoiy vazifalari va omillarining tilga ta'sir ko'rsatish mexanizmi hamda tilning jamiyat taraqqiyotida tutgan o'рни bilan bog'liq ko'plab muammolar majmuini o'rganuvchi ilmiy-nazariy soha ekanligi ta'kidlanadi" [5].

O'zbek tilining izohli lug'atida "Sotsiolingvistika - tilning ijtimoiy tabiati, uning ijtimoiy vazifalari, ijtimoiy omillarining tilga ta'sir ko'rsatishi hamda tilning jamiyat hayotidagi o'рни bilan bog'liq ko'plab muammolarni o'rganuvchi ilmiy-nazariy soha [6; 557]"- deb ta'kidlanadi.

XX asrning birinchi yarmida taniqli olimlar I.A.Boduen de Kurtene, Е.Д.Поливанов, Л.П.Якубинский, В.М.Жирмунский, Б.А.Ларин, А.М.Селищев, Г.О.Веноккур (Россия), Ф.Брюно, А.Мейе, П.Лафарг, М.Коэн (Fransiya), Ш.Балл, А.Сашеэ (Shveysariya), Ж.Вандриеслар (Belgiya) tomonidan sotsilingvistik kompetensiya masalalari o'rganilgan va tadqiq qilingan.

Ayniqsa, chet til o'rgatishda sotsiolingvistik kompetensiya (H.B.Набатова, М.В.Леушкина, Е.А.Костина, Е.С.Нечаева, И.А.Исенко, Л.Ф.Зуева, И.А.Исенко), ijtimoiy-madaniy kompetensiya (С.Э.Чехова, С.В.Пахотина, Е.А.Костина, Л.А.Борходоева), matnlarni autentik o'qish vositasida chet tillarni o'rganish (H.B.Барышников), (Т.В.Ежова), texnik OTMlarida gapirish misolida kompetentlikni rivojlantirish (H.A.Беленюк), pedagogik yo'nalishdagi talabalarning chet tilidagi og'zaki nutq orqali kompetentlikni takomillashtirish (И.А.Исенко) turlari masalalari o'rganilgan, ilmiy va nazariy jihatdan tadqiq qilingan.

Tadqiqotlarda sotsiolingvistik kompetensiya-muloqotning mazmuni, xarakteriga ko'ra til shaklini tanlash va o'zgartirish qobiliyatidir deb ta'rif beriladi [7; 288]. Albatta muloqot mazmuni shaxsning kasbi, ijtimoiy holati, dunyoqarashi, bilim saviyasi, ma'lumotlilik darajasiga ham bog'liqdir.

Sotsiolingvistik kompetensiya, ijtimoiy-madaniy kompetensiyani o'z ichiga olib, autentik nutqning milliy xususiyatlarini, o'zi yashayotgan mamlakatning urf-

odatlari, qadriyatlari, marosimlari va boshqa milliy-madaniy xususiyatlarini bilish hamda tili o'rganilayotgan mamlakat bilan taqqoslagan holda taqdim eta olish qobiliyatini ko'zda tutadi. Ya'ni mos kommunikativ vaziyatda diskurs tanlay olish, yuzaga kelgan muammoning mohiyatini tushuntira olish va mijozga zaruriyat tug'ilganda rozilik borasidagi xizmatni taqdim qiluvchi shaxsga tushuntira bilish, til shakllarini tanlay bilish va ularni nutqiy mavzu bo'yicha kommunikativ vaziyatlar doirasida sotsiolingvistik matnga muvofiq tarzda qo'llay va o'zgartira olish kabilardir. Shuningdek, sotsiolingvistik kompetensiya til egalarida hayratlanish yoki achchiqlanishni uyg'otmaydigan, ular uchun tabiiy, odatiy sanalgan muomalada muloqot qila olish kabilar tahlil qilishi ham ko'rsatib o'tilgan. [8; 103-105]

Sotsiolingvistik kompetensiya – axborot sohibini shakllantirishning asosiy ko'rsatkichi bo'lib, u shaxsning o'rganilayotgan tildan kommunikativ faoliyat me'yorlari, o'zga lingvoetnomadaniy qadriyatlar va o'zga til dunyosining milliy manzarasiga uyg'un tarzda foydalana olish kompetentligini nazarda tutadi [9; 177-182].

Sotsiolingvistik kompetensiyani madaniyatlararo kompetensiyaga fikran bog'lash mumkin. Chunki sotsiolingvistik kompetensiya deganda, ko'proq ta'lim sharoitida o'quvchilarni madaniyatlararo hamkorlikka tayyorlash tushunilmoqda. O'quvchilarga madaniyatlararo muloqotni o'rgatish birinchidan, xorijiy tildagi qoidalarni o'zlashtira olish uchun nutqiy faoliyat yuritishga oid ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ikkinchidan, turli madaniyatga mansub kommunikantlar bilan uchrashganda, ularning madaniyatini tushunishlari uchun suhbatdoshining madaniyati bilan yaqindan tanishtirish orqali amalga oshiriladi [10; 248]. Xorijiy til va o'rganilayotgan til sohiblarining madaniyat bilan tanishish talabalarning dunyoqarashini, til boyligining kengayishiga xizmat qiladi [11; 21].

И.Л. Бим, В.В. Сафонова, П.В. Сысоев sotsiolingvistik kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida e'tirof etadilar. И.Л. Бим va В.В. Сафоновалар ijtimoiy-madaniy kompetensiyani tarkibiga sotsiolingvistik kompetensiyani ham kiritadilar hamda ingliz tilini o'qitishda ijtimoiy-madaniy yondashuvni asoslab beradilar. Shunday qilib, XX asrning 90-yillaridan boshlab, sotsiolingvistik kompetensiyaga oid ikki nuqtai nazar kommunikativ

kompetensiyaning bir qismi sifatida vujudga kelgan. G'arbiy Yevropa standartining mualliflarida avtonom komponent sifatida sotsiolingvistik kompetensiyaning ajratib ko'rsatishga bo'lgan umumiy yondashuv ustunlik qiladi.

G'arbiy Yevropada sotsiolingvistik kompetensiyaning kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida, uni lingvistik, sotsial-madaniy va diskursiv ta'lim, ijtimoiy kompetensiyalar bilan chambarchas bog'liq deb hisoblaydilar [12; 337].

Bizning fikrimizcha, sotsiolingvistik kompetensiyaning kommunikativ kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida o'rta umumta'lim maktablarida rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Faqat shu tarzda o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetensiya doirasida tili o'rganilayotgan mamlakat dunyosining yangi ko'rinishini o'rgangan holda, sotsiolingvistik kompetensiyaning rivojlantirish jarayonida dunyoning lingvistik manzarasini o'zlashtirishi mumkin. Bundan tashqari, o'rganilayotgan ingliz tilini madaniy qadriyatlar tizimining o'rganish asosida, o'ziga xos jamiyatlar, xulq-atvor modellari shakllanadi va nutq xatti-harakatlarining stereotiplari o'rganiladi, o'quvchilarning ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy va kasbiy sohalarida boshqa madaniyat vakillari bilan muloqot jarayoniga tayyorlash, kelajakda turli sohalarda yurtimizni rivojlanishiga hissa qo'shishi uchun e'tibor qaratmog'imiz darkor.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu ilmiy maqola sifatli kontent-tahlil (content analysis) usuliga tayangan holda yozildi. Tadqiqot doirasida so'nggi yillarda chop etilgan ilmiy maqolalar, monografiyalar, dissertatsiyalar, darsliklar hamda metodik qo'llanmalar o'rganildi. Tahlil obyekti sifatida xorijiy va mahalliy olimlarning sotsiolingvistika, til o'rgatish metodikasi va madaniyatlararo kommunikatsiyaga oid ishlanmalari tanlab olindi.

Adabiyotlar tanlanayotganda quyidagi mezonlar asos qilib olindi:

- sotsiolingvistik kompetensiyaning ta'limdagi roli va ahamiyatini yoritishi;
- bo'lajak til o'qituvchilarini tayyorlashda qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodik yondashuvlarni tavsiflash;

- madaniyatlararo muloqotga tayyorlashga oid komponentlarni qamrab olishi.

Tahlil jarayonida matnlar tematik jihatdan kodlandi va muhim nazariy pozitsiyalar aniqlanib, umumlashtirildi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Adabiyotlarni tahlil qilish natijasida sotsiolingvistik kompetensiya psixologik, pedagogik va metodik jihatdan quyidagi asosiy yo'nalishlarda yoritilgan:

- **Psixologik nuqtai nazaridan**, sotsiolingvistik kompetensiya shaxslararo muloqot madaniyatini shakllantirish, empatiya, tolerantlik, madaniy sezgirlik, ijtimoiy rol va statuslarga mos ravishda nutqni modellashtirish kabi jarayonlar bilan bog'liqdir. Til o'rganishda motivatsiya, o'ziga ishonch, kommunikativ ehtiyojlar ushbu kompetensiyaning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

- **Pedagogik adabiyotlarda** sotsiolingvistik kompetensiya ta'limning ijtimoiylashtiruvchi funksiyasi doirasida tahlil qilinadi. O'quvchilarda kommunikativ vaziyatlarga mos til birliklarini tanlay olish, turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqotga kirisha olish, stereotiplardan holi yondashuvni shakllantirish asosiy maqsadlardan biri sifatida ko'riladi.

- **Metodik manbalarda** esa bu kompetensiyaning shakllantirishda amaliy yondashuvlar, ya'ni autentik matnlardan foydalanish, WebQuest texnologiyasi, rolda o'yinlar (role play), muammoli topshiriqlar, til muhiti yaratish kabi usullar ilgari surilgan. Ayniqsa, tilni ijtimoiy kontekstda qo'llashga yo'naltirilgan topshiriqlar yuqori samaradorlikka ega ekani ta'kidlanadi.

MUNOZARA

Tahlil qilingan adabiyotlar asosida xulosa qilish mumkinki, sotsiolingvistik kompetensiyaning rivojlantirish bo'yicha nazariy va amaliy yondashuvlar turlicha, biroq ular muayyan umumiy jihatlarga ega. Jumladan, tilni o'rganish bu faqat grammatik va leksik bilimlarni o'zlashtirish emas, balki ijtimoiy muloqot madaniyatini ham egallashdir.

Biroq ayrim metodik manbalarda bu kompetensiyaning baholash mezonlari aniq belgilab berilmagan. Ko'plab ishlanmalarda o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar

yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Bundan tashqari, O'zbekiston sharoitida sotsiolingvistik kompetensiyaga oid empirik tadqiqotlar soni oz, mavjud tadqiqotlar esa asosan nazariy tavsiyalar bilan cheklanmoqda.

Shu nuqtai nazardan, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining sotsiolingvistik kompetensiyasini rivojlantirishda milliy madaniy kontekstni hisobga olgan holda, innovatsion metodlar asosida ta'limni takomillashtirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

XULOSA

Sotsiolingvistik kompetensiya bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining professional tayyorgarligida muhim o'rin egallaydi. Tahlil qilingan psixologik, pedagogik va metodik adabiyotlar ushbu kompetensiyani takomillashtirish uchun zarur nazariy asoslarni taqdim etadi.

Kelgusida quyidagi yo'nalishlarda ish olib borish muhim hisoblanadi:

- o'quv dasturlarini sotsiolingvistik yondashuv asosida qayta ko'rib chiqish;
- milliy ta'lim kontekstiga mos darslik va metodik qo'llanmalarni ishlab chiqish;
- sotsiolingvistik kompetensiyani baholash mezonlarini ishlab chiqish;
- empirik tadqiqotlar asosida talabalarining mazkur kompetensiyadagi holatini o'rganish.

Ushbu tavsiyalar bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining nafaqat til bilimlarini, balki global muloqotga tayyorlik darajasini ham oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Common European Framework of reference for language learning and teaching / Draft 1. - Strasbourg: Council of Europe, 1993. - 204 p.
2. Турдиев Н.Ш., Асадов Ю.М., Акбарова С.Н., Темиров Д.Ш. Умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларнинг компетенцияларини шакллантиришга йўналтирилган таълим технологиялари Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти, Т.: 2015.-9 б.
3. Борходоев Л.А. Прагматический текст как средство формирования социокультурной компетенции студентов языкового вуза.: Дис. ... канд.пед.наук. -Улан-Удэ, 2002. - 211 с.
4. Беликов В.И, Крысин Л.П. Социолингвистика: Учебник для вузов. -М.: Рос.гос.гуманит. универ, 2001. 8 с
5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат миллий нашриёти, -Т.: 2008. 8 том. Б-26.

6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”. Давлат илмий нашриёти, -Т.: 2006. 3 жилд. -557 б.
7. Ёқубов И. Амалий инглиз тили методикаси. -Т.: 2009. -288 б
8. Дагбаева Н.Ж. Овчинникова М.Ф. Принципы формирования социолингвистикой компетенции на начальном этапе языкового вуза// Вектор науки ТГУ №1.(8). 2012. Стр. 103-105.
9. Базина Н.В. Социолингвистическая компетенция как объект контроля. // Лингвострановедение: методы анализа, технология обучения. Седьмой межвузовский семинар по лингвострановедению: Сб. статей. В 2 ч. / Отв. ред. Л.Г. Веденина. – М.: МГИМО-Университете, 2010. – Ч. 1. – С. 177-182.
10. Куникеева А.А. Социолингвистические проблемы обучения иностранных учащихся пониманию лексической экспрессии в современных русских 179 газетных текстах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / А.А. Куникеева. — СПб., 1996.-248 с.
11. Ковалева Ю.Ю. Формирование методической компетенции будущего учителя английского языка как второго иностранного: на базе немецкого языка как первого иностранного: Автореф. дис. канд. пед. наук. -Томск, 2003. -21с
12. Сеница Ю.А. Формирование социолингвистической компетенции в процессе обучения устному иноязычному общению студентов неязыковых вузов: (в контексте национальной культуры Франции): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Ю.А. Сеница. - М., 2000. - 337 с

UDK: 112.2. 821

**XX ASR NEMIS ADABIYOTIDA YOSHLAR MAVZUSI
(ADIBLAR GENRIX MANN, TOMAS MANN, ERIX MARIYA REMARK
VA ANNA ZEGERS ASARLARI MISOLIDA TAHLIL)**

Guliston Shamuratova,

International School of Finance Technology and Science(ISFT)

E-mail: guliston.shamuratova@bk.ru

Tel : +99890 3220121

Filologiya fanlari doktori I.Rustamovning taqrizi asosida

Annotatsiya: XX asr nemis adiblarining oliy maqsadlari - Germaniya jamiyatining bugungi kundagi ko'rishiga, ya'ni madaniyati yuksak, san'at va adabiyoti rivojlangan, hurfikr, farovon mamlakatga erishish edi, albatta. Demak, ular o'sha zamondan boshlab, aynan adabiyot yordamida yoshlar ongini o'zgartirishi orqali orzu-maqsadlarni amalga oshirish mumkin, deb bilganlar va bu vazifani o'zlarining mukammal ijodlari bilan yuksak darajada ado eta olganlar.

Kalit so'zlar: tahlil, mavzu, nemis adabiyoti, asar, roman, adib, ijtimoiy masala, avlod, yoshlar, urush, voqea, g'oya.

**THE THEME OF YOUTH IN GERMAN LITERATURE OF THE 20TH
CENTURY (ANALYSIS USING THE EXAMPLE OF THE WORKS OF
AUTHORS HEINRICH MANN, THOMAS MANN, ERICH MARIA
REMARQUE AND ANNA ZEGERS)**

Abstract: The supreme goal of twentieth-century German writers was, of course, to achieve the present-day appearance of German society, a country with a high level of culture, advanced art and literature, and a prosperous, prosperous country. This means that from that time onwards, they knew that it was through literature that the dreams of young people could be realized through the transformation of their minds, and that they were able to accomplish this task to a high degree with their perfect creations.

Keywords: analysis, topic, German literature, work, novel, writer, social issue, generation, youth, war, event, idea.

**ТЕМА МОЛОДЕЖИ В НЕМЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XX ВЕКА (АНАЛИЗ
НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА АВТОРОВ ГЕНРИХА МАННА, ТОМАСА
МАННА, ЭРИХА МАРИИ РЕМАРКА И АННЫ ЗЕГЕРС)**

Аннотация: Высшей целью немецких писателей XX века было, конечно, достижение современного облика немецкого общества, страны с высоким уровнем культуры, передовым искусством и литературой, благополучной, процветающей страны. Это означает, что с того времени они знали, что именно через литературу

мечты молодых людей могут быть реализованы через преобразование их разума, и что они смогли выполнить эту задачу в высокой степени с помощью своих совершенных творений.

Ключевые слова: анализ, тема, немецкая литература, произведение, роман, писатель, социальная проблема, поколение, молодежь, война, событие, идея.

KIRISH

XX asr Germaniya adabiyoti xuddi Germaniya tarixi kabi juda ko‘p o‘zgarishlar va keskin ziddiyatlarga boy bo‘lgan. Urushga tayyorgarlik, ikki marta Jahon urushi, ijodkorlarning siquvga olinishi, xorijga emigratsiyasi, revolyutsiyalar, urushdan keyingi tiklanishlar davri va boshqa juda ko‘p siyosiy-ijtimoiy voqealarni boshidan kechirgan Germaniya adabiyoti ham izlanishlar, inqiroz, rivojlanishlar, gullab-yashnagan davrlarni boshidan kechirdi. Asr boshida ilm-fan, ayniqsa texnika sohasining keskin rivojlanishi tufayli hamda dinning boshi berk ko‘chaga kirib qolishi, Yevropada ro‘y bergan tarixiy-ijtimoiy voqealar ta’sirida nemis adabiyotida - romantizm va realizmdan tashqari naturalizm va pozitivizm; postnaturalizm: impressionizm, neoromantizm, simbolizm, estetizm; dekadans; modern: ekspressionizm, abastraksionizm, syurrealizm, pop-art va boshqa shu kabi juda ko‘p oqimlar vujudga keldi. Bunday, ba’zan bir-biriga mos, ba’zan bir-biriga zid oqimlar uzoq vaqt “yashamagan” bo‘lsada, lekin Germaniya adabiyotining keyingi rivojlanish jarayoniga poydevor bo‘lib xizmat qildi.

Shuningdek, XX asr boshida Germaniyada keskin rivojlangan falsafa sohasining (A.Shopengauer, F.Nisshe, Z.Freyd va boshqa shu kabi faylasuflarning) adabiyotga salmoqli ta’siri ham nemis adabiyotida keskin “yuqoriga sakrashlarga” sabab bo‘ldi. T.Mann (“Buddenbroklar”, “Sehrli tog’”, “Doktor Faustus”) va G.Mann (“Muallim Gnus”, “Imperiya”, “Qirol Genrix IVning yoshlik davri”, “Qirol Genrix IVning balog‘atga yetgan davri”), L.Feyxtvanger (“Goyya”, “Opperman oilasi”, “Omad”), G.Fallada (“Kichik odam, endi nima bo‘ladi?”, “Bo‘rilar orasida bo‘ri kabi”, “Har bir odam yolg‘iz o‘ladi”), E.M.Remark (“G‘arbiy frontda o‘zgarishlar yo‘q”, “Qaytish”, “Uch do‘st”, “G‘alaba arki”, “Hayot uchquni”, “Yashash va o‘lish davri”), B.Brext (“Uch pullik opera”, “Galiley hayoti”, “Kavkaz bo‘r aylanasi”, “Shaddot ona va uning bolalari”), F.Kafka (“Jarayon”, “Qal’a”, “Amerika” “Hulq tuzatish

koloniyasi”, “Hukm” novellari), S.Sveyg (“Yurakning sabrsizligi”, “Erazm Rotterdamskiyning shuhrati va falokati”, “Notanish ayolning xati”, “Amok”), R.Muzil (“Xususiyatsiz odam”, “Tarbiyalanuvchi Tyorlesning uyalishi”, “Uch ayol”), G.Brox (“Vergiliyning o’limi”, “Ta’qib”, “Uyquda yuruvchilar”) kabi adiblar hamda ko’pgina mukammal asarlar dunyoga keldi. Agar bu asarlar chuqur tahlil etilsa, mavzusida urush, revolyutsiya, sevgi muhabbat va boshqa ko’pgina ijtimoiy muhim masalalar qatorida yoshlar mavzusi ham ko’tarilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Birinchi misol va tahlil natijalarini Genrix Manning (Louis Heinrich Mann, 1871-1950) “Muallim Unrat” (“Uchitel Unrat” - Professor Unrat, 1905) asari orqali fikrimizni ifoda etsak. Adib bu asarida muallim Unrat haqida yozadi. Uning “yuqori darajadagi ta’lim-tarbiyasini” olayotgan “eng sevimli, aqlli, odobli” shogirdlaridan biri, aslida ilm-fandan hazar qiladigan Ersum juda shafqatsiz yigit bo’lgani uchun ustozga yoqib tushadi. Ersum har qanday jazoni bajarishga tayyor bo’lgani uchun Unratning o’ng qo’li hisoblanadi. Ikkinchi shogirdi Angst esa, o’ta qo’rqoq, agar Unrat uni biroz qo’rqitsa, barcha sir-asrirlarni sotadigan, vijdotsiz yigit bo’ladi. Ya’ni bir shogird - Kizelyak - o’g’ri va muttahaam, laganbardor va yolg’onchi yigit. Unrat bunday shogirdlari bilan maktabda har qanday voqeadan boxabar bo’la oladi, har qanday o’quvchini jazolay oladi. Hamda birovga tegishli har qanday moddiy buyumlarni o’zlashtira oladi va barcha toliblarni nazorat qila oladi.

Genrix Mann bunday shogirdlardan kelajakda qanday odamlar yetishib chiqishini dahshat bilan ko’z oldiga keltiradi. Shuning uchun, u prusscha ta’lim-tarbiyani, hurfikrlikka qarshi bo’lgan, iste’dodli yoshlarning tazyiq ostiga oladigan, qullarni yetishtirib chiqaradigan maktabni tanqid ostiga oladi. Adib ta’lim-tarbiyada yo’l qo’yilgan noto’g’ri tizim oqibati yoshlar ongiga qanday salbiy ta’sir etishi mumkinligini asarning asosiy g’oyasiga singdira olgan.

Bir qarashda Genrix Manning navbatdagi “Sadoqatli xizmatchi” (“Vernopoddанный” - Der Untertan, 1914) romani bor-yo’g’i Vilgelm madaniyati va g’oyalariga qarshi asar kabi ko’rinadi.

Aslida esa, bu asar yetukligi, mazmunining soddaligi, g’oyasining chuqurligi bilan kitobxonlar e’tiborini jalb etgan. Roman shakli - asar qahramoni – ishbilarmon

siyosatchi Diderix Geslingning oddiy hayotini birin ketin tasvirlashdan iborat. Lekin qahramon fonida, umumiy manzarada XIX asrdagi Germaniyaning ijtimoiy-siyosiy masalalari yoritilgan. Asar qahramoni Gesling obrazi asta sekin o'sib-ulg'aygani sari ijtimoiy muammolar ko'zga ko'proq tashlanadi. Uning otasi juda qattiqo'l va jahldor bo'lgani uchun ham yosh bola qo'rqqoq bo'lib o'sadi. Otasi uni doim urib jazolagani uchun, "adolat faqat kuchda" ekaniga amin bo'ladi. O'z singillarining zaifligidan foydalanib ularni jazolaydi. Maktab ta'sirida esa, asta-sekin vahshiy odamga aylanadi. Universitetga o'qishga kirganidan so'ng u yanada "sadoqatli xizmatchi", ya'ni shovinist, millatchi sifatida shakllanadi.

Gesling o'z qo'rqqoqligini, keyinchalik o'zining eng pastkash, qabih ishlarini oqlashga intiladi. O'zi sevgan, va'da bergan qizini aldaydi, uning otasi moliyaviy inqirozga uchrab, ishlari yurishmay qolganidan xabar topgan Gesling uylanishdan voz kechadi...

Adibning ulug' yozuvchiligi shundaki, Geslingni doim qora bo'yoqlar bilan tasvirlamaydi. Masalan, Gesling Agnesni chin dildan sevadi, hatto dunyoqarashi o'zgaradi, lekin, barcha ish moddiy manfaatga borib taqalganda qalbini yana o'sha eski xudbinlik egallaydi. Bu bilan muallif har bir odam ko'nglida manfaatparastlik ustun ekanini, insoniy yuksalish uchun esa, yoshlarga to'g'ri ta'lim-tarbiya, mehr-oqibat zarur ekanini ifodalamoqchi bo'ladi.

Genrix Mann opportunistlar funksiyasini bajarayotgan, aslida esa, qo'rqqoq va sotqin sotsial-demokratlarning ayyor siyosatini ochib tashlagan. Lekin shunday bo'lsada, "Sadoqatli xizmatchi" asari Genrix Mann tanqid ostiga olgan xudbin siyosatchi haqidagina emas, balki ana shu illatning qanday qilib yosh yigitning dunyoqarashiga kirib borgani, qalbidagi insoniy fazilatlarni "siqib, chiqarib" vahshiy diktatorga aylantirgani haqidagi asar, desak, adashmaymiz.

Genrix Manning ukasi Tomas Manning (Thomas Mann, 1875-1955) ijodi ham adabiyotshunoslar talqinida asosan ijtimoiy masalalarni yoritgan asarlar hisoblanadi. Nazariy jihatdan bu to'g'ri, albatta. Lekin birgina "Buddenbroklar" ("Buddenbroki" - Buddenbrooks. Verfall einer Familie, 1901) romanini tubdan tahlil etsak, oila haqidagi bu romanda ham asarda tasvir etilgan to'rt avlodning har birida aynan yoshlarning dunyoqarashidagi o'zgarishlar oqibati evaziga ro'y bergan

voqealar hamda ana shu voqealarga ularning munosabatlari va hatti-harakatlari izhor etilgan. Adib burjua jamiyatidagi ma'naviy qashshoqlikni - oiladagi yoshlar ongidagi iqirozlar orqali ifodalab bergan.

Asar birinchi avlod - Yogann Budenborkning hayotiy faoliyatidan boshlanadi. Quvnoq, tabiatan ziyrak, sog'lom, baquvvat, mard, mehnatkash savdogarning ishlari yurishib ketadi va u ancha-muncha boylik orttiradi. Erkin fikrlaydigan, mulohazali odam halol mehnatni har qanday urf-odatlardan, diniy ibodatlardan ustun qo'yadi. Shuning uchun, uning oilasi emin-erkin, osoyishta va o'ziga to'q turmush kechiradi.

Ikkinchi avlod - Yogann Budenborkning o'g'li - kichik Yogann Budenbork otasining ishlarini davom ettiradi. U o'qimishli, qonun-qoidalarini yaxshi biladi, pishiq-puxta bo'lgani uchun biznesni rivojlantiradi, oila farovonligini yanada kuchaytiradi. Lekin uning otasidan farqli tomoni shundaki, u dinga beriladi, milliy urf-odatlarni "qadrlaydi".

Uchinchi avlod - kichik Yogan Budenborkning farzandlari - aka-ukalar Tomas va Xristian hamda opa-singillar Toni va Klara oilada eskicha udumlarni kuchaytirib yuborishadi.

Tomas - iste'dodli, ishbilarmon odam, avval katta muvaffaqiyatlarga erishadi, hatto shahar senatiga a'zo bo'ladi. Lekin uning ishlari orqaga keta boshlaydi, ishlab chiqarish kasodga uchraydi. Hayotdan zavq ololmay qoladi, ishlari bemaqsad ekanidan ruhiyatida o'zgarishlar ro'y beradi, ko'p siqiladigan bo'lib qoladi va bir kuni ko'chada fojia ro'y berib, u halok bo'ladi.

Xristian ham tushkunlikka tushadi, jismonan zaifroq bo'lgani uchun, tez-tez kasal bo'ladi. Uning ham ishlari yurishmaydi. Aslida esa, u mehnat ham qilmaydi, hech narsaga qiziqmaydi, dangasa bo'ladi. Lekin o'yin-kulgiga sarf-xarajatlarni ko'paytirib yuboradi. O'ziga o'xshagan yengiltak ayolga uylanadi va hayoti yanada izdan chiqadi. Oxir-oqibat uning mana shu xotini o'z erini aqli ojiz bemorlar kasalxonasiga yotqizib, undan "qutiladi"...

Fikrimizcha, adib jamiyatdagi muammolarning ildizida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy masalalar asosiy sababchi deb emas, balki asosan yoshlarning ruhiy holati, ongining darajasi, ijtimoiy kelib chiqishi va fe'l-atvorlarning o'ziga xosligi tufayli, deb biladi. Shuning uchun, "Budenbroklar" romani psixologik jihatdan chuqur va

to'g'ri qurilgan badiiy asar hamda yoshlar ongida ijobiy o'zgarishlar yasashida, tarbiyalashida ahamiyatga ega roman hisoblanadi.

Erix Mariya Remark (Erich Maria Remarque, 1898-1970) o'z davrida shu darajada mashhur bo'lganki, uning asarlari turli tillarga tarjima qilingan, kitoblari deyarli butun dunyoga tarqalgan. O'zbek kitobxonlari ham Remarkning ijodi bilan yaxshi tanish.

Remark dastlabki asarlaridan boshlab, arosatda qolgan avlod, o'zligini yo'qotgan yoshlar, urush va o'tish davrining qurbonlari haqida yoza boshlagan. Urushdan qaytib kelgan yoshlar tirik qolgani bilan ularda qandaydir hayotga nisbatan zavq, shodonlik, orzu-umid "yo'qolgani, o'lgani" haqida mulohaza yuritgan. Adib bu haqda o'zi shunday yozadi: "Men urush nafaqat iqtisodiy zarar keltirishi, balki bir necha avlodning ma'naviy qarashlarini, tafakkurining jarohatlashini tasvirlashga harakat qildim". Haqiqatdan ham, adib asarlarida o'tish davridagi yoshlarning atrofida ro'y berayotgan o'zgarishlarning og'ir oqibati, qayerdadir bo'layotgan yoki bo'lib o'tgan urushlarning ma'nan ularni ezib turishini, ziddiyatlar ildizini tushunmasligini va o'zgartira olmasliklarini, davrning shiddatli va shafqatsiz haqiqati qarshisida ularning o'ta zaifligini, lekin insoniylik fazilatini yo'qotmaslikka intilishini juda ifodali tasvirlagan.

Remark urush vaqtida armiyada xizmat qiladi (1916-yil), urushning barcha dahshatlarini o'z ko'zi bilan ko'radi. Lekin 1917-yilda og'ir yaralanadi va bir necha oy hospitalda davolanadi. Shuning uchun, uning asarlarida urush kartinalari juda jonli, aniq, har bir detallarigacha ham hayotiy, ham badiiy tasvirlangan.

Remark urushdan keyin o'qituvchi bo'lib ishlaydi. Lekin bu kasb uni qoniqtirmaydi. Maktabdan ketib, roman yozishga kirishadi. Remark birinchi asaridayoq "Orqaga yo'l" ("Vozvrasheniye" - Der Weg zurück, 1931) romanida urushdan qaytib kelgan askar nazari bilan yolg'on, sun'iylik, aldamni tasvirlaydi. Yigit bir burda non uchun odamlar nega bunchalik bir-birini aldashini tushunolmaydi, iflos ishlarni bajarib pul topgan kishilarning halol kishilarni mensimasligini ko'rib hayron qoladi. Afsus, roman qahramoni o'y-fikrlarining tagiga yetolmaydi, savollarga javob topolmaydi. Lekin shunday bo'lsada, asar yoshlarni mulohaza yuritishga undaydi...

Adibning "G'arbiy frontda o'zgarish yo'q" ("Na Zapadnom fronte bez peremen" - Im Westen nichts Neues roman, 1928), "Uch do'st" ("Tri tovarışça" - Drei Kameraden, 1932), "Qora obelisk" ("Chyornyy obelisk" - Der schwarze Obelisk, 1956) "G'alaba arki" ("Triumfal'naya árka" - Arc de Triomphe, 1945, 1946) asarlarida ham aynan yoshlar dunyoqarashidagi o'zgarishlar oqibatlarini, ziddiyatlarni mohirona ifodalaydi.

Anna Zegersning mashhur asari "Barhayot o'liklar" ("Mertvyye ostayutsya molodymi" - Die Toten bleiben jung, 1949) romani Germaniyadagi 1918-1943-yillar orasidagi tarixiy voqealarni ichiga oladi: Saksoniya va Rurdagi sinfiy kurashlar, mamlakatdagi inflyatsiya va Prezident saylovi, Reyxstagning yondirib yuborilishi va Myunxen kelishuvi, Ikkinchi Jahon urushi va boshqalar bilan bog'liq. Albatta, Anna Zegers bu voqealarni tarixchi sifatida emas, balki yozuvchi sifatida ularning mazmun mohiyatini ochib bergan. Nemis xalqining turli qatlamlarini o'ziga xosligini ifodalashga intilgan.

Roman yosh ishchi Ervinning o'lim jazosi bilan boshlanadi. Ervin o'z sevgilisi Mariyaga revolyutsioner ekanini aytishga ulgurmay qoladi. Qachonlardir quvnoq hayotni va tabiatni sevgan Mariya uning qayerga "yo'qolganini" bilmaydi hamda Ervindan tug'ilgan o'g'li Gansning kelajagini o'ylab, ishchi Geshkaga turmushga chiqadi. Mariya asta-sekin fashizm ishchilarni aldab, bosqinchilikka tayyorlayotganini, ularning vahshiy rejalari borligini seza boshlaydi va urushga qarshi kurashga bel bog'laydi. Uning o'g'li Gans ham yigit bo'la boshlagan sari, atrofda ro'y berayotgan voqealarni ongli ravishda tushunadi. Ayniqsa, uning dunyoqarashiga ta'sir qilgan, qachonlardir Ervinning do'sti bo'lgan ishchi Martin unga o'rnak ko'rsatadi. Gans o'zgaradi. Lekin uni harbiy xizmatga chaqirib, frontga yuborishadi. Frontda u ruslar tomoniga o'tib ketmoqchi bo'ladi. Shunda Venslov uni o'ldiradi. Xuddi o'sha Ervinning o'lim jazosini amalaga oshirgan Venslov endi uning o'g'lini o'ldiradi. Venslov halok bo'lgan Gansning yuziga qarab turib, Ervinni eslaydi va shu topda Gitler va uning fashistik tuzumi nemis xalqini noto'g'ri yo'ldan boshlab ketayotganini tushunib yetadi. Jannat va farovonlikni va'da qilgan fashizm aslida falokatdan boshqa narsa emasligiga, urushni vujudga keltirib, nemis ishchilaridan faqat qurol sifatida foydalanayotganiga iqror bo'ladi. Qachonlardir urushga qarshi

fikr bildirgan va halok bo'lgan Ervinni, unga ikki tomchidek o'xshash Gans qiyofasida go'yoki vatanparvar ishchi yosh yigitligicha qolganini ko'rib, o'liklarning barhayotligiga, aniqrog'i ularning urushga qarshi g'oyalari umrbod ekaniga ishonadi.

Anna Zegersning "Barhayot o'liklar" romani beqiyos epik polotno hisoblanadi. Adiba bu asari orqali fashizmning chuqur ildizini ochib berish bilan birga yoshlar tarixdan saboq chiqarib, kelajakda to'g'ri yo'ldan yurishiga ishonadi...

XULOSA

Biz to'rt yirik adibning romanlari orqali asar yosh qahramonlarning bir-biriga o'xshash va shu bilan birga farqli dunyoqarashini hamda ular ongining bosqichma-bosqich o'sib borganini kuzatish mumkinligini, bu bilan XX asr nemis adabiyotida yoshlar mavzusi deyarli markaziy masalalardan biri ekanni isbotlashga harkat qildik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Н.А.Гуляев, И.П.Шибанов, В.С.Буняев, Н.Т.Лопырев, Е.М.Мандель. История немецкой литературы. Москва, "Высшая школа", 1975 г.
2. Азизов Қ., Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи, XVIII-XX асрлар. Т., "Ўқитувчи", 1987.
3. Павлова Н.С. Типология немецкого романа: 1900—1945. М., 1982.
4. Пронин В.А. История немецкой литературы: Учеб.пособие. –М.: Унверситетская книга, Логос, 2007.
5. Генрих Манн. Учитель Унрат, или Конец одного тирана. Москва, Гослитиздат, 1937.
6. Herman G. Weinberg, 1967. p. 48 (footnote): "In German, the name "Rat" has the connotation of "counselor", but the Professor's students nickname his "unrat" - "unclean" (or even merde)." in Josef von Sternberg. A Critical Study. New York: Dutton, 1967.
7. Генрих Манн. Верноподданный. Художественная литература. Москва, 1982.
8. Томас Манн. Крушение семьи (Будденброки). Пер. Ю.Спасского. -М.: Московское книгоиздательство, 1911.
9. Buddenbrooks. Frankfurter Ausgabe. Herausgegeben und kommentiert von Peter de Mendelssohn, S. Fischer, Frankfurt am Main 1981.
10. Эрих Мария Ремарк. На Западном фронте без перемен. Возвращение. Пер. с нем. - М.: АСТ Москва, Хранитель, 2007.
11. Анна Зегерс. Собрание сочинений в шести томах. М.: Художественная литература, 1982-1984.

YAPONIYA TAJRIBASINI O'ZBEKISTON OLIY TA'LIM TIZIMIDA QO'LLASH IMKONIYATLARI

Jakbarov Odiljon Otamirzayevich

Namangan Davlat Texnika Universiteti professori, Namangan, O'zbekiston

E-mail: JakbarovOdiljon@gmail.com, tel: +998931927400

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4756-6014>

Annotatsiya. Ushbu maqola Yaponiya oliy ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish va uni O'zbekiston oliy ta'lim tizimida qo'llash imkoniyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada Yaponiyaning oliy ta'lim sohasidagi ilg'or tajribalari, xususan, innovatsion ta'lim metodlari, ilmiy-tadqiqot faoliyati va sanoat bilan integratsiya masalalari ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasining oliy ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, shu jumladan, Prezident qarorlari va 2030 yilgacha bo'lgan rivojlanish konsepsiyasi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda solishtirma tahlil usullari, statistik ma'lumotlar va grafiklar qo'llanilgan. Natijalar Yaponiya tajribasini qo'llash orqali O'zbekiston oliy ta'lim tizimida sifat va samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini ko'rsatadi. Maqola ta'lim sifatini oshirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, Yaponiya tajribasi, O'zbekiston, innovatsion metodlar, ilmiy-tadqiqot, sifat oshirish, xalqaro hamkorlik.

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ЯПОНСКОГО ОПЫТА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация. Статья посвящена анализу особенностей системы высшего образования Японии и изучению возможностей ее применения в системе высшего образования Узбекистана. Рассматриваются передовые практики Японии, включая инновационные методы обучения, научно-исследовательскую деятельность и интеграцию с промышленностью. Анализируются реформы, проводимые в системе высшего образования Узбекистана, в том числе на основе президентских указов и Концепции развития до 2030 года. В исследовании применены методы сравнительного анализа, статистические данные и графики. Результаты показывают возможности повышения качества и эффективности системы высшего образования Узбекистана за счет внедрения японского опыта. Статья завершается предложениями по повышению качества образования и развитию международного сотрудничества.

Ключевые слова: Высшее образование, японский опыт, Узбекистан, инновационные методы, научно-исследовательская деятельность, повышение качества, международное сотрудничество.

POSSIBILITIES OF APPLYING JAPANESE EXPERIENCE IN THE UZBEKISTAN HIGHER EDUCATION SYSTEM

Annotation. *This article is dedicated to analyzing the distinctive features of Japan's higher education system and exploring its potential application in Uzbekistan's higher education system. It examines Japan's advanced practices, including innovative teaching methods, research activities, and industry integration. The reforms in Uzbekistan's higher education system, based on presidential decrees and the Development Concept until 2030, are analyzed. The study employs comparative analysis methods, statistical data, and graphs. The results highlight opportunities to enhance the quality and efficiency of Uzbekistan's higher education system through the adoption of Japanese practices. The article concludes with recommendations for improving educational quality and fostering international collaboration.*

Keywords: *Higher education, Japanese experience, Uzbekistan, innovative methods, research activities, quality improvement, international collaboration.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish so'nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoniga ko'ra, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha aniq vazifalar belgilandi [1]. Ushbu hujjatda ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish va iqtisodiyot ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor qaratildi.

Yaponiya oliy ta'lim tizimi jahon miqyosida o'zining yuqori sifati, innovatsion yondashuvi va sanoat bilan integratsiyasi bilan mashhur. Yaponiyada oliy ta'lim muassasalari talabalarni mustaqil fikrlashga, innovatsion yechimlar ishlab chiqishga va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishga undaydi [2]. Ushbu tajriba O'zbekiston uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, ta'lim sifatini oshirish va global raqobatbardoshlikni ta'minlashda foydali bo'lishi mumkin. Maqolada Yaponiya tajribasining asosiy jihatlari tahlil qilinadi va uni O'zbekiston sharoitlariga moslashtirish imkoniyatlari o'rganiladi. Kelgusi rejalar sifatida, 2030 yilgacha O'zbekiston oliy ta'lim tizimida xalqaro standartlarga mos keluvchi universitetlar sonini ko'paytirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish rejalashtirilmoqda [3].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

A.Sharma va S.Yamamoto [7] lar tomonidan “Yaponiya oliy ta’lim tizimining muvaffaqiyati uning innovatsion ta’lim metodlariga, talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga va sanoat bilan yaqin hamkorlikka asoslanadi. Bu tajriba rivojlanayotgan mamlakatlar uchun namunadir” deb keltirilsa, H.Kim va Y.Takahashi esa [9], “Yaponiya universitetlarining sanoat bilan integratsiyasi talabalarga amaliy ko’nikmalar va real dunyo muammolarini hal qilish imkonini beradi, bu esa ularning ishga joylashish imkoniyatlarini oshiradi.” Deya ta’kidlaydi.

U.Abdullaev quyidagi manbada [8] “O’zbekiston oliy ta’lim tizimida so’nggi islohotlar xalqaro standartlarga moslashishga qaratilgan bo’lib, Yaponiya tajribasi ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirishda muhim yo’l ko’rsatuvchi hisoblanadi.” Fikrlarni keltirib o’tadi. Shuningdek, O.Raupova va U.Maxmonov [10] “O’zbekiston oliy ta’lim tizimida sifatni oshirish uchun Yaponiyaning talabalarni mustaqil ta’lim olishga undash tajribasi muhim ahamiyatga ega. Bu talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi” deya fikr bildiradi.

Tsukuba universiteti hisobotida [2] “Yaponiya oliy ta’lim tizimida ilmiy-tadqiqot faoliyatiga katta e’tibor beriladi, bu esa universitetlarni xalqaro reytinglarda yuqori o’rinlarni egallashga yordam beradi” degan fikr olg` surilsa, OECD [5] manbasida “Yaponiya oliy ta’lim tizimi talabalarni global raqobatbardosh bozor uchun tayyorlashda ilg’or yondashuvlardan foydalanadi, bu esa O’zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlar uchun ta’lim sifatini oshirishda muhim saboq bo’la oladi” deb ta’kidlanadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda Yaponiya va O’zbekiston oliy ta’lim tizimlarini solishtirish uchun solishtirma tahlil usuli qo’llanildi. Ma’lumotlar manbalari sifatida Scopus va Web of Science platformalarida chop etilgan ilmiy maqolalar, O’zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining rasmiy hisobotlari, shuningdek, Yaponiyaning ta’lim sohasiga oid statistik ma’lumotlari ishlatildi.

Tahlil jarayonida quyidagi ko’rsatkichlar asos qilib olindi:

1. Oliy ta’lim muassasalarining xalqaro reytinglardagi o’rni.
2. Ilmiy nashrlar soni va sifati (Scopus va Web of Science ma’lumotlari).

3. Talabalarning mustaqil ta'lim olish darajasi.

4. Sanoat bilan integratsiya darajasi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish uchun statistik usullar, jumladan, foizli taqsimot va grafik ko'rsatkichlar qo'llanildi. Quyidagi jadvalda Yaponiya va O'zbekiston oliy ta'lim tizimlarining asosiy ko'rsatkichlari solishtiriladi:

Ko'rsatkich	Yaponiya	O'zbekiston
OTMlar soni (2023)	780	125
QS World Ranking'da top 300 talikdagi OTMlar	15	2
Scopus'da nashr etilgan maqolalar soni (2020-2024)	320,000	4,500
Talabalarning mustaqil ta'lim ulushi (%)	60	55
Sanoat bilan hamkorlik darajasi (%)	85	40

Jadval 1. Yaponiya va O'zbekiston oliy ta'lim tizimlarining solishtirma ko'rsatkichlari

Jadval tahlili:

Jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, Yaponiyada oliy ta'lim muassasalari soni va ilmiy nashrlar soni O'zbekistonga nisbatan ancha yuqori. Shu bilan birga, O'zbekiston so'nggi yillarda ta'lim sifatini oshirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Yaponiya oliy ta'lim tizimining muvaffaqiyati quyidagi omillarga bog'liq:

1. Innovatsion ta'lim metodlari: Yaponiyada talabalarga mustaqil o'qish va muammolarni hal qilish ko'nikmalari o'rgatiladi, bu esa ularning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi.

2. Ilmiy-tadqiqot faoliyati: Yaponiya universitetlari Scopus va Web of Science'da yuqori sifatli nashrlar soni bo'yicha yetakchi o'rinlarda turadi.

3. Sanoat bilan integratsiya: Yaponiyada universitetlar korxonalar bilan yaqindan hamkorlik qiladi, bu esa talabalarning amaliy ko'nikmalarini oshiradi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida so'nggi yillarda sezilarli yutuqlar qayd etildi. Masalan, Toshkent Davlat O'zbek Tili va Adabiyoti Universitetida 2020-2021

yillarda Scopus va Web of Science'da 58 ta maqola chop etildi [4]. Shu bilan birga, sanoat bilan hamkorlik darajasi hali ham past bo'lib, bu sohada Yaponiya tajribasidan foydalanish imkoniyati mavjud.

Yaponiya tajribasi O'zbekiston oliy ta'lim tizimida qo'llanilishi mumkin bo'lgan bir qator afzalliklarga ega. Masalan, Yaponiyada talabalarning mustaqil ta'lim olishiga katta e'tibor beriladi, bu esa O'zbekistonda 55-60% ni tashkil etadi [4]. Shu bilan birga, O'zbekiston universitetlarida sanoat bilan hamkorlik darajasi 40% atrofida bo'lib, Yaponiyadagi 85% ga nisbatan ancha past. Bu farqni kamaytirish uchun Yaponiyaning tajribasidan foydalanib, universitetlarda amaliyot dasturlarini kengaytirish va korxonalar bilan hamkorlikni mustahkamlash zarur.

Bundan tashqari, Yaponiyada ilmiy-tadqiqot faoliyatiga katta mablag' ajratiladi, bu esa O'zbekiston uchun namunali bo'lishi mumkin. O'zbekiston Respublikasining 2030 yilgacha rivojlanish konsepsiyasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish rejalashtirilgan bo'lib, Yaponiya tajribasi bu jarayonni tezlashtirishi mumkin [3].

XULOSA

Tadqiqot natijalari Yaponiya oliy ta'lim tizimining innovatsion yondashuvi, ilmiy-tadqiqot faoliyati va sanoat bilan integratsiyasi O'zbekiston uchun muhim imkoniyatlar yaratishini ko'rsatdi. Quyidagi takliflar beriladi:

1. Talabalarning mustaqil ta'lim olish ulushini 70% ga yetkazish.
2. Universitetlar va korxonalar o'rtasidagi hamkorlikni 60% ga oshirish.
3. Ilmiy nashrlar sonini 2030 yilgacha 10,000 taga yetkazish uchun Yaponiya tajribasidan foydalanish.
4. Xalqaro universitetlar bilan hamkorlikni kengaytirish, xususan, Yaponiyaning yetakchi universitetlari bilan qo'shma dasturlar tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni. (2019). O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish to'g'risida.
2. University of Tsukuba. (2020). Annual Report on Higher Education and Research. <https://www.tsukuba.ac.jp>
3. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. (2019). Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi.

4. Toshkent Davlat O'zbek Tili va Adabiyoti Universiteti. (2021). Ilmiy faoliyat hisoboti. <https://uz.wikipedia.org>
5. OECD. (2022). Education at a Glance 2022: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing.
6. Japan Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology (MEXT). (2021). Higher Education in Japan.
7. Sharma, A., Yamamoto, S. (2023). Innovations in Japanese Higher Education: Lessons for Global Universities. *Journal of Higher Education*, 45(3), 123-135. <https://doi.org/10.1080/12345678.2023.1234567>
8. Abdullaev, U. (2022). Reforms in Uzbekistan's Higher Education System. *Central Asian Studies*, 12(1), 45-60.
9. Kim, H., Takahashi, Y. (2024). Industry-University Collaboration in Japan: A Model for Innovation. *Higher Education Policy*, 37(2), 89-102.
10. Raupova, O., Maxmonov, U. (2022). Ta'lim sifatini oshirishdagi islohotlar, muammolar va ularning yechimlari. *Cyberleninka.ru*
11. Jakbarov O.O. Elektron ta'lim platformalari ma'naviy tarbiya vositasi sifatida: Yaponiya innovatsiyalari orqali tashkil etish mexanizmlari. *Inter education & global Study ilmiy-nazariy va metodik jurnali*. 2025 yil 1(1)-son. Buxoro. 97-103-betlar
12. Jakbarov O.O. Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy ta'limning qiyosiy tahlili: yaroniya va o'zbyekiston misolida. *Ilm, tadqiqot va taraqqiyot ilmiy jurnali*. 2025 yil. 1-son. 159-163-betlar.
13. Jakbarov O.O. Ma'naviyat ta'lim dasturlarida talabalar ishtirokini kyengaytirish stratyegiyasi, Qo'qon DPI. *Ilmiy xabarlar ilmiy jurnali*. 2025 yil. 1-son. 431-436-b.
14. Jakbarov O.O. Ma'naviy tarbiyaning falsafiy asoslari: yaroniyaning global redagogikaga qo'shgan hissasi, «Qurilish va ta'lim ilmiy jurnali» ilmiy-texnik jurnali. 2024 yil. 12-son. 68-72 b.

O'QUVCHILARDA MUSTAQIL FIKRLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUVLARNING AHAMIYATI VA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLAR

Нурқулов Муроджон

Наманган давлат техника университети психологи

e-mail: *****@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda innovatsion yondashuvlarning o'rne va ahamiyati tahlil qilinadi. Mustaqil fikrlash bugungi ta'lim jarayonining asosiy tarkibiy qismiga aylanib, o'quvchilarning ijodiy yondashuvi, tahliliy fikrlashi va muammolarga individual yechim topa olish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsion vositalar orqali o'quvchilar tafakkurini mustahkamlash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bu jarayonda pedagogning roli, o'quv muhitining ta'siri va samarali shart-sharoitlar yaratish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Tadqiqot natijalari mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan yondashuvlarni ta'lim amaliyotida samarali qo'llash muhimligini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: mustaqil fikrlash, innovatsion yondashuv, pedagogik sharoit, interfaol metodlar, ijodiy tafakkur, analitik fikrlash, ta'lim jarayoni, o'quvchilarning faolligi, zamonaviy texnologiyalar, tanqidiy fikrlash, axborot-kommunikatsiya, o'quv muhit, pedagogik uslublar, mantiqiy fikrlash, muammoni hal qilish, ta'lim sifati

ЗНАЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ В ФОРМИРОВАНИИ НАВЫКОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ

Аннотация: В данной статье рассматривается значение и роль инновационных подходов в формировании навыков самостоятельного мышления у учащихся. Самостоятельное мышление становится важным компонентом современного образовательного процесса, способствуя развитию творческого подхода, аналитического мышления и способности учащихся находить индивидуальные решения проблем. В статье анализируются возможности укрепления мыслительных способностей школьников с использованием современных педагогических технологий, интерактивных методов и информационно-коммуникационных средств. Также даны рекомендации по созданию благоприятных педагогических условий и подчеркивается важная роль учителя в этом процессе. Результаты исследования подтверждают необходимость внедрения инновационных подходов для эффективного формирования самостоятельного мышления в образовательной практике.

Ключевые слова: самостоятельное мышление, инновационные подходы, педагогические условия, интерактивные методы, творческое мышление, аналитическое мышление, образовательный процесс, активность учащихся, современные технологии, критическое мышление, информационно-коммуникационные

технологии, образовательная среда, педагогические методы, логическое мышление, решение проблем, качество образования

THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE APPROACHES AND PEDAGOGICAL CONDITIONS IN FORMING INDEPENDENT THINKING SKILLS IN STUDENTS

Abstract: *This article analyzes the importance and role of innovative approaches in developing students' independent thinking skills. Independent thinking has become a crucial component of modern education, fostering students' creativity, analytical thinking, and ability to find individual solutions to problems. The article explores the potential of modern pedagogical technologies, interactive methods, and information and communication tools in strengthening students' thinking abilities. It also provides recommendations for creating effective pedagogical conditions and highlights the teacher's role in this process. The research results emphasize the need to implement innovative approaches to effectively foster independent thinking in educational practice.*

Keywords: *independent thinking, innovative approaches, pedagogical conditions, interactive methods, creative thinking, analytical thinking, educational process, student engagement, modern technologies, critical thinking, information and communication technologies, learning environment, teaching strategies, logical thinking, problem solving, education quality*

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimiga bo'lgan talablar tobora ortib bormoqda. Bu holat o'quvchilardan nafaqat mavjud bilimlarni egallashni, balki o'z fikrini mustaqil ifoda eta olish, muammolarga ijodiy yondashish, tahliliy va tanqidiy fikrlash kabi ko'nikmalarga ega bo'lishni talab etadi. Mustaqil fikrlash insonning erkin qaror qabul qilishi, axborotlarni mustaqil tahlil qilishi va yangi g'oyalarni ilgari surishi uchun zarur bo'lgan muhim kompetensiyalardan biridir. Mazkur kompetensiyani shakllantirishda innovatsion yondashuvlar, interfaol metodlar, pedagogik texnologiyalar va zamonaviy o'quv muhiti hal qiluvchi omil hisoblanadi. Xususan, o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning faolligini ta'minlash, o'z ustida ishlashga undash orqali mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Shu boisdan mustaqil fikrlashni shakllantirish masalasi bugungi pedagogik tadqiqotlar markazida bo'lib, ta'lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish o'quvchilarning

shaxs sifatida kamol topishi, o'z hayot yo'lini ongli ravishda tanlashi va kelajakda mustaqil faoliyat yuritishi uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi. Bu jarayon o'qituvchining zamonaviy metodik yondashuvi, o'quv jarayonini to'g'ri tashkil etishi, shuningdek, motivatsion muhit yaratishga ham bevosita bog'liq. Ta'limda qo'llanilayotgan innovatsion yondashuvlar – loyiha asosida ta'lim, muammoli ta'lim, klasterlar bilan ishlash, AKT vositalari orqali topshiriqlarni mustaqil bajarish – bularning barchasi o'quvchilarni erkin fikrlashga, tanqidiy yondashishga, izlanishga va o'z fikrini asoslashga yo'naltiradi. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishda, shuningdek, integratsiyalashgan fanlararo yondashuv, hayotiy muammolar asosidagi topshiriqlar, savol-javoblar asosidagi tahliliy suhbatlar ham yuqori samara beradi. Bunday yondashuvlar o'quvchilarning fikrlash madaniyatini shakllantirishda, intellektual salohiyatini oshirishda, ijtimoiy hayotda faol pozitsiya egallashida katta ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda bu yo'nalishda ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari, maqolalar va monografiyalar chop etilgan. Ilmiy adabiyotlarda mustaqil fikrlash tushunchasi, uning mazmun-mohiyati, shakllanish bosqichlari hamda metodik asoslari keng yoritilgan. Pedagogika fanida mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, faoliyatga asoslangan yondashuv, muammoli vaziyatlar yaratish orqali o'quvchini izlanishga undash usullari asosiy o'rin egallaydi. Masalan, V.V. Davydov, L.S. Vygotskiy, J. Piaget, B. Bloom kabi mutafakkirlarning fikrlash jarayoni va uning rivojlanishiga oid nazariyalari bu yo'nalishdagi ilmiy qarashlarga zamin yaratgan. Milliy pedagog olimlar – A. Abduqodirov, Q. Yuldashev, A. To'xtayev, Z. Nishonova va boshqalar o'z tadqiqotlarida o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishda innovatsion ta'lim texnologiyalari, didaktik o'yinlar, interfaol metodlar, AKT vositalaridan foydalanishning samarali jihatlarini tahlil qilgan. Tahlil qilingan adabiyotlarda shuningdek, mustaqil fikrlash ko'nikmalari o'quvchining ijtimoiy faolligi, o'zini anglash darajasi, kasbiy yo'nalishi va kelajak hayotiy rejalarini belgilashda muhim o'rin tutishi ta'kidlangan. Adabiyotlar asosida xulosa shuki, o'quvchilarda mustaqil

fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar va metodik yondashuvlarni ilmiy asosda ishlab chiqish ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu ilmiy ishda o'rganilayotgan muammo bo'yicha ilmiy-nazariy manbalarni tahlil qilish, mavjud holatni baholash, amaliy yechimlar ishlab chiqish va ularni samaradorlik nuqtai nazaridan aniqlash maqsad qilingan. Ishning asosiy yo'nalishi sifatida zamonaviy ta'limda o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda innovatsion yondashuvlarning o'rni va ularni joriy etish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Bu jarayonda umumiy ilmiy yondashuvlar, xususan, tizimli, kompleks, faoliyatga asoslangan va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asos qilib olingan. Ish jarayonida muammo tahlili, taqqoslash, sintez, kuzatuv, so'rovnoma, eksperiment, statistik tahlil usullaridan foydalanilgan. Tanlangan metodikalar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash darajasi, ularning o'quv faoliyatiga bo'lgan munosabati, muammoni hal qilishdagi yondashuvi, fikr erkinligi va tahliliy salohiyatini aniqlashga qaratilgan ma'lumotlar yig'ilgan. Olingan natijalar asosida samarali pedagogik yondashuvlar ishlab chiqilgan va ularni amaliyotga joriy etish bo'yicha takliflar ilgari surilgan. Ishda foydalanilgan metodlar orqali o'rganilayotgan muammo chuqur tahlil qilinib, asosli xulosalar chiqarishga imkon yaratilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda innovatsion yondashuvlarning ta'siri o'quv faoliyatining barcha bosqichlarida ijobiy natijalarni ko'rsatdi. Jumladan, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning fikrini erkin ifoda etish, muammolarni mustaqil hal qilish, tanqidiy yondashish hamda yangi g'oyalarni ilgari surish ko'nikmalarini faollashtirdi. O'quvchilarning darsdagi ishtiroki, o'z fikriga ega bo'lishga bo'lgan intilishi, savol-javoblarda faolligi va ijodiy topshiriqlarga bo'lgan munosabati yuqori baholandi. Kuzatuvlar va so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, innovatsion metodlar qo'llanilgan guruhlarda o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasi, mustaqil ishlashga bo'lgan qiziqishi va o'z fikrini asoslab berish qobiliyati ancha oshgan. Bu

esa ta'lim jarayonining sifati oshishiga, o'quvchilar shaxsining intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Tahlillar shuni anglatadiki, zamonaviy ta'lim muhitida o'quvchilarning mustaqil fikrlash salohiyatini shakllantirish uchun faqat an'anaviy metodlar emas, balki interfaol, loyiha asosida ta'lim, muammoli o'qitish kabi yangicha yondashuvlarni keng joriy etish zarur. Mazkur metodlar o'quvchining shaxsiy tajribasi asosida bilimlarni anglashiga, tanqidiy va ijodiy fikrlash orqali yangi bilimlarni yaratishiga yordam beradi. Shu bilan birga, o'quvchilar orasida o'z-o'zini baholash, hamkorlikda ishlash, fikrlarni tahlil qilish va umumlashtirish kabi kompetensiyalar ham shakllanadi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning nafaqat akademik, balki psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga ham sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarning fikr yuritish jarayonida o'z fikrini dalillar bilan asoslashga urinishlari, yangi g'oyalar taklif qilishlari va muammolarga individual yondashuv ko'rsatishlari ushbu ko'nikmalar shakllanayotganini anglatadi. Bundan tashqari, o'quvchilarning baholash mezonlari asosida o'zini baholash va xatolar ustida ishlashga bo'lgan tayyorligi mustaqil fikrlashning chuqurlashganidan dalolat beradi. Demak, pedagogik jarayonda innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan o'qitish strategiyalari mustaqil fikrlash ko'nikmalarining rivojlanishiga xizmat qiladi hamda ularni shakllantirishda ta'lim muhitining roli beqiyosdir. Olingan natijalar asosida xulosa qilish mumkinki, mustaqil fikrlovchi shaxsni tarbiyalashda an'anaviy yondashuvlardan voz kechib, zamonaviy, interfaol va ijodiy metodlarni keng joriy etish zarur. Bu esa nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki o'quvchilarning ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli shaxs bo'lib shakllanishi uchun mustahkam poydevor yaratadi.

T/r:	Baholash mezonlari	Tavsif	Baholash usullari	Natijalar
1	Mustaqil fikrlash ko'nikmalari	O'quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyati	Kuzatuv, testlar, interfaol mashg'ulotlar	Dastur oldidan: 2,8; Dasturdan keyin: 4,3

2	Fikr ifoda etish erkinligi	O'z fikrini aniq va asoslab berish qobiliyati	ntervyu, og'zaki nutq, yozma ishlar	Erkin fikr bildirish foizi: 55% dan 85% gacha
3	Muammoli vaziyatlarda faollik	Muammoli vaziyatlarni mustaqil tahlil qilish va yechim topish	Guruh muhokamalari, loyiha ishlari	Muammolarni hal qilish ballari: 2,5 dan 4,2 gacha
4	Tanqidiy fikrlash darajasi	Axborotni tahlil qilish, fikrlarni solishtirish va baholash	Testlar, baholash, kuzatuvlar	Dasturdan oldin: 2,9; Dasturdan keyin: 4,0

*Jadval 1. O'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish
samaradorligini baholash*

Ushbu jadval o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan pedagogik faoliyat natijalarini ko'rsatadi. Baholash mezonlari orqali o'quvchilarning fikr ifoda etish erkinligi, muammoli vaziyatlardagi faolligi va tanqidiy fikrlash darajasi kabi ko'nikmalardagi o'zgarishlar aniqlangan. Kuzatuvlar va testlar natijasida dasturdan keyin barcha ko'rsatkichlarda ijobiy o'sish kuzatilgan bo'lib, bu innovatsion yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Jadvalda ko'rsatilgan natijalar o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishdagi pedagogik yondashuvlarning muhimligini ta'kidlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur ish davomida o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni atroflicha o'rganildi va innovatsion pedagogik yondashuvlarning ahamiyati aniqlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, interfaol metodlar va zamonaviy ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini samarali rivojlantirish imkonini beradi. Shuningdek, o'z fikrini erkin ifoda eta olish va muammoli vaziyatlarda faol bo'lish ko'nikmalari ham sezilarli darajada oshdi.

1. Mustaqil fikrlash ko'nikmalari o'quvchilarning umumiy bilim darajasi va ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

2. Innovatsion pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rag'batlantirishga xizmat qiladi hamda ularni mustaqil fikr yuritishga undaydi.

3. O'quvchilarning fikr ifoda etish erkinligi va muammoli vaziyatlarda faolligi mustaqil fikrlash ko'nikmalarining rivojlanishi bilan bevosita bog'liq.

Ushbu xulosalardan kelib chiqib, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini yanada samarali shakllantirish uchun pedagogik jarayonda yangi metod va texnologiyalarni joriy etish muhimdir. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligi va ijodkorligini oshirishga qaratilgan darslar, treninglar va loyihalar tashkil etilishi lozim. Shu bilan birga, o'qituvchilarning malakasini oshirish va innovatsion yondashuvlarni o'zlashtirishiga katta e'tibor qaratilishi kerak.

Takliflar

1. Mustaqil fikrlashni rivojlantirish maqsadida maktablarda interfaol va kreativ metodlardan kengroq foydalanish tavsiya etiladi.

2. Pedagoglar uchun zamonaviy ta'lim texnologiyalari bo'yicha muntazam treninglar tashkil etilishi lozim, bu esa ularning kasbiy malakasini oshirishga xizmat qiladi.

3. O'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini baholash uchun yangi diagnostika vositalari ishlab chiqilishi va ulardan doimiy foydalanilishi maqsadga muvofiqdir.

Bundan tashqari, ta'lim sifatini oshirishda ota-onalar bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish va ularni bolalarning mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlashga jalb etish muhim ahamiyatga ega. Shu tarzda, ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga birgalikda hissa qo'sha oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev Akmal Nasriddinovich (2020). THE FEATURES OF APPEARING FAMILY IN MODERN SOCIETY. European science review, (3-4), 69-72.
2. Xusainova, D., & Tursunov, B. "Ta'lim texnologiyalari va innovatsion metodlar." Tashkent: O'qituvchi. 2020-y

3. Roberts, C., & Williams, P "Using Virtual Museums for Educational Purposes." Journal of Educational Technology, 2019-y
4. Akhmedov, U. "Mustaqil fikrlashni rivojlantirishda pedagogik yondashuvlar." Pedagogika va ta'lim 2022-y
5. Ziyocom.uz

UDK: 301. (321)

YOSHLARDA INNOVATSION TASHABBUSKORLIKNI SHAKLLANTIRISHNING FALSAFIY-KONSEPTUAL ASOSLARI

Abduraxmonov Xasan Ibroximovich

Toshkent farmatsevtika instituti

F.f.b.f.d.(PhD), dotsent

hasanabdurahmonov1991@mail.ru

+998998820791

TDTrU.f.f.d. prof. J.Ramatov taqrizi asosida

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada yoshlar orasida innovatsion tashabbuskorlikni kuzatishning falsafiy-konseptual asoslari tahlili. Innovatsion tashabbuskorlik yoshlar uchun yangi g'oyalar, texnologiya va yechimlarni aniqlashtirish sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada, yoshlarning kreativlik va erkin fikrni rivojlantirish, shaxsiy o'sish va jamiyatga mas'uliyatli tashkil etishni boshqarishda innovatsion tashabbuskorlikning falsafiy asoslari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: yoshlar, innovatsion tashabbuskorlik, kreativlik, ta'lim, shaxsiy shaxs, ijtimoiy mas'uliyat, innovatsion infratuzilma, g'oyalar, jamiyat, iqtisodiy qo'llab-quvvatlash, tarmoq, falsafiy asoslar, yangi texnologiya, startaplar.

PHILOSOPHICAL-CONCEPTUAL BASIS OF FORMING INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP AMONG YOUTH

Annotation. This scientific article analyzes the philosophical-conceptual foundations of observing innovative initiative among young people. Innovative initiative is considered as the identification of new ideas, technologies and solutions for young people. The article studies the philosophical foundations of innovative initiative in the development of creativity and free thinking of young people, personal growth and socially responsible organization management.

Keywords: youth, innovative initiative, creativity, education, individual, social responsibility, innovative infrastructure, ideas, society, economic support, network, philosophical foundations, new technology, startups.

ФИЛОСОФСКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА У МОЛОДЕЖИ

Аннотация. В данной научной статье анализируются философско-концептуальные основы наблюдения за инновационной инициативой среди молодежи. Инновационная инициатива рассматривается как выявление новых идей, технологий и решений для молодежи. В статье исследуются философские основы инновационной инициативы в развитии креативности и свободомыслия молодежи, личностного роста и социально ответственного управления организациями.

Ключевые слова: молодежь, инновационная инициатива, креативность, образование, индивид, социальная ответственность, инновационная

инфраструктура, идеи, общество, экономическая поддержка, сеть, философские основы, новые технологии, стартапы.

KIRISH

Innovatsion tashabbuskorlik zamonaviy jamiyatning muhim ijtimoiy-iqtisodiy talablaridan biri bo'lib, u yoshlar uchun yangi g'oyalar, texnologiyalar va echimlarga yo'naltirilgan faoliyatni anglatadi. Innovatsion tashabbuskorlik iqtisodiy iqtisodiy o'sish va foydabardoshlikni oshirish, balki ijtimoiy rivojlanish va hal etishda ham muhim rol o'ynaydi. Shu tufayli, yoshlar orasida innovatsion tashabbuskorlikni boshlashning falsafiy-pual asoslarini o'rganish va bu jarayonga yo'naltirilgan strategiyalarni bugungi kunda ishlab chiqarish jarayonida. Innovatsion tashabbuskorlik — bu yangi g'oyalar, ishlab chiqarish, yoki texnologiyani aniqlash va amalga oshirishga bo'lgan intilishdir. Bu, avvalo, kishi yoki jamoaning o'zgarishlarga tayyorligi, risklarga duch kelishga va jamiyatda yangi boshlang'ich uchun o'z kuchini ishga solish bilan bog'liq jarayonni ifodalaydi. Yoshlar innovatsion tashabbuskorlikka bo'lgan olishlarida ko'plab ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatlarni inobatga olish zarur. Ush yoshlarning bilim olish darajasi, ijtimoiy himoya, motivatsiyasi va iqtisodiy sharoitlarga bog'liq. Shu bilan birga, novatsion tashabbuskorlik iqtisodiy iqtisodiy foydali bo'lishi mumkin, balki jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlarga ham olib kelishi mumkin.

Innovatsion tashabbuskorlikni sozlashning falsafiy asoslari, avvalo insonning ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarga ta'sir etish, bilan bog'liq. Yoshlar esa jamiyatning eng faol va kreativ hosil qiladi. Ularning yangi g'oyalar va echimlarga ochiqqligi, hamda tajriba orttirish orqali o'zlarini sinovdan o'tkazishga tayyorligi innovatsion jarayonlarning asosiy kuchini tashkil qiladi.

Innovatsion tashabbuskorlikni boshqarishda yoshlar uchun asosiy konseptual belgilar mavjud: 1).Ta'lim va bilim olish. Ta'lim innovatsion g'oyalarni va ularni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilimlarni beradi . Bu ta'lim tizimi yangilanib turishi kerak. Innovatsion tashabbuskorlikni davom ettirish uchun yoshlar malakali ta'lim olishlari zarur. Ta'lim innovatsion g'oyalarni va ularni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilimlarni beradi. Bu davlat ta'lim tizimi o'zgaruvchan ijtimoiy va

iqtisodiy talablarni olib yangilanib turishi kerak. 2). Innovatsion infratuzilma kiritish zarur. Bu ilmiy va teks: Innovatsion tashabbuskorlikni rivojlantirish uchun yoshlar uchun innovatsion infratuzilma zarur. Bu ilmiy va texnologik markazlar, startap inkubatorlari, innovatsion laboratoriyalar kabi muhitlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Bunday muhit yoshlarning ijodkorligini oshirishga va yangi g'oyalar hayotga tadbiq etishga yordam beradi. 3). Ijtimoiy va iqtisodiy qo'llab-quvvatlash: Yoshlar uchun innovatsion tashabbuskorlikni boshqarishda iqtisodiy qo'llab-quvvatlash muhim biznes ega. Bu, avvalo, startaplarni rivojlantirish, ilmiy mahsulotlarni amalga oshirishga va innovatsion g'oyalarni amalga oshirishga yo'naltirilgan grantlar va resurslarni taqdim etish orqali amalga oshirish mumkin. Tarmoq va hamkorlik bog'liq va hamkorlik qilish Tarmoq yoshlarning rivojlanadi va sud amalga oshirilishiga: Innovatsion tashabbuskorlikning rivojlanishi uchun yoshlar' doirasida kerakli va hamkorlik qilish. Tarmoq yoshlarning g'oyalarini birlashtirish, tajriba almashish va birgalikda ishlashga yordam beradi. Bu orqali innovatsion g'oyalar rivojlanadi va mahkama amalga oshirishga yordam beradi.

Bugungi kunda ta'lim tizimi yoshlarning intellektual salohiyati, tanqidiy tafakkurini rivojlantirish omili sifatida amal qilmoqda. Innovatsion ta'lim jamiyat manfaatlarini himoya qilish, barqaror taraqqiyotni ta'minlashga yoshlarning innovatsion tafakkur imkoniyatlariga tayanishni taqozo etmoqda, ularning yangi bilimlarni egallash va mustaqil fikrlashga o'rgatishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yoshlar innovatsion tafakkurini rivojlantirishda ta'limning uzluksizligini ta'minlash, yagona ta'lim makonini yaratishda xalqaro hamkorlikni takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Falsafiy tafakkur taraqqiyotidan ma'lumki, dunyoqarash muammosi nafaqat har qanday fikrlovchi insonlarning chin insoniy mohiyatini, balki ularning hayot ma'nosini belgilab beruvchi muhim hodisa hisoblanadi. Chunki har bir inson o'zi yashab turgan "dunyoning tabiati va mohiyati qanday?" "Bu dunyo o'zi qanday vujudga kelgan va u nimalardan tashkil topgan?" "Dunyoda inson qanday o'rinni egallaydi?" "Insonning mohiyati nimada?" "Inson hayotida biron ma'no bormi yo yo'qmi?" "Inson nimaga intilib yashamog'i kerak?" "Hayot nima? O'lim nima?" "O'limdan so'ng insonni qanday voqelik kutadi? Yoki hech qanday voqelik

bo'lmaydimi?" "Abadiyat nima, u bormi yo yo'qmi? Agar bor bo'lsa, unga qanday erishish mumkin?" "Inson tafakkuri nima?" "Tafakkur yordamida borliqni bilish mumkinmi?" "Inson tafakkuri o'zini qurshab turgan borliqqa, avvalo ijtimoiy borliqqa qanday munosabatda bo'lmog'i lozim?" ya'ni "u tabiatda va jamiyatda o'zini qanday tutmog'i kerak?" "U zo'ravonlarcha yashashi kerakmi yo qullarchami?" va boshqa shu kabi ko'pgina savollarga javob topishga intiladi. Ayni shu savollarga javob izlash insoniyatning barcha avlodlarini qiziqtirib kelgan. Davrlar o'tishi mobaynida ushbu savollar doirasi yanada kengayib boravergan. Masalan, "Kommunizm" davrida jamiyatimiz porloq istiqbolga intilib yashagan edi, endilikda - mustaqillik sharoitida qaysi marraga intilmoq kerak? Umuman, er kurrasidagi hozirgi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hayotni qanday baholash kerak. Hozirgi davrda yoshlar dunyoqarashini qanday shakllantirish maqsadga muvofiq? Yoshlar dunyoqarashiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan "ommaviy madaniyat" tahdidining shakllanish sabablari va oqibatlarini baholashda nimalarga jiddiy e'tibor berish kerak? Yoshlarda erkin tafakkurni shakllantirishda milliy ta'lim va tarbiya tizimidan samarali foydalanishning ahamiyati qanday? Umumbashariy va milliy dunyoqarashning negizi nimalardan iborat? Yoshlar tafakkur imkoniyatlarini qanday aniqlash va baholash mumkin? va shu kabilar yangi savollar jumlasiga kiradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Bugungi kunda yoshlarning ongida revolyusiya sodir etish, ularning dunyoqarashini insonparvarlashtirish zarurligi haqidagi muhim qarashlar, yondashuvlar Timoti Liri, Robert Uilson, Stanislav Grof kabi olimlar tomonidan oldinga surilmoqda. Boshqa bir guruh olimlar esa insoniyat o'z dunyoqarashini insonparvarlashtirishga qodir emas, degan xulosaga kelmoqda. Chunki inson dunyoqarashi o'zining butun taraqqiyoti mobaynida axloqiy mezonlardan juda uzoqlashib ketganini, mafkuraga yashirin xizmat qilishga moyilligini (noob'ektivligini) va cheklanganligini (ruhiyat, g'oyaviylikni inkor etishini) namoyon etmoqda. Shuning uchun u borliqni, tabiatni real va to'liq ko'rish, tushunish va insoniyat evolyusiyasiga to'g'ri yo'l ko'rsatish vazifasini bajara olmaydi. Boz ustiga hozirgi davr axborotlar oqimining shiddatini, kompyuter texnologiyalari tufayli

tafakkur qobiliyatining zaiflashib borayotganini, voqelikni real bilishga xalal beradigan fikrga ixtiyoriy yoki beixtiyor kiritilgan nazariy qoliplar, konstruksiyalar, modellar, obrazlar, sxemalar va boshqa “chiqindilar” ko‘payib ketganini va boshqa shu kabi omillarni ham hisobga olish kerak. Masalan, umuman tizimni emas, balki jonli jamiyatni bilishga intilish ham kerak. Bir so‘z bilan aytganda, insoniyatga yaroqli bo‘lishi uchun fan o‘z inqirozidan chiqishi, insonparvar g‘oyalar asosida transformatsiyalanishi (o‘zgartirilishi) kerak.

Inson hayotida uchraydigan dunyoqarashni yuksaltirish bilan bog‘liq masalalarning o‘ziga xos jihatlari quyidagilar bilan ajralib turadi: birinchidan, bu dunyoqarash bilan bog‘liq masalalar shu darajada murakkab va chuqurki, ularga buyuk hikmat egalari necha asrlardan buyon javob izlab kelganlar va echimsiz muammolar haligacha mavjud; ikkinchidan, dunyoqarash bilan bog‘liq masalalar bir individ hayotiga emas, butun insoniyatga taalluqlidir; uchinchidan, agar dunyoqarash bilan bog‘liq savollarga to‘g‘ri echim topilsa, boshqa har qanday savol echimining kaliti topilgan bo‘ladi; to‘rtinchidan, shu savollarga o‘zini qoniqtiradigan javob topilmagunicha oqil inson o‘zini chinakam baxtli deb his eta olmaydi. Sunday masalalarni umumlashtirib, bir so‘z bilan dunyoning mohiyati va unda insonning tutgan o‘rni haqidagi yoki qisqa qilib, dunyoning (shu jumladan inson ichki dunyosining) mohiyati haqidagi masalalar yoki yana ham qisqacha: dunyoqarash masalalari deyiladi. Mazkur savollarga berilgan javobdan kishining dunyoqarashi qandayligi ko‘rinadi. Dunyoqarash inson ma‘naviyatining, uning ichki ruhiy dunyosining muhim, zaruriy qismidir. Zero, bu hayotda tirik mavjudotlarning hech biri o‘z hayotining ma‘no-mohiyati xususida bosh qotirmaydi. Zero, odam bolasidan bo‘lak hech qaysi jonzot o‘zining jismoniy ehtiyojlaridan yuqoriroq ko‘tarilgan emas. Yuqoridagi savollarni umumlashtirsak, ular dunyoning mohiyati va unda insonning tutgan o‘rni haqidagi masalaga aylanadi va dunyo deganimizda faqat tashqi dunyoni emas, balki ichki, ruhiy dunyoni ham tushunish kerak.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy-komparativistik tahlil qilingan. Shu nuqtai nazardan yoshlar dunyoqarashi deganda jamiyatda o‘z-o‘zidan (stixiyali)

shakllanadigan yoki ularning bu dunyodagi o'rniga, o'ziga va boshqalarga bo'lgan munosabati va shaxsiy pozitsiyasini shakllantiradigan qarashlar tizimi desak to'g'ri bo'ladi. Yoshlar dunyoqarashi bu shaxs yoki umuman jamiyat tuzilishining asosidir. Yoshlar dunyoqarashida ularning asosiy hayotiy pozitsiyalari, qarashlari, g'oyalari va qadriyatlar ham aks etadi. Odatda yoshlarga xos dunyoqarashning uchta asosiy turi farqlanadi: Bularning birinchisi ilmiy dunyoqarash bo'lib yoshlar ongida bu jarayon ob'ektiv, tizimli, mantiqiy izchil konseptual qarashlar, kategoriyalar shaklida namoyon bo'ladi va ma'lum nazariy va empirik dalillarga tayanadi. Ikkinchi dunyoqarash shakli diniy dunyoqarash deb ataladi.

Dunyoqarashni shakllantirish jarayoni uning tarkibiy qismlarining shakllanishi bilan bevosita bog'liqdir: dunyo va shaxs to'g'risidagi bilimlar, hayotiy qadriyatlar va ideallar, oqilona qarorlarni qabul qilish mexanizmlari va maqsadlari, individual va ijtimoiy amaliyot bilan bevosita bog'liqdir. Dunyoqarashni shakllantirish xususiyatlari ushbu tarkibiy qismlarning rivojlanishini belgilaydi. Yoshlarning dunyoqarashi shakllanishi ijtimoiy sub'ektivlikning – ijtimoiy munosabatlarga faol ta'sir ko'rsatish qobiliyatining o'sishi bilan chambarchas bog'liq. Ijtimoiy sub'ektivlikning o'sishi ijtimoiy qiziqishning paydo bo'lishi bilan birga kechadi. Ijtimoiy qiziqishni ifoda etish yoshlar dunyoqarashi va mafkuraviy ta'lim tarbiyasi bilan bog'liq holda amalga oshiriladi. Bundan tashqari, yoshlarning dunyoqarashini shakllantirish jarayonida kelajakning ba'zi bir modellari shakllantiriladi. Bu jarayonda dunyoqarash tizimlari, qadriyatlar ierarxiyasi, o'z kelajagi haqidagi qarashlari ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Yoshlar – bu jamiyatning faol ravishda kelajak unsurlarini joriy etadigan qatlamdir. Yoshlarning asosiy maqsadi ijtimoiy sub'ektivlikka o'tishdan iboratdir. Shu boisdan ham yoshlar tafakkurini shakllantirish bosqichlarini falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilishda tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olish va yosh avlodning o'zi, tabiat va butun jamiyat uchun juda muhim bo'lgan qiziqishlarini oshirish ahamiyatga ega.

Yoshlar dunyoqarashini shakllantirishda ijtimoiylashuv jarayonlarini tartibga solish kerak bo'ladi. Shundagina biz yoshlarni jamiyatning dinamik manbai sifatida baholash imkoniga ega bo'lamiz. Jamiyatda yoshlarning o'zi ham innovatsion

dinamik jarayonlarni harakatlantiruvchi faol sub'ekt sifatida namoyon bo'ladi. SHunday qilib, davlat siyosati nafaqat yoshlar faolligini oshirishga alohida e'tibor qaratishi, balki yosh avlodning dunyoqarashida tub o'zgarishlar hosil qilishi kerak bo'lsa, davlat strategiyasini ularning tafakkur tarzi va amaliy faoliyatiga moslashtirishi kerak. Bu yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishga katta xizmat qiladi. Yoshlar dunyoqarashini shakllantiruvchi asosiy omil bu aniq bilimlarning mavjudligi emas, balki ularni tizimlashtirish, dunyoni anglash uchun bilimlar zaxirasini rivojlantirish va unga o'zgacha munosabatni shakllantirishdir. Bunday noodatiy munosabatni tashkil toptirishda innovatsion dunyoqarash muhim rol o'ynaydi. Bu tushunchaga ta'rif berishdan oldin biz "tafakkur" va "innovatsiya" tushunchalariga to'xtalib o'tamiz.

2018 yil 21 sentyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning PF-5544-sonli Farmoni bilan qabul qilingan 2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini Innovatsion rivojlantirish strategiyasi davlat boshqaruvi tizimini modernizatsiya qilish borasidagi Harakatlar strategiyasi hamda Ma'muriy islohotlar konsepsiyasida belgilangan vazifalarni amalga oshirish jarayonining bevosita mantiqiy va izchil davomi bo'ldi. Zeroki, O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasining asosiy vazifalarilaridan biri sifatida "boshqaruvning zamonaviy usullari va vositalarini joriy etish orqali davlat hokimiyati organlari faoliyatining samaradorligini oshirish" vazifasining belgilab qo'yilganligini ko'rishimiz mumkin. 2018 yilda esa O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5544-sonli Farmonini amalga oshirish uchun maxsus "yo'l xaritasi" tasdiqlangan edi. SHu boisdan ham mamlakatimiz ta'lim tizimini yangi bosqichga ko'tarish, innovatsion ta'lim tizimini kengroq joriy etish, global ta'lim makonida raqobatlasha oladigan tizimni yaratish hamda yurtimiz nufuzini oshirishga qaratilgan innovatsion g'oyalarni aks ettiruvchi ko'plab dastur va loyihalar ham ishlab chiqilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Ta'lim va o'qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy qilish asosida oliy ta'lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni rag'batlantirish,

ilmiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga joriy qilishning samarali mexanizmlarini yaratish” kabi muhim vazifalar belgilandi.

O‘zbekistonda ilmiy-tadqiqot ishlari samaradorligini yanada oshirish, ilmiy izlanishlarda yoshlarning faolligini qo‘llab-quvvatlash hamda fan va ishlab chiqarish o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, yoshlarda innovatsion tafakkurni shakllantirish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha besh ustuvor yo‘nalishdan iborat Harakatlar strategiyasining muhim vazifalaridan biri sifatida “ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag‘batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o‘quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil etish” belgilab qo‘yilgan edi. Shu tashkil qilingan markazlarni yoshlarning tafakkurida innovatsion dunyoqarash shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadigan omillardan biri sifatida ko‘rishimiz mumkin. Chunki innovatsion muhitning yaratilishi yoshlarda yangi marralarga tomon intilishni va mavjud imkoniyatlardan unumli foydalana olishiga sharoit yaratadi.

Ijtimoiy-falsafiy manbalarda jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida shaxsning aqliy qobiliyatlarini ko‘rsatib beruvchi yangi kategoriya – “innovatsion tafakkur” tushunchasi ham keng qo‘llanilmoqda. Bu haqda Prezidentimiz Sh.Mirziyoev: “Bugungi kunda mamlakatimizni yangilash va modernizatsiya qilish, uni innovatsion asosda rivojlantirish, o‘z oldimizga qo‘ygan ko‘p qirrali va murakkab vazifalarni amalga oshirish maqsadida biz zamonaviy va kreativ fikrleydigan, har qanday vaziyatda ham mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir bo‘lgan, g‘ayrat-shijoatli, intellektual salohiyati yuksak, vatanparvar yosh kadrlarga davlat va jamiyat boshqaruvida muhim vazifalarni ishonib topshirmoqdamiz”, deya ta’kidlaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Innovatsiya – bu insoniyat ierarxiasining barcha shakllari va darajalariga xos bo‘lgan ijodiy qobiliyatni amalga oshirishdir. Shu bilan birga bitta innovatsiya ikkinchisini qo‘zg‘atadi, o‘zgarmas (texnologik, iqtisodiy, ijtimoiy) zanjir yaratadi, bunda innovatsiyalar turli xil miqyoslarga, chegaralarga va ijtimoiy oqibatlariga olib

keladi. Bunday kombinatsiya ko'p bosqichli, ko'p o'lchovli va boshqalarda aniq shaklda namoyon bo'ladi. "Innovatsiya – bu ijodiy faoliyatning keng miqyosda qo'llaniladigan va inson, jamiyat va tabiatning hayot faoliyatida sezilarli darajada o'zgarishlar yuz berishiga olib keladigan progressiv natijasidir".

Innovatsion tafakkur nima? Bu narsa va hodisalarning mazmun-mohiyatini tushunish qobiliyati degani. Bu har qanday soha mutaxassisiga zarur, chunki kasbga oid har qanday masalalarning yangi va original yechimini topish qobiliyatidir. Aynan iste'dodli odamlar innovatsion va ijodiy tafakkurga ega bo'lishadi. Innovatsion tafakkurga ega inson ish faoliyatida kamroq xatoga yo'l qo'yadi. Har qanday vaziyatda u nostandart qaror topishga tayyor turadi. Afsuski, zamonaviy ta'lim tizimi nostandart tafakkurni rivojlantirishga qaratilmagan. Ko'pgina odamlar stereotiplar asosida fikrlashadi, qarorlar qabul qilishda ham qabul qilingan shablonlardan foydalanadi. Odamlarga vaziyatni tahlil qilish texnologiyasini o'rgatish zarur, optimal echimlar qabul qilish, shuningdek innovatsion tafakkur qilishni o'rgatish zarur. Chunki "Fuqarolarning farovonligi har qanday davlatda o'sha jamiyatdagi innovatsion rivojlanishga bevosita bog'liqdir".

Ilmiy manbalar va hujjatlarda yangi tafakkur "innovatsion" deb keltiriladi. "Innovatsion tafakkur" yangi zamon ibora va texnologik taraqqiyotining jarayonidagi mavzulariga to'g'ri keldai. Biroq ta'kidlash lozimki, mazkur tushunchaning aniq talqinlari shakllantirilmagan, bu esa o'z navbatida o'zaro tushunishga hamda o'zaro aniq va konstruktiv xulosaga kelishga va amaliyotga joriy qilishga to'sqinlik qilayapti. "Innovatsiya" termini kelib chiqishi lotin tilidan olingan bo'lib, rimliklar innovatsiyani, "yangilanish", "o'zgarish"ni keng ma'noda tushungan.

Innovatsion faoliyat murakkab tuzilishga ega bo'lgan ko'plab jarayonlarning yaxlit natijasidir. Ulg'ayib kelayotgan yosh-avlodni innovatsion jarayonga tayyorlashda muhim vaziflardandir. Bu vazifani bajarishda oiladan boshlanadigan tarbiya ta'lim maskanlarida takomillashadi va yangi mazmun kasb etadi. Noodatiy va o'zgacha fikr yuritishning ushbu holati innovatsion jarayonga "asos bo'luvchi" va uning natijadorligini ta'minlaydigan xususiyati sezilarli darajada ko'zga ko'rinadi. Noodatiy va o'zgacha fikr yuritishni "innovatsion tafakkur" deb ataymiz. Innovatsion tafakkurning alohida tarafi shuki, yosh-avlodni yuqori dunyoqarashi bilan cheklanib

qolmay, ijodiy harakatchanligi bilan tub aloqadadir. Bunday tafakkurni faqatgina aqliy modellar bilan bog'lash, aql bu jarayonning harakatlantiruvchi yagona kuchi va atrof-muhitning moddiy o'zgarishi natijasida yuzaga keladigan yakuniy natija deb hisoblashimiz to'g'ri emas. Chunki innovatsion tafakkur insonda shaxsiy motivatsiya, o'z-o'zini anglash, o'z ijodiy qobiliyatlarini to'g'ri baholash, ulardan samarali foydalanish orqali paydo bo'ladi va tobora yuksalib boradi. "Bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo'liga o'tmoqdamiz. Bu bejiz emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g'oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi".

Umumjahon miqyosida yoshlar siyosatini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida asosiy masala – jamiyat rivojining innovatsion potensialidan foydalanish imkoniyatidir. Bu jarayonning asosiy harakatlantiruvchi kuchi esa yosh avlodning o'zi hisoblanadi. Jamiyatning hozirgi holati nafaqat katta avlod, balki yoshlar imkoniyatlaridan samarali foydalangan holda ijtimoiy-iqtisodiy inqirozdan chiqishdan iboratdir. Bu jarayonda yoshlar dunyoqarashini shakllantiruvchi omillar ustuvor o'rinni egallaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yoshlar va innovatsion tashabbuskorlikni iqtisodiy iqtisodiy, balki ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirishga yo'naltirilgan muhim jarayondir. Yoshlar o'z ijodkorliklari, kreativliklari va jamiyatga mas'uliyatlarini oshirish orqali uning innovatsion tashabbuskorlikni rivojlantirishi mumkin. Ush jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun ta'lim tizimi, innovatsion infratuzilma va iqtisodiy resurslar zarur bo'ladi. Shu bilan birga, yoshlarni innovatsion tashabbuskorlikka undashda falsafiy hodisalar, mas'uliyat va erkin fikrlash muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2017 yil 22 dekabr. www.uza.uz.
2. Jurnal «Politicheskiy klass», № 9, sentyabr, 2006 y.
3. Эмих. Н.А. Культурная парадигма современного Российского образования // Автореферат диссертации на соискание ученой степени к.ф.н. Чита. 2006. 8-9-б.
- 4.Беляев М.И. Мелогия. Концепция русского национальноо государства. Москва:2006.www.milogiya2007.ru/rusnaz1.htm

5. Карпова Ю.А. Инновации, интеллект, образование. – М., 1998. – С. 21.
6. Шиндина Н.И. Особенности инновационного развития в современном обществе: социологический аспект // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. - № 4 (апрель). – 03 пл. URL: <http://ekoncept.ru.//2017//170088.htm>. ART 170088.
6. Баранчеев В.П., Масленникова Н.П., Мишин В.М. Управление инновациями. Академический курс. Юрайт – 2019. – 747 с.
7. Egamberdiev A.A. O'zbekistonda modernizatsiya sharoitida yoshlarda innovatsion ong shakllanishining ijtimoiy-falsafiy muammolari. Fan doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2019. – B.13.
8. Шумпетер Й. Десять великих экономистов от Маркса до Кейнса. Издательство Института Гайдара 2011. – 416 с.
9. G'aybulloh as-Salom. "O'zim bilan suhbat" turkumidan // Tafakkur, 2002. – №2. – B. 37.
10. Saitqosimov A.I. Fuqarolik jamiyatini barpo etishda ijtimoiy sohani innovatsion rivojlantirish qonuniyatlari. Fan doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2019. – B. 16.

UO'K: 37.013.42+37.018

IJTIMOIIY-KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNING MAZMUN-MOHIIYATI VA PEDAGOGIK AHAMIYATI

Yuldasheva Diyora Erkinovna

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

+99894 654 8008

ORCID ID 0009-0009-2894-3282

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarni ijtimoiy-kommunikativ kompetentligining mazmun-mohiyati va pedagogik ahamiyati tadqiq etilib, ushbu mavzu yuzasidan taklif va tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: o'qituvchi, ijtimoiy, kommunikativ, pedagogik, kompetentlik

СОДЕРЖАНИЕ И СУЩНОСТЬ СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Аннотация. В статье рассматривается содержание и педагогическое значение социально-коммуникативной компетентности будущих учителей, даются предложения и рекомендации по данной теме.

Ключевые слова: учитель, социальный, коммуникативный, педагогический, компетентность

THE CONTENT AND PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF SOCIO- COMMUNICATIVE COMPETENCE

Abstract. This article examines the content and pedagogical significance of socio-communicative competence of future teachers, and provides suggestions and recommendations on this topic.

Key words: teacher, social, communicative, pedagogical, competence

KIRISH

Bugungi kunda pedagogik kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish va kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning asosiy shartlaridan biri ularda ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdir. Ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyaga ega pedagogik kadrlar avlodini shakllantirish zamonaviy jamiyat ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan sanaladi. Shu ma'noda, bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy-kommunikativ bilim va ko'nikmalarni rivojlantirishning asosiy mexanizmi sifatida o'quv jarayoni va uni talaba shaxsiga yo'naltirish nazarda tutiladi. Buning

uchun esa bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni izchil va tizimli olib borish bilan birga, uni integral, uyg'unlikda rivojlantirish ham dolzarblik kasb etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda va rivojlangan davlatlar qonunshiligida ta'lim natijalari nafaqat bilim, ko'nikma va malakalar orqali, balki bo'lajak kadrlarning ta'lim jarayonida egallagan kompetensiyalari asosida aniqlanishi ta'kidlanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – talabaning fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim. Bu ta'lim o'qitish muhitining talaba imkoniyatlariga moslashtirilishini nazarda tutadi. Unga ko'ra ta'lim muhiti, pedagogik shart-sharoitlar, ta'lim hamda tarbiya jarayonini to'laligicha talabaning shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, qobiliyatini rivojlantirish, shaxs sifatida kamolotga yetishini ta'minlash, tafakkuri va dunyoqarashini boyitishni nazarda tutadi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ta'lim tizimida o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini, ehtiyojlarini, qiziqishlarini, o'rganish uslublarini, intellektual imkoniyatlarini va emotsional holatini hisobga olishga asoslangan pedagogik yondashuvdir. Uning asosiy maqsadi — o'quvchini faqat bilim bilan emas, balki uning ichki salohiyatlarini to'liq ochish, shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlashdir.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limda o'quvchi markazda turadi va o'qituvchi o'quvchining shaxsiy ehtiyojlariga mos holda ta'lim jarayonini tashkil qiladi. Bu turdagi ta'lim talabalarda mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlik kabi sifatlar, shuningdek, mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu turdagi ta'limni tashkil etishda pedagoglardan har bir talaba imkon qadar individual yondashishni, uning shaxsini hurmat qilishni, unga ishonch bildirish taqozo etiladi. Qolaversa, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'qitish jarayonining ishtirokchilari pedagog-talaba yoki talaba-talaba, talaba-talabalar guruhi, talaba-talabalar jamoasi tarzida o'zaro hamkorlikda bilim olish, shaxs sifatida kamol toptirish uchun qulay pedagogik sharoitni yaratish zaruriyatini ifodalaydi. Pedagog ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim turlaridan foydalanar ekan, bir qator shartlarga qat'iy rioya etishi kerak. Ushbu talablar quyidagilardan iborat:

- har bir talabani alohida, o'ziga xos shaxs sifatida ko'ra olishi;
- talabani hurmat qilishi;
 - talabaning ruhiy holatini to'g'ri baholay olishi;
 - talabaning xohish-istak, qiziqishlarini inobatga olishi;
 - har bir talabaga tolerant munosabatda bo'lishi;
 - talabaning kuchi, imkoniyati va intilishlariga ishonch bildirishi;
 - har bir talaba uchun qulay ta'lim muhitini yaratishi;
 - talabalarning mustaqil yoki kichik guruhlarga erkin ishlashlari uchun imkoniyat yaratish;
- talabalarni o'z faoliyatlarini mustaqil nazorat qilish, faoliyati samaradorligini aniqlash, yutuqlarning omillari va yo'l qo'yilgan xatolarning oqibatlarini tahlil qilish o'rgatish;
 - ta'lim jarayonida hech bir talabaga tazyiq o'tkazmaslik;
 - alohida talabaning kamchiliklarini bo'rttirib ko'rsatmaslik;
 - bordi-yu, talaba tomonidan bilimlarni o'zlashtira olmaslik, ta'lim jarayonida o'zini odobsiz tutish holati qayd etilsa, u holda qat'iy xulosa chiqarmasdan, buning sabablarini aniqlash;
 - aniqlangan sabablar asosida talabaning sha'ni, g'ururiga ziyon etkazmagan holda u tomonidan bilimlarni o'zlashtira olmaslik, o'zini odobsiz tutish kabi holatlarni bartaraf etish;
 - ta'lim jarayonida har bir talaba uchun "muvaffaqiyat muhiti"ni yarata olish;
 - har bir talabaga ta'lim olisha muvaffaqiyatga erisha olishiga yordam berish;

Kompetensiya o'quv jarayonining rejalashtirilgan maqsadi bo'lib, oliy kasbiy ta'lim mazmuni ushun muhim hisoblanadi. U mutaxassisning kasbiy faoliyat talablari va malakasi asosida shakllanadi.

Boshqa adabiyotlarda "*Kompetensiya* lotincha so'z bo'lib, "erishaman, to'g'ri kelaman" degan ma'nolarni bildiradi" [63;189-b]. Kompetensiya – subyektning maqsadni qo'yish, unga erishish uchun tashqi va ichki imkoniyatlarni samarali

tashkil qila olishga tayyorgarligi, muayyan kasbiy masalalarni yecha olish qobiliyatidir.

Kompetensiyalar shaxsning mustaqilligiga, o'quv va amaliy faoliyatda ko'zlangan muvaffaqiyatiga yo'naltirilgan bo'ladi. Kompetensiya (inglizcha "competence") atamasining ma'nosi "qobiliyat" deganidir, biroq "kompetensiya atamasi bilim, ko'nikma, mahorat va qobiliyatni ifoda etishga ham xizmat qiladi" [59;16-b]. Shu ma'noda, kompetensiya bilim, ko'nikma, mahorat va qobiliyatlarni kashf etish, shakllantirish va rivojlantirishning yig'indisi hisoblanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

E.F.Zeerning ta'rifiga ko'ra, kompetensiya deganda "faoliyatning adekvat me'yoriga aylanadigan, bilim, ko'nikma, malaka, qobiliyat va qadriyatli motivatsion komponentlarni o'z ichiga olgan interaktiv konstruksiyalar" [42;96-97-b] tushuniladi.

V.D.Shadrikov [83;30-31-b] so'zlariga ko'ra, kompetensiyalar shaxsning biror kasbiy tayyorgarligi jarayonida shakllanadi va yuzaga kelgan funksional vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishga imkon yaratadigan bilim, ko'nikma, qobiliyat va shaxsiy xususiyatlarning tizimli namoyon bo'lishini nazarda tutadigan faoliyatning yangi bir turi hisoblanadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning ahamiyatini quyidagi misollarda ko'rishimiz mumkin:

No	Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning ahamiyati	Mazmuni
1.	O'quvchining individual xususiyatlarini inobatga olish	Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchining o'zi bilan bog'liq barcha xususiyatlarini hisobga oladi. Bu nafaqat uning aqliy salohiyati, balki emotsional, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishini ham o'z ichiga oladi. O'quvchilarning turli darajadagi ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olish, ta'limning samaradorligini oshiradi. Har bir o'quvchining o'ziga xos o'rganish tezligi va uslubi mavjud bo'lgani uchun, ta'lim jarayonida individual yondashuv zarur.

2.	O'quvchi motivatsiyasini yuksaltirish	Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ta'lim jarayonini shunday tashkil etadiki, o'quvchilar o'qish jarayonida o'zlarini qiziqtirgan mavzular va faoliyatlar orqali o'z bilimlarini kengaytiradilar. Bunday yondashuvda o'quvchilar uchun maqsadga erishish yo'llari o'zlari tomonidan aniqlanadi, bu esa ularning o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Motivatsiya talaba shaxsini rivojlantirishda eng muhim omil hisoblanadi.
3.	Ta'lim jarayonida o'quvchining faolligini ta'minlash	Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchining passiv tinglovchi bo'lib qolmasligi, balki faol ishtirok etishiga yordam beradi. Bu yondashuv o'quvchilarning o'quv jarayonida o'z fikrlarini ifodalashga, savollar berishga va muammolarni mustaqil ravishda hal qilishga undaydi. O'quvchi faolligi uning o'rganish jarayoniga chuqurroq kirib borishini ta'minlaydi, bu esa o'z navbatida ta'limning samarali bo'lishini kafolatlaydi.
4.	Mustaqil fikrlash va tanqidiy yondashuvni rivojlantirish	Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchilarga mustaqil fikrlash imkonini beradi. Ular o'qituvchining ko'rsatmalariga muvofiq faqat ma'lumotni yodlash bilan cheklanmay, balki o'rganilgan ma'lumotlarga tanqidiy nuqtai nazar bilan yondashishni o'rganadilar. Bu jarayon o'quvchilarda mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil qilish va yangi g'oyalarga ochiqlikni shakllantiradi.
5.	Shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy moslashuv	Ta'lim nafaqat akademik bilimlarni berishni, balki o'quvchining shaxs sifatida rivojlanishini ham ta'minlaydi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchilarga o'z ijtimoiy munosabatlarini

		shakllantirishga yordam beradi. O'quvchilar bir-biri bilan o'zaro hamkorlikda ishlash, o'z fikrlarini ifodalash, guruhlarda ishlash kabi ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Ta'lim jarayonida quyidagilardan foydalanish shaxsga yo'naltirilgan ta'limning yana bir belgisidir:

- ijodiy topshiriqlar;
- kreativ yondashishni taqozo etuvchi vazifalar;
- muammoli vaziyatlar;
- rolli va ishbilarmonlik o'yinlari;
- bahs-munozara, debat;
- musobaqa ko'rinishidagi bellashuvlar.

O'zbekistonda ham shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida ta'limni zamonaviylashtirish, ijtimoiy-kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish masalalarini tadqiq etgan bir qancha olimlar mavjud. Masalan, B.X.Xodjayev "kompetensiya" tushunchasiga berilgan aksariyat ta'riflar kasbiy ta'lim, kasbiy faoliyat bilan bog'liqligini bayon etib, uni umumiy o'rta ta'lim bilan bog'lagan holda ta'rif beradi. U kompetensiyani "ma'lum bir sohada samarali produktiv faoliyat uchun zarur bo'lgan, o'quvchining avvaldan belgilangan ta'limiy tayyorgarligiga qo'yiladigan ijtimoiy talablar (me'yorlar)dan ham o'zib ketishidir" [81;76-77-b] deb ta'kidlaydi.

S.E.Shishov va I.G.Agapov [85;60-61-b] fikricha, kompetensiya shaxsning o'quv jarayonida olingan bilim va tajribasiga asoslangan qobiliyatlarini, shuningdek, uning harakatga tayyorligini anglatadi.

Zamonaviy jamiyatda ro'y berayotgan ijtimoiy o'zgarishlar, ijtimoiy qadriyat sifatida inson shaxsiga e'tiborning kuchayishi ta'lim sohasi mutaxassislarini tayyorlashga nisbatan talablarni ham oshirmoqda, shuningdek, mutaxassislarning ijtimoiy bilim va malakalari hamda ijtimoiy ongining davlat ijtimoiy siyosatining strategik yo'nalishlariga mos kelishini taqozo qilmoqda. Ijtimoiy tajribaning kengayishi va murakkablashishi, ma'lumotlarni qayta ishlash va olishning yangi

shakllari paydo bo'lishi bilan bog'liq holda mutaxassisning kompetentligi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

V.Serikov esa "kompetensiya shaxsning o'zini o'zi anglashiga hissa qo'shadigan bilim, ko'nikma, ta'limning mavjudligi" sifatida belgilanadi, "kompetentlik esa hayot davomida mohirona bajarilgan harakat" [73; 134-b] hisoblanadi. Boshqa bir olim V.I.Baydenko kompetensiyani "aniq vaziyatda dolzarb bo'lgan barcha resurslarni harakatlantirishga (mobilizatsiyalashga) qobiliyatlilik yoki tayyorlik" [24; 20-21-b] sifatida baholaydi.

"Ijtimoiylashtirish" ("социализация") atamasining muallifi amerikalik sotsiolog F.G.Giddings hisoblanadi. U 1887-yilda o'zining "Ijtimoiylashtirish nazariyasi" ("Теория социализации") kitobida bu atamani hozirgi zamonaviy ma'nosiga yaqin ma'noda ishlatgan: "individdning ijtimoiy tabiati va xarakterining rivojlanishi – insoniy materialni ijtimoiy hayotga tayyorlashdir" [32].

"Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik" tushunchasining ko'p o'lchovlilik, ijtimoiy-madaniy vaziyatning noaniqligi, uning ta'lim va tarbiya jarayonida sust qo'llanilishini E.F.Zeer terminologik nuqtayi nazardan "ziddiyatli voqeliklar" sifatida tavsiflaydi hamda ularni "inson subyektiv hayotining real hayot bilan, obyektiv voqelik bilan nomutanosibligi, qarama-qarshiligi" [43] sifatida baholaydi.

Ijtimoiy kompetentlik orzu-umid bilan emas, balki qadriyatlar va bilimlarni amaliy harakatlarga o'tkazish bilan bog'liq. Shuning uchun, ushbu kompetentlikda iroda, ya'ni subyektning qadriyatlar va bilimlariga muvofiq harakat qilishini o'zi belgilash qobiliyati alohida ahamiyatga ega.

Shaxsiy muloqot darajasida ijtimoiy kompetensiyaning ishonchli ta'rifi Z.A.Aksyutina tomonidan berilgan: "O'zgalar bilan birgalikda harakat qilish istagi va ko'nikmasi, o'ziga va o'zaro muloqot qobiliyatiga bo'lgan ishonch, hamkorlik qilish va muloqot jarayonida yuzaga keladigan muammolarni yengish qobiliyati" [20;130-b].

XULOSA

Ko'rib shiqilgan qarashlar, fikrlar asosida biz ijtimoiy kompetentlikka bilim, malaka va fazilatlar tizimi sifatida qaraymiz hamda shaxs tomonidan jamiyatda o'z

funksiyalarini huquqiy, madaniy, kommunikativ, kasbiy, oilaviy darajada turli davlat tizilmalari va tashkilotlari bilan birgalikda hal qilishini tushunamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алимов С.Ш. Формирование социокультурной компетенции учителей общеобразовательных школ республики Таджикистан. Дисс. ...канд. пед. наук. – Душанбе, 2009.
2. Байденко В.И. Концептуальная модель государственных образовательных стандартов в компетентностном формате (дискуссионный вариант): материалы ко второму методологическому семинару // – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – С.20.
3. Баркунова О.В. Формирование профессиональной компетентности социального педагога в процессе педагогической практики: Автореф. ... дисс. канд. пед наук. Шуя, 2010.
4. Богачева Л.С. Компетентность и компетенция как понятийно-терминологическая проблема // Актуальные вопросы современной педагогики: мат-лы II Междунар. науч. конф., июль 2012 г. Уфа: 2012. URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/60/2556>
5. Богоявленская Д.Б. Измерение креативности – описание индивидуальности: Психология индивидуальности / Материалы Всероссийской конференции. – М.: 2006, – С. 87-90.
6. Бондарева Е.В. Направленность на формирование профессиональной компетентности как путь совершенствования экономического образования [Электронный ресурс] / Е.В.Бондарева // Заочная научно-методическая Internet-конференция “Экономическое образование в XXI веке”. – С. 30-33.

NOCHIZIQLI XUSUSIY INTEGRAL OPERATORLAR MUSBAT QO'ZG'ALMAS NUQTALARI

*Nafasov G'anisher Abdurashidovich¹,
Umarov Xabibullo Raxmatullayevich², Hakimov Sherbek Obidjon o'g'li³*

^{1,2}GulDU "Matematika" kafedrasi dotsenti, p.f.f.d., PhD

²GulDU "Matematika" yo'nalishi magistranti

e-mail: gnafasov87@gmail.com

Annotatsiya: *Qo'zg'almas nuqtalar nazariyasi natijalari statistik fizika va nazariy fizika masalalarini yechishda keng tadbqiqqa ega. So'ngi yillarda Gammershteyn tipidagi integral operator qo'zg'almas nuqtalari va uning Gibbs o'lchovlarini tadbqiqi keng o'rganilmoqda.*

Mazkur ishda xususiy integrallar bilan aniqlanuvchi Fredgolm tipidagi nochiziqli integral operatorning musbat qo'zg'almas nuqtalarini o'rganish maqsad qilib olingan.

Ushbu ishning asosiy vazifasi ikki o'zgaruvchili uzluksiz funksiyalar fazosida aniqlangan nochiziqli xususiy integral operatorlarning musbat qo'zg'almas nuqtasining mavjudligi va yagonaligini o'rganishdan iborat.

Kalit so'zlar: *Qo'zg'almas nuqtalar, Qo'zg'almas nuqtalar nazariyasi, musbat qo'zg'almas nuqtasi, Gammershteyn tipidagi integral operator, Gibbs o'lchovlari, integral operator, nochiziqli integral operator, Fredgolm tipidagi integral operator.*

НЕЛИНЕЙНЫЕ ЧАСТНЫЕ ИНТЕГРАЛЬНЫЕ ОПЕРАТОРЫ И ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЕ НЕПОДВИЖНЫЕ ТОЧКИ

Аннотация: *Результаты теории неподвижных точек широко применяются при решении задач статистической и теоретической физики. В последние годы активно исследуются неподвижные точки интегральных операторов типа Гаммерштейна и их применение к мерам Гиббса. В данной работе ставится цель изучения положительных неподвижных точек нелинейного интегрального оператора типа Фредгольма, определяемого с помощью частных интегралов. Основная задача работы заключается в исследовании существования и единственности положительных неподвижных точек нелинейных частных интегральных операторов, определённых в пространстве непрерывных функций двух переменных.*

Ключевые слова: *неподвижные точки, теория неподвижных точек, положительная неподвижная точка, интегральный оператор типа Гаммерштейна, меры Гиббса, интегральный оператор, нелинейный интегральный оператор, интегральный оператор типа Фредгольма.*

NONLINEAR PARTIAL INTEGRAL OPERATORS AND POSITIVE FIXED POINTS

Abstract: *The results of fixed point theory are widely applied in solving problems of statistical and theoretical physics. In recent years, fixed points of Hammerstein-type integral operators and their applications to Gibbs measures have been actively studied. This work aims to investigate the positive fixed points of a nonlinear integral operator of Fredholm type defined by partial integrals. The main objective of this study is to examine the existence and uniqueness of positive fixed points of nonlinear partial integral operators defined in the space of continuous functions of two variables.*

Keywords: *fixed points, fixed point theory, positive fixed point, Hammerstein-type integral operator, Gibbs measures, integral operator, nonlinear integral operator, Fredholm-type integral operator.*

KIRISH

Amaliy masalalarni tahlil etish va tegishli matematik muammolarni yechishda nochiziqli operatorlar bilan bog'liq funksional tenglamalar yechimini topish, ular sonini aniqlash, yechimning xossalarini va operatorlar spektrini o'rganishga duch kelamiz. Bu kabi amaliy masalalarni yechishda nochiziqli operatorlar nazariyasi metodlari muhim ahamiyatga egadir.

Qo'zg'almas nuqtalar nazariyasi natijalari statistik fizika va nazariy fizika masalalarini yechishda keng tadbiquqa ega. So'ngi yillarda Gammershteyn tipidagi integral operator qo'zg'almas nuqtalari va uning Gibbs o'lchovlariga tadbiqu keng ravishda o'rganilib kelinmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

1990 yildan boshlab xususiy integral operatorlar va tenglamalarni o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda. J.Appell, E.De Pascale, A.Vignoli, A.S.Kalitvin va Yu.X. Eshkabilovlarning qator ilmiy ishlari chiziqli xususiy integral operatorlar va tenglamalar xossalarini o'rganishga bag'ishlangan. Xususan, chiziqli xususiy integral operatorlarning spektral xossalarini o'rganish bo'yicha Yu.X.Eshkabilov tomonidan olingan natijalarni ta'kidlab o'tish lozim [5, 6]. Nochiziqli xususiy integral operatorlar uchun chegaralanganlik, uzluksizlik, tekis uzluksizlik masalalari [7] ishda o'rganib chiqilgan.

Nochiziqli operatorlar nazariyasida Urison, Nemetskiy, Gammershteyn integral operatorlari alohida o'rin tutadi. Bu kabi nochiziqli integral operatorlar birinchi marotaba asosan M.A.Krasnoselskiyning [2-4] ishlarida o'rganilgan. Bugungi kunda J.Appell, E.De Pascale, A.Vignoli, A.S.Kalitvin va boshqalarning ishlarida nochiziqli integral operatorlar xossalari chuqur o'rganilmoqda.

Bizga ma'lumki, tutash muhitlar mexanikasida, yuklarni ko'chirishlar nazariyasida, xususiy differensial tenglamalar nazariyasida va boshqa sohalardagi turli xil matematik masalalarini o'rganishda xususiy integral operatorlar va tenglamalarning xossalariidan foydalanishni taqozo etmoqda.

NATIJALAR

Bizga $E = C([a, b] \times [c, d])$ Banax fazosi berilgan bo'lsin. Bu fazoda T_1 va T_2 –nochiziqli xususiy integral operatorlar aniqlangan bo'lib, ular quyidagi ko'rinishda:

$$T_1 f(x, y) = \int_a^b k_1(x, s, y) f^m(s, y) ds,$$

$$T_2 f(x, y) = \int_c^d k_2(x, t, y) f^m(x, t) dt, \quad m \in N.$$

Mos ravishda T_1 va T_2 operatorlarning $k_1(x, s, y)$ va $k_2(x, t, y)$ yadrolari nomanfiy uzluksiz berilgan funksiyalar, ya'ni

$$k_1(x, s, y) \in C([a, b]^2 \times [c, d]),$$

$$k_2(x, t, y) \in C([a, b] \times [c, d]^2)$$

$$T_1, T_2 : C([a, b]^2 \times [c, d]) \rightarrow C([a, b] \times [c, d]^2)$$

T_1, T_2 –operatorlar to'la uzluksiz emas.

$E = C([a, b] \times [c, d])$ fazoda $T = T_1 + T_2$ -Nochiziqli xususiy integral operator (NXIO) ni qaraylik:

$$Tf(x, y) = \int_a^b k_1(x, s, y) f^m(s, y) ds + \int_c^d k_2(x, t, y) f^m(x, t) dt$$

$$Tf = \omega f, \quad \omega > 0. \quad (1)$$

1-masala: (1) tenglamaning musbat yechimi mavjudmi?

2-masala: (1) tenglamaning musbat yechimi mavjud bo'lsa nechta?

1-tasdiq. $m = 2$ bo'lsin.

a) $k_1(x, s, y) = \varphi_1(x, y)\psi_1(s, y)$ bo'lsin, U holda $T_1 f = f$ tenglama musbat yechimga ega, bu yerda $\varphi_1(x, y), \psi_1(s, y)$ -uzluksiz musbat berilgan funksiyalar.

b) $k_2(x, t, y) = \varphi_2(x, y)\psi_2(x, t)$ bo'lsin. U holda $T_2 f = f$ tenglama musbat yechimga ega. Bu yerda $\varphi_2(x, y), \psi_2(x, t)$ -uzluksiz musbat berilgan funksiyalar.

Isbot. a) T_1 operatorning yadrosi $k_1(x, s, y) = \varphi_1(x, y)\psi_1(s, y)$ ko'rinishdagi musbat uzluksiz funksiya bo'lsin, ya'ni bu yerda $\varphi_1(x, y), \psi_1(s, y)$ -lar musbat uzluksiz berilgan funksiyalar. U holda $T_1 f = f$ tenglama quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

$$\int_a^b \varphi_1(x, y)\psi_1(s, y) f^2(s, y) ds = f(x, y)$$

yoki

$$\varphi_1(x, y) \int_a^b \psi_1(s, y) f^2(s, y) ds = f(x, y)$$

Bu yerda quyidagicha belgilash kiritamiz:

$$a(y) = \int_a^b \psi_1(s, y) f^2(s, y) ds,$$

demak, noma'lum funksiyaning $f(x, y) = \varphi_1(x, y)a(y)$ ko'rinishda izlaymiz. Endi biz $a(y)$ funksiyaning topsak masala hal bo'ladi:

$$a(y) = \int_a^b \psi_1(s, y) f^2(s, y) ds = \int_a^b \psi_1(s, y) \varphi_1^2(s, y) a^2(y) ds = a^2(y) \int_a^b \psi_1(s, y) \varphi_1^2(s, y) ds$$

$$a(y) \left(1 - a(y) \left[\int_a^b \psi_1(s, y) \varphi_1^2(s, y) ds \right] \right) = 0$$

bundan $a(y) = 0$ va $1 - a(y) \int_a^b \psi_1(s, y) \varphi_1^2(s, y) ds = 0$ tenglamalarga ega bo'lamiz, yuqorida berilganlarga ko'ra $\psi_1(s, y)$ va $f(x, y)$ lar musbat funksiyalar, shuning uchun $a(y) > 0$ bo'ladi. Bundan

$$a(y) = \frac{1}{\int_a^b \psi_1(s, y) \varphi_1^2(s, y) ds}$$

tenglikka ega bo'lamiz. Natijada noma'lum $f(x, y)$ funksiya quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

$$f_0(x, y) = \frac{\varphi_1(x, y)}{\int_a^b \psi_1(s, y) \varphi_1^2(s, y) ds}.$$

b) T_2 operatorning yadrosi $k_2(x, t, y) = \varphi_2(x, y) \psi_2(x, t)$ ko'rinishdagi musbat uzluksiz funksiya bo'lsin, ya'ni bu yerda $\varphi_2(x, y)$, $\psi_2(x, t)$ -lar musbat uzluksiz berilgan funksiyalar. U holda $T_2 f = f$ tenglama quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

$$\int_c^d \varphi_2(x, y) \psi_2(x, t) f^2(x, t) dt = f(x, y)$$

yoki

$$\varphi_2(x, y) \int_c^d \psi_2(x, t) f^2(x, t) dt = f(x, y).$$

Bu yerda quyidagicha belgilash kiritamiz:

$$b(x) = \int_c^d \psi_2(x, t) f^2(x, t) dt,$$

so'ngra noma'lum funksiyaning $f(x, y) = \varphi_2(x, y) b(x)$ ko'rinishda izlaymiz. Endi biz $a(y)$ funksiyaning topsak masala hal bo'ladi:

$$b(x) = \int_c^d \psi_2(x, t) f^2(x, t) dt = \int_c^d \psi_2(x, t) \varphi_2^2(x, t) b^2(x) dt = b^2(x) \int_c^d \psi_2(x, t) \varphi_2^2(x, t) dt$$

$$b(x) \left(1 - b(x) \left[\int_c^d \psi_2(x, t) \varphi_2^2(x, t) dt \right] \right) = 0$$

bundan $b(x) = 0$ va $1 - b(x) \int_c^d \psi_2(x, t) \varphi_2^2(x, t) dt = 0$ tenglamalarga ega bo'lamiz, yuqorida berilganlarga ko'ra $\psi_2(x, t)$ va $f(x, y)$ lar musbat funksiyalar, shuning uchun $b(x) > 0$ bo'ladi. Bundan

$$b(x) = \frac{1}{\int_c^d \psi_2(x, t) \varphi_2^2(x, t) dt}.$$

tenglikka ega bo'lamiz. Natijada noma'lum $f(x, y)$ funksiya quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

$$f_0(x, y) = \frac{\varphi_2(x, y)}{\int_c^d \psi_2(x, t) \varphi_2^2(x, t) dt}.$$

T nochiziqli xususiy integral tenglama quyidagi ko'rinishda bo'lsin:

$$\int_a^b k_1(x, s) f^m(s, y) ds + \int_c^d k_2(y, t) f^m(x, t) dt = \omega f(x, y), \quad \omega > 0, \quad m \in N$$

XULOSA

Ushbu ish Fredgolm tipidagi nochiziqli xususiy integral operatorlarning musbat qo'zg'almas nuqtalarini o'rganishga bag'ishlangan. T_1 va T_2 nochiziqli xususiy integral operatorlarning musbat qo'zg'almas nuqtasi mavjudligi isbotlangan (1-tasdiq).

ADABIYOTLAR

1. J.I.Abdullayev, R.N.G'anixo'jayev, M.H.Shermatov, O.I.Egamberdiyev., Funktsional analiz. Toshkent -Samarqand. 2009.
2. M.A.Красносельский. Положительные решения операторных уравнений. Москва. 1962. -390 С.
3. M.A.Красносельский, Забрейко П.П. Геометрические методы нелинейного анализа, Москва: Наука, 1975. -512 С.
4. M.A.Красносельский, Топологические методы в теории нелинейных интегральных уравнений, ГИТТЛ, Москва 1956.

5. Yu.Kh.Eshkabilov, On the discrete spectrum of partial integral operators, Mat. Tr., 2012, Volume 15, Number 2, 194 – 203.
6. Ю.Х.Эшкабиров, Частично интегральные операторы типа Фредгольма, LAP LAMBERT Academic Publishing, Германия. 2013.
7. Anatolij S. Kalitvin, Nonlinear operators with partial integrals, Nonlinear Analysis, Theory, Methods, and Applications, Vol.30 No. 1, pp 521-526 (1997).
8. А.С.Калитвин, Нелинейные операторы с частными интегралами, второе издание. - Липецк: ЛГПИУ, 2014. -208 с.
9. Povolotskij A. I. & Kalitvin A. S., Nonlinear Operators with Partial Integrals (Russian), Izd. Ross. Goe. Pedag. Univ., St. Petersburg 1991.
10. Zabrejko P.P., Nonlinear integral operators (Russian), Trudy Sem. Funk. Anal. (Voronezh) 8, 1-148 (1996).
11. Жамуратов, К., Умаров, Х. Р., & Турдимуродов, Э. М. (2024). О решении методом регуляризации одной системы функциональных уравнений с дифференциальным оператором (Doctoral dissertation, Белорусско-Российский университет)
12. Агафонов, А., Умаров, Х., & Душабаев, О. (2023). ДРЕНИРОВАНИЕ ПОЛУ БЕСКОНЕЧНОГО ВОДОНОСНОГО ГОРИЗОНТА ПРИ НАЛИЧИИ ИСПАРЕНИЯ. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(6 Part 2), 99-104.
13. Narjigitov, X., Jamuratov, K., Umarov, X., & Xudayqulov, R. (2023). SEARCH PROBLEM ON GRAPHS IN THE PRESENCE OF LIMITED INFORMATION ABOUT THE SEARCH POINT. Modern Science and Research, 2(5), 1166-1170.
14. Агафонов, А., Душабаев, О., & Умаров, Х. (2023). СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКЕ. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(6 Part 2), 93-98.
15. Умаров, Х.Р. Решение задачи о притоке к математическому совершенному горизонтальному дренажу / Х.Р.Умаров, К.Жамуратов // Актуальные направления научных исследований XXI века: теория и практика. – 2015. – № 3 (8-4). – С. 303–307.

UDK: 376.37:796.011.3

INKLYUZIV PROFESSIONAL TA'LIM TIZIMIDA IMKONIYATI CHEKLANGAN YOSHLAR UCHUN ADAPTIV JISMONIY TARBIYA JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

Turayev Valixon Baxodirovich

University of Business and Science o'qituvchisi

turaevvb@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada inklyuziv professional ta'lim tizimida imkoniyati cheklangan yoshlar uchun adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot davomida jismoniy faollik darajasiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar aniqlangan hamda ularning ahamiyat darajasi baholangan. Imkoniyati cheklangan yoshlarning jismoniy faolligini oshirish uchun individual va differensial yondashuv asosida ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: adaptiv jismoniy tarbiya, inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan yoshlar, jismoniy faollik.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОЦЕССА АДАПТИВНОГО ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЛЯ МОЛОДЁЖИ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В СИСТЕМЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования процесса адаптивного физического воспитания для молодежи с ограниченными возможностями здоровья в системе инклюзивного профессионального образования. В ходе исследования определены основные факторы, влияющие на уровень физической активности, а также дана оценка их значимости. Разработаны научно-методические рекомендации по повышению физической активности лиц с ограниченными возможностями на основе индивидуального и дифференцированного подходов.

Ключевые слова: адаптивное физическое воспитание, инклюзивное образование, молодежь с ОВЗ, физическая активность.

IMPROVING THE ADAPTIVE PHYSICAL EDUCATION PROCESS FOR YOUTH WITH DISABILITIES IN THE INCLUSIVE VOCATIONAL EDUCATION SYSTEM

Annotation: *The article addresses issues related to improving the adaptive physical education process for youth with disabilities within an inclusive vocational education system. During the research, key factors influencing physical activity levels were identified, and their significance was assessed. Scientific and methodological recommendations were developed to increase physical activity among disabled youth based on individual and differentiated approaches.*

Keywords: *adaptive physical education, inclusive education, youth with disabilities, physical activity.*

KIRISH

Inklyuziv professional ta'lim tizimida imkoniyati cheklangan yoshlarning sog'lomlashtirish va reabilitatsiya jarayonlariga yanada samarali integratsiyalashuvi, ularning jamiyat hayotida to'laqonli ishtirokini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi. Bu vazifani hal qilishda adaptiv jismoniy tarbiya jarayonlarini takomillashtirish va imkoniyati cheklangan yoshlarning jismoniy faolligini oshirish bugungi kundagi eng dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Bugungi kunda inklyuziv professional ta'lim muassasalarida adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini tashkil etish va uning samaradorligini oshirish uchun qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ammo ushbu jarayonlarni yanada yuqori bosqichga olib chiqish, imkoniyati cheklangan yoshlarning sog'lom turmush tarziga bo'lgan motivatsiyasini oshirish, ular o'rtasida jismoniy faollikni rivojlantirish uchun ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish zarur.

Adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini rivojlantirishning asosiy sharti – imkoniyati cheklangan yoshlarning individual xususiyatlarini, ehtiyojlarini hamda mavjud sharoitlarni hisobga olgan holda jismoniy faollikni oshiruvchi va kamaytiruvchi omillarni aniqlash, mavjud resurslardan oqilona foydalanish orqali ularda jismoniy mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishni shakllantirishdan iboratdir.

Shu munosabat bilan, ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi imkoniyati cheklangan yoshlar uchun adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish hamda jismoniy faollikni oshirish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Bu yo'nalishda olib borilgan tadqiqot natijalari imkoniyati cheklangan yoshlarning hayot sifatini yaxshilash, ularning ijtimoiy-

psixologik moslashuvini ta'minlash va professional faoliyatga tayyorlash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ushbu tadqiqot inklyuziv professional ta'lim tizimida tahsil olayotgan imkoniyati cheklangan yoshlarning adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, quyidagi ilmiy tadqiqot metodlari asosida amalga oshirildi:

1. Nazariy tahlil va adabiyotlar sharhi:

Adaptiv jismoniy tarbiya, inklyuziv ta'lim tizimi, imkoniyati cheklangan yoshlar bilan ishlash metodikalari bo'yicha mahalliy va xorijiy manbalar chuqur tahlil qilindi. Ilmiy tadqiqotlar, o'quv qo'llanmalari, monografiya va maqolalardagi mavjud nazariy qarashlar asosida muammo ilmiy asoslandi hamda tadqiqot uchun zarur bo'lgan tushunchaviy apparat shakllantirildi.

2. Sotsiologik tadqiqotlar (anketali so'rovlar va intervyular):

Imkoniyati cheklangan yoshlarning jismoniy faollik darajasiga ta'sir etuvchi ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillarni aniqlash uchun maxsus ishlab chiqilgan anketa asosida sotsiologik so'rovlar olib borildi. So'rovlarda inklyuziv professional ta'lim muassasalarining 250 nafar imkoniyati cheklangan talabalari ishtirok etdi. Anketa savollari ochiq, yopiq va yarim ochiq shaklda tuzildi hamda respondentlarning shaxsiy va ijtimoiy-demografik xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi.

3. Matematik-statistik tahlil metodlari:

Olingan so'rov natijalari matematik-statistik ishlov berish orqali qayta ishlanib, Microsoft Excel va SPSS dasturlaridan foydalanildi. Quyidagi tahlillar amalga oshirildi: omillar tahlili (faktor analizi); bir omilli regressiya tahlili; korrelyatsion tahlil.

Bu orqali jismoniy faollikka ta'sir ko'rsatuvchi omillar va ularning ahamiyat darajasi, statistik jihatdan ishonchligi aniqlanib, asosiy sabab-oqibat bog'liqliklari aniqlandi.

4. Ekspert baholash usuli:

Adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirishga qaratilgan asosiy yo'nalishlar va ularning samaradorligini aniqlash maqsadida soha mutaxassisleri, inklyuziv ta'lim muassasalarining o'qituvchilari va trenerlardan iborat ekspertlar guruhi jalb etildi. Ekspertlar tomonidan ishlab chiqilgan chora-tadbirlarning ahamiyatliligi va ularning amalga oshirish imkoniyatlari baholandi.

5. Pedagogik kuzatish usuli:

Inklyuziv professional ta'lim muassasalarida adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini amalga oshirish davomida pedagogik kuzatishlar o'tkazildi. Kuzatish jarayonida imkoniyati cheklangan yoshlarning jismoniy mashg'ulotlarga qatnashish faolligi, motivatsiyasi, shuningdek, mavjud pedagogik va tashkiliy muammolar qayd etildi.

Mazkur metodlar majmui tadqiqot maqsadi va vazifalarini kompleks tarzda hal qilish imkonini berdi. Natijada imkoniyati cheklangan yoshlar uchun adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirishning samarali ilmiy-metodik asoslari ishlab chiqildi.

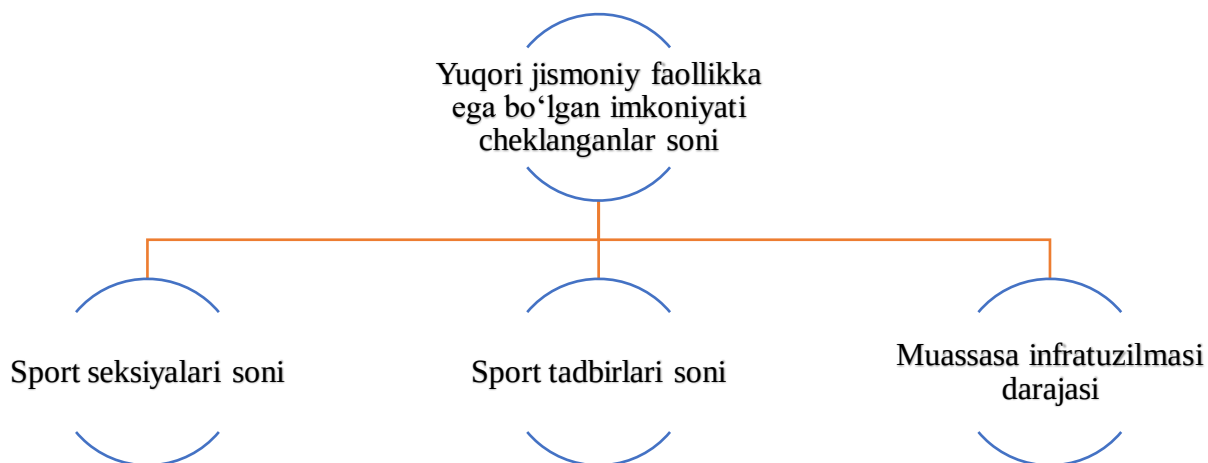
NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini rivojlantirish uchun ushbu sohadagi eng ustuvor va istiqbolli yo'nalishlarni aniqlash zarur, bu esa bugungi kundagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda eng qisqa muddatda maksimal natijalarga erishish imkonini beradi.

Muayyan ko'rsatkichlarning ustuvorligi va istiqbolli ekanligini aniqlash orqali inklyuziv ta'lim markazi sharoitida adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini rivojlantirishda belgilangan muddatlarda erishilishi kerak bo'lgan maqsadlarni belgilash, moliyalashtirish yo'nalishlarini aniqlash hamda jarayonning sifati va samaradorligini nazorat qilish imkonini beradi.

Inklyuziv ta'lim markazida adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini tavsiflovchi asosiy sifatli va miqdoriy ko'rsatkichlarni tahlil qilish, Imkoniyati cheklanganlarning adaptiv jismoniy tarbiya jarayonidagi hayot sifatining dinamikasini o'rganish, jismoniy faollikni oshiruvchi va pasaytiruvchi tashkiliy-pedagogik shartlarni aniqlash va ularning Imkoniyati cheklangan, inklyuziv ta'lim markazida tahsil

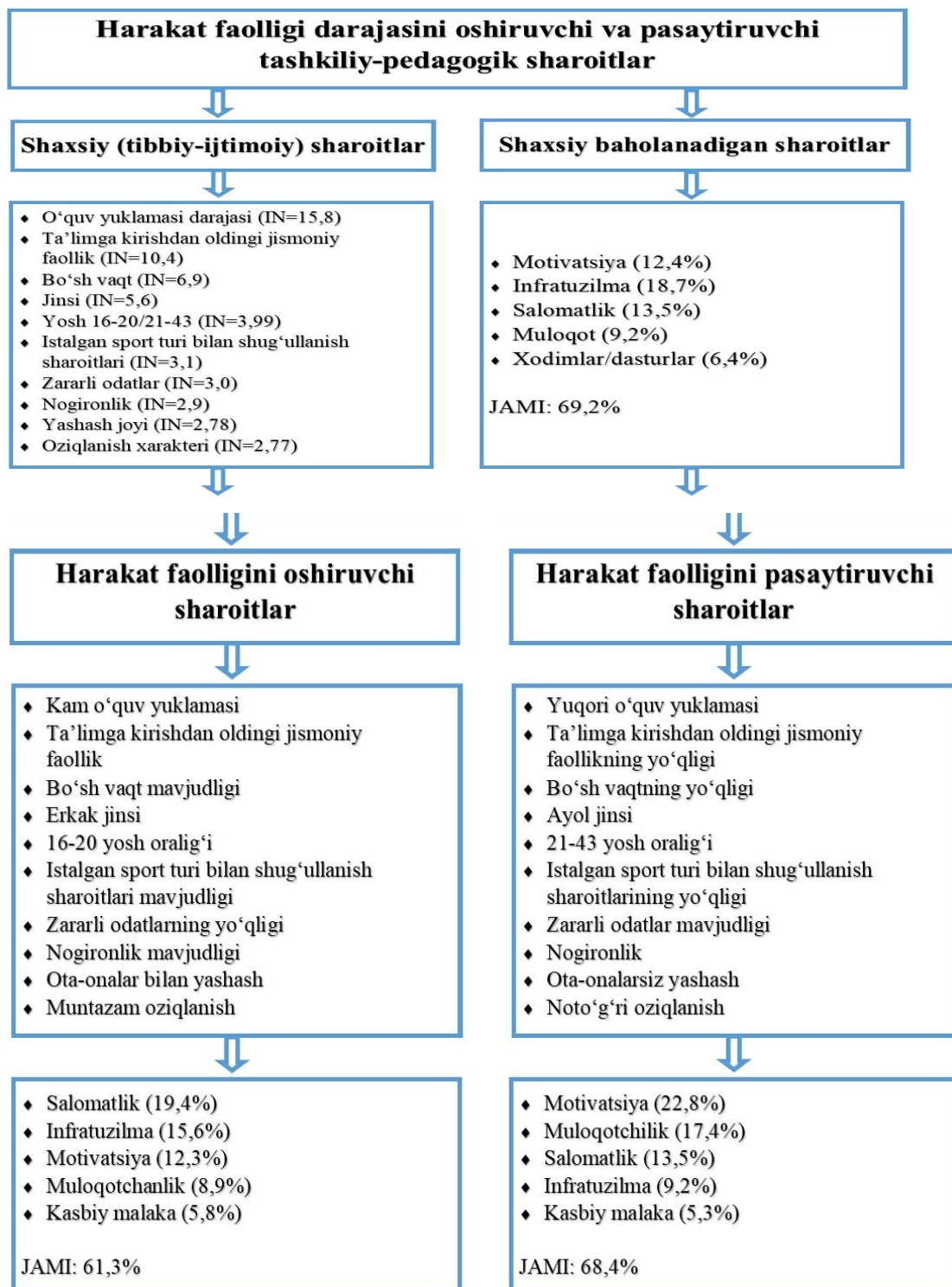
oluvchi shaxslardagi ahamiyat darajasini baholash natijalari (1 va 2-rasmlar) tadqiqot doirasida olib borilgan bo'lib, bu natijalar viloyat miqyosidagi inklyuziv o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi tizimida adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini rivojlantirishning eng ustuvor va istiqbolli yo'nalishlarini aniqlash imkonini berdi.

1-rasm. Yuqori jismoniy faollikka ega bo'lgan jismoniy imkoniyati cheklanganlar soni ko'rsatkichining muassasaning asosiy sifatli va miqdoriy xususiyatlariga bog'liqligi

Ushbu tadqiqot natijalari asosida adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari yuqori jismoniy faollikka ega bo'lgan imkoniyati cheklanganlar soni sport seksiyalari soni, imkoniyati cheklangan va sog'lom shaxslar birgalikda qatnashadigan sport tadbirlari soni va muassasani moliyalashtirish darajasi kabi omillarning ijobiy ta'siri ostida shakllanishini ko'rsatdi.

2-rasm. Aniqlangan jismoniy faollik omillari

O'tkazilgan tadqiqot natijasida imkoniyati cheklanganlarda jismoniy faollikning past darajasi ehtimolini oshiruvchi quyidagi omillar aniqlandi: eng muhim omil sifatida yuqori o'quv yuklamasi ko'rsatildi, ikkinchi o'rinda texnikumga

kirishdan oldin jismoniy faollikning yo'qligi, uchinchi o'rinda bo'sh vaqtning yetishmasligi, to'rtinchi o'rinda ayol jinsi, beshinchi o'rinda 21-43 yosh, oltinchi o'rinda istagan jismoniy tarbiya turi bilan shug'ullanish uchun sharoitning yo'qligi, yettinchi o'rinda zararli odatlarning mavjudligi, sakkizinchi o'rinda nogironlikning mavjudligi, to'qqizinchi o'rinda ota-onasiz yashash va o'ninchi o'rinda nomuntazam ovqatlanish omillari qayd etildi.

O'tkazilgan tadqiqot natijasida imkoniyati cheklanganlarda yuqori jismoniy faollik ehtimolini oshiruvchi eng muhim omillar quyidagicha aniqlandi: birinchi o'rinda o'quv yuklamasining pastligi, ikkinchi o'rinda texnikumga kirishdan oldin jismoniy faollik bilan shug'ullanganlik, uchinchi o'rinda bo'sh vaqtning mavjudligi, to'rtinchi o'rinda erkaklar jinsi, beshinchi o'rinda 16-20 yosh, oltinchi o'rinda istagan jismoniy tarbiya turi bilan shug'ullanish uchun sharoitning mavjudligi, yettinchi o'rinda zararli odatlarning yo'qligi, sakkizinchi o'rinda OVZning mavjudligi, to'qqizinchi o'rinda ota-onasi bilan birga yashash va o'ninchi o'rinda muntazam ovqatlanish kabi omillar ta'siri.

Bir omilli modellashtirish natijasida olingan jismoniy faollik darajasining prognozlanuvchan ehtimoli omillarini o'zgartirish mumkin bo'lgan (ya'ni, ta'sir ko'rsatish mumkin bo'lgan) va o'zgartirish mumkin bo'lmagan (ya'ni, inson ta'sir ko'rsata olmaydigan) omillarga ajratish mumkin.

O'tkazilgan tadqiqot doirasida aniqlangan yuqori va past darajadagi jismoniy faollikning o'zgarmas omillariga jins, yosh, sog'liq holati bo'yicha belgilangan cheklovlar turkumi va yashash joyi kiradi. Bu omillarga ta'sir ko'rsatish imkoni yo'q.

Texnikumga qabul qilinishidan oldingi jismoniy faollikni shartli ravishda o'zgartirib bo'lmaydigan omillarga kiritish mumkin, chunki tadqiqot doirasida bu omilga bevosita ta'sir ko'rsatish imkoni yo'q.

Bo'sh vaqtning mavjudligi, istagan jismoniy tarbiya turi bilan shug'ullanish uchun sharoitning mavjudligi, zararli odatlar, ovqatlanish turi kabi omillarni o'zgartirish mumkin bo'lgan omillarga kiritish mumkin. Bu omillarga ta'sir etish orqali jismoniy faollik darajasini oshirish mumkin.

Masalan, sog'lom turmush tarzini olib borishga, xususan chekishdan voz kechishga odatlantirish orqali jismoniy faollik darajasining oshishi ehtimoli 3

barobarga oshadi. Tadqiqot davomida aniqlangan boshqa o'zgartirish mumkin bo'lgan omillarga ham shunday ta'sir ko'rsatish orqali jismoniy faollik darajasi hisoblangan miqdorda oshadi.

Ammo o'zgartirib bo'lmaydigan omillarga ham ta'sir ko'rsatish imkoni bo'lmasa-da, ularni imkoniyati cheklanganlar uchun adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqishda ishlatish mumkin.

Tadqiqot jarayonida jismoniy faollik darajasini o'rganishda imkoniyati cheklanganlar o'zgartirib bo'lmaydigan muayyan omilning mavjudligi yoki yo'qligiga qarab ikki guruhga bo'lindi.

Birinchi shartli guruhga 16-20 yoshdagi, ota-onasi bilan birga yashaydigan, texnikumga kirishdan oldin yuqori jismoniy faollikka ega bo'lgan erkak jinsdagi imkoniyati cheklanganlar kiritildi. Mazkur guruhdagi shaxslarning barchasi yuqori darajada jismoniy faollikka ega.

Ikkinchi shartli guruhga 21-43 yoshdagi, ota-onasiz yashaydigan, texnikumga kirishdan oldin jismoniy faolligi past bo'lgan ayol jinsidagi nogiron shaxslar kiritildi.

Bunday shartli bo'linma jismoniy faollikni oshirishga qaratilgan ta'sirlarni differensial tarzda amalga oshirish uchun zarur.

Demak, adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar inklyuziv ta'lim markazida tahsil olayotgan ikki toifadagi imkoniyati cheklanganlarga yo'naltirilgan: birinchi toifa – jismoniy faolligi past bo'lgan imkoniyati cheklanganlar, ikkinchi toifa – jismoniy faolligi yuqori bo'lgan imkoniyati cheklanganlar.

Imkoniyati cheklanganlar o'rtasida o'tkazilgan sotsiologik so'rov natijasida adaptiv jismoniy tarbiya jarayonidagi asosiy qiyinchiliklar, to'siqlar, kamchiliklar va afzalliklar aniqlandi (2-rasm).

Tadqiqot natijalariga ko'ra, yuqori jismoniy faollikka ega bo'lgan imkoniyati cheklanganlarda sog'liq holati (19,4%) eng muhim omil hisoblanadi, ikkinchi o'rinda infratuzilma (15,6%), uchinchi o'rinda motivatsiya (12,3%), to'rtinchi o'rinda kommunikativlik (8,9%), beshinchi o'rinda jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy mahorati (5,8%) omillari joy olgan.

Demak, yuqori jismoniy faollikka ega bo'lgan shaxslar uchun adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqishda olib borilgan tadqiqot natijasida aniqlangan omillar va ularning ahamiyat darajasiga asoslanish lozim.

Demak, yuqori jismoniy faollikka ega bo'lgan imkoniyati cheklanganlar uchun sog'liq holati eng muhim omil hisoblanadi (19,4%). Shuning uchun ushbu toifadagi shaxslar jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanib, sog'ligini yuqori darajada saqlab qolishga intiladilar.

Ikkinchi muhim omil sifatida (15,6%) jismoniy faolligi yuqori bo'lgan shaxslar uchun infratuzilma hisoblanadi.

Haqiqatdan ham, jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari jarayonida, xususan, umumiy jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlari va sport seksiyalarida zarur infratuzilmaning mavjudligi katta ahamiyatga ega. Masalan, imkoniyati cheklanganlar uchun moslashtirilgan dush, hojatxona va kiyim almashtirish xonalari kabi sanitariya-gigiena sharoitlarining yo'qligi, tegishli trenajerlar, sport anjomlari va sport inshootlari haqida gapirmaganda ham, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish uchun katta to'siq bo'lib xizmat qiladi.

Yuqori jismoniy faollikka ega bo'lgan imkoniyati cheklanganlar uchun motivatsiya omilining ahamiyat darajasi uchinchi o'rinda (12,3%) ekanligi tasodifiy holat emas, chunki ular uchun motivatsiya faqat jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish istagini saqlab qolish uchun kerak.

Yuqori jismoniy faollikka ega bo'lgan imkoniyati cheklanganlar uchun kommunikativ omil jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarida ahamiyat darajasi bo'yicha to'rtinchi o'rinni egallaydi (8,9%). Buning sababi, ular sog'lom talabalar bilan birgalikda sport seksiyalarida mashg'ulotlarda qatnashib, o'zlari bilan muloqot qilishga to'siq bo'ladigan psixologik to'siqni allaqachon yengib o'tganliklaridir.

Jismoniy faolligi past bo'lgan imkoniyati cheklanganlar uchun jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlariga bo'lgan motivatsiya eng muhim omil hisoblanadi (22,8%). Aniqroq qilib aytganda, bu yerda motivatsiya yetishmasligi haqida gapirish mumkin, chunki jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishni boshlash uchun inson o'z

tanballigini yengishi, o'z qobiliyatiga ishonishi va yuzaga keladigan qiyinchiliklardan qo'rqmasligi kerak.

Jismoniy faolligi past bo'lgan shaxslar uchun kommunikativ omil jismoniy faollik darajasiga ta'sir etuvchi ikkinchi muhim omil hisoblanadi (17,4%). Chunki jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishni boshlash uchun ularga sog'lom tengdoshlari bilan muloqot qilishga to'siq bo'ladigan psixologik to'siqni yengib o'tish kerak.

Sog'liq holati omili jismoniy faollikka ta'sir etuvchi omillar orasida uchinchi o'rinni egallaydi (13,5%). Buning sababi, ushbu toifadagi shaxslar uchun o'z sog'ligini yuqori darajada saqlab qolish uchun jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanib turish zarurligi haqidagi anglash yetarli darajada shakllanmagan.

Imkoniyati cheklanganlarning jismoniy faolligiga infratuzilmaning ahamiyati to'rtinchi o'rinda bo'lib, bu ko'rsatkich 9,2%ni tashkil etadi. Buning sababi, ular jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishmaganliklari sababli ularga trenajerlar, sport anjomlari, sport inshootlari, sanitariya-gigiena sharoitlari kabi infratuzilma kerak emas.

Jismoniy faolligi yuqori va past bo'lgan imkoniyati cheklanganlar uchun jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy mahorati omili eng kam ta'sir ko'rsatadigan omil bo'lib, bu ko'rsatkich mos ravishda 5,8% va 5,3%ni tashkil etadi. Buning sababi, ularni jismoniy tarbiya va sport seksiyalarida mashg'ulotlarni olib boruvchi jismoniy tarbiya o'qituvchilari va trenerlarning kasbiy mahorati darajasi va qo'llaniladigan metodikalar qoniqtiradi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, inklyuziv professional ta'lim tizimida imkoniyati cheklangan yoshlar uchun adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirish uchun ilmiy-metodik asoslangan chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Tadqiqot davomida olingan natijalar quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini berdi:

Imkoniyati cheklangan yoshlarning jismoniy faolligi darajasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar ikki asosiy guruhga ajratildi: o'zgartirish mumkin bo'lgan omillar (zararli odatlar, bo'sh vaqtning mavjudligi, sport infratuzilmasi, ovqatlanish tartibi va boshqalar) va o'zgartirib bo'lmaydigan omillar (yosh, jins, sog'liq holati).

O'zgartirish mumkin bo'lgan omillarga maqsadli ta'sir ko'rsatish orqali jismoniy faollik darajasini sezilarli darajada oshirish mumkinligi aniqlandi. Xususan, sport infratuzilmasining mavjudligi, bo'sh vaqtni samarali tashkil qilish va zararli odatlarni kamaytirish jismoniy faollikni sezilarli oshiruvchi omillar sifatida qayd etildi.

Jismoniy faolligi yuqori bo'lgan imkoniyati cheklangan yoshlar uchun adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini yanada rivojlantirishda sog'liq holati, motivatsiya va infratuzilma kabi omillar ustuvor hisoblanadi. Shuning uchun mazkur omillarga alohida e'tibor berish zarur.

Jismoniy faolligi past bo'lgan guruhda esa motivatsiya yetishmasligi va kommunikativ qiyinchiliklar asosiy muammo sifatida qayd etildi. Shu sababli, aynan shu yo'nalishlarda maxsus pedagogik-psixologik tadbirlarni amalga oshirish lozim.

Adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini tashkil qilishda imkoniyati cheklanganlarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda differensial yondashuv zarurligi asoslandi. Bu esa, pedagogik faoliyat samaradorligini oshiradi va inklyuziv ta'lim jarayoniga qo'shimcha samarali mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Umuman olganda, inklyuziv ta'lim tizimida imkoniyati cheklangan yoshlarning jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirish ularning hayot sifatini yaxshilash, sog'lomlashtirish va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini samarali boshqarish imkonini beradi. Olib borilgan tadqiqot natijalari adaptiv jismoniy tarbiya bo'yicha kelgusidagi ilmiy tadqiqotlar va amaliy dasturlarni yaratishda muhim metodik asos sifatida xizmat qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ашмарин В.А. Теория и методика физического воспитания. – Москва: Просвещение, 1990. – 284 с.
2. Бальсевич В.К. Онткинезология человека. – Москва: Теория и практика физической культуры, 2000. – 275 с.
3. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры: Учебник. – Москва: Физкультура и спорт, 1991. – 543 с.
4. Шиян Б.М. Теория и методика физического воспитания. – Москва: Просвещение, 1988. – 150 с.
5. Саламов Р.С., Содиқов А.Т. Соғлом танда соғ ақл // Бошланғич таълим журналі. – 1997. – №2. – Б. 18–19.

6. Саламов Р.С. Жисмоний тарбия назарияси ва услубияти. – Тошкент: ITA PRESS, 2014. – 296 б.
7. Юнусова Ю.М. Теоретические основы физической культуры и спорта. – Ташкент: ЎзДЖТИ нашриёти, 2005. – 210 с.
8. Кошбахтиев И.А. Валеология асослари: дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия институти, 2005. – 252 б.

BA'ZI YIG'INDILAR VA LIMITLARNI ANIQ INTEGRAL VA FOURIER QATORLARI BILAN YIG'ISH

*Nafasov G'anisher Abdurashidovich¹,
Raxmonov Jamshidbek Turdaliyevich²,
Xabibillayeva Muxlisa Xayrullo qizi³*

¹GulDU "Matematika" kafedrasi dotsenti, p.f.f.d., PhD

²Guliston davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

³Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Guliston davlat universiteti. 120100. Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: gnafasov87@gmail.com

Annotatsiya. Ba'zi yig'indilarni hisoblashda aniq metodlarni 101oppish muammoli vaziyat hisoblanadi. Shuni inobatga olib, biz bu ishda Fur'ye qatori yordamida ba'zi sonli qatorlarni yig'indisini topish usullarini bayon etdik va uni aniq integral yordamida ham hisoblash imkoniyatlarinitekshirdik va aksincha.

Kalit so'zlar: Aniq integral, Fur'ye qatori, yig'indilar, bo'laklab integrallash, yangicha metod, hisoblash usullari.

НЕКОТОРЫЕ СУММЫ И ПРЕДЕЛЫ, ВЫЧИСЛЯЕМЫЕ С ПОМОЩЬЮ ОПРЕДЕЛЁННОГО ИНТЕГРАЛА И РЯДОВ ФУРЬЕ

*Нафасов Ганишер Абдурашидович¹,
Рахмонов Джамишидбек Турдалиевич²,
Хабибиллаева Мухлиса Хайрулло кизи³*

¹Доцент кафедры «Математика» ГулГУ, канд. пед. наук, PhD

²Старший преподаватель Гулистанского государственного педагогического института

³Студент Гулистанского государственного педагогического института

E-mail: gnafasov87@gmail.com

Аннотация: Вычисление некоторых сумм часто представляет собой сложную задачу. Учитывая это, в данной работе мы изложили методы нахождения сумм некоторых числовых рядов с помощью рядов Фурье, а также исследовали возможность их вычисления посредством определённых интегралов и наоборот.

Ключевые слова: определённый интеграл, ряд Фурье, суммы, почленное интегрирование, новый метод, вычислительные методы.

SOME SUMS AND LIMITS COMPUTED USING DEFINITE INTEGRALS AND FOURIER SERIES

*Nafasov G'anisher Abdurashidovich¹,
Rakhmonov Jamshidbek Turdaliyevich²,
Khabibillayeva Mukhlisa Khayrullo qizi³*

¹Associate Professor of the "Mathematics" Department, GulSU, PhD in Pedagogical Sciences

²Senior Lecturer at Gulistan State Pedagogical Institute

³Student at Gulistan State Pedagogical Institute

E-mail: gnafasov87@gmail.com

Abstract: Finding exact methods for computing certain sums can be a challenging problem. Taking this into account, in this paper, we present methods for evaluating some numerical series using Fourier series and investigate the possibilities of computing them using definite integrals and vice versa.

Keywords: definite integral, Fourier series, sums, termwise integration, novel method, computational techniques.

KIRISH

Matematik analizda sonli qatorlarning yig'indilarini yoki limitlarini aniq usulda hisoblash ko'plab holatlarda murakkab va noaniq masala sifatida yuzaga chiqadi. Ayniqsa, ushbu yig'indilar an'anaviy formulalar yoki standart metodlar bilan ifodalab bo'lmaydigan hollarda, yangi yondashuvlar zarur bo'ladi. Shunday metodlardan biri — Fur'ye qatorlari yordamida funksiyalarni tahlil qilish va ularga mos yig'indilarni topishdir. Bu usul, ayniqsa, davriy funksiyalarni analiz qilishda

samarali bo'lib, matematik fizika, muhandislik, va sonlar nazariyasida keng qo'llaniladi.

Mazkur maqolada ba'zi maxsus yig'indilarni Fur'ye qatorlari vositasida ifodalash va ularning yig'indisini aniqlashga oid misollar tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu masalalarga aniq integral yondashuvi orqali yechim topish imkoniyatlari ham ko'rib chiqiladi. Bu orqali har ikki yondashuv — Fur'ye qatori va aniq integral — o'zaro qanday bog'liqlikda ekani, ulardan qaysi hollarda foydalanish maqsadga muvofiqligi asoslab beriladi. Tadqiqot jarayonida muammoli ta'lim metodidan ham foydalanilib, masalaning didaktik jihatlari ham yoritiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotning obyekti sifatida ayrim sonli qatorlarning yig'indilarini va limitlarini aniqlashda qo'llaniladigan analitik va funksional metodlar, xususan, aniq integral va Fur'ye qatorlari asosida yechim topish jarayonlari o'rganilgan.

Tadqiqotda matematik tahlil metodlari, bo'laklab integrallash, Fur'ye qatorlari yordamida funksiya ifodalarini soddalashtirish, hamda yig'indilarni limitlar orqali aniq integrallar ko'rinishiga keltirish kabi usullardan foydalanildi. Shuningdek, muammoli ta'lim metodidan ham foydalanilib, mavzuning o'quvchilarda chuqur tushunilishini ta'minlashga qaratilgan didaktik yondashuvlar tatbiq etildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Bizga bu kabi sonli qatorlar berilishi mumkin:

$$\frac{n}{n^2+1} + \frac{n}{n^2+2^2} + \frac{n}{n^2+3^2} + \dots + \frac{n}{n^2+k^2} = \sum_{k=1}^n \frac{n}{n^2+k^2} = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n} * \frac{1}{1 + \left(\frac{k}{n}\right)^2}$$

Uning yechimi haqidagi masalani va muammoli ta'lim metodini unga nisbatan qo'llanilishini keyinroqqa qoldirib turaylik.

Endi ushbu Fur'ye qatori uchun misol ko'rib chiqamiz. Masalan: $f(x) = x^2$ funksiya berilgan bo'lsa uni bo'laklab integrallaymiz va keyin Fur'ye qatoriga qo'yamiz.[4]

$$a_n = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} x^2 \cos x dx = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} x^2 d(\sin x) = \frac{1}{\pi} [x^2 * \sin x]_{-\pi}^{\pi} - \int_{-\pi}^{\pi} 2x * \sin x dx =$$

$$\frac{2}{\pi^2} \int_{-\pi}^{\pi} x * d(\cos x) = \frac{2}{\pi^2} [x * \cos x]_{-\pi}^{\pi} - \int_{-\pi}^{\pi} \cos x * dx = \frac{2}{\pi^2} [\pi * (-1)^n * \cos \pi n + \pi * \cos \pi n - \frac{1}{n} * \sin x]_{-\pi}^{\pi} = \frac{4}{\pi^2} * \pi * (-1)^n = \frac{4(-1)^n}{n^2} a_0 = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} x^2 dx = \frac{1}{\pi} * \frac{x^3}{3} \int_{-\pi}^{\pi} = \frac{2\pi^2}{3}$$

$$f(x) \sim \frac{a_0}{2} + \sum_{n=1}^{\infty} (a_n \cos nx + b_n \sin nx) = \frac{\pi^2}{3} + \sum_{n=1}^{\infty} \frac{4(-1)^n}{n^2} \cos nx =$$

$$x^2 \sim \frac{\pi^2}{3} + 4 \sum_{n=1}^{\infty} \frac{(-1)^n}{n^2} \cos nx$$

$$x = 0, \quad 0 = \frac{\pi^2}{3} + 4 \sum_{n=1}^{\infty} \frac{(-1)^n}{n^2}$$

$$\sum_{n=1}^{\infty} \frac{(-1)^n}{n^2} = -\frac{\pi^2}{12}$$

$$-1 + \frac{1}{2^2} - \frac{1}{3^2} + \frac{1}{4^2} - \frac{1}{5^2} + \dots + \frac{1}{n^2} (-1)^n = -\frac{\pi^2}{12}$$

$$\pi^2 = \frac{\pi^2}{3} + 4 \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^2}$$

$$\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^2} = \frac{\pi^2}{6}$$

Demak,

$$1 + \frac{1}{2^2} + \frac{1}{3^2} + \frac{1}{4^2} + \dots + \frac{1}{n^2} + \dots = \frac{\pi^2}{6}$$

$y = f(x)$ funksiya $[a, b]$ oraliqda ya'ni $a \leq x_0 < x_1 < x_2 < \dots < x_n \leq b$ ko'rinishda bo'ladi. Agar Δx_k soni x_k va x_{k+1} orasidagi farqi bo'lsa hamda u

$[x_k, x_{k+1}]$ $\Delta x_k = x_{k+1} - x_k$ ko'rinishda berilgan bo'lsa u oraliqdagi sonni maksimumi $\max \Delta x_k = \gamma_p$ ga teng bo'ladi. Bunda $\Delta x_k \in [x_k, x_{k+1}]$ bo'ladi. [2,3]

$$\sum_{k=0}^{n-1} f(\varepsilon_k) * \Delta x_k = \sigma$$

$$\lim_{\gamma_p \rightarrow 0} \sum_{k=0}^{n-1} f(\varepsilon_k) * \Delta x_k = \int_a^b f(x) dx$$

Bu formulaga endi son qiymat qo'yib tekshirib ko'ramiz. Misol uchun :

[0:1] oraliqda $x_0 = 0$ $x_n = 1$ ushbu qiymatlarni qabul qiladi desak va formulaga qo'ysak.

$$\begin{aligned}\int_0^1 x dx &= \lim_{\gamma_p \rightarrow 0} \sum_{k=0}^{n-1} \varepsilon_k * \Delta x_k = \lim_{\gamma_p \rightarrow 0} \sum_{k=0}^{n-1} \varepsilon_k * (x_{k+1} - x_k) = \lim_{\gamma_p \rightarrow 0} \sum_{k=0}^{n-1} \frac{x_{k+1} + x_k}{2} * \left(\frac{x_{k+1} - x_k}{1} \right) \\ &= \frac{1}{2} \lim_{\gamma_p \rightarrow 0} (x_{k+1}^2 - x_k^2) = \frac{1}{2} \lim_{\gamma_p \rightarrow 0} (x_1^2 - x_0^2 + x_2^2 - x_1^2 + \dots + x_n^2 - x_{n-1}^2) \\ &= \frac{1}{2} \lim_{\gamma_p \rightarrow 0} (x_n^2 - x_0^2) = \frac{1}{2} \lim_{\gamma_p \rightarrow 0} (1 - 0) = \frac{1}{2}\end{aligned}$$

$$\int_0^1 x dx = \frac{x^2}{2} \Big|_0^1 = \frac{1}{2}$$

$$\sum_{k=1}^n \frac{1}{1 + \frac{k^2}{n^2}} * \frac{1}{n}$$

$$[a, b] \quad x_k = a + \frac{b-a}{n} * k$$

$$\Delta x_k = x_{k+1} - x_k = a + \frac{b-a}{n} * (k+1) - a - \frac{b-a}{n} * k = \frac{b-a}{n} = \frac{1}{n}$$

Demak, $x_k = \frac{k}{n}$ $a = 0$ $b = 1$ deb olib limitga qo'yib ko'ramiz.

$$\lim_{\gamma_p \rightarrow 0} \sum_{k=1}^n \frac{1}{1 + \frac{k^2}{n^2}} * \Delta x_k = \int_0^1 \frac{1}{1+x^2} dx = \arctg x \Big|_0^1 = \frac{\pi}{4} - 0 = \frac{\pi}{4}$$

Endi ushbu yig'indi limitini qaraylik:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} * \left(\sqrt{1 + \frac{1}{n}} + \sqrt{1 + \frac{2}{n}} + \dots \right) = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n \sqrt{1 + \frac{k}{n}} \quad (*)$$

Misol ko'ramiz, aniqrog'i $a = 0$ va $b = 1$ ni tekshirib ko'ramiz.

$$\Delta x_k = x_k - x_{k-1} = \frac{b-a}{n} * (k - (k-1)) = \frac{1}{n} = \Delta x_k$$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{k=1}^n \sqrt{1 + \frac{k}{n}} \frac{1}{n} = \lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{k=1}^n \sqrt{1 + \varepsilon_k} * \Delta x_k =$$

$$= \int_0^1 \sqrt{1+x} dx = \frac{2}{3} * (1+x)^{\frac{3}{2}} \Big|_0^1 = \frac{2}{3} [\sqrt{8} - 1] \quad (**)$$

Yuqoridagi misolda aniq integral yordamida yig'indining limiti topildi.

Yig'indini S_n yig'indisi topilmasdan aniq integral bilan qiymati bevosita topiladi.

Agar (*) limitni toping deb qo'yilsa, ya'ni aniq integral bilan hisoblanmaganida edi, u yaxshigina muammoli savol bo'la olar edi. Bu savol muammoli ta'lim metodining shu mavzu bo'yicha eng yaxshi qo'llanmalaridan biri bo'lar edi. Demak, o'qituvchi yoki ta'lim beruvchi quyidagi muammoli savollar ketma-ketligini tuzib olishi mumkin (javoblarini ham) [1]

O'qituvchi:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{k=1}^n \sqrt{1 + \frac{b}{n}}$$

limitni qanday hisoblash mumkin ?

O'quvchilar: Biz bunday limitni avval hisoblamaganmiz.

O'qituvchi: Aniq integral ta'rifi yordamida bu limitni aniq integralga keltirsak bo'ladimi ?

O'quvchilar: aniq integral ta'rifida ham shunday yig'indi uchraydi ,ya'ni

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{k=0}^{n-1} f(\varepsilon_k) * \Delta x_k = \int_a^b f(x) dx$$

lekn qanday qilib keltiramiz ?

O'qituvchi: $x_k = a + \frac{b-a}{n} * k$ deb olsak bo'ladimi ?

O'quvchilar: Bu yerda a va b lar qanday topiladi ?

O'qituvchi: $x_k = \varepsilon_k$ desak nima bo'ladi ?

O'quvchilar: $x_k = \frac{k}{n}$ bo'ladi.

O'qituvchi: $a = 0$ $b = 1$ desak bo'ladimi ?

O'quvchilar: ha chunki $x_k = \frac{k}{n} = 0 + \frac{1-0}{n} * k$ bo'ladi.[2]

Shu tarzda savol javob olib borilib muammoli savollar qo'yilib berilgan masalalarda muammoli ta'lim metodi to'liq hal etiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ba'zi yig'indilarni hisoblashda aniq metodlarni topish muammoli vaziyat hisoblanadi va bu oson kechmasligi maqola bayonida aniq ko'rinib qoldi. Shuni inobatga olib, biz bu ishda Fur'ye qatori yordamida ba'zi sonli qatorlarni yig'indisini topish usullarini bayon etdik va bundan tashqari, aniq integral yordamida ham

hisoblash imkoniyatlarini tekshirdik va aksincha. Aniq integral yordamida topilgan yig'indiga o'tishda, muammoli ta'lim metodidan foydalanish tavsiyasi ko'rsatib o'tildi.

ADABIYOTLAR

1. S. Alixonov. Matematika o'qitish metodikasi. T. 2011
2. G. Xudayberganov va boshq. Matematik analizdan ma'ruzalar. T. 2010. Voris nashriyoti.
3. T. Azlarov, H. Mansurov. "Matematik analiz" 2-tom. T. 1989. O'qituvchi nashriyoti.
4. Бельхеева Р. К. Ряды Фурье в примерах и задачах: Учебное пособие / Новосиб. гос. ун-т. Новосибирск, 2011.
5. <https://www.mathhelpplanet.com/viewtopic.php?f=61&t=69597>

UDK: 796.332:37.036

YOSH FUTBOLCHILARNI TAYYORLASHDA INNOVATSION TA'LIM USULLARINING QO'LLANILISHI

Mavlonov Zafarjon G'ulamovich

NamDTU 1-son akademik litseyi jismoniy tarbiya rahbari

zafarmavloniy7900@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada sportda innovatsion metodlar keng foydalanishning samaradorligi ko'rib chiqilgan. Futbol mashqlarini bajarishda maxsus chidamlilik, texnik mahorat va o'ziga ishonchni oshirish vositasi sifatida foydalanish uslubiyoti aniqlandi. Mashg'ulot jarayonida innovatsion metodlardan keng foydalanish metodikasi ishlab chiqilgan va eksperimental asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: maxsus harakatlar, umumiy jismoniy tayyorgarlik, texnik tayyorgarlik, harakat tayyorgarligi.

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ПОДГОТОВКЕ ЮНЫХ ФУТБОЛИСТОВ

Аннотация: В статье рассмотрена эффективность широкого использования инновационных методов в спорте. Определена методика применения специальных футбольных упражнений как средства повышения специальной выносливости, технического мастерства и уверенности в себе. Разработана и экспериментально

обоснована методика широкого использования инновационных методов в тренировочном процессе.

Ключевые слова: специальные движения, общая физическая подготовка, техническая подготовка, двигательная подготовка.

APPLICATION OF INNOVATIVE EDUCATIONAL METHODS IN THE TRAINING OF YOUNG FOOTBALL PLAYERS

Annotation: This article examines the effectiveness of the extensive use of innovative methods in sports. A methodology for utilizing specialized football exercises as a means of improving special endurance, technical skills, and self-confidence has been identified. A methodology for extensive use of innovative methods in the training process has been developed and experimentally validated.

Keywords: specialized movements, general physical training, technical preparation, movement preparation.

KIRISH

Dunyodagi ilm-fan tadqiqotlarining so'ngi yutuqlari professional futbolning yuqori natijalari bilan hamohang rivojlanib bormoqda. Ushbu tendensiya futbol sporti amaliyotiga integrasiyalashib bormoqda. Yosh futbolchilarning ko'p yillik tayyorgarligi tizimida kompleks tayyorgarlik dasturlari ishlab chiqilgan. Unda yosh futbolchilarni jismoniy tayyorgarligini nazorat qilishda distasion boshqariluvchi innovatsion qurilmalardan, texnik taktik haraklarni nazorat qiluvchi biomexanik va multimedia vositalaridan foydalangan holda tadqiqotlar olib borilgan. Professional futbol musobaqalarini o'tkazish jarayonida zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalari, jumladan VAR (Video Assistant Referee, hakamning video yordamchisi) tizimi joriy etilmoqda. Evropaning ilg'or davlatlarining futbol akademiyalarida iqtidorli futbolchilarni tayyorlashda ilmiy asoslangan texnologiyalardan keng foydalanmoqda.

Respublikamizda jismoniy tarbiya va sportga, ayniqsa milliy professional futbolni yuqori natijalarga erishishda innovatsion texnologiyalarni amaliyotga keng jalb etish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Xususan «Professional futbol klublari huzurida innovatsion laboratoriyalar tashkil etish, shu jumladan, futbolchilarni jismoniy tayyorgarligini masofadan kuzatish qurilmalari va zamonaviy imitatsiya uskunalari bilan ta'minlash» 1 ga alohida e'tibor qaratilmoqda. Respublikamizda futbol bilan muntazam shug'ullanuvchi barcha sportchilarning

faoliyati va funksional diagnostikasi natijalari to'g'risida yagona ma'lumotlar bazasini yaratishda O'zbekiston Respublikasida yosh futbolchilarning ko'p yillik tayyorgarligining ilmiy asoslangan dasturi ishlab chiqishga zamin yaratadi. Ayni paytda, innovatsion texnologiya va metodlar foydalangan holda yosh futbolchilarni o'quv-mashg'ulotlarining yagona dasturini ishlab chiqilmagan. Yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligining past darajasi va uning xalqaro talablarga mos emasligi aynan shunday innovatsion texnologiya va metodlaridan chuqurlashtirilgan ixtisoslashuv bosqichidagi futbolchilarni tayyorlashning yangi tizimini joriy etish talabini qo'yimoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Innovatsion texnologiyalar va metodlar sport sohasida yuqori natijalarga erishishda asosiy omil hisoblanadi. Ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi va texnik-taktik ko'nikmalarini samarali rivojlantirish imkonini beradi. Olimlarning fikricha, yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini innovatsion qurilmalar yordamida monitoring qilish, texnik va taktik harakatlarni takomillashtirish samaradorligini oshiradi (Артыков, 2018; Акрамов, 2014). Matveyev (1999) fikriga ko'ra, sportchilarni tayyorlash tizimida innovatsion metodlardan foydalanish sportchilarning individual imkoniyatlarini to'liq ochishga yordam beradi va o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Innovatsiya tushunchasi birinchi marta iqtisodiyot fanida paydo bo'lgan va so'ngra boshqa sohalarga ham keng yoyilgan. J. Shumpeter innovatsiyani iqtisodiy rivojlanish omili sifatida ta'riflagan bo'lsa-da, hozirgi kunda bu tushuncha sport sohasida ham keng qo'llanilmoqda. Futbolda innovatsion texnologiyalarning keng qo'llanilishi haqida so'z yuritganda, VAR (Video Assistant Referee) tizimi, biomexanik kuzatuv vositalari va masofadan boshqariladigan monitoring tizimlarini misol qilib keltirish mumkin. Olimlarning ta'kidlashicha, bunday tizimlar o'yin vaqtida sodir bo'ladigan xatoliklarni kamaytirish, sportchilarning jismoniy va texnik holatini aniq baholash imkoniyatini beradi (Герольд, 2015). Yosh futbolchilarning sezgir davrlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 13-14 yosh oralig'i tezkorlik va koordinatsion jismoniy sifatlarni rivojlantirish uchun eng qulay davr hisoblanadi.

Innovatsion usullar aynan shu davrda qo'llanilganda, futbolchilarning kelajakdagi professional faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi (Акрамов, 2014).

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Adabiyotlar tahlili: Innovatsion texnologiyalar va metodlardan foydalanish samaradorligi yuzasidan ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlil qilindi. Adabiyotlar orasida mamlakat va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari va dissertatsiyalari o'rganildi.

So'rovnoma metodi: Yosh futbolchilar va trenerlar o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnomalar yosh futbolchilarning innovatsion usullar haqida tushunchalari, mashg'ulotlarga bo'lgan munosabatlari va mavjud muammolarni aniqlashga qaratildi.

Eksperimental tadqiqotlar: Yosh futbolchilarning mashg'ulot jarayonida maxsus innovatsion qurilmalar (masofaviy monitoring tizimlari, biomexanik uskunalar va video tahlil texnologiyalari) sinovdan o'tkazildi. Tadqiqot Namangan davlat texnika universiteti qoshidagi akademik litsey bazasida o'tkazildi. Eksperiment davomida futbolchilarning jismoniy ko'rsatkichlari, texnik-taktik harakatlarni amalga oshirish samaradorligi monitoring qilindi va baholandi.

Statistik tahlil: Olingan eksperimental ma'lumotlar statistik tahlil qilindi va natijalar innovatsion metodlar samaradorligini aniqlash uchun qiyosiy tarzda o'rganildi.

Ushbu metodlarning kompleks tarzda qo'llanilishi tadqiqot natijalarining ishonchliligini oshirdi va yosh futbolchilarni tayyorlash jarayonida innovatsion metodlarning amaliy samaradorligini ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Professional sportda innovatsion metodlar keng qo'llaniladi. Yoshlar sportidagi ishlarning samaradorligi, avvalambor, mashg'ulotlar qanday tashkil etilganiga bog'liqdir. Innovatsion muammolarni hal qilishning asosiy usuli – bu individual yo'nalish uchun yosh sportchilarni tayyorlashda zamonaviy tadqiqot metodlaridan foydalanishga asoslangan innovatsion yondashuvdir. Innovatsiya joriy etilgan yoki joriy qilinadigan yangilik bo'lib, jarayonlar samaradorligini oshirish, yoki mahsulot sifatini oshirishga qaratilgan tushunchadir. Innovatsiya tushunchasining o'zi ilk bor ilmiy tadqiqotlarda XIX asrda paydo bo'ldi. "Innovatsiya"

tushunchasi XX-asr boshlarida Amerikalik iqtisodchi J. Shumpeterning “Innovatsion kombinatsiyalar” nomli ilmiy asarida birinchi bo‘lib qo‘llanilib, iqtisodiy tizimlarning rivojlanishidagi o‘zgarishlarni tahlil qilish natijasida fanga kirib keldi. Innovatsiya bu har qanday yangilik yoki yangilanish bo‘lib qolmay, balki mavjud tizim samaradorligini sezilarli darajada oshiradigan yagona vositadir. Ommabop e’tirofqa qaramasdan, innovatsiya ixtirodan farq qiladi (yani u ixtiro emas). Innovatsiyalar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish tavsilari bo‘yicha “Oslo yo‘riqnomasi” da innovatsiya tashunchalariga quyidagi ta’riflar berilgan – yangi yoki sezilarli darajada takomillashtirilgan mahsulot (yoki xizmat), yangi jarayonni joriy etish.

Innovatsiya – bu yangi bilimlarni rivojlantirish va egallashga intellektual echim sarmoyasining natijasi kabi ma’noni anglatadi. Innovatsiyalarni boshqa tushunchalar bilan taqqoslash foydalidir. Xususan, ilmiy adabiyotlarda “innovatsiya” tushunchasi ko‘pincha “ixtiro” tushunchasi bilan chalkashib ketadi. Bundan tashqari, tovar va xizmatlarning yanada yaxshilanishi “takomillashtirish” deb nomlanadi. Ba’zida “yangilik” tushunchasi o‘rniga “o‘zgarish” va “ijodkorlik” atamalaridan ham foydalanish mumkin. Innovatsiyani yuqoridagi tushunchalardan ajratib ko‘rsatish mumkin, innovatsiyalarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, u qo‘shimcha qiymat yaratadi, novatorga qo‘shimcha qiymat olishga imkon beradi va amalga oshirish bilan bog‘liq. Ushbu nuqtai nazardan, innovatsiya muvaffaqiyatli amalga oshirilgan va foydali bo‘lgunga qadar yangilik emas. Innovatsion texnologiya – bu yangi va samarali mahsulot olish, yangi yoki takomillashtirilgan texnologik jarayonlarning samarali ishlab chiqarilishi.

Sport tizimlari tobora murakkablashib, raqobatbardosh va texnologik markazga aylanib borayotganligi sababli, sportchilarning faoliyati, sog‘lig‘i va xavfsizligini o‘rganuvchi fan “Ergonomika” deb ataladi. Professional sportchilarning muntazam tekshiruvlari maqsadi sport samaradorligi va jarohatlarni oldini olish tizimi – ergonomika fani va uni tadqiqotlari o‘rganadi. Bu tadqiqot sohasini fan sifatida rivojlanishiga quyidagi tadqiqotni misol keltirish mumkin: Mashxur olimlar 1990-yil 1-yanvardan 2017-yil 1 avgustgacha, PubMed, Scopus, ScienceDirect, Web of Science va SPORTDiscus 5 ta eng katta bibliografik va referentiv ma’lumotlar

bazasidagi maqolalar va konferensiya materiallarida ergonomik metodlarini o'rganishgan. Unda ergonomika metodlari yordamida o'yin uslubi, texnikasi va taktikasi samaradorligini optimallashtirish bilan bog'liq hamda sport jarohatlarini identifikatsiyalash va oldini olish bo'yicha ishlatilgani qayd etildi. Tahlil natijasida shikastlanishni identifikatsiyalash va unga ta'sir qiluvchi omillarni oldini olishda ergonomik metodlardan foydalanish, jarohotlarni kamayishiga sabab bo'lishi hulosasiga kelindi. Analogik tadqiqotlar sifatida boshqa olimlar Psixometrik testlar tahlili va emperik tadqiqotlarning analitik metodi tahlili ham ergonomikaning metodi sifatida foylanishda samarali bo'lishini o'z tadqiqot tajribalarida ko'rsatib o'tganlar.

Jahondagi so'ngi sport tadqiqotlari PubMed, MEDLINE, SPORTDiscus va Web of Science kabi yirik bibliografik va referativ ma'lumotlar bazasidagi jurnallarda chop etiladi. Ushbu ma'lumotlar bazasidagi kontentni emperik tahlil etilib, olimlar o'zlari tadqiqotlari bilan qiyosiy taqqosladilar va o'zlarining tajriba sinov ishlariga mos tadqiqotni topish imkoniyatiga muvaffaq bo'lmagan. Yangi tadqiqotda chidamkorlik, kuch, harakat motorikasi parametrlar bilan bog'liq mashqlarda tanani siqib turadigan maxsus kiyimlardan foydalanildi. Sport tadqiqotlari ma'lumotlari bazasida ishlashda, semantik veb metodidan foyladaniladi. Semantikvebdagi so'rovlarni qayta ishlashda mavjud bo'lgan usul uchta asosiy cheklovga ega: so'rovlarning egiluvchanligi, so'rovlarning dolzarbligi yoki reyting uslubining yetishmasligidir.

Olimlar 2013-2018 yillarda so'ngi 30 yilda nashr etilgan tadqiqotlarni taxlil qilib, aynan boshqa metodlar ham Bayes metodiga iqtiboz qilinganligi natijasida, ushbu metodning sportga tatbiq etish darajasi o'sib borayotganini aniqlashdi. Ma'lumotlar 2010 yildan 2015 yilgacha "PubMed", "Medline" va "SPORTDiscus" bibliografik ma'lumotlar bazasidan "sezgir kuch", "charchoq" va "futbol" so'zlari qidiruvi yordamida to'plandi. Ma'lumotlar me'zoni professional futbolchilarning markaziy yoki periferik charchoqlarini baholash maqsadlarini o'rganish; psixologik, fiziologik yoki psixofiziologik o'zgaruvchanlik; tavsiflovchi yoki eksperimental modellar sifatida tadqiqot dizayni bo'yicha o'rganib chiqildi. Tadqiqot sifati PEDro shkalasi yordamida uchta doktorlik dissertasiyalarida foydalanildi. Dastlab yigirma

ikkita tadqiqotlar o'tkazildi; muvofiqlik me'zonlari qo'llanilgandan so'ng, tahlil uchun 11 ta ilmiy ish tanlandi. Ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, sportchilarda psixofiziologik charchoqni aniqlashda asosiy usullar ergoespirometriya metodi bo'lgan. Anaerobik quvvat uchun tadqiqotlarda asosan sprint va sakrash testlari ishlatilgan. Kayfiyat holatlarini aniqlash uchun Kayfiyat Holatlari Profil va Illinoys chaqqonlik testidan foydalanilgan. Psixofiziologik baholash uchun asosan mashqlar tarozisi (Borg 6-20 va CR-10); zo'riqishning dastlabki belgilarini aniqlash uchun Hissiyot shkalasi (Feeling Scale), Hooper indeksi va SFMS so'rovnomasi; metabolizmni baholashda YuQS (HR max) va qon laktatini aniqlashda yurak monitori hisoblangan Laktimetr vositasidan foydalanilgan. Ushbu tadqiqot xulosasiga ko'ra, futbol o'yinlari va mashg'ulotlari davrida charchoq va psixofiziologik o'zgarishlarni aniqlash uchun innovatsion metodlarni kompleks tizimi ko'rsatib berilgan.

Xorijiy olimlar professional futbolchilarning musobaqa oldi bajarilgan mashg'ulot yuklamalari o'yin davomida mushaklarning shikastlanishiga olib kelishi ta'sirini o'rgandi. O'yinning yuklamasi: o'rta tezlikda yugurish $>14.4-19.8$ km/soat, yuqori tezlikda yugurish $>19.8-25.2$ km/soat, sprint yugurish > 25.2 km/soat. Tadqiqotda 29 nafar professional futbolchi ishtirok etgan. Shartli Logistik va Poisson Regressiya modellari yuklama va shikastlanish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni mos ravishda 2 ta mos keladigan yuklamaning o'rtacha standart og'ishi yoki sprint harakatlari sonidagi 1 ta harakat ortishi uchun baholagan. Tenglashtirishlar mos ravishda 0,90 va 1,11 chegaralariga nisbatan 95% ishonch oralig'ining bir-biriga mos kelmasligi asosida foydali yoki zararli deb topilgan. 1 daqiqada bosib o'tgan sprint masofasining ortishi $[+ 2\text{-SD} = 11 \text{ m}]$ koeffitsientlar nisbati: 1,22, 95% CI, 1,12 dan 1,33 gacha mushaklarning shikastlanish ehtimolini oshirdi. Ushbu tadqiqot futbol o'yini jarayonida oq tolali (sprintga moslashgan) mushaklarning shikastlanishi bilan zararli bog'liqligini tasdiqlovchi yangi kashfiyot dalillari keltirilgan.

Sport mashg'uloti uslubiyotida an'anaviy davrlashtirish 3 bosqchga bo'linadi: Mikrosikl (4-10 kun), Mezosikl (3-8 hafta) va Makrosikl (6 oydan 4 yilgacha) vaqt oralig'ida bo'ladi. Ushbu an'anaviy davrlar asosan 2 modelga bo'linadi: 1. O'quv davrlari oldindan belgilangan ketma-ketlikda tartiblangan bo'lib, oldingi davrlarda

ishlab chiqarilgan aerobik quvvat kelajakdagi davrlarda quvvatlarni (masalan, quvvat yoki anaerobik quvvat) rivojlantirishga imkon beradi. 2. Muayyan, fazali mutanosib maqsadlarni amalga oshirish uchun mashg'ulotlarning hajmi va intensivligini oldindan rejalashtirish (masalan, kuchni rivojlantirish). Klassik ravishda, ushbu rejalashtirish shabloni mashg'ulot hajmining qisqarishi bilan bog'liq bo'lib, raqobat cho'qqisiga yaqinlashganda mashg'ulotlar intensivligining ortishi bilan birlashtirildi.

So'nggi yillarda, ammo original va yuqori ixtirochilik asosida ishlab chiqarilgan yuqori-hajmli/past-intensivlikdan past hajmli/yuqori-intensivlikka ega bo'lgan modellar taklif qilinmoqda. Ultra yupqa konstruksiyalarga ega bo'lgan yaxshi ishlab chiqilgan 2D materiallar, ularning yuqori sirt nisbati va sirdagi ochiq atomlarning ko'pligi tufayli namlikni sezish uchun katta imkoniyatlarni namoyish etadi. U ikki turdagi kiyinish moslamalarida, sport soatlarida va nafas olish maskalarida, namlik muddati va terning o'zgarishini real vaqt rejimida yozish uchun, odamning yig'lashi, kulishi, asabiylashi, uxlashi, sovuq holati o'zgarishi bilan muvaffaqiyatli ishlatiladi.

Maxsus sport epikirovkasi sportchining jismoniy faoliyati va hissiy holatlarini kuzatib borishga imkon beradi. U sportchi organizmini tiklanishida va salomatligini monitoring qilishda foydalaniladi. MEMS (Micro-Electro-Mechanical Systems) sensorlik fitnes uskunasi va aqlli elektronika sport moslamasi. Har bir diskret inersiya sezgichining kamchiliklarini oldini olish uchun bir nechta har xil turdagi inersional harakat sensorlarini birlashtirgan. Inersial harakat sensorlari hatto sanoat darajasidagi sensorlar bilan bir xil ko'rsatkichlarga ega. Ko'p o'qli ma'lumot belgilarni sintez qilish algoritmlari va ularni qo'llashning umumiy ko'rinishini taqdim etadi. Statik va dinamik eksperiment natijalari shuni ko'rsatadiki, MTi-300 boshqa uchta sensor modullariga nisbatan eng yaxshi yo'nalish aniqligiga (statik xato = 0,05 °, dinamik xato = 0,5 °) ega. Bundan tashqari, BNO055 iste'molchilar uchun mo'ljallangan boshqa ikkita harakat sensori bilan taqqoslaganda yaxshiroq dinamik ko'rsatkichlarga ega.

Zamonaviy sportda innovatsion qurilmalarning ishlatilishi yuqori natijalar sporti talabiga aylanib bormoqda. Bir qator olimlar tomonidan simsiz qurilma

BWWD (QuadBandMicrostrip) yordamida maxsus biosignallar orqali sportchi salomatligini distasion umumiy nazorat qilishda va kuzatishda musobaqa amaliyotda keng foydalanilmoqda. "Ultra yuqori chastotali" ("UHF") va "Ultra keng tarmoqli" ("UWB") texnologiya distasion o'lcham va masofani hisobga olish uchun etarli hisoblanadi. Antenna to'rtta diapazonda ishlaydi, inson tanasiga joylashtirilganda 1,8 gigagertsli, 2,4 gigagertsli, 5,0 gigagertsli va 8,9 gigagertsli chastotada ishlaydi. Antenna dizayni "Tanadagi to'qimalarning elektromagnit" ("EM") maydonlari bilan o'zaro ta'siri yordamida bog'lanadi. Antenaning ishlashi tanadagi turli joylarni va har xil turdagi substratlarni sinovdan o'tkazadi. Tanadagi eng keng tarqalgan va qulay joylar WWDni joylashtirish uchun anatomik joy sifatida tanlangan. Simulyasiya uchun inson tanasi to'qimalarining soddalashtirilgan, qatlamma-qatlam modeli qo'llaniladi, bu inson xususiyatlariga ko'ra chastotaga bog'liq. Simulyatsiyalar EM tahlil vositalari yordamida amalga oshiriladi.

Evropaning bir qator davlatlari Niderlandiya Qirolligi, Ispaniya Qirolligi, Germaniya Federativ Respublikasi, Angliyada futbol akademiyalarida yosh futbolchilarni tayyorlash bilan shug'ullanadigan Evropa klublari assosiasiyasi (2012) tashkil etilgan. Evropa mamlakatlaridagi futbol akademiyalarida tashkil qilishning turli shakllari mavjud, ya'ni 3 xil maktablar: havaskorlik, professional va xususiy. Bolalar uchun o'quv mashg'ulotlari 4-6 yoshdan boshlab haftasiga 1-2 marta o'tkaziladi.. 12 yoshgacha bo'lgan barcha yosh guruhlar mahalliy ligadagi 7x7 uchrashuvlarda qatnashadi va 13 yoshdan boshlab ular 11x11 bilan mintaqaviy va milliy darajada o'ynashni boshlaydilar.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yosh futbolchilarning tezkorlik jismoniy sifatlarining sensitiv davri 13-14 yosh deb belgilangan. Biroq, 12-13 yoshdan boshlab yosh futbolchilarning texnik-taktik harakatlarni amalga oshirishda tezlik va koordinasion jismoniy sifatlarining kompleks rivojlanishi sport mahoratining o'sishida o'sishi ta'siri katta ahamiyatga ega. 14-15 yoshli futbolchilar yuqori tezlik sifatleri, murakkab koordinasion harakatlar, misol uchun o'yin davomidagi tezkor dribling bilan ajralib turadi. 16-17 yoshli futbolchilarda esa, tezkorlik sifatleri o'yin davomida murakkab koordinasion harakatlarni bajarish qobiliyati bilan xarakterlanadi.

Sport ilmiy tadqiqot sohasidagi so'ngi 10 yildagi innovatsion metod va vositalar ushbu ma'lumotlar bazasidagi kontentni o'rganish orqali ma'lumotlarga ega bo'lish mumkinligi ko'rsatildi. Sport tadqiqotlari ma'lumotlari bazasida ishlashda, metodidan ya'ni matrisasini to'ldirish texnikasi (PMC) metodidan foydalaniladi. Ushbu tadqiqotda yaqinlik orqali ma'lumotlar bazasida etishmayotgan ma'lumotlarni kiritish uchun qo'llaniladi. Bayes metodi – axborot manbalarini birlashtirish va yangi ma'lumotlar tezkor tahlil qilish uchun ishlatiladi. Aniqroq aytiladigan bo'lsa, sport o'yinlari natijalarini modellashtirishda bashorat qilish va sportchilarning ish faoliyatini yaxshiroq tasvirlaydigan statistik ma'lumotlarni ishlab chiqish aniqlashda foydalaniladi.

XULOSA

Ko'p yillik sport mashg'ulotini oqilona tuzish quyidagi omillarni inobatga olgan holda amalga oshirilishi kerak: optimal yosh guruhlar; ko'p yillik tayyorgarlikning har bir bosqichida mashg'ulotlarning ustuvor yo'naltirilganligi; sportchining individual xususiyatlari va uning mahoratining o'sish sur'atlarini o'rganish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 7-apreldagi PQ-115-sonli "Ommaviy va professional futbolni har tomonlama rivojlantirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.
2. Артыков А.А. Методика совершенствований целевой точности технических приемов квалифицированных футболистов. Автореф.дисс...док. фил. пед. наук (PhD). – Чирчик: УзГУФКС, 2018. – 24 с.
3. Акрамов Р. Методика обучения и совершенствования тактики прессинга юных футболистов 12-18 лет// Методическая разработка. – Тошкент: ДЮСШ футбольного клуба «Бунёдкор», 2014. – 55 с.
4. Герольд С. Вадим Синявский - певец футбола. – М.: Московские учебники и Картолитография, 2015. – 192 с.
5. Matveyev L.P. Sportning umumiy nazariyasi asoslari va sportchilarni tayyorlash tizimi: Darslik.p.maxsus - Kiyev: Olimpiya adabiyoti, 1999. -317.

KUTUBXONA RAQAMLI AXBOROT XIZMATIDA VR VA IMMERSIV TEKNOLOGIYALARNING O'RNINI

Zakirova Feruza Maxmudovna-professor, TATU

Nurmuxamedova Feruzaxonim Axmadjon qizi – doktorant, GulDU

Nafasov G'anisher Abdurashidovich – dotsent, GulDU

E-mail: nurlihayot@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola raqamli axborot xizmatida VR dan foydalanish va uni qanday usulda joriy qilish haqida yozilgan. Maqolada VR va shu kabi immersive texnologiyalarga berilgan ilmiy ta'riflar yoritilgan. VR texnologiyasining zamonaviy kutubxona xizmatlarini rivojlantirishdagi o'рни va ahamiyati keltirilgan bo'lib, jarayonlarda paydo bo'ladigan muammo va afzalliklar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli axborot xizmati, VR texnologiyasi, zamonaviy kutubxona, kutubxona xizmatlari, VR ekskursiya, VR ko'rgazma.

THE ROLE OF VR AND IMMERSIVE TECHNOLOGIES IN LIBRARY DIGITAL INFORMATION SERVICES

Abstract: This article is about the use of VR in digital information services and how to implement it. The article covers scientific definitions of VR and similar immersive technologies. The role and importance of VR technology in the development of modern library services are presented, and the problems and advantages that arise in the processes are discussed.

Key words: digital information service, VR technology, modern library, library services, VR tour, VR exhibition.

РОЛЬ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ И ТЕХНОЛОГИЙ ПОГРУЖЕНИЯ В БИБЛИОТЕЧНЫХ ЦИФРОВЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ УСЛУГАХ

Аннотация: В этой статье речь идет об использовании виртуальной реальности в цифровых информационных сервисах и способах ее внедрения. В статье рассматриваются научные определения виртуальной реальности и аналогичных иммерсивных технологий. Представлены роль и значение технологии виртуальной реальности в развитии современных библиотечных услуг, а также обсуждаются проблемы и преимущества, возникающие в ходе этих процессов.

Ключевые слова: цифровая информационная служба, технология виртуальной реальности, современная библиотека, библиотечные услуги, VR-экскурсия, VR-выставка.

KIRISH

XXI asrning asosiy savollari raqamlashtirish haqida boradi. Raqamlashtirish jarayonlarini ko'plab sohalarda mavjud ekanligini hisobga olsek, sohalarga oid bilimlarni raqamli ko'rinishini joriy etish zarur ekanligini guvohi bo'lamiz. Raqamlashtirish, elektronlashtirish va kompyuterlash jarayonlari o'z-o'zidan foydalanuvchilarda raqamli xizmatlar bilan bog'liq talablarni shakllantiradi. Talablarga mos takliflarni taqdim etish ushbu sohani o'rganish, amaliy tajribalar o'tkazish bilan boshlanadi. Hozirgi davrda zamonaviy kutubxonalar foydalanuvchilar talabiga mos takliflar bilan doim rivojlanib boradi. Raqamli axborotlarni saqlash, qayta ishlash va uzatishni VR texnologiyasida amalga oshirish kutubxonachilardan mediasavodxonlikni talab etadi. Kutubxona xodimlariga yangi bilimlarni o'rgatish sifatli xizmatlarni kafolatlaydi.

Raqamli axborot xizmati kutubxonada xizmatlari tarkibini zamon talabiga mos kengaytirish imkonini beradi. Bunda sun'iy intellect, VR, AR, MR kabi immersiv texnologiyalarni amalda qo'llash kutubxonachilar va kutubxona faoliyati uchun yaxshi yangilik bo'ladi.[1]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

2000-yillarning boshlari - kutubxonalarda VR texnologiyasi bilan dastlabki tajribalar o'tkazilgan bo'lib, kutubxona sanoatiga 2010-yillarning oxirida kirib kela

boshladi. VR texnologiyasi kutubxonalarda raqamli axborot xizmatini yanada qulay, sifatli va foydalanuvchilar uchun qiziq bo'lishini ta'minladi.[2]

2010-yillarning o'rtalari - Shimoliy Amerika va Yevropadagi ba'zi kutubxonalar shu vaqt ichida VR texnologiyasi bilan tajriba o'tkaza boshladilar. Ba'zi akademik kutubxonalar, xususan, arxitektura, arxeologiya va san'at tarixi kabi ixtisoslashgan sohalardagi tadqiqotga e'tibor qaratgan.

2014 va 2016 yillar - Oculus Rift (2016-yilda chiqarilgan) va HTC Vive kabi iste'molchilarga qulay VR tizimlarining joriy etilishi, VR texnologiyasi narxlari pasayishiga sabab bo'lgan.

Tarixiy simulyatsiyalar: Kutubxonalar virtual voqelik tajribasini taklif qila boshladilar, bunda foydalanuvchilar tarixiy joylarga "ziyosat qilishlari" yoki tarixiy voqealarni qayta ko'rishlari mumkin.

Virtual muzeylar: kutubxonalar VR-dan muzeylar va galereyalarga virtual sayohatlarni taklif qilish.

Fan va STEM o'qitish: Kutubxonada VR foydalanuvchilar interaktiv, 3D fazolarda biologiya, fizika va astronomiya kabi ilmiy tushunchalarni o'rganishlari mumkin bo'lgan immersiv o'quv muhitlarini yaratish uchun ishlatilgan.

2016 va 2018 yillar - Kutubxonalarda VRni kengaytirish amalga oshirildi.

VR maydonlar va o'quv laboratoriyalari: VR texnologiyasi arzonlashgani sababli, ko'plab kutubxonalar maxsus VR stantsiyalari yoki "o'quv laboratoriyalari" ni tashkil qila boshladilar.

Jamoat kutubxonasi dasturlari: Ba'zi jamoat kutubxonalari bolalar va o'smirlar uchun VR o'yin tadbirlari, seminarlar yoki VR hikoya seanslarini o'tkazishni boshladi.

2020-yillar - Kutubxona xizmatlari bilan integratsiya qilindi.

Hozirda ko'pgina kutubxonalar kirish imkoni bo'lmagan yoki yo'qolib ketish xavfi ostida turgan madaniy ob'ektlarga VR sayohatlarini taklif qilishlari mumkin.

Bugungi kunda kutubxonalarda VR qanday ishlatiladi.

Ta'lim va o'qitish: VR tarix, fan yoki adabiyot kabi fanlarni immersiv simulyatsiyalar orqali o'rgatish uchun ishlatiladi. Talabalar qadimiy

tsivilizatsiyalarni o'rganishlari, virtual qismlarga ajratish orqali anatomiya o'rganishlari yoki interaktiv matematik muammolarni hal qilishlari mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Raqamli savodxonlik va texnologiyaga kirish: kutubxonalar mijozlarga yangi texnologiyalar bilan tanishishda yordam berish uchun VR-dan foydalanmoqda. Bunga asosiy texnologik ko'nikmalarni o'rgatish yoki VR uskunasi bilan amaliy tajriba taqdim etish kiradi.

Ko'ngilochar dasturlar: VR o'yinlari va interaktiv hikoya tajribalari o'yin-kulgi qidirayotgan foydalanuvchilar uchun taklif qilinadi.

Texnologiyalar rivojlanishda davom etar ekan, kutubxonalar, shubhasiz, ta'lim va ma'lumotlarga kirish kelajagini shakllantirish uchun VR va AR-dan foydalanib, innovatsiyalar bo'yicha yetakchi bo'lib qoladi.

Virtual reallik (VR) - bu kompyuter tomonidan yaratilgan simulyatsiya yoki ko'rsatish tizimidir, bu tizim foydalanuvchini virtual dunyo bilan interaktiv ravishda bog'laydi. VR texnologiyasining ilmiy ta'riflari asosan uning foydalanuvchi tajribasi, texnologiyasi va interaktiv imkoniyatlariga qaratilgan.

Immersiv texnologiyalar — bu foydalanuvchini virtual dunyoga butunlay singdiradigan texnologiyalar (masalan, VR – virtual haqiqat)

Quyida VR-ga oid ba'zi ilmiy ta'riflar keltirilgan:

Tomasz Mazuryk Michael – VR virtual reallik bo'lib, virtual haqiqat sifatida tarjima qilinadi. Uning fikrlariga ko'ra VR-muhit yaratish uchun vr-ko'zoynaklar va smartfonlar mavjud bo'lsa yetarli.

Jaron Lanier (1987) Virtual reallikni "kompyuter tomonidan yaratilgan, foydalanuvchining o'zini real dunyo kabi his qilishi mumkin bo'lgan muhit" deb ta'riflagan. Lanier VR-ni kognitiv va sensor tajriba sifatida ko'radi.

1. Heim (1993) VR, u fikricha, "insonning atrof-muhitini kompyuter tomonidan boshqarilgan tasavvurlar orqali boshqariladigan virtual makonga to'liq immersiya qilish" deb ta'riflanadi.

2. Biocca & Delaney (1995) Virtual reallikni "kompyuter yordamida yaratilgan, foydalanuvchiga interaktiv va hissiy tajriba taqdim etadigan virtual

muhit" deb ta'riflaydi. Ular VR texnologiyasini 3D vizualizatsiya, interaktiv boshqaruv va sensorli vositalar bilan to'ldirilgan muhit sifatida ko'rishadi.

Ta'riflar virtual reallikni texnologik, psixologik va kognitiv nuqtai nazardan tahlil qiladi va uning imkoniyatlari, tajribalarini kengaytiradi.

Kutubxonalar har doim axborot va manbalarni taklif qiluvchi muhim markazlardan bo'lib kelgan. VR va boshqa immersive texnologiyalarning o'sishi kutubxona tajribasiga yangi o'lchov olib keldi. VR texnologiyasini kutubxona sohasida qo'llash va kutubxona innovatsion xizmatlarini rivojlantirish yo'lida kalajak texnologiyasi deb hisoblasak bo'ladi. Axborot vizualizatsiyasi raqamli kutubxonada innovatsion dastur hisoblanadi. Raqamli kutubxonada, virtual haqiqat texnologiyasini qo'llash asosan axborotni vizualizatsiya qilishda aks etadi. Ya'ni bunda resurslar, axborot qidirish va inson-mashina interfeysi qatnashadi. Virtual haqiqatning rivojlanishi kutubxona ma'lumotlarini qidirishda innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratdi. Bunda qidiruv funksiyasi VR texnologiyasi orqali amalga oshiriladi, bu esa o'quvchilarga jarayonda to'liq ishtirok etish imkonini beradi. Bu texnologiyalar mavjud kutubxonalarning boshqa kutubxonalar bilan aloqalarini mutahkamlash imkoniyatiga hamda ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun ma'lumotni yetkazib berishning innovatsion usullariga sabab bo'ldi. VR kutubxona foydalanuvchisiga qadimiy shaharlar yoki uzoq sayyoralar kabi simulyatsiya qilingan muhitlarni to'g'ri tasavvur qilish, o'rganishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish va kutubxonalarga ko'proq tashrif buyuruvchilarni jalb qilish imkonini beradi. AR, VR va immersiv texnologiyalar yordamida turli foydalanuvchilar guruhlari uchun vr-seminarlar tashkil etish, kutubxonalar ichida innovatsion o'qitish va o'rganish amaliyotlarini taqdim etish mumkin. Bundan tashqari, immersiv texnologiyalar foydalanuvchilarga hamkorlikda o'rganish, tadqiqotlar olib borish imkoniyatlarini beradi. Turli joylardan turib umumiy virtual muhitda birlashish uchun global muhitni rivojlantiradigan ta'lim jamiyatiga aylanadi. AR, VR va immersiv texnologiyalarni qo'llash orqali kutubxonalar an'anaviy inqilobni o'zgartirishi mumkin. Raqamli texnologiya bilan chegarasiz kutubxonalar tarmog'i paydo bo'ladi [3]. Kutubxonalar raqamli asrda jamiyatning ijodkorlik va innovatsiyalarni o'zlashtirgan muxim ta'sir markaziga aylanadi.

Boshlang'ich sarmoya: Ushbu immersiv texnologiyalarni o'zlashtirish uchun katta mablag' talab etiladi.

Kontentni rivojlantirish: Ta'lim beruvchi AR/VR kontent talablarini yaratish maxsus ko'nikmalar va resurslar talab etadi. 3D modellashtirish, animatsiya va boshqa sohalarda xodimlarni yollash yoki o'qitish dasturlash moliyaviy yukni oshiradi. Bundan tashqari, mavjud litsenziyalarni sotib olish qo'shimcha xarajatlar talab qiladi.

Texnik xizmat ko'rsatish va yangilash: AR va VR uskunalari muntazam texnik xizmat ko'rsatishni talab qiladi va optimal funksionallikni va kutubxonaning raqamli tarkibiga xavfsiz kirishni ta'minlashi zarur.[2]

O'qitish va qo'llab-quvvatlash: xodimlarni o'qitishini samarali boshqarish va ularga rahbarlik qilish zarurligi.

Texnik qo'llab-quvvatlash: Rivojlanayotgan texnologiyalarni joriy etish ko'pincha ixtisoslikni talab qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Hozirgi kunda kutubxonalar VR texnologiyasini asosan foydalanuvchilar oqimini ko'paytirish, qiziqishini orttirish, va VR ekskursiyalar tashkil etishda foydalanmoqda, lekin kutubxonachilar uchun tezkor ish koeffitsenti buyicha axborotni qidirish va saqlash bo'yicha takliflar kiritilmagan. Aslida, axborot qidirish kutubxonalarning muhim xizmat ko'rsatish mazmunidan biridir, lekin axborot qidirishning an'anaviy usullari kitob resurslaridan samarali foydalanishni kafolatlay olmaydi. Bunda zamonaviy VR texnologiyasidan foydalanish vaqt va sifat kabi muammolarga yechim bo'la oladi.

Kutubxonalarda AR, VR va immersiv xizmatlarning integratsiyasi nafaqat tavsiya etiladi, balki bular strategik ahamiyatga ega sanaladi. Ushbu texnologiyalar inklyuzivlikgacha bo'lgan afzalliklarni ham taklif qiladi. Raqamli asrda foydalanuvchilarning ehtiyojlarini qondirish, bilimlarni tarqatish va foydalanuvchilarni jalb qilishni shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brown I. Developing a Virtual Reality User Interface (VRUI) for Geographic Information Retrieval on the Internet[J]. Transactions in Gis, 2010, 3(3):207-220
2. Scott D J, Scott D J. Unikernels: the rise of the virtual library operating system[M]. 2014, 31-142
3. Donally, J. The immersive classroom: Create customized learning experiences with AR/VR. International Society for Technology in Education. 2021
4. Indrashah Isa. AR, VR, and immersive technologies: The new mode of learning and the key enablers in enhancing library services. IFLA WLIC 2023.1-14

FAVQULODDA VAZIYATLARDA XAVFSIZLIK FANINING O'QITISH METODIKASI

Xodjakulov Muxtorjon Nazarkulovich

Andijon davlat texnika instituti dotsenti

xodjakulovmuxtorjon@gmail.com +99897-998-88-06

ORDIC-8010-421-752-24

Annotatsiya. Insonlar salomatligini saqlash, ularning hayoti va sog'lig'iga nisbatan xavfsiz va mas'uliyatli xulq-atvor madaniyatini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta'lim tizimining asosiy vazifalari hisoblanadi. Xavfsizlik - bu shaxsning asosiy ehtiyoji bo'lib, uni amalga oshirmasdan shaxsning to'liq rivojlanishi va o'zini o'zi anglashi mumkin emas. Pedagogik ilg'or metodlarni qo'llagan holda o'quvchilarni xavfsizlikka doir bilim va ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida favqulodda vaziyatlarda ko'rilishi kerak bo'lgan chora tadbirlarni amalga oshirish texnologiya tayyorgarlik natijalari bilan izohlanadi. Xavfsizlik bo'yicha o'qitish usullari har qanday ish joyidagi eng muhim elementlarni hisobga olgan holda tinglovchilarga xavflarni aniqlash va xavflarni kamaytirish uchun bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlashga yordam beradi. An'anaviy o'qitish usullari zerikarli va kamroq intuitiv bo'lishi mumkin. Ular o'quvchilarni samarali jalb qilmasligi mumkin. Ta'lim dasturini yaxshiroq qilish uchun kompaniyalar

faol o'rganish va bilimlarni saqlashga yordam beradigan qiziqarli va interaktiv usullaridan foydalanish muhim hisoblanadi.

Kalit so'zlar. Xavfsizlik, pedagogik, texnogen, ta'lim dasturi, o'qitish usullari, favqulodda vaziyatlar, boshqarish tizimlari, pisixik omillar.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ В ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЯХ

Ходжакулов Мухторжон Назаркулович

доцент, Андижанский государственный технический институт

khodjakulovmuxtorjon@gmail.com +99897-998-88-06

ORDIC-8010-421-752-24

Аннотация. Сохранение здоровья людей, формирование культуры безопасного и ответственного поведения по отношению к своей жизни и здоровью являются основными задачами системы образования на современном этапе развития общества. Безопасность является базовой потребностью человека, без которой невозможно полноценное развитие и самореализация личности. Реализация мероприятий, которые необходимо проводить в чрезвычайных ситуациях, с целью формирования у студентов знаний и навыков по безопасности с использованием передовых педагогических методов объясняется результатами техногенного обучения. Методы обучения безопасности помогают обеспечить студентов знаниями и навыками по выявлению опасностей и снижению рисков с учетом важнейших элементов любого рабочего места. Традиционные методы обучения могут быть скучными и менее интуитивными. Они не могут эффективно вовлекать студентов. Для совершенствования программы обучения компаниям важно использовать интересные и интерактивные методы, которые помогают активно усваивать и закреплять знания.

Ключевые слова: Безопасность, педагогический, техногенный, образовательная программа, методы обучения, чрезвычайные ситуации, системы управления, психологические факторы.

METHODOLOGY OF TEACHING SAFETY IN EMERGENCY SITUATIONS

Khodjakulov Mukhtorjon Nazarkulovich

Associate Professor, Andijan State Technical Institute

khodjakulovmuxtorjon@gmail.com +99897-998-88-06

ORDIC-8010-421-752-24

Abstract. Maintaining people's health, forming a culture of safe and responsible behavior towards their lives and health are the main tasks of the education system at the current stage of social development. Safety is a basic human need, without which full

development and self-realization of the individual is impossible. The implementation of measures to be taken in emergency situations in order to form students' knowledge and skills on safety using advanced pedagogical methods is explained by the results of technogenic training. Safety training methods help to provide students with the knowledge and skills to identify hazards and reduce risks, taking into account the most important elements of any workplace. Traditional training methods can be boring and less intuitive. They may not effectively engage students. To improve the training program, it is important for companies to use interesting and interactive methods that help to actively learn and retain knowledge.

Keywords: Safety, pedagogical, technogenic, educational program, teaching methods, emergency situations, control systems, psychological factors.

KIRISH

Hozirgi vaqtda xavfli va favqulodda vaziyatlarda shaxsiy xavfsizlikni ta'minlash va xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirish masalalari zamonaviy jamiyat uchun dolzarbdir. Shu munosabat bilan o'quvchilarning sog'lig'i va hayotiga xavf tug'diruvchi vaziyatlarda qanday munosabatda bo'lishni o'rgatish zarurati tug'iladi. Ushbu vazifa "Favqulodda vaziyatlarda xavfsizligi" fanini o'qitishning bir qismi sifatida amalga oshiriladi. Auditoriyadagi ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar sonining kamayishi o'qitishning zamonaviy uslub va usullarini doimiy izlash va ulardan foydalanish zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqot maqsadi zamonaviy universitetda "Favqulodda vaziyatlarda xavfsizligi" fanini o'qitish metodologiyasining xususiyatlarini tahlil etishdan iborat.

Talabalarga zamonaviy ta'lim tizimi tomonidan qo'yilayotgan yangi talablar jarayonlarga asoslanadi shaxsning har tomonlama barkamol rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratishga, xavfsiz turmush tarzi qadriyatlarini shakllantirishga yordam beradigan ta'lim muhiti bilan yaqin hamkorlikda o'qitish va tarbiyalash jarayonida amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bolalar xavfsizligi - bu asosiy hayotiy manfaatlarini ichki va tashqi tahdidlardan himoya qilish holatini o'z ichiga olgan chuqurroq tushuncha bo'lib, bu o'z navbatida atrof-muhitda bolaning shaxsining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Maktab yoshidagi bolalarning xavfsizligi to'g'ridan-to'g'ri xavfsiz xulq-atvorni shakllantirish darajasiga bog'liq. Xavfsiz xulq-atvor - bu "individdning mavjudligi xavfsizligini ta'minlaydigan, shuningdek boshqalarga zarar etkazmaydigan xatti-

harakatlar [2;3]. Bolani xavfsiz xulq-atvorga o'rgatish - bu shaxsiy tajribani o'zlashtirish jarayoni va natijasi bo'lib, u xavfsiz hayotni ta'minlaydigan xatti-harakatlarning barqaror o'zgarishida ifodalanadi. Inson, xususan, maktab yoshidagi bolalar hayoti xavfsizligini ta'minlashda shaxsiy xavfsizlik muammosiga ongli va mas'uliyatli yondashish va yoshlikda xavfsiz xatti-harakatlarga tayyorlikni shakllantiradigan ta'lim asosiy rol o'ynaydi [4]. V.V kabi taniqli mualliflar. Gafner, L.N. Gorina, A.A. Mixaylov, V.N. Moshkin, S.V. Petrov, Yu.V. Repin va boshqalar. Olimlar bolalarga xavfsiz xulq-atvorni o'z vaqtida o'rgatish bolaning atrof-muhitdagi hayoti xavfsizligini ta'minlashga yordam beradi, deb hisoblashgan.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiy manbalarning tahlili shuni ta'kidlashga imkon berdiki, xavfsizlik nafaqat haqiqiy tahdidning yo'qligi, balki atrof-muhitni to'g'ri kognitiv baholash natijasi, eng foydali pozitsiyani egallash va ushbu o'zgarishlarga moslashuvchan javob berish qobiliyatidir. Xavfsiz xulq-atvorni shakllantirishda, shuningdek, optimizm, ishonchlilik, halollik, sheriklik qobiliyatlari, qat'iyatlilik, jasorat va sodir bo'layotgan voqealarning mohiyatini tushunish qobiliyati kabi shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishga e'tibor qaratish lozim. Xavfsiz xulq-atvorning psixologik modelini ishlab chiqishga alohida e'tibor berilishi kerak.

Tadqiqot jarayonida biz nazariy (o'quv, ilmiy va uslubiy tahlil) dan va empirik (so'rov, anketa, test, pedagogik kuzatish, taqqoslash) tadqiqotlar usullaridan foydalanilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

“Favqulodda vaziyatlarda xavfsizligi” fanini o'zlashtirish natijasi universal kompetensiyadir va xavfsiz yashash sharoitlarini, shu jumladan favqulodda vaziyatlarda saqlash fanning ishchi dasturiga muvofiq auditoriya mashg'ulotlariga soat ajratilgan. Kattaroq yarmi (fan ishchi dasturining 72%) mustaqil ish shaklida taqdim etiladi. Bu tashkilot ta'lim jarayonining o'ziga xosligi fanni o'zlashtirishda ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Taqdim etilgan ishda nazariy va empirik tadqiqot usullari, jumladan o'quv va ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, so'rov, anketa va test, taqqoslash usuli qo'llanildi. Maqolada “Salomatlik va xavfsizlik” fanini turli o'qitish usullari va usullaridan, shu jumladan elektron ta'lim muhitidan

foydalangan holda o'qitish tajribasi tasvirlangan. Vaziyat topshiriqlari (keys vazifalari), o'yinni modellashtirish, loyiha faoliyati, tegishli tashkilotlar bilan o'zaro munosabatlar va tematik nizolar usulidan foydalanish misollari keltirilgan. Qo'llaniladigan usullarning samaradorligini baholash uchun fanni o'rganish boshida va oxirida so'rovnoma va test sinovlari o'tkazildi. Natijalar birinchi tibbiy yordam ko'rsatishga tayyor bo'lgan talabalar sonining ko'payishini ko'rsatdi. Birinchi yordam ko'rsatish bo'yicha bilim va ko'nikmalar ko'pchilik talabalar uchun talab va zarur bo'lib qoldi. Birinchi tibbiy yordam kiyinish bo'yicha bilim va ko'nikmalar sohasida o'quvchilarning o'zini o'zi qadrlashi oshdi. Sinov natijalari fanni o'rgangandan so'ng talabalarda birinchi tibbiy yordam ko'rsatish bo'yicha bilim darajasining oshishini aniqladi. Universitetda turli yillardagi talabalarining bilim darajasining qiyosiy tahlili ko'rsatilgan. Muammoli vaziyatlar usuli (keys-topshiriq usuli) talabalar tomonidan fanni o'zlashtirishga qaratilgan;

mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish, qo'shimcha manbalar bilan ishlashga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish ma'lumot beradi, shuningdek, u talabalarining ish natijalarini baholash imkonini beradi.

Amaliy mashg'ulotlarda vaziyatli topshiriqlardan foydalanishning asosiy roli erishilgan narsalarni umumlashtirish qobiliyatidir bilim, xavfli va favqulodda vaziyatlarda harakatlar uchun to'g'ri algoritmlarni ishlab chiqish va ko'pchilik muhimi, shaxsiy xavfsizlik va xavfsizlikni yo'qotmasdan ularni real sharoitlarda qo'llash qobiliyatini rivojlantiradi.

XULOSA

Fani o'qitish metodikasi xususiyatlari foydalanish bilan belgilanadi o'quv materialini yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradigan zamonaviy o'qitish fanning o'ziga xos xususiyatlarini va uning amaliy yo'nalishini hisobga olgan holda, talabalarining mustaqil ishlarini oqilona tashkil etish va elektron o'quv kurslaridan foydalanish o'quv jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Buning uchun o'qitish usullarini muntazam takomillashtirish, o'qitishning innovatsion usullarini izlash zarur fanni o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini oshirish uchun zarur hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Rebko, E. M. (2015). Teaching of discipline "Safety of life" in the educational process of streaming in pedagogical high school. *Izvestiya Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im.A.I.Gercena*, 178, 172-177.
2. Silakova, O. V., & Filimonenkov, E. I. (2019). Characteristics of Internet platforms of free access of realization of distance learning. *Sbornik: Fundamental'nye problemy obrazovaniya v oblasti bezopasnosti zhiznedeyatel'nosti. Materialy nauchno-prakticheskoy konferencii*. Kazan, "Buk", 201-206.
3. Tsvetkova, I. V. (2018). Approaches to teaching pupils and students life safety. *Karel'skij nauchnyj zhurnal*, 2(23), 48-52.
4. Wang, S., & Ma, J. (2018). Evaluation model of fire safety management efficiency in universities based on DEA theory. *Journal of Advanced Oxidation Technologies (JAOTs)*, 21(2). Retrieved from <http://www.jaots.net/>.
5. Yavorskiy, M. A., Milova, I. E., & Bolgova, V. V. (2020). Legal education in conditions of digital economy: Modern challenges. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 908, 455-462.

EKOLOGIYA FANINING O'QITISH METODIKASINI ILG'OR USULLARI

Qo'chqarova Cholpanoy Xabibullayevna

Andijon davlat texnika instituti dotsenti

cholpanoy89@mail.ru +99899-066-70-13

ORDIC-7010-321-952-25

Annotatsiya. Barqaror rivojlanishga asoslangan atrof-muhitni boshqarishning turli strategiyalari orasida yashil iqtisodiyot sari harakat o'zining innovatsiyasi, resurslardan qayta foydalanish, moslashuvchanligini ilmiy bilishning dolzarb masalalaridan biridir. Shu bilan birga, barqaror rivojlanishning oliy ta'lim muassasalarida ekologiya fanini ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan o'qitish bu ko'pincha ular uchun mavjud bo'lgan resurslarni himoya qilish istaklari bilan o'rgangan holdagi metodlarni tadbiq qilish bilan bog'liq hisoblanadi. Fan va texnika yuksak darajada rivojlangan hozirgi davrda inson va tabiat o'rgasidagi munosabatlar, ayniqsa ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalari o'ta muhim, kechiktirib bo'lmaydigan va o'z yechimini kutayotgan muammoga aylanib bormoqda. Shu munosabat bilan bakalavriyat bosqichidagi talabalarga ekologik bilimlarni berishda hozirgi kunda ekologik muammolarni

bartaraf etish to'g'risida ilmiy amaliy ko'nikmalarni ongiga singdirish pedagogik metodika o'qitishni rivojlanishiga xissa qo'shishdan iborat.

Kalit so'zlar. *ekologiya, pedagogik texnologiya, metodika, atrof-muhit muhofazasi, konsepsiya, resurslar, tabiiy moslashuv, bioxilma-xillik, ekotizim.*

ПЕРЕДОВЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОЛОГИИ

Кучкарова Чолпаной Хабибуллаевна

доцент, Андижанский государственный технический институт

cholpanoy89@mail.ru +99899-066-70-13

ORDIC-7010-321-952-25

Аннотация. Среди различных стратегий управления окружающей средой на основе устойчивого развития движение к зеленой экономике является одним из наиболее актуальных вопросов научного познания ее инновационности, повторного использования ресурсов и адаптивности. В то же время преподавание экологии в высших учебных заведениях с передовыми педагогическими технологиями устойчивого развития часто связано с применением усвоенных методов со стремлением защитить имеющиеся в их распоряжении ресурсы. В нынешнюю эпоху высокоразвитой науки и техники взаимоотношения человека и природы, особенно вопросы экологии и охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов, становятся чрезвычайно важными, актуальными и ждущими своего решения. В связи с этим при предоставлении экологических знаний студентам бакалавриата необходимо способствовать развитию педагогических методов обучения, прививая им научные и практические навыки решения экологических проблем.

Ключевые слова. *экология, педагогическая технология, методология, охрана окружающей среды, концепция, ресурсы, естественная адаптация, биоразнообразие, экосистема.*

ADVANCED METHODS OF TEACHING ECOLOGY

Kuchkarova Cholpanoy Khabibullayevna

Associate Professor, Andijan State Technical Institute

cholpanoy89@mail.ru +99899-066-70-13

ORDIC-7010-321-952-25

Abstract. Among the various strategies for environmental management based on sustainable development, the movement towards a green economy is one of the most urgent issues of scientific knowledge of its innovation, resource reuse, and adaptability. At the same time, teaching ecology in higher educational institutions with advanced pedagogical technologies for sustainable development is often associated with the application of methods learned with the desire to protect the resources available to them. In the current era of highly developed science and technology, the relationship between man and nature, especially the issues of ecology and environmental protection and rational use of natural resources, is becoming an extremely important, urgent and waiting for a solution. In this regard, in providing environmental knowledge to undergraduate students, it is necessary to contribute

to the development of pedagogical methods of teaching, instilling in them scientific and practical skills for solving environmental problems.

Keywords. *ecology, pedagogical technology, methodology, environmental protection, concept, resources, natural adaptation, biodiversity, ecosystem.*

KIRISH

Ma'lumki, hozirgi kunda har qanday sanoat tarmog'iga tegishli bo'lgan korxonalar ularning qanday ishlashlaridan qat'iy nazar, albatta turli agregat holatdagi – gazsimon, suyuq va qattiq chiqindilarni atrof muhitga tashlanishiga sababchi bo'ladilar. Lekin har qanday mukammal texnologiyada ham chiqindilarni ajralishi muqarrardir. Shuning uchun shunday texnologiyani vujudga keltirish lozimki, bunda ishlab chiqarish jarayonida ajralgan chiqindilar ekologik jixatdan olganda bezarar bo'lib, atrof muxitga jiddiy xavf solmasin, ya'ni hosil bo'lgan chiqindilar tabiatda o'z-o'zidan oson biologik parchalanib, atrofga zarar keltirmasin. Lekin afsuski, hozirgi kunda ishlab chiqarish tarmog'ida va maishiy turmushimizda buning iloji bo'lmayapti. Ko'plab chiqindilarning deyarli barchasi zararsizlantirilmasdan, tozalanmasdan atrof-muhitga tashlanishi va to'planishi sodir bo'lmoqda. Buning natijasida esa chiqindilarning salbiy ta'siri tabiatda turli noxush xolatlarni yuzaga keltirmoqda. Ushbu chiqindilar ichida, ayniqsa, qattiq chiqindilar ham alohida ahamiyatga ega. Chunki ularning ko'pchiligi ikkilamchi xom ashyo vazifasini ham bajarishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Jahonda bugungi kunda yirik shaharlarning rivojlanish darajasi sanoat korxonalarni hamda avtotransport harakatlarni o'sib borayotgan bir paytda atrof-muhitni muhofaza qilishga oid ko'pgina muammolarni yechishni taqozo etadi.

Shunga ko'ra misol sifatida Andijon, Angren, Buxoro, Navoiy, Farg'ona, Olmaliq, Bekobod, Chirchiq, Toshkent va Nukus kabi sanoatlashgan shaharlarda havoning chang bilan ifloslanish darajasi sanitar me'yordan o'rta hisobda 2,7 barobar ortganini ko'rsatish mumkin. Shuning uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida ekologik holatni yaxshilash va atrof-muhitni muhofaza qilish borasidagi ishlarni tahlil etish, eng dolzarb vazifalarni belgilab olishga bag'ishlangan yig'ilish bo'lib o'tdi. Majlisida Prezidentimiz

tomonidan atrof-muhit ifloslanishining oldini olish sohasida davlat nazoratini kuchaytirish zarurligi ta'kidlandi [2;3;4].

O'zbekiston hududi uchun atrof-muhit muammolari orasida eng muhimi atmosfera havosining ifloslanishi, aholining toza ichimlik suvi bilan yetarli darajada ta'minlanmaganligi, chuchuk suvning yetishmasligi, yer osti va yer usti suvlarining ifloslanishi, tuproqning sho'rlanishi va degradatsiyaga uchrashi, biologik mahsuldorlikning kamayishi va turlar biologik xilma-xilligining kamayishi, o'simlik va hayvonot dunyosi ob'ektlarini muhofaza qilish, ulardan oqilona foydalanishni olimlar va mutaxassislar O'zbekiston hududi uchun eng muhimi deb, hisoblashmoqda [5].

Atrof muhitni nazorat qilish va kuzatish davlat xizmatiga O'zbekiston Respublikasi gidrometeorologiya xizmati markazi tomonidan boshchilik qiladi. Mazkur markaz qoshidagi atmosfera havosining ifloslanishini monitoringi laboratoriyasi tashkil topgan.

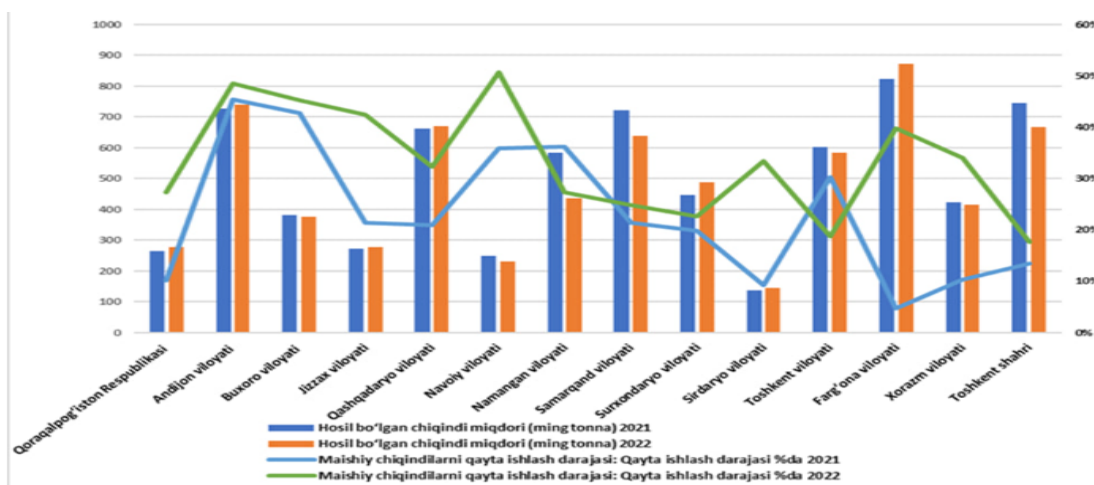
So'nggi o'n yilliklarda dunyoda atmosfera havosining mayda zarrachalar (qisqacha REM, inglizcha Particulate Matter so'zidan) bilan ifloslanish darajasini ortishi sababli paydo bo'layotgan havotirlar va tashvishlanishlar sezilarli darajada kuchayib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri zarrachalarning inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishidir. Ko'plab epidemiologik va toksikologik tadqiqotlar natijalari zarrachalarning atmosfera havosidagi miqdorining ortishi bilan nafas olish organlari va yurak qon tomir kasalliklarini, shuningdek, bevaqt o'lim hollarining ko'payishi o'rtasida bevosita bog'liqliq mavjudligini ko'rsatmoqda.

Ko'p sonli ishlarda oltingugurt gazini va boshqa toksikantlarni o'simlikka ta'sir mexanizmi bo'yicha materiallar umumlashtirilgan va o'simliklarni biologik, anatomik-morfologik, fiziologik-biokimyoviy va biofizik jihatdan o'ziga xosligining roli ko'rsatilgan. Gazning chidamliligi bo'yicha turli daraxt o'simliklariga gazning ta'siri o'rganilgan [6;8]. Atmosferaning sanoat fitozaharli emissiyalari bilan ifloslanishi suv almashinishini xuddi qurg'oqchilik yo'nalishi kabi buzilishiga olib kelishi aniqlangan.

Ekologik inqirozni hal qilish nafaqat odamlarning iqtisodiy va tadbirkorlik faoliyati sohasida, balki insonning axloqiy rivojlanishi, uning tabiat va boshqa

odamlar bilan munosabatlar madaniyati sohasida ham yotadi. Ekologiya va madaniyat o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud insonning atrof-muhit bilan o'zaro munosabati sifati doimo u tashuvchisi bo'lgan madaniyat darajasini aks ettiradi. Yosh avlodda ekologik madaniyatni tarbiyalash "inson – tabiat" munosabatlaridagi yo'qolgan muvozanat va uyg'unlikni tiklashga yordam beradi [9].

1-diagramma

Atrof-muhitni ifloslanishi bo'yicha Respublikamiz ko'rsatkichlari

Usullar. Pedagogik texnologiya - bu shakllar, usullar, o'qitish usullari va ta'lim vositalarining maxsus majmui va tartibini belgilovchi psixologik-pedagogik ko'rsatmalar majmui; bu pedagogik jarayonning tashkiliy-metodik qurolidir [7].

Talabalarni ekologik madaniyatga tarbiyalashning ta'siri ko'p jihatdan o'qituvchi tomonidan ekologik qadriyatlarni qanchalik hayotiy deb qabul qilishiga va uni bolalar bilan ishlashda qanday motivlarga olib kelishi bilan belgilanadi. Agar o'qituvchi o'z ishida "majburiy" motiviga yo'naltirilgan bo'lsa, unda samaraning past bo'lishini kutish kerak, lekin "men xohlayman" yoki "boshqasini qilolmayman" motivi bilan harakatlansa, ekologik madaniyatni tarbiyalash samaradorligi ortadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ekologik ta'limning eng muhim jihati – bolalarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini, muammolarni mustaqil hal etish rivojlantirishga yordam beruvchi faol va interfaol o'qitish usullarini joriy etishdir. Ushbu texnologiyalardan biri loyihaga asoslangan ta'limdir. Bu usul o'quvchilarga real ekologik muammolar

ustida ishlash, ilmiy tadqiqotlar olib borish, o'zlarining ekologik tashabbuslarini ishlab chiqish va amalga oshirish, jarayonga tengdoshlarini ham, kattalarni ham jalb etish imkonini beradi. Misol uchun, talabalar o'z mahallalarini ko'kalamzorlashtirish bo'yicha loyiha yaratishlari yoki mahalliy suv sifati bo'yicha tadqiqotlar olib borishlari, birgalikdagi faoliyatga e'tibor berishlari va amaliy natijalarga erishishlari mumkin.

Pedagogik texnologiyalarning ta'lim salohiyati faqat quyidagi tamoyillarga rioya qilingan taqdirdagina amalga oshirilishi mumkin:

- 1) shaxsni rivojlantirishga yaxlit yondashuvga rioya qilish (ya'ni psixikaning intellektual va hissiy sohalariga bir vaqtning o'zida ta'sir qilish);
- 2) yoshga va individuallikka qat'iy e'tibor berish shaxsiy rivojlanish xususiyatlari;
- 3) yoshdan katta yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni tarbiyalashda uzluksizlikni ta'minlash;
- 4) ijtimoiy-madaniy davomiylik (xalq pedagogikasi ildizlariga murojaat);
- 5) sub'ektivlik (bola ekologik faoliyatning faol ishtirokchisi);
- 6) hisobga olgan holda mintaqaviy imkoniyatlar va muayyan ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat;

Zamonaviy ta'lim standartlari ham o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash va ijodkorlik kabi asosiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan. Bu ayniqsa, global ekologik muammolar sharoitida ekologik ta'limni yanada dolzarb va zarur qiladi. Bolalarning guruhlarda ishlashi, munozaralar va muammolarni hal qilishda faol hissa qo'shadigan jamoaviy ta'lim usullaridan foydalanish o'zaro ta'sir qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga va global muammolarni hal qilishda jamoaviy ishning ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

XULOSA

Ekologiya fani talabalarga o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, shuningdek, aniq maktablar va ta'lim muassasalari darajasida faoliyat yurituvchi ekologik ta'lim dasturlari kabi barqaror rivojlanish resurslaridan faol foydalanishni nazarda tutadi. Bu dasturlar o'qituvchilar va talabalarning ekologik savodxonligini oshirishga qaratilgan turli vositalar va uslubiy qo'llanmalarni taklif etadi. Ular

bolalarga nafaqat ekologiyaning asosiy tushunchalarini, balki bu bilimlarni kundalik hayotda qanday qo'llashni ham o'rgatadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni bolalarning ekologik tarbiyasiga integratsiyalashuvi jamiyat va ta'lim muassasalari oldidagi zarur vazifadir. An'anaviy usullarni yangi yondashuvlar bilan uyg'unlashtirgan holda, o'qituvchilar ta'lim jarayonini samarali o'zgartirishi, uni bolalar ehtiyojlari va manfaatlariga moslashtirishi, zamonamizning ekologik muammolarini engib o'tishga qodir yangi avlodni tarbiyalashi mumkin. Bolalar tadqiqot, ijodiy va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin bo'lgan rag'batlantiruvchi ta'lim muhitini yaratish orqali biz ekologik muammolarga mas'uliyat bilan yondashishga va ularni hal qilishda faol ishtirok etishga tayyor yangi avlodni tayyorlaymiz. Bu nafaqat sayyoramizni asrab-avaylashga yordam beradi, balki bolalarda hayotga, ularning jamiyat va atrof-muhitdagi rolga ongli munosabatni rivojlantiradi, bu barqaror kelajakni qurish asosi bo'lib hizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М., 1989.
2. Колеченко А.К. Энциклопедия педагогических технологий: Пособие для преподавателей. – СПб., 2002.
3. Подласый И.П. Педагогика: Новый курс. – М.: Владос, 2001.
4. Борьба за реализм в изобразительном искусстве 20-х годов. Материалы. Документы. Воспоминания / Ред.-сост. В.Н.Перельман. – М.: Советский художник, 1962. – 404 с.
5. Власов В.Г. Стили в искусстве. Словарь. Т.1. – СПб.: «Кольна», 1995. – 672 с.
6. Жуков Д.Л. Роль изобразительного искусства в развитии школьника // Организация воспитательной работы в образовательном учреждении: Материалы второй региональной научнопрактической конференции. – Вологда: ВРООДОО «МАН «Интеллект будущего», 2008. – С.70-74.
7. Игнатьев С.Е. Теория и практика развития изобразительной деятельности детей: Автореф. ...д-ра пед. наук. – М., 2007. – 40 с.
8. История русской живописи: Первая половина XX века / В. Роньшин. – М.: Издательство «Белый город», 2007. – 127 с.
9. Круглова Т.А. Искусство соцреализма как культурно-антропологическая и художественнокоммуникативная система: исторические основания, специфика дискурса и социокультурная роль. Автореф. ... д-ра филос. наук. – Екатеринбург, 2005. – 46 с.

MEHNAT XAVFSIZLIGINI BOSHQARISH FANINING O'QITISH METODIKASINI ILMIY TAHLILI

Tursunov Xamdam

Andijon davlat texnika instituti katta o'qituvchisi

hamdam@mail.ru +99899-066-77-14

ORDIC-8010-421-258-24

Annotatsiya. Mehnat xavfsizligini boshqarish tizimining birdan bir maqsadi talabalarni mehnat muhofazasi qonun-qoidalariga ishchi va xizmatchilarning ishlash davomida malakasini oshirish, sog'lom va xavfsiz ish sharoitini yaratishni yagona, to'g'ri yechimini aniqlash hamda uni ishlab chiqarishda tatbiq etishga tavsiya qilish dolzarb masalalardan biridir. Mehnat xavfsizligini boshqarish fanini o'qitishda ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan yondashgan holda bir qator tashkiliy, texnikaviy va sanitar-gigiyenik hamda iqtisodiy tadbirlar tizimini tayyorlash va joriy qilish asosida amalga oshirilish usullarini qo'llagan holda oliy ta'lim tizimini isloh etishga hissa qo'shishdan iborat. Natijada

xavfsiz mehnat masalalari bo'yicha o'qitish va bilimlarni tekshirish, ishchi joylarini attestatsiya qilish va oqilona takliflar kiritish, mehnat xavfsizligi bo'yicha ko'rik tanlovni o'tkazish hamda tashkil qilish, o'ta yuqori darajada xavfli ishlardagi ishchilarni qayta attestatsiyadan o'tkazish, shuningdek ayrim turdagi ishlarni xavfsiz bajarilishini tashkil etishni taminlaydi.

Kalit so'zlar. Mehnat xavfsizligi, pedagogik usullar, texnika, tadbirlar tizimi, boshqaruv, korxona, malaka, ishchilar salomatligi.

НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ УПРАВЛЕНИЯ ОХРАНОЙ ТРУДА

Аннотация. Единственной целью системы управления охраной труда является ознакомление студентов с законами и правилами охраны труда, выявление единого, правильного решения по созданию здоровых и безопасных условий труда и рекомендация его внедрения в производство, что является одним из актуальных вопросов. Целью обучения управлению охраной труда является содействие реформированию системы высшего образования путем использования методов, основанных на разработке и реализации системы ряда организационных, технических, санитарно-гигиенических и экономических мероприятий, использования передовых педагогических технологий. В результате обеспечивается обучение и проверка знаний по вопросам безопасного труда, аттестация рабочих мест и внесение обоснованных предложений, проведение и организация конкурсного экзамена по охране труда, переаттестация работников особо опасных профессий, а также организация безопасного выполнения отдельных видов работ.

Ключевые слова. Охрана труда, педагогические методы, методики, система мер, управление, предприятие, квалификация, здоровье работников.

SCIENTIFIC ANALYSIS OF TEACHING METHODOLOGY OF OCCUPATIONAL SAFETY MANAGEMENT

Annotation. The sole purpose of the occupational safety management system is to familiarize students with labor protection laws and regulations, to identify a single, correct solution for creating healthy and safe working conditions and recommend its implementation in production, which is one of the urgent issues. The aim of teaching occupational safety management is to contribute to the reform of the higher education system by using methods based on the preparation and implementation of a system of a number of organizational, technical, sanitary-hygienic and economic measures, using advanced pedagogical technologies. As a result, it provides training and knowledge testing on safe labor issues, certification of workplaces and making reasonable proposals, conducting and organizing a competitive examination on labor safety, re-certification of workers in extremely hazardous jobs, as well as organizing the safe performance of certain types of work.

Keywords. Labor safety, pedagogical methods, techniques, system of measures, management, enterprise, qualifications, workers' health.

KIRISH

Mehnatni muhofaza qilishni davlat tomonidan boshqarish mehnatni muhofaza qilishni davlat tomonidan boshqarish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, mehnatni muhofaza qilish sohasidagi maxsus vakolatli davlat organi, shuningdek mehnatni muhofaza qilish sohasida qonun hujjatlariga muvofiq ayrim vakolatlarga ega bo'lgan boshqa davlat organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarishda mehnat xavfsizligi fanini o'rganishning asosiy maqsadi ishlab chiqarish muhitining ishlovchiga ta'sirini o'rganish, mavjud mehnat sharoitlari va ishlab chiqarish jarayonlarida paydo bo'lgan shikastlanish, hamda kasbiy kasalliklarni tahlil qilishdan iborat. Ishlab chiqarishda inson va texnikaning o'zaro ta'sirini o'rganish bilan chambarchas bog'langanligidadir. Mehnat xavfsizligiga rioya qilgan holda eng yuqori mehnat unumdorligiga erishish va inson uchun eng qulay sharoit yaratish yo'llarini qidiradi [1;2].

Respublikamiz korxonalarida ishlab chiqarish xam keng joriy qilinmoqda. Ishlab chiqarish madaniyati ish joyida sog'lom ish muhitini yaratish ishchilarning qulay va bejirim ish kiyimi bilan ta'minlash, ishlab chiqarish hududlarini obodonlashtirish shular jumlasidandir. Ishlab chiqarishda sog'lom va xavfsiz mehnat sharoitlarini yaratish, ish vaqtini kam yo'qotishga va mehnat unumdorligini oshirishga imkon beradi [3]. Mehnat unumdorligini oshirishning muhim sharti, ishlab chiqarishda shikastlanish va kasallanishlarning oldini olishdan iboratdir. Qulay mehnat sharoitlarini yaratish, kasbiy kasalliklarning oldini olish, ilmiy-tadqiqot oliygoxlarida, ilmiy natijalarni ishlab chiqarishga joriy qilish, ishlab chiqarish iqtisodiyotiga katta foyda keltiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Metodika va metodologiya masalalari ham dolzarb, ham dolzarbdir, chunki har qanday fanning ham predmeti, ham uslubi bor. Qoida tariqasida, usul deganda biror narsa qilish usuli tushuniladi va fan yoki faoliyat sohasining metodologiyasi bu usullar tizimi, shuningdek, prinsiplar rioya qilish kerak. Bulgakova S.V.ning fikriga ko'ra, usulni ma'lum bir kombinatsiya deb tushunish kerak boshqaruv hisobi ob'ektlari aks ettirilgan usul va uslublar axborot tizimi [4].

Ko'pchilik tadqiqotchilar (masalan, M.A.Vaxrushina, T.P. Karpova) e'tiborga olishadi usul - bu kompaniyaning axborot tizimida boshqaruv hisobi ob'ektlarini aks ettiruvchi turli xil usullar va usullarning yig'indisi sifatida [5] boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, usul - bu boshqaruv hisobining maqsadiga erishish usuli bo'lib, undan iborat boshqaruv hisobi ob'ekti bo'yicha nazariy va amaliy bilimlar texnikasi to'plamidir [6].

Boshqaruv metodologiyasi axborotni tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish, tashkilot va uning faoliyatining turli elementlarini boshqarish, muayyan boshqaruv funksiyalarini bajarish usullarini, shuningdek amalga oshirish uchun majburiy bo'lgan metodologiya har bir elementiga mos keladigan qoidalarini o'z ichiga oladi.

Axborot tahlilining umumiy ilmiy va maxsus usullari mavjud. Umumiy ilmiy tahlil usullari fanning barcha sohalariga xosdir. Tahlilning asosiy umumiy ilmiy usuli materialistik dialektika - uchta asosiydan iborat jamlangan usul tamoyillar va uchta qonun, ular tahlilning ob'ektivlik tamoyilini o'z ichiga oladi, umumiy o'zaro bog'liqlik va umumiy rivojlanish. Materialistik dialektikaning asosiy qonunlari quyidagi qonunlarni o'z ichiga oladi:

- miqdoriy o'zgarishlarning sifatga o'tish qonuni, mexanizmini ko'rsatadi ushbu qonunda aytilishicha, har qanday rivojlanish yangi elementlarning to'planishi bilan boshlanadi uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan ob'ekt yangi elementlarning miqdori asta-sekin to'planadi va qachon bu miqdor sifatni yangilash uchun zarur bo'lgan ma'lum darajaga etadi.
- inkorni inkor qilish qonuni, davomiylikni ko'rsatadi qonunga ko'ra, hamma yangi narsa ob'ektda to'planib, eskisini inkor etadi, lekin uning asosida. Bu yangi, o'z navbatida, vaqt o'tishi bilan ham eskiradi va boshqalar tomonidan inkor etiladi.

Usullar. Ob'ekt buni juda yangi idrok etishga tayyor bo'lishi kerak. Mehnat muhofazasi bo'yicha o'qitish har yili mahsus dasturga asosan rahbar xodimlar, mutaxassislar, ishchilar bilan o'tkaziladi. Darslarini sifatli o'tkazishga malakali olimlar nazorat organi xodimlari, mehnat bo'yicha texnik inspektorlar jalb etish orqali talabalarni parallel ravishda dual ta'lim tizimi usullarida o'qitish tahlil etiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Oliy ta'limda mehnat boshqaruvi fanini o'qitish talabalarga ehnatni muhofaza qilish xizmati va yo'l harakati xavfsizligi xizmati tashkilotning mustaqil tarkibiy bo'linmalari ular bevosita tashkilot mehnatni muhofaza qilish xizmati mutaxassislari mehnatni muhofaza qilish qoidalari va normalariga barcha xodimlar tomonidan rioya etilishini nazorat qilish, tarkibiy bo'linmalarning rahbarlariga aniqlangan qoidabuzarliklarni bartaraf etish to'g'risida ijro etilishi majburiy bo'lgan ko'rsatmalar berish, shuningdek mehnatni muhofaza qilish masalalari bo'yicha texnik jihatdan tartibga solish sohasidagi normativ hujjatlar va normativ-huquqiy hujjatlar talablarini buzayotgan shaxslarni javobgarlikka tortish to'g'risida tashkilot rahbariga taqdimnomalar kiritish huquqlarini ken atroflicha o'qib o'rganishga asos bo'ladi. Mehnatni muhofaza qilish xizmatining vazifalari mehnatni muhofaza qilish sohasidagi xizmatlar bozorining professional mutaxassislari bo'lib yetishishlari imkonini beradi.

XULOSA

Mehnatni muhofaza qilish sohasida, umuman olganda xavfsizlik masalalarining turli jihatlarini rivojlantirishga bag'ishlangan ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy nashrlar yaratildi. Biroq, bu sohani kompleks rivojlanishi, ayniqsa iqtisodiy-ijtimoiy- siyosiy yo'nalishlari bilan bog'liq holda olib borish yetarlicha o'rganilmagan. Nazorat choralar tadbirlar samaradorligini oshirish, iqtisodiy boshqaruv usulini takomillashtirish, ish beruvchi xodimlarga xavfsiz mehnat sharoitlarini yaratishdagi muammoli nizolarni ko'rib chiqish yoki rag'batlantirishdagi muammolari shular jumlasidandir.

Boshqaruvda axborotni tahlil qilishning eng yorqin usuli bu eksperimentdir. Eksperiment – ma'lum bir rejalashtirilgan voqea amalga oshiriladigan shart-sharoitlarni sun'iy ravishda yaratish va bu hodisani sun'iy sharoitda, uning oqibatlarini nazorat qilinadigan va cheklangan holda sinovdan o'tkazish. Tajriba ko'pincha modellashtirish asosida amalga oshiriladi. Tajribaga qo'shimcha ravishda kuzatish usulini ham qayd etish mumkin, uning o'ziga xos xususiyati kuzatuvchining passiv ishtiroki (eksperimentdan farqli o'laroq, bu erda maxsus sharoitlar yaratilgan). Boshqaruvda axborotni tahlil qilish usullaridan tashqari, qarorlar qabul qilish, boshqaruv funksiyalarini bajarish, xodimlarning harakatlarini

muvoqiflashtirish yoki tashkilotlarning turli tarkibiy bo'linmalarini boshqarish usullari katta ahamiyatga ega. Shunday qilib, zamonaviy boshqaruv metodologiyasi murakkab va ko'p qirrali. U boshqaruv ma'lumotlarini o'rganishning bir qator umumiy ilmiy va maxsus usullarini, funksional usullarni, ya'ni boshqaruv funktsiyalarini bajarish usullarini, qarorlar qabul qilish usullarini, odamlarni boshqarish va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Mehnat xavfsizligini boshqarish tizimining asosiy xususiyatlaridan biri izchillikdir. Mehnat xavfsizligini boshqarish tizimidagi elementlari o'zaro umumiy aloqada bo'lib, shu bilan birga nisbatan izolyasiyalangan, sifat va miqdoriy ko'rsatkichlarga ega bo'lgan, vaqt o'tishi bilan makonda o'zgarib turadigan umumiy tizimli xususiyatini belgilaydigan ob'ektlar sifatida o'zaro ta'sir qiladi va quyidagi quyi tizimlari xodimlarni mehnatni muhofaza qilish talablariga o'rgatish, normativ-huquqiy bazasini yaratish, tibbiy ko'rikdan o'tkazish, xodimlarni shaxsiy himoya vositalari bilan ta'minlashdan iborat hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. O.R.Yo'ldashev, E.I.Ibragimov, S.Gazinazarova. "Mehnat muhofazasi maxsus kursi". Toshkent-2014.
2. "Mehnatni muxofaza qilish to'g'risida"gi Uzbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartish va ko'shimchalar kiritish xaqida"gi Uzbekiston Respublikasi qonuni, 2016 yil 22 sentyabr, URK-410-son.
3. "Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sugurta qilish to'g'risida"gi Uzbekiston Respublikasi qonuni, 2009 yil 16 aprel, URK-210-son.»
4. "Yong'in xavfsizligi to'g'risida"gi Uzbekiston Respublikasi qonuni, 2009 yil 30 sentyabr, URK-226-son.
5. "Aholining sanitariya-epidemiologik osoyishtaligi to'g'risida"gi Uzbekiston Respublikasi qonuni, 2015 yil 26 avgust, URK-393-son.
6. "Mehnatni muxofaza qilish soxasidagi xizmatlar bozorini yanada rivojlantirish to'g'risida"gi Uzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 246-son qarori, 2017 yil 27 aprel.
7. "Ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalarni va xodimlar salomatligining boshqa xil zararlanishini tekshirish va hisobga olish to'g'risidagi nizomni tasdiqlash xaqida"gi Uzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 286-son karori, 1997 yil 6 iyun.
8. "Xodimlarga ularning mehnat vazifalarini bajarish bilan bog'lik holda jarohatlanishi, kasb kasalliklariga chalinishi yoki salomatlikning boshqa xil shikastlanishi tufayli etkazilgan zararni to'lash qoidalarini tasdiqlash to'g'risida"gi Uzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 60-son qarori, 2005 yil 11 fevral.

9. "Xodimlarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash xakida"gi Uzbekiston Respublikasi Sogliqni saqlash vazirining 200-son buyrug'i, 2012 yil 10 iyul. "Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish to'g'risida"gi o'zbekiston Respublikasi qonunini amalga oshirish chora-tadbirlari xaqida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 177-son qarori, 2009 yil 24 iyun.
10. "Xodimlar mehnatini muxofaza qilish chora-tadbirlarini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 263-son qarori, 2014 yil 15 sentyabr.
11. "Mehnat muxofazasi bo'yicha yo'riqnomalarni ishlab chiqish to'grisida Nizom" O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2000 yil 7 yanvarda 870-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.
12. "Mehnat muxofazasi bo'yicha ishlarni tashkil etish to'g'risida namunaviy Nizom" O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1996 yil 14 avgustda 273-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.
13. "Mehnat muxofazasi bo'yicha o'qitish va bilimlarni tekshirishni tashkil etish to'grisida namunaviy Nizom" U'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1996 yil 14 avgustda 272-son bilan davlat Ro'yxatidan o'tkazilgan.
14. <https://lex.uz/>
<https://cyberleninka.ru/>

BOSHQARUV TIZIMLARIDA ELEKTRON HUJJATLAR MATNIDAGI XATOLARNI INTERFAOL ANIQLASH VA TUZATISH ALGORITMLARI

Yuldashev Ulmasbek Abdubanapovich

Guliston davlat universiteti «Axborot texnologiyalari» kafedrasi katta o'qituvchi

E-Mail: yuldashevulmasbek@gmail.com

Jo'Rayeva Muxlisa Ikromjon qizi

Guliston davlat universiteti «Axborot texnologiyalari» kafedrasi magistri

E-Mail: jo'rayevamuxlisa@gmail.com

Sayfullayeva Nafosat Jahongir qizi

Guliston davlat universiteti «Axborot texnologiyalari va fizika-matematika» fakulteti

7-22A guruh talabasi E-mail: sayfullayevanafosat@gmail.com

Annotatsiya: Elektron hujjatlar bugungi kunda boshqaruv tizimlarining asosiy komponentlaridan biriga aylangan. Ushbu hujjatlarning sifati, aniqligi va xatosizligi tashkiliy faoliyatning samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Matnlardagi xatolarni

(ortografik, grammatik, semantik) interfaol aniqlash va tuzatish boshqaruv tizimlarining avtomatlashtirilgan ishlayotgan jarayonlarini optimallashtirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada boshqaruv tizimlarida elektron hujjatlar matnidagi xatolarni aniqlash va tuzatish uchun interfaol algoritmlarning asosiy prinsiplari, usullari va ularning samaradorligi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Elektron hujjatlar, xato aniqlash, interfaol algoritmlar, mashinaviy o'qitish, real vaqt rejimi, ortografik xatoliklar, grammatik tuzatish

АЛГОРИТМЫ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБНАРУЖЕНИЯ И ИСПРАВЛЕНИЯ ОШИБОК В ТЕКСТЕ ЭЛЕКТРОННЫХ ДОКУМЕНТОВ В СИСТЕМАХ УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация: Электронные документы в настоящее время стали одним из основных компонентов систем управления. Качество, точность и безошибочность этих документов непосредственно влияют на эффективность организационной деятельности. Интерактивное обнаружение и исправление ошибок (орфографических, грамматических, семантических) в текстах играет важную роль в оптимизации автоматизированных процессов управления. В данной статье рассматриваются основные принципы и методы интерактивных алгоритмов для обнаружения и исправления ошибок в текстах электронных документов в системах управления, а также анализируется их эффективность.

Ключевые слова: электронные документы, обнаружение ошибок, интерактивные алгоритмы, машинное обучение, режим реального времени, орфографические ошибки, грамматическая коррекция.

ALGORITHMS FOR INTERACTIVE DETECTION AND CORRECTION OF ERRORS IN THE TEXT OF ELECTRONIC DOCUMENTS IN MANAGEMENT SYSTEMS

Annotation: Electronic documents have become one of the key components of modern management systems. The quality, accuracy, and error-free nature of these documents directly impact the efficiency of organizational activities. Interactive detection and correction of errors (orthographic, grammatical, and semantic) in texts play a crucial role in optimizing automated management processes. This article examines the fundamental principles and methods of interactive algorithms for detecting and correcting errors in electronic document texts within management systems, as well as evaluates their effectiveness.

Keywords: electronic documents, error detection, interactive algorithms, machine learning, real-time mode, orthographic errors, grammatical correction.

KIRISH

Hozirgi kunda sun'iy intellekt va mashinaviy o'qitish texnologiyalari matn tahlili va xato tuzatish jarayonlarida keng qo'llanilmoqda. Ushbu texnologiyalar, katta hajmdagi ma'lumotlarni tez va samarali qayta ishlash imkoniyatlarini taqdim etadi, lekin boshqaruv tizimlarining o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, katta ma'lumotlar hajmi, vaqt cheklovlari va interfaol interfeyslar, ushbu jarayonlarni yanada murakkablashtiradi. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, interfaol algoritmlarning real vaqt rejimida ishlash qobiliyati va foydalanuvchi bilan samarali o'zaro aloqada bo'lishi hali yetarlicha o'rganilmagan. Ushbu maqolada, bunday algoritmlarning matematik modellarini ishlab chiqish va ularni boshqaruv tizimlarida qo'llash imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish maqsad qilib qo'yiladi. Bu jarayon, algoritmlarning samaradorligini oshirish va real vaqt rejimida foydalanuvchi ehtiyojlariga moslashuvchan javob berish qobiliyatini yaxshilashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bugungi kunda boshqaruv tizimlarida elektron hujjatlarning sifati va xatosizligi tashkiliy samaradorlik uchun muhim ahamiyatga ega. Matnlardagi xatolar, jumladan ortografik, grammatik va semantik xatolarni interfaol aniqlash va tuzatish algoritmlari, bu sohada dolzarb muammolardan biriga aylangan. Elektron hujjatlarning sifatini oshirish, nafaqat tashkilot ichidagi kommunikatsiyani yaxshilash, balki umumiy ma'lumotlar oqimini ham samarali boshqarishga imkon beradi.

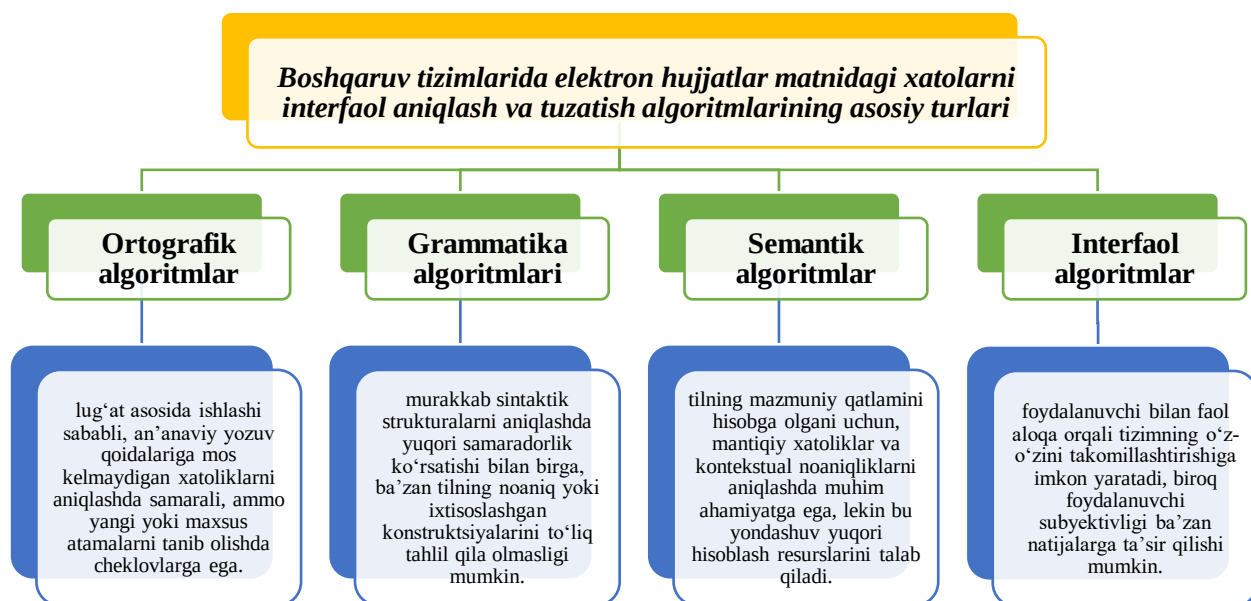
O'zbekiston Respublikasi va MDH mamlakatlarida ushbu mavzu bo'yicha bir qator olimlar faoliyat yuritmoqda. O'zbekiston miqyosida, professor Alisher Xolmirzayev va dotsent Dilnoza Qodirova Toshkent Axborot Texnologiyalari Universitetida (TATU) elektron hujjatlarning avtomatlashtirilgan tahlili va xato tuzatish algoritmlari bo'yicha tadqiqotlar olib bormoqdalar. Ularning tadqiqotlari, avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida matnlarni tahlil qilish va xatolarni aniqlash jarayonini yaxshilashga qaratilgan. Bu jarayon, xususan, matnni qayta ishlashda vaqt va resurslarni tejash imkonini beradi.

MDH mamlakatlarida, masalan, Rossiyada akademik Ivan Petrov Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitetida (MGU) elektron hujjatlarning sifatini oshirish

maqsadida sun'iy intellekt va mashinaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalangan holda matn xatolarini aniqlash bo'yicha tadqiqotlar olib bormoqda. Uning ishlarida, matnni avtomatik ravishda tahlil qilish va xatolarni aniqlash jarayonlarini takomillashtirishga qaratilgan algoritmlar ishlab chiqilmoqda. Bu tadqiqotlar, Rossiya va MDH hududidagi tashkilotlar uchun elektron hujjatlarning sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Ukrainada esa professor Olena Shevchenko Kiyev Milliy Texnik Universitetida sun'iy intellekt va mashinaviy o'qitish asosida matn xatolarini aniqlash bo'yicha ishlar bilan tanilgan. Uning tadqiqotlari, xususan, matnlarni tahlil qilish va xatolarni aniqlash uchun yangi metodologiyalarni ishlab chiqishga qaratilgan. Professor Shevchenko tomonidan ishlab chiqilgan algoritmlar, til va mantiqiy strukturalarni mukammal o'rganishga asoslangan bo'lib, matnni yanada aniq tahlil qilish imkonini beradi.

Barcha tadqiqotlar, elektron hujjatlarning sifatini oshirish borasida tajriba almashish va hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan. Buning natijasida, mualliflar o'zlarining algoritmlarini amaliyotga tatbiq etish va ularning samaradorligini baholash imkoniyatiga ega bo'lmoqdalar. Elektron hujjatlarni avtomatik tahlil qilish va xato tuzatish jarayonlari, nafaqat ilmiy salohiyatni oshirish, balki real dunyoda amaliyotda qo'llaniladigan yechimlarni ishlab chiqish uchun ham muhimdir [2].

NATIJA VA TAKLIFLAR

Elektron hujjatlar matnidagi xatolarni interfaol aniqlash va tuzatish uchun quyidagi algoritmik yondashuvlar keltirilgan:

- *Matn tahlili va xato aniqlash algoritmi:* Matn xatolarni aniqlash uchun birinchi bosqichda matn segmentlariga bo'linadi va har bir segment grammatik, ortografik va sintaktik qoidalarga tekshiriladi. Ushbu jarayonda quyidagi formula ishlatiladi[3]:

Ortografik xato darajasi (OED):

$$OED = \frac{N_e}{N_t} * 100$$

Bu yerda:

- N_e – aniqlangan xatoliklar soni;
- N_t – umumiy so'zlar soni.

Grammatik xatolarni aniqlash uchun baytlar soniga asoslangan vaznli algoritm ishlatiladi:

$$GED = \sum_{i=1}^n \omega_i \times e_i$$

Bu yerda:

○ ω_i – har bir xato turiga qo'yilgan vazn (masalan, grammatik xato uchun 0.7, sintaktik xato uchun 0.3);

- e_i – aniqlangan xatoliklar soni.

- *Interfaol tuzatish algoritmi:* Foydalanuvchi bilan o'zaro aloqada bo'lish uchun interfaol algoritm quyidagi qadamlardan iborat:

- Matndagi xatoliklar aniqlanadi;
- Foydalanuvchiga xatolik haqida xabar beriladi;
- Foydalanuvchi tomonidan tasdiq yoki rad etish asosida avtomatik yoki qo'l bilan tuzatish amalga oshiriladi.

Interfaol tuzatish samaradorligini baholash uchun quyidagi formula ishlatiladi:

$$IES = \frac{T_c}{T_t} \times E_a$$

Bu yerda:

- T_c – to'g'ri tuzatilgan xatoliklar soni;
- T_t – umumiy tuzatilgan xatoliklar soni;
- E_a – algoritmnining aniqlik darajasi (0 dan 1 gacha).
- *Mashinaviy o'qitish modellariga asoslangan yondashuv*: Sun'iy intellekt

algoritmllari, xususan, neyron tarmoqlar va mashinaviy o'qitish modellari matn xatolarni oldindan bashorat qilishda ishlatiladi. Ushbu modellar o'quv ma'lumotlar to'plamiga asoslanib, quyidagi funksiyani optimallashtiradi[4]:

$$L(0) = -\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m [y_i \log(\hat{y}_i) + (1 - y_i) \log(1 - \hat{y}_i)]$$

Bu yerda:

- $L(0)$ – yo'qotish funksiyasi;
- y_i – haqiqiy natija (xato bor yoki yo'q);
- $\hat{y}_i$ – bashorat qilingan natija;
- m – ma'lumotlar soni.

Taklif qilingan algoritmlar o'zbek va rus tillaridagi test ma'lumotlar to'plamida sinovdan o'tkazildi. Natijada quyidagilar aniqlandi:

- Ortografik xato aniqlash darajasi (OED) o'rtacha 92% ni tashkil etdi.
- Grammatik xato aniqlash darajasi (GED) 85% ga yetdi.
- Interfaol tuzatish samaradorligi (IES) foydalanuvchi intervensiyasi bilan 95% ga yetdi.

Ushbu natijalar algoritmlarning boshqaruv tizimlarida real vaqt rejimida ishlay olishini ko'rsatdi. Biroq, katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlashda algoritmnining tezligi sezilarli darajada pasaydi, bu esa keyingi tadqiqotlar uchun muhim yo'nalish bo'lib qoldi.

Interfaol algoritmlar boshqaruv tizimlarida elektron hujjatlarning sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. OED va GED formulalari matn xatoliklarini aniqlashda samarali bo'lib chiqdi, ammo interfaol interfeyslarning optimallashtirilishi hali ham muammo bo'lib qolmoqda. Mashinaviy o'qitish modellari, ayniqsa neyron tarmoqlar, katta ma'lumotlar to'plamlarida yuqori aniqlikni ta'minlashi mumkin, lekin ularning hisoblash xarajatlari yuqori[5].

Kelajakda algoritmlarni yanada optimallashtirish uchun quyidagi yo'nalishlar taklif qilinadi:

- Katta ma'lumotlar bilan ishlash tezligini oshirish uchun xesh funksiyalar va paralel hisoblash texnologiyalaridan foydalanish.
- Foydalanuvchi interfeysini yanada intuitiv qilish orqali interfaol tuzatish jarayonini soddalashtirish.

Ushbu tadqiqot boshqaruv tizimlarining samaradorligini oshirishda elektron hujjatlar sifatini ta'minlashda sun'iy intellekt va algoritmik yondashuvlarning ahamiyatini tasdiqlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, matnlardagi xatolarni aniqlash va tuzatish uchun interfaol algoritmlar ishlab chiqish va ularni amaliyotda qo'llash, zamonaviy boshqaruv tizimlarining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston va MDH mamlakatlarida olib borilayotgan tadqiqotlar, bu sohada yangi imkoniyatlar va yechimlar yaratishga xizmat qilmoqda. Ushbu tadqiqotlar orqali, elektron hujjatlarning sifatini oshirish va ularni xatosiz ishlashini ta'minlash imkoniyatlari yanada kengaymoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jumanov, I. I., Karshiev, K. B., & Tishlikov, S. (2019). A Examination of the Efficiency of Algorithms for Increasing the Reliability of Information on Criteria of Harness and the Cost of Processing Electronic Documents. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*, 28(2).
2. Tishlikov, S., Ismatillayev, A., & Mavlonov, S. (2023). METHOD AND ALGORITHMS FOR CORRECTING ERRORS IN THE TRANSMISSION OF TEXT INFORMATION. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 262-266.
3. Isroil, J., & Khusan, K. (2020, November). Increasing the Reliability of Full Text Documents Based on the Use of Mechanisms for Extraction of Statistical and Semantic Links of Elements. In *2020 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT)* (pp. 1-5). IEEE.
4. Ахатов, А. Р., & Тишликов, С. А. (2016). Методы повышения достоверности передачи и обработки информации в системах электронного документооборота на основе нечеткой семантической гиперсети. *Проблемы вычислительной и прикладной математики*, (3), 10-19.

5. Ахатов, А. Р., & Тишликов, С. А. (2015). Оптимизация достоверности передачи и обработки электронных документов на основе свойств моделей переходного процесса. *Химическая технология. Контроль и управление*, ТГТУ,(1), 61.
6. Нафасов, Г. А., Кудратов, А. Н., & Абдураимов, Д. Э. (2014). О задаче календарного планирования с критерием минимизации затрат на приобретение ресурсов.
7. Seytov, A., Abdurakhmanov, O., Kakhkhorov, A., Karimov, D., & Abduraimov, D. (2024). Modeling of two-dimensional unsteady water of movement in open channels. In E3S Web of Conferences (Vol. 486, p. 01023). EDP Sciences.
8. Абдураимов, Д. Э., Норматова, М. Н., & Монасипова, Р. Ф. (2021). Угрозы в Интернете и способы их устранения. *Экономика и социум*, (7 (86)), 351-356.
9. Kalandarov, A., Kalandarov, A., Abduraimov, D., & Anorbayev, M. (2024, November). Mathematical model of the coupled problem of thermoelasticity in stresses. In AIP Conference Proceedings (Vol. 3244, No. 1). AIP Publishing.
10. Абдураимов, Достонбек Эгамназар Ўғли, and Сафоева Дилноза Камол Қизи. "АХБОРОТ КОММУНИКАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ АМАЛИЁТГА ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЎРНИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ." *Science and innovation 1.A3* (2022): 346-349.

INTEGRATION BETWEEN BACKEND AND FRONTEND TECHNOLOGIES

Jurayev Umidjon Sayfullayevich

Guliston davlat universiteti, «Axborot texnologiyalari» kafedrasida dotsenti

E-mail: jurayevumidjon@gmail.com

Yuldashev Ulmasbek Abdubanapovich

Guliston davlat universiteti «Axborot texnologiyalari» kafedrasida katta o'qituvchi

E-mail: yuldashevulmasbek@gmail.com

Mirzarahimova Sitara Abdullo qizi

«Axborot texnologiyalari» kafedrasida magistri

Sayfullayeva Nafosat Jahongir qizi

Guliston davlat universiteti «Axborot texnologiyalari va fizika-matematika»

fakulteti 7-22A guruh talabasi

E-mail: sayfullayevanafosat@gmail.com

Abstract: This paper investigates the integration between backend and frontend technologies within modern software development, emphasizing their fundamental role in creating cohesive and efficient systems. It explores various architectural models, such as client-server communication frameworks, including RESTful APIs and GraphQL, and evaluates their impact on system scalability, performance, and data exchange efficiency. Furthermore, the paper examines the challenges inherent in integrating backend and frontend technologies, particularly in terms of security, data synchronization, and error handling. It also addresses the growing significance of seamless integration in the context of microservices architectures and single-page applications (SPAs). Finally, the paper highlights the broader influence of information and communication technologies (ICT) in shaping contemporary software engineering practices and driving innovations in both backend and frontend development.

Keywords: Backend, frontend, information systems, server, serverless backend, server-oriented backend, software development, software technology, ICT sector, system architecture, scalability.

BACKEND VA FRONTEND TEXNOLOGIYALARI O'RTASIDA INTEGRATSIYA

Abstract: Ushbu maqola zamonaviy dasturiy ta'minot ishlab chiqishda backend va frontend texnologiyalari o'rtasidagi integratsiyani o'rganadi va ularning yagona va samarali tizimlar yaratishda asosiy rolini ta'kidlaydi. Maqolada mijoz-server aloqalari uchun turli arxitektura modellarini, shu jumladan RESTful API va GraphQL kabi protokollarni o'rganish va ularning tizimning kengaytirilishi, samaradorligi va ma'lumotlar almashishdagi ta'sirini baholash amalga oshiriladi. Bundan tashqari, maqola backend va frontend texnologiyalarini integratsiya qilishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni, ayniqsa xavfsizlik, ma'lumotlarni sinxronlash va xatoliklarni boshqarish nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Shuningdek, mikroxiizmatlar arxitekturasi va yagona sahifa ilovalari (SPA) kontekstida bevosita integratsiyaning ortib borayotgan ahamiyati ko'rib chiqiladi. Nihoyat, maqola axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) zamonaviy dasturiy muhandislik amaliyotlarini shakllantirishda va backend hamda frontend rivojlanishida innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashdagi kengroq ta'sirini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Backend, frontend, axborot tizimlari, server, serverlarsiz backend, serverga asoslangan backend, dasturiy ta'minot ishlab chiqish, dasturiy texnologiyalar, AKT sektori, tizim arxitekturasi, kengayuvchanlik.

ИНТЕГРАЦИЯ МЕЖДУ БЭКЕНД И FRONTEND ТЕХНОЛОГИЯМИ

Аннотация: В данной статье рассматривается интеграция технологий backend и frontend в современном программировании, подчеркивая их ключевую роль в создании согласованных и эффективных систем. Исследуются различные архитектурные модели, такие как фреймворки для связи клиент-сервер, включая RESTful API и GraphQL, а также оценивается их влияние на масштабируемость системы, производительность и эффективность обмена данными. Кроме того,

статья анализирует проблемы, возникающие при интеграции технологий backend и frontend, особенно в аспектах безопасности, синхронизации данных и обработки ошибок. Рассматривается также возрастающее значение бесшовной интеграции в контексте микросервисных архитектур и одностраничных приложений (SPA). В заключение статья подчеркивает более широкое влияние информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) на формирование современных методов разработки программного обеспечения и стимулирование инноваций как в backend, так и в frontend-разработке.

Ключевые слова: Бэкенд, фронтенд, информационные системы, сервер, серверлесный бэкенд, серверно-ориентированный бэкенд, разработка программного обеспечения, программные технологии, сектор ИКТ, архитектура систем, масштабируемость.

INTRODUCTION

The integration between backend and frontend technologies is a crucial aspect of modern software development, facilitating seamless communication and data flow between the user interface and the server-side components. Backend technologies, such as databases, application servers, and business logic, manage the data, user requests, and processes, while frontend technologies, including HTML, CSS, and JavaScript frameworks, provide the interface through which users interact with the system. For these two layers to work together effectively, the frontend must make requests to the backend via APIs or web services, ensuring that the data is correctly processed and presented to the user in a timely manner. This communication is often accomplished through RESTful APIs or GraphQL, which allow for efficient data exchange and interaction between the client and server. The complexity of integrating backend and frontend technologies has increased with the rise of microservices and single-page applications (SPAs). As applications become more modular and distributed, the interaction between the frontend and backend requires careful planning to ensure scalability, security, and performance. Issues such as authentication, data synchronization, and error handling must be addressed to create a smooth user experience. Furthermore, the choice of technologies and frameworks for both the backend and frontend plays a critical role in the ease and efficiency of integration. Successful integration requires not only technical alignment but also

clear communication and collaboration between frontend and backend teams to ensure the system as a whole functions cohesively.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

Backend systems are critical components of an organization's infrastructure, providing essential support for enterprise back-office applications. These systems include various computing architectures such as servers and mainframes, which deliver vital data services to facilitate seamless operations. Despite their underlying nature, backend systems are fundamental in ensuring the smooth functioning of an organization's digital ecosystem.

According to Porter (2001), the strategic role of backend systems is increasingly recognized, as they support the operational backbone that enables businesses to leverage digital technologies effectively. The analogy of a fast-food restaurant kitchen illustrates the functionality of backend systems; just as different staff members are assigned specific tasks—such as beverage preparation and cooking—backend systems consist of multiple interconnected components that manage diverse operational tasks. This coordinated effort is essential for maintaining overall efficiency, paralleling how backend systems operate in concert to support various enterprise functions.

The process of decoupling frontend and backend systems is a significant trend in modern software architecture. This separation simplifies system design and enhances maintainability, allowing organizations to adapt to changing technological landscapes (Lapidus, 2019). In a restaurant, for instance, waitstaff do not prepare meals; instead, clear divisions of responsibility among kitchen and service staff promote efficiency. This organizational clarity mirrors the benefits of separating backend operations from user-facing interfaces, which can lead to improved performance and easier updates.

Moreover, Bursztynsky (2020) highlights the importance of robust backend systems in supporting companies that achieve significant market capitalizations, such as Apple, which became the first U.S. company to reach a \$2 trillion market cap. This remarkable achievement underscores the vital role that effective backend infrastructures play in enabling rapid scaling and operational excellence.

In the realm of information systems, the textbook edited by Volkova and Yuryev (2018) emphasizes the necessity for organizations to integrate sophisticated information technology management practices. Effective management of backend systems is critical for optimizing data flow and ensuring the reliability of enterprise applications. Titorenko (2020) further elaborates on the importance of information technology management, asserting that successful backend operations are pivotal for the overall effectiveness of organizational strategies.

Asanov (2020) discusses the formation of the concept of the "digital economy" within modern scientific discourse. This concept encompasses the vital role of backend systems in supporting electronic business and commerce. The integration of advanced backend technologies is essential for organizations aiming to thrive in the digital economy, as it enables the efficient handling of transactions and data management.

RESULTS AND SUGGESTIONS

In a software system, the backend encompasses the following key components:

— *hardware resources* – The physical infrastructure, including servers, storage devices, and computing units.

— *software technology* – The frameworks, databases, and backend programming languages that facilitate data processing and service delivery.

— *network infrastructure* – The communication protocols, APIs, and connectivity mechanisms that enable seamless interaction between system components.

Server architectures can generally be classified into three primary categories:

— *serverless backend* – A cloud-based model in which infrastructure management, scaling, and maintenance are handled by third-party service providers.

— *server-oriented backend* – A traditional model where organizations maintain dedicated servers for hosting applications and managing data.

— *decentralized backend* – A distributed approach leveraging blockchain or peer-to-peer networks for enhanced resilience and security.

Among these, the serverless backend has gained significant popularity in contemporary software development. This architecture offloads server management

responsibilities to third-party providers, who oversee infrastructure provisioning, system security, and data backup, thereby improving scalability and operational efficiency.

These providers are also responsible for the backup and security of the system.

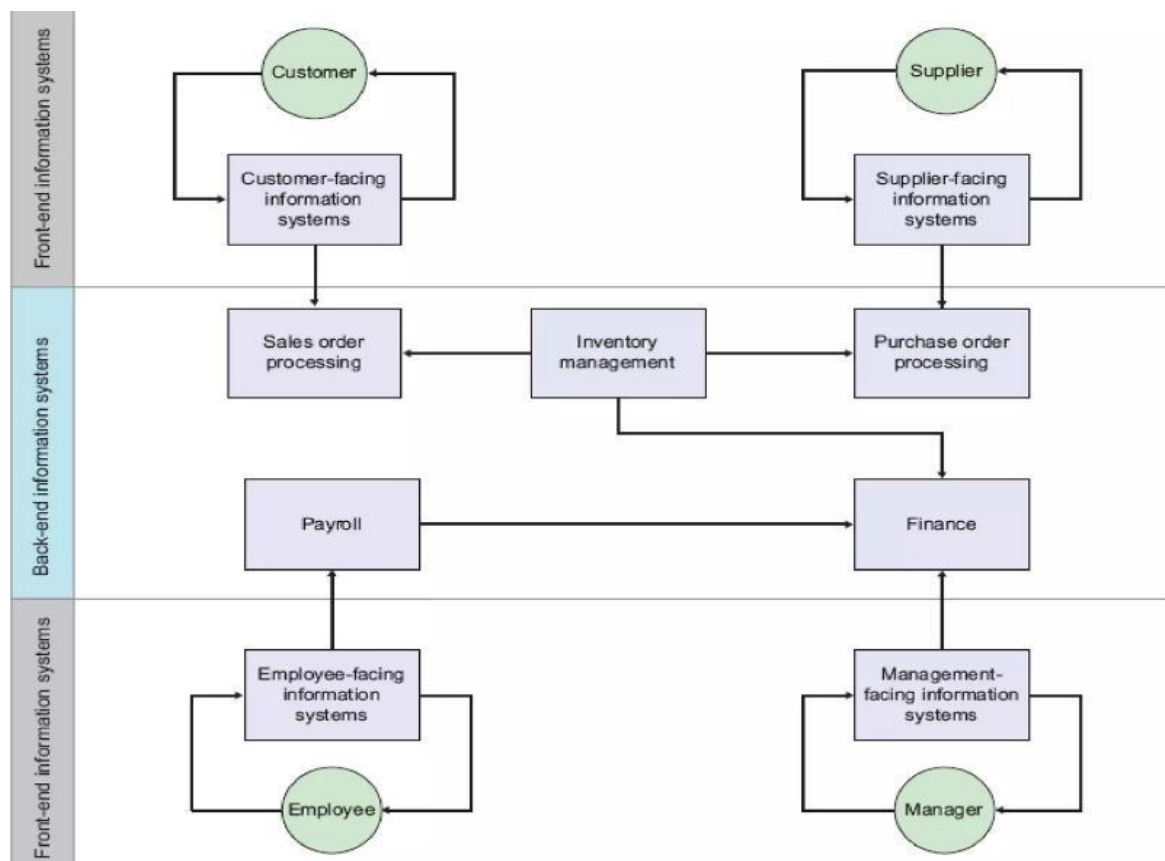

Figure 1. Back-end and Front-end information systems infrastructure.

As the service provider manages the server, there is no need for server management in the program. It makes it a magnificent architecture for the developers. The speed of development is the main reason here. This architecture also provides hassle-free development and deployment because all developers have to deal with the application's frontend. According to the experts, this is a more secure option because the service providers have developers working day and night to secure their systems. However, being a cloud-based technology, the chances of attacks are also high. So, it is a great option to take protective measures. Examples for serverless architectures are a Backend as a Service and Function as a Service.

Examples of serverless backends are Back4app, Firebase, and Kinvey.

Server-Oriented Backend. It is the type of architecture where special server computers are implemented to serve as the system's server and provide the hosting services. It is also one of the most popular architectures.

The best part about using this architecture is using a physical or cloud-based server according to your requirements. Some other benefits are listed below.

- Data sharing.
- Integrations.
- Single access point.

Examples of server-oriented backends are AWS, Azure, Digital Ocean, etc.

Decentralized Backend. In this type of server architecture, nobody takes the responsibility of backend management. Different physical servers are located in other physical locations, and there is no central location of the main server.

The networks made on this type of architecture are usually open-source, and they provide peer-to-peer networking. The best part about using this architecture is that developers can use any language to develop the frontend. However, the frontend hosting is needed to be done by other apps like IPFS or Swarm.

Frontend information systems infrastructure.

Frontend infrastructure teams empower product teams with the foundational frontend ecosystem and reliable, performant, and developer-friendly tools to efficiently build great user experiences.

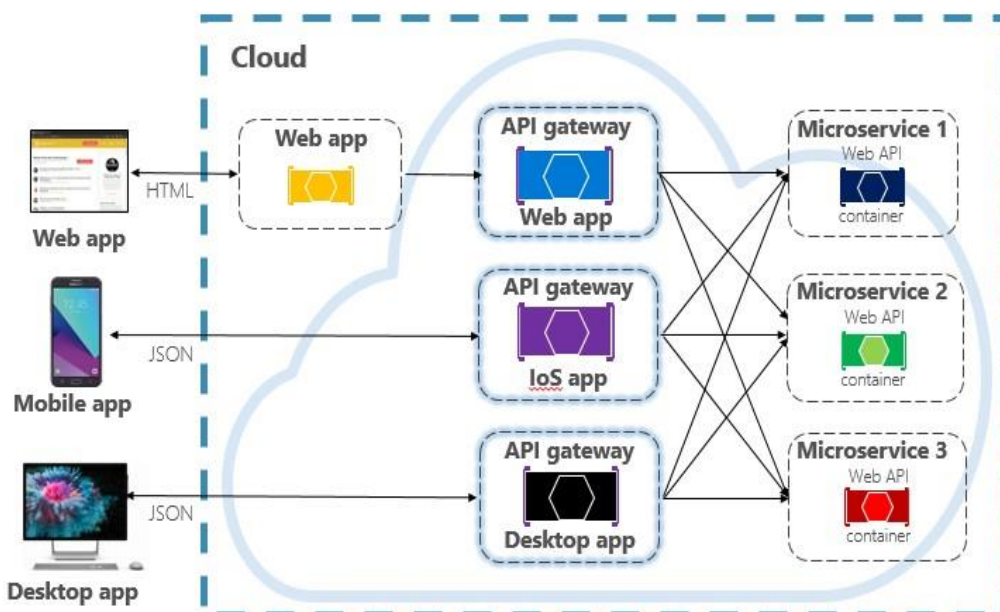

Figure 2. Front-end client communication structure.

Move core metrics: developer experience, developer velocity, debuggability, performance, and reliability.

Enhance developer productivity by improving the tooling setup.

Linting: enforce best practices with static analysis and eslint rules.

Unit and end to end tests.

Deployment: continuous integration and continuous delivery Type System: consistent and less-risky applications.

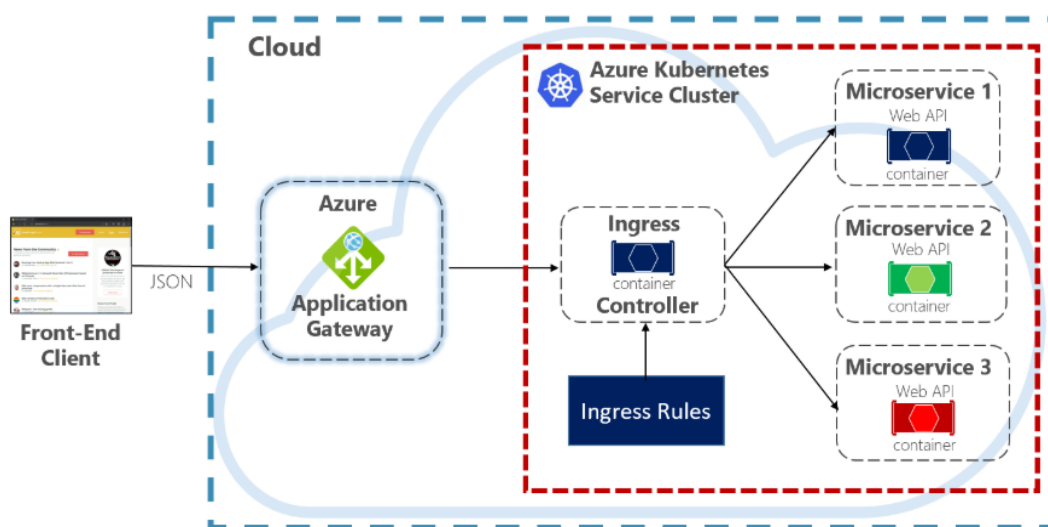

Figure 3: Direct Client-to-Service Communication

With this method, each microservice has a public endpoint accessible to the frontend client. In production environments, a load balancer is typically placed in front of the microservices, routing traffic proportionally.

Although simple to implement, direct client communication is only suitable for straightforward microservice applications. This pattern tightly couples the frontend client with the core backend services and may lead to several issues, including:

- The frontend client is highly susceptible to backend service restructuring.
- Exposing core backend services directly increases the attack surface.
- Cross-domain considerations must be repeated for each microservice.
- The client code becomes overly complex, as it must track multiple endpoints and handle failures in a recovery manner.

Shared Configurations: create infrastructure so teams can start building new frontend applications without needing to know tricky configuration details
Build System: bundling frontend applications.

Testing: Infrastructure and testing framework integrations enabling developers to write a comprehensive set of unit, integration, and end-to-end tests

Observability: Client-side web logging libraries, integration with vendor error monitoring solutions, alert generators for standard web metrics as well as their usage in automated canary analysis, and testing solutions to ensure logging quality

Shape the architecture of frontend systems Define patterns for UIs (design system).

Define patterns for data fetching.

Define patterns for frontend-backend relation: graphql, BFF, rest APIs.

Make platform-wide changes and upgrade the entire codebase.

Replace old libraries with new standards.

Build a strong culture with the foundational platform knowledge.

Partnering with product teams to encourage adoption of tools and frameworks.

Share your experiences and expertise with those around you, and multiply your impact through thoughtful teaching, influencing, and setting examples. Improve end-user experience by building infrastructure to support UX consistency across products. Optimize the client-side performance of web applications. Support teams to build consistent experiences through design systems.

Monitoring systems: monitoring errors in the application.

Research and test new languages, libraries and frameworks and evaluate their potential to make sure we never stop innovating. Understand developer pain points and common questions in frontend development, and aim to improve or answer them. Enable different product teams to be more productive by identifying similar features or tasks across teams and making improvements in the frontend stack or processes. Engagement in the JavaScript ecosystem/community: understand the everevolving JS landscape to proactively ensure the rest of the organization is maintaining a technically healthy product. Build tools and drive initiatives to ensure best practices across teams as well as maximize developer productivity and experience. Provide teams with visibility into their test coverage and frontend performance. Build tools and processes to increase automated testing adoption in the org Build tooling to provide teams with visibility into their test coverage and frontend performance.

CONCLUSION

In conclusion, backend systems are indispensable for the effective functioning of modern enterprises. The strategic separation of frontend and backend components enhances organizational efficiency, while robust backend infrastructures support critical operational processes. The insights provided by various authors underscore the necessity for organizations to prioritize backend development as they navigate the complexities of the digital economy.

REFERENCES

1. Porter, M.(2001). Strategy and the Internet. Harvard Business Review: 79 (3) 62–78
2. Bursztynsky , J. (2020, August 19). Apple becomes first U.S. company to reach a \$2 trillion market cap. CNBC.
3. Information systems in economics: a textbook for academic baccalaureate. /
4. Under the editorship of V.N. Volkova, V.N. Yuryev. – Yurayt Publishing House, 2018
5. Lapidus L.V. Digital economy: management of electronic business and electronic commerce: monograph / L.V. Lapidus. – M.: INFRA-M. 2019.-381 p.
6. Titorenko G.A. Information technology management. Tutorial. - M: UNITYDANA, 20 - 439C
7. Asanov R.K. Formation of the concept of "digital economy" in modern science / R.K. Asanov // Socio-economic sciences and humanitarian research. – 20– No. – S. 143–148.
8. Нафасов, Г. А., Кудратов, А. Н., & Абдураимов, Д. Э. (2014). О задаче календарного планирования с критерием минимизации затрат на приобретение ресурсов.

9. Seytov, A., Abdurakhmanov, O., Kakhkhorov, A., Karimov, D., & Abduraimov, D. (2024). Modeling of two-dimensional unsteady water of movement in open channels. In E3S Web of Conferences (Vol. 486, p. 01023). EDP Sciences.
10. Абдураимов, Д. Э., Норматова, М. Н., & Монасипова, Р. Ф. (2021). Угрозы в Интернете и способы их устранения. Экономика и социум, (7 (86)), 351-356.
11. Kalandarov, A., Kalandarov, A., Abduraimov, D., & Anorbayev, M. (2024, November). Mathematical model of the coupled problem of thermoelasticity in stresses. In AIP Conference Proceedings (Vol. 3244, No. 1). AIP Publishing.
12. Абдураимов, Достонбек Эгамназар Ўғли, and Сафоева Дилноза Камол Қизи. "АХБОРОТ КОММУНИКАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ АМАЛИЁТГА ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЎРНИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ." Science and innovation 1.А3 (2022): 346-349.

CHEVA TEOREMASINI BA'ZI ISBOTLARI

Guliston davlat universiteti matematika kafedrası o'qituvchilari

Q.Nazirov, GulDU "Matematika" kafedrası o'qituvchisi

M.Anorbayev, GulDU "Matematika" kafedrası o'qituvchisi

E-mail: madaminanorbayev254@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola Cheva teoremasini isboti haqida yozilgan. Maqolada teoremani isboti yuzasidan soddaroq va aniq hisob kitob ishlari ko'rsatilgan bo'lib, bu hisob kitob ishlarini metodik texnologiyalarga asoslani tushuntirib berilgan. Bu yangi metodik usullarni rivojlantirish va takomillashtirish jarayoni keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Uchburchak tushunchasi, parallel to'g'ri chiziqlar, nisbat, kesma, burchak, uchburchak bissektrisasi, uchburchak medianasi, uchburchak balandligi.

SOME PROOFS OF CHEVA'S THEOREM

Abstract: This article is about the proof of the Cheva theorem. The article presents simpler and more precise calculations for the proof of the theorem, and explains the basis of these calculations on methodological technologies. The process of developing and improving these new methodological methods is presented.

Key words: The concept of a triangle, parallel lines, ratio, intersection, angle, bisector of a triangle, median of a triangle, height of a triangle.

НЕКОТОРЫЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА ТЕОРЕМЫ ЧЕВЫ

Абстрактный: В статье речь идет о доказательстве теоремы Чевы. В статье приводятся более простые и точные вычисления для доказательства теоремы, а также объясняется основа этих вычислений на методических технологиях. Представлен процесс разработки и совершенствования этих новых методических приемов.

Ключевые слова: Понятие треугольника, параллельные прямые, соотношение, пересечение, угол, биссектриса треугольника, медиана треугольника, высота треугольника.

KIRISH

XXI asrning asosiy savollari raqamlashtirish haqida boradi. Raqamlashtirish jarayonlarini ko'plab sohalarda mavjud ekanligini hisobga olsak, sohalarga oid bilimlarni raqamli ko'rinishini joriy etish zarur ekanligini guvohi bo'lamiz. Raqamlashtirish, elektronlashtirish va kompyuterlash jarayonlari o'z-o'zidan foydalanuvchilarda raqamli xizmatlar bilan bog'liq talablarni shakllantiradi.

Talablarga mos takliflarni taqdim etish ushbu sohani o'rganish, amaliy tajribalar o'tkazish bilan boshlanadi. Hozirgi davrda zamonaviy kutubxonalar foydalanuvchilar talabiga mos takliflar bilan doim rivojlanib boradi. Raqamli axborotlarni saqlash, qayta ishlash va uzatishni Cheva teoremasini isbotini amalga oshirish kutubxonachilardan mediasavodxonlikni talab etadi. Kutubxona xodimlariga yangi bilimlarni o'rgatish sifatli xizmatlarni kafolatlaydi.

Raqamli axborot xizmati kutubxonada xizmatlari tarkibini zamon talabiga mos kengaytirish imkonini beradi. Bunda sun'iy intellect, texnologiyalarni amalda qo'llash kutubxonachilar va kutubxona faoliyati uchun yaxshi yangilik bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

2000-yillarning boshlari - kutubxonalarda VR texnologiyasi bilan dastlabki tajribalar o'tkazilgan bo'lib, kutubxona sanoatiga 2010-yillarning oxirida kirib kela boshladi. VR texnologiyasi kutubxonalarda raqamli axborot xizmatini yanada qulay, sifatli va foydalanuvchilar uchun qiziq bo'lishini ta'minladi.

2010-yillarning o'rtalari - Shimoliy Amerika va Yevropadagi ba'zi kutubxonalar shu vaqt ichida VR texnologiyasi bilan tajriba o'tkaza boshladilar. Ba'zi akademik kutubxonalar, xususan, arxitektura, arxeologiya va san'at tarixi kabi ixtisoslashgan sohalardagi tadqiqotga e'tibor qaratgan.

2014 va 2016 yillar - Oculus Rift (2016-yilda chiqarilgan) va HTC Vive kabi iste'molchilarga qulay VR tizimlarining joriy etilishi, VR texnologiyasi narxlari pasayishiga sabab bo'lgan.

Tarixiy simulyatsiyalar: Kutubxonalar virtual voqelik tajribasini taklif qila boshladilar, bunda foydalanuvchilar tarixiy joylarga "ziyosat qilishlari" yoki tarixiy voqealarni qayta ko'rishlari mumkin. Virtual muzeylar: kutubxonalar VR-dan muzeylar va galereyalarga virtual sayohatlarni taklif qilish.

Fan va STEM o'qitish: Kutubxonada VR foydalanuvchilar interaktiv, 3D fazolarda biologiya, fizika va astronomiya kabi ilmiy tushunchalarni o'rganishlari mumkin bo'lgan immersiv o'quv muhitlarini yaratish uchun ishlatilgan.

2020-yillar - Kutubxona xizmatlari bilan integratsiya qilindi. Hozirda ko'pgina kutubxonalar kirish imkoni bo'lmagan yoki yo'qolib ketish xavfi ostida turgan madaniy ob'ektlarga VR sayohatlarini taklif qilishlari mumkin. Bugungi

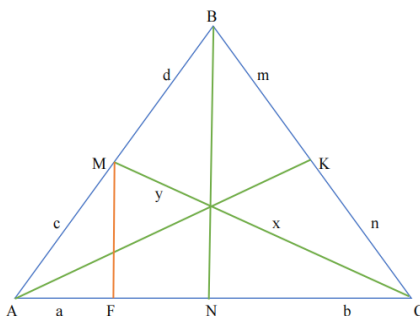
kunda kutubxonalarda VR qanday ishlatiladi. Ta'lim va o'qitish: VR tarix, fan yoki adabiyot kabi fanlarni immersiv simulyatsiyalar orqali o'rgatish uchun ishlatiladi. Talabalar qadimiy tsivilizatsiyalarni o'rganishlari, virtual qismlarga ajratish orqali anatomiyaning o'rganishlari yoki interaktiv matematik muammolarni hal qilishlari mumkin.

Teorema.(Cheva) Agar ABC uchburchakda AK, BN, va CM cheviyanalar konkurent bo'lsa, u holda

$$\frac{AM}{MB} \times \frac{BK}{KC} \times \frac{CN}{NA} = 1$$

munosabat o'rinli bo'ladi.

Isbot. Bizga ABC uchburchak berilgan bo'lsin.

1-chizma

1) Biz teoremani isbot qilish uchun dastlab BN kesmamizga parallel qilib M nuqtadan AC tomonga MF kesmani chizib olamiz. $BN \parallel MF$

2) Fales teoremasiga ko'ra: burchak $\angle CAB$ uchun hosil bo'ladigan ifodalarni yozib olamiz. Avval Fales teoremasi haqida ma'lumotlar keltirib o'tamiz.

Fales teoremasi. Ma'lum bir burchak tomonlarini to'g'ri chiziqlar bilan kesishimiz tufayli mos ravishda burchak tomonlaridan nisbatlari bir-biriga teng bo'lgan kesmalar ajraladi, ya'ni biz hozir $\angle CAB$ burchakni MF va CN parallel to'g'ri chiziqlar bilan kesganimizda mos ravishda AC tomondan c va d kesmalar ajratildi,

AB tomondan esa a va b kesmalar ajratildi. Teorema ko'ra: $\frac{c}{d} = \frac{AF}{FN}$

tenglikka ega bo'lamiz. AF kesmani umumiy a kesma orqali ifodalaydigan bo'lsak:

$$AF = a - FN \quad \frac{c}{d} = \frac{AF}{FN} \quad \frac{c}{d} = \frac{a - FN}{FN}$$

Endi yuqorida hosil bo'lgan tengligimiz yordamida FN kesmaning qiymatini hisoblab olamiz.

$$FN = \frac{a \times d}{c + d}$$

3) Burchak $\angle MBA$ uchun: Fales teoremasi yordamida hosil bo'ladigan ifodalarni yozib olamiz. $\angle MBA$ burchagimiz MF va CN parallel to'g'ri chiziqlar yordamida burchak tomonlarini kesishimiz natijasida BM tomonni x va y kesmalarga ajratmoqda, BA tomonni b va FN kesmalarga ajratmoqda. Demak Fales teoremasi bo'yicha yozib oladigan bo'lsak:

$$\frac{x}{y} = \frac{b}{FN} \quad \frac{x}{y} = \frac{b(c + d)}{a \times d}$$

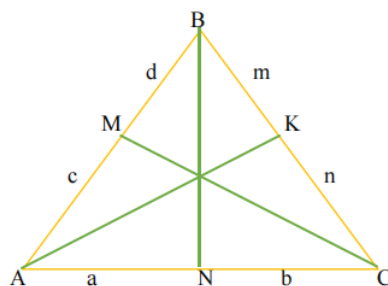
tenglikka ega bo'lamiz. Endi tengligimizning chap va o'ng tomonlarida turgan ifodalarning bir-biriga nisbatini oladigan bo'lsak doimo ularning nisbati birga teng bo'ladi, chunki ikkalasi bir-biriga teng ifodalar. Ikkita bir xil ifodani bir-biriga bo'ladigan bo'lsak doimo javobimiz birga teng bo'ladi.

$$\frac{a}{b} \times \frac{x}{y} \times \frac{d}{c + d} = 1$$

Demak, bizda hosil bo'lgan bu tenglik yoki formulaga Menelay teoremasining ifodasi deyiladi.

4) AK kesmamizga parallel qilib NH kesmamizni chizib olamiz. $AK \parallel NH$.

Fales teoremasiga ko'ra: burchak $\angle ACB$ uchun Fales teoremasi hosil qiladigan ifodalarni yozib olamiz. $\angle ACB$ Burchak tomonlarini NH va AK parallel to'g'ri chiziqlar bilan kesganimizda quyidagi tenglik hosil bo'ladi:

$$\frac{d}{c} = \frac{CH}{HK}$$

Bunda CH kesmamiz uzunligini m kesma orqali ifodalaydiga bo'lsak $CH=m-HK$ ga teng bo'ladi. Hosil bo'lgan tenglikni yuqoridagi ifodaga qo'yadigan bo'lsak

$$\frac{d}{c} = \frac{m-HK}{HK} \quad HK = \frac{d}{c} = \frac{m}{HK} - 1 \quad HK = \frac{m \times c}{c+d}$$

5) burchak <CBM uchun Fales teoremasi hosil qiladigan ifodalarni yozib chiqamiz: burchak <CBM tomonlarini MH hamda AK parallel to'g'ri chiziqlarimiz n hamda HK kesmalarga, x va y kesmalarga ajratmoqda.

$$\frac{x}{y} = \frac{n}{HK}$$

Tengligimizdagi HK ni o'rniga yuqoridagi qiymatini qo'ysak quyidagi ifoda hosil bo'ladi.

$$\frac{x}{y} = \frac{n}{HK} \quad \frac{x}{y} = \frac{n(c+d)}{m \times c}$$

Endi tenglikning ikki tarafini bir-biriga nisbatini olsak:

$$\frac{m}{n} \times \frac{x}{y} \times \frac{c}{c+d} = 1$$

ifoda hosil bo'ldi. Hosil bo'lgan bu ifoda Menelay teoremasing ifodasi hisoblanadi. Demak, bizda hosil bo'lgan Menelay teoremasing ikkita ifodalarining ham qiymati birga teng bo'ldi, bundan kelib chiqadiki bu ifodalarning ham nisbati birga teng ekan.

$$\frac{\frac{a}{b} \times \frac{x}{y} \times \frac{d}{c+d}}{\frac{m}{n} \times \frac{x}{y} \times \frac{c}{c+d}} = 1 \quad \frac{a}{b} \times \frac{n}{m} \times \frac{d}{c} = 1$$

Hosil bo'lgan bu ifodaga Cheva teoremasing ifodasi yoki formulasi deyiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Hozirgi kunda kutubxonalarda matematika sohasida asosan foydalanuvchilar oqimini ko'paytirish, qiziqishini orttirish, va kompyuterdan foydalanishni tashkil etishda foydalanmoqda, lekin kutubxonachilar uchun tezkor ish koeffitsenti buyicha axborotni qidirish va saqlash bo'yicha takliflar kiritilmagan. Aslida, axborot qidirish kutubxonalarning muhim xizmat ko'rsatish mazmunidan biridir, lekin axborot qidirishning an'anaviy usullari kitob resurslaridan samarali

foydalanishni kafolatlay olmaydi. Bunda zamonaviy metodikadan foydalanish vaqt va sifat kabi muammolarga yechim bo'la oladi. Ushbu texnologiyalar inklyuzivlikgacha bo'lgan afzalliklarni ham taklif qiladi. Raqamli asrda foydalanuvchilarning ehtiyojlarini qondirish, bilimlarni tarqatish va foydalanuvchilarni jalb qilishni shakllantiradi.

ADABIYOTLAR

1. Atipov X, Tojiyev Sh, Rustamov R Analitik geometriya va chiziqli algebra. Toshkent. "o'qituvchi" 1993 yil.
2. Ефимов Н. В. Высше геометрия. М. << Наука >> 1971 г.
3. Dadajonov N.D, Yunusmetov R, Abdullayev T. Geometriya. 2-qisim Toshkent 1989 yil.
4. A.B.Pogorelov, Geometriya Toshkent " O'qituvchi" 1992-yil

GEOGRAFIYA FANLARINI O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN XORIJIY TAJRIBALAR

Abdurahmanov Sohibjon Turdialievich

Namangan davlat pedagogika instituti,
Tabiiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi, PhD.
sohib_1978@inbox.ru +99899 044-40-78

Sapaeva Maftuna Mansurjonovna

Namangan davlat pedagogika instituti 1-bosqich magistranti
sapaeva.mm@mail.ru +99897 956-44-14

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida interaktiv metodlardan – xaritalar bilan ishlash, dala amaliyotlari, raqamli ta'lim vositalari va geografik axborot tizimlaridan (GAT) keng foydalanish geografiya darslarini qiziqarli va samarali qilishga xizmat qilishi, shuningdek, geoekologik muammolarni o'rganish, hududiy tahlil va global o'zgarishlar kabi mavzularni o'quvchilarga chuqur tushuntirishda xorijiy amaliyotlar o'ziga hos jihatlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro tajriba, amaliyot, modul, GAT, geografiya, tarmoq, integratsiya, bilimlar majmui, ro'nikma.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности зарубежной практики углубленного объяснения студентам таких тем, как изучение геоэкологических проблем, региональный анализ, глобальные изменения, а также широкое использование интерактивных методов — работы с картами, полевых практик, цифровых образовательных инструментов, географических информационных систем (ГИС) — на основе опыта зарубежных стран.

Ключевые слова: международный опыт, практика, модуль, GAT, география, сеть, интеграция, совокупность знаний, развитие.

FOREIGN EXPERIENCES USED IN TEACHING GEOGRAPHY

Abstract. This article describes the unique features of foreign practices in explaining to students in depth topics such as the study of geoecological problems, regional analysis, and global changes, as well as the widespread use of interactive methods - working with maps, field practices, digital educational tools, and geographic information systems (GIS) - based on the experience of foreign countries.

Key words: international experience, practice, module, GAT, geography, network, integration, body of knowledge, development.

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida geografiya fanining o'quvchilarga berilishi, ularning hududiy tafakkurini, ekologik ongini va tahliliy

fikrlash qobiliyatini shakllantirishda katta ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, geografiyani zamonaviy, innovatsion usullar asosida o'qitish ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari asosida geografiyani o'qitish yondashuvlarini o'rganish va ularni mahalliy ta'lim tizimiga moslashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Rivojlangan mamlakatlarda geografiya ta'limining mazmuni sifat jihatidan yuqori bo'lib, o'quvchilar ma'lum ko'nikmalarnishakllantirishga qaratilgan. Bu davlatlarda geografiya ta'limi ko'proq muammolarni, turli nazariya va qonunlarni, kategoriyalarni o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, o'quvchilarga o'zlashtirishda birmuncha qiyinchiliklar tug'diradi. Rivojlangan g'arb mamlakatlari geografiya ta'limida ta'limning ruhiy jabhalari asosiy o'rinni egallagan. O'quvchi ruhiyati, uni bilish faoliyatini o'rganish katta e'tibor beriladi. Geografiya ta'limi tadqiqotlari psixologlar ishtirokisiz deyarli amalga oshirilmaydi. Geografiya ta'limida turli matnlar, o'yinlar, imitatsiya keng qo'llaniladi. Masalan, o'quvchi biror kompaniya prezidenti sifatida fikrlaydi, ish yuritadi, biror muammoni hal qiladi, o'zixulosalar chiqaradi. Umuman bunda ta'limning asosiy maqsadi o'quvchilarni kelgusi hayotga, ya'ni ishbilarmonlikka tayyorlashdan iborat.

Dunyo miqyosida geografiya fani nafaqat tabiiy jarayonlarni o'rgatish, balki ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy holatlarni chuqur tahlil qilishga xizmat qiluvchi muhim fan sifatida e'tirof etiladi. Masalan, Finlyandiya, Germaniya, AQSh, Yaponiya kabi mamlakatlarda geografiya ta'limi zamonaviy pedagogik texnologiyalar, GAT (Geografik Axborot Tizimlari), raqamli xaritalar, multimedia vositalari va dala-tadqiqot ishlari bilan uyg'unlashtirilgan holda olib boriladi. Bunday yondashuvlar o'quvchilarda geografik bilimlarni chuqur o'zlashtirish, ularni hayotda qo'llay olish ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ayrim davlatlarda maktab geografiya darslari amaliyot bilan boyitilgan bo'lib, real hayotiy misollar asosida tahliliy va muammoli yondashuvlar qo'llaniladi. AQSh maktablarida, masalan, o'quvchilarga GIS dasturlari orqali o'z shahar yoki mintaqasini o'rganish imkoniyati beriladi. Germaniyada esa geografik ta'lim ekologik barqarorlik va iqlim o'zgarishlariga bag'ishlangan amaliy loyihalar bilan

to'ldiriladi. Finlyandiya ta'lim tizimida esa fanni o'rganish o'quvchilarning hayotiy tajribasi va shaxsiy qiziqishlari asosida tashkil qilinadi.

Ushbu xorijiy yondashuvlar O'zbekiston ta'lim tizimi uchun juda muhim ahamiyatga ega. Respublikamizda geografiya fanini o'qitishda ko'proq an'anaviy usullar qo'llaniladi, o'quvchilarning mustaqil tahlil qilish, axborotlarni vizual vositalar orqali tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga yetarlicha e'tibor berilmayapti. Shu sababli xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish va ularni moslashtirib joriy qilish o'quv jarayonini interaktiv, samarali va zamonaviy holatga keltiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Geografiya fanini o'qitishda xorijiy tajribalarni o'rganish va tatbiq etishda bir qator ilmiy manbalar tahlil qilinadi. Asosiy adabiyotlar sifatida xalqaro ilmiy jurnallar, ta'lim standartlari, metodik qo'llanmalar va ta'lim sohasidagi ilmiy maqolalar xizmat qiladi. Misol uchun, Finlyandiya, Germaniya, AQSH va Yaponiya ta'lim tizimlarida geografiya fanining o'qitilishi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar, amaliy tajribalar va innovatsion metodlar sharhlanadi.

Tahlil jarayonida asosiy e'tibor interfaol va loyiha asosida o'qitish metodlariga, raqamli texnologiyalardan foydalanishga (GIS, interaktiv xaritalar), hamda fanlararo yondashuvga qaratiladi. Shuningdek, o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rag'batlantirish, ekologik ongni shakllantirish va amaliy mashg'ulotlarga alohida urg'u beriladi.

Metodik jihatdan, xorijiy tajribalarni o'zlashtirishda taqqoslash, analitik va sintez metodlari keng qo'llaniladi. Ta'lim jarayonida olingan natijalar asosida samarali o'quv rejalari va dasturlar ishlab chiqiladi, bu esa geografiya ta'limining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Dunyoning ilg'or ta'lim tizimlariga ega davlatlarida geografiyani o'qitishda innovatsion uslublar keng qo'llaniladi. Masalan, Finlyandiyada ta'lim integratsiyalashgan, ya'ni geografiya boshqa fanlar bilan uyg'un holda o'qitiladi. AQShda GIS (Geographic Information System) texnologiyasi yordamida o'quvchilar xarita bilan ishlashni, tahlil qilishni va qaror qabul qilishni o'rganadilar. Germaniyada esa geografik ta'lim ekologiya, barqaror rivojlanish va resurslardan oqilona foydalanishga qaratilgan amaliy mashg'ulotlar bilan boyitiladi. Bu

tajribalarni o'zimizning ta'lim tizimiga moslashtirish orqali fan o'qitish samaradorligini oshirish mumkin. Buning uchun xorijiy dasturlarni tahlil qilish, o'qituvchilarni xorijiy tajriba asosida qayta tayyorlash, metodik qo'llanmalar yaratish zarur. Muammoni hal qilishning eng samarali yo'llaridan biri bu - raqamli texnologiyalarni dars jarayoniga tatbiq etishdir. Masalan, GIS va GPS texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilar atrof-muhit, geografik ob'ektlar, resurslar, joylashuv va masofani aniqlashni o'rganadilar. Virtual sayohatlar, 3D xaritalar, interaktiv testlar orqali o'quvchilar mavzuni vizual tarzda o'rganib, tezroq tushunadilar. Multimedia vositalar yordamida murakkab jarayonlar - tog'lar hosil bo'lishi, vulqonlar faolligi, iqlim zonalarini o'zgarishi kabi mavzularni tushuntirish osonlashadi.

Xorijiy tajribada geografiya fani orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilishi, muammoga yechim topishi kabi ko'nikmalari ustuvor hisoblanadi. Bu yondashuv bizning ta'lim tizimimizda ham joriy qilinishi lozim. Geografiyani o'qitishda xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, xorijiy maktablar bilan tajriba almashish, onlayn darslar, qo'shma loyihalar, vebinarlar tashkil etish orqali o'qituvchi va o'quvchilar bilim doirasini kengaytirish mumkin. Xorijiy tajribalarni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirib olish emas, balki ularni mahalliy sharoitga moslab ishlab chiqish muhim. Har bir mamlakat o'zining tabiiy-geografik sharoiti, madaniyati va ijtimoiy tizimiga ega. Shuning uchun o'quv materiallari ham ushbu omillarni hisobga olgan holda ishlab chiqilishi kerak.

Geografiya fani bo'yicha respublikamizda xorijiy mamlakatlarning ta'lim tajribasidan kelib chiqqan holda quydagi ishlarni amalga oshirish mumkin:

- dars jarayonida faollashtirish, muammoli hamda tadqiqot xarakteriga ega bo'lgan yangi g'oyalar yaratish;
- tizim yoki faoliyat yo'nalishini o'zgartirishga qaratilgan aniq maqsadlar qo'yish;
- noan'anaviy yondashuvlar, odatiy bo'lmagan tashabbuslar orqali harakatga keltiruvchi, ta'lim jarayonining sifatini kafolatlaydigan innovatsion metodlar yaratish va amaliyotga tatbiq etish;

- o'quv topshiriqlari, nostandart testlardan iborat bo'lgan darslik va o'quv qo'llanmalarni yaratish;
- o'qituvchi innovatsiyalarning mohiyatini to'la tushunishi va o'z faoliyatiga izchil tatbiq eta olishi zarur.

Xorijiy tajribani to'liq qabul qilish emas, balki uni mahalliy sharoitga moslashtirish muhim. Maktab atrofi, mahalla, shahar yoki qishloq hududlarini o'quv materialli sifatida o'rganish darslarni jonlantiradi. Har bir hududdagi tabiiy resurslar, muammolar va rivojlanish istiqbollari o'ld real ma'lumotlar asosida topshiriqlar ishlab chiqiladi. Xorijiy tajribalarning muvaffaqiyatli tatbiq etilishi uchun o'qituvchilarga doimiy metodik yordam zarur. Raqamli metodik platformalar yaratish va ularda o'qituvchilar o'z tajribasi bilan o'rtoqlashishi uchun imkoniyat yaratish maqsadga muvofiq bo'ladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Geografiya fanini xorijiy tajribalar asosida o'qitish natijasida o'quv jarayonida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi. Bunday yondashuv, avvalo, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning bilimlarini real hayot bilan bog'lash imkonini yaratadi. Xorijiy tajribalarda keng qo'llaniladigan GIS, GPS, interaktiv xaritalar va virtual dala mashg'ulotlari orqali o'quvchilarda geografik axborotni tahlil qilish, xarita bilan ishlash, muammoli hududlarni aniqlash kabi amaliy ko'nikmalar shakllanadi. Ular nazariy bilimlarni hayotda qo'llay oladigan darajaga yetadilar. Geografik jarayonlarni faqat yodlab olish emas, balki ularni tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, mintaqaviy farqlarni tushunish orqali o'quvchilarda tanqidiy tafakkur shakllanadi. Bu esa ularni kelajakda har qanday kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatli bo'lishlariga zamin yaratadi. Zamonaviy usullar, innovatsion texnologiyalar, xalqaro tajribalar asosida tashkil etilgan darslar samarali, interaktiv va tushunarli bo'ladi. Bu esa umumta'lim maktablaridagi geografiya fanining o'qitish sifatini oshirishga xizmat qiladi. Xorijiy tajribalardan foydalanish o'qituvchilarni o'z ustida ishlashga, yangi metodlarni o'rganishga undaydi. Ular darslarni interaktiv, hayotiy, vizual vositalar bilan boyitilgan shaklda olib borishni o'zlashtiradi. Natijada o'qituvchilarning pedagogik salohiyati oshadi. Geografiya fani boshqa fanlar bilan uzviy bog'lab o'qitilganda, o'quvchilarda

kompleks bilim va ko'nikmalar shakllanadi. Bu yondashuv ularning keng qamrovli dunyoqarashga ega bo'lishlariga yordam beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, xorijiy ta'lim tajribalari geografiya fanini o'qitishni zamonaviy, amaliy va interaktiv darajaga olib chiqishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ularni to'g'ri o'zlashtirish va mahalliy sharoitga moslashtirish ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va yosh avlodning ekologik ongini rivojlantirishga yordam beradi.

Geografiya fanini o'qitishda xorijiy tajribalarni o'rganish va amaliyotga tatbiq etish ta'lim sifatini yaxshilashda muhim omil hisoblanadi. Xorijiy mamlakatlarning ilg'or metod va texnologiyalari o'zining samaradorligi bilan ajralib turadi, ular o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qiladi. Bu tajribalar asosan zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish, amaliy mashg'ulotlar, loyiha asosida o'qitish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan.

Xorijiy ta'lim tizimlarida geografiya fani nafaqat nazariy bilimlarni berishga, balki o'quvchilarning mustaqil tahlil qilish, muammolarni hal etish, real hayotdagi geografik jarayonlarni anglash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv o'quvchilarda faollik va qiziqishni oshiradi, ular geografiyani faqat maktab fani emas, balki kundalik hayotda qo'llaniladigan amaliy bilim sifatida qabul qiladi.

O'zbekistonda ham geografiya fanini o'qitishda xorijiy tajribalarni moslashtirish va joriy etish zarur. Bu orqali o'qituvchilar malakasi oshadi, darslar sifat va samaradorligi ortadi, o'quvchilar esa yanada chuqur va keng qamrovli bilimlarga ega bo'ladi. Shuningdek, geografiya fanining boshqa fanlar bilan integratsiyasini kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va mustaqil loyiha ishlarini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Аргунова М.В. Экология и устойчивое развитие в системе образования / М.В.Аргунова // Наука и школа. - 2009. - N 2. - С.4-7.
2. Иванов Ю.В. Методика преподавания географии. –Брест: БрГУ, 2012- 420 с.

3. Mamatova Ya., Sulaymonova S. O'zbekiston mediata'lim taraqqiyoti yo'lida. (o'quv qo'llanma) –T.: «Extremum-press». 2015.
4. Nikadambaeva H.B. «O'zbekiston tabiiy geografiyasi» fanini o'qitish jarayoniga kompyuter va pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish bo'yicha uslubiy qo'llanma. – T.: O'zMU, 2011. – 115 b.
5. Шадиметов Ю. Ш. Актуальные проблемы экологического образования и воспитания. Монография. Ташкент. 2018. 245 с

UNIVERSAL O'QUV FAOLIYATLARINI AKS ETTIRUVCHI VA KONSTRUKTIV XUSUSIYATLARI

G'aybullayeva Nafisaxon Nosirjon qizi

Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalari universiteti

Namangan manzili o'qituvchisi

E-mail: nafisanosirjonqizi@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada universal o'quv faoliyatlarini aks ettiruvchi va konstruktiv xususiyatlari orqali shaxsni rivojlantirishda ijtimoiy muloqot, madaniy vositalar (til, belgilar, ramzlar), va faoliyat konteksti hal qiluvchi rol ekanligi ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: konstruktiv faoliyatni, shaxsiy refleksiya, self-efficacy, regulatsiya, axloqiy sezgi.

РЕФЛЕКСИВНЫЕ И КОНСТРУКТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЯТЕЛЬНОСТЕЙ

Аннотация: В статье научно обоснована важнейшая роль социальной коммуникации, культурных средств (языка, знаков, символов) и контекста деятельности в развитии личности через рефлексивные и конструктивные свойства универсальной учебной деятельности.

Ключевые слова: конструктивная деятельность, личностная рефлексия, самоэффективность, регуляция, моральная интуиция.

REFLECTING AND CONSTRUCTIVE FEATURES OF UNIVERSAL LEARNING ACTIVITIES

Abstract: This article scientifically substantiates the crucial role of social communication, cultural tools (language, signs, symbols), and the context of activity in the development of personality through the reflective and constructive properties of universal learning activities.

Keywords: constructive activity, personal reflection, self-efficacy, regulation, moral intuition.

KIRISH

Zamonaviy tadqiqotlarda aniqlanishicha, konstruktiv faoliyatni talab qiluvchi topshiriqlar (muammoli savollar, ochiq yakunli loyihalar, noan'anaviy yechimli mashqlar) o'quvchining prefrontal zonasini rag'batlantirib, ijodiy qaror qabul qilish va strategik fikrlashni faollashtiradi. Bu borada R. Sternberg shunday deydi:

“Ijodiylik bu – bir vaqtning o‘zida bilish, emotsional yondashuv va madaniy kontekstni uyg‘unlashtira olish qobiliyatidir”.

Bu yondashuv shuni ko‘rsatadiki, konstruktivlik shunchaki yangilik yaratish emas, balki bilimni kontekstual tarzda yangilash, uni o‘z hayot tajribasi bilan uyg‘unlashtirish qobiliyatidir.

Shaxsiy refleksiya va ijtimoiy konstrukt

Refleksiya shaxsiy tafakkurdan tashqariga chiqib, ijtimoiy maydonda ham o‘z ifodasini topadi. O‘quvchi o‘z fikrini jamoadagi muhokamada asoslab bera oladi, boshqalar pozitsiyasiga ochiq bo‘ladi, tanqidni qabul qiladi — bu esa ijtimoiy reflektivlikdir.

Bunday yondashuv orqali refleksiya faqat bilishga emas, balki shaxsiy va ijtimoiy identitetni anglashga ham xizmat qiladi. U ko‘p madaniyatli jamiyatda yashayotgan shaxs uchun muhim bo‘lgan ijtimoiy moslashuv, tolerantlik, va empatiyani shakllantiradi.

Shaxsiy rivojlanishning zamonaviy talqinlarida o‘quvchining agent sifatidagi roli – ya’ni o‘z hayotiy yo‘nalishini mustaqil belgilovchi, ongli harakat qiluvchi shaxs sifatidagi mavqei tobora dolzarb tus olmoqda. Universal o‘quv faoliyatlarining aks ettiruvchi va konstruktiv xususiyatlari ana shu agentlik holatini shakllantiruvchi psixopedagogik vositalardandir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIY

Reflektiv faoliyat orqali o‘quvchi o‘zining o‘quv harakatlariga nisbatan intellektual, emotsional va axloqiy javobgarlikni sezadi. Bu sezgi shaxsiy qaror qabul qilish, tanqidiy fikr bildirish va xulqini tahlil qilishda o‘z aksini topadi. Bu jarayonda shaxs o‘zini faoliyat ishtirokchisi sifatida emas, balki jarayon egasi sifatida ko‘ra boshlaydi. Bu esa shaxsiy agentlikning shakllanishidir.

A. Bandura bu holatni “self-efficacy”, ya’ni o‘z imkoniyatiga bo‘lgan ishonch orqali asoslaydi: “O‘z qobiliyatiga bo‘lgan ishonch shaxsning faoliyatga kirishishi, to‘sqinliklarga bardosh berishi va muvaffaqiyatga erishishidagi markaziy vositadir”.

O‘zini regulyatsiya qilish – bu refleksiya natijasida yuzaga keladigan tashqi talablar va ichki qadriyatlar o‘rtasidagi moslikni boshqarish faoliyatidir. O‘quvchi bilim oladi, unga nisbatan munosabat bildiradi, so‘ngra uni o‘z xatti-harakatiga

uyg'unlashtiradi. Bu uch bosqichli refleksiya strukturasi (bilim–munosabat–harakat) orqali kognitiv-emotsional barqarorlik yuzaga keladi.

Neyropsixologik nuqtai nazardan qaralganda, bu faoliyat prefrontal korteks va anterior cingulate cortex sohalarining faol ishtirokida yuz beradi – ya'ni bu refleksiya va qaror qabul qilish markazlari hisoblanadi. Bu markazlar shaxsga tanlov qilish, baholash va o'z harakatini qayta ko'rib chiqish imkonini beradi. Zamonaviy neyrobilimlar ko'rsatadiki, o'zini regulatsiya qilish qobiliyatiga ega o'quvchilar ko'proq natijadorlikka, barqaror ijtimoiy munosabatlarga, yuqori intellektual moslashuvga ega bo'ladi.

Madaniy ongli refleksiya va konstruktiv pozitsiya

O'quvchi shunchaki o'z faoliyatini emas, balki o'zini jamiyatda qanday ko'rishini, boshqalar uni qanday ko'rishini ham tushuna boshlaydi. Bu esa madaniy ongli refleksiya deb yuritiladi. O'quvchi "Mening harakatim jamiyatda qanday baholanadi?", "Bu bilimni qanday axloqiy mezon asosida baholayman?" kabi savollarni berishni o'rganadi.

Ushbu refleksiya orqali shaxsda konstruktiv pozitsiya qaror topadi. Endi u bilimni iste'mol qilmaydi, balki uni jamiyat ehtiyojlari, o'z qadriyatlari va ijtimoiy kontekst asosida qayta ishlab, qayta yaratadi. Bu esa nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy konstruktivlik darajasidir.

Shaxs rivojlanishi har doim madaniy-kontekstual vositalar bilan vositalashtirilgan faoliyat orqali yuz beradi. Bu fikr L.S. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan bo'lib, u bilim va rivojlanishni jamiyat va til bilan bog'liq holda tushuntiradi. Uning fikricha, "har bir yuqori psixik funksiyaning ijtimoiy ildizi mavjud. Ular dastlab insonlar o'rtasidagi faoliyatda paydo bo'ladi, keyinchalik ichki ong sifatida shakllanadi".

Bu nazariy asos universal o'quv faoliyatlarining aks ettiruvchi va konstruktiv xususiyatlari orqali shaxsni rivojlantirishda ijtimoiy muloqot, madaniy vositalar (til, belgilar, ramzlar), va faoliyat konteksti hal qiluvchi rol o'ynashini anglatadi.

Refleksiya bu kontekstda — o'quvchining o'zini ijtimoiy pozitsiyada anglash vositasi sifatida namoyon bo'ladi: "Men nima bilaman" emas, balki "Men bu bilimni jamiyatda qanday ishlataman?" degan savolga javob izlashdir.

Konstruktivlik esa bu bilimni o'quvchining ichki madaniy bagajiga asoslangan holda qayta tuzish, shaxsiy ma'noga ega shaklda modellashtirishdir.

Axloqiy refleksiya va ijtimoiy ongning shakllanishi

Refleksiya faqat bilimga emas, balki qadriyat va axloqiy mezonlarga ham yo'naltirilganda u shaxsiy rivojlanishda yanada chuqurroq qatlamni ochib beradi — axloqiy refleksiya. Bu shaxsda "Nima to'g'ri?", "Men bu bilimni jamiyatda qanday niyat bilan ishlataman?", "Men boshqalarning fikrini qanday inobatga olaman?" kabi savollar orqali ongli tanlovlar qilish malakasini shakllantiradi.

J.Restning "Axloqiy qaror qabul qilish modeli"ga ko'ra, shaxsda axloqiy fikrlash 4 bosqichda rivojlanadi:

1. axloqiy sezgi,
2. axloqiy fikrlash,
3. axloqiy niyat,
4. axloqiy harakat.

Bu to'rtlik refleksiya orqali ongli qarorga, konstruktivlik orqali esa konkret axloqiy harakatga aylantiriladi.

Ko'p qatlamli konstruktivlik: bilim, tajriba, jamiyat

Yagona konstruktivlik emas, balki bir necha qatlamli konstruktivlik mavjudligini ta'kidlagan olimlardan biri J. Bruner bo'lib, u bilimni "ixtiyoriy struktura" sifatida ko'radi: "Bilim — bu haqiqatning passiv nusxasi emas, balki shaxs va madaniyat o'rtasidagi faol interaktsiyaning mahsulidir".

Bu yondashuv asosida konstruktivlik uch qatlamda qaraladi:

1. Individual konstruksiya – o'quvchining o'z tajribasi asosida yaratgan bilim modeli;
2. Interpsixik konstruksiya – jamoaviy muloqot, muhokama, rollar almashinuvi orqali shakllanadigan bilim;
3. Madaniy konstruksiya – o'quvchining ijtimoiy-madaniy kontekstdagi o'z o'rnini anglash asosida shakllangan bilim.

Ushbu ko'p qatlamlilik shaxsni chuqur refleksiv, madaniy savodli, ijtimoiy faol va axloqiy barqaror inson sifatida rivojlantirishning negizidir.

Shaxs rivojlanishida refleksiya faqat mavjud bilim va harakatni anglash emas, balki ularni butunlay qayta ko'rib chiqish, ularning o'rniga yangisini shakllantirishga xizmat qilishi mumkin. Bu jarayon Mezirov (J. Mezirow) tomonidan transformativ o'rganish (transformative learning) deb ataldi.

Mezirov bu haqda shunday yozadi:

"Haqiqiy o'rganish insonning o'z tajribasini, qadriyatlarini, ishonchlarini qayta baholashi, shaxsiy paradigmalarni qayta shakllantirishi orqali yuz beradi".

Transformativ refleksiya o'quvchining o'zini va bilimni aks ettirish orqali yangicha ongli holatga o'tishini ta'minlaydi. Bu jarayon shaklan chuqur reflektiv siljishdir – o'quvchining bilimga emas, bilishga nisbatan munosabati o'zgaradi.

Transformativ refleksiya asosan quyidagi bosqichlarda kechadi:

1. Disorientatsion dilemma – mavjud bilim yoki pozitsiyaga shubha;
2. O'zini tanqidiy tahlil qilish – ichki refleksiya orqali izlanish;
3. Yangi tushunchani qabul qilish – mavjud pozitsiyani yangilash;
4. Harakat strategiyasini o'zgartirish – yangi pozitsiyada faoliyat.

Bu bosqichlar o'quvchini faqat bilim egasiga emas, balki bilim transformatoriga aylantiradi.

Ko'plab refleksiya texnikalari shakliy bo'lib qolmoqda: "nima o'rgandim?", "menga nima yoqdi?" kabi yuzaki savollar. Biroq haqiqiy refleksiya — bu semantik refleksiyadir, ya'ni o'quvchi bilimga qanday shaxsiy ma'no yuklaganini anglaydi.

Maktab o'quvchilari ko'pincha bilimni "tashqi topshiriq" sifatida qabul qiladilar. Semantik refleksiya orqali esa u bilimni ichki zarurat, shaxsiy o'sish vositasi, o'zligini anglash yo'li deb tushunadi.

Bu yondashuvda quyidagilar refleksiya mazmunini tashkil etadi:

- "Bu bilim men uchun qanday ahamiyatga ega?"
- "U mening dunyoqarashimni qanday o'zgartirdi?"
- "Men bu orqali qanday inson bo'lib yetishmoqchiman?"

Semantik refleksiya orqali o'quvchi o'zining shaxsiy ma'naviy tafakkurini faol holatda rivojlantiradi.

O'zgaruvchan o'quv muhiti va refleksiya-konstruksiya muvozanati

Zamonaviy maktab muhiti — bu barqarorlik emas, o'zgaruvchanlik muhitidir: texnologiyalar, bilim standartlari, ijtimoiy axloqiy mezonlar muntazam yangilanadi.

Shunday muhitda o'quvchi reflektivlik orqali barqaror ichki o'zlikni, konstruktivlik orqali esa o'zgaruvchan tashqi vaziyatga moslashuvchanlikni shakllantiradi.

Bu ikki jarayon o'rtasida muvozanat zarur:

- Refleksiya – shaxsning o'z printsiplari, qadriyatlari, axloqiy yadrosini mustahkamlaydi;
- Konstruktivlik – tashqi o'zgaruvchanlikka yangicha yondashuvni ishlab chiqadi.

Bu muvozanat o'quvchini zamonaviy muhitda ongli, barqaror, lekin moslashuvchan shaxs sifatida rivojlantiradi.

Zamonaviy ta'limda dars jarayoni tasodifiy ketma-ketlik emas, balki intellektual, emotsional va aksiologik rivojlanish bosqichlarini uyg'unlashtiruvchi psixopedagogik konstruktsiya sifatida qaralmoqda. Bu dizayn universal o'quv faoliyatlarining aks ettiruvchi va konstruktiv xususiyatlariga tayangan holda quriladi.

Quyidagi bosqichli struktura refleksiya-konstruktivlik asosidagi dars modelini ifodalaydi:

1. Kognitiv provokatsiya: o'quvchida bilishga ehtiyoj uyg'otiladi (savol, konflikt, muammo).
2. Reflektiv mulohaza: o'quvchi o'z pozitsiyasini anglaydi, bilgan-bilmaganini ajratadi.
3. Konstruktiv sintez: yangi bilim o'zlashtirilmaydi, balki yaratiladi, unga ma'no beriladi.
4. Madaniy kontekstga tatbiq: o'rganilgan bilim jamiyatdagi holatlar bilan bog'lanadi.
5. Refleksiya va o'z-o'zini baholash: shaxsiy o'sish, qaror qabul qilish, baholash.

Bu pedagogik struktura orqali o'quvchida quyidagilar yuzaga chiqadi:

- tafakkurning chuqurlashuvi (deep learning),
- o'zini ongli boshqarish (self-regulation),

- axloqiy refleksiya va mas'uliyat hissi,
- tashabbuskorlik va ijodiy qaror qabul qilish.

Kompetensiyaviy model: refleksiya va konstruktivlik mezonlari

Quyida aks ettiruvchi va konstruktiv faoliyatlarga asoslangan kompetensiyaviy rivojlanish modeli tasvirlanadi. Bu modelda har bir kompetensiya refleksiya va konstruktsiyaga tayangan holda aniqlanadi:

Kompetensiya turi	Refleksiya asosida ifodasi	Konstruktivlik asosida ifodasi
Kognitiv kompetensiya	O'rgangan bilimiga ongli munosabat bildiradi	Yangi bilim yaratishda mustaqil fikr bildiradi
Ijtimoiy kompetensiya	O'z ijtimoiy rolini tahlil qiladi	Ijtimoiy vaziyatlarda moslashuvchan harakatlar ishlab chiqadi
Aksiologik kompetensiya	O'z qadriyatlarini va tanlovlarini tanqidiy tahlil qiladi	Axloqiy pozitsiya asosida yangi muomala yo'nalishlarini yaratadi
Metakognitiv kompetensiya	O'rganish usullarini baholaydi	O'z o'rganish strategiyasini qayta loyihalaydi

Bu model asosida o'quvchining rivojlanishi sonli baho bilan emas, balki reflektiv-konstruktiv yondashuv orqali holatli baholanishi lozim. Ya'ni, o'quvchi "nima oldi" emas, "nima angladi", "nima yarata oldi", "nima o'zgartirdi" degan savollar orqali rivojlanadi.

Refleksiya va konstruktivlik asosida metodik intervensiyalar

Metodik intervensiya — bu o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning ongli, reflektiv va ijodiy ishtirokini faollashtirish uchun mo'ljallangan maqsadli ta'sirlar tizimidir. Quyida shunday interaktiv vositalar berilgan:

Refleksiya uchun:

- "Menimcha..." degan ibora asosida munozara kundaliklari

- Refleksiya matriksasi: “Nima bilaman – nimani bilmayman – nimani o’rganishim kerak?”
- Qiyin vaziyatlar ustida yozma tahlil: “Menga qiyin bo’lgan nima edi? Nima sababdan?”

Konstruktivlik uchun:

- “Ijodiy provokatsiya” texnikasi: har bir mavzuga qarama-qarshi g’oya ishlab chiqish
- “Teskari loyiha”: berilgan natijadan kelib chiqib, uni qanday yaratilganini o’ylash
- “Kreativ xatolik” texnikasi: ataylab noto’g’ri yechimdan to’g’risini toppish

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi o’quvchini mustaqil fikrlovchi, ongli va ijtimoiy jihatdan mas’uliyatli shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Bu maqsadga erishishda universal o’quv faoliyatlarining aks ettiruvchi (reflektiv) va konstruktiv (yaratuvchan) xususiyatlari yetakchi rol o’ynaydi. Ular orqali o’quvchi bilim olishdan tashqari, bilimni qanday egallaganini, nima uchun va qanday maqsadda foydalanishini anglaydi.

Refleksiya o’quvchining shaxsiy bilish strategiyasini anglashga, axloqiy pozitsiyasini aniqlashga va qaror qabul qilish mexanizmlarini chuqur tahlil qilishga asoslangan faoliyatdir. Bu jarayon shaxsning o’zini ongli tarzda boshqarish, o’z fikriga mas’uliyat bilan yondashish va ichki rivojlanish yo’liga o’tishini ta’minlaydi.

Konstruktivlik esa yangi bilimlar, qarashlar, g’oyalar va yechimlarni yaratish, shaxsiy tajriba asosida yangicha faoliyat modellarini ishlab chiqish qobiliyatidir. Bu xususiyat o’quvchini bilim iste’molchisi emas, balki bilim yaratuvchisi sifatida pozitsiyalashga xizmat qiladi.

Transformativ o’rganish nazariyasiga ko’ra, refleksiya orqali shaxs o’zining mavjud bilim va ishonch tizimini qayta ko’rib chiqadi, yangi dunyoqarashni shakllantiradi va ongli harakatlar zaminini yaratadi. Bu jarayon chuqur tahlil, shaxsiy sinov va axloqiy mulohazalarga asoslanadi.

Pedagogik dizayn jarayonida bu ikki xususiyat asosida tuzilgan model o’quv faoliyatini nafaqat intellektual, balki madaniy, ijtimoiy va emotsional kontekstlarda

ham boyitadi. Bu esa o'quvchini ijtimoiy barqarorlikka, madaniy ong va fuqarolik faolligiga tayyorlaydi.

Refleksiya shaxsning ichki dunyosiga chuqur kirish, o'z harakatlarini tahlil qilish va kelajakdagi strategiyalarni shakllantirish vositasidir. Bu faoliyat orqali o'quvchi o'zini shaxs sifatida anglaydi, jamiyatdagi o'rnini tushunadi va o'z rivojlanishini rejalashtira boshlaydi.

Konstruktivlik esa o'zini jamiyatda faol ishtirokchi sifatida namoyon qilish, mavjud ijtimoiy muammolarga individual yechimlar ishlab chiqish, innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish imkonini beradi. Bunday faoliyat o'quvchining ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaradi.

Reflektiv va konstruktiv faoliyatlar orqali shakllangan kompetensiyalar o'quvchining ijtimoiy, axloqiy, kognitiv va madaniy jihatdan integratsiyalashgan rivojlanishini ta'minlaydi. Bu esa zamonaviy ta'limning poydevoriy talabi — shaxsga yo'naltirilganlik prinsipiga to'liq mos keladi.

Universal o'quv faoliyatlari zamonaviy ta'lim paradigmasida shaxsiy rivojlanishning negizi sifatida qaralmoqda. Bu faoliyatlar orqali o'quvchining tafakkuri, hissiyoti, ijtimoiy munosabati va aksiyologik dunyoqarashi uyg'un rivojlanadi. Aks ettiruvchi (reflektiv) faoliyat o'quvchining o'z bilimiga, qarorlariga, xatti-harakatlariga ongli nazar bilan qarashiga asoslanadi. Bu esa shaxsda metakognitiv kompetensiyalarni shakllantiradi.

Konstruktiv faoliyat — o'quvchining yangi bilimlar yaratish, muammoli vaziyatlarga noan'anaviy yechimlar taklif qilish qobiliyatidir. Bu faoliyat orqali shaxs ijodiylik, tashabbuskorlik va strategik tafakkur kabi sifatlarni o'zida mujassamlashtiradi.

Vygotskiyning madaniy-tarixiy konsepsiyasi asosida qaralganda, refleksiya — bu o'quvchining ijtimoiy kontekstdagi pozitsiyasini anglash vositasidir. Bandura ta'kidlaganidek, refleksiya orqali shaxs 'self-efficacy' — o'z harakatlariga ishonch hosil qiladi, bu esa faollik va mas'uliyatni oshiradi.

Bruner fikriga ko'ra, bilim bu — shaxs va madaniyat o'rtasidagi faol interaktsiya mahsuli bo'lib, konstruktiv faoliyat bu jarayonning markaziy omilidir. Semantik refleksiya — o'quvchining bilimga shaxsiy ma'no yuklash faoliyati. Bu

bilimni chuqurroq anglashga, uning qiymatini individual tajriba bilan bog'lashga yordam beradi. Aksiologik yondashuvda refleksiya va konstruktivlik shaxsning axloqiy qarorlar qabul qilishdagi asosiy mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Kompetensiyaviy yondashuvda refleksiya — metakognitiv monitoring, konstruktivlik esa — ijodiy rekonstruksiya vositasidir. Bu holat o'quvchini doimiy rivojlanish sari yo'naltiradi. Gender jihatdan yondashilganda, o'g'il va qiz bolalarda refleksiya va konstruktivlik faoliyatlari turlicha namoyon bo'ladi, bu individual metodik yondashuv zaruratini keltirib chiqaradi.

Boshlang'ich sinfda aks ettiruvchi faoliyatlar o'yinlar, dialoglar, situatsion muammolar orqali beriladi; konstruktivlik esa drammatizatsiya, ijodiy topshiriqlar orqali shakllantiriladi.

Transformativ o'rganish jarayonida refleksiya shaxsning mavjud bilim paradigmasini yangilashga olib keladi. Refleksiya va konstruktivlik asosida tashkil etilgan pedagogik dizayn o'quvchining mustaqil qaror qabul qilish, o'z harakatini boshqarish, va o'zgaruvchan muhitda erkin harakat qilishiga imkon yaratadi. Monitoring va baholash tizimida refleksiya — o'z holatini tahlil qilish, konstruktivlik esa — o'quvchini rivojlantirish yo'llarini taklif etish orqali amalga oshiriladi.

Refleksiya va konstruktivlikning zamonaviy bilim nazariyasidagi (epistemologik) o'rni

Shaxsning rivojlanishida refleksiya va konstruktivlik ko'pincha faqat metodik vosita sifatida qaraladi. Ammo epistemologik yondashuvda ular bilimning mazmuni va shakliga nisbatan ongli munosabat sifatida talqin qilinadi. Ya'ni, bu faoliyatlar shaxsning "men nimani bilaman?" degan savoldan "men bu bilimni qanday anglayapman?" degan bosqichga o'tishini bildiradi.

Refleksiya bu kontekstdan qaralganda — bilish jarayonini boshqarish emas, balki bilimning strukturasi, asoslari, doirasi va ishonchliligini baholash qobiliyatidir. Bu jarayon, ayniqsa, zamonaviy informatsion ortiqcha yuklama davrida (information overload) bilimni filtrlash, kontekstualizatsiya qilish va qiymat yuklash vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Konstruktivlik esa bilimni shunchaki egallash emas, balki individual bilim arxitekturasini qurish faoliyatidir. Har bir yangi o'zlashtirilgan tushuncha shaxsning mavjud bilim modeli bilan qanchalik integratsiyalashadi — bu konstruktiv tafakkurning asosiy mezonidir. O'quvchi o'rgangan bilimni o'z fikr tizimi va madaniy asoslari bilan qayta quradi.

Kognitiv psixologik nuqtai nazar: refleksiya — intellektual metanazor

Reflektiv faoliyat kognitiv yondashuvda metashuuriy darajadagi intellektual monitoring sifatida talqin etiladi. Ya'ni, bu oddiy tafakkur emas, balki tafakkur ustidan mulohaza yuritish — tafakkurning o'zini kuzatish, baholash, yo'naltirishdir. Psixologik jihatdan bu faoliyat prefrontal miya strukturasi (xususan, dorsolateral prefrontal korteks) bilan bog'liq bo'lib, insonni qaror qabul qilish, qarama-qarshiliklarni hal etish, strategiya tanlashga yo'naltiradi.

Bu asosda o'quvchining reflektivligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- bilimni o'ziga xos tarzda tuzishda (ya'ni unga shaxsiy ma'no yuklashda);
- o'z bilish faoliyati ustidan nazorat olib borishda;
- o'z xatolarini anglab, ularni tuzatish rejasini ishlab chiqishda;
- bilimlar o'rtasidagi bog'liqlikni izlashda.

Integrativ o'rganish va ko'p qatlamli konstruksiya

Refleksiya va konstruktivlik eng yuqori darajada o'z ifodasini integrativ o'rganishda topadi. Bu yondashuvda bilimlar bir-biridan ajralgan faktlar sifatida emas, balki tarmoqlangan, kontekstual va shaxsiylashtirilgan ma'nolar tarmog'i sifatida namoyon bo'ladi.

Masalan, biror tarixiy hodisani o'rganayotgan o'quvchi uni shunchaki fakt sifatida emas, balki hozirgi zamon bilan bog'liq, o'z axloqiy mezonlari asosida baholovchi va o'z hayotiy tajribasiga qiyoslovchi pozitsiyadan yondashadi. Bu — chuqur integratsiyalangan konstruktivlikdir.

Bu turdagi o'rganishda o'quvchi:

- o'z shaxsiy tarixiy va madaniy kontekstini hisobga oladi;
- bilimlarni boshqa fanlar va real hayotdagi hodisalar bilan bog'laydi;
- bilim asosida harakat strategiyalarini ishlab chiqadi.

Shu tarzda, refleksiya — ichki tizimlashtiruvchi, konstruktivlik — tashqi tuzilmalarni qayta quruvchi vosita sifatida ishlaydi. Bu integratsiya o'quvchining bilim olish jarayonini chuqurroq, mazmunliroq va doimiy o'sishga yo'naltirilgan holatga olib keladi.

Aks ettiruvchi ta'lim — bu o'quvchining o'z fikriga tanqidiy yondashuvi, o'rganganlarini baholay olishi, o'z faoliyatini anglay olishi demakdir. Psixolog V. I. Zagvyazinskiyning ta'kidlashicha, "pedagogik faoliyatning metodologik poydevori — bu o'qituvchining o'z faoliyatiga nisbatan refleksiv munosabati" bo'lishidir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida refleksiya hali shakllanayotgan bo'lishi mumkin, biroq universal ta'lim faoliyatlari orqali bu salohiyatni asosiy fazilat sifatida rivojlantirish mumkin:

- O'z xatti-harakatlarini baholash;
- Muammoni hal qilish jarayonini tahlil qilish;
- Bilimlarni hayotiy tajriba bilan bog'lash.

Bu jihatlar shaxsni "biluvchi" emas, balki "bilish faoliyatini anglay oluvchi" subyekt sifatida shakllantiradi.

Konstruktiv (yaratuvchi) xususiyatlar

Konstruktivlik — bu shaxsning mavjud bilim asosida yangi g'oya, muammo yechimi, faoliyat shaklini mustaqil ravishda yaratish qobiliyatidir. Konstruktiv o'quv faoliyati:

- O'quvchining ijodiy tafakkurini shakllantiradi;
- Muammolarga yangicha yondashuvni rag'batlantiradi;
- O'z-o'zini ifodalashga imkon beradi.

A. G. Asmolovning fikricha, "har qanday shaxs taraqqiyoti — bu o'z hayotining muallifi bo'lish yo'li". UNIVERSAL TA'LIM FAOLIYATLARI orqali o'quvchiga shunday imkoniyatlar beriladi.

Reflektiv va konstruktivlik integratsiyasi

Shaxs rivojlanishida eng samarali yondashuv — bu aks ettiruvchi va konstruktivlikning uyg'un integratsiyasidir. Refleksiya orqali o'quvchi mavjud holatni anglaydi, konstruksiya orqali esa uni o'zgartiradi. Bu ikki omil orqali o'quvchi:

- O'z ta'limini o'zi boshqaradi;
- O'z nuqtai nazarini asoslay oladi;
- Hayotiy pozitsiyani ongli ravishda tanlaydi.

Tanqidiy yondashuv

Ayrim holatlarda o'quv jarayonida UOF faqat "intellektual amaliyot" sifatida tushuniladi. Bu esa ularning shaxsiy rivojlanishdagi aks ettiruvchi va yaratuvchanlik imkoniyatlarini cheklaydi. Ayniqsa, bosqichli refleksiya (oldindan rejalash, faoliyatni bajarish va natijani tahlil qilish) jarayonlari yetarlicha e'tiborga olinmagani bois, shaxsda "o'z ustida ishlash" mexanizmlari rivojlanmay qolmoqda.

Shu sababli, UOFni tashkil etishda quyidagilar zarur:

- Metakognitiv strategiyalar (o'ylab-o'rganish, muammolarni anglash);
- Diagnostik savollar va mustaqil mulohaza;
- Faol o'yinlar va tajriba asosidagi o'rganish (experiential learning).

Universal o'quv faoliyatlari shaxsning rivojlanishida nafaqat bilim va ko'nikmalarni egallash vositasi, balki uning refleksiv tafakkuri va konstruktiv salohiyatini shakllantiruvchi asosiy pedagogik mexanizm sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda o'z-o'zini anglash, faoliyat natijasini tahlil qilish, muammolarni hal qilish va yangilik yaratish kabi sifatlarning rivojlanishi ularning intellektual va ma'naviy shakllanishi uchun zarur poydevor hisoblanadi.

Refleksiya orqali o'quvchi o'z fikrini mustaqil tahlil qilishga, konstruktsiya orqali esa ijodiy qarorlar qabul qilishga o'rgatiladi. Bu ikki komponentning uyg'unligi shaxsni faol, ongli va maqsadga yo'naltirilgan subyekt sifatida shakllantiradi. Bunday ta'lim modeli o'quvchining mustaqil qaror qabul qiluvchi, jamiyatda faol ishtirok etuvchi va o'z taqdiriga mas'uliyatli munosabatda bo'luvchi shaxsga aylanishiga xizmat qiladi.

XULOSA

Shu bois, pedagogik amaliyotda universal o'quv faoliyatlarini tashkil etishda reflektiv yondashuv bilan birga konstruktiv ijodiylikni ham qamrab oluvchi kompleks metodologik asoslar ishlab chiqilishi zarur. Aks holda, shaxs rivojlanishi

biryozlama — faqat bilimlar darajasida qolib ketadi va pedagogik jarayonning tarbiyaviy, ijtimoiy va madaniy maqsadlariga to'laqonli erishilmaydi.

Birinchidan, universal faoliyatlar nazariy jihatdan faoliyatga asoslangan yondashuv, konstruktivistik metodologiya, kompetensiyaviy model, sotsiokultural konsepsiyalar bilan uzviy bog'langan. Bu yondashuvlar o'zaro integratsiyalashgan holda o'quvchining bilim olishdan tashqari, o'zini anglash, mustaqil harakat qilish, mas'uliyatli qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, metodologik nuqtai nazardan universal ta'lim faoliyatlari ta'limning individuallashtirilgan, interaktiv, reflektiv va integratsiyalashgan tamoyillari asosida amalga oshiriladi. Ular orqali shaxsiy tajriba bilan umumiy bilim, dars jarayoni bilan tarbiyaviy kontekst, axloqiy ong bilan ijtimoiy mas'uliyat o'zaro bog'lanadi.

Uchunchidan, universal ta'lim faoliyatlari faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki shaxsning to'laqonli kamoloti, ijtimoiy-hissiy rivoji, estetik dunyoqarashi, mehnatga munosabati, hayotiy pozitsiyasi va fuqarolik ongini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa ularni boshlang'ich ta'lim bosqichida shaxsga qaratilgan pedagogik yondashuvning poydevori sifatida talqin etishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Mirziyoyev SH. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: O'zbekiston, NMIU, 2016.
2. Mirziyoyev SH. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. –T.: «O'zbekiston». 2017. –48 b.
3. Mirziyoyev SH. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari [Matn]. –T.:
4. Toshxo'jayev X. X. Pedagogik jarayon va tarbiya metodologiyasi. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. – 132 b. – B. 73.
5. Xolmurodov R. B. O'qituvchini kasbiy tayyorlashda metodologik asoslar. – Toshkent: TDPU, 2022. – 118 b. – B. 105.
6. Asmolov A. G. Psixologiya lichnosti. – Moskva: Smysl, 2002. – S. 184
7. Jo'raqulov G'. Tarbiyaviy jarayon metodologiyasi va amaliyoti. – Toshkent: TDPU, 2021. – 108 b. – B. 53.
8. Jo'raqulov G'. Tarbiyaviy jarayon metodologiyasi va amaliyoti. – Toshkent: TDPU, 2021. – 108 b. – B. 53.
9. Леднев В. С. Образование как целостный процесс. – Москва: Просвещение, 1991. – 176 с. – С. 88.

10. G'aybullayeva N.N. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida universal ta'lim faoliyatini shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirish nazariyasi va amaliyoti - Buxoro: Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar (2024 йил №6) ISSN 2181-1709 (P)
11. G'aybullayeva N.N. "Boshlang'ich sinf o'quvchilarini qarama-qarshiliklar asosida ijodkorlik faoliyatini shakllantirish yo'llari" In Volume1,issue7of Results of National Scientific Research Journal 2022 ISSN 2181-3639 Uzbekistan 21.10.2022

AXLOQIY TARBIYANING PEDAGOGIK QARASHLARI

Nomanov Kozim Komoliddinovich

University of Business and Science

Pedagogika va Psixologiya kafedrasi o'qituvchisi.

nomanov.kozim84@gmail.com

+998945904011

Annotatsiya. Axloq shaxs tarbiyasiga kompleks yondashuvning ajralmas qismidir. Axloq - bu shaxsning jamiyatdagi xulq-atvor qoidalarini bajarishini ta'minlaydigan ma'naviy va ma'naviy fazilatlar yig'indisidir. Axloqiy tarbiyada hal qiluvchi rolni ijobiy axloqiy tajriba o'ynaydi, uni to'plash uchun bolalarning muloqoti va birgalikdagi faoliyati alohida ahamiyatga ega

Kalit so'zlar: axloqiy tarbiya, axloqiy me'yorlar, axloq qoidalari, tarbiya, xulq-atvor, axloqiy ta'limot.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ

Аннотация. Мораль-неотъемлемая часть комплексного подхода к воспитанию личности. Мораль-это совокупность духовных и нравственных качеств, обеспечивающих соблюдение человеком правил поведения в обществе. Решающую роль в нравственном воспитании играет положительный нравственный опыт, для его накопления особое значение имеет общение и совместная деятельность детей

Ключевые слова: нравственное воспитание, моральные нормы, правила поведения, воспитание, поведение, нравственное учение.

PEDAGOGICAL VIEWS ON MORAL EDUCATION

Annotation. Morality is an integral part of the complexion of personality education. Morality is the sum of spiritual and spiritual qualities that ensure the fulfillment of the rules of behavior of an individual in society. A decisive role in moral education is played by a positive moral experience, the communication and joint activities of children are of particular importance for its accumulation

Keywords: moral education, moral standards, ethics, upbringing, behavior, moral doctrine.

KIRISH

So'zning keng ma'nosida axloqiy tarbiya muammosi insoniyat taraqqiyotining butun yo'lida qo'yilgan muammolardan biridir. Har qanday davr ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotning o'ziga xos vazifalariga muvofiq, axloqiy tarbiya va bilim

madaniyatini shakllantirish zarurligini taqozo etadi. Farzandlar ota-onalarining faxri. Va ular uchun hamma narsa yoqimli va azizdir. Ammo ular har doim ham bolaning jozibadorligi nafaqat uning tashqi ko'rinishida emas uning axloqiy tarbiyasida ekanligini chuqur anglashimiz zarur. Axloqiy tarbiya jarayoni - bu pedagogik faoliyatning samaradorligi va sifatiga, bola shaxsini axloqiy tarbiyalashning to'g'ri darajasiga erishishga qaratilgan tarbiyachi va jamoa o'rtasidagi izchil o'zaro munosabatlar majmuidir. Axloq shaxs tarbiyasiga kompleks yondashuvning ajralmas qismidir. Bolalarni erta tarbiyalash asoslari oilada beriladi. Bolalarning boshlang'ich ta'limidagi ta'sirchan kuch bu oilaviy tartib, ya'ni ularning munosabatlari, ota-onalarning xatti-harakatlari, ma'naviy va siyosiy darajasi, xulq-atvor madaniyati, oilaviy daromad, yashash sharoitlari va boshqalar. Buyuk mutafakkir butun hayoti va faoliyati davomida inson hayotining asosi bo'lgan ma'naviy-axloqiy tarbiyaga katta e'tibor beradi. U yosh avlodni tarbiyalash uchun vaqt va kuch sarflamaslikka chaqiradi. Shoir inson huquqlari, uning sha'ni va qadr-qimmatini ham himoya qilgan. U yovuzlikka, odamlarning kamsitilishiga va odamlarning tinch va ijodiy hayotini buzadigan ijtimoiy ofatlarga qarshi turadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Rus pedagogi I.F.Xarlamovning fikricha, "axloqni shakllantirish axloqiy me'yorlar, qoidalar va talablarni insonning xulq-atvori haqidagi bilim, ko'nikma va odatlarga aylantirish va ularga qat'iy rioya qilishdan boshqa narsa emas". Psixologik tadqiqotlarning aksariyatida axloqiy rivojlanish muammosi individual ong doirasida ko'rib chiqiladi: yaxshilik va yomonlik, to'g'ri va noto'g'ri harakatlar haqidagi g'oyalar. Bu yondashuv J.Piaget tomonidan asos solingan va kognitiv psixologiyaning asosiy oqimida keng tarqaldi. Ushbu yo'nalish doirasida axloqiy mulohazalar g'oyalar, baholashlar va boshqalarni rivojlantirish bo'yicha ko'plab ma'lumotlar olindi. J.Piaget tufayli axloqiy ong, ehtimol, tadqiqotning eng eng tarqalgan sohasiga aylandi. Xuddi shunday tendentsiya pedagogikada ham mavjud. Axloqiy (yoki ijtimoiy-emotsional) ta'lim maktabgacha ta'lim dasturlarining ko'pchiligining muhim qismidir. Xulq-atvorning axloqiy va huquqiy normalari mavjud. Axloqiy me'yorlar insonni muayyan harakat va harakatlarga undaydi. Ular jamiyat, jamoa, boshqa odamlar bilan munosabatlar tartibini nisbatan mustaqil ravishda tanlashga imkon

beradi, xulq-atvorning huquqiy normalari qonunda mustahkamlangan aniq belgilangan xatti-harakatlar normalari. Bolani tarbiyalash oiladan boshlanadi. Shuning uchun oiladagi vaziyat, ota-onalarning bolaga munosabati oilaviy hayotning iqlimiga bog'liq. Bu, o'z navbatida, jamiyatda ma'naviyatni shakllantirish uchun asosdir. Ota-onalar va boshlang'ich ta'limda jamoat ma'naviyatining ahamiyati juda katta. Bolalarni milliy qadriyatlar, xususan, Sharq mutafakkirlari qoldirgan boy meros asosida tarbiyalash muhimdir. Buyuk mutafakkirlarimizning asarlarida go'daklik davridagi bolalar kattalar va qariyalarga hurmat, ota-onalarga alohida hurmat, yoshlarga hurmat kabi buyuk qadriyatlarimiz asosida mehnatga da'vat etiladi.

Bizning buyuk mutafakkirlarimiz Muhammad Xorazmiy, Abu Bakr razi, Abu Rayhon Beruniy, Farobi, Ibn Sino, Umar Xayyom, Mirzo Ulug'bek, she'riyat sultoni Mir Alisher Navoiy, shuningdek, diniy bilimlarni ensiklopedik bilimlar bilan birlashtirgan Imom Buxoriy, Imom at-Termozi. Naqshband, Xo'ja Ahmad Yassaviy, Zohiriddin Muhammad Bobur ijodidan zavqlanib, ta'lim va pedagogik kuchga ega. Ko'p asrlar davomida o'quvchilarning ongini zabt etgan fors-tojik adabiyoti klassiklarining pedagogik qarashlari o'ziga xos xususiyatlarga ega va ta'limning barcha jihatlarini qamrab oladi. Ushbu asarlar bolalar va yoshlarni insonparvarlik va yuksak axloq ruhida tarbiyalashga chaqiradi; ularda kamtarlik, xushmuomalalik, sezgirlik, mehnatsevarlik, saxiylik, do'stlik va do'stlik tuyg'ularini uyg'otish; ularga jasorat, dushmanlardan nafratlanish, Vatanga fidokorona muhabbat va uning farovonligi uchun fidoyilikni o'rgatish. Klassiklar doimo fanlarni o'zlashtirish, shaxsning fiziologik va jismoniy rivojlanishi zarurligi haqida gapirishgan. Sharq mutafakkirlarining ba'zi axloqiy qarashlari:

Abdulla Avloniy "Gullagan yer va axloq" kitobida u adolat kabi axloqiy tamoyilni ta'kidlagan. Avloni odillikni asarda halollik va so'zda rostgo'ylik deb atagan. U g'azab, shahvat, jaholat, shafqatsizlik, ahmoqlik, dangasalik, takabburlik, adovat, tuhmat, g'iybat, qo'rqqoqlik, nafrat, janjal, ochko'zlik, zo'ravonlikni qoraladi.

Abu Nasr Farabiy. O'rta asrlar sharqidagi ilg'or ijtimoiy-filozofiya yo'nalishining asoschilaridan biri. Farabiy inson ma'naviyatining eng yuqori bosqichi ruh, aql va fikrlash ekanligiga ishongan. Uning fikricha, sezgi organlari, yurak va

miya tug'ilishdan boshlab odamga beriladi va boshqa barcha xususiyatlar hayot jarayonida olinadi. U insonni, uning shaxsiyatini shakllantirishda tarbiyaga, ayniqsa ma'naviy va axloqiy jihatdan katta ahamiyat bergan.

Yusuf Xos Hojib (Yusuf Balasaguni). U o'zining estetik qarashlarini bayon etgan va ularni ko'targan "yaxshi bilim" (Kutadg'u-bilig) she'ri bilan mashhur. Unda u o'zining estetik qarashlarini bayon qildi, o'z davrining axloqiy muammolarini ko'taradi, bizning davrimizga mos keladi. U ilm-fan va ilmiy bilimlarni qo'llab-quvvatladi, ma'rifatga chaqirdi, jaholatga qarshi bor kuchi bilan kurashdi. O'z asarida u hayotdagi bilimlarning mohiyati va ahamiyatini ochib berdi. Uning ta'kidlashicha, bilim unga intilgan har bir kishiga keng yo'l ochadi. Mutafakkir o'z asarlarida axloq masalalarini ko'taradi. Bu toifalar va tamoyillar. Ta'lim muammolarini alohida ta'kidlaydi. Ochko'zlik, ochko'zlikni qoralaydi. Shu bilan birga, u saxiylikni maqtaydi. Sharq mutafakkirlarining fikrlari, ularning qarashlari ko'p asrlar davomida ko'plab avlodlarning dunyoqarashini boyitadi. Ular bugungi kunda ham o'z ta'sirini yo'qotmadilar. Va shuning uchun ular yosh avlodni tarbiyalashning eng muhim vositasidir.

Axloqiy ta'limotlar tarixi falsafiy axloqiy ta'limotlarning tarixiy sharhidir. Falsafiy ta'limotlarga diniy yoki aniq ilmiy (sotsiologik, etnologik, pedagogik va boshqalar) dan farqli o'laroq, dunyoga falsafiy qarash doirasida shakllangan ta'limotlar kiradi. Ularning axloqiy xususiyat sifatida identifikatsiya qiluvchi xususiyati yaxshilik, yomonlik, burch, adolat, vijdon va boshqalarning axloqiy tushunchalaridir. Falsafiy jihatdan ular inson xatti-harakatlarini unga ongli va individual mas'uliyatli xarakterni beradigan cheklangan qiymat asoslari nuqtai nazaridan ko'rib chiqishlari bilan amalga oshiriladi (falsafa tarixida bunday chegara asoslarini inkor etishning o'zi ularning o'ziga xos xususiyatidir). Ular, qoida tariqasida, inson hayotining ozmi-ko'pmi batafsil ratsional asosli axloqiy dasturini o'z ichiga oladi. Qanday qilib munosib yashash kerakligi haqidagi savol falsafaning abadiy savollari orasida eng muhim, hatto eng muhimlaridan biridir.

XULOSA

Bugungi kunda ular axloq, jamiyatning ma'naviy va axloqiy tiklanishi haqida ko'p gapirishadi, ammo axloq ilmi sifatida axloqqa etarlicha murojaat qilishmaydi.

Axloq har doim hech qachon axloqiy asoslarsiz amalga oshirilmagan haqiqiy insoniy munosabatlar dunyosida qoladi. XI-asrgacha ko'plab mutafakkirlar axloqda jamiyatning eng katta qadr-qimmatini ko'rishgan va uni oqlash, himoya qilish va voizlik qilish uchun qo'llaridan kelgancha harakat qilishgan. Bundan tashqari, axloq deganda odamlarning individual mas'uliyatli xatti-harakatlari sohasini tartibga soluvchi hayotning ma'lum qonunlari tushunilgan. Umuman o'zbek milliy madaniyati, shu jumladan axloqiy madaniyati ham tarixiy ildizlarga ega bo'lib, ular asrlarga borib taqaladi. Tabiiyki, axloqiy fikr asrlar davomida o'ziga singib ketgan va u yoki bu tarixiy bosqichga xos bo'lgan ijtimoiy jarayonlarning chuqur mohiyatini aks ettirgan, u yoki bu tarzda ularga javob bergan. O'sha uzoq vaqtlarda jamiyatning axloqiy madaniyati aks etgan birinchi asarlar paydo bo'ldi. Insonning axloqiy tarbiyasida ijtimoiy muhit, ularning falsafiy pozitsiyalariga asoslanib, ular intellektual va axloqiy tarbiya, axloq va mantiq muammolariga katta e'tibor berishdi. Abdulla Avlonining ijodi axloqiy toifalarga alohida e'tibor qaratadi. "Gullaydigan chekka va axloq" kitobida ushbu toifalarga ta'rif berilgan. "Vijdon-bu bizning ruhimiz va ongimizga ta'sir qiladigan introspektsiya hissi, ruhning qudratli kuchi hissi. Biz har bir harakatimizni, har bir harakatimizni, ularning zarari yoki foydasini vijdon bilan baholaymiz. Vijdon insonning ongi va tafakkurining mezonidir, uning asosida inson o'z kamchiliklarini o'lchaydi, ushbu mezon asosida boshqalarning harakatlari va harakatlarini baholaydi. Vijdon yaxshi xulq-atvorning asosiy va manbai bo'lib, har bir insonning xatti-harakatlari va harakatlarini aks ettiruvchi toza oynadir va kim bu oynaga hushyor nigoh bilan qarasa, xatolari va kamchiliklarini tuzatishga harakat qilsa, u ustida ko'p ishlaydi va unga vaqt qolmaydi.

Yuqorida aytib o'tilgan g'oyalar qadimgi zamonlarda o'tmishdagi mutafakkirlarimiz tomonidan bir necha bor ta'kidlangan va hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan Axloqiy me'yorlarni buzish jamoatchilik tomonidan qoralash bilan birga keladi, huquqiy normalarni buzish jinoiy jazoga, qonun oldida javobgarlikka olib keladi. Madaniyat tarixida axloqiy tarbiyani tushunishda to'rtta asosiy an'analar rivojlangan: 1) paternalistik (axloqiy tarbiya kattalarga hurmat sifatida); 2) diniy va cherkov (axloqiy tarbiya e'tiqod hokimiyatini saqlash sifatida); 3) tarbiyaviy (ilmiy bilimlarni egallash natijasida axloqiy tarbiya); 4) kommunitar (axloqiy tarbiya

kollektivizm tuyg'usini shakllantirish jarayoni sifatida). Axloqiy tarbiyaning psixologik-pedagogik jarayon sifatidagi mohiyatini to'liq anglash; axloqni shakllantirish "mexanizmlari"ni bilish; xulq-atvor madaniyatini shakllantirish bo'yicha ishlarni rejalashtirish qobiliyati, axloqiy tarbiyaning yo'llari va vositalarini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq eta olish; Axloqiy tarbiyada hal qiluvchi rolni ijobiy axloqiy tajriba o'ynaydi, uni to'plash uchun bolalarning muloqoti va birgalikdagi faoliyati alohida ahamiyatga ega. Ammo tajriba faqat xatti-harakat yuqori maqsadlar uchun amalga oshirilganda maqsadga olib keladi. Biz axloqiy g'oyalar va xatti-harakatlarning muvaffaqiyatli shakllanishi uchun quyidagilar zarur degan xulosaga keldik: Axloq - bu shaxsning jamiyatdagi xulq-atvor qoidalarini bajarishini ta'minlaydigan ma'naviy va ma'naviy fazilatlar yig'indisidir. Axloq axloqda "axloq" tushunchasining sinonimi hisoblanadi. Kattalardagi axloqiy rivojlanishning barcha turlari mavjud, ammo bolalar va o'smirlarda ularning har birining ma'nosi farq qilishi mumkin. O'smirni beadab xulq-atvorga undaydigan hayotning og'ir haqiqatlari bilan to'qnash kelganda hamdardlik yo'qolishi mumkin. Aksincha, tushuncha va tamoyillarga asoslangan axloqni, masalan, nufuzli pedagoglar bilan suhbatda mustahkamlash mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Odilxanovich S.Q. et al. MAKTABGACHA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH //PEDAGOGS jurnali. -2022. -T. 5. -No. 1. -C. 395-400. (Odilxanovich S. Q. et al. MAKTABGACHA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH //PEDAGOGS jurnali. -2022. -Vol. 5. -No. 1. - pp. 395-400.)
2. Одилханович Ш. Қ. и др. ОИЛАДА БОЛАЛАРНИ ТАРБИЯЛАШДА ЎЗБЕК ХАЛҚ ПЕДАГОГИКАСИ МАНБААЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ //Таълим ва Ривожланиш Таҳлили онлайн илмий журнали. -2021. -Т. 1. -No. 5. -C. 28-32. (Odilkhanovich S. K. et al. raising children in families with disabilities // Issues of upbringing and development of children with disabilities in online magazines. -2021. -Vol. 1. -No. 5. - pp. 28-32.)
3. Бердяев Н.А. Опыт философии одиночества и общения.-М.:Педагогика.1993.-226 с (Berdyayev.A. The experience of philosophy of loneliness and community.-М.: Pedagogika.1993.-226 P.)
4. Доклад Европейского регионального бюро ВОЗ (Будапешт, Венгрия, 5.11.09.2017) --//Электронный ресурс / Режим доступа: hartlg@who.int. (дата обращения.(Report of the WHO Regional Office for Europe (Budapest, Hungary, 5.11.09.2017) --//Electronic resource / Access mode: hartlg@who.int ... (date of request.)

5. Доклад Европейского регионального бюро ВОЗ (Будапешт, Венгрия, (Report of the WHO Regional Office for Europe (Budapest, Hungary,)
6. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. T.: O'qituvchi, 2010. (G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. T.: O'qituvchi, 2010.)
7. Leontev A.N. Leksii po obshey psixologii: ucheb. posobiye dlya stud. vissh. ucheb. zavedeniy. – 5-e izd., ster. – M.: Smisl; Izdatelskiy sentr "Akademiya", 2010. – 511 s. (Leontev A.N. Leksii po obshey psixologii: ucheb. posobiye dlya stud. vissh. ucheb. zavedeniy. – 5-e izd., ster. – M.: Smisl; Izdatelskiy sentr "Akademiya", 2010. – 511 s.)
8. Luriya A.R. Leksii po obshey psixologii. – SPb.: Piter, 2006. – 320 s. Andreyev O.A. Treniruyem svoje vnimaniye / Seriya "psixologicheskiy praktikum". - Rostov n/D: "Feniks", 2004. - 232 s. (Luriya A.R. Leksii po obshey psixologii. – SPb.: Piter, 2006. – 320 s. Andreyev O.A. Treniruyem svoje vnimaniye / Seriya "psixologicheskiy praktk")
9. Andreyev O.A. Treniruyem svoyu pamyat / Seriya "psixologicheskiy praktikum". - Rostov n/D: "Feniks", 2004. - 224 s. (Andreyev O.A. Treniruyem svoyu pamyat / series "psychologicheskiy praktikum". - Rostov n / D: "Phoenix", 2004. - 224 P.)
10. Vasilev I. A., Magomed-Eminov M. Sh. Motivatsiya i kontrol za deystviyem. M., 1991. (Vasilev I. A., Magomed-Eminov M. Sh. Motivation I kontrol za deistviem. M., 1991.)

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNING TA'LIM-TARBIYA JARAYONIGA IJTIMOIYLASHUVINI TA'MINLASHDA PEDAGOGIK ASOSLAR

Akbarov Odiljon Ergashevich

Namangan davlat universiteti

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Tel: +99894-156-10-82 e.mail: shahinabonu16@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ta'lim-tarbiya jarayoniga erkin moslashuvi, ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishning pedagogik asoslari va ularni amalga oshirish vositalari haqida fikr-mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy ko'nikma, ijtimoiy moslashuv, ijtimoiylashuv, individuallashuv, ijtimoiylashuv vositalari, tarbiya, muhit, bilish.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛИЗАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Акбаров Одилжон Эргашевич

Наманганский государственный университет

Доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

Tel: +99894-156-10-82 e.mail: shahinabonu16@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассмотрены педагогические основы формирования социальных навыков и способы их реализации у младших школьников в условиях их свободной адаптации к учебно-воспитательному процессу.

Ключевые слова: социальные навыки, социальная адаптация, социализация, индивидуализация, средства социализации, воспитание, среда, познание.

PEDAGOGICAL BASIS FOR ENSURING THE SOCIALIZATION OF PRIMARY STUDENTS INTO THE EDUCATIONAL PROCESS

Akbarov Odiljon Ergashevich

Namangan State University

Doctor of Philosophy of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor

Tel: +99894-156-10-82 e.mail: shahinabonu16@gmail.com

Annotation: This article examines the pedagogical foundations of the formation of social skills and ways of their implementation in younger schoolchildren in conditions of their free adaptation to the educational process.

Keywords: *social skills, social adaptation, socialization, individualization, means of socialization, upbringing, environment, cognition.*

KIRISH

Shiddat bilan rivojlanayotgan bugungi kunda yosh avlodni zamon bilan hamnafas bilimlar bilan qurollantirish va jahon mamlakatlaridagi o'z tengdoshlari bilan raqobatlasha oladigan kuchli ilmlar egasi etib tarbiyalash bugungi kunning muhim masalalardan biri hisoblanadi. Yurtimizda yaratilayotgan ulkan imkoniyatlar esa yosh avlodni ta'lim-tarbiya olishida o'zining munosib hissasini qo'shib kelmoqda. O'sib kelayotgan yosh avlod uchun har qaysi ta'lim yoshida o'ziga xos e'tibor qaratilishi yoshlar tarbiyasining davlat siyosati darajasiga ko'tarilganidan darak beradi. O'zini anglash, o'zligini namoyon qilish, o'ziga baho berish, o'z-o'zini tarbiyalash ko'nikmalari, hayotda o'z o'rnini mustaqil belgilay olish singari shaxsiy xususiyatlarni tarbiyalash ijtimoiylashuv jarayonining asosiy maqsadi sanaladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mamlakatimizda yoshlar tarbiyasi, ularning ijtimoiylashuvi borasida chuqur o'ylangan va uzoq muddatga mo'ljallangan istiqbolli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu xususida yurtboshimiz Shavkat Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida: Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat", - deb ta'kidlaydi.[1. 3-b.]

Ijtimoiy ko'nikmalar - bu ijtimoiy xulq-atvorning o'zlashtirilgan elementlari bo'lib, ular ijtimoiy olam, o'zi va bu yorug' olamdagi o'rni, ijtimoiy o'zaro aloqalarni osonlashtiradigan xatti-harakatlar haqidagi bilimlarga hamda insonga atrof-muhit bilan munosabatlarni samarali ravishda o'rnatish, o'z o'rnini belgilab olish va o'zligini namoyon qilishga imkon beradigan harakatlarga asoslanadi hamda bu muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuv va umuman olganda, ijtimoiylashishga yordam beradi. Ijtimoiylashuv insonning madaniyatni o'zlashtirish jarayonidagi rivojlanish va o'zgarishi bilan aniqlanadi. Ushbu hodisani ijtimoiy pedagogika sohasi o'rganishi bizga ma'lum. Ijtimoiy pedagogika bilan pedagogika sohasi o'rtasidagi farq ham

aynan shunda. Pedagogikaning o'rganish predmeti bolani tarbiyalash qonuniyatlari hisoblanadi, ijtimoiy pedagogikaning predmeti esa bolani ijtimoiylashtirish qonuniyatlari hisoblanadi. Ijtimoiy pedagogika va pedagogik sotsiologiya- bu bolalarning ijtimoiylashuvi va bolalarga ijtimoiy ta'lim va ijtimoiy tarbiya berish qonuniyatlarini o'rganuvchi pedagogika fanining tarmog'idir. Ammo ikkala fanning ham obyekti bola, uning ta'lim tarbiyasi, jamiyatda muhim shaxs sifatida tarbiyalanishi ikkala sohada ham o'z ifodasini topadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ijtimoiylashuvi, xususan, insonning ijtimoiy moslashuvi uning hamma narsani egallashga bo'lgan obyektiv ehtiyoji jarayonida paydo bo'ladi. Biroq bu bilan uzviy ravishda bola boshqa bir obyektiv ehtiyoj-o'ziga xosligini namoyon qilish hissi ham shakllanadi. Bola uni yuzaga chiqarish uchun turli usul va vositalarni qidira boshlaydi va buning natijasida uning individuallashuvi ro'y beradi. Bu hodisa shunda namoyon bo'ladiki, shaxsning ijtimoiy ahamiyatga ega hislatlari individual, faqat shu shaxsga tegishli tarzda namoyon bo'ladi, uning ijtimoiy yurish-turishi takrorlanmas jihatlariga ega bo'ladi. Shunday qilib bolaning ijtimoiy rivojlanishi ikki o'zaro bog'liq yo'nalishda olib boriladi: ijtimoiylashuv (ijtimoiy madaniy tajriba madaniyatni o'zlashtirish) va individuallashuv (mustaqillik, nisbiy o'ziga xoslikni qo'lga kiritish). Shu tarzda ijtimoiylashuv tushunchasi zamonaviy fanda moslashuv (birlashish) va individuallashuv jarayonlari bilan bog'liq. Ijtimoiylashuv jarayonining mazmuni inson (bola)ning aniq bir jamiyat sharoitlariga moslashuvidir.

Moslashuv sub'ekt va ijtimoiy muhit faolliklarining yaqinlashuv jarayoni va natijasidir. (J.Pia Je, R.Mertoj). Ijtimoiy moslashuv esa ijtimoiy muhit talablariga insonning munosabat bildirishidir. Shunday qilib, ijtimoiylashuv (moslashuv) individning ijtimoiy mavjudodga aylanish jarayoni va natijasidir. Maktabgacha va boshlang'ich sinf o'quvchilari ijtimoiylashuvining yetakchi vositalari muomala (otakonalar, tengdoshlar va boshqalar bilan) hamda faoliyat (o'yin, o'qish, ijod, sport)dir. Ushbu kategoriyalar, avvalo, bola tashayotgan xonadonda, maktabgacha ta'lim muassasasida, so'ngra esa, maktabda bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Boshlang'ich sinf darsliklarida bolaning ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan bir qancha fanlar mavjud. Ijtimoiylashuv deb individning o'zi mansub

bo'lgan ijtimoiy muhit (sotsium) da mavjud ijtimoiy me'yorlar, madaniy qadriyatlar ijtimoiy xulq normalarini o'zlashtirishi asosida shu jamiyatning to'laqonli a'zosiga aylanishiga aytiladi deb ta'kidlaydi o'z maqolasida dotsent Nigora Adizova [4. 28-b.].

Insonga ijtimoiy mavjudot sifatida qarash fikri eng qadim zamonlarga, Konfutsiy, Platon va Aristotel davrlariga borib taqaladi. Platon "Davlat" asarida bolalarni yoshligidan boshlab ijtimoiy tarbiyalash g'oyasini ilgari suradi va uni tashkil etishning muayyan tizimini taklif qiladi. Buyuk faylasuf Platonning "farzandlaringizning ilm va adabini o'zingizning ilm va adabingiz bilan cheklamang, ularni kelgusi zamon uchun tayyorlang, chunki ular sizning zamonangizga tegishli emas, ular kelgusi zamon odamlaridir"-degan hikmatlari hozirgi davrda ota-onalar hamda murabbiylar uchun ham qimmatlidir .[5. 266-b,]

Hozirgi zamon fanida "ijtimoiylashuv" atamasi shaxsga nisbatan ilk bor amerika sotsiologi F.G. Giddingsning 1887-yilda nashr qilingan «Ijtimoiylashuv nazariyasi» asarida qo'llanilgan. Ijtimoiylashuv Giddings nuqtai nazaricha, "inson materialini ijtimoiy hayotga tayyorlashda individ xarakteri yoki ijtimoiy tabiatini rivojlantirishni anglatadi. [6. 201-b.] Ijtimoiylashuv jarayonida individning jamiyat bilan turli shakllardagi hamkorligi natijasida shaxsga nisbatan muayyan ta'siri yuzaga keladi. Ana shu ta'sirlar jamlanmasiga ijtimoiylashuv omillari deb yuritiladi. Irsiyat, ijtimoiy muhit, ta'lim va tarbiya bilan bir qatorda shaxs rivojlanishida har bir individ uchun noyob ahamiyat kasb etadigan qator omillar mavjud. Quyida ular xususida fikr yuritiladi.

A.V.Mudrik insonning ijtimoiylashuviga o'z ta'sirini ko'rsatadigan omillarni quyidagi to'rt guruhda tasavvur qiladi: megaomillar - koinot, sayyora, olam, Internet; makroomillar – mamlakat, elat, jamiyat, davlat; mezoomillar – katta guruhdagi odamlarning yashash hududi, o'rni va turmush tarzi bilan bog'liq holdagi ijtimoiylashuvi shart-sharoitlari (region, qishloq, ovul, shahar), u yoki bu ijtimoiy-madaniy adoqadorligiga ko'ra; mikroomillar – oila, mahalla, tengdoshlari, tarbiyachilar va boshqa mikro ijtimoiy muhit subektlari. Shaxsning ijtimoiylashuvida oila bola uchun birinchi va eng yaqin ijtimoiy qo'rg'on sanaladi, va bolaning ijtimoiylashuvida yetakchi muhit sifatida muhim iz qoldiradi. N.Egamberdiyeva bu xususida shunday yozadi: «Oilaga kirish-ma'lum emotsional

munosabatlar tizimida ishtirok etish, shu ijtimoiy guruhga mansub bo'lish, u bilan umumiy tarixga ega bo'lish, belgilangan joyda istiqomat qilish demakdir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ayrim hozirgi zamon oilalari o'z boshidan jiddiy inqirozni boshidan kechirmoqda, ichki oilaviy munosabatlarga putur yetmoqda, bolalar va ota-onalar orasida begonalashuv holatlari ortib bormoqda, ajrimlar va to'liq bo'lmagan oilalar miqdori ko'paymoqda, tug'ilish darajasi pasayib, bolalar salomatligi yomonlashmoqda. Katta yoshdagilarning moddiy boyliklarga bo'lgan intilishlarining kuchayishi natijasida ularning asosiy vazifalari bo'lgan bola tarbiyasidagi roli ommaviy axborot vositalari, bolalarning ko'chadagi tengdoshlari, shuningdek, bevosita bolalarning o'zlariga qolib ketmoqda. Oilalarning o'zining bola ijtimoiylashuvi bilan bog'liq bo'lgan aksar vazifalarining ijtimoiylashtirish institutlariga berib qo'yishlari shaxsning ijtimoiylashuvida turli omillar ta'sirida ziddiyat, o'zaro kelishmovchilik va nomuvofiqlarni keltirib chiqarmoqda». Bola ijtimoiylashuvi va o'zligini ifoda etishida shaxsiy kenglik muhitini yaratish yaxshi samara beradi. Bunda bolaning o'z alohida xonasi, krovati, shaxsiy buyumlari, o'quv qurollari va ish stolining bo'lishi nazarda tutilmoqda. Bu ularning ba'zida yolg'iz qolishlari, o'ylashlari, xatti- harakatlarini rejalashtirib olishlarida yordam beradi. Bola ijtimoiylashuvining eng asosiy sharti – bu ta'lim. Ta'lim vositasida bola atrofdagi olam, tabiat va jamiyat qonuniyatlari, ajdodlar o'gitini o'zlashtiradi, ilmiy dunyoqarashini shakllantiradi.

Birlamchi ijtimoiylashuv jarayonida shakllangan bilim, ko'nikma va malakalarining yangi axborotlar hisobiga boyishiga musharraf bo'ladi. O'z navbatida dunyoqarashning boyib borishi shaxsning shaxsiy sifat va fazilatlarining tobora barqarorlashuvini ta'minlaydi.

XULOSA

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, avloddan-avlodga o'tkazib berilgan bolaning irsiy-biologik omillari, oila, ta'lim-tarbiya muhiti, ekologik muhit omillari, texnik va texnologik axborot xurujlari va hokazolar pedagoglar e'tibor berishlari lozim bo'lgan shart-sharoitlar va omillar sirasiga kiradi. Demak, bolaning rivojlanishiga o'zining ijobiy yoki salbiy ta'sirini ko'rsatuvchi omillarga alohida e'tibor qaratish tarbiyachi

va o'qituvchilar hamda ota-onalar zimmasiga o'ta mas'uliyatli vazifalarni yuklaydi hamda bolaning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvini ta'minlashning garovi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyidagi nutqi. 1.07.2017 y.
2. Zunnunov A. Pedagogika tarixi darslik. Sharq.T.: 2004. 266-bet.
3. Педагогическая энциклопедия. Fan.T.: 2001. 201-ст.
4. Adizova N. O'quvchilarda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish texnologiyasi. B.-"Globe" nashriyoti, 2022. International Conference on Developments in Education Hosted from Amsterdam, Netherlands <https://econferencezone.org> 22nd Feb. 2023-y.
5. Adizova N. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish texnologiyasi. International Conference on Developments in Education Hosted from Amsterdam, Netherlands <https://econferencezone.org> 22nd Feb. 2023.
6. Pardayev B, Axtamova I. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ijtimoiylashuvini ta'minlash pedagogik muammo sifatida. "Uchinchi renessans davrida maktabgacha ta'lim va tarbiyaning" mavzusidagi ilmiy-amaliy anjumani materiallari. 2022-y.

MA'NAVIY YETUK SHAXSNI TARBIYALASHDA YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASINING AHAMIYATI

N.I.Zaynobidinova

NamDPI Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası

katta o'qituvchisi, f.f.n., Email: nzaynobidinova2406@gmail.com

Tel: +998 97 231 28 82, OrcID: <https://orcid.org/0009-0000-6976-199X>

Zokirjonov Nematjon

NamDPI Ijtimoiy gumanitar fanlarni

o'qitish metodikasi (ma'naviyat asoslari) yonalishi magistri

Email: nematjonzokirjanov1995@gmail.com

Tel: +998 93 938 79 09, OrcID: <https://orcid.org/0009-0009-9183-6420>

Annotatsiya: Maqolada Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining ma'naviy yetuk shaxsni tarbiyalashdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, strategiyaning beshinchi yo'nalishi – ma'naviy taraqqiyot va ma'rifiy islohotlar asosida yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlar, mustaqil fikrlash, mas'uliyat, innovatsion tafakkur kabi fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar ma'naviy tarbiya tizimini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy tarbiya, Yangi O'zbekiston, taraqqiyot strategiyasi, ma'naviy-axloqiy fazilatlar, yoshlar tarbiyasi, innovatsion tafakkur, milliy qadriyatlar.

ЗНАЧЕНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА В ВОСПИТАНИИ ДУХОВНО-РАЗВИТОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация: В статье проанализирована роль Стратегии развития Нового Узбекистана в воспитании духовно зрелой личности. Особое внимание уделено пятому направлению стратегии — духовному развитию и просветительским реформам, направленным на формирование у молодежи таких качеств, как национальные и общечеловеческие ценности, независимое мышление, ответственность и инновационное мышление. Показано, что данные меры играют важную роль в развитии системы духовного воспитания.

Ключевые слова: духовное воспитание, Новый Узбекистан, стратегия развития, духовно-нравственные качества, воспитание молодежи, инновационное мышление, национальные ценности.

THE IMPORTANCE OF THE NEW UZBEKISTAN DEVELOPMENT STRATEGY IN EDUCATING SPIRITUALLY MATURE INDIVIDUALS

Abstract: This article analyzes the role of the New Uzbekistan Development Strategy in fostering spiritually mature individuals. It focuses on the fifth strategic direction — spiritual development and educational reforms — aimed at cultivating qualities in youth such

as national and universal values, independent thinking, responsibility, and innovative mindset. The paper highlights the significance of these measures in the development of the spiritual education system.

Keywords: *spiritual education, New Uzbekistan, development strategy, moral and ethical values, youth upbringing, innovative thinking, national values.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasining 2022–2026 yillarga mo'ljallangan “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi, avvalo, xalqimizning orzu-umidlarini, farzandlarimizning baxtli kelajagini ta'minlashga qaratilgan.”[1] bo'lib, mamlakatni ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy rivojlantirishning yangi bosqichini belgilaydi. Strategiyaning beshinchi yo'nalishi – ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va ma'rifiy sohani isloh qilishga alohida e'tibor qaratadi. Bu yo'nalish yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularda mustaqil fikrlash, mas'uliyat, vatanparvarlik, innovatsion tafakkur kabi fazilatlarni shakllantirishni maqsad qiladi. Ma'naviy yetuk shaxs jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi, chunki u nafaqat o'z hayotida muvaffaqiyatga erishadi, balki jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqola strategiyaning ma'naviy tarbiyadagi ahamiyatini o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda muammoning dolzarbligi, tadqiqot maqsadlari va metodologiyasi yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'tmishda yashab ijod etgan allomalarimiz Farg'oniy, Xorazmiy, Farobiy, Ibn Sino, Ulug'bek, Buxoriy, Termiziy, Marg'iloniy, Motrudiy, Zamaxshariy va boshqa allomalar nafaqat ilm cho'qqilarini egallabgina qolmay, uni – ya'ni ma'rifatni keng targ'ib etganlar, o'rgatganlar, shogirdlarni tarbiyalaganlar. Turkiston ma'rifatchilik maktabi boy o'tmish va ulkan merosga ega. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar Qori Abdurashidxon o'g'li, Ashurali Zohiriy, Saidrasul Saidaziziy, Ishoqxon Ibrat, Ahmad Donish va boshqalar mamlakatni, xalqni milliy zulm va ma'rifiy qoloqlikdan xalos etishning yagona yo'li ma'rifatda deb bildilar. Ma'rifatparvarlik harakatining yorqin siymolaridan biri Abdulla Avloniyning «Ilm insonlarning madori, hayoti, rahbari, najotidir», [1] - degan g'oyasi ma'naviy yetuk shaxsni tarbiyalashdagi ma'rifatparvarlik harakatining dasturini tashkil etgan.

Mamlakatimizda yoshlarni yuksak ma'naviyatli, yetuk inson qilib tarbiyalashga oid ko'plab tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Jumladan, Musurmonova O. "Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi", Saidov, S. "Tarixiy manbalarda keltirilgan Ibn Al Muqaffa borasidagi ma'lumotlar tahlili", "Tadbir ul-manzil" risolasi–oilaviy munosabatlar uchun dasturulamal", Umarov E. "Ma'naviyat asoslari", Erkayev A. "Ma'naviyat — millat nishoni" kabi ilmiy nashrlar fikrimizning yaqqol dalilidir.

Analiz va sintez, hujjatli tahlil (strategik hujjatlar), amaliy dasturlar (forumlar, tadbirlar, ta'lim loyihalari) hamda ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilish kabi usullar tadqiqotning metodologiyasi sifatida qo'llanildi. Tahlil obyekti sifatida "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi", "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi qonun, OAV materiallari va xalqaro tajriba o'rganildi.

Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasining ma'naviy yetuk shaxsni tarbiyalashdagi rolini tahlil qilish va uni amalga oshirishda mavjud muammolarni aniqlab, takliflar ishlab chiqish tadqiqotning maqsadlaridandir.

NATIJALAR

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi (2022–2026) O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy rivojlanishi uchun muhim yo'l xaritasi sifatida ishlab chiqilgan bo'lib, uning markazida inson qadriyatlarini ulug'lash va ma'naviy yetuk shaxsni tarbiyalash g'oyasi turadi. Strategiyaning beshinchi yo'nalishi – "Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish" – ma'naviy-axloqiy tarbiyani davlat siyosatining asosiy ustuni sifatida belgilaydi. Quyida ushbu strategiyaning ma'naviy yetuk shaxsni tarbiyalashdagi ahamiyatini batafsil yoritib, uning asosiy yo'nalishlari, maqsadlari va amaliy jihatlarini ko'rib chiqamiz.

"Har bir soha va tarmoqda ma'naviy-axloqiy muhitni mustahkamlash, yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini kuchaytirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilandi."[4]

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi "inson – jamiyat – davlat" tamoyiliga asoslanadi. Bu tamoyil har bir shaxsning ma'naviy, axloqiy va intellektual rivojlanishini davlat siyosatining markaziga qo'yadi. Ma'naviy yetuk shaxsni

tarbiyalashda insonning shaxs sifatidagi qadr-qimmati, uning erkin fikrlashi, vatanparvarligi, adolatli va mas'uliyatli bo'lishi kabi fazilatlarga alohida e'tibor qaratiladi. Chunki "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir, – dedi Shavkat Mirziyoyev yig'ilishda. – Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat." [11]

Strategiyada "Ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan 'Harakatlar strategiyasidan – taraqqiyot strategiyasi sari' g'oyasini keng targ'ib etish" (71-maqсад) kabi vazifalar qo'yilgan. Bu maqsad yoshlarda vatanparvarlik, halollik, mehr-oqibat va ijtimoiy mas'uliyat kabi fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Davlat tomonidan yoshlarni ma'naviy tarbiyalash uchun turli tadbirlar, forumlar va ijtimoiy loyihalar tashkil etilmoqda. Masalan, "Yoshlar kuni", "Vatanparvarlik oyligi" kabi tadbirlar orqali yoshlarda milliy g'urur va mas'uliyat hissi kuchaytirilmoqda.

MUHOKAMA

Ma'naviy yetuk shaxsni tarbiyalashda ta'lim tizimi strategiyaning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Strategiya ta'lim sohasida keng ko'lamli islohotlarni, ayniqsa, maktabgacha, umumiy o'rta va oliy ta'limda ma'naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirishni nazarda tutadi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni milliy qadriyatlar, adab-axloq qoidalari va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga qaratilgan maxsus dasturlar joriy etilmoqda. Masalan, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi buyuk shaxslarning hayoti va ijodi, shuningdek, xalq ertaklari va dostonlari orqali bolalarda ma'naviy asoslar shakllantirilmoqda.

Strategiyada "Uzluksiz ma'naviy tarbiya" konsepsiyasi ham ilgari surilgan. Bu dastur doirasida maktablarda "Vatanparvarlik tarbiyasi", "Axloq va odob" kabi maxsus darslar joriy etilmoqda. Shu bilan birga, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, innovatsion yondashuv, vijdonli mehnat va oilaviy qadriyatlar kabi ko'nikmalar rivojlantirilmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarida yoshlarni nafaqat kasbiy jihatdan, balki ma'naviy-axloqiy jihatdan ham tayyorlashga e'tibor qaratilmoqda. Talabalarni vatanparvarlik, ijtimoiy mas'uliyat va global dunyoqarashga ega bo'lishga undaydigan maxsus kurslar va tadbirlar tashkil etilmoqda. Natijada, "Yoshlar akademiyasi" va "Yoshlar yetakchilari" kabi loyihalar orqali yoshlar o'zlarining ma'naviy va intellektual salohiyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Shuningdek, maktablarda "Ma'naviyat soatlari" tashkil etilib, ularda o'quvchilar bilan axloqiy va ma'naviy mavzularda suhbatlar o'tkazilmoqda.

Madaniy merosni asrash, milliy san'atni rivojlantirish va zamonaviy ijodkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali yoshlarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlar shakllantiriladi. Strategiyada madaniyat va san'atni ma'naviy tarbiya vositasi sifatida rivojlantirishga katta e'tibor berilgan. Unda milliy kino va animatsiya sanoatini rivojlantirishni ma'naviy tarbiyaning muhim vositasi sifatida ko'radi. Masalan, Alisher Navoiy, Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi kabi tarixiy shaxslar hayotiga bag'ishlangan filmlar va seriallar ishlab chiqarish rejalashtirilgan. Shu bilan birga, yoshlar uchun axloqiy mazmunli multiplikatsion filmlar yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Teatrlar va san'at galereyalari orqali yoshlarda estetik did va ma'naviy boylikni rivojlantirish maqsad qilinadi. Milliy teatrlarning faoliyatini qo'llab-quvvatlash, yosh ijodkorlarni rag'batlantirish va san'at ko'rgazmalarini tashkil etish strategiyaning muhim yo'nalishlaridan biridir. Fikrimizning dalili sifatida "O'zbekfilm" studiyasi tomonidan ishlab chiqarilgan "Ilhak" va "Temur" kabi filmlar yoshlarda vatanparvarlik va ma'naviy qadriyatlarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shuningdek, "Yosh ijodkorlar festivali" kabi tadbirlar yoshlarni madaniy faoliyatga jalb qilmoqda.

Kitobxonlik va ilmiy merosni targ'ib qilish borasida strategiya "Kitobsevar millat" g'oyasini ilgari surib, kitobxonlikni ommalashtirish va buyuk ajdodlarning ilmiy merosini o'rganish orqali yoshlarda ma'naviy barkamollik va intellektual salohiyatni oshirishni maqsad qiladi. Axborot-kutubxona xizmatlarini rivojlantirish, zamonaviy kutubxonalar tashkil etish va kitob nashrini ko'paytirish strategiyaning muhim vazifalaridan biridir (72-maqсад). Masalan, "Kitob olami" va "Kitob festivali" kabi loyihalar orqali yoshlar kitobxonlikka jalb qilinmoqda.

Alisher Navoiy, Abu Ali ibn Sino, Al-Xorazmiy kabi buyuk mutafakkirlarning ilmiy merosini o'rganish va targ'ib qilish yoshlarda milliy g'urur va ma'naviy boylikni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu maqsadda maxsus ilmiy markazlar va muzeylar faoliyat yuritmoqda. Qolaversa, "O'zbekiston Milliy kutubxonasi" va "Alisher Navoiy nomidagi axborot-kutubxona markazi" kabi muassasalar yoshlar uchun maxsus dasturlar tashkil etmoqda. Shu bilan birga, "Bir million kitob" loyihasi orqali maktab va universitetlarda kitobxonlikni targ'ib qilish choralari ko'rilmoqda.

Strategiya O'zbekistonning ko'p millatli va ko'p konfessiyali jamiyatida millatlararo totuvlik va dinlararo bag'rikenglikni mustahkamlashni maqsad qilib, yoshlarda bag'rikenglik, mehr-oqibat va insonparvarlik kabi qadriyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi (74-maqsad).

Bag'rikenglikni targ'ib qilish maqsadida yoshlarda turli millat va din vakillariga hurmat, tenglik va adolat tamoyillarini singdirish uchun maxsus tadbirlar va dasturlar tashkil etilmoqda. Masalan, "Do'stlik festivali" va "Dinlararo muloqot" kabi tadbirlar yoshlar o'rtasida o'zaro hurmat va hamjihatlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Din ishlari bo'yicha qo'mitasi va Millatlararo munosabatlar markazi tomonidan tashkil etilgan loyihalar yoshlarda dinlararo bag'rikenglikni rivojlantirishga yordam bermoqda. Shu bilan birga, maktablarda "Bag'rikenglik darslari" joriy etilmoqda.

Ma'naviy tarbiyani kuchaytirishda Ommaviy axborot vositalari (OAV) ham ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun strategiyada axborot sohasini tartibga solish, fuqarolarning axborotdan foydalanish madaniyatini oshirish va ma'naviy-axloqiy mazmundagi mediamahsulotlarni ko'paytirish rejalashtirilgan. Televideniye, radio va internet platformalarida yoshlarga yo'naltirilgan ma'naviy-axloqiy mazmunli dasturlar ishlab chiqarish strategiyaning muhim yo'nalishlaridan biridir. Masalan, "Ma'naviyat" telekanali va "Yoshlar" radiosi orqali yoshlarda vatanparvarlik va axloqiy qadriyatlar targ'ib qilinmoqda.

Strategiyada yoshlarni axborot manipulyatsiyasidan himoya qilish va ularda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ham ko'zda tutilgan bo'lib, bu maqsadda media savodxonlik darslari va maxsus kurslar joriy etilmoqda. "O'zbekiston 24" telekanalida "Vatanparvar" va "Yoshlar ovozi" kabi ko'rsatuvlar yoshlarda ma'naviy

Xalqaro hamkorlik borasida UNESCO, ISESCO kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda madaniy merosni asrash va ma'naviy tarbiyani rivojlantirish bo'yicha loyihalar amalga oshirilmoqda. Masalan, "O'zbekistonning madaniy merosi" loyihasi yoshlarda milliy va global qadriyatlar uyg'unligini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan madaniy va ta'lim sohasidagi hamkorlik yoshlarda mintaqaviy hamjihatlik va ma'naviy qadriyatlarini rivojlantirishga yordam bermoqda.

Strategiya yoshlarni ijtimoiy faollikka jalb qilish orqali ularda ma'naviy yetuklikni rivojlantirishni maqsad qiladi. "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi qonun va "Yoshlar ishlari agentligi" faoliyati bu jarayonda muhim o'rin tutadi. Yoshlar o'rtasida ko'ngillilik harakatini rivojlantirish, ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish va mahalliy jamoalarni rivojlantirish orqali yoshlarda mas'uliyat va mehr-oqibat hissi shakllantirilmoqda. "Yoshlar parlamenti" va "Yoshlar yetakchilari" loyihalari yoshlarni ijtimoiy faoliyatga jalb qilib, ularda rahbarlik va ma'naviy yetuklik ko'nikmalarini rivojlantirmoqda.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi ma'naviy yetuk shaxsni tarbiyalashda keng qamrovli va tizimli yondashuvni taklif etadi. Strategiya ta'lim, madaniyat, san'at, ommaviy axborot vositalari, kitobxonlik, millatlararo totuvlik va xalqaro hamkorlik kabi sohalarni qamrab olgan holda yoshlarda milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, axloqiy fazilatlar, bag'rikenglik va global dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Strategiyaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi O'zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini yaratishda muhim qadam bo'lib, jamiyatning ma'naviy, ijtimoiy va iqtisodiy barqarorligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, ushbu jarayonda davlat, fuqarolik jamiyati va xalqning faol ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Ma'naviy yetuk shaxslar tarbiyalanishi orqali O'zbekiston nafaqat mintaqaviy, balki global miqyosda ham yetakchi davlatga aylanadi.

Strategiya ma'naviy tarbiyani rivojlantirishda muhim qadam bo'lsa-da, amaliy joriy etishda bir qator muammolar mavjud. Birinchidan, metodik qo'llanmalar va o'quv materiallarining yetishmasligi o'qituvchilarning samarali ishlashiga to'sqinlik qilmoqda. Ikkinchidan, ota-onalar va mahalla bilan hamkorlik tizimi to'liq shakllanmagan, bu tarbiyaning uzluksizligiga ta'sir qiladi. Uchinchidan, strategiyada ko'zda tutilgan sotsiologik so'rovlarning natijalari keng jamoatchilik bilan muhokama qilinmaydi, bu esa ularning shaffofligini pasaytiradi.

Xalqaro tajribaga nazar tashlasak, Janubiy Koreya va Singapur kabi davlatlar ma'naviy tarbiyada o'qituvchilar malakasini oshirish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali yuqori natijalarga erishgan. O'zbekistonda ham axborot texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish (masalan, onlayn tarbiyaviy platformalar) va o'qituvchilar uchun doimiy treninglar tashkil etish muammolarni bartaraf etishga yordam beradi.

Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi ma'naviy yetuk shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Strategiya yoshlarda milliy qadriyatlar, mustaqil fikrlash, mas'uliyat va innovatsion tafakkur kabi fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan. Uning beshinchi yo'nalishi — ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va ushbu sohani yangi bosqichga olib chiqish — ijtimoiy taraqqiyotning fundamental omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu yo'nalishning mazmun-mohiyati xalqning milliy o'zligini anglash, tarixiy-madaniy merosni qadrlash, ijtimoiy ong va madaniyatni yuksaltirish orqali barqaror fuqarolik jamiyatini shakllantirishga qaratilgan. Strategiyada belgilangan ustuvor vazifalar — ta'lim, madaniyat, axborot siyosati va diniy-ma'rifiy sohalarni uyg'un rivojlantirish orqali shaxsning ma'naviy-ma'rifiy salohiyatini oshirishni nazarda

tutadi. Ayniqsa, ma'naviy xavfsizlikni ta'minlash, yoshlarning ongiga milliy g'oya va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish zamonaviy davrda dolzarb masalalardan biri sifatida qaralmoqda. Shu boisdan, beshinchi yo'nalishning izchil amalga oshirilishi jamiyatda barqaror ijtimoiy-madaniy muhitni ta'minlash va ma'naviy yetuk avlodni tarbiyalashning muhim falsafiy-metodologik asosidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Abdulla Avloniy. Odob bo'stoni va axloq gulistoni. - Toshkent: "Fan", 1994, 30-bet.
2. Shavkat Mirziyoyev. (2022). *Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi – xalqimiz orzu-umidlarini ro'yobga chiqaradigan tarixiy hujjat*. <https://president.uz/uz/lists/view/4857>
3. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. – 464 bet.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni (2022-yil 28-yanvar, PF-60-son) – "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida". *Xalq so'zi*, 2022-yil 29-yanvar. <https://lex.uz/docs/5841063>
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mita. (2022). *Yangi O'zbekiston – ma'naviy taraqqiyot yo'lida*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti. <https://religions.uz>
6. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent, "O'qituvchi", 1996. – 227 bet.
7. Saidov, S. (2022). Tarixiy manbalarda keltirilgan Ibn Al Muqaffa borasidagi ma'lumotlar tahlili. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(2), 525-528.
8. Saidov, S. (2022). "Tadbir ul-manzil" risolasi–oilaviy munosabatlar uchun dasturulamal. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5-2), 894-897.
9. Umarov E. Ma'naviyat asoslari. – Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2005. – 128 bet.
10. Erkayev A. Ma'naviyat — millat nishoni. – Toshkent, "Ma'naviyat", 1997. – 166 bet.
11. <https://president.uz/oz/lists/view/4089>

EKO QUM . BOLALAR UCHUN XAVFSIZ VA EKOLOGIK TOZA O'YIN QUMI

Asranbayeva Munajatxon Xalimjonovna

NamDPI professori, PhD,

Yo'ldosheva Umida Xusniddin qizi

NamDPI 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada, bolalar uchun xavfsiz va ekologik toza o'yin qumini yaratish jarayoni muhokama qilinadi. Maqola, an'anaviy plastmassa o'yin qumining atrof-muhitga zararli ta'siri va uning bolalar salomatligiga xavfi haqida gapiradi. Yangi material sifatida, tabiiy tarkibli va ekologik toza, biologik parchalanadigan materiallardan foydalanish orqali o'yin qumini ishlab chiqarish imkoniyatlari keltiriladi. Shuningdek, mazkur o'yin qumining xavfsizligi, mustahkamligi va foydalanishdagi qulayligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar. sensor rivojlanish, bolalar uchun xavfsiz o'yin qumi, ekologik toza materiallar, tabiiy resurslarni himoya qilish, pergament qog'oz

ECO SAND. SAFE AND ECOLOGICALLY CLEAN PLAY SAND FOR CHILDREN

Abstract. This article discusses the process of creating safe and biodegradable play sand for children. The article talks about the harmful effects of traditional plastic play sand on the environment and its danger to children's health. As a new material, opportunities for the production of play sand by using natural and environmentally friendly, biodegradable materials are provided. The safety, durability and ease of use of this play sand are also considered.

Key words. Sensory development, safe play sand for children, environmentally friendly materials, protection of natural resources, parchment paper

ЭКО ПЕСОК. БЕЗОПАСНЫЙ И ЭКОЛОГИЧЕСКИ ЧИСТЫЙ ИГРОВОЙ ПЕСОК ДЛЯ ДЕТЕЙ

Аннотация. В данной статье рассматривается процесс создания безопасного и биоразлагаемого игрового песка для детей. В статье говорится о вредном влиянии традиционного пластикового игрового песка на окружающую среду и его опасности для здоровья детей. В качестве нового материала открываются возможности производства игрового песка с использованием натуральных и экологически чистых, биоразлагаемых материалов. Также учитываются безопасность, долговечность и простота использования этого игрового песка.

Ключевые слова. Сенсорное развитие, безопасный игровой песок для детей, экологически чистые материалы, охрана природных ресурсов, пергаментная бумага.

KIRISH

Bolalar uchun xavfsiz o'yin qumini ishlab chiqish hozirgi kunda eng dolzarb masalalardan biridir. An'anaviy o'yin qumi, ko'pincha sintetik moddalar va kimyoviy qo'himchalar bilan ishlanadi, bu esa bolalarning salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, eko qum ishlab chiqish g'oyasi o'zining ekologik tozaligi va bolalar uchun xavfsizligi bilan ahamiyat kasb etadi. Eko qum biologik parchalanuvchi materiallardan tayyorlanib, nafaqat tabiiy sharoitga zarar yetkazmaslikni ta'minlaydi, balki bolalarga zararli bo'lmagan, tabiiy o'yin muhitini yaratadi. Ushbu maqolada, eko qumning afzalliklari, ishlab chiqish jarayoni va uning bolalar uchun xavfsizligini ta'minlashda qanday yondashuvlar qo'llanilishi haqida so'z yuritamiz.

Eko qum yaratish.

Muammo: Bugungi kunda 2-7 yoshli bolalarning mobil telefonga qaramligi ortib bormoqda va natijada aqliy rivojlanish va mayda matorikalarining pastlashi, tashqi ta'sirlarga reaksiyasi sustlashishi kuzatilmoqda

Yechim: Bog'cha yoshidagi bolalarga telefondagi bandlik o'rnini bosuvchi mayda matorikalarini rivojlantiruvchi mashg'ulotlar bilan band qilish

Taklif: Bolalar uchun mayda matorikalarini rivojlantiruvchi, va yaratuvchanlik qobiliyatini oshiruvchi va uzoq vaqt davomida qiziqtirib turuvchi rangli biologik yopishqoq qum yaratish

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ekologik toza va xavfsiz materiallarga bo'lgan talab, atrof-muhit barqarorligi va sog'liq muammolari haqidagi xabardorlik ortishi tufayli sezilarli darajada oshdi. Bolalar uchun sezgir o'yinlarda keng qo'llaniladigan o'yin qumi odatda tabiiy silika yoki karer materiallaridan olinadi, ammo ular mas'uliyatli ishlov berilmasa, ekologik va sog'liq xavf-xatarlarini keltirib chiqarishi mumkin. Eko qum kabi ekologik toza o'yin qumi barqaror materiallar va zaharli bo'lmagan ishlab chiqarish jarayonlaridan foydalanish orqali ushbu muammolarni hal qilishga qaratilgan. Ekologik toza o'yin qumi bo'yicha maxsus adabiyotlar kam bo'lsa-da, barqaror materiallar, bolalar mahsulotlari xavfsizligi va ekologik ta'lim bo'yicha tadqiqotlar uning ahamiyatini tushunish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Barqaror materiallar bo'yicha tadqiqotlar

ekologik ta'sirni kamaytirishda biologik parchalanadigan, zaharli bo'lmagan va qayta tiklanadigan resurslarning muhimligini ta'kidlaydi. Masalan, biopolimerlar va tabiiy kompozitlar bo'yicha tadqiqotlar o'simlik asosidagi yoki qayta ishlangan materiallar an'anaviy qumga muqobil sifatida xizmat qilishi mumkinligini ko'rsatadi, bu esa ekologik degradatsiyani kamaytiradi (Smith va boshq., 2020). Bu materiallar "Nol chiqindi" va doira iqtisodiyoti tamoyillariga mos keladi, ular chiqindilarni kamaytirish va resurslarni qayta ishlatishga urg'u beradi (Mo'tabar, 2022). Biroq, adabiyotlarda o'yin qumi formulalari bo'yicha maxsus tahlillar yo'q, bu eko qum tadqiqoti uchun bo'shliqni ko'rsatadi.

Bolalar o'yin materiallari uchun xavfsizlik standartlari. O'yin qumi bolalar to'g'ridan-to'g'ri aloqa, nafas olish yoki yutish orqali ta'sirlanadigan mahsulot bo'lib, xavfsizlik muhim masala hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining "Bolalar o'yinchoqlari xavfsizligi to'g'risida"gi Texnik reglamenti (2020) zaharli va gigiyenik xavfsizlik talablarini belgilaydi, o'yin materiallarida og'ir metallar va uchuvchan organik birikmalar kabi zararli moddalarni cheklaydi. Xalqaro standartlar, masalan, AQShning Iste'mol mahsulotlari xavfsizligi komissiyasi (CPSC) va Yevropa Ittifoqining EN 71 standartlari kimyoviy va fizik xavf-xatarlarni sinovdan o'tkazishni talab qiladi. Bolalarning o'yin materiallariga ta'siri bo'yicha tadqiqotlar nafas olish yoki teri muammolarini oldini olish uchun zaharli bo'lmagan, hipoallergen va changsiz mahsulotlar zarurligini ta'kidlaydi (Johnson va Li, 2019).

Eko qum ekologik toza o'yin qumi sifatida ushbu standartlarga rioya qilishi ehtimol, ammo adabiyotlarda uning tarkibi yoki sinov protokollari aniq hujjatlashtirilmagan. Kinetik qum va tabiiy qum bo'yicha qiyosiy tadqiqotlar ekologik toza muqobillar ko'pincha oziq-ovqat sifatli bo'yoqlar va tabiiy bog'lovchilardan foydalanib, xavfsizlikni oshirishini ko'rsatadi (Green va boshq., 2021). Biroq, bu tadqiqotlar sintetik qo'shimchalarsiz tekstura va chidamlilikni saqlashda qiyinchiliklar mavjudligini ta'kidlaydi, bu eko qum formulasi bo'yicha keyingi tadqiqotlar uchun potentsial soha hisoblanadi. O'yin qumi nafaqat dam olish vositasi, balki ekologik ta'lim vositasidir. Erta yoshdagi bolalarda ekologik ta'lim bo'yicha tadqiqotlar sezgir o'yinlarning atrof-muhit haqidagi xabardorlikni rivojlantirishdagi rolini ta'kidlaydi (Jabborova, 2000). Eko qum kabi ekologik toza

materiallardan foydalanish orqali o'qituvchilar bolalarga barqarorlik va resurslardan mas'uliyat bilan foydalanishni o'rgatishi mumkin. O'zbekistondagi "Toza o'yinlar" tashabbusi, interaktiv faoliyatlar orqali ekologik tafakkurni targ'ib qiladi va o'yin asosidagi ta'limning ekologik qadriyatlarni singdirishdagi imkoniyatlarini ta'kidlaydi (TBC Bank, 2022). Biroq, ekologik toza o'yin materiallarining bolalarning ekologik ongiga ta'siri bo'yicha empirik tadqiqotlar yo'q, bu eko qumning ta'lim sohasidagi ta'sirini o'rganish uchun imkoniyat yaratadi.

Adabiyotlar tahlili EKO QUM bilan bog'liq bir nechta bo'shliqlarni aniqladi:

Ekologik toza o'yin qumi bo'yicha cheklangan ma'lumotlar: Barqaror materiallar yaxshi o'rganilgan bo'lsa-da, ekologik toza o'yin qumi formulalari bo'yicha maxsus tadqiqotlar kam.

Xavfsizlik va ishlash muvozanati: Bolalar o'yin materiallari bo'yicha tadqiqotlar xavfsizlik muammolarini ta'kidlaydi, ammo ekologik toza qumlar xavfsizlik, tekstura va chidamlilikni qanday muvozanatlashi aniqlanmagan.

Ta'lim ta'siri: Ekologik toza o'yin materiallarining O'zbekistonning ekologik o'quv dasturlari doirasidagi ta'lim sohasidagi roli yetarlicha o'rganilmagan.

Ushbu bo'shliqlar eko qumning material tarkibi, xavfsizlik standartlariga muvofiqligi va ta'lim imkoniyatlarini o'rganishga qaratilgan tadqiqot zarurligini asoslaydi.

Eko qum: Bolalar uchun xavfsiz va biologik parchalanuvchi o'yin qumi

Ushbu loyiha tabiiy va biologik parchalanadigan materiallar asosida ekologik xavfsiz o'yin qumini yaratishga qaratilgan. Biz bolalarning sog'lig'i va atrof-muhitni himoya qilishni maqsad qilganmiz. Ushbu qum biologik parchalanadi va bolalar uchun mutlaqo xavfsizdir. Ushbu tadqiqot eko qumning xavfsizligi, ekologik tozaligi va ta'lim ta'sirini baholash uchun aralash metodlardan foydalanadi. Dizayn quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Miqdoriy tahlil: Material tarkibi va xavfsizlik standartlariga muvofiqligini baholash uchun laboratoriya sinovlari.

Sifat tahlili: O'qituvchilar va ota-onalar bilan so'rovlar va suhbatlar orqali qarashlar va ta'lim natijalarini o'rganish.

Holatni o'rganish: Eko qumning maktabgacha ta'lim muassasalarida qo'llanilishini kuzatish orqali amaliy foydalanishni baholash.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Loyiha maqsadi

Xavfsizlik

Bolalar uchun mutlaqo xavfsiz, toksik bo'lmagan o'yin qumi yaratish.

Ekologik tozalik

Biologik parchalanadigan va atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan materiallardan foydalanish.

Sensorika

Bolalarning sensorik rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun yumshoq, lekin shaklini saqlab turadigan yopishqoq qum ishlab chiqish.

Sintetik qum tarkibi

Hozirgi kunda iste'mol bozorida mavjud o'yin qumlar tarkibi asosan sun'iy polimer va silikon asosida ishlab chiqariladi va rang berish uchun sintetik bo'yoqlardan foydalaniladi. Bu esa ekologik muammolar tug'dirishi va bolalar uchun ba'zi xavflarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan bolalar o'ynayotgan payt sintetik bo'yoqlar allergik kasalliklarni keltirib chiqarishi mumkin va oxiri tabiatda parchalanmay qoladigan sintetik chiqindiga aylanadi

Eko Qum loyihasining afzalliklari

Ushbu loyiha davomida yaratilgan mahsulot mutlaqo xavfsiz va tabiatda parchalanib ketadi, natijada biz yaratgan mahsulot biologik parchalanuvchi chiqindiga aylanadi, shuning bola terisiga havf tug'dirmaydi va allergik reaksiya bermaydi, chunki qumni bo'yashda tabiiy manbalardan foydalanamiz.

Loyihaning amalga oshish bosqichlari

Tabiatdan qumni olib unga tabiiy moddalar orqali ishlov beramiz. Hosil bo'lgan mahsulotimizni bog 'cha va ta'lim muassasalarida sinovdan o'tkazamiz. Yaratgan mahsulotimiz uchun nom va logo yaratamiz, va marketing tizimini hosil qilamiz. Iste'mol bozorini o'rganib mavjud brendimizni raqobatbardosh qilib bozorga olib kiramiz.

Sinov va Modifikatsiya

Namuna tayyorlash. Kichik partiyalar ishlab chiqdim.

Sinov o'tkazish.

Ota-ona va iste'molchilar bilan tadqiqot ishlari

Bosqichma-bosqich tayyorlash jarayoni:

Asosiy modda: Bentonit yoki kraxmal

Namlantiruvchi: Tabiiy yog' yoki glitserin.

Yopishqoq modda: Psyllium tolasi, karragenan yoki organik jelatin.

Rang Beruvchi: Meva va sabzavot ekstraktlari

Kerakli asboblari:

- Katta idish yoki tovoqlar (aralashtirish uchun)
- Blender yoki mikser (kraxmal asosida tayyorlaganda)
- O'lchov stakanlari va qoshiq
- Pergament qog'oz (qumni quritish uchun)

Tayyorlash Jarayoni:

1-qadam : qumni elab chang va mayda zaralardan ajratdim. Uni qaynoq suv bilan chayib keyin quritdim. Pechda 100°C da 30 daqiqa davomida quritdim (mikroblardan tozalash uchun).

2-qadam : Yopishqoq modda tayyorlash (organik jelatin). 1 choy qoshiq organik jelatinni 100 ml iliq suvda aralashtirib 10 daqiqa dam olishga qo'ydim.

3-qadam : Namlantiruvchi qo'shish (glitserin). 2 choy qoshiq glitserin qo'shdim.

Bu qumning mayin bo'lishini ta'minlaydi va bolalarning qo'llarini quritmaydi.

4- qadam: Rang berish (tabiiy bo'yoqlar).Tabiiy bo'yoqlarni tayyorladim. Lavlagi suvini tayyorlab, unga oz miqdorda suv qo'shib qaynatdim.

5-qadam : Aralashtirish va dam berish.Labaratoriya sharoitida qumni idishga soldim va yopishqoq modda va rangli eritmalarni sekin sekin qo'sha boshladim. Mikserda yaxshilab aralashtirdim.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, eko qumning bolalar uchun xavfsiz va ekologik jihatdan barqaror o'yin qumi sifatida yaratishning ahamiyati kundan-kunga ortib bormoqda. Bugungi kunda ko'plab o'yin maydonlarida foydalaniladigan an'anaviy sintetik qumlar turli zararli kimyoviy moddalarni o'z ichiga olishi mumkin, bu esa bolalar salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun eko qum yaratish, bolalar uchun xavfsiz va tabiiy muhitni ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Bu qumning muhim xususiyatlaridan yana biri bolalar uchun xavfsiz muhit yaratishda va tabiatni asrashda katta rol o'ynaydi. Bu materialni ishlab chiqish va uning keng tarqalishini ta'minlash, global ekologik masalalarni hal qilishda muhim qadam bo'ladi. Shu bilan birga, eko qumning keng tarqalishi va ommaviy ishlatilishi nafaqat bolalar o'yin maydonlarida, balki boshqa ko'plab sohalarda ham atrof-muhitni saqlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Grosheva I.V, Mirziyoyeva Sh.Sh, Yevstafyeva L.G, Ilk qadam davlat o'quv dasturi
2. To'raqulov Yo.X. "Bioximiya". Toshkent, 2005.
3. Qosimov A.Q., Qo'chqarov Q.Q., Teshaboyev S. Bioximiyasi. Toshkent, "O'qituvchi". 1989.
4. Imomaliyev A.I., Zikiryaev A. O'simliklar bioximiyasi. Toshkent. 1986
5. Davranov Q. Biotexnologiya. Toshkent. 2010.
6. Beknazarov B.O. O'simliklar fiziologiyasi. Toshkent, 2010.
7. Овчинников Ю.А. Биоорганическая химия. Москва. Высшая школа. 1987.
8. Хиггинс И. и др. Биотехнология. «Мир», 1989.
9. Соссон Н.А. Биотехнология, М. 1987.
10. Генетическая инженерия. Под ред А.А.Баева, Москва. 1985.
11. Биотехнология сельскохозяйственных растений под ред. С.Монтеля, Москва, 1987.
12. Экологическая биотехнология. Под редакцией Форстера Х. и Вейзя Д.С. Петербург. 1990.

GANDBOL O'YINIDA MARKAZIY O'YINCHINING TEXNIK-TAKTIK HARAKATLARINI TARBIYALASH USULLARI

Azizov Sabitxan Valiyevich

Namangan davlat pedagogika instituti, p.f.n., dotsent

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5219-9371>

Annotatsiya: Ushbu maqolada gandbol o'yinida markaziy o'yinchining texnik-taktik harakatlarini shakllantirish usullari o'rganilgan. Tadqiqot davomida maxsus mashg'ulot metodlari qo'llanilib, o'yinchining pozision joylashuvi, uzatma aniqligi, qaror qabul qilish tezligi va himoyadagi faolligi kabi ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Olingan natijalarga ko'ra, murabbiylik jarayonida zamonaviy yondashuvlardan foydalanish markaziy o'yinchilarning o'yindagi samaradorligini oshirishga xizmat qilishi aniqlangan.

Kalit so'zlar: gandbol, markaziy o'yinchi, texnik harakatlar, taktik tayyorgarlik, sport mashg'uloti.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКИХ ДЕЙСТВИЙ ЦЕНТРАЛЬНОГО ИГРОКА В ГАНДБОЛЕ

Азизов Сабитхан Валиевич

Наманганский государственный педагогический институт

кандидат педагогических наук, доцент

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5219-9371>

Аннотация: В данной статье рассматриваются методы формирования технических и тактических действий центрального игрока в гандболе. В ходе исследования применялись специальные тренировочные методы, анализировались показатели позиционирования игрока, точности передач, скорости принятия решений и активности в защите. Результаты показали, что использование современных подходов в тренировочном процессе повышает эффективность игры центральных игроков.

Ключевые слова: гандбол, центральный игрок, технические действия, тактическая подготовка, спортивная тренировка.

METHODS OF DEVELOPING THE TECHNICAL AND TACTICAL ACTIONS OF THE CENTRAL PLAYER IN HANDBALL

Azizov Sabitkhan Valiyevich

Namangan State Pedagogical Institute

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5219-9371>

Abstract: *This article explores the methods of developing the technical and tactical actions of the central player in handball. During the study, specific training techniques were applied, and indicators such as player positioning, passing accuracy, decision-making speed, and defensive activity were analyzed. The findings indicate that the use of modern coaching approaches significantly enhances the performance of central players in the game.*

Keywords: *handball, central player, technical actions, tactical training, sports practice*

KIRISH

Gandbol sport turning shiddat bilan rivojlanishi, sportchilarni tayyorlash tizimini tubdan o'zgartirishni, ya'ni trenirovka mashg'ulotlarini ilmiy asoslangan usullar asosida olib borish zaruriyatini dolzarb masala qilib qo'ydi. Ilmiy-uslubiy adabiyotlar taxlili va amaliy tajribalar gandbol jamoasining yuqori natijalarga erishishida o'yinchilarning texnik-taktik tayyorgarligineng muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatmoqda. Gandbol o'yini murakkab texnika va tezkor taktik qarorlar qabul qilishni talab qilganligi sababli, ayniqsa markaziy o'yinchining xujum va ximoyadagi harakatlari butun jamoaning o'yin sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Markaziy o'yinchi – bu nafaqat jamoada hujumlarni tashkil etuvchi, balki himoyada ham asosiy rolni bajaruvchi o'yinchidir. Shu sababli uning texnik ko'nikmalarini, o'yinni oldindan bashorat qilish qobiliyatini va taktik fikrlashini rivojlantirish murabbiylar uchun ustuvor vazifa hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan "Sportni yanada rivojlantirish va sog'lom turmush tarzini keng targ'ib qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-60-sonli qaror (2022-yil 5-yanvar)da ham jismoniy tarbiya va sport sohasini modernizatsiya qilish, sportchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish borasida aniq vazifalar belgilab berilgan. Ushbu maqola aynan shu vazifalar ijrosiga hissa qo'shish maqsadida tayyorlangan bo'lib, gandboldagi markaziy o'yinchining texnik-taktik harakatlarini rivojlantirishga qaratilgan usullarni ilmiy asosda tahlil qiladi [1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ushbu tadqiqot gandbol o'yini markaziy o'yinchisining texnik-taktik harakatlarini rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulot usullarining samaradorligini o'rganishga qaratildi. Tadqiqot Bolalar va o'smirlar sport maktablari tarkibidagi U-

17 yoshli gandbol jamoalarining markaziy pozisiyada o'ynovchi yosh gandbolchilar ishtirokida olib borildi. Tadqiqot muddati 6 oy bo'lib, ushbu davr mobaynida haftasiga 5 marta maxsus mashg'ulotlar tashkil etildi.

Mashg'ulotlarda quyidagi texnik va taktik yo'nalishlar bo'yicha mashqlar tanlab olindi: uzatmalar aniqligini oshirish, harakatlanish yo'nalishini tez o'zgartirish, to'pni qabul qilish va uzatishda qaror qabul qilish tezligini oshirish, markaziy zonadan hujum tashkil etish xamda himoyaviy pozisiyalarni egallash. Mashg'ulotlar davomida o'yinchilar faoliyatini videotasvirga olish orqali tahlil qilindi, dastlabki va yakuniy ko'rsatkichlar o'zaro solishtirildi [11].

Bundan tashqari, test sinovlari asosida o'yinchilarning tezkorlik, chidamlilik va koordinatsiya darajalari baholandi. Olingan ma'lumotlar asosida statistik tahlil o'tkazilib, har bir mashg'ulot turining samaradorligi aniqlandi. Tadqiqot jarayonida kuzatuv, eksperiment, taqqoslash va grafik tahlil metodlaridan foydalanildi. Mazkur uslubiy yondashuv markaziy o'yinchining texnik va taktik xarakatlarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi [11].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

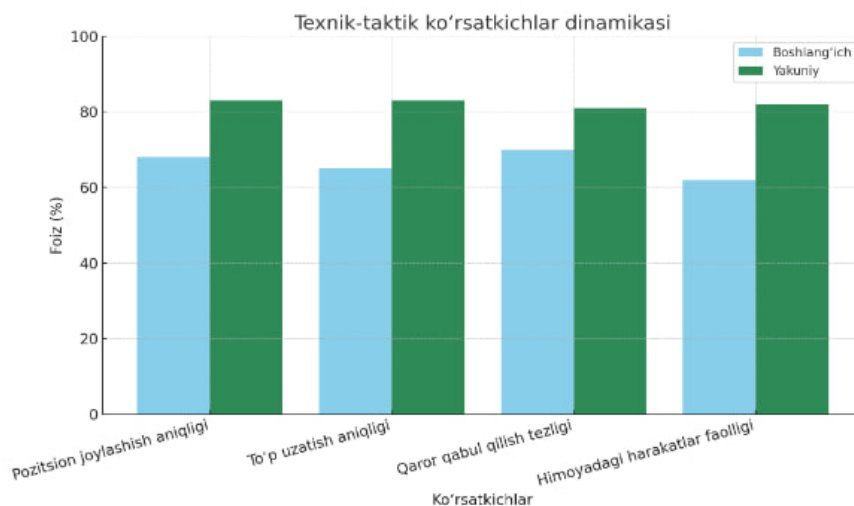
Tadqiqot davomida markaziy o'yinchilarning texnik-taktik ko'rsatkichlari tadqiqot oldidan va 6 oylik mashg'ulotlardan so'ng qayta baholandi. Dastlabki natijalar o'yinchilarda to'pni qabul qilish, tez uzatish, pozision harakatlar va himoyadagi faollikda yetarli darajadagi muvozanat yetishmasligini ko'rsatdi. Maxsus mashg'ulotlar orqali berilgan yuklamalar va mashqlar tizimi natijasida barcha ishtirokchilarning harakatlaridagi aniqligi va tezligida ijobiy o'zgarishlarga erishildi.

Tahlil natijalariga ko'ra, mashg'ulotdan oldingi va keyingi holat o'rtasida o'rtacha 12–20% gacha o'sish kuzatildi. Jumladan, pozision joylashishdagi aniqlik 15%, to'p uzatishdagi aniqlik 18%, himoyaviy harakatlarda faollik esa 20% ga yaxshilandi. Ushbu o'zgarishlar markaziy o'yinchining nafaqat texnik jihatdan, balki taktik holatni baholash va moslashish qobiliyatida ham sezilarli yuksalishga olib keldi.

Quyidagi jadvalda dastlabki va yakuniy ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq raqamlar orqali aks ettirilgan.

1-jadval. Texnik-taktik ko'rsatkichlar dinamikasi (n=12)

Ko'rsatkich	Boshlang'ich (%)	Yakuniy (%)	O'sish (%)
Pozision joylashish aniqligi	68	83	+15
To'p uzatish aniqligi	65	83	+18
Qaror qabul qilish tezligi	70	81	+11
Himoyadagi harakatlar faolligi	62	82	+20

1-diagramma. Texnik-taktik ko'rsatkichlar dinamikasi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mashg'ulotlar jarayonida markaziy o'yinchi uchun mo'ljallangan maxsus texnik-taktik mashqlar tizimli ravishda qo'llanganda sezilarli samaradorlikka olib keladi. Ayniqsa, pozision joylashish, to'pni aniqlik bilan uzatish va himoyadagi faol harakatlar bo'yicha ko'rsatkichlar ancha oshdi. Bu esa markaziy o'yinchining o'yin davomida vaziyatni to'g'ri baholashi, qaror qabul qilishi va jamoaviy taktikani boshqarish qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi.

Natijalar oldingi ilmiy izlanishlar bilan qiyoslanganda ularga mos kelishi o'z isbotini topdi. Jumladan, markaziy o'yinchi harakatlarining samaradorligini oshirish uchun murabbiylar tomonidan individual yondashuv va o'yin holatlariga mos

mashqlar tanlash muhimligi ilgari ham ta'kidlangan. Tadqiqotimizda qo'llanilgan uslublar esa aynan shu yondashuvga asoslangan.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, o'yinchilarning taktik fikrlash qobiliyatini shakllantirish uchun nafaqat jismoniy mashqlar, balki analitik topshiriqlar, videonaliz va jamoaviy muhokamalar ham ijobiy samara beradi. Kelgusida bu usullarni chuqurroq o'rganish va boshqa yosh guruhlari bilan ham sinovdan o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida shuni aytish mumkinki, gandbol o'yinida markaziy o'yinchining texnik-taktik tayyorgarligini rivojlantirish uchun tizimli va maqsadga yo'naltirilgan mashg'ulotlar muhim ahamiyatga ega. Maxsus mashqlar orqali uzatmalar aniqligi, qaror qabul qilish tezligi, pozision harakatlar va himoyaviy faollik kabi muhim ko'nikmalarda sezilarli o'sish kuzatildi. Bu o'zgarishlar markaziy o'yinchining o'yindagi umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qildi.

Tadqiqotda qo'llanilgan uslublar natijasida 6 oylik mashg'ulot davomida o'yinchilarning texnik-taktik rivojlanishi 12–20% gacha ijobiy o'zgarish qayd etildi. Bu esa amaliy jihatdan murabbiylarga o'z ishlarida individual yondashuvni kuchaytirish, markaziy o'yinchiga xos harakatlar ustida alohida ishlash zarurligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari yosh gandbolchilarni yuqori darajali o'yinchilarga aylantirishda zamonaviy ilmiy-metodik yondashuvlarning naqadar samarali ekanini tasdiqlaydi. Kelgusida bu yo'nalishda yanada chuqurroq ilmiy izlanishlar olib borish va boshqa pozisiyalardagi o'yinchilar uchun ham shu kabi modellarni ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 5-yanvardagi **PQ-60-son** qarori – "Sportni yanada rivojlantirish va sog'lom turmush tarzini keng targ'ib qilish chora-tadbirlari to'g'risida".
2. Азизов, С. В. (2024). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАЧАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ТЕХНИКИ ИГРЫ ГАНДБОЛИСТОВ. Экономика и социум, (6-2 (121)), 831-836.
3. Azizov, S. V. (2024). YOSH SPRINTERLARNI SARALAB OLISHNING O'ZIGA HOS JIHATLARI. Экономика и социум, (2 (117)-1), 126-129.

4. Azizov, S. V., & Azizova, R. I. (2024). YOSHLAR TARBIYASIDA SPORT MUSOBAQALARINING O'RNI. Экономика и социум, (9 (124)), 78-81.
5. Azizov, S. V. (2019). STADYING THE GAME ACTIVITIES OF HIGHLY QUALIFIED HANDBALL PLAYERS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(11), 302-306.
6. Болтобаев, С. А., Азизов, С. В., Азизова, Р. И., & Азизов, Н. Н. (2020). ВЛИЯНИЕ ТАНЦЕВАЛЬНЫХ УПРАЖНЕНИЙ НА ПОКАЗАТЕЛИ ИММУННОЙ ЗАЩИТЫ В РЕАБИЛИТАЦИИ БОЛЬНЫХ РЕВМАТОИДНЫМ АРТРИТОМ. In Дни ревматологии в Санкт-Петербурге-2020 (pp. 38-39).
7. Болтобаев, С. А., Азизов, С. В., Азизов, Н. Н., Рахманов, М. У., Жахангиров, Ш. Ж., & Мухторжонова, Н. (2020). УПРАВЛЕНИЕ СТРЕССОМ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ СПОРТСМЕНОВ. In Теоретические и прикладные проблемы современной науки и образования (pp. 52-59).
8. Болтобаев, С. А., Азизов, С. В., Азизов, Н. Н., Рахманов, М. У., Жахангиров, Ш. Ж., & Мухторжонова, Н. (2020). СТРЕСС И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА УСПЕШНОСТЬ СПОРТСМЕНОВ. In Теоретические и прикладные проблемы современной науки и образования (pp. 48-52).
9. Болтобаев, С. А., Азизов, С. В., Азизов, Н. Н., & Музафарова, Л. М. (2020). ОСОБЕННОСТИ ФИЗИКО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ, ПЛАНИРОВАНИЯ ТРЕНИРОВОЧНЫХ НАГРУЗОК И ВРАЧЕБНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ ЛЕГКОАТЛЕТОК. In Теоретические и прикладные проблемы современной науки и образования (pp. 59-64).
10. Балтабаев, С. А., Азизов, С. В., & Мирзаев, С. (2019). ВЛИЯНИЕ ЛЕЧЕБНЫХ ТАНЦЕВАЛЬНЫХ ФИЗИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ В РЕАБИЛИТАЦИИ БОЛЬНЫХ ЦЕРЕБРАЛЬНЫМ АТЕРОСКЛЕРОЗОМ. Евразийский кардиологический журнал, (S1), 27-28.
11. Xamidov A.A., To'xtasinov Sh.T. **"Gandbol nazariyasi va metodikasi"** – Toshkent: O'zDJTI nashriyoti, 2019.
12. Satiyev, S., & Azizov, S. V. (2020). BEGINNINGS OF THE RELATIONSHIP OF TEMPERAMENT TYPES TO EMOTIONAL STRESS AND THE DEGREE OF STRESS RESISTANCE OF FOOTBALL PLAYERS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(6), 378-385.
13. Satiyev, S. K., & Azizov, S. (2019). METHODOLOGICAL VALUES FOR DETERMINING THE EMOTIONAL STATE OF FOOTBALL PLAYERS. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(12), 378-384.

О ПЕРВОМ КОНКУРСЕ И АЛЬМАНАХЕ «ЗАВЕТНАЯ ЛИРА»

Н.А.Нарзуллаева,

преподаватель кафедры Русского языка и литературы

Наманганского государственного университета

ORSID ID: <https://orcid.org/0009-0003-2322-7603>

Аннотация: В современной педагогической концепции организации учебно-воспитательной деятельности студентов личностное и профессиональное становление выпускника - будущего специалиста выступает ведущим фактором воздействия на образовательный процесс и считается профессиональной обязанностью каждого члена профессорско-преподавательского состава под руководством заведующего кафедрой. Исходя из этого, статья посвящена исследованию роли и места внеаудиторной деятельности образовательной организации в личностном развитии и профессиональном становлении студентов - будущих специалистов. В данной статье автор представил результаты деятельности и достижения студентов на различных внеаудиторных культ.массовых мероприятиях. Профессорско-преподавательский состав образовательной организации и педагогические условия для эффективной организации учебно-воспитательного процесса в конкретной образовательной организации. То есть, речь идёт об истории организации молодёжного поэтического клуба «Заветная Лира» в Наманганском государственном университете и об основателе которого является Носиров Кодиржон Носирович, профессор кафедры Русского языка и литературы Наманганского государственного университета. В том числе подвергнут анализу первый альманах молодых поэтов.

Ключевые слова: заветная Лира, клуб, альманах, молодёжь, поэзия, конкурс, творческий семинар, творческая встреча, эстетическое воспитание, уровни восприятия.

ABOUT THE FIRST CONTEST AND THE ALMANAC "THE CHERISHED LYRE"

N.A. Narzullayeva,

Lecturer at the Department of Russian language and literature

Namangan State University

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-2322-7603>

Abstract: In the modern pedagogical concept of the organization of educational activities of students, the personal and professional development of the graduate - future specialist acts as a leading factor in influencing the educational process and is considered the professional responsibility of each member of the teaching staff under the supervision of the head of the department. Based on this, the article is devoted to the study of the role and place

of extracurricular activities of an educational organization in the personal development and professional development of students - future specialists. In this article, the author presented the results of students' activities and achievements at various extracurricular cultural events. The teaching staff of an educational organization and the pedagogical conditions for the effective organization of the educational process in a particular educational organization. In other words, we are talking about the history of the organization of the Cherished Lyre youth poetry club at Namangan State University and the founder of which is Kodirjon Nosirovich Nosirovich, professor of the Department of Russian Language and Literature at Namangan State University. Among other things, the first almanac of young poets was analyzed.

Keywords: *cherished Lyre, club, almanac, youth, poetry, competition, creative seminar, creative meeting, aesthetic education, levels of perception.*

BIRINCHI O`TKAZILGAN TANLOV VA ALMANAX HAQIDA "MUQADDAS LIRA"

N. A. Narzullayeva,

Rus tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

Namangan davlat universiteti

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-2322-7603>

Annotatsiya: *Talabalarning o'quv faoliyatini tashkil etishning zamonaviy pedagogik kontsepsiyasida bitiruvchi-bo'lajak mutaxassisning shaxsiy va kasbiy shakllanishi o'quv jarayoniga ta'sir etuvchi etakchi omil bo'lib xizmat qiladi va kafedra mudiri rahbarligida professor - o'qituvchilar tarkibining har bir a'zosining kasbiy majburiyati hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda, maqola kelajakdagi mutaxassislar - talabalarning shaxsiy rivojlanishi va kasbiy shakllanishida ta'lim tashkilotining darsdan tashqari faoliyatining o'rni va o'rnini o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu maqolada muallif, auditoriyadan tashqari turli ma'naviy – ma'rifiy tadbirlarida, talabalarning faoliyati va yutuqlari xaqida so'z yuritadi. Xususan, ma'lum bir oliy ta'lim tashkilotida o'quv jarayonini samarali tashkil etish uchun pedagogik sharoitlar va ta'lim tashkilotining professor-o'qituvchilari tomonidan qilingan ishlardir. Ya'ni, biz Namangan davlat universitetida "Muqaddas lira" yoshlar she'riyat klubini tashkil etish tarixi va uning asoschisi Namangan davlat universitetining rus tili va adabiyoti kafedrası professori Nosirov Kodirjon Nosirovich haqida gapiramiz. Shu jumladan, yosh shoirlarning birinchi almanaxi tahlil qilindi.*

Kalit so'zlar: *Muqaddas lira, klub, almanax, yoshlar, she'riyat, tanlov, ijodiy seminar, ijodiy uchrashuv, estetik tarbiya, idrok darajasi.*

ВВЕДЕНИЕ

Под внеаудиторной работой студентов подразумеваются, две группы видов и форм работ: 1) самостоятельно выполняемые учебные задания; 2) культурно-просветительские мероприятия в вузе, организуемые с участием студентов.

Первая группа работ направлена на закрепление, углубление знаний студентов, усвоение определённых дополнительных практических навыков по специальности во внеурочное время без непосредственного участия преподавателя. Участие во внеаудиторной работе способствует развитию личности, общению и саморазвитию. Цель внеаудиторной работы - научить обучающегося самостоятельно и осознанно работать с учебным материалом и научной информацией, самостоятельно добывать знания.

Вторая группа видов внеаудиторной работы преследует духовно-просветительские цели, идейно-эстетическое воспитание молодёжи. Часто в эту группу относят, главным образом, проводимые в вузе календарно-тематические мероприятия с участием студентов.

Однако нередко представляют эти мероприятия вне связи с учебным процессом, забывая, что внеаудиторная работа в высшем учебном заведении организуется не только ради развлечения, заполнения свободного времени молодёжи: при этом традиционно преследуются, должны присутствовать определённые идейно-воспитательные и образовательные цели.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДОВ

Опытные педагоги всегда ценят внеаудиторные работы одновременно и как средство углубления знаний школьников студентов по изучаемым конкретным дисциплинам, и как важного средства идейно-эстетического воспитания молодёжи. Например, литературно-юбилейные мероприятия всегда дают учащейся молодёжи какие-то дополнительные сведения о жизни и творчестве юбиляра. Одновременно выступления молодёжи на таких мероприятиях всегда являются средством эстетического и духовного воспитания.

Хорошо продуманная внеаудиторная работа по литературе есть осязаемое подспорье для закрепления основного учебного материала и проверки уровня знания обучаемых. Например, профессор кафедры русского языка и литературы Наманганского государственного университета К.Н. Носиров всегда вспоминает, а иногда и рассказывает об экзамене на сцене: Им когда-то была придумана литературно-развлекательная программа БТТ (по-узбекски – Билим-Тафаккур-Табассум; по-русски – Знание-Мышление-Улыбка) По итогам изученного курса

«Введение в литературоведение» устраивали экзамен на сцене между двумя учебными группами. Программа обычно кроме вопросо-ответного состязания по дисциплине между группами, содержала и художественно-юмористические выступления участников. Или же можно ещё вспомнить 70-летний юбилей Ч. Айтматова, который проводился по инициативе и под руководством К.Носирова силами студентов отделений русского и английского языков на сцене областного театра им. Алишера Навоий. Мероприятие проводилось с участием регионального киргизского культурного центра и киргизской национальной школы. Силами студентов была осуществлена постановка «Манкурт» по роману Ч. Айтматова «Буранный полустанок». Об образовательном и воспитательном значении того мероприятия можно говорить много и долго.

Однако это были эпизодические мероприятия. Другое дело – регулярно, систематически осуществляемая целенаправленная деятельность: кружковая или, ещё лучше, клубная работа.

О клубе «Заветная Лира»

Так в начале 2002 года при Наманганском государственном университете по инициативе К. Носирова был организован молодёжный поэтический Клуб «Заветная Лира». Благодаря своему руководителю, имевшему за плечами немалый опыт по организации внеаудиторных мероприятий, вскоре клуб смог привлечь к себе внимание не только в университете, но и среди педагогической общественности, а также творческой интеллигенции города Намангана и области.

Вскоре был составлен и Устав, которым определили следующие цели и задачи новой студенческой творческой организации:

1. Выявление студентов и школьников, склонных к поэтическому творчеству, и добровольное объединение их в своих рядах;
2. Углубление литературного образования членов клуба, развитие их эстетического вкуса и поэтического дарования;
3. Организация постоянно действующего творческого семинара для пишущей молодёжи с приглашением на него специалистов-стиховедов, профессиональных писателей, в том числе из столицы и других регионов;

4. Организация творческих встреч участников клуба со школьниками и студентами;
5. Организация выступлений членов клуба через средства массовой информации;
6. Проведение поэтических конкурсов среди участников клуба;
7. Издание альманахов и авторских сборников стихотворений членов клуба;
8. Широкое участие членов клуба в пропаганде здорового образа жизни среди молодёжи, содействие организации содержательного досуга школьников и студентов, проведение в этих целях совместных акций с другими общественными организациями и государственными учреждениями.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Так возник перспективный план внеаудиторной деятельности клубного формата при Наманганском государственном университете.

Первым серьёзным, крупным мероприятием Клуба стал конкурс молодых поэтов, незадолго до этого события выявленных в группах, где работал сам организатор.

Конкурс состоялся 2 марта, в канун женского праздника. Время проведения конкурса определило тематику, содержание, одним словом, условия поэтического состязания: звучали стихи о весне, любви, женщине, матери.

Как рассказывает руководитель клуба, в подготовительном процессе особое внимание было уделено, во-первых, отбору конкурсных стихов, во-вторых, эстетическому оформлению предстоящего состязания, которое желательно было преподнести зрителям, педагогам и студентам как можно эффектнее, т.е. презентации конкурса публике.

Желающих участвовать в конкурсе было человек двадцать. Нужно было с каждым из них индивидуально поработать, проверять тексты, дорабатывать их. Нужно было находить время на каждого, ибо каждый нуждался в какой-то помощи. Ведь, для большинства предстоящий поэтический конкурс был первым в их жизни и, следовательно, особым испытанием. Требовалось от руководителя немало сил и немалый такт безболезненно объяснять предупреждать ошибки,

вежливо, не ранив хрупкое самолюбие юных авторов, а кому-то и отказать, если безнадежный случай.

Очень важно было и второе условие – эстетическая, т.е. эффектная подача конкурса зрителям. 1) эстетическое оформление сцены, 2) выразительное чтение, 3) умение держаться на сцене, и, 4) конечно же, внешний вид конкурсанта.

Отобранные для участия в конкурсе десять студентов все были подключены к работе по оформлению зала. Дел, проблем было достаточно, а помощи ждать было не откуда, ведь было все впервые. Всё силами самих участников и вручную: портрет Пушкина, плакат с его словами, словно обращёнными к нашей молодёжи непосредственно: «Здравствуй, племя младое, незнакомое!», две стенгазеты, посвящённые творчеству А.С. Пушкина и предстоящему Празднику 8-Марта. Бесспорно, такая кропотливая подготовительная работа сама по себе является важным делом в подготовке будущих педагогов.

Выразительное чтение своих стихов и умение держаться на сцене – это самое главное на публичных поэтических конкурсах. При плохом чтении даже хорошие стихи не будут восприняты зрителями должным образом. Всё это необходимо было внушать, объяснять подопечным, отрабатывать чуть ли не каждое слово. Как выходить к микрофону и как потом красиво сойти со сцены – этому тоже надо учить будущих поэтов. Составляли партитуру, определяли место логического ударения в читаемом тексте, чтобы знать, что акцентировать для слушателя.

Всё это, разумеется, и вдохновляло, поднимало дух перед важным событием, поднимало, пусть немного, уровень их общей эстетической культуры.

Конкурс проходил в трех турах. Победителей определили по номинациям: за лучшее стихотворение о весне (Н. Турсунова), за лучшее стихотворение о любви (К. Саттарова), за лучшее стихотворение о женщине-матери (А. Зиятов), за лиризм (А. Иплина), за идейность (С. Магдеева), за самую удачную рифму (Д. Асанова), за лучшее исполнение своего стихотворения (С. Шеляхина), за самую яркую образность (А. Фаттахова), приз зрительских симпатий (Е. Генералова), за лучшее буриме (А. Дьяченко). Главный приз – четырехтомное собрание

Из бесед с руководителем клуба, из существующих публикаций, откликов о деятельности “Заветной Лир” можно сделать ещё один важный вывод: при подготовке больших мероприятий, т.е. публичных выступлений важно учитывать особенности и зрительского восприятия. Конечно, студенты, члены клуба не артисты, и публика в вузе – это не публика в буквальном смысле, - это зачастую тоже ещё не видевшие таких мероприятий студенты. В этом, собственно, и заключается особенность данной публики. Это разноуровневной культуры контингент: из разных местностей, из разных школ, плоды работы разных учителей. Знать и учитывать психологию этого контингента желательно. Бывают случаи, когда требуется поработать с такими группами студентов как до мероприятия, так и после. Это обстоятельство свидетельствует о том, что внеаудиторные мероприятия имеют значение не только относительно непосредственных участников, действующих лиц, так сказать, но и остальных, кто, казалось бы только взирал пассивно на то, что происходит на сцене.

Как вспоминал спустя годы К. Носиров, «конкурсанты, естественно, волновались, но больше всех, наверное, переживал инициатор и организатор, то есть, я сам. В общем-то, я не сомневался в своих подопечных – мы готовились тщательно. Мои переживания были связаны, в основном, с публикой, т.е. со студентами-зрителями: а как они воспримут?»

Но вот, что писала после конкурса областная газета “Наманганская правда”: «Такого ещё не было в нашем городе! В канун женского праздника прекрасный подарок преподнёс любителям изящной словесности литературный клуб «Заветная Лира» факультета мировых языков НамГУ. Здесь состоялся первый конкурс молодых поэтов, посвящённый актуальной теме: «Весна, женщина, любовь»; «Атмосфера любви и лёгкой богемности царила в зале»; «Зал награждал каждое выступление бурными овациями... Итак, первый праздник состоялся, оставив в сердцах глубокий след и желание жить, любить, творить. Остаётся пожелать: светлого пути, вам, волшебные струны «Заветной Лирь»!».

Так газета возвестила, можно сказать, своих читателей о рождении в Наманганском государственном университете молодёжного поэтического клуба «Заветная лира».

Однако вернёмся на несколько минут в актовый зал, в момент награждения победителей конкурса. Председатель жюри, директор издательства «Наманган» известный поэт и драматург Абдулла Джаббор, объявляя результаты поэтического состязания студентов, с пафосом говорил о значимости того, что происходила тогда на его глазах, для эстетического воспитания молодёжи, и неожиданно заявляет: «Хорошо было бы издать эти первые пробы пера юных талантов в виде альманаха. Они стоят того! Если будет на то желание организаторов, я обещаю издать книжку на льготных условиях!». Раздались горячие рукоплескания. А поднявшийся на сцену ректор университета доктор политических наук профессор Т.Ф. Файзуллаев, умиленный выступлениями молодёжи, расщедрился ещё больше: «Я готов профинансировать издания сборника стихов своих студентов!» Зал наполнился бурными овациями. А радостям конкурсантов края не было! Можно ли придумать для поэта награду больше, чем публикация его произведений за счёт благотворителей?!

Такого приёма выступлений своих подопечных наставник тоже не ожидал. На такую поддержку со стороны руководства он не рассчитывал.

Первый альманах

Через несколько месяцев состоялась презентация малюсенькой, формата А6 книжки под названием «Заветная лира». По этому поводу «Наманганская правда» от 8 июня 2002 писала: «Первая ласточка». Так по праву можно назвать первый в истории НамГУ выпуск альманаха «Заветная Ли́ра». Ответственным редактором и душой издания стал заместитель декана факультета мировых языков, доцент кафедры русского языка и литературы Кадыр Насыров».

Так начиналась история клуба «Заветная Ли́ра».

В моих руках первый поэтический альманах молодёжного поэтического клуба «Заветная лира», книжечка формата А6. И не удивительно, что издание названо так же, как и клуб – «Заветная Ли́ра».

Книжка открывается традиционным для таких случаев вступительным словом от руководителя клуба; называется оно «Юности голос». Это – не только напутственное слово наставника, одновременно оно довольно трогательная оценка достоинств поэзии юных. Приведём из вступления два абзаца:

«Звучавшие на конкурсе стихи не совсем еще совершенны в смысле версификации. Зато во многих из них подкупает юная непосредственность выражаемых чувств. Авторы, в основном студенты первого и второго курсов, пытаются высказываться поэтически – красиво, оригинально, порою даже ещё слабо разбираясь в проблемах, самими же затрагиваемых. Одним словом – непосредственность, чем обычно и характеризуется юношеский взгляд на мир и это самое ценное в поэзии начинающих, как я думаю.

В представленных в альманахе стихах заметно стремление обрести «свой голос», определить, сформулировать свои пылкие чувства к природе, к жизни, к близкому, к самому себе. Молодой внутренний голос рвется наружу не иначе как в стихах. По-другому и быть не может: чувства, испытываемые в этом возрасте – это самые прекрасные чувства, естественно требующие облачения в стихи, что само по себе есть явление прекрасное».

В самом деле, стихи первого альманаха «Заветной Лирь» читаются хорошо. Над иными строками невольно задерживаешься:

Застыли слёзы где-то в глубине,
На дне моей мятущейся души.
И слышу я в полночной тишине
Твой голос, говорящий: «Не спеши!»
«Куда же мне теперь смотреть, скажи?»
Когда повсюду лишь страданья и слёзы,
Ты мне дорогу к счастью покажи,
И покажи, куда уходят грёзы.
Я радость берегу, как тот цветок,
Лелею и ращу его как надо.
Быть может, он нам даст росток
И это будет лучшей наградой.

И я хочу, чтобы в душе твоей
Росток любви пробился к свету.
Я свет любви держу в руке своей,
Но лишь бы не напрасно было это.
(А. Фатыхова. Росток любви)

Не об обманутых ли чувствах идёт речь в этих ритмически чеканных строках с тревожно звенящими на конце строк полнозвучными рифмами? В этих вполне поэтически зрелых образах? Лирическая героиня видит повсюду страдания и слёзы. Вопрошает: «куда уходят грёзы?». В то же время, она сердцем помнит чувство радости, некогда испытанное ею. И радость эту она бережёт, как цветок, «лелеет» и «растит» его, радости цветок, в надежде, что он «даст росток».

Своей искренностью и восторженностью стиля подкупают читателя стихи о матерях, помещённые в альманахе: «это слово (мать – Н.Н.) всех звончей» (С. Магдеева), «Я мамин образ не забуду. / Всегда боготворить буду. / Ведь это самый милый человек» (К. Саттарова), «ласки материнской не забудем никогда» (А. Дьяченко). «С тобой исполняются лучшие мечты» (А. Иплина). Единственный представитель мужского пола среди конкурсантов А. Зиятов, в отличие от всех, создал запоминающийся обобщённый образ женщины-матери, которая вечно в трудах, в заботах.

Обращаем внимание и на художественное оформление альманаха: выглядит скромно, в то же время, достаточно романтично: на обложке изображена древнегреческая лира на фоне не то скалы тёмной, не то тучи чёрной, сошедшей с небес, – одним словом, оригинально-романтично. В выходных данных книжки указана фамилия художника – Антонина Иплина, это – одна из первых членов клуба «Заветная лира». На том конкурсе она завоевала приз «За лиризм». В настоящее время А. Иплина уже известная в республике поэтесса, член Союза писателей Узбекистана, кавалер ордена «Дружба» и ещё целого ряда медалей. Плюс ко всему она – доктор философии.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, можно сделать вывод о том, что молодёжный поэтический клуб «Заветная Лира», с первых же шагов своей деятельности доказал, что

серьёзно приступил к реализации определённых собственным Уставом вполне конкретные цели и задачи по поддержке, обогащению учебно-воспитательного процесса в вузе. Участники конкурса «Заветная Лира» в процессе подготовки и проведения поэтического состязания в определённой степени усовершенствовали свои знания и практику по стихосложению, по выразительному чтению, непосредственно коснулись психологии работы в коллективе, получили определённый опыт работы на публику. Можно однозначно говорить и о духовном, эстетическом обогащении студентов.

В целом можно вполне определённо утверждать, что литературный творческий молодёжный клуб в вузе надёжная форма внеаудиторной работы студентов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдуллаев К.А. Ўқувчилар нутқини ўстиришда фанлараро алоқа // Начальное образование: проблемы и решения. I Международная научно- практическая конференция (Сборник научных статей). – Наманган, 2018.
2. Бодалев А. А. Личность и общение. Избранные психологические труды. — М.: Междунар. пед. акад., 1995.
3. Жулий Т. Б. О системе подготовки учителя к внеклассной работе по русскому языку в национальной школе // Проблемы русской лингводидактики в национальном вузе / Под ред. Н. М. Шанского, Г. Г. Городиловой. — М., 1984. —155 с.
4. Ксенофонтова А. Н. Проблема речевой деятельности в педагогическом процессе. — Оренбург: Изд-во ОГПИ, 1995. — 100 с.
5. Носиров, К. Юности голос. / –Наманган: «Наманган» нашриёти, 2002.
6. Попова В. И. Профессионально-педагогическая направленность внеаудиторной деятельности студентов. — Оренбург: Изд-во ОГПУ, 2002. —1140 с.
7. Щепанская, В. Лира любви. // «Наманганская правда», 2002, № 11.
8. Щепанская, В. Первая ласточка.// «Наманганская правда», 2002, № 24..

O'QUVCHILAR JAMOASIDAGI BULLINGNI BARTARAF ETISHDA SINF RAHBARINING FAOLIYATI

D.D.Oribboyeva

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya. Muallif tomonidan ushbu maqolada o'quvchilar jamoasida uchraydigan bulling tushunchasiga va uning turlariga ta'rif berilgan. Shuningdek bullingning turli ko'rinishlari jumladan psixologik va jismoniy bullingning farqi, turli ko'rinishlari haqida fikrlar bayon etilgan.

Maqolada sinf rahbarining o'quvchilar bilan ishlashi jarayonida samimiy muloqotni ta'minlashi, ularning muammolarini eshitishi va yechimini topishga ko'maklashish usullari to'g'risidagi tavsiyalar hamda ushbu jarayonda foydalanish mumkin bo'lgan metodlarga to'xtalangan. Bundan tashqari jamoa a'zolarining bir-biriga yordam berishga, hamkorlik qilishga va o'zaro hurmat qilishga rag'batlantirilishi ham samarali usul ekanligi, sinf rahbari tomonidan tashkil etilgan treninglar, seminarlar va turli faoliyatlar orqali o'quvchilarning emotsional intellektlarini rivojlantirilishi, bullingni oldini olishda foydali yechim ekanligiga urg'u berilgan.

Kalit so'zlar: bulling, verbal, jismoniy, ta'qib qilish, sinf rahbari, agressor, qurbon, kuzatuvchi, qo'llab quvvatlovchilar.

РОЛЬ СТАРШИНЫ КЛАССА В ИСКЛЮЧЕНИИ ИЗДЕВАТЕЛЬСТВ В СТУДЕНЧЕСКОМ СООБЩЕСТВЕ

Аннотация. В данной статье автор описывает понятие буллинга, который встречается в учебных коллективах, а также его виды. Также рассматриваются различные проявления буллинга, включая различия между психологическим и физическим буллингом.

В процессе работы классного руководителя с учащимися подчеркивается важность обеспечения искреннего общения, выслушивания их проблем и помощи в поиске решений. Приводятся рекомендации и методы, которые могут быть использованы в этом процессе. Кроме того, в статье отмечается, что стимулирование членов коллектива к взаимопомощи, сотрудничеству и взаимному уважению является эффективным методом. Подчеркивается, что тренинги, семинары и мероприятия, организованные классным руководителем, способствуют развитию эмоционального интеллекта учащихся и являются полезным инструментом в предотвращении буллинга.

Ключевые слова: буллинг, вербальный, физический, преследование, классный руководитель, агрессор, жертва, наблюдатель, поддерживающие.

THE ROLE OF THE CLASS HEAD IN ELIMINATING BULLYING IN THE STUDENT COMMUNITY

Abstract. *In this article, the author describes the concept of bullying that occurs in educational collectives, as well as its various types. Different manifestations of bullying are also examined, including the differences between psychological and physical bullying.*

The importance of ensuring sincere communication, listening to students' problems, and assisting them in finding solutions is emphasized in the process of a class teacher's work with students. Recommendations and methods that can be used in this process are provided. Additionally, the article notes that encouraging members of the collective to mutual assistance, cooperation, and mutual respect is an effective method. It is highlighted that training sessions, seminars, and events organized by the class teacher contribute to the development of students' emotional intelligence and serve as a useful tool in preventing bullying.

Keywords: *bullying, verbal, physical, harassment, class teacher, aggressor, victim, bystander, supportive.*

KIRISH

Bulling (qo'rqitish) inglizcha "Bulling" so'zidan olingan bo'lib, bir insonning boshqa inson tomonidan qo'rqitilishi, bolaning boshqa bolani agressiv ta'qib qilishi xisoblanadi. Bu holat har qanday yosh va ijtimoiy guruhda ham sodir bo'lishi mumkin va og'ir hollarda jamoaviy jinoyatchilikning ayrim shakllarini ham keltirib chiqarishi mumkin.

Bullingning asosiy komponentlari sifatida agressiv va salbiy xulq-atvorning muntazam ravishda sodir bo'lishi hamda shaxslararo munosabatlarda teng huquqli bo'lmagan tomonlar o'rtasida ro'y beradigan hamda bu xatti-harakatlar qasddan amalga oshirilishi bilan bog'liq jihatlarni ta'kidlash mumkin.

Odatda o'smirlar orasida **bullingning** jismoniy va psixologik turlari ko'p uchraydi.

1. Jismoniy bulling-bolaga nisbatan jismoniy kuch ishlatish, natijada tan jarohatlari va jismoniy shikastlanishlar (kaltaklash, urish, turtkilash shapaloq urish, to'sish, tepish). Eng og'ir hollarda qurol, masalan, pichoq ishlatiladi. Bu xulq-atvor ko'proq o'g'il bolalar o'rtasida ko'proq uchraydi, qizlarga nisbatan. Jismoniy bullingning bir turi jinsiy bulling (tajovuz, zo'rlik, jinsiy aloqaga majburlash) hisoblanadi.
2. Psixologik bulling -bolaning ruhiyatiga ta'sir qilish bilan bog'liq zo'ravonlik, so'z bilan haqorat qilish yoki tahdidlar orqali jabrlanuvchiga ruhiy jarohat yetkazish natijasida qasddan emotsional beqarorlikni keltirib chiqaradi.

Psixologik bullingning bir necha turlari mavjud:

Verbal bullying -jabrlanuvchiga doimiy ravishda haqoratli nom yoki laqab bilan murojaat qilish, haqorat qilish, masxara qilish, haqoratli mish-mishlarni tarqatish, bir yoqlama baholar, boshqa bolalarning huzurida kamsitish kabi ko'inishlarda namoyon bo'ladi.

Neverbal bullying-haqoratli ishoralar yoki harakatlar (jabrlanuvchining yuziga tuflash, behurmat qiladigan turli ishoralar ko'rsatish);

Qo'rqitish-doimiy tahdidlar, shantaj orqali jabrlanuvchida qo'rquv hislarini uyg'otish va ularni muayyan harakatlar va amallarni sodir etishga majbur qilish;

Izolyatsiya -jabrlanuvchi qasddan izolyatsiya qilinadi, jamoadan chiqarib yuboriladi yoki qisman e'tiborsiz qoldiriladi.

Do'stlashishdan va birga o'ynashdan voz kechish-bola bilan o'ynashni, do'stlashishni, sayr qilishni rad qilish, u bilan bir partada o'tirmaslik, tug'ilgan kunlarga va boshqa tadbirlarga taklif qilmaslik.

Talab qo'yish – jabrlanuvchidan shantaj va qo'rqitish orqali pul, qimmatli buyumlar va ashyolar, ovqatlanish uchun yeguliklar talab qilinadi.

Mol-mulkni buzish va boshqa harakatlar -o'g'irlik, talonchilik, jabrlanuvchining shaxsiy buyumlarini yashirish;

Maktab kiberbullingi – internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta, telefon yoki boshqa elektron qurilmalar orqali haqorat qilish, kamsitish (video va fotosuratlarini yuborish, anonim telefon qo'ng'iroqlari, haqorat qilish, mish-mishlarni tarqatish, bullying qurbonini videoga olish va internetga joylash).

Garchi bullying turlicha ko'inishda bo'lsa ham (jismoniy va psixologik bullying) uning oqibatlari bir xil yakun topadi. Masxaralashlar va haqoratlar uzoq vaqt davom etishi natijasida jismoniy bullying va psixologik bullying jabrlanuvchida jarohatli izllarni qoldiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Bulling jarayonida "jabrdiyda" yoki zo'ravonlar turli yoshdagi bolalar bo'lishi mumkin. Bunday bolalar faol, o'ziga ishongan, ustunlikka moyil, axloqiy va jismoniy jihatdan kuchli bolalar bo'lib o'z imkoniyatlarini noto'g'ri xarakatlarida namoyish etadilar. Bulling xodisasining ishtirokchilari sifatida doimo ishtirok etadigan ishtirokchilar mavjud bo'lib ular;

"Aggressor" jabrlanuvchini ta'qib qiladi va qo'rqitadigan, jabrdiyda"bullingga uchragan shaxs, "himoyachi" jabrlanuvchi tomonida bo'lib, uni agressiyadan himoya qilishga harakat qiluvchi, "ishtirokchilar" buller tomonidan boshlangan zo'ravonlikka qatnashgan odamlar, "qo'llovchilar" buller tomonida bo'lib, ta'qiblarda bevosita ishtirok etmaydigan, ammo ularga to'sqinlik qilmaydigan odamlar hamda "kuzatuvchi" agressiv o'zaro ta'sir jarayonidagi ta'qiblarning tafsilotlarini biladigan, ammo neytrallikni saqlaydigan shaxslardan iborat bo'ladi.

Maktablarda bugun bunday salbiy vaziyatlar ro'y berayotganini inobatga olgan holda bu vaziyatlarni oldini olish, profilaktik tadbirlar o'tkazish hamda psixolog va sinf rahbarlarini bullingni profilaktika qilish usullari bilan bog'liq bilim va malakalarini oshirish lozim bo'ladi. Buning uchun quyidagicha usullardan foydalanish muammoni oldini olishga yordam beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Sinf soati: Sinf soatida bullingni profilaktika qilish maqsadida suhbatlardan foydalanish mumkin. Suhbat davomida maktabda ro'y berayotgan xodisalar tabiiy ravishda taxlil etilsa, ta'sir yanada samarali kechadi. Qisqa, ammo tez-tez suhbatlar o'tkazib borish kamdan-kam va uzoq suhbatlarga qaraganda ancha samarali usul sanaladi. Bunday ritm – har haftalik qisqa mavzuli muhokama – juda samaralidir. O'quvchilar doimiy ravishda o'qituvchi, ota-ona va maktab rahbariyatining bullingga toqat qilmasligini, yaxshi ishlar e'tiborsiz qolmasligini va adolatli baholanishini his qiladilar. Ammo bu suhbatlar shunchaki o'tkaziladigan formal marosimga aylanib qolmasligi muhim. Bunday vaziyatda ular o'z ta'sirini yo'qotadi va teskari natijaga olib keladi. O'quvchilar o'qituvchining bu ishga noliyqligini, hamma narsa joyida ekanini, uni osongina yuritib borish mumkinligini payqashadi. Bu bullerlarning e'tiborsizligini yuzaga keltirib qurbonlar uchun yanada og'ir vaziyatlarni yuzaga keltiradi.

Sinfning ichki qoidalari- Odatda sinfning ichki qoidalari o'quvchilar bilan birgalikda ishlab chiqiladi va yozma ravishda tuziladi. Buni turli yo'llar bilan amalga oshirish mumkin. Har bir o'quvchiga yozma ravishda qoidalarni tuzish vazifasini berish mumkin, keyin o'quvchilarni guruhlariga ajratishlari va yozilgan qoidalar orasidan uchta qoidani tanlashlari mumkin. Guruhdagilar o'z qarorlarini umumiy

muhokamaga qiladilar, shundan so'ng barcha qoidalar ovoz berish yo'li bilan tanlanadi. Qoidalar ro'yxati sinfda osiladi. Qoidalar ma'lum vaqt davomida amal qilish, ularga rioya qilish kerak.

Film ko'rish: Ko'pgina o'qituvchilar sinf bilan filmni tomosha qilishgan va bulling mavzusini muhokama qilishgan. Bu bilan ular film orqali muhokama qilingan masalani illyustratsiya qilishga muvaffaq bo'lishgan. O'quvchilar odatda filmda ko'rsatilgan usullarni tanib, keyingi muhokama davomida ularni yanada yaxshiroq anglashadi. Aksariyat o'quvchilar ekranda sodir bo'lgan voqealarni ko'rganlarida, bulling jabrlanuvchilarining his-tuyg'ularini his qilishadi. Shu paytda o'qituvchi o'quvchilarga o'z fikrlarini bildirishga va o'zi kerakli tushuntirishlarni berishga imkoniyat yaratadi. So'nggi yillarda bulling haqida turli darajadagi filmlar va televizion dasturlar ishlab chiqildi. Asosiysi, o'qituvchi o'zining kasbiy maxoratiga asoslangan holda film tanlashi va uni o'quvchilar bilan birgalikda tomosha qilishi lozim. Bunday videomateriallar ham o'qituvchilar jamoasi, ham ota-onalar bilan uchrashuvlarda ko'rish uchun mos keladi.

Spektakllar sahnalashtirish: o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida maktab yoki sinfdagi bulling haqida mustaqil ravishda spektakl qo'yishlari mumkin. Aktyorlarni to'g'ri tanlash, yaxshi tayyorgarlik va tegishli ijro bullingdan voz kechish kerakligini targ'ib qilayotgan tamoyillarini tomoshabinlarga yetkazishga yordam beradi. Aktyorlar o'zlari ham spektakldan ko'p narsa o'rganishlari mumkin va kelajakda boshqalar uchun yaxshi rolli modellar sifatida namoyon bo'ladilar. Maktab rahbariyati o'quvchilarga spektaklni tayyorlash va o'tkazishda yordam berish orqali bulling profilaktikasiga ko'maklashadilar.

Insho yozish: O'quvchilarga bulling haqida kichik insho yozish vazifasi beriladi, va qo'shimcha ravishda qaysi savollar yoritilishi kerakligini tushuntiriladi. Bu vazifani maktabda yoki uyda bajarish mumkin (bu holatda o'quvchi xohlasa, vazifani ota-onasi bilan muhokama qilishi mumkin). Insho yozish jarayonida o'quvchiga mavzuni chuqurroq tushunish imkoniyati beriladi. Ko'pincha insholarni o'qish jarayonida o'qituvchiga muhim bo'lgan ma'lumotlar paydo bo'ladi chugki bu haqida o'quvchi to'g'ridan-to'g'ri aytolmasligi mumkin. Bundan tashqari, insho

muallifning xis tuyg'ularini aks ettirilishi mualliflar orasida bulling qurbonini yoki ta'qib qiluvchi (buller)ni aniqlashga imkon beradi.

Turli ish shakllarini birlashtirish: Adabiyotlar o'qish, filmlar, spektakllar, insholar va suhbatlar bullingning oldini olishga yordam beradi. Bu shakllarni alohida yoki birgalikda qo'llash mumkin. Bu katta vaqt sarflashni talab etmaydi, ammo maktabdagi vaziyatni ko'rsatadi, o'quvchilarga o'ylab ko'rish imkoniyat yaratadi, tizimli eslatma sifatida xizmat qiladi. Agar o'qituvchi o'quvchilarning ishonchiga kira olsa bunday profilaktika choralari juda samarali natijaga ega bo'ladi.

XULOSA

O'quvchilar jamoasidagi bullingni bartaraf etishda sinf rahbarining faoliyati juda muhim rol o'ynaydi. Sinf rahbari, o'quvchilarni birlashtiruvchi va ularning muammolariga e'tibor beruvchi shaxs sifatida, bullingga qarshi kurashda bir qator vazifalarni bajarishi kerak. Xulosa qilib aytganda, sinf rahbarining faoliyati bullingni bartaraf etishda asosiy omil hisoblanadi. U o'quvchilar o'rtasida ijobiy muhitni yaratish, bullying holatlarini aniqlash va ularga tezkor javob berish, shuningdek, ota-onalar va o'qituvchilar bilan hamkorlik qilish orqali bu muammoni hal etishga katta hissa qo'shishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Алексеева Л.С.* Жестокое обращение с детьми: его последствия и предотвращение. М.: Национальный книжный центр «Сентябрь», 2016. 180 с.
2. *Бердышев И.С.* Лекарство против ненависти // Первое сентября. 2005. № 18. С. 3.
3. *Бочавер А.А., Хломов К.Д.* Буллинг как объект исследований и культурный феномен // Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2013. Т. 10. № 3. С. 149—159.
4. *Глазман О.Л.* Психологические особенности участников буллинга // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. 2009. № 105. С. 159—165.
5. *Гребенкин Е.В.* Профилактика агрессии и насилия в школе. Ростов-на-Дону: Феникс, 2013. 157 с.
6. *Кривцова С.В., Шапкина А.Н., Белевич А.А.* Буллинг в школах мира: Австрия, Германия, Россия. Образовательная политика. 2016. № 3 (73). С. 97—119.
7. *Кутузова Д.А.* Травля в школе: что это такое и что можно с этим делать // Психология и школа. 2006. № 4. С. 54—72.
8. *Кутузова Д.А.* Травля в школе. Мифы и реальность [Электронный ресурс]. 2011. URL: [http:// medportal.ru/budzdorova/child/625/](http://medportal.ru/budzdorova/child/625/) (дата обращения: 20.03.2019).

9. Лэйн Д. Школьная травля (буллинг). Детская и подростковая психотерапия / Под ред. Дэвида Лейна и Эндрю Миллера. СПб.: Питер, 2001. С.240—274.
10. Петросянц В.А. Психологическая характеристика старшеклассников, участников буллинга в образовательной среде [Электронный ресурс] // Эмиссия. Электронный научный журнал. 2010. URL: <http://www.emissia.org/offline/2010/1479.htm> (дата обращения: 20.03.2019).
11. Собкин В.С., Маркина О.С. Влияние опыта переживаний «школьной травли» на понимание подростками фильма «Чучело» // Вестник практической психологии образования. 2009. № 1. С.48—57.
12. Собкин В.С., Смылова М.М. Буллинг в стенах школы: влияние социокультурного контекста (по материалам кросскультурного исследования) // Социальная психология и общество. 2014. Т.5. № 2. С.71—86.
13. Olweus D. Aggression in the schools. Bullies and whipping boys. Washington: Hemisphere Publishing Corporation, 1978.
14. Roffey S. Addressing bully in schools: organisational factors from policy to practice // Educational and Child Psychology. 2000. № 17 (1). P.6—19.
15. Schäfer M. Gruppenzwangs Ursache für Bullying? // Report Psychologie. 1998. P.914—927.
16. Oribboyeva, D. D. (2024). PSIXOLOGINVESTIKA VA LINGVISTIK KOMPETENSIYA. Academic research in educational sciences, 5(CSPU Conference 1), 346-349.
17. Dilshoda, I., & Oribboyeva, D. D. (2024). ALALIYA NUTQ NUQSONLARI VA UNING TURLARI. Yangi asr innovatsiyalari jurnali, 63 (3), 70-73.
18. Oribboyeva, D. (2024). BULLING O 'SMIRLARDA DOLZARB MUAMMO SIFATIDA. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 1(12), 115-117.
19. Dilshoda, I., & Oribboeva, D. D. (2024). AUTIZM NAMOYON BOLISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Journal of new century innovations, 63(3), 74-77.
20. Орифбоева Д. Д. ОПТИМИЗАЦИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ // Форум молодых ученых. 2017. №6 (10). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/optimizatsiya-uchebno-poznavatel'nogo-protsessa-v-sredney-shkole> (дата обращения: 31.03.2025).
21. Oribboyeva, DD va Assertiv, SBQGA (2024). xulqning o'ziga xosligi. *Fan va ta'lim*, 2.
22. Orifboeva, D. D. (2016). O'QITISH FAOLIYATI JARAYONIDA Stressni oldini olish. *NovaInfo. Ru*, 3(41), 217-220.

INKLYUZIV TA'LIMNI JORIY QILISHNING XORIJIY MAMLAKATLAR TAJIRIBASI

Voxobova Muniraxon Sadirdinovna – ilmiy rahbar
Adashaliyeva Mexribonu Mirzoxid qizi - talaba
Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim tushunchasi, uning mazmun-mohiyati, inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha xorijiy mamlakatlarda erishilgan eng ilg'or tajribalar, xorij tajribalarini mamlakatimizda qo'llash imkoniyatlari to'g'risida bayon etilgan. Inklyuziv ta'limni tashkil qilishdagi asosiy muammolar va ularning yechimlari to'g'risida fikr-mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Maxsus pedagogika, ta'lim, inklyuziv ta'lim, bola, alohida ta'lim ehtiyoji, aqliy faoliyat, ota-ona.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕАЛИЗАЦИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В данной статье описывается понятие инклюзивного образования, его сущность, наиболее передовой опыт развития инклюзивного образования в зарубежных странах, а также возможности применения зарубежного опыта в нашей стране. Обсуждались мнения об основных проблемах в организации инклюзивного образования и их решениях.

Ключевые слова: Специальная педагогика, образование, инклюзивное образование, ребенок, специальные образовательные потребности, мыслительная деятельность, родители.

FOREIGN EXPERIENCE OF IMPLEMENTING INCLUSIVE EDUCATION

Annotation: This article describes the concept of inclusive education, its essence, the most advanced experience of developing inclusive education in foreign countries, as well as the possibilities of applying foreign experience in our country. It also contains opinions on the main problems and their solutions in organizing inclusive education.

Keywords: Special pedagogy, education, inclusive education, child, special educational needs, mental activity, parents.

KIRISH

Bugungi axborotlashgan murakkab bir sharoitda zamonaviy ta'lim tizimining muhim masalalaridan biri – inklyuziv ta'limni rivojlantirish va bu sohadagi ilg'or xorijiy tajribalarni ommalashtirishdan iboratdir. Statistik ma'lumotlarga

qaraganda, bugungi kunda jami aholining taxminan 7-10 foizigacha bo'lgan qismini tashkil etadigan alohida ta'lim ehtiyoji bor bolalarga ta'lim-tarbiya berish eng muhim masalalardan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Inklyuziv ta'lim haqida so'z borganda, eng avvalo, uning ta'rifiga to'xtalib o'tish joiz. Inklyuziv ta'lim – bu asosiy maktablarda alohida ehtiyojli bolalarni o'qitish jarayonini tavsiflash uchun ishlatiladigan atama. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida"gi Nizomda "Inklyuziv ta'lim – alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlagan holda beriladigan ta'lim" – deb keltirib o'tilgan [1].

Shuningdek, O.Abdullayevaning fikriga ko'ra: "Inklyuziv ta'lim rasmiy ta'lim tushunchasidan ancha kengroq. Bu ta'limda ko'proq o'qishda, o'rganishda imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlanadi. Inklyuziv ta'limda o'qituvchining kasbiy mahorati bosh omil hisoblanadi. Avvalo, o'qituvchi inklyuziv taffakkurga ega bo'lishi va ta'lim sifati ma'suliyatini o'z zimmasiga olishi shart [2].

Inklyuziv ta'lim – bu bolalarga nisbatan har qanday kamsitishlarni istisno qiluvchi, barcha bolalarga teng munosabatni ta'minlaydigan, ammo maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun alohida shart-sharoit yaratilishini talab etadi. Inklyuziv ta'lim hamma bolalarning bir xil maktab va bir xil sinfxonada, bir xil sharoitda ta'lim olishini anglatadi, ya'ni imkoniyati cheklangan bolalar sog'lom bolalar bilan bir xil e'tiborda o'qiy olishi lozim [3].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

So'nggi yillarda mamlakatimizda ham inklyuziv ta'limni rivojlantirishga bo'lgan e'tibor ortdi. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning huquqiy asoslarini mustahkamlash bilan bir qatorda, uning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlariga ham alohida ahamiyat qaratilmoqda. Bu borada xorijiy mamlakatlar tajribasi ham muhim o'ringa ega.

Bugungi kunda jahondagi juda ko'plab mamlatlarda inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish va rivojlantirish borasida katta amaliy tajribalar mavjud. Xususan, Italiya, Norvegiya, Shvetsiya kabi mamlakatlar alohida ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalariga to'liq integratsiyalab, maxsus korreksion maktablarning yopilishiga erishdilar. Biroq, maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimi sharoitiga qabul qilgan davlatlar jismoniy va ruhiy rivojlanishidagi kamchiliklarni korreksiyalash va kompensatsiyalashga yo'natirilgan qo'shimcha ta'lim xizmatlarini ko'rsatish mas'uliyatidan ozod etilmaydi. Shuningdek, AQSh, Buyuk Britaniya, Xitoy, Hindiston, Avstriya, Germaniya, Rossiya, Belarus, Litva, Latviya, Daniya kabi bir qator mamlatlarda ham inklyuziv ta'limni tashkil qilish va rivojlantirishda o'ziga xos tajribalar shakllangan bo'lib, ulardan ayrimlariga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Avstriyada 1945-yildan boshlab nogiron bolalarni differensial o'qitish tizimi tashkil etilgan bo'lib, bu ta'lim tizimida barcha turdagi nuqsonli bolalar o'qitila boshlandi. Ammo, 1980-yilga kelib maxsus ehtiyojli bolalarning ota-onalari demokratiya huquqlari uchun kurashib, farzandlarini umumta'lim muassasalarida o'qitilishini talab qildilar. Natijada, 1983-yilga kelib Avstriya Ta'lim vazirligi inklyuziv ta'lim tizimining modelini tuzish yuzasidan tajriba loyihasi to'g'risida qaror qabul qildi. Bu ta'lim modeli to'rtta turga ajratilib, inklyuziv sinflar, hamkorlik qiluvchi sinflar, kichik komplektli maxsus sinflar hamda yordamchi o'qituvchilar joriy qilingan oddiy sinflar tarzida shakllandi.

Inklyuziv sinflarda umumta'lim maktablariga bittadan to'rttagacha maxsus ehtiyojli o'quvchilar qabul qilinadi. Bitta maxsus ehtiyojli o'quvchi ikkita sog'lom boladek hisoblanib, sinfdagi bolalarning umumiy soni qisqartiriladi. Sinfdagi ikkita o'qituvchi ishlab, ulardan biri maxsus tayyorgarlikka ega bo'lib, bolalar bilan haftasiga 4 soatdan 6 soatgacha korreksion mashg'ulotlar olib boradi. Maxsus ehtiyojli bolalar individual dasturlar asosida o'qitiladi. Hamkorlik qiluvchi sinflar – ixtisoslashtirilgan va umumta'lim maktablarining sinf o'qituvchilari tomonidan belgilangan hamkorlikni amalga oshiradilar. Kichik komplektli maxsus sinflarda 6-11 ta maxsus ehtiyojli o'quvchini jamlagan holda maxsus o'quv reja va dasturlar asosida o'qitiladi. Oddiy sinflarda esa 4 ta va undan ko'p maxsus ehtiyojli

o'quvchilar jamlanadi hamda maxsus tashxis qilish va korreksion metodikalarni qo'llay oladigan o'qituvchi lavozimi joriy etiladi [4].

1979-yilda Germaniyada ta'lim to'g'risidagi majlis qatnashchilari tomonidan maxsus ehtiyojli bolalarni integratsiya ta'lim tizimida o'qitish konsepsiyasi ishlab chiqildi. Bu konsepsiyada integratsiyaning xilma xilligi va uning mazmun-mohiyati yoritib berildi. Germaniya ta'lim tizimida integratsiyalashning yangicha talqini o'quv materiallarini o'quvchilar imkoniyatlariga moslashtirish ishlari amalga oshirila boshlandi.

Litvada 1992-yil Madaniyat va maorif vazirining tashabbusi bilan maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim tizimiga integratsiyalash modeli ishlab chiqilishiga tayyorgarlik ishlari boshlandi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun Vilnyus universitetining maxsus pedagogika laboratoriyasi qoshida xorijiy va litvalik mutaxassislar, bolalar, psixiatrlar, psixologlar, logopedlar va pedagog-defektologlardan iborat mutaxassislar guruhi tuzildi. Bu guruh tomonidan "Maxsus ta'lim tizimining loyihasi" nomi bilan integratsion ta'lim tizimining boshlang'ich loyihasi ishlab chiqildi. 1993-yilda Litva Madaniyat va maorif vazirligi tomonidan "Maxsus ehtiyojli bolalarga umumta'lim muassasalarida yordam berish (imkoniyatlari) Tartibi" Qonuni tasdiqlandi.

Shveysariyada nuqsonli bolalarning ko'pchiligi umumta'lim muassasalarida ta'lim tarbiya olishlari odatga aylangan edi. Sinfda 4 ta o'qituvchi ishlardi, ularning 3 tasi umumta'lim dasturida ishlasa, qolgan 1 nafar o'qituvchi esa maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan defektolog o'qituvchi edi.

Buyuk Britaniya maxsus ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya olayotgan og'ir darajadagi nuqsonli bolalarni integratsiyalash dasturi ishlab chiqilgan bo'lib, qaysi maktabda integratsion ta'lim tizimi joriy etilgan bo'lsa, o'sha maktabga maxsus muassasalarda o'qitilayotgan bolalarning bir qismi qamrab olindi. Integratsiya tizimini yanada puxtaroq joriy etish maqsadida dasturlarga o'yinlar, jismoniy tarbiya, raqs va bir qancha amaliy mashg'ulotlar kiritildi.

1979-yilda Nikaragua Ta'lim vazirligi nuqsonli bolalarni o'qitish dasturini olib boruvchi maxsus bo'lim tashkil etdi. Bundan tashqari, nuqsonli bolalarni o'quv imkoniyatlarini tashxis qilish markazi va maxsus muassasalar hujjatlari axborot

bazasi yuzasidan ish yuritish markazlari ham ochildi. Mamlakatda ommaviy maktab sistemasida juda ko'plab qiyinchiliklar bo'lib, maktabga qatnamaydigan bolalarning soni juda yuqori edi. Nuqsonli bolalar ta'limi maxsus segregatsion va ommaviy maktablarda integratsion sinflar shaklida tashkil etilgan. Maxsus maktablarda faqat og'ir nuqsonli bolalar o'qitilardi.

Xitoyda integratsiyalash jarayoni barcha umummillat ma'lumotlarini yig'ish, tajriba almashish, muloqot va fikr almashish, kadrlarni tayyorlash, maktab o'quv jarayonlarini isloh qilish, maktab xodimlari bilan uchrashuv va savol-javoblar o'tkazish hamda barcha axborotlarni yig'ib tahlil qilishdan boshlandi. Nuqsonli bolalar ta'limi Xitoy ta'lim tizimida birmuncha yangi edi. Har bir tumanda integratsion ta'lim borasida seminarlar uyushtirildi. Bir qancha pedagogika institutlarida "Nuqsonli bolalar ta'limi" nomli o'quv kurslari o'qitila boshlandi.

1996-yilda Hindistonda nuqsonli bolalarga ommaviy muassasalarda ta'lim tarbiya berish bo'yicha Davlat Dasturi ishlab chiqildi. YUNISYEFning hamkorligi asosida tuzilgan "Nuqsonli bolalarning integratsion ta'lim loyihasi" bo'yicha ish olib borila boshlandi. Bu loyiha Hindiston hukumati siyosati va etnik holatini hisobga olgan holda tuzilgan.

Laosda barcha bolalarning ta'lim olishini ta'minlash va ularning barcha huquqlarini himoya qilish davlat siyosatining asosiy vazifasi hisoblanadi. 1993-yilda qizlar va nuqsonli bolalar ta'limini ta'minlash dasturi ish boshladi. Dasturning har bir ishtirokchisi joylarda loyiha mazmunini targ'ibot qiladi, inklyuziv ta'lim tizimi borasida treninglar uyushtirib, mutaxassislarni tayyorlaydi.

Tailandda esa og'ir va o'rta darajadagi nuqsonli bolalarni ommaviy maktablarga qabul qilish, o'qitishga va bunga o'qituvchi-mutaxassislarni tayyorlashga oid o'quv loyihasi ishlab chiqildi. Radjbatandagi Suan Disit institutida o'tkazilgan ikkita Konferensiyadan so'ng inklyuziv maktablarning 3 ta yo'nalishdagi konsepsiyasi ishlab chiqildi. Birinchi yo'nalish qo'shimcha guruh bo'lib, u administratorlar, o'qituvchilar va ota-onalardan tashkil topadi. Ikkinchi yo'nalish og'ir va o'rta darajadagi nuqsonli hamda sog'lom bolalarni ommaviy sinflarda o'qitishni tashkillashtiruvchi o'qituvchilar va ota-onalardan tashkil topgan. Uchinchi

yoʻnalish esa sinflar uchun individual rejalarini ishlab chiqishni qoʻllab-quvvatlovchi administratorlar, oʻqituvchi volontyorlardan iborat.

Rossiyada maxsus taʼlim ikkita yoʻnalishda, yaʼni differensial va integratsiya tarzida tashkil etilgan. Differensial taʼlim 8 ta yoʻnalishni oʻz ichiga oladi. Soʻnggi paytlarda Moskva, Sankt-Peterburg va boshqa Rossiyaning bir qator shaharlarida maxsus ehtiyojli bolalarni umumtaʼlim muassasalariga jalb etish borasida ilmiy izlanishlar va psixologo-pedagogik amaliy ishlar olib borilmoqda.

Ozarbayjonda 1998-yilda Bolalar huquqlari toʻgʻrisidagi Konvensiyani Radifikatsiya qilinib, 2001-yilda esa "Maxsus taʼlim toʻgʻrisida"gi Qonun qabul qilindi. 2002-yilga kelib inklyuziv taʼlim borasidagi loyihalar faoliyati yuzasidan 10 dan ortiq meʼyoriy hujjatlar va loyihalar ishlab chiqildi. Inklyuziv taʼlimni rivojlantirishning Milliy dastur rejasi ishlab chiqilib, u 2 kismdan iborat boʻldi. Birinchi qismi inklyuziv taʼlim borasidagi loyihalar faoliyatidan iborat boʻlsa, ikkinchi qismini esa inklyuziv taʼlimning moddiy-texnik asosini yaxshilash masalalari tashkil qiladi.

Qozogʻistonda 2003-yilda "Maxsus ehtiyojli bolalarni korreksion ijtimoiy va tibbiy-pedagogik qoʻllab-quvvatlash haqida"gi Qonun qabul qilindi. Bu Qonun asosida maxsus ehtiyojli bolalarga umumtaʼlim muassasalarida taʼlim-tarbiya berish, korreksion pedagogik ish olib borish maqsadida reabilitatsion markazlar, psixologo-pedagogik korreksiya xonalari, maxsus maktab va maktabgacha taʼlim muassasalari qoshida qisqa muddatli sinflar (guruhlar) tashkil etildi. Inklyuziv maktablarga kadrlarni tayyorlash uchun oliy taʼlimga "Maxsus pedagogika", "Maxsus psixologiya" va "Maxsus metodika" kurslari kiritildi.

XULOSA

Yuqoridagilardan koʻrinib turibdiki, xorijiy mamlakatlarda inklyuziv taʼlim tizimining joriy qilinishida juda koʻplab yutuqlarga erishilgan boʻlsa-da, ammo bu taʼlimni joriy qilishda va uning samaradorligini oshirishda bir qator muammolar va kamchiliklar ham kuzatilmoqda. Jumladan:

- Ota-onalar uchun inklyuziv taʼlim boʻyicha oʻquv qoʻllanmalarining yetarli emasligi;

- Ko'plab davlatlarda inklyuziv ta'limni joriy etish ko'lami davlatning me'yoriy-huquqiy hujjatlarida qayd qilinmaganligi;
- Ayrim davlatlarda nogiron bolalarga nisbatan jamiyatdagi salbiy munosabatlarning saqlanib qolayotganligi;
- Maxsus ehtiyojli bolalarning hamjamiyatda ko'rinmaslik muammosi;
- Moddiy mablag'lar bilan bog'liq muammolar;
- Sinflarda o'quvchilar sonining ko'pligi;
- Kambag'allik muammolari;
- Bolalarni jinsiy tafovutlarga qarab kamsitish;
- Maxsus ehtiyojli bolalarning boshqalarga qaramligi;
- Favqulodda vaziyatlar, mojarolar, qochoqlar muammosi;
- Kadrlar tayyorlash borasidagi muammolar va hokazo.

Albatta, ushbu muammolarni hal etish oson emas. Lekin, mazkur muammolarning hal qilinishi qashshoqlik va kambag'allikdan qutulishga, maxsus ehtiyojli bolalarning o'z oilasi va jamiyat davrasida bo'lishiga, kamsitishlarni oldini olishga va ta'lim sifatini yaxshilashga imkon beradi.

Xulosa sifatida alohida ta'kidlab o'tish joizki, inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim sohasidagi huquqlarini to'laonli ro'yobga chiqarishga xizmat qiluvchi ta'lim shakli hisoblanib, bu borada rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish, ular faoliyatidagi ayrim jihatlarni mamlakatimiz ta'lim jarayonida qo'llash foydadan holi bo'lmaydi. Bunda inklyuziv ta'limni rivojlantirishning alohida tamoyillarini e'tiborga olish maqsadga muvofiqdir. Zero, inklyuziv ta'limni tizimli, samarali joriy etish va rivojlantirish imkoniyati cheklangan bolalar bilan olib boriladigan ishlarning shakllari, usullari, ko'lami va sifati bilan uzviy bog'liqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktyabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-son Qarori.
2. <https://yuz.uz/uz/news/inklyuziv-talim--barcha-uchun-moljallangan-talim>
3. F.U.Qodirova, D.A.Pulatova. Inklyuziv ta'lim: nazariya va metodika (darslik). Chirchiq – 2022-yil.

4. Р.Шомахмудова, А.Бердиева. Имконияти чекланган болаларни инклюзив таълимда ўқитиш услублари. Тошкент – 2008-йил.

UDK:37.034:17.022.1(575.1)

MAMLAKATIMIZ YOSHLARINING YUKSAK TARBIYASI - YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTINING ASOSIY OMILIDIR

Quchqorova Nargiza Mamajonovna

*Toshkent Oriental universiteti Uzluksiz ta'lim pedagogikasi kafedrası
professori, pedagogika fanlari doktori. E-mail: kuchkarova06071979@gmail.com
+998901625050*

Yo'lchiyeva Shaxloxon Obidjon qizi

*Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: yolchiyevashahloxon@gmail.com +998911212205
ORCID:0009-0003-3441-3145*

Annotatsiya. Maqolada insonni kamolot cho'qqisiga erishishi uchun eng asosiy omillardan biri bo'lgan tarbiya, unga oid qarashlar va har bir insonni ma'nan va jismonan o'sishiga xizmat qiluvchi omillar, komil inson bo'lish fazilatlari va saodatga erishish uchun poydevor vazifasini bajaruvchi ilmiy qarashlar haqida fikr yuritilgan. Tadqiqotga o'sib kelayotgan yosh avlodga to'g'ri tarbiya berishni zamon talablariga mos keladigan usullar orqali yetkazish asosiy maqsadi qilib olingan. Tadqiqot uchun "Kim toza va tejamkor", "Bog' yaratib o'qiyamiz" metodlari asosiy qo'llanma vositasida foydalanildi. Tadqiqotimiz natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu usullarni qo'llash bolalarda aqliy, jismoniy va ma'naviy yuksalishlariga sabab bo'luvchi bilimlar omborini shubxasiz to'ldira oladi. Ushbu amaliyotni kichik yoshdagi bolalar va o'quvchilar orasida qo'llashning samarali va foydali tomonlari juda ko'p. Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, tozalikka rioya qilish, tejamkor bo'lish, yaxshi ilm egallash jamiyat iqtisodiyoti rivoji uchun katta maqsadlarga erishtiruvchi kichik qadamlardan biridir.

Kalit so'zlar: Tarbiya, badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi, axloq tarbiyasi, "Tadbiri manzil", yoshlarning tarbiyasi, "Turkiy Guliston yohud axloq", intizom, "Kim toza va tejamkor".

КАЧЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ МОЛОДЕЖИ НАШЕЙ СТРАНЫ – ГЛАВНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА.

Аннотация. В статье рассматривается образование, как один из важнейших факторов достижения человеком вершины совершенства, взгляды на него, а также факторы, способствующие духовному и физическому развитию каждого человека, качества, необходимые для того, чтобы быть совершенным человеком, и научные взгляды, служащие основой для достижения счастья. Основная цель исследования — дать молодому поколению правильное образование с помощью методов, отвечающих требованиям времени. В качестве основных инструментов исследования использовались методы «Кто чист и экономен» и «Создаем сад и учимся». Результаты наших исследований показали, что использование этих методов, несомненно, может

пополнить багаж знаний у детей, что приведет к их умственному, физическому и духовному развитию. Использование этой практики среди маленьких детей и студентов имеет множество эффективных и полезных аспектов. В заключение можно сказать, что поддержание чистоты, бережливость и приобретение хороших знаний — это небольшие шаги на пути к достижению больших целей экономического развития.

Ключевые слова: Образование, физическое воспитание, интеллектуальное воспитание, нравственное воспитание, «Тадбири Манзил», воспитание молодежи, «Туркий Гулистан Ёхуд ахлоқ», дисциплина, «Кто чистоплотен и экономен?».

HIGH-QUALITY EDUCATION OF OUR COUNTRY'S YOUTH IS THE MAIN FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF A NEW UZBEKISTAN.

Abstract. The article discusses education, one of the most important factors for a person to reach the peak of perfection, views on it, and factors that serve the spiritual and physical growth of every person, the qualities of being a perfect person, and scientific views that serve as the foundation for achieving happiness. The main goal of the study was to provide the younger generation with the right upbringing through methods that meet the requirements of the time. The methods "Who is clean and economical", "We will learn by creating a garden" were used as the main reference tool for the study. The results of our study showed that the use of these methods can undoubtedly replenish the storehouse of knowledge that will lead to mental, physical and spiritual growth in children. There are many effective and beneficial aspects of using this practice among young children and students. In conclusion, we can say that maintaining cleanliness, being economical, and acquiring good knowledge are small steps towards achieving big goals for economic development

Keywords: Education, physical education, intellectual education, moral education, "Tadbiri manzil", education of youth, "Turkiy Gulistan yoxud axloq", discipline, "Who is clean and economical?".

KIRISH

O'zbek xalqi uzoq tarixga borib taqaluvchi boy madaniyatga va tarbiyaning tuganmas nodir xazinalariga ega bo'lgan mamlakatlardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari insonparvarlik, mexnatsevarlik, ota-onada hurmat kichiklarga izzat, mehr-oqibat, do'stlik iymon e'tiqodning yuksak fazilatlariga ega bo'lgan millatdir.

Tarbiya - shaxsni muayyan yo'nalishda shakllantirish, kamol toptirish maqsadida turli odamlarning bir-biriga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy munosabatdir. Har bir ijtimoiy tuzum kelajagi, insoniyat istiqboli, kishilarning hayot va turmush darajasi fan va madaniyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqdir. Fan va madaniyat

rivojlanishi ta'lim-tarbiya ishlarining qay darajada olib borilishidan kelib chiqadi. Bu falsafiy aqida davlat ahamiyatiga ega bo'lgan ijtimoiy qonuniyat hisoblanadi.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev qayd etganidek: "Hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu – ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug' istiqboli, birinchi farzandlarimizga navbatda, ta'lim tizimi va berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog'liq"[1],- deya ta'kidlagani ayni haqiqatdir. Zero, mamlakatimizda zamonaviy ta'lim- tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish o'z navbatida ilm-fan sohasi bilan o'zaro yaqin hamkorlikni o'rnatish muhim ahammiyat kasb etmoqda. G'arb va Yevropa madaniyatini yurtimizga kirib kelishi yoshlar tarbiyasida bir qancha salbiy va ijobiy o'zgarishlarga olib keldi. Ana shu madaniyatlarni ko'proq ijobiy tomonlarini egallash uchun esa bolalarga yo'nalish ko'rsatuvchi ustoz va murabbiylarning bilimlari ko'rsatmalari zarur. Tarbiyali yosh avlodni yetishtirish uchun esa tadqiqotlarimizni va o'rganishlarimiz ni tarbiyaga yo'naltirgan holda mamlakatimiz rivoji uchun o'z hissamizni qo'shmoqchimiz. Shu o'rinda, yurtimizda ta'lim sohasidagi amalga oshirilayotgan tub islohotlar uzviyligini muntazam davomligini ta'minlash maqsadida O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish va uning mazmun-mohiyatini jamiyatda chuqur singdirish istiqboldagi asosiy vazifa etib belgilandi va buni amalga ko'rsatib borish biz ustoz va murabbiylarning asosiy vazifalarimizdan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tarixdan ma'lumki, har qanday xalq va millat hayotida farzand tarbiyasiga juda nozik va jiddiy masala sifatida alohida e'tibor qaratilgan. Madomiki, farzandga berilayotgan tarbiya tufayli kelajakda ularning qanday inson bo'lib voyaga yetishini va o'z navbatida mazkur omillar yurti kelajakdagi taraqqiyotini belgilab berishga zamin yaratgan. Buyuk ajdodlarimizdan Imom Buxoriy, Imom Moturudiy, Hakim at-Termiziy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband kabi mutafakkirlar o'zlarining beqiyos ma'rifatlari bilan umuminsoniy madaniyatning rivojlanishiga ulkan hissa qo'shishgan. Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy ma'rifatni ilm, amal, odob bilan o'zaro bog'liq xislatlar deb hisoblaganlar. Ularning fikriga ko'ra, kishining odobi, xulqi

uning ma'rifati, bilimdonligi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, inson qanchalik ma'rifatli bo'lsa, uning xulqi shunchalik yaxshi va mukammal bo'ladi. Biz farzand tarbiyasida mutafakkirlarning qarashlari, olimlarning fikrlarini o'rganar ekanmiz, beixtiyor millatimizga xos bo'lgan axloqiy, tarbiyaviy fazilatlar ko'z o'ngimizda gavdalanadi. Shuningdek, ilk tarbiya, samimiy munosabat, go'zal muomala oiladan ota-onalarimizning namunasi timsolida shakllanadi. Abu Nasr Forobiyning: "Inson o'z baxtiga erishishda go'zallikni ko'rishi va his qilishining o'zi yetarli emas, buning uchun go'zallikni yarata olishi muhimdir", – degan fikrlarida olam-olam ma'no bor. Tarbiyani keng ma'noda tushungan Avloniy uni birgina axloq tarbiyasi bilan chegaralab qo'ymaydi. U, avvalo, bolaning sog'lig'i haqida g'amxo'rlik qilish lozimligiga e'tibor qarata- di. Axloqimizning binosining go'zal va chiroyli bo'lishiga tarbiyaning zo'r ta'siri bordur, ba'zilar «tarbiyaning axloqqa ta'siri yo'q, insonlar asl yaratilishida qanday bo'lsalar, shunday o'sarlar, tabiat o'zgarmas», – demishlar. Mashhur yapon ruhshunosi Masara Ibukining fikriga ko'ra, bolaga asosiy tarbiyani 3 yoshgacha berish lozim. Aynan 3 yoshga qadar farzandingizdagi yashirin iqtidorni yuzaga chiqarish mumkin.

Tarbiyaga oid qarashlarning yorqin na'munasi va ma'lumotlar jam bo'lgan asosiy manba sifatida A.Avloniyning "Turkiy Guliston yohud axloq" asari birinchi o'rinlarni egallab kelmoqda. A.Avloniy o'z asarida tarbiyaning zamoni ham mavjudligini ta'kidlab o'tadi. "Emdi ochiq ma'lum bo'ldiki, tarbiyani tug'ulgan kundan boshlamak, vujudimizi quvvatlandurmak, fikrimizi nurlandurmak, axloqimizi go'zallandurmak, zehnimizi ravshanlandurmak lozim ekan." [2] Eng birinchi tarbiya esa ona tomonidan amalga oshiriladi. U tarbiyalarni ham badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi, axloq tarbiyasi, fikr tarbiyasi kabi yo'nalishlarga bo'lib chiqadi.

Badan tarbiyasi: "Badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'qutmoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchlik, kasalsiz jasad lozimdur. Sog' badanga ega bo'lmagan insonlar amallarinda, ishlarinda, ibodatlarinda kamchilik qilurlar." [2]

Fikr tarbiyasi: "Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilinub kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir

vazifadur. Fikr insonning sharofatlik, g'ayratli bo'lishiga sabab bo'ladi. Bu tarbiya muallimlarning yordamiga so'ng daraja muhtojdurki, fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog'lidir"[2]

Axloq tarbiyasi: "Insonlarga eng muhim, ziyoda sharaf, baland daraja berguvchi axloq tarbiyasidir. Biz avvalgi darsda tarbiya ila dars orasida farq bor, deduk, chunki dars oluvchi-biluvchi, tarbiya oluvchi-amal qiluvchi demakdur."[2]
Tarbiyamiz chiroyli qarashlarimiz aniq bo'lishi uchun albatta qat'iy intizomga amal qilmog'imiz zarur. Intizom -qiladurgan ibodatlarimizni, ishlarimizni har birini o'z vaqtida tartibi ila qilishga aytiladi. Agar yer yuzida intizom bo'lmasa edi, insonlar bir daqiqa yasholmas edilar. "Janobi Haq yer-u osmonlarni, oy va yulduzlarni, inson va hayvonlarni, qurt va qushlarni shunday bir nizom ila tarbiyat berib yaratmishdurki, aql bilmakdan, qalam yozmakdan, til so'zlamakdan ojizdur."[2]

Tarbiya — buyuk ne'mat. Nafaqat bir oila, balki yer sayyorasidagi har bir mamlakatning gullab-yashnashi, undagi yashovchi xalqlarning farog'ati ham shak-shubhasiz ta'lim va tarbiya tufaylidir. Hayot olamida, shubhasiz, tarbiya singari insoniyatga ta'sirli narsa yo'qdir. Shu sababdan qadimdan mashhur donishmandlar tarbiya to'g'risida qimmatli fikrlarni yozib qoldirganlar. Yoshlar tarbiyasi, ularni ilmi va har tomonlama yetuk qilib voyaga etkazish barcha zamonlarda muhim vazifa hisoblangan. Mutafakkirlarimiz tomonidan yozib qoldirilgan bunday nodir asarlar o'sib kelayotgan yosh avlodni salbiy illatlardan asrab, axloqan pok, haqiqiy inson bo'lib yetishishlariga undagan. Darhaqiqat, nafaqat har bir oila, balki yer sayyorasidagi har bir mamlakatning gullab-yashnashi, undagi yashovchi xalqlarning farog'ati ham shak-shubhasiz ta'lim va tarbiya tufaylidir.

Chiroyli to'g'ri tarbiya berish orqali bolalarda ota-onaga hurmat, kichiklarga izzat, tejamkorlik, pokizalik, atroff muhitni ifloslantirmaslik, tabiatni asrab avaylash kabi fazilatlar shakillantiriladi. Mamlakatimizda ta'lim va tarbiyani birga olib boorish maqsadida maktablarda tarbiya alohida fan sifatida kiritilgan. Ushbu fan orqali tarbiyaning turli hil ko'rinishlarini bolalarga yetkazish mumkin. Xususan hozir tadqiqotimiz uchun olingan "Kim toza va tejamkor", "Bog' yaratib o'qiymiz" metodlari ham aynan bolalar tarbiyasi uchun yo'naltirilgan. "Kim toza va tejamkor"

metodi ayni tarbiya fani uchun ishlab chiqilgandek go'yo. Ushbu metodni qo'llanishi bilan tanishib chiqamiz.

"Kim toza va tejamkor"

Ushbu metodni qo'llash uchun bizga bir martalik suv uchun idishlar, suv, idishda tuproq va salfetka kerak bo'ladi. Bitta darsda 8-10 ta o'quvchi bilan ushbu metodni qo'llasa bo'ladi. Jarayon quyidagicha amalga oshiriladi:

-dastlab suv idishlarga teng miqdorda suvlar quyib chiqiladi;

-o'quvchilar doskaga chiqarilib qo'llari tuproq bilan ifloslantiriladi;

-keyin bolalarga topshiriq beriladi. Qo'llarini stakandagi suv bilan yuvishlari kerakligi. Suvni foydalanishda tejamkorlikka amal qilishlari kerakligi, iloji boricha ishlatilayotgan suv qo'llarini tozalash uchun yetishi, imkon qilishsa ortib ham qoldirishlari kerakligi uqtiriladi;

-tajribadan olingan natija tahlil qilinadi;

-suvni isrof qilmagan va qo'llari toza holga kelgan bolalar rag'batlantiriladi.

Ma'lumki, ulug' mutafakkir Abu Ali ibn Sino merosida ilm va axloq uyg'unligi masalasi alohida o'rin tutadi. Allomaning "Tadbiri manzil" risolasida tarbiya

masalasi ko'proq tahlil etilgan. Xususan, "Tadbiri manzil"da inson tayyor shaxsiy sifat, odat va ko'nikmalar bilan tug'ilmasligi qayd etiladi. Bunday xususiyatlar odamning ijtimoiy hayotida sekin-asta shaxsiy tajribasi, avvalgi ajdodlar an'analari, ta'lim-tarbiya o'zgalarning ta'siri ostida shakllanadi. SHaxs kamolotida ijobiy fazilat va odatlarni qaror toptirish qanchalik qiyin va mushkul bo'lsa, ma'naviy qiyofaga yopishib olgan salbiy jihat va odatlardan xalos bo'lish shunchalik murakkabdir. Alloma nazdida bolalar tarbiyasini barvaqt boshlagan ma'qul: "Bola tana bo'g'inlari barqaror bo'lgan, uning tili to'g'ri, ravon gapirish va quloqlari tinglash va o'zgalar so'zlarini qabul qilish hamda o'rganilayotgan narsaga (tabiiy) moyillik paytdan boshlab uni ilmlar va axloq-odob (asoslari)ga o'rgatib borish lozim".

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Inson hayoti bir necha bosqichlarga bo'linadi. Bu bosqichlar ichida umrning yoshlik bosqichi alohida ahamiyatga egadir. Yoshlik insonning eng nozik davri hisoblanib, insonning quvvatga to'lgan va harakatchanligi ziyoda bo'lgan vaqtidir. Shu bilan birga bu davr insonning hayot yo'llarining chorrahasida turgan payti hamdir. Agar, o'sha chorrahada yaxshi yo'lga kirib olinsa, o'zi, oilasi, xalqi, vatani uchun juda katta yaxshilik sari yuzlangan bo'ladi. Agar, mazkur chorrahada yomon yo'lga burilib ketsa, o'zi, oilasi, xalqi, vatani uchun ko'ngilsiz hodisalar sari qadam qo'ygan bo'ladi. Yoshlar har bir millatning kelajagidir. Bu esa yoshlarga jiddiy ahamiyat berilishi lozimligini bildiradi. Har bir shaxsning kim bo'lishligi yoshlik paytidan bilinishni boshlaydi. Yoshlik paytida shakllanib qolgan sifatlar insonga butun umri davomida hamroh bo'ladi. Shuning uchun jamiyatda yoshlarning odobli, aqlli, halol, tarbiyali inson bo'lishlari uchun harakat qilinadi. Yoshlarning tarbiyasiga ta'sir etuvchi omillardan yana biri internetdan noo'rin foydalanishdir! Darhaqiqat, internetning imkoniyatlari cheksiz. Agar undan samarali foydalanilsa katta yutuqlarga erishish mumkin. Biroq, bugungi globallashuv davrida yoshlarni turli tahdidlardan asrash, ularda xalqaro tarmoq tomonidan taqdim etilayotgan turli axborot oqimidan haqqoniy ma'lumotlarni saralay bilish, to'g'ri va maqsadli foydalanish madaniyatini yuksaltirish, axborot xavfsizligini ta'minlash g'oyat muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shunday ekan yoshlarni internet saytlarga

kirishida axborotdan to'g'ri va maqsadli foydalanish madaniyatini yuksaltirish zarur.

Olib borgan tadqiqotlarimiz davomida foydalanilgan metodlarimiz samarali foyda berdi. O'quvchilarni toza va ozoda yurishga va tejamkorlikka yo'naltiruvchi ham amaliy ham nazariy bilimlarga ega bo'lishdi. Albatta tarbiya inson uchun eng oliy o'rinni egallovchi yuksak fazilat ekanligiga shubha yo'q. Yuksak axloqiy tarbiyaga ega bo'lgan millat yashovchi davlatning kelajagi ham porloq, nomi ulug'vor bo'ladi.

"Ibn Mas'ud r.a dan rivoyat qilinadi: Nabiy s.a.v dedilar: "Qiyomat kuni odam bolasining qadami to undan besh narsa haqida: umrini nimaga sarflagani, yoshligini nimaga ketkazgani, molini qayerdan kasb qilib olgani va qayerga sarflagani, bilganiga qanday amal qilgani haqida so'ralmagunicha, Robbi huzuridan uzilmaydi". Termiziy rivoyat qilgan. Bas, biz yoshlar oldimizdagi ulkan marralarga yetishimiz uchun bugungi vaqtimizni zoye qilmaslikka, berilgan keng imkoniyatlardan unumli foydalanishga, vatanimiz uchun xizmat qiladigan fidoiylardan bo'lishga intilmog'imiz va doimo harakatda bo'lishimiz shart!" [3]

XULOSA

Shu o'rinda, har qanday davlat taraqqiyotining tamal toshi ta'lim va tarbiya masalalariga qaratilayotgan e'tibor bilan bevosita bog'liq. Dunyoda o'qituvchi bo'lishning qiymati va nufuzi shu darajada balandki, o'qituvchilarga bo'lgan munosabat ular bilan bir maskanda yashash sharaf hisoblanadi. Fransiyada boylar o'z yashash joylari bilan maqtanish uchun o'qituvchilar bilan bir hududda yashashga intilishar ekan. Ta'lim-tarbiyani nihoyatda nozik masala ekanligi xorijlik davlat arboblarning doimiy e'tiborida bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Bu haqda, Turkiyaning buyuk davlat arbobi Mustafo Kamol Otaturkdan tarbiya haqida so'rashdi: Agar jumhuriyat prezidenti bo'lmaganingizda kim bo'lar edingiz? Mustafo Kamol o'ylamasdan turib dedi: Tarbiya vaziri bo'lar edim! Otaturk ana shunday fikrlar edi. U o'zining istaklariga mos avlodni tarbiya qilishni istadi. Tarbiya vaziri... U oshpazga o'xshaydi. U yo ovqatni zaharlab seni o'ldiradi. Yoki shirin ovqat tayyorlab sening sog'lig'ing va ofiyatingga sabab bo'ladi. Tarbiya vaziri...U muhandisga o'xshaydi. U yo yosh avlodni buzib yo'q qilib tashlaydi. Yoki uni

uyg'otibshu bilan birga millatni ham uyg'otadi. Shuning uchun hukumat va nizomlar bu "mansab"ga ma'lum me'yorlar asosida tanlangan kishilarni qo'yishadi. Sharq hikmatlarida "Agar inson ilm nuri bilan o'z yo'lini yoritmasa, zulmat va nodonlik ko'chasida qoladi"[5], deya bejiz ta'kidlanmagan.

ADABIYOTLAR RO'YHATI. (REFERENCES)

1. O'zbekiston respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning O'qituvchilar va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat_mirziyeevning-ituv-30-09-2020 (Speech by the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Miromonovich Mirziyoyev at the solemn ceremony dedicated to the Day of Teachers and Mentors)
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: 2008. (Abdulla Avloni. Turkish rose or morality. – Tashkent: 2008.)
3. A.Hakimov ["yoshlar-tarbiyasi-jamiyatdagi-muhim-masala."](#) [Nomli maqolasidan](#) (A. Khakimov from his article "Youth-education-is-an-important-issue-in-society.")
4. Abu Ali ibn Sino "Tadbiri manzil" risola (Abu Ali ibn Sino "Tadbiri Manzil" treatise)
5. Musaev. M "O'qituvchining maqomi konstitutsiyada kafolatlanadi" Marifat gazetasi 2023-yil 26-aprel. № 17(9446). b-11. (Musaev. M "The status of a teacher is guaranteed in the constitution" Marifat newspaper, April 26, 2023. No. 17 (9446). b-11.)
6. Kulchayeva D. Boshlang'ich sinflarda "Tarbiya" fanini o'qitishning ilmiy-metodik asoslari // Academic research in educational sciences. 2021. №11 (Kulchayeva D. Scientific and methodological foundations of teaching the subject "Education" in primary grades // Academic research in educational sciences. 2021. No. 11)
7. Olimov.Sh.SH "Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari" (Monografiya) T.: "Fan va texnologiya". (Olimov.Sh.SH "Fundamentals of spiritual and moral education" (Monography) T.: "Science and technology".)
8. Ochilov M "O'qituvchi odobi" Toshkent. O'qituvchi, 2002 y (Ochilov M "Teacher etiquette" Tashkent. Teacher, 2002)
9. Rajabov U "O'qituvchilarga iqtisodiy tarbiya berish" Termiz, Mehnat, 2002 yil (Rajabov U "Economic training of teachers" Termez, Mehnat, 2002)
10. Quchoqorova N.M, Otayeva.S.S, Amangaldiyeva.A.R "PEDAGOGIK MAHORAT" "Bookmany print" nashriyoti, № 537233 2024-yil 11-mart. (Kuchqorova N.M, Otayeva.S.S, Amangaldiyeva.A.R "PEDAGOGICAL SKILLS" "Bookmany print" publishing house, No. 537233 March 11, 2024.)
11. Yo'lchiyeva Sh.O. "THE CONCEPT OF FACILITATION AND ITS SIGNIFICANCE IN PRIMARY CLASSES" "Sciens and innovation", 2024-yil 5-son, № MG-2024-05-7267, 168-171 bet. (Yo'lchiyeva Sh.O. "THE CONCEPT OF FACILITATION AND ITS SIGNIFICANCE IN PRIMARY CLASSES" "Sciences and innovation", 2024, No. 5, No. MG-2024-05-7267, pp. 168-171.)

HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILI DARSLARIDA O'QITISHNING ZAMONAVIY USULLARIDAN FOYDALANISH

U.Abdurasulova,

Is'hoqxon Ibrat nomidagi

Namangan davlat chet tillari instituti dotsenti, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili darslarida o'qitishning zamonaviy usullarini qo'llash masalalari, interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalarning ahamiyati, ularning samaradorligi hamda dars jarayoniga tatbiq etish yo'llari tadqiq etilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni ona tili darslarida qo'llashning amaliy ahamiyati, o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ona tili, zamonaviy metodlar, interfaol ta'lim, innovatsion texnologiyalar, kommunikativ kompetensiya, nutq madaniyati, markazlashgan ta'lim, raqamli ta'lim texnologiyalari

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА СОВРЕМЕННЫХ УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА УЗБЕКИСТАНА

Аннотация: В данной статье исследуются вопросы применения современных методов преподавания на уроках родного языка, значимость интерактивных методов и инновационных технологий, их эффективность и пути внедрения в учебный процесс. Также проанализировано практическое значение использования цифровых технологий на уроках родного языка и их роль в развитии коммуникативных компетенций учащихся.

Ключевые слова: родной язык, современные методы, интерактивное обучение, инновационные технологии, коммуникативная компетенция, культура речи, централизованное обучение, цифровые образовательные технологии.

USING MODERN TEACHING METHODS IN CURRENT UZBEKISTAN LITERARY LANGUAGE LESSONS

Annotation: The article investigates the application of modern teaching methods in native language lessons, emphasizing the significance of interactive methods and innovative technologies, their effectiveness, and ways of integrating them into the teaching process. Additionally, it analyzes the practical importance of using digital technologies in native language instruction and their role in developing students' communicative competencies.

Keywords: native language, modern methods, interactive education, innovative technologies, communicative competence, speech culture, learner-centered education, digital educational technologies.

KIRISH

Til - millat ma'naviyatining ko'zgusi, milliy o'zlikni anglash, milliy madaniyatni asrash va rivojlantirishning muhim vositasidir. Ona tilini o'qitish,

avvalo, talabalarda til bilimlarini shakllantirish, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish, nutq madaniyatini oshirish bilan birga, ularda milliy g'urur, vatanparvarlik tuyg'ularini tarbiyalashga ham xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi «Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-6084-son Farmoni[1] hamda 2022-yil 28-yanvardagi «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-son Farmoni [2] ona tili ta'limini rivojlantirish, uning sifat va samaradorligini oshirish borasida muhim vazifalarni belgilab berdi.

Bugungi kunda ta'lim sohasida tub islohotlar amalga oshirilmoqda, o'qitishning yangi metodlari, innovatsion yondashuvlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar joriy etilmoqda. Ona tili o'qitishda ham zamonaviy usullardan foydalanish talabalarning o'quv mashg'ulotlariga qiziqishini oshirish, ularning mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, o'quv materialini samarali o'zlashtirishga yordam beradi.

Ta'limning mazmuni oldiga qo'yilgan talablar tobora oshib borayotgan hozirgi davrda faqat darslik bilan cheklanib qolmay, balki barcha imkoniyatlarni to'la ishga solish, ta'lim oluvchilarning faolligini oshirish eng asosiy vazifalardan biridir. O'zbek tili darslarini bugungi kun talablaridan kelib chiqib, eng samarali ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida tashkil qilish eng muhim vazifalardan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ona tili o'qitish metodikasi va zamonaviy pedagogik texnologiyalar masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar, amaliyotchi pedagoglar tomonidan tadqiq etilgan. O'zbek tili o'qitish metodikasi sohasida A.G'ulomov, M.Qodirov, Y.Abdullayev, K.Qosimova, S.Matchonov, X.G'ulomova, N.Mahmudov kabi olimlarning ilmiy ishlari muhim ahamiyat kasb etadi.

A.G'ulomov o'zining «Ona tili o'qitish metodikasi» nomli darsligida «Ona tili»ni o'qitish sohasida yuz bergan yangiliklar va o'zgarishlar hisobga olingan holda, bu fanni o'qitishning metodik jihatlarini bayon qilgan. Shu bilan birga, ilmiy-nazariy ma'lumotlarni amaliyotga tatbiq etish usullari yoritib berilgan [3].

B.To'xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyodovlarning «O'zbek tili o'qitish metodikasi» [4] deb nomlangan o'quv qo'llanmalarida talabalar va o'quvchilarning kommunikativ savodxonligini oshirish, ona tili mashg'ulotlarini yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish, til darslari samaradorligini hozirgi zamon talablari darajasiga olib chiqish va o'qitish usul hamda vositalari bilan birgalikda darslarda foydalanish uchun topshiriqlar va testlar berilgan.

K.Qosimova, S.Matchonov, X.G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, Sh.Sariyevlarning «Ona tili o'qitish metodikasi» [5] darsliklarida boshlang'ich sinf ona tili o'qitish metodikasi kursining maqsad va vazifalari, bo'limlari: savod o'rgatish metodikasi, sinfda va sinfdan tashqari o'qish metodikasi, fonetika, grafika, grammatika, so'z yasalishi, imlo o'qitish metodikasi va o'quvchilarning bog'lanishli nutqini o'stirish metodikasi ta'limi oldiga qo'yilgan zamonaviy talablar hamda grammatik mavzu bilan bog'liq holda ayrim imloviy qoidalarni o'zlashtirish haqida batafsil ma'lumot berilgan. O.Roziqov, M.Mahmudov, B.Adizov, A.Hamroyevlarning «Ona tili didaktikasi» [6] darsliklarida ona tili didaktikasining tamoyillari xususida fikr yuritiladi. Bundan tashqari, ona tili ta'limida foydalanish mumkin bo'lgan metodlar, ona tili ta'limining o'ziga xos xususiyatlari, lingvistik mashq va ularning turlari, ta'lim texnologiyasi, ta'limni optimallashtirish kabi masalalar ham o'z ifodasini topgan. M.Abduraimova, M.Qodirov, G.Abdumatovalar muallifligida yaratilgan «Ona tili. 8-sinf. O'qituvchi metodik qo'llanmasi» [7] da «Mustaqil so'z turkumlari» mavzusini takrorlashda amaliy topshiriqlardan foydalanish bo'yicha namunalar keltirilgan. T.Yusupovanning «Sintaksisni morfologiyani takrorlash bilan bog'lab o'rganish metodikasi» [8] deb nomlangan monografiyasida 5-, 8-sinf ona tili darslarida sintaksisni morfologiyani takrorlash bilan bog'lab o'rganish metodikasi yoritilgan bo'lib, takrorlash darslarining ahamiyati va samaradorligi haqida qimmatli fikrlar aytib o'tilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ona tili darslarida zamonaviy metodlarning ahamiyati: Zamonaviy ta'lim paradigmasida o'qituvchi rolining o'zgarishi, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasining rivojlanishi, o'qitishning interfaol shakllarining joriy etilishi ta'lim

jarayoniga yangicha yondashuvni talab etmoqda. Ona tili o'qitishda zamonaviy metodlar qo'llashning quyidagi afzalliklarini ta'kidlash mumkin:

motivatsiyani oshirish – zamonaviy metodlar ta'lim oluvchilarning ona tili darslariga qiziqishini, faolligini oshiradi;

mustaqil fikrlashni rivojlantirish – talaba tayyor bilimlarni passiv qabul qiluvchidan faol bilim yaratuvchiga aylanadi;

kommunikativ kompetensiyani shakllantirish – og'zaki va yozma nutq ko'nikmalari rivojlanadi;

hamkorlikda o'qitish – guruhda ishlash, fikrlarni o'rtoqlashish, muloqot qilish ko'nikmalarini egallaydilar;

ijodiy tafakkurni rivojlantirish – o'z g'oyalarini erkin ifoda etish, muammolarni ijodiy hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradilar;

o'quv jarayonining individuallashtirilishi – har bir ta'lim oluvchining shaxsiy qobiliyatlari, imkoniyatlari hisobga olinadi;

bilimlarni amaliyotda qo'llash – nazariy bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalari rivojlanadi.

Ona tili darslarida qo'llaniladigan yangi interfaol metodlar

«Kvest» texnologiyasi. Qiziqarli topshiriqlar, muammolar va vazifalarni hal qilish orqali bilim olishga jalb qiluvchi o'qitish texnologiyasi. Bunda ta'lim oluvchilar «qidiruv» jarayonida ma'lum bilim va ko'nikmalarni egallaydilar.

Kvestda ishtirok etish uning ishtirokchilari o'rtasida muloqotga bo'lgan ehtiyojni rag'batlantiradigan universal o'quv faoliyatini shakllantirishga yordam beradi. Kvestlardan foydalanish o'qituvchiga o'quv jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning an'anaviy shakllaridan voz kechish va ta'lim maydonini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi[9].

«Kubik» metodi: «Kubik» metodi o'rganilayotgan mavzuni turli tomondan tahlil qilish, ta'lim oluvchilarning fikrlash va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan usul.

Ushbu metoddan darsni mustahkamlash vaqtida foydalansa yaxshi natija beradi. Masalan, mavzu o'tilgandan so'ng unda biror tushuncha shakllanadi. Shakllangan tushunchani quyidagicha yozish taklif etiladi:

- 1) tasvirlang;
- 2) taqqoslang;
- 3) o'xshating;
- 4) tahlil qiling;
- 5) ishlating;
- 6) foydali va zararli tomonlari[10].

XULOSA

O'zbek tili darslarida o'qitishning zamonaviy usullaridan foydalanish nafaqat talabalarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, balki ularni hayotga tayyorlash, XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish, milliy qadriyatlarni anglash, o'z ona tilini sevishtirish va ardoqlashga o'rgatishning muhim vositasidir. Shuning uchun, ta'lim tizimida zamonaviy metodlarni keng joriy etish, o'qituvchilarning bu boradagi bilim va ko'nikmalarini oshirish, metodik ta'minotni takomillashtirish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi «Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-6084-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-son Farmoni.
3. G'ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 380 b.
4. Тўхлиев Б., Шамсиева М., Зиядова Т. Ўзбек тили ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2009. – 219 б.
5. Қосимова К., Матчонов С., Ғуломова Х ва б. Она тили ўқитиш методикаси. – Тошкент: Ношир, 2009. – 352 б.
6. Розиков О.Р., Махмудов М.Х ва б. Она тили дидактикаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2005. – 382 б.
7. Абдураимова М ва б. Она тили. 8-синф. Ўқитувчи методик қўлланмаси. – Тошкент: Чўлпон, 2006. – 144 б.
8. Юсупова Т. Синтаксисни морфологияни такрорлаш билан боғлаб ўрганиш методикаси. Монография. – Тошкент: Фан ва технология, 2009. – 179 б.
9. Muhammadovna N va b. Boshlang'ich ta'limda o'quv-kvest texnologiyasidan foydalanishning nazariy jihatlarlari // Academic Research in Educational Sciences. Volume 3 | Issue 5 | 2022.

10. Ismanova G. Matematika o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish // Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723.

TALABALARNING MADANIYATLARARO MULOQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Xo'janazarova Nazira Omonjanovna,
Namangan davlat chet tillari instituti
Filologiya fakulteti katta o'qituvchisi
[*hujanazarovanazira@gmail.com*](mailto:hujanazarovanazira@gmail.com)

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli vositalarining koreys madaniyati va tilini o'rganish jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamlashtirishning ta'limga ta'siri o'rganilib, o'quvchilarning “한류 (hallyu) – Koreya to'lqini” orqali koreys madaniyatiga qiziqishi va tilni o'zlashtirish jarayoni yoritiladi. Mediasavodxonligining mazmuni, uning tahliliy va tanqidiy fikrlashdagi roli izohlanadi. Shuningdek, koreys tilini o'rganayotgan talabalar bilan o'tkazilgan amaliy tadqiqot natijalari keltirilib, raqamlashtirishning ta'limiy jarayondagi samaradorligi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: media, koreys tili, koreys madaniyati, hallyu, media savodxonligi, raqamli ta'lim, tanqidiy fikrlash, o'quv jarayoni, loyihaviy ish, madaniyat ta'limi.

ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНЦИИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация: В данной статье анализируется значение цифровых средств в процессе изучения корейской культуры и языка. Изучается влияние цифровизации на образование, освещается интерес учащихся к корейской культуре и процесс овладения языком через феномен «한류 (халлю) – Корейская волна». Раскрывается содержание медиаграмотности, её роль в развитии аналитического и критического мышления. Также представлены результаты практического исследования, проведённого со студентами, изучающими корейский язык, и продемонстрирована эффективность цифровизации в образовательном процессе.

Ключевые слова: медиа, корейский язык, корейская культура, халлю (hallyu), медиаграмотность, цифровое образование, критическое мышление, учебный процесс, проектная работа, культурное образование.

THE IMPORTANCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN DEVELOPING STUDENTS' INTERCULTURAL COMMUNICATION COMPETENCE

Annotation: This article analyzes the significance of digital tools in the process of learning Korean language and culture. The impact of digitalization on education is examined, highlighting students' growing interest in Korean culture and language acquisition through the phenomenon of “한류 (Hallyu) – the Korean Wave.” The concept of media literacy is explained, along with its role in developing analytical and critical thinking skills.

Additionally, the results of a practical study conducted among students learning Korean are presented, demonstrating the effectiveness of digitalization in the educational process.

Keywords: media, Korean language, Korean culture, Hallyu, media literacy, digital education, critical thinking, educational process, project-based work, cultural education.

KIRISH

Yangi media paydo bo'lishi bilan jamiyat va madaniyat dinamik ravishda o'zgarib bormoqda. Medianing rivojlanishi ta'lim tizimiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatib, ta'lim shakli, usullari va mazmunini yangilash zaruratini tug'dirdi. Yangi texnologiyalar, ayniqsa, raqamli platformalar, nafaqat o'quv-uslubiy vosita, balki talabalarni mustaqil izlanishga yo'naltiruvchi madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida ham ahamiyat kasb etmoqda. Koreys tili va madaniyatini o'rganishda esa bu holat ayniqsa yaqqol namoyon bo'lmoqda. “한류 (hallyu)” – Koreya to'liqini fenomeni yosh avlodning til va madaniyatga bo'lgan munosabatiga sezilarli ta'sir o'tkazmoqda. Bu tendensiya zamonaviy o'quvchi uchun nafaqat til o'rganish, balki madaniy tafakkurni shakllantirishda ham muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Tadqiqotchilar media va ta'lim o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganib, media vositalarining ta'lim jarayonidagi ahamiyatini chuqur tahlil qilmoqdalar.

Koreys tili ta'limida hozirgacha o'quvchilarning media bilan aloqasi asosan “한류 (hallyu) - Koreya to'liqini”ga qaratilgan. Koreya seriallari, filmlari, K-pop musiqasi va ko'ngilochar dasturlar turli media vositalari orqali tomosha qilinib, ular haqidagi ma'lumotlar ijtimoiy tarmoqlar orqali baham ko'riladi. Bu esa media foydalanuvchilarining Koreya madaniyati haqidagi bilimlarini kengaytirishiga va ushbu qiziqish doirasida koreys tilini o'rganishlariga sabab bo'lmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirish, ayniqsa xorijiy til o'rganish kontekstida, zamonaviy ta'limning asosiy yo'nalishlaridan biriga aylangan. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida talabalarning til va madaniyatni o'zlashtirish jarayonlari ham tubdan o'zgarmoqda. Bu boradagi ilmiy izlanishlar xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan faol olib borilmoqda.

Kramsch (1998) ta'kidlaganidek, tilni o'rganish — bu nafaqat grammatikani o'zlashtirish, balki boshqa madaniyatni anglash, unga empatiya bilan yondashishdir.

Aynan shu jihat til o'rganuvchilarni madaniy tafakkurga olib kiradi. Bennett (1993) tomonidan ilgari surilgan madaniyatlararo sezgirlik modeli talabalarning madaniy ongini bosqichma-bosqich shakllantirishda muhim manba sifatida xizmat qiladi. Bu model talabaning boshqa madaniyat vakillari bilan samarali va empatik muloqotga kirishish salohiyatini rivojlantiradi.

Raqamli texnologiyalar bu jarayonda asosiy vositaga aylanmoqda. Jin & Yoon (2016) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda global miqyosda keng tarqalgan “한류 (hallyu)” – Koreya to'liqini orqali yoshlarning koreys madaniyatiga qiziqishi kuchaygani va bu holat ularning til o'rganishga bo'lgan motivatsiyasiga bevosita ta'sir qilgani isbotlangan. YouTube, TikTok, Instagram kabi platformalar orqali talabalar koreys madaniyatini nafaqat o'rganmoqdalar, balki uni qayta talqin qilib, yangi kontekstlarda ifoda etmoqdalar. Bu esa remiks madaniyati (remix culture) shakllanishiga sabab bo'lmoqda.

Gilster (1997) media savodxonlikni “raqamli ma'lumotlarni topish, tahlil qilish, baholash va uzatish qobiliyati” sifatida talqin qiladi. Bloom & Johnson (2010) esa yangi media muhitida o'qituvchining roli faqat bilim beruvchi emas, balki media savodxonlikni shakllantiruvchi, tanqidiy fikrlashga yo'naltiruvchi murabbiy sifatida qaralayotganini ta'kidlaydi. Warschauer (2004) tomonidan ilgari surilgan raqamli tengsizlik (digital divide) nazariyasi esa barcha o'quvchilarning raqamli vositalardan teng foydalana olmasligi ularga bilim va madaniy resurslar bo'yicha orqada qolish xavfini tug'dirishini ko'rsatadi. Shu sababli ta'lim tizimida raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlarini teng taqsimlash dolzarb vazifa sanaladi.

Media savodxonligi tushunchasi ham ushbu jarayonning ajralmas qismidir. Buckingham (2004) media savodxonlikni — media vositalaridan foydalanish, ularni talqin qilish, qayta ishlab chiqarish va tanqidiy baholash qobiliyatlari yig'indisi sifatida tariflaydi. Uning ta'kidlashicha, bu savodxonlik faqat axborot olish emas, balki uni mustaqil va ijtimoiy mas'uliyat bilan talqin qilishga qaratilgan. Freire (1971) “savodxonlik”ni faqat o'qish va yozish emas, balki dunyoni anglash va unda faol ishtirok etish vositasi sifatida ko'radi.

Mahalliy tadqiqotchilarning ishlari orasida M. Qosimova (2022) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli texnologiyalarning xorijiy til o'rganishdagi

ahamiyati yoritilgan bo'lib, bunda raqamli vositalar orqali til o'rganuvchilarni madaniyatlararo muloqotga jalb etish imkoniyati alohida ko'rsatilgan. N. Xo'janazarova (2024) esa savodxonlikni "olingan bilimlarni qo'llash, muammolarni hal qilish va jamiyat o'zgarishlariga moslashish qobiliyati" sifatida izohlaydi. Bu ta'rif media savodxonlikning ko'p jihatli mohiyatini aks ettiradi.

O'zbekistonlik olimlar, jumladan A. G'ulomov, M. Qodirov, S. Matchonov, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, T. Yusupova va boshqalar tomonidan ona tili ta'limi, metodika va til o'rgatish texnologiyalari bo'yicha yaratilgan ishlar, bu yo'nalishda asosiy nazariy-metodik asos bo'lib xizmat qilmoqda. Ularning ishlari raqamli davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, hozirgi media va texnologik vositalar bilan uyg'unlashtirilgan holda samarali foydalanilishi mumkin.

Shunday qilib, xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar orqali madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirish — bugungi ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, global madaniy tafakkur kabi ko'nikmalar aynan raqamli o'quv muhiti orqali shakllanmoqda. Loyiha Ishining O'рни

So'nggi yillarda media tushunchasi o'rniga raqamlashtirish tushunchasi kirib kelib, mediadan ko'ra yanada keng qamrovli bo'lib, raqamlashtirish ya'ni tizimlashtirishdir. Raqamlashtirish bu koreys tili o'qitishda foydalanadigan materiallarni raqamlashtirib qo'yish yoki raqamlashtirilgan materiallardan dars jarayonida foydalanish hisoblanadi. Raqamlashtirish orqali koreys madaniyati va tilini o'rganishni tahlil qilish uchun 6 oy davomida koreys tili yo'nalishi talabalari ishtirokida tajriba o'tkazildi. Ular "Madaniyat" kitobidan erkin mavzularni tanlab, 2 kishilik kichik guruhlariga bo'linib, koreys tilida taqdimotni tayyorladilar. Madaniyat kitobi rasmlar bilan boyitilgan bo'lsa-da, A1 darajadagi o'quvchilar uchun yuqori darajadagi til qobiliyatlarini talab qiladigan mavzular mavjud edi. Taqdimotlar koreys va o'zbek tillarida tayyorlandi.

So'rovnoma natijalariga ko'ra, o'quvchilar 한류 (hallyu) ga bo'lgan qiziqishlari sababli mavzularni tushunishda ko'rgan videolari yordam berganini ayishdi. Milliy o'yinlar, milliy bayramlar va mashhur "오징어 게임 (Kalmar o'yini)" orqali quyidagilarni o'rganganliklarini ta'kidlashdi.

Misollar:

- 1) K-drama, Quiz one Korea hamda ko'ngilochar koreys shou dasturlari orqali Koreyaning milliy bayramlarini ko'rish va tushunish;
- 2) 먹방- ko'rsatuvi orqali taomlari haqida tushunchaga ega bo'lish;
- 3) 오징어 게임 (Kalmar o'yini) dagi 딱지 치기 (Ttakchi chigi) o'yini orqali koreys milliy o'yinlari haqida tushunchaga ega bo'lish;
- 4) “무궁화 꽃이 피었습니다” (“Mugunghwa guli ochildi”) iborasi orqali Koreyaning milliy guli (무궁화 - gibiskus) ni o'rganish va bu gul qaysi milliy ramzlarda aks etganini o'rganish;
- 5) Sweet game orqali shirinliklar hamda ularga oid lug'atlarni o'rganish;

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

- Talabalar orasida koreys seriallari, K-pop musiqasi va Koreya madaniyati haqidagi YouTube videolariga qiziqish yuqori.
- 85% talabalar raqamli texnologiyalar orqali koreys tilini o'rganish jarayoni yanada qiziqarli va samarali bo'lganini qayd etdilar.
- 70% talabalar madaniyatga oid kontentni ko'rganlaridan so'ng o'zlarining tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyati oshganini bildirgan.
- Talabalar turli media orqali olgan bilimlarini talqin qilib, yangi mazmun yaratishga harakat qilganlar (masalan, o'z vloglarini yaratish, musiqiy tarjimalar qilish).
- O'qituvchilar tomonidan media savodxonligini oshirishga qaratilgan topshiriqlar orqali madaniy tafakkur va muloqot kompetensiyasi sezilarli darajada rivojlangan.

Raqamli texnologiyalar orqali madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish o'quvchilarning nafaqat til kompetensiyasini, balki tanqidiy fikrlash va kommunikativ qobiliyatlarini ham mustahkamlaydi. Talabalarning texnologik vositalardan foydalanish darajasi oshgani sari, ularning madaniyatga yondashuvi chuqurlashadi. Media orqali olingan ma'lumotlar o'quvchilarning madaniy tafakkurini shakllantirib, ularni xalqaro maydonga tayyorlaydi. Biroq, bu jarayonda

ayrim cheklovlar ham mavjud: texnik yetishmovchiliklar, noto'g'ri yoki stereotipik kontentlarning ko'pligi, hamda o'quvchilarning ba'zida passiv iste'molchi bo'lib qolishi. Shu sababli, o'qituvchining vazifasi — nafaqat bilim berish, balki yo'naltiruvchi va tanqidiy fikrlashni shakllantiruvchi bo'lishidir.

XULOSA

Koreys tilini o'rganishda raqamlashtirishning ahamiyati katta ekanligi talabalarning dars jarayonidagi ishtiroki orqali yaqqol namoyon bo'lmoqda. Talabalar bo'sh vaqtlarida K-dramalarni tomosha qilish, 아이돌 (idol) qo'shiqlarini tinglash, chatbotlar orqali til sohiblari bilan fikr almashish orqali koreys tilini va madaniyatini yanada chuqurroq o'rganmoqdalar. Shuningdek, raqamlashtirish yordamida ma'lumotlarni tahlil qilish, qayta ishlab chiqarish va uzatish jarayonlari ham amalga oshirilmoqda.

XXI asr raqamlashtirish asri bo'lib, raqamlashtirish orqali berilayotgan axborotlarni to'g'ri tahlil qilish va undan xulosa chiqarish muhimdir. Ushbu jarayonda o'qituvchining roli beqiyos bo'lib, media savodxonligini rivojlantirish orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash va muloqot qobiliyatlarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Muhammadjonova Madinabonu, Xo'janazarova Nazira. Koreys xalq 민담 (mindam) va o'zbek xalq ertaklaridagi o'xshashliklar va farqlar. NSIFL, 4th International Students Conference, 2024.
2. Xo'janazarova Nazira. Chet tillarni o'qitish uchun su'niy intellekt(chatbot)ning xususiyati. New Innovation in National Education for Actively Participating in the Journal. Inter Education & Global Study, 2023.
3. Xo'janazarova Nazira. Chet tili o'rgatishda dastlabki o'qitish metodikasi xususiyatlari. Badiiy va ilmiy tarjimaning lingvokulturologik muammolari va adabiyotshunoslikda komparativistik yondashuvlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2024-yil 31-may.
4. Xo'janazarova Nazira. Media savodxonlik hamda raqamlashtirish muhitida koreys tilini o'qitish. Научно-теоретический и методический журнал / Scientific Theoretical and Methodical Journal, ISSN 2992-9024 (online), 2024, №10(1).
5. Xo'janazarova Nazira. Koreys tilini o'rganishda raqamli texnologiyalarning roli. "oliy ta'limda tillarni o'qitishning zamonaviy tendensiyalari: yangicha yondashuv va tadqiqotlar" (227-232) 2025/2/28.

6. O'rinboyeva Madinabonu. Xo'janazarova Nazira. 가전체 문학 gajonche adabiyot. "oliy ta'limda tillarni o'qitishning zamonaviy tendensiyalari: yangicha yondashuv va tadqiqotlar" (591-596) 2025/2/28.
7. internet manba
8. <https://stdict.korean.go.kr>
9. <https://ko.dict.naver.com>

UDK: 378.147.227

OTM TALABALARINI KOMMUNIKATIV KO'NIKMALARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH FUNKSIYALARI

Abdullayeva Ozoda Safibullayevna,

NamDTU, pedagogika fanlar doktori, professor, e-mail:

ozoda.safibullayevna121620@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4073-7261

Inamov Dilmirza Dedamirzayevich,

NamDU, PhD, dotsent

e-mail: dilmirza1984@gmail.com,

Muxammadjonov Alijon Olimjonovich,

NamDU, tayanch doktorant

e-mail: alijon19920929@gmail.com, +998 (95) 010 75 92,

ORCID: 0009-0000-9279-6138

Annotatsiya: ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalari kommunikativlik (muloqotga kirisha olish) funksiyalarini zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida shakllantirish va rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda talabalarning axborot-kommunikatsiya vositalari orqali o'z fikrini erkin ifoda etish, samarali tinglash, muloqotni boshqarish kabi ko'nikmalarini takomillashtirishga qaratilgan yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli platformalar (masofaviy ta'lim tizimlari, onlayn forumlar, ijtimoiy tarmoqlar va ta'lim ilovalari) orqali o'quv jarayonini kommunikativ jihatdan boyitishning samarali metodlari taklif etilgan. Maqolada amaliy tavsiyalar, eksperimental natijalar va innovatsion pedagogik yondashuvlar asosida talabalarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, raqamli texnologiyalar, interaktiv usullar, onlayn muloqot, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), ta'limda raqamlashtirish, raqamli platformalar.

ФУНКЦИИ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Абдуллаева Озода Сафибуллаевна,

НамГТУ, доктор педагогических наук, профессор.

Инамов Дилмирза Дедамирзаевич,

НамГУ, PhD, доцент.

Мухаммаджонов Алижон Олимжонович,

НамГУ, докторант

Аннотация: в данной статье освещаются вопросы формирования и развития коммуникативных функций студентов высших учебных заведений с использованием

современных цифровых технологий. В исследовании проанализированы подходы, направленные на совершенствование у студентов таких навыков, как свободное выражение своих мыслей, эффективное слушание и управление коммуникацией с помощью информационно-коммуникационных средств. Также предложены эффективные методы обогащения учебного процесса в коммуникативном аспекте через цифровые платформы (системы дистанционного обучения, онлайн-форумы, социальные сети и образовательные приложения). В статье раскрываются возможности развития коммуникативной компетентности студентов на основе практических рекомендаций, экспериментальных результатов и инновационных педагогических подходов.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, цифровые технологии, интерактивные методы, онлайн-коммуникация, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), цифровизация образования, цифровые платформы.

FUNCTIONS OF DEVELOPING UNIVERSITY STUDENTS' COMMUNICATIVE SKILLS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES

Abdullayeva Ozoda Safibullayevna,

NamSTU, doctor of pedagogical sciences, professor.

Inamov Dilmirza Dedamirzayevich,

NamSU, PhD, dotsent.

Mukhammadjonov Alijon Olimojonovich,

NamSU, PhD student

Abstract: *this article explores the issues related to the formation and development of communicative functions among university students through modern digital technologies. The study analyzes approaches aimed at enhancing students' skills such as expressing their thoughts freely, active listening, and managing communication using information and communication tools. It also proposes effective methods for enriching the educational process communicatively through digital platforms such as distance learning systems, online forums, social networks, and educational applications. The article presents practical recommendations, experimental results, and innovative pedagogical approaches to demonstrate the potential for developing students' communicative competencies.*

Keywords: *communicative competence, digital technologies, interactive methods, online communication, information and communication technologies (ICT), digitalization in education, digital platforms.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ko'plab sohalar qatorida oliy ta'lim tizimining zamonaviy talablarga mos tarzda isloh qilinishi, ayniqsa, talabalarining kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish borasidagi

masalalar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Talabalarning fikrni ravon ifoda etish, axborotni tushunarli yetkazish, samarali muloqot olib borish ko'nikmalarini shakllantirish - ularning shaxsiy va kasbiy yetukligini ta'minlovchi muhim omillardandir.

Ayniqsa, bu jarayonda raqamli texnologiyalarning o'rne tobora ortib borayotgani ahamiyatli. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Yangi O'zbekiston – taraqqiyot va ma'rifat yo'lida" tamoyillari asosida ta'limda raqamli muhitni keng joriy etish, ta'lim sifati va samaradorligini oshirish bo'yicha qator qaror va farmonlar qabul qilinmoqda. Jumladan, Muhtaram Prezidentimizning 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-2909-sonli qarorida[1] axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga keng joriy etish orqali zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega kadrlar tayyorlash vazifasi belgilangan bo'lib, bunda har bir oliy ta'lim muassasasi jahonning yetakchi ilmiy-ta'lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatishi, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarini keng joriy qilish, o'quv-pedagogik faoliyatga, master-klasslar o'tkazishga, malaka oshirish kurslariga xorijiy hamkor ta'lim muassasalaridan yuqori malakali o'qituvchilar va olimlarni faol jalb qilish, ularning bazasida tizimli asosda respublikamiz oliy ta'lim muassasalari magistrant, yosh o'qituvchi va ilmiy xodimlarining stajirovka o'tashlarini, professor-o'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil qilish kabi dolzarb vazifalar belgilab berildi. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalari ilmiy salohiyatini mustahkamlash, oliy ta'limda ilm-fanni yanada rivojlantirish, uning akademik ilm-fan bilan integratsiyalashuvini kuchaytirish, oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarining ilmiy tadqiqot faoliyati samaradorligi va natijadorligini oshirish, iqtidorli talaba-yoshlarni ilmiy faoliyat bilan shug'ullanishga keng jalb etish, oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari bilan jihozlash, oliy ta'lim muassasalari talabalari, o'qituvchilari va yosh tadqiqotchilarining jahon ta'lim resurslari, zamonaviy ilmiy adabiyotlarning

elektron kataloglari va ma'lumotlar bazalariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha ham qator maqsadlar belgilab olingani ahamiyatli.

Mazkur qaror ijrosini ta'minlash doirasida talabalarning kommunikativlik funksiyalarini raqamli texnologiyalar orqali rivojlantirish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada ayni shu yo'nalishda olib borilgan tahlillar, zamonaviy yondashuvlar va amaliy tavsiyalar yoritib beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli texnologiyalarning tez sur'atlarda rivojlanishi va oliy ta'lim tizimida keng qo'llanilishida ko'plab pedagog olimlarning xizmatlari beqiyos. Masalan mamlaktimiz olimlaridan A.Abduqodirov, U.Begimqulov, B.Abdullayeva, G.Mamutova, G'.M.Nizamov va boshqalar[2,3,5] o'z ilmiy-amaliy pedagogik tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar asosida talabalarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish yanada samarali natijalarga olib kelishi, talabalar zarur bilim, ko'nikmalarni mukammal egallashida amaliy ahamiyat kasb etishini o'z tadqiqotlarida isbotlagan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar doirasida kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishda raqamli vositalar – virtual platformalar, mobil ilovalar, veb-servislar, sun'iy intellekt asosidagi dasturlar va boshqa texnologiyalar keng qo'llanilishi bilimlarni o'zlashtirishda yaxshi ko'makchi bo'la olishini tadqiqot natijalarida o'z ifodasini topgan.

Mahalliy tadqiqotchilar ham raqamli texnologiyalar yordamida kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha turli yondashuvlarni taklif qilganlar. Jumladan, G'.Nizamov raqamli platformalarda forum, blog va vebinarlar orqali interaktiv muloqotni tashkil etish samaradorligini tadqiq qilgan. G.Mamutova esa masofaviy ta'limda talabalarning til kompetensiyasini rivojlantirishda videodarslarning o'rni va ta'sirini yoritgan.

Bundan tashqari ko'plab xorijlik tadqiqotchilar: L.S.Viygotskiy, D.Jonson, Vinenko V.G, Mayer[4] va boshqalar ta'kidlaganidek, talabalar o'zaro muloqot jarayonida ijtimoiy faollikni namoyon etishlari, o'z fikrini erkin va asosli bayon eta olishlari, tinglash va tushunish kompetensiyalarini rivojlantirishlari zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Shu nuqtai nazardan qaraganda,

kommunikativ ko'nikmalar nafaqat lingvistik, balki kasbiy va shaxsiy rivojlanishning ham ajralmas elementi hisoblanadi.

Xalqaro tajribalarda ham bu jarayon muhim ahamiyat kasb etishi Yevropa Ittifoqining *"Digital Education Action Plan (2021–2027)"* loyihasida raqamli kompetensiyalar va kommunikativ ko'nikmalar integratsiyasi ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan bo'lsa, polyak pedagogi Puentedura tomonidan ishlab chiqilgan SAMR modeli (Substitution, Augmentation, Modification, Redefinition)[7,8] raqamli vositalarning ta'limdagi funksional darajasini aniqlashda asosiy vosita sifatida qo'llanilmoqda. Shunday qilib, kommunikativ ko'nikmalarni raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish ko'p yo'nalishli, tizimli va innovatsion yondashuvlarni talab qiladi. Bu esa oliy ta'lim muassasalari uchun yangi pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishni zaruriy shart qilib belgilaydi.

Tadqiqotda quyidagi bosqichli metodlardan foydalanildi: tahlil va sintez, so'rovnoma, intervyu va kuzatish, eksperimental metod, statistik tahlil usuli, Bu uslublar yordamida dastlab talabalarning raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalari o'rganildi, keying bosqichda ularni sohasiga oid qanday raqamli texnologiyalar o'qitilmoqda, amaliyotda esa korxonalar qaysi dasturiy ta'minotdan foydalanmoqda, ularni sohasiga oid qaysi raqamli texnologiyalar qiziqtiradi, o'quv jarayonida sayoz o'zlashtirilgan darslarni qanday qilib mustaqil o'qib-o'rganish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. O'qitish jarayonida Meet Zoom, Moodle, Padlet kabi onlayn platformalarning o'rni va samarasini aniqlashga doir bir qator kichik tajribalar amalga oshirildi, olingan natijalar esa muntazam tahlil qilinib borildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Olib borilgan tadqiqotlar asosida aniqlanishicha, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish OTM talabalari kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim o'rin egallaydi. Tadqiqot doirasida turli raqamli platformalar (masalan, interaktiv ta'lim tizimlari, videodarslar, onlayn forumlar va mobil ilovalar)dan foydalanish talabalarning og'zaki va yozma muloqot ko'nikmalariga ijobiy ta'sir ko'rsatganligi kuzatildi.

Eksperimental guruhda raqamli texnologiyalar asosida o'tkazilgan darslar natijasida talabalar o'rtasida quyidagi ijobiy o'zgarishlar kuzatildi:

1. Og'zaki muloqot ko'nikmalari – talabalar o'z fikrlarini ravon va ishonch bilan bayon qilishda sezilarli o'sishni namoyon etdilar.[7]
2. Yozma muloqot ko'nikmalari – elektron pochta, forumlar va loyiha taqdimotlari orqali yozma nutqni ifodalash malakalari rivojlandi.
3. Axborot bilan ishlash madaniyati – talabalar ishonchli manbalarni topish, tahlil qilish va qayta ishlash bo'yicha yangi ko'nikmalarga ega bo'lishdi.
4. Axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish ko'nikmalari – talabalar onlayn platformalardan mustaqil ta'lim olishda samarali foydalana olishni o'zlashtirdilar.[8,9]

O'qitish texnologiyalari orqali talabalarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonini tashkil etish o'zining pedagogik xususiyatlariga ega (1.1-jadval). Raqamli texnologiyalarning asosiy funksiyalari tahlilida tadqiqot davomida raqamli texnologiyalar orqali kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishda quyidagi funksiyalar aniqlanib, amalda o'z tasdig'ini topdi:

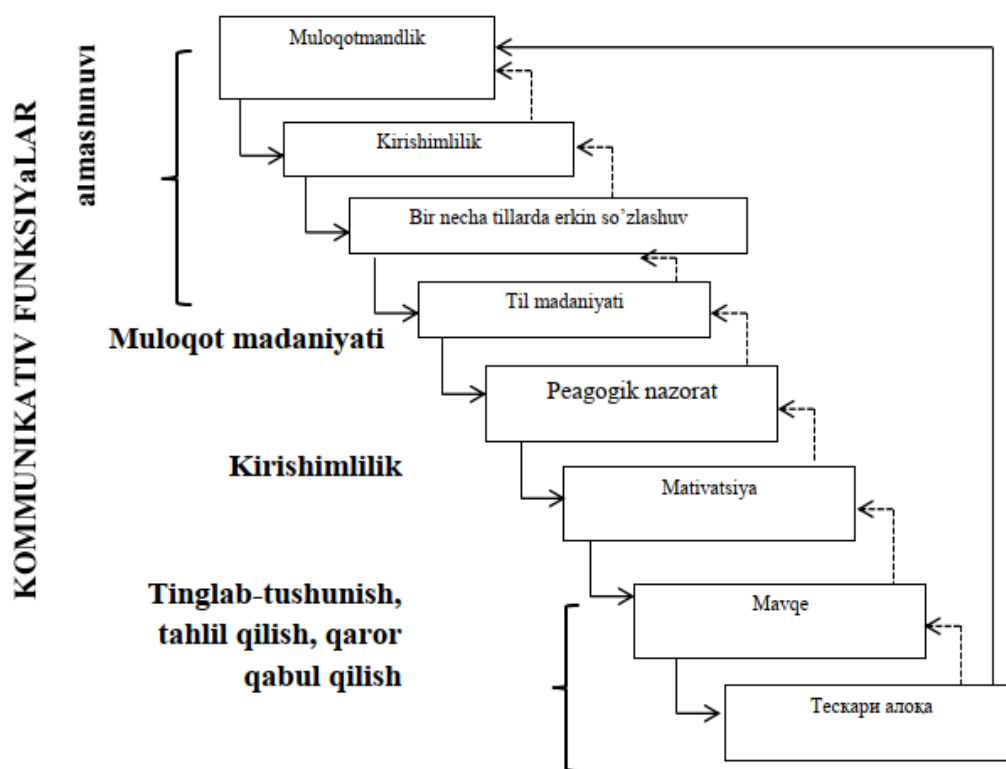
1.1-jadval

Funksiya nomi	Mazmuni va namoyon bo'lishi
Motivatsion	Interaktiv va multimedia vositalari orqali talabalar bilim olishga qiziqish bildirishdi, darslarda ishtirok faolligi oshdi.
Axborot	Raqamli platformalar orqali talabalarga dolzarb, tezkor va yangilanadigan ma'lumotlar taqdim etildi.
Kommunikativ	Onlayn guruh ishlari, forumlar va chatlar orqali talabalar o'zaro fikr almashish va muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'lishdi.
Kooperativ	Guruhiy loyiha ishlari orqali talabalar jamoaviy fikrlash, hamkorlikda muammo yechish kabi ko'nikmalarni egallashdi.
Reflektiv	Talabalar o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolarini tan olish va to'g'rilashni o'rganishdi.

Adaptiv	Har bir talabaning shaxsiy rivojlanishiga mos o'qitish uslublarini tanlash imkoni paydo bo'ldi.

Shuningdek, o'rganilgan metodik yondashuvlar asosida raqamli texnologiyalarni an'anaviy dars shakllari bilan uyg'unlashtirish kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda eng samarali yondashuvlardan biri ekanligi aniqlandi. Aksariyat talabalar onlayn muhitda o'zini erkinroq his qilgani, bu esa ular uchun muloqot qilishga qulay psixologik muhit yaratganini ta'kidladilar.[11]

Shunday qilib, raqamli texnologiyalar yordamida kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish, bir tomondan, talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, ularni mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis sifatida tayyorlashga imkon beradi.

1.1-rasm. Talabalarda shakllantiriladigan kommunikativ funksiyalar.

Muhokama davomida aniqlanishicha, kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishda quyidagi funksiyalar raqamli texnologiyalar orqali amalga oshirilgan:

- Motivatsion funksiyasi: raqamli platformalarning interaktiv va vizual jihatdan jozibadorligi talabalarni faol ishtirok etishga undaydi.
- Integrativ funksiyasi: talabalar turli fanlar va kontekstlar doirasida muloqot yuritishni o'rganadilar.[3]
- Reflektiv funksiyasi: **talabalarining** o'z fikrlarini tahlil qilish, baholash va takomillashtirish imkoniyatlari kengayadi.
- Kooperativ funksiyasi: guruhlarda ishlash, hamkorlikda masala yechish orqali ijtimoiy-kommunikativ tajriba ortadi.[5]

Shuningdek, o'rganilgan metodik yondashuvlar asosida raqamli texnologiyalarni an'anaviy dars shakllari bilan uyg'unlashtirish kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda eng samarali yondashuvlardan biri ekanligi aniqlandi. Aksariyat talabalar onlayn muhitda o'zini erkinroq his qilgani, bu esa ular uchun muloqot qilishga qulay psixologik muhit yaratganini ta'kidladilar.

Shunday qilib, raqamli texnologiyalar yordamida kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish, bir tomondan, talabalarining shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, ularni mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis sifatida tayyorlashga imkon beradi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida raqamli texnologiyalar OTM talabalarining kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda kuchli vosita sifatida xizmat qiladi. Ular orqali talabalar og'zaki va yozma nutqni shakllantirish, axborotni izlab topish va tahlil qilish, shuningdek, muloqotda erkin va samarali qatnashish malakalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Tadqiqotda aniqlanishicha, an'anaviy dars jarayonini raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda optimal va barqaror natijalarni beradi. Bu esa zamonaviy pedagogik yondashuvlarning dolzarbligini ko'rsatadi. Talabalarining fikrlash faoliyati, ijodiy yondashuvi va mustaqil ishlash ko'nikmalari raqamli vositalar yordamida ancha faollashdi. Ayniqsa, guruhli loyiha ishlari, onlayn

taqdimotlar, vebinarlar va interaktiv muhokamalar bu jarayonda katta samara berdi. Shu bilan birga, raqamli vositalardan foydalanish jarayonida ayrim muammolar – texnik ta'minot yetishmovchiligi, internet muammolari va ayrim talabalar orasida raqamli savodxonlikning pastligi kabi holatlar kuzatildi. Bu esa mazkur yondashuvni amalga oshirishda tizimli va metodik yondashuvni talab etadi.

Kelgusida raqamli texnologiyalar asosida kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish uchun quyidagilar muhim hisoblanadi:

- ❖ o'qituvchilar va talabalar uchun maxsus metodik qo'llanmalarni ishlab chiqish;
- ❖ raqamli savodxonlikni oshirishga qaratilgan trening va seminarlar tashkil etish;
- ❖ kommunikativ ko'nikmalarni baholash uchun raqamli diagnostika vositalarini ishlab chiqish;
- ❖ maxsus o'quv portallarini yaratish orqali muloqotga yo'naltirilgan mustaqil ta'lim muhiti shakllantirish.

Yuqoridagi bir qator ko'rsatib o'tilgan amaliy ishlarni keying ilmiy tadqiqot ishlarimizda amalga oshirish belgilangan.

Shunday qilib, raqamli texnologiyalar vositasida OTM talabalarining kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ta'lim sifatini oshirish, shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda katta salohiyatga ega ekanligi isbotlandi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-2909-sonli qarori.
2. Xashimova D.P., Parpiyeva R.A. zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari. "iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2020 yil.
3. Xoliqov A.A; Pedagogik mahorat: Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishining talabalari (o'qituvchilari) uchun darslik. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. T.: «iqtisod-moliya», 2011. 432 b.
4. Vigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya / – Moskva : AST : Astrel : Luks, 2005. – 671 s.
5. Begimqulov U. Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Ped. fan. dok. diss. – Toshkent, 2007. – 305 b.

6. Абдуллаева, О. С. (2022). ПРОЕКТИРОВАНИЕ И ИНФОРМАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ КАФЕДРЫ. ББК 22.18 С 56, 266.
7. Abdullayeva, O. S., & Muhammadjonov, A. O. (2023, September). Modeling the Development of Department Activities in Higher Education Institutions: Enhancing the Management System with Quantum Communication and Cryptography%. In 2023 International Conference on Sustainable Emerging Innovations in Engineering and Technology (ICSEIET) (pp. 588-591). IEEE.
8. Abdullayeva O. S., Ismanova M. D. IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE PROCESS OF PREPARATION FOR TEACHING ACTIVITIES OF THE UNIVERSITY STUDENTS //Теория и практика современной науки. – 2016. – №. 5. – С. 3-5.
9. Abdullaeva O. S. Pedagogical competence of a professional teacher (on the example of 5330200-Informatics and information technology) //Study guide. Publisher: LAP Lambert Academic publishing & Co. KG, Saarbrucken, Germany. – 2018. – С. 105.
10. Abdullaeva O. S. Technology enhance the educational process of professional colleges and academic lyceums (for example, studying the course of informatics and information technology) //Monograph. Publisher: Navruz.-Tashkent. – 2016. – С. 189.
11. Abdullayeva, O.S., Xusayinova, G.A., Muhammadjonov, A.O. Technology of projecting of management system for department activities.

SHAXS IJTIMOIYLASHUVIDA INKLYUZIV TA'LIMNING AHAMIYATI

Xasanboyev Azizbek Botirali o'g'li

*Namagan davlat pedagogika instituti Kreativ Pedagogika va psixologiya kafedrası
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqola shaxs ijtimoiylashuvida inklyuziv ta'limning rolini o'rganadi. Inklyuziv ta'lim har xil ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilarni umumiy ta'lim muhitida birlashtirishga xizmat qiladi va ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Maqolada adabiyotlar tahlili, metodlar, natijalar va munozara bo'limlari orqali inklyuziv ta'limning ijtimoiylashuvga ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limning ijtimoiy integratsiya va tenglikni ta'minlashdagi muhim ahamiyatini tasdiqlaydi. Maqola xulosa va takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: statistik dastur, empatiya, ijtimoiylashuv, ijtimoiy integratsiya, tenglik, ta'lim muhiti.

ВАЖНОСТЬ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Аннотация: В этой статье исследуется роль инклюзивного образования в социализации личности. Инклюзивное образование служит для интеграции учащихся с различными потребностями в общую образовательную среду и помогает развивать их социальные навыки. В статье рассматривается влияние инклюзивного образования на социализацию с помощью анализа литературы, методов, результатов и разделов обсуждения. Результаты исследования подтверждают важную роль инклюзивного образования в обеспечении социальной интеграции и равенства. Статья заканчивается заключением и предложениями.

Ключевые слова: статистическая программа, сочувствие, социализация, социальная интеграция, равенство, образовательная среда.

THE IMPORTANCE OF INCLUSIVE EDUCATION IN THE SOCIALIZATION OF THE INDIVIDUAL

Annotation: This article explores the role of inclusive education in individual socialization. Inclusive education serves to bring students with different needs together in a shared educational environment and helps to develop their social skills. The article examines the impact of inclusive education on socialization through literature analysis, methods, outcomes, and discussion sections. The results of the study confirm the important importance of inclusive education in ensuring social integration and equality. The article concludes with conclusions and suggestions.

Keywords: statistical program, empathy, socialization, social integration, equality, educational environment.

KIRISH

Shaxs ijtimoiylashuvi jamiyatning muhim tarkibiy qismi bo'lib, uning rivojlanishida ta'lim tizimi katta rol o'ynaydi. Inklyuziv ta'lim, barcha o'quvchilarni, shu jumladan nogironligi yoki maxsus ehtiyojlari bo'lgan shaxslarni umumiy ta'lim jarayoniga jalb qilish orqali ijtimoiy tenglik va integratsiyani ta'minlaydi. Ushbu maqola inklyuziv ta'limning shaxs ijtimoiylashuviga ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, uning afzalliklari va muammolarini ko'rib chiqadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adabiyotlarda inklyuziv ta'limning ijtimoiylashuvga ta'siri keng o'rganilgan. UNESCO (2017) ma'lumotlariga ko'ra, inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratadi va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ainscow va boshqalar (2006) o'z tadqiqotlarida inklyuziv ta'lim muhitida o'quvchilar o'rtasidagi ijobiy ijtimoiy munosabatlarni ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, ba'zi mualliflar (Avramidis & Norwich, 2002) inklyuziv ta'limni amalga oshirishda resurslar va o'qituvchilar malakasining yetishmasligi kabi muammolarni qayd etadilar. Ushbu adabiyotlar tahlili inklyuziv ta'limning ijtimoiylashuvdagi ahamiyatini tasdiqlaydi, lekin uning samaradorligi uchun qo'shimcha choralar zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot sifatli va miqdoriy metodlarni birlashtirgan aralash usuldan foydalangan. Tadqiqotda 3 ta umumta'lim maktabidagi 120 nafar o'quvchi va 30 nafar o'qituvchi ishtirok etdi. Ma'lumotlarni yig'ish uchun quyidagi usullar qo'llanildi:

So'rovnoma: O'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalari va inklyuziv muhitga moslashuvini baholash.

Intervyu: O'qituvchilarning inklyuziv ta'lim jarayonidagi tajribalari va qiyinchiliklari haqida ma'lumot olish.

Kuzatuv: Sinf ichidagi ijtimoiy o'zaro munosabatlarning tahlili.

Ma'lumotlar statistik dastur (SPSS) yordamida tahlil qilindi, sifatli ma'lumotlar esa tematik tahlil usuli bilan ishlov berildi.

NATIJALAR

Inklyuziv ta'lim shaxsning ijtimoiylashuvida muhim ahamiyatga ega bo'lib, jamiyatning barcha a'zolarini, shu jumladan turli jismoniy, aqliy, ijtimoiy yoki iqtisodiy cheklovlarga ega shaxslarni umumiy ta'lim muhitida birlashtiradi. Bu jarayon nafaqat ta'lim olish imkoniyatini kengaytiradi, balki shaxslarning jamiyatda faol ishtirok etishi, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishi va teng huquqli fuqaro sifatida o'z o'rnini topishiga zamin yaratadi. Quyida inklyuziv ta'limning shaxs ijtimoiylashuvidagi ahamiyatini batafsil yoritamiz.

Ijtimoiy tenglik va adolatni ta'minlash

Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadlaridan biri barcha shaxslarga, ularning jismoniy yoki aqliy qobiliyatlari, ijtimoiy kelib chiqishi yoki iqtisodiy holatidan qat'i nazar, teng ta'lim imkoniyatini taqdim etishdir. Nogironligi bo'lgan bolalar, etnik ozchilik vakillari yoki iqtisodiy jihatdan kam ta'minlangan oilalardan chiqqan shaxslar ko'pincha an'anaviy ta'lim tizimlarida chetlanishi mumkin. Inklyuziv ta'lim esa bu to'siqlarni yo'q qiladi va har bir shaxsning ta'lim olish huquqini ta'minlaydi.

Bu jarayon shaxslarning o'z imkoniyatlariga ishonch hosil qilishiga yordam beradi. Masalan, nogironligi bo'lgan bola umumiy sinfda o'qishi orqali o'zini jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida his qiladi. Bu esa uning kelajakda ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishiga asos bo'ladi.

. Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish

Inklyuziv ta'lim muhiti turli xil odamlarning bir joyda to'planishi orqali shaxslarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun noyob imkoniyat yaratadi. O'quvchilar turli madaniyatlar, qobiliyatlar va tajribalarga ega bo'lgan tengdoshlari bilan muloqot qilish orqali empatiya, hamkorlik, muammolarni hal qilish va boshqalarni hurmat qilish kabi muhim ko'nikmalarni egallaydi.

Masalan, nogironligi bo'lgan o'quvchi bilan bir sinfda o'qiyotgan bola uning ehtiyojlarini tushunishga va yordam berishga o'rganadi. Bu esa unda boshqalarga nisbatan sezgirlik va mas'uliyat hissini shakllantiradi. Shu bilan birga, nogironligi bo'lgan o'quvchi ham o'z tengdoshlari bilan muloqot orqali o'zini ifoda etish, do'stlashish va guruhda ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kamsitish va stereotiplarni yo'q qilish

Inklyuziv ta'lim muhiti shaxslarning turli xil odamlarni qabul qilishga va ular bilan teng munosabatda bo'lishga o'rganishini ta'minlaydi. An'anaviy ta'lim tizimlarida nogironligi bo'lgan yoki boshqa cheklovlarga ega bo'lgan shaxslar ko'pincha alohida maktablarda yoki guruhlarda o'qitiladi, bu esa jamiyatda ularni "boshqacha" sifatida qabul qilishga olib keladi. Inklyuziv ta'lim esa bunday ajratishni yo'q qilib, barcha o'quvchilarni bir muhitda birlashtiradi.

Natijada, bolalar yoshligidan turli xil odamlar bilan muloqot qilish orqali stereotiplarni yengib o'tadi va kamsitishga qarshi kurashishga o'rganadi. Masalan, nogironligi bo'lgan odamni "qobiliyatsiz" deb hisoblash o'rniga, uning o'ziga xos qobiliyatlari va imkoniyatlarini ko'rishga odatlanadi. Bu esa jamiyatda tenglik va adolat tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shaxsiy o'ziga ishonch va o'z-o'zini anglash

Inklyuziv ta'lim muhiti shaxslarning o'z imkoniyatlarini kashf etishi va o'ziga ishonchini oshirishiga yordam beradi. Nogironligi yoki boshqa cheklovlari bo'lgan shaxslar ko'pincha jamiyatda o'zlarini "yetarli emas" deb his qilishlari mumkin. Inklyuziv ta'lim esa ularga o'zlarining qobiliyatlari va imkoniyatlarini sinab ko'rish, tengdoshlari bilan raqobatlashish va muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi.

Masalan, maxsus ehtiyojlarga moslashtirilgan darslar va qo'llab-quvvatlash tizimi orqali nogironligi bo'lgan o'quvchi o'ziga xos fanlarda muvaffaqiyat qozonishi mumkin. Bu uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va kelajakda mustaqil hayot kechirishiga yordam beradi. Shu bilan birga, boshqa o'quvchilar ham har bir shaxsning o'ziga xos qobiliyatlari borligini tushunib, bir-birlarini qadrlashga o'rganadi.

Jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa

Inklyuziv ta'lim jamiyatning barcha a'zolarini birlashtirib, ijtimoiy birdamlikni mustahkamlaydi. Turli xil shaxslarning umumiy muhitda o'qishi va ishlashi jamiyatda tenglik, adolat va o'zaro hurmat tamoyillarini rivojlantiradi. Bu esa kelajakda ijtimoiy nizolar va kamsitishni kamaytirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, inklyuziv ta'lim shaxslarning iqtisodiy jihatdan faol bo'lishiga ham yordam beradi. Masalan, nogironligi bo'lgan shaxslar sifatli ta'lim olish orqali kasb egallab, ish topishi va jamiyatga iqtisodiy hissa qo'shishi mumkin.

Bu jamiyatning umumiy farovonligini oshiradi va barqaror rivojlanishga xizmat qiladi.

Ota-onalar va jamiyatning ishtiroki

Inklyuziv ta'lim nafaqat o'quvchilar, balki ularning ota-onalari va kengroq jamiyat uchun ham ijtimoiylashuv imkoniyatini yaratadi. Maxsus ehtiyojli bolalarning ota-onalari ko'pincha o'z farzandlarini jamiyatga integratsiya qilishda qiyinchiliklarga duch keladi. Inklyuziv ta'lim muhiti esa ularga boshqa ota-onalar bilan hamkorlik qilish, tajriba almashish va o'z farzandlarining muvaffaqiyatlariga guvoh bo'lish imkonini beradi.

Shu bilan birga, inklyuziv ta'lim jamiyatning boshqa a'zolarini ham bu jarayonga jalb qiladi. Masalan, mahalliy tashkilotlar, ijtimoiy xodimlar va pedagoglar inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash orqali jamiyatda ijobiy o'zgarishlarga hissa qo'shadi.

Inklyuziv ta'lim shaxsning ijtimoiylashuvida muhim vosita sifatida xizmat qiladi. U nafaqat ta'lim olish imkoniyatini kengaytiradi, balki shaxslarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi, o'ziga ishonchini oshiradi va jamiyatda teng huquqli fuqaro sifatida faol ishtirok etishiga yordam beradi. Shu bilan birga, inklyuziv ta'lim kamsitishni yo'q qiladi, ijtimoiy birdamlikni mustahkamlaydi va jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi. Natijada, inklyuziv ta'lim orqali tarbiyalangan shaxslar nafaqat o'z hayotlarini yaxshilaydi, balki jamiyatning umumiy farovonligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

MUNOZARA

Natijalar inklyuziv ta'limning shaxs ijtimoiylashuviga ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi. Inklyuziv sinflar o'quvchilar o'rtasida hamkorlik va o'zaro hurmatni rivojlantiradi, bu esa ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi. Biroq, o'qituvchilarning malakasini oshirish va resurslarni ko'paytirish zarurati muhim muammo sifatida qolmoqda. Ushbu muammolarni hal qilish inklyuziv ta'limning samaradorligini oshirishi mumkin. Shu bilan birga, tadqiqotning cheklovlari, masalan, faqat shahar maktablarida o'tkazilgani, kelgusida kengroq tadqiqotlarni talab qiladi.

XULOSA

Inklyuziv ta'lim shaxs ijtimoiylashuvida muhim rol o'ynaydi, chunki u turli ehtiyojlarga ega o'quvchilarni umumiy muhitda birlashtiradi va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limning afzalliklarini tasdiqladi, lekin uning samaradorligini oshirish uchun quyidagi takliflar beriladi:

O'qituvchilar uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil qilish.

Maktablarni maxsus ehtiyojlarga mos resurslar bilan ta'minlash.

Inklyuziv ta'limning ta'sirini baholash uchun uzoq muddatli tadqiqotlarni olib borish.

Ushbu choralar inklyuziv ta'limning ijtimoiylashuvdagi rolini yanada mustahkamlashi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktyabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-sonli qarori,
2. Захаренко Е. Н. и др. Новый словарь иностранных слов: свыше 25 000 слов и словосочетаний. М.: Азбуковник, 2008. 1040 с.
3. Shomaxmudova R. Inklyuziv ta'limning nazariy va amaliy asoslari. O'quvmetodik qo'llanma. Toshkent. 2007. XT "Razzoqov O.J." bosmaxonasi – B.11.
4. Bakhov, I., Opolska, N., Bogus, M., Anishchenko, V., & Biryukova, Y. (2021). Emergency distance education in the conditions of COVID-19 pandemic: Experience of Ukrainian universities. *Education Sciences*, 11(7). DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci11070364>.
5. Childhood in Ukraine: Rights, Guarantees, and Protection (Collection of Documents): Part 2 (1998), Kyiv, Stolitsa Publishing House, 248 p. (in Ukrainian).
6. Danilavichiutė, E. A., Lytovchenko, S. V., & Kolupaieva, A. A. (ed.) (2012). Teaching Strategies in an Inclusive Educational Institution: A Study Guide. (Series "Inklyuzivna osvita"), Kyiv, A.C.K. Publishing Group, 239 p. (in Ukrainian).
7. Kolupaeva, A., Sofii, N., Naida, Y., Taranchenko, O., Yefimova, S., Slobodianiuk, N., Lutsenko, I., Budyak, L., & Danylenko, L. (ed.) (2007). Inclusive School: Specifics of Organization and Management. A Study Guide. Kyiv, 128 p. (in Ukrainian)
8. Botirali ogli, X. A. (2023). 4. STEAM pedagogik texnologiyasi: integratsiya orqali o'rganishni kuchaytirish. *Innovative technologies in construction Scientific Journal*, 1(1).

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA PROGNOZTIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

*Seytmuratova Tazaxan Kutlimuratovna,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak pedagoglarda prognoztik kompetentlikni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari yoritilgan. Mazkur kompetentlikning mazmuni, uning kasbiy tayyorgarlikdagi o'рни va uni shakllantirishga xizmat qiluvchi metodologik yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, pedagogik faoliyatda prognoztik kompetentlikni rivojlantirish yo'llari va shart-sharoitlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: bo'lajak pedagog, prognoztik kompetentlik, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik faoliyat, nazariy-metodologik asoslar.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОГНОЗНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация: В данной статье освещены теоретико-методологические основы развития прогностической компетентности будущих педагогов. Рассмотрено содержание данной компетентности, её роль в профессиональной подготовке и методологические подходы, способствующие её формированию. Также проанализированы пути и условия развития прогностической компетентности в педагогической деятельности.

Ключевые слова: будущий педагог, прогностическая компетентность, профессиональная подготовка, педагогическая деятельность, теоретико-методологические основы.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF DEVELOPING PROGNOSTIC COMPETENCE IN FUTURE EDUCATORS

Annotation: This article highlights the theoretical and methodological foundations for developing prognostic competence in future teachers. The content of this competence, its role in professional training, and the methodological approaches that contribute to its formation are analyzed. In addition, ways and conditions for the development of prognostic competence in pedagogical activity are examined.

Keywords: future teacher, prognostic competence, professional training, pedagogical activity, theoretical and methodological foundations.

KIRISH

Hozirgi davrda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar yuqori malakali, zamon talablari darajasida kasbiy faoliyat yurita oladigan pedagog

kadrlarni tayyorlashni taqozo qilmoqda. Xususan, bo'lajak pedagoglarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida ularning prognoztik (bashorat qiluvchi) kompetentligini rivojlantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki prognoztik kompetentlik pedagogning nafaqat hozirgi o'quv-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishi, balki uning istiqboldagi natijalarini ilmiy asosda oldindan ko'ra bilishi va rejalashtirishi uchun muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda ta'lim jarayonida yuzaga kelayotgan murakkab vaziyatlarni tahlil qilish, o'quvchilarning rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash va ularni oldindan bashorat qilish bo'yicha bo'lajak o'qituvchidan yuqori darajadagi prognozlash qobiliyatini talab etadi. Shu bois prognoztik kompetentlik pedagogning umumiy kasbiy kompetentligining ajralmas qismi sifatida qaralib, uning samaradorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak pedagoglarda prognoztik kompetentlikni rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish, ushbu kompetentlikni shakllantirish yo'llari va samarali shart-sharoitlarini aniqlash bugungi ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada mazkur kompetentlikning mazmuni, uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodologik yondashuvlar hamda pedagogik shart-sharoitlar yoritiladi. Mamlakatimizda amalga oshiriliyotgan fan-texnika taraqqiyoti va jamiyatdagi o'zgarishlar, zamonaviy ta'lim tizimining yuqori darajada yangilanish bosqichida bo'lg'usi o'qituvchilarni innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoniga o'ziga xos talablar qo'ymoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60-son Farmonida oliy ta'limda sifatli kadrlar tayyorlash bilan bog'liq bir nechta maqsadlar (46-50-maqsadlar) belgilab berilgan bo'lib, ushbu maqsadlar oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta'lim sifatini oshirish, 2026-yilga qadar 10 ta salohiyatli oliy ta'lim muassasasini QS va TNE xalqaro reytinglariga kirishga maqsadli tayyorlash, qariyb 100 ming o'rinli talabalar turar joylarini barpo etish, 2026-yilgacha nodavlat oliy ta'lim tashkilotlari sonini kamida 50 taga yetkazish, "El-yurt umidi" jamg'armasi orqali erkin va ijodiy fikrlaydigan yoshlarni nufuzli xorijiy oliygohlarga o'qishga yuborish ko'lamini 2 baravarga oshirish kabi maqsadlar belgilab olingan. Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya

tizimini yangi bosqichga ko'tarish, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini ilg'or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish va oliy pedagogik ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-4623-son qarorida bir nechta ustuvor yo'nalishlari etib belgilab berilgan. Jumladan, tarbiya va o'qitish usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda xorijiy tillarni puxta o'zlashtirgan, ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega professional pedagog kadrlar tayyorlash;

pedagogik kasbga qiziqishi yuqori bo'lgan yoshlarni aniqlash hamda ularni maqsadli tayyorlab va tarbiyalab borishning uzluksiz tizimini joriy qilish;

pedagogik ta'lim sohasining ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha o'quv reja va dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, innovatsion o'quv-me'yoriy va ta'lim resurslarini yaratish hamda amaliyotga joriy etish;

sohada ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish uyg'unligini ta'minlash orqali ta'lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish;

pedagog kadrlar buyurtmachilari ehtiyoj va talablarini muntazam o'rganib borish, ular bilan o'zaro hamkorlikni rivojlantirish hamda pedagog kadrlar tayyorlashning ilmiy asoslangan istiqbolli rejalarini belgilash va ularni amalga oshirish;

oliy pedagogik ta'limga raqamli texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash pirovardida pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish;

pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va ularda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish;

pedagogik ta'lim infratuzilmasini yaxshilash, sohadagi xalqaro hamkorlikni yanada kengaytirish;

yuksak madaniyatli, amaliy kasbiy ko'nikmaga ega, tarbiya, o'qitish metodlari va baholash mezonlarini puxta egallagan zamonaviy pedagog kadrlarni shakllantirish jarayonlari samaradorligini oshirish kabi vazifalar belgilab berildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

B.S.Gershunskiuning fikricha, "Pedagogik prognostika – bu pedagogika o'rganadi-gan ob'yektlarni prognozlashning tamoyillari, qonuniyatlari va metodlariga muvofiq ko'rib chiqadigan fanning bir sohasidir".

Pedagogik prognostika xaqidagi tadqiqotlar XX asrning 60-yillari oxiridan boshlangan bo'lib, bu sohada quyidagi ishlar amalga oshirilgan:

I.V.Bestujev-Lada (pedagogik prognostika nazariyasi va arixi), B.S.Gershunskiy (amaliy jihatlari), A.S.Arsenev, E.V.Bezcherevnix, V.V.Davidov, V.R.Kondratov, F.T.Mixaylov (falsafiy-psixologik nukta nazardan), P.I.Ivanov va Yu.K.Babanskiylar (psixologik-pedagogik asoslarini), shuningdek, o'zbek olimlaridan M.G.Davletshin, M.Zufarova (psixologik asoslarini), J.Yo'ldoshev, S.Rajabov, R.Hasanov, R.Safarova, U.Musayevlar pedagogik muammo sifatida o'rganganlar. Kadrlar tayyorlash Milliy modeli asosida ta'lim mazmunini prognoz qilish sohasidagi tadqiqotlar pedagogika fanida amalga oshiriladigan ilmiy izlanishlarining mazmunini ham belgilab beradi.

Pedagogik prognostika o'zi tadqiq qilishga kirishgan muammolarini har tomonlama batafsil yoritishi uchun ijtimoiy-psixologiya, sotsiologiya, antropologiya, odam anatomiyasi va fiziologiyasi, falsafa, statistika kabi fan sohalariga tayanib ish ko'radi. Chunki pedagogik prognostika o'z izlanishlarini amalga oshirish jarayonida xud-di shu fan sohalarida aniqlangan qonuniyatlar, aksioma darajasiga ko'tarilgan ilmiy haqiqatlarga asoslanadi. Ayniqsa, yangi modellar va texnologiyalarni ishlab chiqish hamda taqdim etishda bunga qat'iy amal qilinadi.

XXI asr pedagogi bu o'qitish va tarbiyalashning an'anaviy pedagogik madaniyatini egallashdan tashqari metodologik madaniyatni ham egallagan pedagog-tadqiqotchi bo'lishi kerak deb hisoblaymiz. Bugungi pedagogning prognostik tafakkuri va prognostik madaniyatni rivojlantirish o'ta muhim masala sifatida qaralmoqda. Chunki pedagogning funktsiyalaridan biri *prognostik funktsiya* hisoblanadi. (I.P.Podlasiy fikricha pedagogning funktsiyalari: maqsad qo'yish,

tashhishlash, prognostik, (bashoratlash) loyihalash, rejalashtirish, axborot berish, tashkil etish, nazorat qilish, korrektsiyalash, tahlil etish).

Jumladan, I.V.Bestujev-Ladaning “Pedagogik prognostika nazariyasi va tarixi”, B.S.Gershunskiuning “Obrazovatelno-pedagogicheskaya prognostika. Teoriya, metodologiya, praktika” (Uchebnoe posobie. – M.: Flinta: Nauka, 2003.) nomli o‘quv qo‘llanmasi, shuningdek, o‘zbek olimlaridan M.G.Davletshin, M.Zufarova (psixologik asoslarini), J.Yo‘ldoshev, S.Rajabov, R.Hasanov, R.Safarova, U.Musayevlar pedagogik pronostikani pedagogik muammo sifatida o‘rganishgan.

“Pedagogik prognostika” fanining maqsadi – bo‘lajak mutaxassisning pedagogik prognostik madaniyatini shakllantirishni, ilm-fan rivojining strategiyasini oldindan belgilash va uning afzalliklarini oydinlashtirish malakalarini shakllantirishni ta‘minlashdir. Prognozni ishlab chiqish jarayoni prognozlash deb ataydi. Pedagogik prognozlash (bashoratlash) – bu pedagog-tadqiqotchining ekstrapolyatsiya (*bashoratlash tirilayotgan ob‘yektining oldingi va hozirgi kundagi rivojlanish tendentsiyalarini o‘rganish va ulardan kelajakni sharhlashda foydalanish*), modellashtirish, ekspert bahosi kabi metodlarga asoslangan ta‘limiy-tarbiyaviy tizimni rivojlantirishni bashoratlashga, pedagogik nazariyalarni rivojlantirishga hamda pedagogik voqelik va jarayonlarni bashoratlashga qaratilgan ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatidir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Prognoz – bu istiqboldagi voqea, hodisalarning ilmiy modeli hisoblanadi, ya‘ni kelajakda ob‘yektning ehtimoliy holati haqida yoki bu holatga erishishning muddatlari va alternativ yo‘llari haqida ilmiy asoslangan fikrlar, mulohazalar. Prognozlarni ishlab chiqishning qo‘yidagi usullari mavjud: a) ekspertlarning bevosita va sirdan, individual va jamoaviy so‘rovlariga asoslangan – *ekspertiza*;

b) *ekstrapolyatsiya va interpolyatsiya* – ob‘yektning avvalgi rivojlanishi o‘rganish va ushbu rivojlanishning o‘tmishdagi va hozirgi kundagi qonuniyatlarini kelajakka ko‘chirib o‘tish va prognozning avvalgi muddatlarini asoslash davomiyligida bashorat qilinayotgan hodisani ko‘rsatkichlarini rivojlanishining dinamik qatorlarini shakllantirish;

v) *modellastirish* – o'zgarishlarning mavjud yoki miqyoslari va yo'nalishlari to'g'risidagi bilvosita ma'lumotlar bo'yicha kutilayotgan yoki istalayotgan o'zgarishlarni hisobga olgan holda ob'yektning modelini shakllantirish va tadqiq etish.

Prognozlash deganda prognozni ishlab chiqish, ya'ni ma'lum bir jarayonning rivojlanish aniq kelajagini maxsus ilmiy tadqiq etishdir.

Pedagogik prognostlash – bu ilmiy jihatdan asoslangan qoidalar va usullar asosida ob'yekt xaqida oldindan axborotni olish jarayoni. Pedagogik prognostlash ob'yektlari sinf, ta'lim oluvchi, ularning bilimlari va munosabatlari bo'lishi mumkin.

Prognostning axborot bazasi – bular hisobotlar va maxsus tashkil etilgan statistik kuzatuvlar hisoblanadi.

Oldindan aytib berish va ko'rish — bu turli ma'nolarga ega biri biriga yaqin tushunchalardir. Oldindan aytib berish – bu mantiqiy xulosalar asosida sub'yekt yoki ob'yektning kelajakdagi holati haqidagi mulohazalardir. Oldindan ko'ra bilish – bu ob'yektni qonuniy rivojlanishini anglashga asoslangan ob'yektni kelajakdagi holati haqida mulohazalardir. Oldindan ko'ra bilishning uch shaklini farqlashadi: *ilmiy, il-miy bo'lmagan va empirik. Ilmiy oldindan ko'ra bilish* tabiat, jamiyat (ob-havo bashoratlari, mamlakat rivojlanishining prognozi va b.) qonuniy rivojlanishining ilmiy metodlar asosida qurishga asoslangan ilmiy nazariy natijalar hisoblanadi. *Ilmiy bo'lmagan oldindan ko'rish* real bo'lmagan, o'zaro bog'langan fantastik ko'rish (fol ochish, Nostradamus bashoratlari). *Empirik ko'rish* insonlarning har kungi tajribalariga asoslanadi (masalan, xalq belgilari).

Ilmiy oldindan ko'ra bilishning uch shakli mavjud bo'lib, bular *gipoteza, prognoz va reja* hisoblanadi.

Gipoteza – bu sodir bo'lishi mumkin bo'lgan yoki sodir bo'lmaydigan u yoki bu holat-ni rivojlanishi haqidagi farazlar.

Prognoz – kutilayotgan voqea yoki hodisalarning qanday kechishi, rivojlanishi va oqibatlarini mavjud dalillar, ma'lumotlarga asoslanib, oldindan aytib berish ma'nosini anglatadi.

Reja tadqiq etilayotgan holatni, ob'yektni aniq qism voqelikni ko'ra bilish va ol-diga qo'ygan maqsadni aniq qo'yishni nazarda tutadi.

Prognoz va reja o'rtasidagi farqlar esa bir nechta bo'lib, 1) reja direktiv xarakterga ega bo'lsa, prognoz – esa tavsiya etuvchi; 2) rejani ishlab chiqishda doim prognoz ishlab chiqilishini talab etadi. 3) prognoz ko'p variantli, reja esa unday emas. Prognoz va reja ishlab chiqilgandan keyin bir qator aniq chora-tadbirlar, davri boshlanadi. Ko'pincha bu jarayon dasturni ishlab chiqish shaklida amalga oshiriladi.

Dastur – bu maqsadlari va vazifalari aniq shakllangan, bajarilish muddati bo'yicha, moliyalashtirish manbalari va aniq bajaruvchilar kelishilgan xujjat hisoblanadi.

Prognozlash yo'llari – prognozni ishlab chiqishga bo'lgan nazariy yoki amaliy yondashuv shakli, prognozni ishlab chiqish jarayonida konkret natijani olishga yo'naltirilgan bir yoki bir qator matematik yoki mantiqiy operatsiyalardir.

Protsedura – operatsiyalarning ma'lum bir jamlanmasini bajarilishini ta'minlovchi bir qator yo'llardir.

Usul – murakkab yo'l bo'lib, umumiy holda prognozni ishlab chiqishga yo'naltirilgan oddiy yo'llarning tartibga solingan jamlanmasidir.

Metodologiya – bir yoki ko'pincha bir qator usullarning ma'lum bir birikmasi asosidagi yo'llar, protseduralar, operatsiyalar, tadqiqot qoidalarining tartibga solingan jamlanmasidir.

Prognozlash metodologiyasi – prognozlashning usullari, yo'llari, tizimlari haqidagi bilimlar sohasidir.

Prognozlash uslubi – prognozni ishlab chiqishning bir xil usullari asosida kelajak haqidagi ma'lumotlarni olish va qayta ishlash.

Prognozlash tizimi ("prognozlovchi tizim") – murakkab hodisalar yoki jarayonlarni prognozlash uchun mo'ljallangan uslubiyotlar, texnik vositalarning tartibga solingan jamlanmasidir.

Prognozashtirish – prognozni ishlab chiqish, ya'ni ma'lum bir jarayonning rivojlanish aniq kelajagini maxsus ilmiy tadqiq etishdir.

Model – modellashtirilayotgan ob'yekt yoki jarayonni anik tarkibini ko'rsatuvchi koponentlar va funktsiyalarni mantiqiy yoki matematik tasvirlash.

Ekspert – ma'lum bir muammo bo'yicha malakali mutaxassis bo'lib, belgilangan prognoz muammolarini baholashda ishtirok etadigan mutaxassis.

Ekspert bahosi – prognozning belgilangan vazifasi bo'yicha ekspert yoki ekspert guruhining qarori.

Prognostik tadqiqotlarining samaradorligi prognozlash ob'yektining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishga ham bog'liqdir. Shu nuqtayi nazardan, tadqiqotda pedagogik prognozlashning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Demak, pedagogik prognostikaning quyidagi asosiy xususiy-ilmiiy tamoyllariga ham e'tibor qaratish zarur: *tadqiqot dalillari, tushuncha va atamalarning bir xilligi hamda aniqligi, yaxlitlik va tizimlilik, uzluksizlik, variativlilik, eksperimental tekshiruv, amaliy yo'nalganlik.*

Tadqiqot dalillari tamoyili prognozlanayotgan pedagogik ob'yektni to'liq nazariy tahlil qilishni maqsad qilishga qaratilgan. Faktlar, farazlar, nazariya yoki qonunlar shaklida ifodalanagan ob'yekt haqidagi bilimlar pedagogik hodisaning rivojlanishining ob'yektiv, ishonchli, daliliy prognozini yaratishga yordam beradi.

Tushuncha va atamalarning bir xilligi va aniqlik tamoyili prognozlanayotgan ob'yektga nisbatan birlashgan kontseptsion apparatni yaratish zarurligini hisobga oladi, chunki pedagogik ob'yektlarning mohiyati va tuzilishini, shuningdek, ularning funksional maqsadlarini tushuntirib beradigan yagona pozitsiya yo'q.

Yaxlitlik va tizimlilik tamoyili pedagogik ob'yekt rivojlanishini prognozlashning kompleks xarakterini ko'rsatadi. Ushbu tamoyilni amalga oshirish pedagogik prognozlashning asosiy va protsessual jihatlarini rivojlantirish samaradorligini ta'minlaydi.

Prognozlashning uzluksizligi tamoyili ob'yekt xaqidagi qo'shimcha ma'lumotlarga muvofiq pedagogik prognozlarga tuzatish kiritishni ta'minlaydi.

Variantlilik tamoyili prognozlashning gipotezasi, maqsad va darajasidan kelib chiqib, prognozning turli variantlarini yaratishni taklif etadi.

Eksperimental tekshiruv va amaliy yo'nalganlik tamoyillari kelajakdagi "ideal" ta'lim modellarining amaldagi xususiyatlarini tekshirish va aniqlashni o'z ichiga oladi. Ushbu tamoyilning amalga oshirilishi tegishli qarorlar qabul qilingandan so'ng ko'p yillar davomida ta'lim tizimining murakkab mexanizmlarini prognozlash va uzoq muddatli rivojlanish natijalirni baholash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Bo'lajak pedagoglarda prognoztik kompetentlikni rivojlantirish ularning kasbiy shakllanishi va pedagogik faoliyatining samaradorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Prognoztik kompetentlik pedagogning o'quv-tarbiya jarayonini oldindan rejalashtirish, rivojlanish yo'nalishlarini taxminlash va natijalarni tahlil qilish qobiliyatini shakllantiradi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning individual rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Mazkur kompetentlikni rivojlantirish uchun tizimli, faoliyatga yo'naltirilgan, kompetensiyaga asoslangan hamda innovatsion yondashuvlarni uyg'unlashtirgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish lozim. Shuningdek, o'quv-tarbiyaviy jarayonni modellashtirish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash va o'z faoliyatini muntazam ravishda tahlil qilish bo'lajak pedagoglarda prognoztik kompetentlikni samarali shakllantirishning asosiy shart-sharoitlari hisoblanadi.

Kelgusida ushbu yo'nalishda maxsus o'quv dasturlarini ishlab chiqish, diagnostik vositalarni takomillashtirish va pedagogik tajribalar o'tkazish orqali prognoztik kompetentlikni rivojlantirishga oid ilmiy-amaliy tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдиев Н.А. Педагогик прогнозлаш асослари. – Тошкент: Фан, 2008. – 176 б.
2. Abdullaeva A., Tursunov Sh. Pedagogik kompetentlik va uning tarkibiy qismlari. – Toshkent: O'qituvchi, 2021. – 152 b.
3. Hasanboeva M. Zamonaviy pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirish. // Pedagogik innovatsiyalar jurnali. – 2020. – №2. – B. 45–50.
4. Xolboeva G.X. Ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Ilm ziyo, 2019. – 210 b.
5. Shukurov N., Xasanov D. Pedagogik texnologiyalar va pedagog mahorati. – Toshkent: Noshir, 2020. – 240 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar salohiyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli qarori. – 2017 yil 20 aprelda qabul qilingan.
7. Selevko G.K. Современные образовательные технологии. – Москва: Народное образование, 1998. – 256 с.
8. Бим-Бад Б.М. Педагогический энциклопедический словарь. – Москва: Большая российская энциклопедия, 2002. – 528 с.
9. Qodirova N. Bo'lajak pedagoglarda strategik rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi. // Pedagogika va psixologiya jurnali. – 2021. – №3. – B. 67–72.

AMIR TEMURNING TA'LIM-TARBIYA VA SOLIQ SIYOSATINING MOHIYATI

J.A.Umarov

*Namangan davlat pedagogika instituti falsafiy-tarixiy fanlar kafedrasida katta
o'qituvchisi*

Annotatsiya; Ushbu maqolada buyuk bobokalonimiz Amir Temurning ta'lim-tarbiya hamda insonparvar soliq huquqiy siyosatining mohiyati, u yaratgan Tuzuklar, tuzuklarda mustahkamlangan soliq huquqiy qoidalari, tamoyillari, soliq turlari hamda uning hisob-kitobi, A.Temur soliq huquqiy merosidan hozirgi zamon huquq tizimini yaratish va takomillashtirishda, talaba-yoshlar ta'lim-tarbiyasida tutgan o'рни va foydalanishning ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar- tuzuk, soliq, soliq tizimi, soliq siyosati, prinsip (tamoyil), adolat, raiyat, dehqon er-suv, insonparvarlik, g'oyalar, xalqchilik, ta'lim-tarbiya.

СУТЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ И НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ АМИРА ТЕМУРА

Аннотация; В данной статье рассматривается суть образовательной и гуманистической налогово-правовой политики нашего великого предка Амира Темура, созданные им Положения, налогово-правовые нормы и принципы, закрепленные в Положениях, виды налогов и их исчисление, роль и значение использования налогово-правового наследия А. Темура в создании и совершенствовании современной правовой системы, в образовании и воспитании учащейся молодежи.

Ключевые слова - положения, налог, налоговая система, налоговая политика, принцип (принцип), справедливость, субъекты, крестьянские земли и воды, гуманизм, идеи, популяризм, образование и воспитание.

THE ESSENCE OF AMIR TEMUR'S EDUCATIONAL AND TAX POLICY

Annotation; This article discusses the essence of the educational and humanistic tax and legal policy of our great ancestor Amir Temur, the Regulations he created, the tax legal rules and principles enshrined in the Regulations, types of taxes and their calculation, the role and importance of using A. Temur's tax legal heritage in creating and improving the modern legal system, in the education and upbringing of students and youth.

Keywords - regulations, tax, tax system, tax policy, principle (principle), justice, subjects, peasant land and water, humanity, ideas, popularism, education and upbringing.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 59-moddasiga asosan barcha fuqarolar, shu jumladan, talaba-yoshlar Konstitutsiyada belgilab qo'yilgan

burchlarini bajaradilar. Ayniqsa, yoshlarimiz O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy, madaniy, ilmiy va tabiiy merosini asrab-avaylashi shartligi huquqiy mustahkamlab qo'yilgan. Buning ushuni esa, tarix va uning saboqlarini chuqur o'rganishlari zarur. Tarixiy merosni tadqiq qilishda tarixiy shaxslarning faoliyatiga xolisona va adolatli yondashish talaba-yoshlarimiz ta'lim-tarbiyasi hamda buyuk ajdodlarimizdan faxr-g'urur hissini shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu o'rinda buyuk bobokalonimiz A. Temurning hayoti va faoliyati, ulkan davlat arbobi, mohir sarkarda, mehribon va g'amho'r, xalqchil davlat rahbari sifatidagi ulug' siymosi yoshlarimiz va ularning tarbiyasi uchun muhim ahamiyatga ega.

Odatda tarixiy shaxslar faoliyatiga baho berilganda, ko'pincha ularning davlatchilikni rivojlantirish, mustahkamlash, markazlashgan davlat qurish kabi sohalariga chuqurroq e'tibor beriladi. Sohibqiron A. Temur haqida qariyb 27 davlatni birlashtirgan buyuk davlat qurganligi, unda ko'plab qurilish-obodoncnilik hamda bunyodkorlik ishlari haqida yoritilgan asarlar talaygina. Biroq buyuk bobokalonimizning dunyoviy davlat qurish va unda amal qilinishi lozim bo'lgan tartib-qoidalar haqidagi g'oyalardan xalqimiz masuvo qoldi. Shukronalar bo'lsinki, ulug' ne'mat mustaqillik tufayli buyuk A. Temurning nomi qayta tiklandi, uning yubileylari jahon miqyosida nishonlandi, xalqaro konferensiyalar o'tkazildi. Uning respublikamiz va jahon huquq tizimiga qo'shgan hissasi haqida ilmiy maqolalar yaratildi, huquq darsliklarida ham ma'muriy boshqaruv, jinoyat va jazo, soliq hamda xalqaro munosabatlarga oid ma'lumotlar berila boshladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ta'kidlash joizki, buyuk A. Temurning hozirgi zamon dunyo soliq tizimi shakllanishi va rivojiga qo'shgan hissasi beqiyos. Buning amaliy misoli A. Temurning "Temur tuzuklari" va zamondoshlari bitiklarida o'z aksini topgan. A. Temur dunyoda ilk bor soliqlar belgilash va undirishning eng muhim to'rt tamoyil (amaldagi Soliq kodeksida prinsip)ini (adolatlilik, aniqlik, qulay davrda to'lash va soliq tizimini takomillashtirish hamda soliq yigish xarajatlarini kamaytirib borish) ishlab chiqqan. Boshqa saltanat rahbarlaridan farqli o'laroq, A. Temur xalqqa yengillik berish maqsadida soliq yig'uvchilarga xazinadan maxsus oylik to'laganligi ham alohida tahsinga molik.

Buning bilan ulkan saltanatning hukmdori bo'lmish Temur o'zining g'oyalari va amaliy faoliyati bilan o'z davrining Buyuk soliq tashkilotchisi ekanligini, o'z davrining mukammal va adolatli soliq siyosatini yaratganganligi, buyuk asari "Temur tuzuklari"da davlat soliq siyosatining nazariy qoidalarini ishlab chiqqanligi hamda ularni o'zining bepoyon saltanatida amaliyotga joriy etganligi bilan ham mashhurdir. Fikrimizning haqligini uning saltanatni boshqarish sohasidagi amaliy faoliyati, farmonlari hamda "Temur tuzuklari" asariga murojaat qilish orqali anglash mumkin. Asarning "Raiyatdan mol-xiroj olish, mamlakatni tartibga keltirish va yuksaltirish, uning obodonchiligi, xavfsizligini amalga oshirish tuzuki" nomli bo'limida soliq siyosatining nazariy asoslarini ishlab chiqqanligini quyidagi o'gitlari isboti hisoblanadi: "Amr qildimki, raiyatdan mol-xiroj yig'ishda uni og'ir ahvolga solishdan yoki mamlakatni qashshoqlikkka tushirib qo'yishdan saqlansinlar. Negaki, raiyatni xonavayron qilish (davlat) xazinasining kambag'allashuviga olib keladi. Xazinaning kamayib qolishi esa, sipohning tarqalib ketishiga sabab bo'ladi. Sipohning tarqoqligi, o'z navbatida, saltanatning kuchsizlanishiga olib boradi". Amir Temur farmoyishiga binoan soliq undirish ishlari rahm-shavqatga asoslangan bo'lishi lozim: "Amr qildimki, hosil pishib etilmasdan burun raiyatdan molu jihat olinmasin. Hosil etilgach, hosilni uch bo'lib olsinlar. Agar raiyat soliq to'lovchi yubormasdan, soliqni o'zi keltirib bersa. U holda u erga soliq to'plovchi yubormasinlar. Agarda oliq-soliq oluvchini yuborishga majbur bo'lsalar, ular soliqlarni buyruq berish va yaxshi so'z bilan olsinlar, kaltak, arqon ishlatish, ishni urish-so'kishgacha olib bormasinlar. Ularni band etib, zanjir bilan kishanlmasinlar. Yana buyurdimki, xirojni raiyatdan kaltaklash va savalash yo'li bilan emas, balki ogohlantirish va tushuntirish yo'li bilan undirsinlar. Qaysi hokim hukmining ta'siri cho'p va kaltaklash ta'siridan kamroq bo'lsa, unday hokim hukumat yurgizishga yaroqsizdur". Bu bilan u soliq to'lovchi xalq va soliq yig'uvchi davlat o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar nozik ekanligi, soliqning miqdori mo'tadil bo'lishi darkorligi, bunga rioya qilmaslik og'ir oqibatlariga olib kelishi mumkinligi haqida ogohlantirgan. Amir Temur qishloq xo'jaligida soliqni ekindan olingan hosilga va yerning unumdorligiga qarab belgilashni joriy qiladi. Uning saltanatida hosil pishib yetilmasdan raiyatdan molu jihat olishni qat'iy ravishda ta'qiqlab qo'yish tartibi joriy

qilingan, soliqqa tortishning bunday adolatli tamoyillari esa, dunyo davlatlarining ko'pchiligiga mavjud emas edi: "Amr qildimki, hosil pishib yetilmasdan burun raiyatdan molu jihat olinmasin. Hosil yetilishiga qarab, soliqni uchga bo'lib olsinlar". Hosil pishib yetilsa ham soliqning hammasini olish mumkin emasligini o'rnatish orqali soliqchilarni tiyib turish tamoyilini belgilab bergan. Ma'lumki, hosil pishishi dehqonning cho'ntagiga pul tushishini bildirmasdan uni yig'ish, tozalash, saralash va bozorga olib chiqib sotish kabi jarayonlardan iborat bo'ladi. Bunga esa, muayyan vaqt kerak. A.Temurning buyuk islohatchiligini, puxta o'ylangan soliq siyosatini olib borganligini shundan ham bilish mumkin.

A.Temur hukmronlik qilgan davrlarda tashlandiq yoki yangi yerlarni o'zlashtirgan shaxslarga soliqdan katta imtiyozlar berilgan. "Yana amr etdimki, kimki biron sahrani obod qilsa yoki koriz (yer ostidan qurilgan ariq) qursa, yo biron bog' ko'kartirsa, yoxud biron xarob bo'lib yotgan yerni obod qilsa, birinchi yili undan hech narsa olmasinlar, ikkinchi yili raiyat o'z roziligi bilan berganini olsinlar, uchinchi yili (esa oliq – soliq) qonun-qoidaga muvofiq xiroj yig'sinlar".

Temur hukmronligi davrida mahsulot tarzidagi soliqni soliq puli bilan almashtirib turish mumkin bo'lgan: "Agar raiyat ro'yxatga olingan erlaridan beriladigan soliqni naqd aqcha bilan to'lashga rozi bo'lsa, naqd aqcha miqdorini sarkorning hissasi hisoblangan g'allaning mazkur davridagi narxiga muvofiq belgilasinlar". Amir Temur tomonidan zabt etilgan o'lkalarga nisbatan alohida soliq siyosati yuritilib, "Agar erlik fuqaro azaldan berib kelgan xiroj miqdoriga rozi bo'lsa, ularning roziligi bilan ish ko'rsinlar, aks holda (xirojni) tuzukka muvofiq yig'sinlar"- deb ko'rsatma bergan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Vilyam Petti "Soliqlar va yig'imlar haqidagi risola"si(1662 yil)ni, G'arb soliqchilarining "bobosi" sanalgan Adam Smit "Xalqlar boyligining tabiati va sabablari to'g'risida tadqiqot" nomli asarida (1776-yil) soliq tamoyillarini, David Rikardo "Siyosiy iqtisod va soliqqa tortish asoslari" asarlari(1817-yillar)ni yaratganda bobokalonimiz Tuzuklaridan foydalanganligi aniqlansa, ajablanarli holat emas. Buyuk davlat arbobining olamshumul ahamiyatga molik asari "Temur tuzuklari" bu davrda, akademik Bo'riboy Ahmedov guvohlik berganidek, dunyoning

barcha yirik tillariga tarjima qilingan va kutubxonalarida saqlanayotgan edi. Demak, evropalik olimlar Temurning davlatchilik faoliyati va uning buyuk asari bilan tanish bo'lganlar, deb xulosalash mumkin. Shuningdek, mazkur olimlarning yuqorida nomlari zikr etilgan asarlarida bayon etilgan eng muhim xulosa va fikrlar "Temur tuzuklari"ga juda-juda ham o'xshab ketishligini bizning tadqiqotchilarimiz ta'kidlab o'tishgan. Soliqlar haqidagi fanning tarkib topishida g'arblik olim va mutafakkirlarning xizmatlarini inkor etish unchalik to'g'ri bo'lmaydi, ammo soliqlarning alohida fan va soha sifatida shakllanishi jarayonida o'z zamonasining eng ilg'or va adolatli soliq siyosatini yaratgan, uni amaliyotga joriy etgan Buyuk Temurning ulkan hissasi bor ekanligini e'tirof etish zarur.

XULOSA

A.Temurning soliq sohasidagi huquqiy islohatlari jahon sivilizatsiyasiga, jumladan huquq tizimi va qonunchiligining taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan-desak mubolag'a bo'lmaydi. Bugun biz Buyuk Sohibqiron AmirTemurni jahon soliq siyosatining ilk asoschilaridan biri, deya barala ayta olamiz. Uning soliq siyosati, tizimi, tamoyillari, davriyligi, miqdori haqidagi g'oyalari mukammalligi bilan ajralib turadi, bugun ham o'z dolzarbligi bilan ahamiyatini yo'qotmagan hamda mazkur yo'nalishda fundamental tadqiqotlar olib borish zarurligini belgilab beradi. A.Temurning adolatli soliq siyosati, uning Tuzuklari, farzandlari uchun o'g'itlari talaba-yoshlarimizni u qoldirgan ulkan merosni har tomonlama va chuqur o'rganish hamda tadqiqotlar olib borishga undash bilan birga huquqiy ta'lim-tarbiyasida muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Soliq nazariyasi: O'quv qo'llanma/Mual.: A. Jo'rayev, O. Meyliyev, G'.Safarov.T.: Toshkent moliya instituti, 2004. - V. 10.
2. Temur tuzuklari. T.: Cho'lpon, 1991. – B. 89.
3. Eshov B. O'zbekistonda davlat va mahalliy boshkaruv tarixi T.: Yangi asr avlodi, 2012.- B. 292.
4. Muhammadjonov A. Temur va temuriylar saltanati. T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1994. B. 65.
5. Akademik_Akmal Saidovning "Temur tuzuklari" – muhim tarixiy-huquqiy manba" nomli 2020-yil 9-apreldagi, O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a'zosi Ashurali Boymurodning "Yangi O'zbekiston" gazetasi 2024-yil 5-aprel sonida, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori Bahodir Isroilovning "Yangi O'zbekiston"

gazetasi 2024-yil 6-aprel sonida, Kichik mutaxassislarni tayyorlash markazining katta o'qituvchisi T.Mamatov va SamDTU ftiziatriya kafedrası o'qituvchisi N.Mamatova nomidan "Zarafshon" gazetasi 2024-yil 6-aprel sonida, Farg'ona davlat universiteti rektori Bahodirjon Shermuhammadovning "Xalq so'zi" gazetasi 2024-yil 9-aprel sonidagi maqolalaridan foydalanildi.

MILLIY QADRIYATLARNING ETIMOLOGIK XUSUSIYATLARI VA EKOLOGIK YONDOSHUV

Abdurahmanov Sohijjon Turdialievich

*Namangan davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi,
PhD. sohib_1978@inbox.ru +99899 044-40-78*

Nazarova Diloram No'monjonovna

*Namangan davlat universiteti, o'qituvchisi
nazarova_namdu@inbox.ru +998 99 977 40 08*

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy qadriyatlar tushunchasining etimologik xususiyatlari tahlil qilinib, ularning xalq ma'naviyati, urf-odatları va tabiatga munosabati bilan uzviy bog'liqligi ko'rsatib o'tilgan. Milliy qadriyatlarning shakllanishida tabiat va atrof-muhitning tutgan o'рни alohida ta'kidlangan. Shu bilan birga, ekologik yondashuv orqali milliy qadriyatlarni saqlash va tiklash imkoniyatlari tahlil qilingan. Maqolada xalq an'alaridagi ekologik g'oyalar, ma'naviy merosning ekologik tarbiyadagi o'рни va barqaror rivojlanishdagi ahamiyatiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Milliy qadriyatlar, etimologiya, urf-odat, madaniy meros, ekologik yondoshuv, tabiatni muhofaza qilish, ma'naviy tarbiya, barqaror rivojlanish, xalq an'analari, ekologik madaniyat.

ЭТИМОЛОГИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Аннотация. В статье анализируются этимологические особенности понятия «национальные ценности», показывая их неразрывную связь с народной духовностью, традициями, отношением к природе. Подчеркивается роль природы и окружающей среды в формировании национальных ценностей. При этом анализируются возможности сохранения и восстановления национальных ценностей посредством экологического подхода. В статье особое внимание уделяется экологическим идеям в народных традициях, роли духовного наследия в экологическом воспитании, его значению в устойчивом развитии.

Ключевые слова: Национальные ценности, этимология, обычаи, культурное наследие, экологический подход, охрана природы, духовное воспитание, устойчивое развитие, народные традиции, экологическая культура.

ETYMOLOGY OF NATIONAL VALUES AND ECOLOGICAL APPROACH

Abstract. This article analyzes the etymological features of the concept of national values, showing their inextricable connection with folk spirituality, traditions, and attitude to nature. The role of nature and the environment in the formation of national values is emphasized. At the same time, the possibilities of preserving and restoring national values through an ecological approach are analyzed. The article focuses on the ecological ideas in

folk traditions, the role of spiritual heritage in ecological education, and its importance in sustainable development.

Keywords: *National values, etymology, customs, cultural heritage, ecological approach, nature conservation, spiritual education, sustainable development, folk traditions, ecological culture.*

KIRISH

Bugungi kunda, XXI asrda, inson va tabiat o'rtasidagi ekologik uyg'unlik muammosi eng muhim muammolardan biri hisoblanadi. Ming yillar davomida odamlar toza suv ichdilar va toza havodan nafas oldilar. Ammo keyinchalik ilmiytexnikaviy inqilob boshlandi va ekologiya tez yomonlasha boshladi. Afsuski, bu jarayon to'xtamaydi, tobora kuchayib bormoqda.

Ekologik ta'limning dolzarbligi mamlakatimiz tabiati, ekotizimlari, atrof muhitni beqarorlik va izdan chiqishdan asrash, aholining ekologik madaniyatini oshirish, ushbu o'ta jiddiy, hayotiy masalalarga aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, yoshlar hissa qo'shishi zarurligi bilan belgilanadi.

«Inson tomonidan biosferaga ko'rsatilayotgan ta'sirni tartibga solish, ijtimoiy taraqqiyot bilan qulay tabiiy muhitni saqlab qolishning o'zaro ta'sirini uyg'unlashtirish, inson va tabiatning o'zaro munosabatlarida muvozanatga erishish muammolari borgan sari dolzarb bo'lib qolmoqda. Ekologik xavfsizlik kishilik jamiyatining buguni va ertasi uchun dolzarbligi, juda zarurligi bois eng muhim muammolar jumlasiga kiradi. Bu muammolar amaliy tarzda hal etilsa, ko'p jihatdan hozirgi va kelgusi avlod turmushining ahvoli va sifatini belgilash imkoniyatini beradi».

O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida amalga oshiralayotgan ekologik islohotlar ta'lim sohasida ham izchil va uzluksiz o'zgarishlarni amalga oshirishni taqozo etmoqda. Kadrlarni tayyorlash sohasida butun jahon andozalariga mos ravishda ijodiy o'zgarishlar qilinishini talab qilmoqda. Bizning ijodkor xalqimiz bugungi kunga qadar ajdodlarni milliy merosi va xalqimizni azaliy qadriyatlar, ana'analari, urf-odatlarini o'rganib yurtimiz rivoji uchun foydalanib kelmoqdalar.

Dunyo ilm-fanida etnoestetik munosabatlarining tabiat hodisalari va kundalik turmush tarzini uyg'unlashtirish, xalq etnoekologiyasi, ekologik ong va

madaniyatning xalqlar madaniyatida aks etishi bo'yicha falsafiy tadqiqotlar olib borilmoqda, "eng muhim masala - aholining ekologik madaniyatini oshirish, milliy ekologik qadriyatlar haqida jiddiy bosh qotirishimiz zarur. bunga yosh avlod qalbida ona tabiatga mehr-muhabbat, unga daxldorlik hissini tarbiyalash orqali erishish mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, mamlakatimizda ekologik madaniyatni shakllantirish ularda tabiatga extiyotkorona munosabatda bo'lish madaniyatini Sharq mutafakkirlarini, xususan jadid mutafakkirlarining ekologik tarbiyaga oid qarashlari orqali etkazish mumkin. Yoshlarda ekologik bilimlarni berish hamda ularda atrof muxit bilan bog'liq bo'lgan tarbiyaviy nazariy bilimlarni shakllantirishning bugungi holatini o'rganib chiqib tahlil qilish hamda, jadidchilar tomonidan qoldirilgan boy madaniy merosni ta'lim jarayonida o'rgatib borishni tashkil etish samarali vositalardan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Milliy qadriyatlarning etimologik xususiyatlari va ekologik yondashuv mavzusini ilmiy tahlil etishda ilmiy adabiyotlar asosiy manba hisoblanadi. Bu boradagi tadqiqotlar asosan falsafa, madaniyatshunoslik, tilshunoslik va ekologiya sohalarida olib borilgan.

Avvalo, milliy qadriyat tushunchasi o'zbek va jahon ilmiy adabiyotlarida keng yoritilgan. Masalan, A.Qodirov, I.Qo'chqorov, X.Toirov kabi olimlar milliy qadriyatlarning ma'naviy-axloqiy jihatlarini o'rgangan. Ular qadriyatlarning tarixi, madaniy va ijtimoiy manbasini ochib bergan. Etimologik tahlillar esa tilshunoslardan tomonidan, xususan, A. Madvaliev va Sh.Rahmatullaev asarlarida uchraydi. Bu tadqiqotlarda "qadriyat" so'zining lug'aviy va ma'naviy yuklamasi ochib berilgan.

Ekologik yondashuv masalasida esa O'zbekistonda ekologik madaniyatni shakllantirish, barqaror rivojlanish, ekologik ta'lim masalalariga bag'ishlangan ilmiy ishlar, xususan, T.Qarshiev, N.Mirzaev va boshqalarning asarlarida keng yoritilgan. Ularda xalq an'analari va tabiat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikka e'tibor qaratilgan.

Avvalo, milliy qadriyat tushunchasi o'zbek va jahon ilmiy adabiyotlarida keng yoritilgan. Masalan, A.Qodirov, I.Qo'chqorov, X.Toirov kabi olimlar milliy qadriyatlarning ma'naviy-axloqiy jihatlarini o'rgangan. Ular qadriyatlarning tarixi,

madaniy va ijtimoiy manbasini ochib bergan. Etimologik tahlillar esa tilshunoslar tomonidan, xususan, A. Madvaliev va Sh.Rahmatullaev asarlarida uchraydi. Bu tadqiqotlarda "qadriyat" soʻzining lugʻaviy va maʼnaviy yuklamasi ochib berilgan.

Ekologik yondashuv masalasida esa Oʻzbekistonda ekologik madaniyatni shakllantirish, barqaror rivojlanish, ekologik taʼlim masalalariga bagʻishlangan ilmiy ishlar, xususan, T.Qarshiev, N.Mirzaev va boshqalarning asarlarida keng yoritilgan. Ularda xalq anʼanalari va tabiat oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlikka eʼtibor qaratilgan. Ushbu tadqiqotlarda ekologik yondashuv milliy qadriyatlarni tiklash va saqlashda muhim vosita sifatida qaraladi. Ilmiy metodlar va adabiyotlarning tizimli tahlili orqali milliy madaniyatni ekologik talablarga moslashtirish, barqaror rivojlanishni taʼminlash va milliylikni mustahkamlash imkoniyati paydo boʻladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Milliy qadriyatlar tushunchasi nafaqat madaniy-tarixiy meros, balki xalqning tabiat bilan bogʻliq boʻlgan maʼnaviy va etik qarashlarini ham ifodalaydi. Etimologik tahlillar orqali "qadriyat" soʻzining maʼnosi va mohiyatini chuqurroq anglash mumkinligi aniqlandi. Lugʻaviy jihatdan qadriyat soʻzi qadrlash, azizlash, ehtirom qilish maʼnosini oʻz ichiga olsa, bu tushuncha milliy ongda tabiatni muhofaza qilish va unga ehtiyotkor munosabatda boʻlishga urgʻu berish bilan uygʻunlashadi.

Tadqiqotda milliy qadriyatlarning shakllanishida xalqning turmush tarzi va tabiat bilan uzviy aloqasi asosiy oʻrin tutadi. Urf-odatlar, anʼanalar va xalq folklorida tabiat elementlari koʻp uchraydi. Masalan, daraxt ekish, suvni asrash, erni hurmat qilish kabi qadriyatlar xalq ongida tabiiy resurslarning qadrini anglatadi. Bu esa ekologik yondashuvning aslida milliy qadriyatlar bilan chambarchas bogʻliq ekanligini tasdiqlaydi.

Muhokama qismida taʼkidlash kerakki, milliy qadriyatlar va ekologik yondashuvning oʻzaro bogʻliqligi barqaror rivojlanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va madaniy merosni saqlash uchun muhimdir. Milliy qadriyatlarning tarixiy va madaniy jihatdan tiklanishi jamiyatda ekologik ongni oshirishga xizmat qiladi. Bu esa oʻz navbatida tabiatni muhofaza qilishga yanada keng qamrovli yondoshuvni taʼminlaydi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari koʻrsatganidek, milliy qadriyatlarni ekologik kontekstda tiklash uchun ularning tarixiy mohiyatini va etik asoslarini

o'rganish juda muhim. Milliy qadriyatlar faqat madaniy ramzlar emas, balki xalq hayotidagi tabiat bilan bog'liq odatlar va ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi omillardir. Bu omillarni tushunish orqali ekologik ta'lim va tarbiya tizimini takomillashtirish mumkin. Ilmiy adabiyotlar va amaliy tajribalar tahlili shunga ko'rsatkich bo'ldiki, milliy qadriyatlarni saqlash va tiklashda ekologik yondashuv jamiyatning barcha qatlamlarini jalb qilish orqali samarali amalga oshirilishi kerak. Buning uchun maktablarda, oliy ta'lim muassasalarida, ommaviy madaniy tadbirlarda milliy qadriyatlar va ekologik g'oyalarni birlashtirgan targ'ibot ishlarini tashkil etish zarur. Shuningdek, ekologik yondashuv milliy qadriyatlarning ijtimoiy ahamiyatini yanada oshiradi. Tabiatni muhofaza qilish va xalq urf-odatlarini saqlash — bu ikki yo'nalish bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularni birgalikda rivojlantirish jamiyatning ma'naviy yuksalishi va ekologik barqarorligini ta'minlaydi.

Shuni ham alohida qayd etish kerakki, milliy qadriyatlarning ekologiyaga oid qismlari zamonaviy talablar va muammolarni hisobga olgan holda yangi kontekstda qayta tiklanishi zarur. Ya'ni, qadriyatlar konsepsiyasida tabiatni asrashga oid an'anaviy tushunchalarni himoya qilish bilan birga, hozirgi global ekologik muammolarga mos ravishda kengaytirish va rivojlantirish kerak.

Shu munosabat bilan milliy qadriyatlar asosida ekologik madaniyatni shakllantirish uchun:

- Xalqning og'zaki ijodi va an'analarini o'rganish,
- Ekologik ta'lim va tarbiyada milliy g'oyalarni kiritish,
- Barqaror rivojlanish g'oyasini milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish zarurligi alohida ta'kidlanadi.

XULOSA

Xulosa sifatida aytish mumkinki, milliy qadriyatlarning etimologik xususiyatlari ularning ekologik yondashuv bilan bog'liqligini ochib berib, milliy madaniyat va atrof-muhitni muhofaza qilishning o'zaro bog'liq mexanizmlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Milliy qadriyatlar orqali ekologik madaniyatni rivojlantirish, ma'naviy va ekologik barqarorlikni ta'minlash mumkin bo'lib, bu esa jamiyatning umumiy farovonligiga hissa qo'shadi. Ushbu maqolada milliy qadriyatlar

tushunchasining etimologik xususiyatlari va ularning ekologik yondashuv bilan bog'liq jihatlari tahlil qilindi. Tadqiqotlar ko'rsatdiki, "qadriyat" so'zi o'z ilk ma'nosini qadrlash, hurmat qilish, azizlash tushunchalaridan olgan bo'lib, bu atama milliy ongda tabiatni muhofaza qilish va unga ehtiyotkor munosabatda bo'lish kabi g'oyalarni o'z ichiga olgan. Shu nuqtai nazardan, milliy qadriyatlar nafaqat ma'naviy va madaniy meros, balki atrof-muhit bilan bog'liqlikni ifoda etuvchi konsepsiya sifatida ham ahamiyatlidir.

Milliy qadriyatlarning shakllanishida xalqning tarixi, urf-odatlar, folklori va turmush tarzi muhim rol o'ynaydi. Tabiatga hurmat va ehtirom ko'rsatish an'analari, misol uchun, daraxt ekish, suvni asrash va erni himoya qilish kabi harakatlar orqali o'ziga xos ekologik madaniyat vujudga kelgan. Bu holat milliy qadriyatlar va ekologik yondashuvning o'zaro bog'liqligini yaqqol ko'rsatadi. Ekologik yondashuv orqali milliy qadriyatlarni saqlash va tiklash jamiyatda barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Milliy qadriyatlarning ekologik talablarga moslashtirilishi orqali tabiatni muhofaza qilish, ma'naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish va milliy madaniyatni asrash mumkin. Bu esa xalq orasida ekologik ongni yuksaltirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, milliy qadriyatlarning etimologik tahlili milliy madaniyatning ma'naviy asoslarini yanada chuqurroq tushunish imkonini beradi. Bu esa ekologik yondashuvni ilmiy asosda rivojlantirish va milliy an'analalar bilan uyg'unlashtirish imkoniyatini beradi. Ya'ni milliy qadriyatlar orqali ekologik g'oyalar o'zining tarixiy ildizlariga ega bo'lib, ularni saqlash va rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, milliy qadriyatlarning qadr-qimmatini tiklash va ularni ekologik yondashuv bilan uyg'unlashtirish jarayonida ta'lim, madaniyat va jamoatchilik ishlarida tizimli targ'ibot va amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Bu yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlar va amaliy faoliyat milliy merosni asrab-avaylash hamda tabiatni muhofaza qilishni samarali ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI.

1. Qodirov A. Milliy qadriyatlar va ma'naviyat // Til va adabiyot. – 2010. – №3. – B. 15-22.
2. Qo'chqorov I. O'zbek milliy madaniyati: tarix va istiqbol. – Toshkent, 2015.
3. Toirov X. Milliy qadriyatlarni o'rganish metodlari. – Toshkent, 2018.

4. Mirzaev N. Barqaror rivojlanish va milliy qadriyatlar. – Toshkent, 2019.
5. Hasanov J. Urf-odatlar va tabiatni muhofaza qilish. – Toshkent, 2017.
6. Xalq ogʻzaki ijodi va ekologik madaniyat. Tahlil maqolalar toʻplami. – Toshkent, 2021.
7. Savolov A., Salimov B. Ekologik taʼlim va milliy qadriyatlar. – Toshkent, 2023.
8. Smirnov V. Kulturnye sennosti i ekologiya. – Moskva, 2014.
9. Бернштейн М. Экология и культура: взаимосвязь и перспективы. – Санкт-Петербург, 2018.

КОГНИТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ НЕСТАНДАРТНОГО МЫШЛЕНИЯ СРЕДИ СТУДЕНТОВ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Хамидова Шахло Пулатовна

Стажер-учитель кафедры «Начальное образование инноваций», *Наманганского государственного педагогического института*

Абдуллаева Сарвиноз

студентка направления *Начального образования. Наманганского государственного педагогического института*

Бекмирзаева Кумушбиби

студентка направления *Начального образования. Наманганского государственного педагогического института*

Тургунпулатова Зулайхо

студентка направления *Начального образования. Наманганского государственного педагогического института*

Аннотация: В статье изложены взгляды на проводимые в нашей стране реформы по дальнейшему совершенствованию и развитию системы начального образования, вопросы подготовки детей к школьному обучению посредством использования познавательных методов в организациях начального образования.

Ключевые слова: система начального образования, организация, подрастающее поколение, эстетические, физические, познавательные, умения, духовный потенциал, совершенствование.

COGNITIVE TECHNOLOGIES AND THEIR INFLUENCE ON THE FORMATION OF NON-STANDARD THINKING AMONG PRIMARY EDUCATION STUDENTS

Abstract: The article presents the views on the reforms being implemented in our country to further improve and develop the primary education system, the issues of preparing children for school education through the use of cognitive methods in primary education organizations.

Keywords: primary education system, organization, younger generation, aesthetic, physical, cognitive, skills, spiritual potential, improvement.

KOGNITIV TEXNOLOGIYALAR VA ULARNING BAŞLANGICH TA'LIM O'QUVCHILARIDA NOSTANDART TIKLASHNI SHAKLLANISHIGA TA'SIRI

Annotatsiya: Maqolada mamlakatimizda boshlang'ich ta'lim tizimini yanada

takomillashtirish va rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar, boshlang'ich ta'lim tashkilotlarida kognitiv metodlarni qo'llash orqali bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash masalalari haqida fikr-mulohazalar berilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim tizimi, tashkilot, yosh avlod, estetik, jismoniy, kognitiv, malaka, ma'naviy salohiyat, takomillashtirish.

ВВЕДЕНИЕ

Компетентность учителя, в свою очередь, играет важную роль в развитии компетентности учащихся. Даже у самых успешных учителей могут встречаться ученики, которые старательно учатся и активно выполняют указания учителя, но не проявляют самостоятельности и активности в своей учебной деятельности. Такие ученики способны только к репродуктивному обучению, то есть повторению и запоминанию информации, но испытывают трудности в творческом подходе и анализе материала. Для решения этой проблемы учителям необходимо создавать индивидуальные образовательные стратегии с учетом способностей, интересов и потребностей каждого ученика. Сюда входят дополнительные задания, проекты, групповая работа, дискуссии и другие методы, помогающие учащимся развивать критическое мышление, креативность и самостоятельность. В ходе наших исследований было выявлено, что развитие познавательной компетентности у учащихся начальной школы происходит в три этапа: Основной целью формирования учебной деятельности ученика начальной школы является формирование его как субъекта деятельности.

К концу третьего этапа, который завершается окончанием начальных классов, у младшего школьника должно быть важнейшее качество личности — самостоятельность в образовательном процессе. Это проявляется в его способности ставить конкретные цели и достигать их собственными усилиями, применять полученные знания на практике, саморазвиваться и активно работать над самостоятельным образованием, инициативность, активность, готовность отстаивать свои убеждения.

Самостоятельность, активность и ответственность изучаются психологами и педагогами как основные личностные характеристики, тесно связанные между собой. Эти три аспекта являются важной составляющей обучаемости младшего

школьника. Человек, обладающий когнитивной компетентностью, осознает свою роль субъекта образовательной деятельности и обладает способностью думать о своей самостоятельности. Компетентность на этом этапе состоит из трех основных элементов: навыков, мотивов, воли.

Связи между компетентностью, самостоятельностью, мотивацией и волей взаимосвязаны. Желание продемонстрировать свою компетентность и действовать самостоятельно в учебной деятельности часто проявляется у учащихся, обладающих необходимыми навыками. Мотивация способствует активизации произвольных действий. С другой стороны, сильная воля, целеустремленность способствуют развитию качества знаний и навыков.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ

Каждый студент обладает уникальным набором знаний, навыков и компетенций, а также индивидуальными особенностями характера, интересами и способностями. Профессиональная компетентность каждого студента формируется в соответствии с его индивидуальными потребностями, уровнем развития и образовательными целями. Это означает, что для достижения успеха в обучении необходимо учитывать специфические особенности каждого студента и использовать индивидуальные подходы к обучению, чтобы наиболее эффективно развивать его компетенции и потенциал.

На среднем уровне когнитивной компетентности ученик свободно применяет знания в знакомых стандартных ситуациях. Цели и задачи обучения обычно предлагаются учителем, но ученик уже способен самостоятельно планировать решение проблемы. Он выполняет типовые упражнения и примеры, повторяет текст, используя частичное воспроизведение материала, может изложить его своими словами, не списывая напрямую с учебника или рассказа учителя. На этом уровне ученик проявляет интерпретационную активность. Однако у него не сформированы такие метапредметные умения, как обобщение и систематизация материала.

РЕЗУЛЬТАТЫ

При высоком уровне когнитивной компетентности обучающийся успешно применяет знания в новых и нестандартных ситуациях. Его знания

демонстрируют системность и способность устанавливать метапредметные связи. На этом уровне у обучающегося наблюдается высокий уровень предсказуемости его учебной деятельности: он может самостоятельно ставить перед собой цели, понимать и формулировать учебные проблемы, а также планировать этапы их решения. У таких обучающихся наблюдается способность самостоятельно мыслить и использовать различные методы получения знаний. Они демонстрируют высокую активность в самостоятельной деятельности и постоянно контролируют себя. Когнитивные компетенции характеризуют способность осуществлять процессы восприятия, мышления, а также процессы переработки и понимания информации, процессы решения проблем и задач, процессы передачи результатов решений. Процесс решения задач постоянно связан с условиями задачи. Такие обучающиеся демонстрируют социально значимые мотивы, готовность к сотрудничеству с учителями и одноклассниками, а также высокую ответственность за результаты собственного и коллективного труда, активно поддерживают своих партнеров по работе. Успешное развитие коммуникативной компетентности учащихся начальной школы во многом зависит от активной и целенаправленной деятельности учителя, который стремится постоянно повышать свой профессиональный уровень и развивать творческие подходы.

ОБСУЖДЕНИЕ

Любые знания могут привлечь внимание учащихся начальной школы и сохраниться в их памяти только в том случае, если они представлены в интересной форме. Именно поэтому много говорят об эффективных методах обучения в начальной школе. Методы обучения служат повышению эффективности процесса обучения. Методы обучения включают в себя различные методы и формы работы, используемые при реализации задач, которые необходимо выполнить для достижения целей, поставленных тем или иным педагогическим процессом. Только деятельностный подход к занятиям позволяет учащимся начальной школы развивать все стороны своей учебной деятельности, включая мотивацию, способы деятельности, используемые средства и механизмы управления, а также такие основные качества, как активность, самостоятельность, ответственность и самоорганизация. Все это способствует

успешному формированию и развитию коммуникативной компетентности ученика начальной школы и оказывает положительное влияние на развитие его личности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Когнитивные способности облегчают мышление, чтение, обучение, хранение информации, рассуждение и концентрацию как основные функции мозга. Вместе они работают над получением входящей информации и добавлением ее в базу знаний, которую мы используем каждый день в школе, на работе и в жизни. Когнитивные способности используются для решения проблем, запоминания информации и принятия решений. При когнитивном контроле мысли, чувства и поведение намеренно выбираются на основе требований задачи, обстоятельств и социального контекста, чтобы одновременно подавлять неподходящие привычные действия. При изучении функций когнитивного контроля были выявлены три основные области: рабочая память, ингибиторный контроль и когнитивная гибкость для выполнения определенных задач.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Лефтерова Т.В. Учебная самостоятельность школьников как фактор повышения эффективности их самообразовательной деятельности: дис. ... канд. пед. наук. Сургут, 2000. –С.175.
2. Сластенин В. А., & Исаев, И. Ф. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Академия, 2009. – С. 608.
3. Умнова М. К. “Значение формирования интереса в развитие познавательной деятельности учащихся начальных классов” Вестник науки и образования, no. 5 (136)-2, 2023. -Рр. 52-54.
4. Эриксон Э.Г. Детство и общество. /Э.Г.Эриксон-СПб.: Речь, 2000.- С. 416.
5. Хуторской, А.В. Ключевое понятие компетентности в современном образовании. Знание. Понимание. Умение, 4, 2011. –С.58-64.
6. Demetriou A. et al. Changing priorities in the development of cognitive competence and school learning: A general theory //Frontiers in Psychology. – 2022. – Т. 13. – С. 954971.
7. Safin R. S. et al. Pedagogical conditions of students independent readiness formation for educational cognitive activity //Life Science Journal. – 2014. – Т. 11. – №. 10s.

BO'LAJAK O'ZBEK TILI O'QITUVCHILARINING KASBIY MULOQOT MALAKALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Sohiba Usmonova

*Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti
O'zbek va sharq tillari kafedrası stajyor o'qituvchisi*

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim tizimida bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tadqiqot pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan. Maqolada o'qituvchining nutq madaniyati, pedagogik muloqot strategiyalari va kasbiy mahoratning ta'lim jarayoniga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot davomida mavjud muammolar tahlil qilinib, ularni yechish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy muloqot, kommunikativ kompetensiya, pedagogik mahorat, nutq madaniyati, ta'lim metodlari, muloqot strategiyalari.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF DEVELOPING PROFESSIONAL COMMUNICATION SKILLS OF FUTURE UZBEKISTAN LANGUAGE TEACHERS

Annotation: This research examines approaches to developing professional communication skills among future Uzbek language teachers in contemporary educational settings. The study analyzes methods for enhancing communicative competencies during teacher preparation, focusing on speech culture, pedagogical communication styles, and their impact on educational quality. Practical recommendations for addressing existing challenges are proposed.

Key words: professional communication, communicative competence, pedagogical expertise, speech culture, educational methods, communication strategies.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ УЗБЕКИСТАНСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: Данное исследование рассматривает подходы к развитию профессиональных коммуникативных навыков будущих учителей узбекского языка в современных образовательных условиях. Анализируются методы повышения коммуникативных компетенций в процессе подготовки педагогов, изучается влияние речевой культуры и педагогических стилей общения на качество образования. Предложены практические рекомендации по решению существующих проблем.

Ключевые слова: профессиональное общение, коммуникативные компетенции, педагогическое мастерство, культура речи, образовательные методы, стратегии общения.

KIRISH

Til har qanday millatning ma'naviy boyligini aks ettiruvchi ko'zgu vazifasini bajaradi. O'zbek tili milliy o'zlikni anglash, madaniy merosni asrash va rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Ona tilini o'qitish jarayoni nafaqat talabalarda chuqur til bilimlarini shakllantirish, balki ularning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish, nutq madaniyatini oshirish hamda milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'ularini tarbiyalash vazifalarini ham o'z ichiga oladi.

O'zbek tili o'qituvchilarini tayyorlashda ularning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish alohida e'tiborni talab qiladi. Chunki o'zbek tili o'qituvchisi nafaqat til bilimlarini uzatuvchi shaxs, balki o'quvchilar uchun til madaniyati va nutq me'yorlarining timsoli vazifasini ham bajaradi.

O'zbekiston Respublikasi rahbariyatining o'zbek tilini rivojlantirish sohasidagi muhim qarorlari, jumladan, 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni o'zbek tilining nufuzini mustahkamlash va uni o'qitish sifatini oshirish vazifalarini belgilaydi. Bu maqsadlarga erishish uchun yuqori malakali o'zbek tili o'qituvchilarini tayyorlash zaruriyati mavjud.

Bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirish muammosi pedagogika, psixologiya va tilshunoslik fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan bo'lib, kompleks yondashishni talab qiladi. Shu sababli, mazkur tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarning muloqot malakalarini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish maqsad qilib qo'yilgan.

ADABIYOTLAR SHARHI VA METODOLOGIYA

Kasbiy muloqot masalasi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Pedagogik muloqot nazariyasi bo'yicha tadqiqotlarda muloqotning uch asosiy tomoni ajratib ko'rsatiladi: kommunikativ (ma'lumot almashinuvi), interaktiv (o'zaro ta'sirlashish) va perseptiv (bir-birini anglash).[1]

Pedagogik muloqot "o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi professional faoliyat doirasida amalga oshiriladigan o'zaro ta'sirlashish" sifatida ta'riflanadi.[2] Tadqiqotchilar pedagogik muloqotning o'ziga xos xususiyatlarini ta'kidlab, uning oddiy ijtimoiy muloqotdan farqli jihatlarini ko'rsatadi.

Pedagogik muloqot texnologiyasi bo'yicha tadqiqotlarda quyidagi bosqichlar belgilanadi: muloqotga tayyorgarlik, boshlang'ich davr, muloqot jarayonini boshqarish, tahlil va baholash.[3]

Mahalliy tadqiqotchilar orasida N.N. Azizxo'jayeva pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat masalalarini chuqur o'rganib, zamonaviy ta'lim sharoitida o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish yo'llarini ko'rsatgan. R.J. Ishmuhamedov zamonaviy ta'lim texnologiyalari sohasidagi tadqiqotlarida faol ta'lim metodlarining o'qituvchilarning kommunikativ malakalarini rivojlantirishdagi o'rnini tahlil qilgan.

Yuqoridagi ilmiy manbalarni o'rganish asosida olgan bilimlarimizga tayanib, bu kichik tadqiqotni olib borish davomida nazariy, qiyosiy, tizimli va umumlashtiruvchi tahlil metodlaridan foydalangan holda oliy ta'lim muassasalarining o'quv dasturlari, metodik qo'llanmalar va o'qitish materiallari o'rganildi va tahlil qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Kasbiy muloqot - bu professional faoliyat doirasida amalga oshiriladigan o'zaro ta'sirlashish jarayoni bo'lib, ma'lum maqsadlar va vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan. Pedagogik muloqot bu tushunchaning o'ziga xos turi hisoblanadi. Pedagogik adabiyotlarda pedagogik muloqot "o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida ta'lim jarayonida ijobiy muhit yaratish va o'zaro munosabatlarni rivojlantirish maqsadida amalga oshiriladigan professional aloqa" sifatida ta'riflanadi.[4]

Tadqiqotchilarning fikricha, pedagogik muloqot nafaqat ma'lumot almashish, balki tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish va bir-birini tushunish jarayoni hisoblanadi. O'zbek olimlarining fikriga ko'ra, pedagogik muloqot "o'qituvchining o'quvchilar bilan hamkorlikdagi faoliyati, ular o'rtasidagi axborot almashinuvi va o'zaro ta'sirlanish usuli"dir.[5]

Bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot malakalarini rivojlantirish usullari

1. Faol ta'lim usullari

Zamonaviy ta'limda o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlovchi va hamkorlikka asoslangan ta'lim metodlari muhim o'rin tutadi. Bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining muloqot malakalarini rivojlantirishda vaziyatli o'yinlar va pedagogik holatlarni modellashtirish, bahslar va munozaralar o'tkazish, amaliy vaziyatlarni tahlil qilish kabi usullar samarali ekani aniqlandi va isbotini topdi.

2. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish

Hozirgi vaqtda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muloqot malakalarini rivojlantirishning muhim vositasi bo'lib xizmat qilmoqda. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, zamonaviy texnologiyalar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy muloqot faoliyatini takomillashtirishga yordam beradi.[6] Bu yo'nalishda Internet muhitida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish, video darslar va onlayn treninglar, ta'limiy dasturlar va ilovalardan foydalanish, virtual ta'lim muhitlarini yaratish kabi usullarni qo'llash mumkin.

3. Nutq madaniyatini rivojlantirish mashqlari

Bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot malakalarini shakllantirish uchun nutq madaniyatini oshirish katta ahamiyat kasb etadi. O'qituvchining nutq madaniyati uning kasbiy mahoratining ajralmas qismi hisoblanadi.[7] Nutq madaniyatini rivojlantirish maqsadida nutqning ta'sirchanligini oshiruvchi amaliyotlar, lug'at boyligini kengaytirish mashqlari, og'zaki va yozma nutq ko'nikmalarini mustahkamlash, notiqlik san'atini o'rganish kabi mashqlardan foydalanish tavsiya etiladi.

4. O'z-o'zini tahlil qilish yondashuvi

O'z faoliyatini tahlil qilish va baholash qobiliyatini rivojlantirish bo'lajak o'qituvchilar uchun muhim ko'nikma hisoblanadi.[8] Bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot malakalarini rivojlantirishda o'z-o'zini tahlil qilish yondashuvini qo'llash o'z nutqini baholash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish, pedagogik kundalik yuritish odatini o'rnatish, o'z-o'zini nazorat qilish

va tuzatish malakalarini rivojlantirish, kasbiy muloqotni takomillashtirish strategiyalarini ishlab chiqish kabi imkoniyatlarni beradi:

Bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot malakalarini baholash ko'rsatkichlari

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy muloqot malakalarini rivojlantirish jarayonida ularni baholash mezonlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Baholash ko'rsatkichlari aniq va natijaga yo'naltirilgan bo'lishi zarur.[9] Bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot ko'nikmalarini baholash uchun quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

1. Til bilish darajasi mezon - o'zbek tilining me'yorlarini bilish va amalda qo'llash ko'rsatkichi, nutqning to'g'riligi, so'z boyligi.
2. Muloqot samaradorligi mezon - vaziyatga mos til vositalarini tanlash qobiliyati, nutqning maqsadga muvofiqligini ta'minlash, tinglovchilarga ta'sir ko'rsatish malakalari.
3. Hamkorlik mezon - muloqot jarayonida hamkorlikni tashkil etish, muloqot strategiyalarini samarali qo'llash, ziddiyatlarni konstruktiv hal qilish ko'nikmalari.
4. Ijtimoiy-madaniy mezon - nutq vaziyatiga mos uslubni tanlash, adabiy nutq me'yorlarini bilish va qo'llash, nutqning madaniy jihatlarini hisobga olish.
5. O'z-o'zini baholash mezon - o'z muloqot faoliyatini tahlil qilish va baholash, kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etish, muloqot uslublarini takomillashtirish qobiliyati.

Ta'lim sifatini ta'minlashda o'qituvchining shaxsi va kasbiy mahorati muhim omil hisoblanadi.[10] Shu ma'noda, bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot malakalarini baholash va rivojlantirish doimiy jarayon bo'lishi lozim.

XULOSA

Bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot malakalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini o'rganish natijasida kasbiy muloqot ko'nikmalari o'qituvchining professional kompetentsiyasining muhim qismi bo'lib, uning pedagogik faoliyati samaradorligini belgilovchi asosiy omil ekanligi, bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot malakalarini rivojlantirishda

kompetentsiyaviy, madaniy-axborotli, faoliyatga asoslangan va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiqligi,[11] kasbiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirish uchun faol ta'lim usullari, zamonaviy texnologiyalar, nutq madaniyatini rivojlantirish mashqlari va o'z-o'zini tahlil qilish yondashuvidan foydalanish samarali natija berishi, bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot malakalarini baholashda kompleks yondashuvga asoslanish, til bilish, muloqot samaradorligi, hamkorlik, ijtimoiy-madaniy va o'z-o'zini baholash mezonlaridan foydalanish zarurligi, kasbiy muloqot malakalarini rivojlantirish uzluksiz jarayon bo'lib, nafaqat oliy ta'lim muassasalarida, balki o'qituvchilarning faoliyat davomida ham davom etishi kerakligi[12] haqida xulosalarga kelindi.

Yuqoridagi xulosalar asosida quyidagi takliflarni berish mumkin:

1. Pedagogik oliy ta'lim muassasalarining o'quv rejalariga "O'qituvchining kasbiy muloqot madaniyati", "Pedagogik ritorika", "Muloqot psixologiyasi" kabi maxsus fanlarni kiritish.
2. Bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot malakalarini rivojlantirish maqsadida maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish.
3. Pedagogik amaliyot dasturlariga kasbiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha alohida topshiriqlarni kiritish.
4. Bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot malakalarini rivojlantirishga qaratilgan o'quv qo'llanmalari va elektron ta'lim resurslarini yaratish.
5. O'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot ko'nikmalarini doimiy rivojlantirish tizimini tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Петровский А.В. Психология межличностных отношений в образовательной среде. М.: Академия, 2018. 315 с.
2. Леонтьев А.А. Педагогическое общение. М.: Знание, 2019. 48 с.
3. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. М.: Просвещение, 2020. 190 с.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология. М.: Логос, 2021. 384 с.
5. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: O'qituvchi, 2020. 298 b.

6. Ishmuhamedov R.J. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. Toshkent: TDPU nashri, 2021. 156 b.
7. Yo'ldoshev J. Pedagogik psixologiya. Toshkent: O'qituvchi, 2019. 278 b.
8. Hasanov A. O'zbek tili o'qitish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. 245 b.
9. Turg'unov S.T. Pedagogik jarayonlarni boshqarish asoslari. Toshkent: Fan nashri, 2017. 196 b.
10. Djurayev R.X. Ta'limda raqamli va innovatsion texnologiyalarning o'рни. Toshkent: Iqtisod-moliya, 2018. 342 b.
11. Azimova M. O'qituvchining nutq madaniyati. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. 134 b.
12. Abdullayev A. Pedagogik mahorat asoslari. Toshkent: Ma'rifat, 2019. 187 b.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. Toshkent, 2020.

DARSLARDA TANQIDIY FIKRLASHNI TAKOMILLASHTIRISH: KAHOOT TEKNOLOGIYASI MISOLIDA

Tuychiyev Adxamjon Tuhtaboyevich

Namangan Impuls tibbiyot instituti

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://orcid.org/0009-0000-4699-1688>

Tel: +99899 510 7175

E-mail: adham.tuychiev@gmail.com

Annotatsiya. Kahoot – samarali vosita sifatida o'quv jarayonida keng qo'llaniladigan mashhur baholash usullaridan biri sanaladi. Raqamli ta'lim platformasi sifatida undan foydalanish orqali erishish mumkin bo'lgan ko'plab afzalliklar mavjud, masalan, o'qituvchiga baholash natijalarini olishni osonlashtiradi va materialni psixologik jihatdan yaxshi va ochiq tushunishga imkon beradi. Maqolaning maqsadi – Kahoot media platformasidan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan psixologik omillarni o'rganish va talabalarni muvaffaqiyatga erishish hamda tanqidiy fikrlash xarakterini ochishga bo'lgan ta'sirini aniqlashdan iborat. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tajriba-sinov davrida talabalarning sinov oldi va sinovdan keyingi to'plagan ballari o'rtasida sezilarli farqlar kuzatildi. Shu sababli, ushbu tadqiqot jarayonida Kahootdan foydalanish samaradorligi haqida muhim ma'lumotlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: Kahoot, tanqidiy fikrlash, raqamli platforma, talabalarning yutuqlari.

IMPROVING CRITICAL THINKING IN THE CLASSES: A CASE STUDY OF KAHOOT TECHNOLOGY

Abstract. Kahoot is one of the popular assessment methods widely used in the educational process as an effective tool. There are many advantages that can be achieved by using it as a digital learning platform, for example, it makes it easier for the teacher to obtain assessment results and allows for a better and more open understanding of the material psychologically. The purpose of the article is to study the psychological factors that arise in the process of using the Kahoot media platform and determine its impact on students' success and the development of critical thinking. The results of this study showed that during the experimental period, significant differences were observed between the pre-test and post-test scores of students. Therefore, this study sheds light on the effectiveness of using Kahoot.

Keywords: Kahoot, critical thinking, digital platform, students' achievements.

УЛУЧШЕНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ: НА ПРИМЕРЕ ПЛАТФОРМЫ КАНОТ

Аннотация. Kahoot — один из популярных методов оценки, широко используемый в образовательном процессе как эффективный инструмент.

Использование его в качестве цифровой обучающей платформы дает множество преимуществ, например, учителям становится проще получать результаты оценки, а также обеспечивается лучшее и более открытое понимание материала с психологической точки зрения. Целью статьи является изучение психологических факторов, возникающих при использовании медиaplatformы Kahoot, и определение их влияния на успеваемость учащихся и развитие навыков критического мышления. Результаты данного исследования показали, что в течение экспериментального периода наблюдались значительные различия между предварительными и итоговыми баллами студентов. Таким образом, этот процесс исследования прольет свет на важную информацию об эффективности использования Kahoot.

Ключевые слова: Kahoot, критическое мышление, цифровая платформа, успехи студентов.

KIRISH

Bugungi globallashuv davrida yuqori texnologiyalarning tobora jadal rivojlanishi barchamizni chuqur o'ylashga, yangicha ishlashga undamoqda. Bunday vaziyatda barchamizdan ta'lim vositalaridan oqilona foydalanishni va o'zgartirishlar kiritishni, ayniqsa, raqamli davrda texnologiyaga asoslangan o'quv vositalarini ishlatishni taqozo etadi. Onlayn texnologiyaga asoslangan ta'lim vositalaridan foydalanish yordamida oddiy harakatlarni amalga oshirish samarali natija beradi. Onlayn ta'lim vositalari turli tadbirlarni amalga oshirishda yordam beradi va tezlashtiradi [1].

O'tkazilgan tadqiqotlarning aksariyati bizni xuddi shu ma'lumotlar to'g'risida xabardor qiladi, bunda onlayn ta'lim vositalaridan foydalanish o'quv jarayonini tashkil etishda innovatsion va, shubhasiz samarali vosita sanaladi.

Bugungi kunda keng qo'llaniladigan platformalardan biri – Kahoot onlayn ta'lim platformasidr. Ushbu onlayn ta'lim vositasi turli xil qulayliklar va imtiyozlardan foydalanish imkonini beradi. Boshqa tomondan olib qaralsa, Kahoot onlayn mediasi – bu muqobil onlayn ta'lim vositasi bo'lib, u qiziquvchanlikni oshirish va talabalarning til o'rganish jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi.

Kahootdan olingan natijalar aniqlilik jihatidan klassik usuldagi qog'ozli test va topshiriqlardan unchalik farq qilmaydi. Kahootdan foydalanish talabalarning muvaffaqiyatlariga qaratilgan ko'plab tadqiqotlar OTM va maktablarda turli ijobiy yoki shaxsiy fazilatlarini yaxshilash uchun yordam beradi. Kahootdan foydalanish

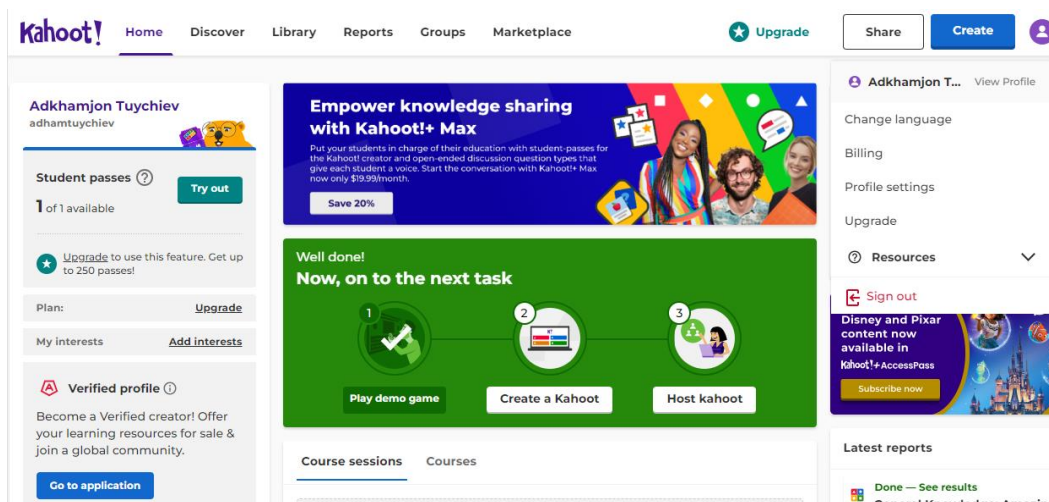
talabalarga samaraliroq bilim olish imkonini beradi, shuning uchun ular nafaqat onlayn ta'lim vositalarining ahamiyati haqida xabardorlikni oshiradi, balki o'quv faoliyatini faol o'rganshi uchun ularning sa'y-harakatlarini oshiradi [3].

Tanqidiy fikrlash talabalarning o'quv jarayonida ega bo'lishi lozim bo'lgan muhim qobiliyatlardan biridir. Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari texnologiyaga asoslangan Kahoot kabi onlayn ta'lim vositalari yordamida rivojlanishi mumkin. Kahootdan foydalanish har bir talaba o'zini o'zi mavjud sxema bo'yicha tayyorlashga imkon beradi va bu jarayonda talaba eng to'g'ri tanlovni amalga oshirishi mumkin. Holbuki universitetda beriladigan materiallar aniq o'zlashtirilishi kerak bo'lgan tushunchalar va juda ko'p nazariyalar bilan bog'liq. Shunday ekan, Kahoot onlayn ta'lim vositasidan foydalanish talabalarning yangi tilni chuqurroq o'rganish va ushbu vositalarga qiziqishlarini oshirishi tabiiy [4].

1. Kahoot raqamli platforma sifatida

Kahoot – bu o'quv jarayoni natijalarini baholash uchun ishlatiladigan onlayn ta'lim vositalari platformasidir. U qiziqarli va samara beradigan mashg'ulotlarni, jumladan viktorina, so'rovnoma va guruh muhokamasi kabilarni bajarishda qo'l keladi. Ushbu vositadan foydalanish juda oson, chunki bunda nafaqat o'qituvchi amalda harakat qiladi, balki talabalar tomonidan ma'lum vaqt ichida lozim bo'lgan turli savollar, mashqlar va topshiriqlar bajariladi. Mazkur platforma jozibador displayga ega, u nafaqat talabaning genetikasini rag'batlantirish uchun foydali bo'lgan vizualizatsiya va musiqa to'plamini o'z ichiga oladi, balki jarayonlarda qo'llaniladigan materialga qiziqishini oshiradi [5].

Lekin bu jarayonda qiyinchiliklarga ham duch kelish mumkin, masalan, atrofdagi havo harorati va shovqin kabi tashqi omillar. Bunga qo'chimcha tarzda, Kahootdan foydalanish jarayonida u yetarli darajada yuqori tezlikdagi internet bilan ta'minlanmagan bo'lsa, optimal tarzda ishlay olmaydi [6].

1-rasm. Kahoot platformasi

2. Talabalarning yutuqlari

Talabalarning yutuqlari turli shakl va faoliyatlarda namoyon bo'ladi, talabalar materiallarni tushunishi va o'rganishi ularning barcha qobiliyatlarida yuzaga chiqadi. Talabalarning yaxshi yoki yomon natijalarga erishishi ularning tayyorgarligiga bog'liq. Kahootdan foydalanish onlayn ta'lim vositalaridan yanada faol va hamkorlikda ishlab o'rganishga olib keladi, ayniqsa, agar o'rganishga mo'ljallangan texnologiya bo'lsa, dars jarayonida yuzaga keladigan dinamikaga moslashtiriladi [7].

3. Tanqidiy fikrlash

Tanqidiy fikrlash – bu qobiliyat bilan bog'liq bo'lgan faol intellektual va tizimli jarayon orqali olingan ma'lumotlarni konsepsiyalash, qo'llash, tahlil qilish, qurish va baholash, kuzatish, tajriba, fikrlash, aqliy va muloqot jarayonidir. Sasson, Yehuda va Malkinsonlarning fikriga ko'ra, tanqidiy fikrlash insonning muhim qismidir va hodisaning murakkabligini tushunishdir. Tanqidiy fikrlash talabalarning his-tuyg'ulariga urg'u beradi. Kelajak hayoti haqida kuchli va aniq istiqbolga ega bo'lish, vazifalarni bajarishda e'tiborli bo'lish va qaror qabul qilishda yaxshi usuldir. Bu ta'limiy nuqtai nazardan hayotning boshqa turli jabhalari bilan chambarchas bog'liq, masalan, shaxslar tomonidan qabul qilingan axborotni filtrlash, yuzaga keladigan nizolarni aniqlash, qiyin muammoga yechim izlash yoki uni hal qilish, qarorni tuzatish, zero bu noto'g'ri qaror bo'lishi mumkin. Kundalik hayotda tanqidiy fikrlashni muntazam rivojlantirib borish lozim. Ayniqsa, odamlar muntazam

yolg'onlarga, mish-mishlarga shubhali axborotlarni qabul qilish jarayonida duch keladilar. Tanqidiy fikrlash nafaqat uning ichida yaratilgan tanqidiy tabiiy ko'rinishdagi jihatlarni, balki turli xil qiyin va chalkash vaziyatlarni hal qilish uchun o'rgatilgan va rivojlantiriladigan qobiliyatlar to'plamini ham o'z ichiga oladi. Tanqidiy fikrlash orqali talabalardan atrof-muhit talablariga mos ravishda o'zini yaxshi rivojlantirishlari talab etiladi [8].

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot "*testdan oldin va testdan keyin*" metodiga tayanadi. Metodning maqsadi – Kahoot yordamida talabalarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlari va ularning erishgan yutuqlarini yanada yaxshilashga yordam berishdan iborat. Eksperimental tadqiqot 4 hafta davomida o'tkazildi. Birinchi haftada yo'riqnomaga muvofiq material tanlab olindi. Ikkinchi haftada ular yordamida oddiy qog'ozli test sinovi o'tkazildi. Uchinchi haftada Kahootdan qanday foydalanish, ularning o'quv jarayonida baholash usulidan habardor qilindi. Uchinchi haftada ular o'rganish jarayonida baholash usuli sifatida Kahootdan qanday foydalanishga doir bilimga ega bo'ldilar. To'rtinchi haftada Kahoot onlayn ta'lim vositasi yordamida bir xil mavzular va parallel berilgan savollar to'plami tayyorlandi [9].

Shundan so'ng, ularning yutuqlarini tasdiqlovchi mezonlari sifatida tanqidiy fikrlash qobiliyatini aniqlovchi qo'shimcha so'rovnoma berildi. Talabalarning Kahootdan foydalanishni o'rganishdan oldin va keyin talabalarning tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlarini yaxshilashga qodirmi yoki yo'qligini tushunish uchun qo'shimcha sifat tahlili o'tkazildi. Keyinchalik Kahootdan foydalanishni yaxshilash mumkinmi yoki yo'qmi degan mazmunda talabalarning shaxsiy tushunchalarini olish uchun ular tomonidan tahlil olindi.

Kahootdan foydalanishni tajribadan oldin va keyin boshdan kechirgan tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari olindi. Ushbu tadqiqotda uchta o'lchovdan foydalanildi. Birinchi o'lchov – yutuqlarni aniqlovchi savollar to'plamining ikkita shakli bo'lib, ularning har biri 4 ta javobli variantdan iborat 20 ta tanlovli savollarni o'z ichiga oladi. Ikkinchi o'lchov vositasi esa juda muhim tanqidiy fikrlash nazariyasini o'zgartirish orqali tuzilgan fikrlash moyilligi shkalasi baholanadi. Uchunchi o'lchov vositasi tanqidiy fikrlash nazariyasini o'zgartirish orqali yaratilgan

tanqidiy fikrlash qobiliyati shkalasidir. Ushbu tadqiqotda foydalanilgan ma'lumotlarning tahlili ikki ballning o'zaro bog'liqligi uchun Spearman korrelyatsiyasi bo'lib, Kahootdan foydalangan holda test uchun boshqa juftlashtirilgan namunali testdan foydalanilgan [10].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Dastlabki tadqiqot eksperiment davrida ishtirok etgan 30 nafar qurilish va davolash yo'nalishlarida tahsil oluvchi talabalarining testdan oldingi va keyingi ballaridagi farqlarni ko'rib chiqish orqali amalga oshirildi. 18 erkak va 12 ayol talabalar mutanosib ravishda ikki guruhga bo'lindi. Ammo boshqa test o'tkazilishidan oldin barcha ballar normalligi tekshirildi (1-jadvalga qarang).

1-jadval. Bir namunali kolmogorov-smirnov testi

O'zgaruvchan	Qiymat	Test taqsimoti
Testdan oldin	.730	Normal
Testdan keyin	.659	Normal
Umumiy ball	.828	Normal
Tanqidiy fikrlash	.923	Normal

1-jadvaldagi normallik testi natijalariga ko'ra, sinovdan o'tgan barcha ballar normal taqsimlangan, chunki ahamiyatlilik qiymatlari statistik normallik standartiga ($>.05$) javob berish uchun ishlab chiqilgan ballning ahamiyatlilik qiymati .05 dan yuqori bo'lgan, keyin ma'lumotlar normal taqsimlangan. Barcha ma'lumotlar tekshirilayotgan ma'lumotlar bilan bog'liqlikni ko'rish uchun korrelyatsiya qilindi (2-jadvalga qarang).

2-jadval. Korrelyatsiyalar

O'zgaruvchan	Testdan oldin	Testdan keyin	Jami ball	Tanqidiy fikrlash
Testdan oldin	1	.138	.063	.153
Testdan keyin	.138	1	-.052	-.067
Umumiy ball	.063	-.052	1	.231

Tanqidiy fikrlash	.153	-0	.231	1

2-jadvaldagi ma'lumotlar testdan oldingi va keyingi ballari (.138) o'rtasidagi juda zaif munosabatni anglatadi. Shunday qilib, ushbu natija bilan tajribadagi ballardagi farqni aniqlash uchun qo'shimcha guruhni tahlil qilish mumkin. Boshqa ma'lumotlar ham talabalarning yutuqlari va ularning tanqidiy baholari o'rtasidagi o'rtacha korrelyatsiyani tushuntiradi. Korrelyatsiya koeffitsientiga ega bo'lgan fikrlash belgilari (3-jadvalga qarang).

3-jadval. Juftlangan namunalari testi

	T	Farq	Qiymat
Testdan oldin – Testdan keyin	-3.063	59	.003

Juftlangan namunaviy test tahlili bilan oldingi va keyingi test ballaridagi .003 farqning qiymatini keltirib chiqaradi (3-jadvalga qarang). Bu shuni ko'rsatadiki, agar muhimlik qiymati 0,05 dan kam bo'lsa, unda sezilarli farq testdan oldingi va keying ballari muhim.

Kahoot platformasi – o'qituvchilar foydalanishi mumkin bo'lgan muqobil vositalardan biridir. Zerikarli topshiriqlar o'rniga talabalarni ushbu faoliyatda ishtirok etishga undash ularning motivatsiyasini oshiradi. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, talabalarning faolligi va o'rganish tajribasi Kahoot onlayn ta'lim vositasi yordamida yaxshilanishi mumkin ekan [11].

Kahoot platformasidan foydalanishda talabalarning his-tuyg'ulari va tajribalarini bilish uchun qo'shimcha suhbatlar o'tkazildi. Kahoot talabalarga o'zlari duch keladigan vaziyat haqida tanqidiy fikr yuritish imkonini beradi. Shuningdek, Kahoot yangi va yanada yoqimli muhitni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, garchi, Kahoot va tanqidiy fikrlash o'rtasidagi bog'liqlik natijalari ko'proq o'rganilmagan bo'lsa ham. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, qiziqarli onlayn ta'lim vositalaridan foydalanish talabalarni darsga bo'lgan mas'uliyati va ishtiyoqini oshirish imkonini beradi [13].

XULOSA

Ushbu tadqiqot Kahootdan foydalanishning muhimligi haqida ma'lumot beruvchi tavsifini ko'rsatadi va ta'lim jarayonida innovatsion, jozibali va samarali media platformasi hisoblanadi. Shu bikan birga, Kahootda qo'llaniladigan mavjud materiallarning sifati aniq va to'g'ri tasdiqlangan bo'lishi kerak. Qolaversa, sifatli internet shu kabi onlayn ta'lim vositalaridan foydalanish uchun yetarli bo'lishi, eksperimental protsedura rejimi boshqa turli psixologik xususiyatlarni aniq o'lchashi lozim bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. An, D., & Carr, M. (2017). Learning styles theory fails to explain learning and achievement: Recommendations for alternative approaches. *Personality and Individual Differences*, 116, 410–416.
2. Boa, E. A., Wattanatorn, A., & Tagong, K. (2018). The development and validation of the Blended Socratic Method of Teaching (BSMT): An instructional model to enhance the critical thinking skills of undergraduate business students. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 39(1).
3. Tukhtaboevich, T. A. (2023). THE IMPORTANCE OF CRITICAL THINKING IN PREPARING STUDENTS FOR THE INTERNATIONAL IELTS TEST. *SCIENCE AND PEDAGOGY IN THE MODERN WORLD: PROBLEMS AND SOLUTIONS*, 1(4).
4. D'Alessio, F. A., Avolio, B. E., & Charles, V. (2019). Studying the impact of critical thinking on the academic performance of executive MBA students. *Thinking Skills and Creativity*, 31, 275–283.
5. Tuychiev, A. (2022). TALABALARGA CHET TILLARINI O'QITISHDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING MUHIM OMILLARI. *Jizzah*, 139-143.
6. Dehghani, M., Mirdoraghi, F., & Pakmehr, H. (2011). The role of graduate students' achievement goals in their critical thinking disposition. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 15, 2426–2430.
7. To'ychiev, A. (2023). MUHANDISLIK TA'LIM YO 'NALISHLARIDA TANQIDIY FIKRLASHDAN FOYDALANISH. *Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения*, 2(3), 58-62.
8. Sasson, I., Yehuda, I., & Malkinson, N. (2018). Fostering the skills of critical thinking and question-posing in a project-based learning environment. *Thinking Skills and Creativity*, 29, 203–212. doi.org/10.1016/j.tsc.2018.08.001
9. Tuychiev, A.T. (2021). The role and importance of critical thinking at teaching English. Article. – Journal "Herald Pedagogiki". Warsaw, Poland.
10. Facione, P. A. (1990). Critical thinking- A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction (The Delphi Report). California State University.

11. Тўйчиев, А. (2023). СУҚРОТ МЕТОДИ–ТАНҚИДИЙ ФИКРЛАШНИ ЎРГАТИШНИНГ САМАРАЛИ УСУЛИ СИФАТИДА. Журнал иностранных языков и лингвистики, 5(5).
12. West, D. M. (2013). Mobile learning: Transforming education, engaging student, and improving outcomes. Center for Technology Innovation at Brookings, (September).
13. Tuychiev, A. (2023). ORGANIZING DEBATES FOR DEVELOPING CRITICAL THINKING AND SPEAKING SKILLS OF STUDENTS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE. Scientific journal of the Fergana State University, (1), 95.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ONGLI O'QISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI (3-SINF ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLIGI MISOLIDA)

Matqurbonova Sevara Ikromjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti 2-bosqich talabasi

E-mail: sevaramatqurbonova8@gmail.com Tel: +998-97 977-52-55

*Ilmiy rahbar: Djakbarova M.I. Boshlang'ich ta'lim innovatsiyalari kafedrası
o'qituvchisi, PhD*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ongli o'qish ko'nikmalarini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslari atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — 3-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligi misolida o'qish sifatlari, jumladan, ongli, ifodali va tez o'qish malakalarini rivojlantirishning samarali yo'llarini aniqlashdan iborat. Maqolada o'qish jarayonining nafaqat matnni shunchaki o'qish, balki uning mazmun-mohiyatini chuqur tushunish, tahlil qilish va tanqidiy baholash kabi murakkab bosqichlardan iboratligi yoritiladi. O'quvchilarda fikrlash, voqealarni idrok etish va xulosalar chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirishda ongli o'qishning fundamental ahamiyati ta'kidlanadi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'qituvchilari dars samaradorligini oshirish uchun qo'llashi mumkin bo'lgan zamonaviy pedagogik usullar, interfaol metodlar va innovatsion yondashuvlar ko'rsatib beriladi. Xususan, PIRLS Xalqaro baholash dasturining milliy ta'lim tizimimizga tatbiq etilishi fonida o'qish tezligidan ko'ra matnni ongli idrok etishga bo'lgan e'tiborning kuchayishi nazariy va amaliy jihatdan muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari o'qituvchilar uchun o'quvchilarda o'qish savodxonligini oshirish va ularda mustahkam bilim asosini yaratishga qaratilgan aniq tavsiyalar va amaliy qo'llanmalar taqdim etadi.

Kalit so'zlar: o'qish ko'nikmalari, o'qish sifatlari, ongli o'qish, ifodali o'qish, tez o'qish, diksiya, izohli o'qish, o'qish tezligi.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ОСОЗНАННОГО ЧТЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ (НА ПРИМЕРЕ УЧЕБНИКА РОДНОГО ЯЗЫКА И ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ ДЛЯ 3-ГО КЛАССА)

Аннотация: В данной статье дается комплексный анализ научно-методических основ формирования навыков осознанного чтения у учащихся начальной школы. Основной целью исследования является выявление эффективных способов развития навыков чтения, в том числе осознанного, выразительного и быстрого чтения, с использованием учебника для 3-го класса «Родной язык и грамотность чтения». В статье подчеркивается тот факт, что процесс чтения состоит из сложных этапов, таких как не только простое чтение текста, но и глубокое понимание его содержания, анализ и критическая оценка. Подчеркивается

основополагающее значение осознанного чтения в развитии мышления учащихся, восприятия событий и составления выводов. Также показаны современные педагогические методы, интерактивные методы и инновационные подходы, которые могут использовать учителя начальной школы для повышения эффективности урока. В частности, теоретически и практически обсуждается усиление акцента на понимании текста, а не на скорости чтения в контексте внедрения Международной программы оценки PIRLS в нашей национальной системе образования. Результаты исследования предоставляют учителям конкретные рекомендации и практические указания, направленные на повышение грамотности чтения у учащихся и создание у них прочной базы знаний.

Ключевые слова: навыки чтения, качества чтения, осознанное чтение, выразительное чтение, скорочтение, дикция, объяснительное чтение, скорость чтения.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING CONSCIOUS READING SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS (USING THE EXAMPLE OF A 3RD GRADE NATIVE LANGUAGE AND READING LITERACY TEXTBOOK)

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the scientific and methodological foundations of the formation of conscious reading skills in primary school students. The main goal of the study is to identify effective ways to develop reading skills, including conscious, expressive and fast reading skills, using the 3rd grade textbook "Mother Language and Reading Literacy". The article highlights the fact that the reading process consists of complex stages such as not only simply reading the text, but also deep understanding of its content, analysis and critical evaluation. The fundamental importance of conscious reading in developing students' thinking, perception of events and drawing conclusions is emphasized. It also shows modern pedagogical methods, interactive methods and innovative approaches that primary school teachers can use to increase the effectiveness of the lesson. In particular, the increasing emphasis on text comprehension rather than reading speed in the context of the implementation of the PIRLS International Assessment Program in our national education system is discussed theoretically and practically. The results of the study provide teachers with specific recommendations and practical guidelines aimed at improving reading literacy in students and creating a solid knowledge base in them.

Keywords: reading skills, reading qualities, conscious reading, expressive reading, speed reading, diction, explanatory reading, reading speed.

KIRISH

Ta'lim jarayonida o'qish ko'nikmalari o'quvchilarning bilim olish faoliyatining asosi hisoblanadi. Xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'qish faolligi nafaqat bilim olishning boshlang'ich bosqichi, balki, ularning mantiqiy fikrlash, tushunish va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim vositasidir. Ongli

o'qish faqatgina o'qilgan matnni tushunish bilan cheklanmay, uning mazmun-mohiyatini anglab yetish, o'qish jarayonida o'quvchilarning diqqatini to'liq jamlashni talab qiladi. Bu esa o'quvchilarda fikrlash va tasavvur qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi, o'qish jarayoniga bo'lgan qiziqishni yanada oshiradi. Bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimiga kirib kelgan PIRLS Xalqaro baholash dasturi ham boshlang'ich 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qish va tushunish darajasini baholovchi xalqaro tadqiqot dasturi hisoblanadi. Ushbu Xalqaro dastur bizga ham kirib kelgandan keyin o'quvchilarning faqatgina matnni o'qish tezligiga emas, balki ongli tarzda tushunib o'qishiga e'tibor kuchaytirildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Avvallari darsda o'quvchilarning matnni ma'lum bir vaqt oralig'ida qay darajada tez o'qib tugatishiga e'tibor qaratilgan bo'lsa, bugungi ta'lim dasturida esa normal tezlikda o'qib, matn mazmunini qay darajada anglab olishiga juda katta ahamiyat beriladi.

Tez o'qish – o'qilayotgan asar mazmunini o'zlashtirishni, matn mazmunini ongli idrok etishni ta'minlaydigan o'qish turi[1].

O'quvchilarda matnni o'qish sur'ati uning mazmunini tushunishdan ajralib qolmasligi, o'qish tezligi matnni tushunish tezligi bilan muvofiq ravishda o'sib borishi darkor. O'qish sifatlarini o'zlashtirish darajasiga qarab o'quvchilarning o'qish tezligi ham bir-biridan farq qiladi. Og'zaki nutq tempiga to'g'ri keladigan o'qish sur'ati normal tezlik hisoblanadi. Chunki juda tez yoki juda sekin o'qish ham matn mazmunini anglashni qiyinlashtiradi. 2005-yilda e'lon qilingan o'qish dasturida boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qish tezligi quyidagicha belgilangan:

Sinflar	1-yarim yillik	2-yarim yillik
1-sinf	_____	20-25 ta so'z
2-sinf	30-35 ta so'z	40-50 ta so'z
3-sinf	60-70 ta so'z	70-80 ta so'z
4-sinf	90-100 ta so'z	110-130 ta so'z

O'qish tezligini tekshirganda o'qituvchi matndagi so'zlarning murakkablik darajasini, so'z va gaplarning tuzilishini ularning o'quvchilar nutqida qay darajada

qo'llanilishini inobatga olishi lozim. O'quvchilarning o'qish tezligi har xil bo'ladi, o'qituvchining vazifasi esa iloji boricha ularning tezligini bir xillikka keltirishdan iborat. Bu natijaga barcha o'quvchilarni matnni ovoz chiqarib birgalikda o'qitish orqali erishish mumkin.

Ongli o'qish yaxshi o'qishning asosiy sifati hisoblanadi. Agarda o'quvchi matnni ongli tarzda o'qib, tushungan bo'lsa, u matnning mazmunini, asarning g'oyaviy tuzilishini hamda asarda tasvirlangan voqea-hodisalarning bayoni yuzasidan o'z munosabatini ifoda eta olishi lozim. Matnni ongli o'qish uchun o'quvchilar o'qish sifatlarini to'liq o'zlashtirishlari va o'qish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelmasligi kerak. Dars davomida o'qituvchi o'quvchilarning matnni ifodali o'qishiga hamda matn yuzasidan berilgan savollarga qay darajada javob berishiga qarab baholab boradi. O'qish sifatlari orasida ongli o'qish bilan bir qatorda ifodali o'qish ham matn mazmunini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ongli o'qish va ifodali o'qish bir-biriga bog'liq tushunchalar bo'lsa ham, lekin aynan bir xil tushuncha emas.

Ifodali o'qish – ohang yordamida asarning mazmun va g'oyasini aniq shaklda yozuvchi niyatiga mos ravishda ifodalay bilishdir. "Ifodali o'qish asarning mazmunini va emotsionalligini intonatsiya orqali o'quvchilarga ko'rgazmali qilib ko'rsatishdir. Ifodali o'qishning asosiy tamoyili o'qiladigan asar g'oyasi va badiiy qimmatini chuqur tushuntirishdir"[2]. O'quvchilar ifodali nutq asoslarini egallashlari uchun nutq jarayonida nafasni to'g'ri olishlari va to'g'ri taqsimlay bilishlari, har bir tovushni to'g'ri talaffuz qilishlari va aniq diksiya malakasini egallashlari, shu bilan birgalikda adabiy talaffuz me'yorlariga to'liq rioya qilishlari lozim.

Diksiya(lotınca "dictio" – talaffuz) – so'zlarni aniq, ravshan talaffuz etish, so'zlash usuli. Nutq madaniyatining asosini tashkil etadi[3].

Boshlang'ich sinflarda matnlar bilan ishlash jarayoni asosan sinfdan tashqari o'qish darslarida amalga oshiriladi. Matn mazmunini tushunib o'qish uchun bolalarda faqatgina o'qish ko'nikmalarini shakllantirishning o'zi kamlik qiladi, bolalarda nafaqat o'qish ko'nikmalarini, balki axborotlarni idrok qilish malakasini ham shakllantirish zarur. Odatda boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilar bilan ishlash davomida talaffuz, turli xil qo'l harakatlari hamda bolalarning obrazli tafakkuriga tayanish kabi bir qancha metodlardan keng foydalanadilar. Ushbu

xildagi metodlardan davomli tarzda foydalanish ko'p hollarda o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini so'ndirishga olib keladi. Bu haqida pedagog V.Borodina quyidagicha fikr bildirgan: "O'quvchilar o'qishni o'rgangach ularning o'qishga bo'lgan qiziqishlari tez-tez yo'qolib, asta-sekin o'qish darslari og'ir zaruratga aylanib qoladi. O'qituvchi zamonaviy ta'lim metodlarini o'quvchi qiziqishini saqlab qolish uchungina qo'llashi emas, balki o'quvchilarni o'qish va matn ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishni ustun qo'yishi kerak. Afsuski, o'qituvchining: "o'qing, yana o'qing, balandroq o'qing ..." kabi so'zlarini eshitib qolamiz. Bu o'qituvchining o'zi matn mazmuni ustida ishlashning turli usullari to'liq egallanmaganligidan dalolat beradi"[4].

Ta'lim metodlaridan to'g'ri foydalanish darsning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Fanning o'zi kabi o'qish metodlari ham doimiy rivojlanishda bo'ladi. Avvallari o'qish faqat yod olish asosida o'rgatilgan bo'lsa, hozirgi kunda izohli o'qish asosida olib boriladi. Izohli o'qishda matndagi so'zlarga izoh berishga, o'qilgan matnni qayta hikoyalashga, ma'nosini tushuntirishga, shu bilan birgalikda o'qishning ongli bo'lishiga juda katta e'tibor qaratiladi. O'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirish maqsadida ham izohli o'qishdan foydalaniladi.

Izohli o'qish – deb o'ylashga, his qilishga, asarni to'liq idrok qilishga, o'qilgan asarning mazmunini o'zlashtirishga olib keladigan o'qishga aytiladi. [5]

NATIJALAR

Izohli o'qish nafaqat asar mazmunini tushunishni, balki asardagi muhim fikrni hamda yozuvchi ilgari surayotgan bosh g'oyani anglashni ta'minlaydi. Izohli o'qishni yanada samarali qiluvchi bir nechta tamoyillar mavjud. Bular:

- a) o'qishning ongli va ta'sirchan bo'lishi uchun o'quvchilarning hayotiy tajribalariga tayanish;
- b) o'qishni hayot bilan bog'liq holda tashkil etish;
- c) o'qishni ko'rgazmali tarzda tashkil qilish, turli xil tarixiy joylarga sayohatlar uyushtirish, hayvonot olami va o'simliklar dunyosini kuzatish;
- d) matnga aloqador bo'lgan jadvallar bilan ishlash.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'qish darslarida ertaklar, masallar, she'rlar, hikoyalar, maqol va topishmoqlarni o'qib o'rganadilar. Ularning har biri o'ziga xos

uslub, shakl va mazmunda yaratiladi. Misol tariqasida 3-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsligida keltirilgan Xudoyberdi To'xtaboyev qalamiga mansub "Vatan" hikoyasini ongli o'qish metodi asosida o'rganish jarayonida matn mazmuni va yozuvchining g'oyaviy maqsadidan kelib chiqib, Vatan tuyg'usi, uni qanday holatda bo'lmasin asrab-avaylash lozimligi haqida atroflicha tushuncha berilgan. Shuningdek hikoyada bolajonlar qalbini jumbushga keltiradigan holat: oddiy qushchaning Vataniga bo'lgan mehr-muhabbati ham keltirilgan. Shu bilan birgalikda Abdurahmon Akbar qalamiga mansub bo'lgan "Metroda" she'rini ham bolajonlar ifodali va ongli o'qish asosida uning ma'nosini, to'liq mazmun-mohiyatini tushunib olishlari ko'zlangan.

Metroda

Shoshib tushsam metroga,

Bitta bola joy berdi.

Qo'lin qo'yib ko'ksiga:

- O'tiring, aka, - dedi.

Yurmasidan uch bekat

Bir chol kirdi vagonga.

Shartta o'rnimdan turib,

Joy berdim otaxonga.

- Qo'yavering, - desa ham

O'tirolmay bemalol,

Yosh bolali kelinga

Joyin berdi o'sha chol.

O'n chog'li katta-kichik

Shu payt bo'shatdi o'rin.

Bosh chayqadi otaxon –

Qaysarligini ko'ring,

Go'zal edi bu holat,

Nafosatga edi boy!

Hamma yetdi manzilga

Va hammadan qoldi joy...

Abdurahmon Akbar[6]

Ushbu she'rni ifodali va ongli o'qishga qo'yiladigan vazifalar sifatida quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

1. She'rni diqqat bilan o'qing. Unda nima haqida aytilayotganini tushunishga harakat qiling.
2. She'rdagi asosiy g'oyani topishga harakat qiling.
3. She'rni nima maqsadda o'qishingiz haqida o'ylang.
4. She'rdagi muhim ahamiyatga ega bo'lgan so'zlar ma'nosini izohlang.
5. Qayerda pauzalar bo'lishini belgilang.

Agarda bolalar ushbu she'rni o'qib bo'lishgandan so'ng yuqoridagi savollarga qiynalmay javob bersa, ular asarning mazmunini butkul tushunib yetgan deyishimiz mumkin.

MUHOKAMA

Boshlang'ich sinflarda o'qish jarayonida o'quvchilarning ongli o'qish ko'nikmalarini shakllantirish juda muhim hisoblanadi. Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, o'quvchilar nafaqat matnni tez o'qishlari, balki uning mazmunini chuqur anglab tushunishlari ta'lim samaradorligini oshiradi. O'qishning faqat tezligi emas, balki ifodali va izohli o'qish orqali o'quvchilarning fikrlash, tahlil qilish va o'z fikrini bildirish qobiliyatlari ham rivojlanadi. Shuningdek, o'qituvchining metodik yondashuvi, ya'ni o'quvchilarning o'qish tezligi va tushunish darajasini muvozanatlab, ularga moslashtirilgan darslarni tashkil etishi juda muhim. O'quvchilarga matnni faqat ovoz chiqarib o'qitish bilan cheklanmay, ularning matnga emotsional va intellektual jihatdan bog'lanishini ta'minlash orqali o'qishga bo'lgan qiziqish ortadi. Mazkur metodlarni qo'llash orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish madaniyati va nutq madaniyati yaxshilanadi, ular o'zlarini yanada ishonchli va erkin ifoda eta oladigan shaxsga aylanadi. Bu esa ularning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shunday qilib, o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda nafaqat texnik jihatlar, balki matn mazmuniga ongli yondashish, fikr yuritish va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishga katta e'tibor qaratilishi zarur.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish joizki, boshlang'ich sinflarda o'qish darslari o'quvchilarning tafakkurini, tushunish qobiliyatini va matnga nisbatan shaxsiy munosabatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. O'qish matnni faqat tovushlab yoki yuzaki tarzda o'qib chiqish emas, balki uning mazmuni, g'oyasi hamda mohiyatini chuqur idrok etish jarayonidir. Shu sababli, ongli o'qish bugungi ta'lim tizimida asosiy yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. O'quvchi matnni ongli tarzda tushuna olgan vaqtdagina undagi g'oyalarni anglab, hayot bilan bog'lay oladi. Matn ustida ishlash orqali o'quvchilarning nafaqat o'qish, balki tahlil qilish, mulohaza yuritish va nutq malakalari ham rivojlanadi. Tez o'qishga emas, balki ongli tarzda tushunib o'qishga e'tibor qaratilishi bu boradagi metodik yondashuvning o'zgarib borayotganligidan dalolat beradi. O'qituvchi o'quvchilarning o'qish tezligi va sifati o'rtasida muvozanatni saqlashi, ularning alohida rivojlanish darajasini hisobga olgan holda yondashishi darkor. Izohli va ifodali o'qish usullari orqali bolalarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularni asar mazmuniga emotsional jihatdan jalb etish mumkin. Bunday yondashuv orqali o'quvchilar o'qigan matnni eslab qoladi, o'z hayotiy tajribasi bilan bog'laydi va kerak bo'lsa, unga nisbatan o'z fikrini ham bildiradi. Ta'lim samaradorligini oshirish uchun o'qituvchilar izchil va metodik jihatdan mukammal darslarni tashkil etishlari lozim. O'qish faolligi, ifodaviylik, diksiya va matnga emotsional yondashuv o'quvchilarni har tomonlama yetuk shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu boisdan o'qituvchi darsni faqat topshiriqlar bilan emas, balki qiziqarli metodlar, savol-javoblar, hayotiy misollar va faol muloqot orqali boyitishi zarur. Bularning barchasi boshlang'ich sinf o'quvchisida o'qishga mehr uyg'otib, mustahkam bilim asosini yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Asqarova M. Boshlang'ich sinflarda PIRLS xalqaro baholash dasturidan foydalanish metodikasi. – Namangan.: Arjumand media, 2021. (Asqarova M. Methodology for using the PIRLS international assessment program in primary grades. – Namangan.: Arjumand media, 2021)
2. Xasanov Sh. Badiiy asarning o'quv tahlilida analitik yondashuv. – T.: Til va adabiyot ta'limi, 2017. (Khasanov Sh. Analytical approach to the educational analysis of a work of art. – T.: Language and Literature Education, 2017)
3. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Diksiya>

4. Бородина В.А. Развивающие уроки в начальной школе: акмеологический подход. Маленькая книжка о больших проблемах обучения чтению. – СПб.: СПбГАК, 1997.
5. <https://azkurs.org/k-arim-a-q-osim-ova-v2.html?page=43>
6. Ona tili va o'qish savodxonligi kitobi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. – T, 2022. (Mother tongue and reading literacy book. Textbook for the 3rd grade of general secondary schools. – T, 2022)

UDK 372.891 (004.9)

GEOGRAPHICAL EDUCATION AND DIGITALIZATION: GLOBAL EDUCATIONAL PLATFORMS FOR INTERACTIVE LEARNING

Botirjon Mirzamakhmudovich Abdurakhmonov

*Associate Professor of the Department of Geography and Environmental
Protection Namangan State University*

Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor

e-mail: Botu76@mail.ru

Raximov Ixtiyor Baxtiyor o'g'li

Teacher at the Department of Natural Sciences,

Namangan State Pedagogical Institute.

e-mail: ixtiyorraximov5656841@gmail.com

Abstract. *This study focuses on the digitalization of geography education, highlighting the role of modern educational platforms such as GIS, Google Earth, and multimedia resources in enhancing interactivity and personalization. The paper examines the advantages of digital technologies, including the development of spatial thinking and critical analysis. Research findings on the positive impact of digitalization on educational processes are discussed. Recommendations for integrating digital tools into teaching practices are provided.*

Keywords: *geographical education, digitalization, GIS, interactive learning, Google Earth, multimedia resources.*

ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЦИФРОВИЗАЦИЯ: ГЛОБАЛЬНЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПЛАТФОРМЫ ДЛЯ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Ботиржон Мирзамахмудович Абдурахмонов

доцент кафедры географии и охраны окружающей среды

Наманганский государственный университет

доктор философии по педагогическим наукам (PhD), доцент

Рахимов Ихтиёр Бахтиёр угли

Преподаватель кафедры естественных наук Наманганского

государственного педагогического института.

Аннотация. *Статья посвящена вопросам цифровизации в географическом образовании. Рассмотрены современные образовательные платформы и технологии, такие как ГИС, Google Earth, и мультимедийные ресурсы, способствующие интерактивности и персонализации обучения. Выделены ключевые преимущества цифровых технологий, включая развитие пространственного мышления и*

критического анализа. Проанализированы результаты исследований, подтверждающих положительное влияние цифровизации на образовательный процесс. Сделаны рекомендации по эффективной интеграции технологий для преподавателей и студентов.

Ключевые слова. географическое образование, цифровизация, ГИС, интерактивное обучение, Google Earth, мультимедийные ресурсы.

GEOGRAFIK TA'LIM VA RAQAMLI TA'LIM: INTERFAOL TA'LIM UCHUN GLOBAL TA'LIM PLATFORMALARI

Abstrakt. Maqola geografik ta'limda raqamlashtirish masalalariga bag'ishlangan. Zamonaviy ta'lim platformalari va texnologiyalari, masalan, GIS, Google Earth va interaktivlik va ta'limni shaxsiylashtirishga yordam beruvchi multimedia resurslari ko'rib chiqiladi. Raqamli texnologiyalarning asosiy afzalliklari, jumladan, fazoviy fikrlash va tanqidiy tahlilni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Raqamlashtirishning ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sirini tasdiqlovchi tadqiqotlar natijalari tahlil qilindi. O'qituvchilar va talabalar uchun texnologiyalarni samarali integratsiya qilish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar. geografik ta'lim, raqamlashtirish, GIS, interaktiv ta'lim, Google Earth, multimedia resurslari.

INTRODUCTION

Geographical education involves acquiring knowledge about the spatial distribution of natural and social phenomena, their interconnections, and governing principles. As global challenges like climate change, biodiversity loss, and urbanization increase, geographical education plays a crucial role in fostering awareness and informed decision-making. The digitalization of education, characterized by the integration of modern technologies, has significantly transformed learning methodologies, making education more engaging and accessible.

The development of geographical education in Uzbekistan is closely tied to government policies and strategic initiatives. According to the *Law on Education of the Republic of Uzbekistan*, the improvement of teaching standards and the use of innovative educational methods are fundamental priorities. The *Strategy for Innovative Development of the Republic of Uzbekistan for 2022–2026* emphasizes the integration of modern technologies, including digital learning tools, into educational curricula. Additionally, the *Concept for the Development of the National Education*

System until 2030 outlines the implementation of digital platforms and GIS technologies to enhance teaching effectiveness and accessibility.

METHODS

This study employs a mixed-methods approach, combining quantitative data analysis with qualitative assessments through case studies. Key methodologies include:

- Literature Review: Analyzing previous studies on digital education in geography.
- Surveys and Questionnaires: Conducted among educators and students to assess the effectiveness of digital tools.
- Comparative Analysis: Evaluating traditional and digitalized approaches to teaching geography.

RESULTS

The integration of digital tools into geographical education has resulted in significant improvements in the learning process. One of the key outcomes has been the increased engagement of students. Those who utilize interactive maps, simulations, and multimedia resources show higher levels of interest and better retention of geographical concepts compared to those using traditional teaching methods. The use of GIS-based tools has also contributed to the development of spatial thinking skills. Students demonstrate a greater ability to interpret maps, analyze geospatial data, and draw meaningful conclusions from digital sources.

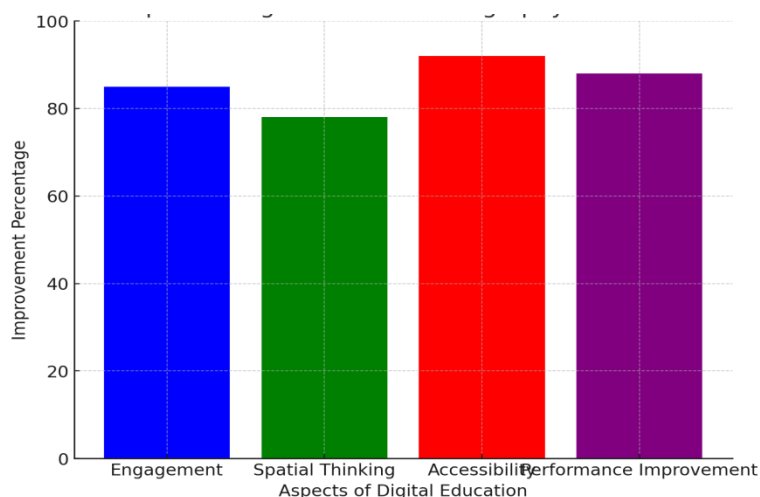

Figure-1. Impact of Digitalization on Geography Education.

Another important finding is the greater accessibility of geographical education through digital platforms. Online learning resources allow students from different backgrounds and locations to access high-quality educational materials that were previously available only to select institutions. This has led to a more inclusive learning environment, where students can engage with real-world geographical issues regardless of their geographic location. Additionally, research findings indicate a strong correlation between digital education and improved academic performance. Students who engage with digital tools tend to score higher in geography assessments due to their enhanced ability to visualize and analyze spatial relationships.

Table 1: Changes in Geography Education Approaches Due to Digital Technologies

Traditional Approaches	Changes Due to Digital Technologies
Use of printed textbooks	Application of interactive e-textbooks and digital platforms (Google Earth, ArcGIS Online).
Static study of maps	Dynamic study of cartographic material using GIS, 3D maps, and simulations.
Lectures and blackboard notes	Use of interactive whiteboards, presentations, video lectures, and virtual excursions.
Limited access to information	Broad access to up-to-date information through educational platforms and specialized websites.
Local content	Ability to study global geographical processes through international educational resources.

Paper-based tests and assignments	Use of online tests, interactive tasks, and gamified learning methods.
Limited visualization capabilities	Use of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) for immersive topic exploration.
Group work in class	Organization of collaborative projects through online tools (Zoom, Google Workspace, Microsoft Teams).
Difficulty in studying statistics	Automation of geographic data analysis using digital tools (Excel, Python, R).
Uniform approach for all	Personalized learning considering individual needs through adaptive platforms.

DISCUSSION

The digital transformation of geographical education offers numerous advantages, making learning more dynamic and interactive. One of the most notable benefits is the flexibility it provides. Online resources and digital platforms allow students to learn at their own pace, making it easier for them to grasp complex geographical concepts. Moreover, the availability of real-time data enhances their ability to engage with current geographical trends and issues, further enriching their learning experience.

Another significant advantage is the promotion of collaborative learning. Tools like Google Earth, GIS, and online mapping services facilitate teamwork by enabling students to work on group projects that involve real-world geographical data analysis. These tools allow students to share findings, interpret spatial patterns, and collectively work on problem-solving tasks, thus fostering an environment of active learning.

Despite these benefits, challenges in implementing digital tools remain. One of the primary concerns is the digital divide, which prevents students in underprivileged regions from accessing necessary technology and the internet. Limited infrastructure and insufficient teacher training also hinder the full

integration of digitalization into geographical education. Teachers need specialized training to effectively utilize GIS, digital maps, and interactive platforms in their lessons. Addressing these challenges requires investment in infrastructure, professional development programs, and policies aimed at ensuring equitable access to digital learning resources.

CONCLUSION

The findings of this study underscore the importance of integrating digital technologies into geography education to enhance the quality and accessibility of learning. The widespread adoption of digital platforms has led to increased student engagement, improved spatial thinking, and better academic performance. However, the success of digitalization in education largely depends on addressing existing challenges such as inadequate infrastructure, lack of digital literacy among educators, and disparities in technological access.

To ensure sustainable digital transformation in geographical education, governments and educational institutions must prioritize the expansion of teacher training programs focused on digital skills. Professional development courses should include hands-on training with GIS, online mapping tools, and interactive learning platforms to equip educators with the necessary expertise. Furthermore, targeted investment in educational technology infrastructure, particularly in underserved areas, will help bridge the digital divide and provide equal opportunities for all students.

Additionally, future research should explore innovative methods for integrating artificial intelligence and machine learning into geography education. AI-driven adaptive learning systems can personalize educational content based on students' progress, making learning more efficient and tailored to individual needs. The development of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) applications can also revolutionize geographical education by offering immersive experiences that allow students to explore geographic phenomena in a highly interactive manner.

In conclusion, the role of digitalization in geographical education is undeniable. By embracing technological advancements and fostering an inclusive approach to digital learning, educators can provide students with the tools they need to navigate

the complexities of the modern world. As digital education continues to evolve, its successful implementation will depend on collaborative efforts between policymakers, educators, and technology developers to create a more effective and engaging learning environment.

REFERENCES

1. Beck, W., & P. O. Maier (2019). *Using Artificial Intelligence for Adaptive Learning in Geography Education*. Computers & Education, 140.
2. Быковская Е. Н., Рыбина М.Н. Цифровизация как фактор повышения качества и конкурентоспособности отечественного высшего образования Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании». <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-kak-faktor-povysheniya-kachestva-i-konkurentosposobnosti-otechestvennogo-vysshego-obrazovaniya/viewer>
3. Graham, C. R. (2013). *Emerging Practice and Research in Blended Learning*. In *Handbook of Distance Education*, 3rd ed., 333-350. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3146320>
4. Graham, C. R. (2013). *Blended Learning Systems: Definition, Current Trends, and Future Directions*. In *Handbook of Blended Learning: Global Perspectives, Local Designs*, 3-22
5. Selwyn, N. (2016). *Education and Technology: Key Issues and Debates*. London: Bloomsbury Academic. https://www.researchgate.net/publication/364165885_Neil_Selwyn_Education_and_technology_Key_issues_and_debates
6. Kerski, J. J. (2010). *Using Google Earth to Teach Geography: The Case for Teaching with GIS in the Classroom*. Journal of Geography, 109(5), 231-233.
7. Kerski, J. J. (2011). *The Role of GIS in Geography Education: A Framework for an Educational GIS Content Knowledge and Skills Curriculum*. International Research in Geographical and Environmental Education, 20(3), 243-257.
8. Лобжанидзе А. А. Географическое образование как основа глобального взаимопонимания в современном мире. Геоглобалистика: актуальные тренды и прогнозы. 2020/№2 <https://cyberleninka.ru/article/n/geograficheskoe-obrazovanie-kak-osnova-globalnogovzaimoponimaniya-v-sovremennom-mire/viewer>
9. Lin, H., & T. Y. Liu (2021). *Exploration of GIS Education in Geography Teacher Training Programs: A Case Study of Taiwan*. Journal of Geography, 120(1), 17-28
10. UNESCO (2019). *International Education: A Handbook for Educators*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373009>
11. Zhang, W., Wang, Y., Yang, L., & Wang, J. (2020). Digital Learning: A Review of Research and Future Directions. International Journal of Instruction, 13(1), 37-56.

INGLIZ TILIDA AKADEMIK YOZUVNING YURIDIK YO'NALISH TALABALARI UCHUN AHAMIYATI

Raxmanova Dildora Abdulxamid qizi

Namangan davlat universiteti o'qituvchisi

Email: raxdildora18@gmail.com

[Tel:+998936764114](tel:+998936764114)

UDK.37.378.378.4

ORCID:0009-0002-8419-6495

Annotatsiya: Ingliz tilida akademik yozuv yuridik yo'nalish talabalari uchun xalqaro huquqiy matnlarni tahlil qilish, ilmiy izlanishlar olib borish va xalqaro tashkilotlarda muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan muhim vosita hisoblanadi. Ushbu maqola yuridik yo'nalishdagi talabalar uchun akademik ingliz tilining ta'lim jarayonidagi ahamiyatini tahlil qiladi. Tadqiqot adabiyot tahlili, talabalar o'rtasidagi so'rovnoma natijalari va ekspertlarning fikrlariga asoslanadi. Xulosa sifatida, akademik ingliz tilini o'rganishni takomillashtirishga oid amaliy tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: akademik yozuv, huquqiy amaliyot, huquqiy yozuv, yuridik terminlar, yuridik hujjatlar;

ВАЖНОСТЬ АКАДЕМИЧЕСКОГО ПИСЬМА НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ ДЛЯ СТУДЕНТОВ ЮРИДИЧЕСКОГО ВУЗА

Рахманова Дилдора Абдулхамид қизи

Преподаватель Наманганского государственного университета

Аннотация: Академическое письмо на английском языке является для студентов-юристов важным инструментом для анализа международно-правовых текстов, проведения научных исследований и успешной работы в международных организациях. В данной статье анализируется значение академического английского языка в образовательном процессе студентов-юристов. Исследование основано на анализе литературы, результатах опросов студентов и мнениях экспертов. В заключение представлены практические рекомендации по улучшению академического изучения английского языка.

Ключевые слова: академическое письмо, юридическая практика, юридическое письмо, юридические термины, юридические документы;

THE IMPORTANCE OF ACADEMIC WRITING FOR LAW STUDENTS IN ENGLISH

Rakhmanova Dildora Abdulkhamid qizi

Namangan state university, EFL teacher

Abstract: *Academic writing in English is an important tool for legal students to analyze international legal texts, conduct scientific research and successfully work in international organizations. This article analyzes the importance of academic English in the educational process for law students. The research is based on literature analysis, student survey results and experts' opinions. As a conclusion, practical recommendations for improving academic English language learning are presented.*

Key words: *academic writing, legal practice, legal writing, legal terms, legal documents;*

KIRISH

XXI asrda huquq sohasi tobora globallashib borayotgan bo'lib, xalqaro huquq me'yorlarini tushunish, xalqaro sud amaliyotini o'rganish va huquqiy yozma muloqotlar uchun ingliz tilini bilish alohida ahamiyatga ega bo'ldi [4]. Ingliz tili bugungi kunda ko'pgina xalqaro huquqiy shartnomalar, nizolarni hal qilish mexanizmlari va sud amaliyoti tili hisoblanadi. Shu sababdan yuridik yo'nalish talabalari uchun bu tilni chuqur o'rganish zarur. Yuridik yo'nalish talabalariga akademik ingliz tili darslarini kiritish ularning kasbiy mahoratini oshirish bilan birga, ilmiy izlanishlarni olib borish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Bu esa talabalarni xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh qilish uchun zarur sharoit yaratadi[1].

Mazkur maqolada quyidagi savollarga javob beriladi:

1. Akademik ingliz tilining yuridik yo'nalish talabalariga ta'siri qanday?
2. Ushbu tilni o'qitishda qanday yondashuvlar samarador?
3. Ingliz tilini o'rganishdagi asosiy to'siqlar nimalardan iborat?

ADABIYOTLAR TAHLILI

Xalqaro ilmiy maqolalar, o'quv darsliklari va akademik ingliz tiliga oid amaliy tadqiqotlar o'rganildi. Asosiy e'tibor ingliz tilining yuridik ta'limdagi rolini tahlil qilishga qaratildi.

Mashxur tadqiqotchi Smith ingliz tilining xalqaro huquqiy amaliyotdagi o'rni haqida fikr yuritgan. U ingliz tilini huquq sohasi uchun global til sifatida ko'rsatib, xalqaro shartnomalar va sud hujjatlari ko'pincha ingliz tilida tuzilishini ta'kidlaydi. Smithning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, yuridik ta'limda ingliz tili faqat til vositasi emas, balki huquqiy muloqotning fundamental elementi hisoblanadi. U yuridik matnlarni tahlil qilish va yozuv orqali muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirishga

urg'u beradi[4] Yana bir olim Brown o'zining kitobida huquqiy yozuvni o'rgatishning innovatsion yondashuvlariga e'tibor qaratgan. Uning fikriga ko'ra, ingliz tilida yuridik terminlarni o'rgatish talabalarning xalqaro huquqiy hujjatlarni tushunish qobiliyatini oshiradi. U yuridik yozuvni o'rgatishda case-study, moot court va interaktiv seminarlarni joriy qilishni taklif qiladi. Brownning fikricha, bunday yondashuvlar talabalarni nazariyadan amaliyotga tayyorlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi[1]

Jones o'zining maqolasida yuridik terminologiyani o'rganish yuridik yozuvni muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun asosiy komponent ekanini ta'kidlaydi. U o'z tadqiqotida huquqiy matnlar bilan ishlash uchun maxsus til darslarini tashkil qilishni taklif qiladi. Jones shuningdek, yuridik yo'nalishdagi talabalar o'rtasida ingliz tilini o'rgatish samaradorligini oshirish uchun amaliy vazifalardan foydalanishni muhim deb hisoblaydi[3]. Williamsning fikriga ko'ra esa yuridik ta'limda ingliz tilini o'rgatishning xalqaro tajribasini o'rganadi. Uning tadqiqotlari ko'p tilli talabalar uchun ingliz tilini o'zlashtirishni osonlashtirish yo'llariga qaratilgan. Williams ingliz tilidagi huquqiy matnlar bilan ishlash orqali talabalar mantiqiy fikrlash va tanqidiy tahlil qobiliyatlarini rivojlantirishini ta'kidlaydi[5]. Xu va Wangning tadqiqoti yuridik maqsadlar uchun ingliz tilini o'rgatishning innovatsion metodlariga bag'ishlangan. Ular ingliz tilini o'rganishda talabalar uchun raqamli resurslar va onlayn platformalardan foydalanishni taklif qilishgan. Tadqiqotda huquqiy yozuvni rivojlantirish uchun simulatsiya dasturlari, masalan, virtual sud jarayonlari qo'llanilishining yuqori samaradorligi haqida so'z yuritiladi[6].

Cunningham o'zining asarida talabalar duch keladigan asosiy qiyinchiliklarni batafsil yoritgan. U huquqiy yozuvni rivojlantirishda tuzilmaviy aniqlik va tilning aniqligi muhim ekanini qayd etadi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ko'p talabalar huquqiy terminologiyani noto'g'ri ishlatish yoki plagiat muammosiga duch keladi. Shuning uchun u o'qituvchilarga akademik halollikni rivojlantirish bo'yicha ko'rsatmalar berishni tavsiya qiladi[2]. Mashxur olim Johnson maqolasida akademik yozuv va yuridik amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qiladi. U akademik yozuv talabalarni amaliy huquqiy faoliyatga tayyorlash uchun muhim qadam ekanini

ta'kidlaydi. Johnsonning fikricha, yuridik yozuvni muvaffaqiyatli egallagan talabalar huquqiy hujjatlar tayyorlashda sezilarli ustunlikka ega bo'ladilar[7]

Miller o'zining tadqiqotida huquqiy yozuvda mantiqiylik va tahliliy fikrlashni rivojlantirishga katta e'tibor beradi. U o'z maqolasida yuridik ta'limda kuchli yozuv ko'nikmalarini rivojlantirish talabalar bilimini mustahkamlashda va ular uchun xalqaro ish imkoniyatlarini kengaytirishda muhimligini ko'rsatadi.

Mazkur adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yuridik yo'nalishdagi talabalarning akademik yozuv ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy huquqiy ta'limning muhim elementi hisoblanadi. Har bir muallif ushbu mavzuning turli jihatlarini yoritgan bo'lib, ular ta'lim jarayonida maxsus yondashuvlarni joriy qilish zaruratini ta'kidlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, akademik yozuv talabalar uchun nafaqat ilmiy, balki professional faoliyatda ham katta ahamiyatga ega.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'zbekistonning 3 ta yuridik yo'nalish oliy o'quv yurtlarida 100 nafar talabalar va 10 nafar professor-o'qituvchilar o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. Tadqiqotda talabalarning ingliz tilini o'rganishdagi ehtiyojlari, duch kelayotgan qiyinchiliklari va o'qitishning samarador metodlari aniqlandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ingliz tilining ahamiyati bo'yicha talabalarning 90% ingliz tilini bilish xalqaro huquqiy hujjatlarni tushunishda muhim ekanini ta'kidladi. 75% talaba xalqaro konferensiyalarda va munozaralarda qatnashish uchun tilni rivojlantirishni zarur deb hisoblaydi.

Yuridik ingliz tilini o'qitishda case-study va moot court kabi interaktiv yondashuvlar talabalar orasida katta qiziqish uyg'otdi. Simulyatsiya va amaliy mashg'ulotlar tilni o'rganish samaradorligini 65% ga oshirgan.

Talabalar uchun eng katta to'siqlar – yuridik terminologiyani tushunish va akademik yozuv malakasini shakllantirish. Darslarning nazariya va amaliyotni birlashtirmasligi talabalarning bilimlarini mustahkamlashda muammo tug'diradi.

Bundan tashqari, yuridik yo'nalish talabalariga ingliz tilini o'rgatishda faqat umumiy grammatika va so'z boyligini rivojlantirish yetarli emas. Yuridik ingliz tili bu tilni maxsus kasbiy ehtiyojlarga moslashtirilgan holda o'rganishni talab qiladi.

Oddiy ingliz tilini o'zlashtirish faqatgina umumiy muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi, lekin yuridik matnlarni tahlil qilish, shartnoma loyihalarini tuzish yoki sud materiallari bilan ishlash uchun zarur bo'lgan maxsus ko'nikmalarni taqdim eta olmaydi. Shu sababli, yuridik ingliz tilining o'ziga xos jihatlarini o'rgatishga alohida e'tibor qaratish kerak.

Birinchidan, xalqaro huquq sohasidagi terminologiyani o'rganish zarur. Bu, talabalarni xalqaro shartnomalar, konvensiyalar va deklaratsiyalar matnlarini tushunish va sharhlashga tayyorlaydi. Xalqaro huquqning asosiy atamalarini o'zlashtirmasdan, talaba global miqyosdagi yuridik amaliyotda muvaffaqiyatli faoliyat olib bora olmaydi. Misol uchun, "jurisdiction," "arbitration," "sovereignty," va "ratification" kabi terminlarni to'liq tushunish va ulardan to'g'ri foydalanish bo'lajak yuristning kasbiy malakasini oshiradi.

Ikkinchidan, shartnomalar tili (contractual language) ham maxsus o'rganishni talab qiladi. Shartnomalarda ishlatiladigan tilning o'ziga xos qoidalari bor: bu til murakkab, aniq va mantiqan strukturalangan bo'lib, ko'pincha eski inglizcha elementlarni ham o'z ichiga oladi. Masalan, "hereinafter," "whereas," "notwithstanding," va "heretofore" kabi iboralar shartnomalar tuzishda muhim ahamiyatga ega. Shartnoma tuzish va tahlil qilishda ushbu iboralar va ulardan foydalanish qoidalari bilish talabalar uchun ustunlik yaratadi.

Uchinchidan, sud amaliyotlari va protsessual jarayonlarga oid maxsus terminlarni o'rganish ham dolzarbdir. Sudga taalluqli hujjatlar (masalan, da'vo arizalari, sud qarorlari va iltimosnomalar) o'ziga xos leksikani o'z ichiga oladi. "Plaintiff," "defendant," "subpoena," "affidavit," "motion" kabi atamalar sud jarayonlarida muntazam uchrab turadi va talaba ularni nafaqat yodlash, balki kontekstda to'g'ri qo'llashni ham bilishi kerak. Shuningdek, sud muhitida ishlatiladigan inglizcha rasmiy va norasmiy ifodalarni tushunish va ulardan foydalanish ko'nikmasi rivojlantirilishi zarur.

Bundan tashqari, yuridik hujjatlar tili (legal drafting) bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish talab etiladi. Bu ko'nikma yuridik hujjatlarni aniq, qisqa va tushunarli shaklda tuzish imkonini beradi. Masalan, hujjatlarni tahlil

qilish, o'z fikrlarini aniq bayon qilish va huquqiy argumentlarni asoslashni o'rgatish o'quv dasturining ajralmas qismi bo'lishi kerak.

Shuningdek, talabalarni maxsus tayyorlash dasturlari orqali o'qitish sifatini oshirish muhimdir. Zamonaviy texnologiyalar, masalan, onlayn kurslar va interaktiv platformalar, talabalarni mustaqil ta'limga rag'batlantiradi[4]

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, yuridik yo'nalish talabalariga ingliz tilini o'rgatishda faqat til bilimlarini rivojlantirish bilan cheklanib qolmaslik kerak. Yuridik ingliz tili alohida va chuqur o'rganishni talab qiladi, bu esa kasbiy ehtiyojlarga moslangan maxsus ta'lim yondashuvlarini ishlab chiqishni talab etadi. Shunday yondashuvgina talabalarni nafaqat milliy, balki xalqaro yuridik amaliyotda ham muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Mazkur tadqiqot yuridik yo'nalish talabalari uchun akademik ingliz tilini o'rganish muhimligini tasdiqlaydi. Ingliz tili nafaqat xalqaro huquqni tushunish vositasi, balki talabalarning kasbiy rivojlanishi va xalqaro aloqalar uchun zarur platformani taqdim etadi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundan iboratki, ingliz tilini o'qitish tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Yuridik ta'limda ingliz tilini o'qitishni takomillashtirish uchun amaliyotga asoslangan usullardan keng foydalanish lozimligi ta'kidlab o'tildi va buni tajribalar asosida izohlab berildi. Kelgusida tadqiqotlar olib borish uchun ushbu sohaga oid bo'lgan manbalardan yanada ko'proq foydalanish va ta'lim jarayonlarida ularni qo'llash tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Brown, T. (2019). Legal English and Its Importance in Modern Legal Education. Oxford University Press.
2. Cunningham (2017) Academic Writing in Legal Studies: Challenges and Opportunities. The Journal of Legal writing Volume 30, Number 2, Fall 2017
3. Jones, R. (2018). Teaching Legal Terminology in Academic English Courses. Cambridge Journal of Legal Studies, 10(3), 45–58.
4. Raxmanova, D. (2023). The Role of Writing Skill in Foreign Language Fluency. MIASTO PRZYSZŁOŚCI, 31, 382-384.
5. Smith, J. (2020). The Role of English in International Legal Practice. International Journal of Law and Language, 15(2), 101–115.
6. Williams, D. (2021). Enhancing English Language Proficiency in Law Students: A Global Perspective. Language Education Quarterly, 20(4), 56–70.

7. Xu, Y., & Wang, L. (2022). Innovative Methods in Teaching English for Legal Purposes. Journal of Legal Education, 18(1), 23–40.
8. Johnson (2020) Bridging the Gap: Academic Writing and Legal Practice, Interdisciplinary Journal of Scientific research, volume 9, number 4

BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARIDA SPORT ESTETIKASI VA UNING TA'LIM JARAYONIDAGI AHAMIYATINI RIVOJLANTIRISH METODIKALARI

Shaxbazova Gulrux Orifjon qizi

*Farg'ona davlat universiteti Sirtqi bo'lim Aniq va Tabiiy fanlar
kafedrası o'qituvchisi*

Muxtorova Dilyoraxon Raxmatjon qizi

*Farg'ona davlat universiteti sirtqi bõlim
Jismoniy madaniyat xotin qizlar yõnalishi 22/25-guruh talabasi*

Annotatsiya: Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida sport estetikasi va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini rivojlantirish metodikalari jismoniy tarbiya darslarida estetik tafakkur va estetik qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Mavzu sport estetikasi orqali o'quvchilarni jismoniy faollikka rag'batlantirish, ularning estetik didini shakllantirish va umumiy rivojlanishiga yordam berishning samarali metodikalarini o'rganadi. Ushbu yondashuv bo'lajak o'qituvchilarni sportning nafaqat jismoniy, balki estetik jihatlarini ham tushunishga yo'naltiradi.

Kalit so'zlar: Jismoniy tarbiya, sport estetikasi, ta'lim jarayoni, bo'lajak o'qituvchilar, estetik rivojlanish, metodikalar, jismoniy faollik, estetik tafakkur, shaxsiy rivojlanish, ta'lim samaradorligi.

МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ СПОРТИВНОЙ ЭСТЕТИКИ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация: Методики развития спортивной эстетики и ее значения в образовательном процессе у будущих учителей физической культуры направлены на развитие эстетического мышления и эстетических способностей на уроках физической культуры. Тема изучает эффективные методы поощрения учащихся к физической активности через спортивную эстетику, формирования их эстетического вкуса и содействия их общему развитию. Этот подход направляет будущих учителей к пониманию не только физических, но и эстетических аспектов спорта.

Ключевые слова: Физическое воспитание, спортивная эстетика, образовательный процесс, будущие учителя, эстетическое развитие, методики, физическая активность, эстетическое мышление, личностное развитие, эффективность образования.

METHODS FOR DEVELOPING SPORTS AESTHETICS AND ITS IMPORTANCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS

Abstract: *Methods for the development of sports aesthetics and its significance in the educational process in future physical education teachers are aimed at the development of aesthetic thinking and aesthetic abilities in physical education lessons. The topic examines effective methods of encouraging students to physical activity through sports aesthetics, forming their aesthetic taste, and contributing to their overall development. This approach guides future teachers to understand not only the physical, but also the aesthetic aspects of sports.*

Keywords: *Physical education, sports aesthetics, educational process, future teachers, aesthetic development, methods, physical activity, aesthetic thinking, personal development, educational effectiveness.*

KIRISH

Bugungi kunda jismoniy tarbiya sohasida nafaqat jismoniy rivojlanish, balki estetik va hissiy jihatlar ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sport estetikasi — bu sport faoliyatining estetik jihatlarini o'rganadigan fan bo'lib, uning ta'lim jarayonida qo'llanilishi, o'quvchilarni nafaqat jismoniy faollikka, balki estetik qarashlarga ham yo'naltiradi. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida sport estetikasi va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini rivojlantirish metodikalar haqida gapirganda, nafaqat sportning fiziologik, balki estetik nuqtai nazaridan ham o'qituvchilarni tayyorlash masalasi ko'rib chiqiladi. Sport estetikasi orqali o'qituvchilar o'quvchilarga sportning go'zalligi, estetik ifodasi va uning hayotdagi o'rni haqida tushuncha berishadi. Ushbu mavzu jismoniy tarbiya o'qituvchilarining pedagogik kompetensiyalarini kengaytirishga, sport estetikasi metodikalarini rivojlantirishga va ta'lim jarayonida samarali yondashuvlarni amalga oshirishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Sport estetikasi – bu sport harakatlarining go'zalligi, ularning tashqi ko'rinishdagi uyg'unligi va insonning estetik hissiyotlariga ta'sir qiluvchi jihatlarining o'rganilishidir. Jismoniy tarbiya o'qituvchilarida sport estetikasi bo'yicha tushunchalar, estetik idrok, did va qadriyatlar shakllanishi, nafaqat ularning professional tayyorgarligini, balki pedagogik faoliyatdagi madaniy darajasini ham belgilaydi.

Sharq mutafakkirlari, xususan Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Alisher Navoiy asarlarida inson go'zalligi va harakat estetikasi haqida falsafiy mulohazalar mavjud. Zamonaviy pedagogika va sport nazariyasida esa sport

estetikasi muhim ijtimoiy-tarbiyaviy vosita sifatida qaraladi (To'rayev, 2018; Xamidov, 2020).

Xorijiy adabiyotlarda esa sport estetikasi ko'pincha "aesthetic movement in physical education" yoki "aesthetic experience in sport" nomlari bilan ilmiy tahlil etiladi. Anne-Marie Morgan (2014), Arnold Hauser (2017), va C. S. Arnold (2021) kabi mualliflar sportda harakat madaniyati, sport san'ati, gimnastik estetikasi va raqs harakatlari orqali estetik tarbiyani shakllantirishni muhim deb hisoblaydi.

Bundan tashqari, sport pedagogikasi sohasida olib borilgan tadqiqotlar (Ergashev, 2019; Karimov, 2022) estetik tarbiyaning o'quvchilarda nafosatga, tartibga, harakat uyg'unligiga bo'lgan munosabatni rivojlantirishdagi rolini asoslab bergan.

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy tayyorligida sport estetikasi nafaqat harakat madaniyatini rivojlantiradi, balki ularning pedagogik faoliyatida estetik ta'sir kuchini oshiradi.

Sport estetikasi ta'lim jarayonida yangi va innovatsion yondashuvlarni shakllantiradi. Ushbu sohada olib borilgan tadqiqotlar va nazariy qarashlar, estetik qobiliyatlarni rivojlantirishning jismoniy tarbiya sohasiga qanday integratsiya qilinishi kerakligini o'rgatadi. Sport estetikasi, sportni nafaqat jismoniy mashqlarni bajarish sifatida, balki estetik jihatdan ham qabul qilishni ta'minlashga yordam beradi. O'qituvchilar sport estetikasi asosida o'quvchilarga estetik didni shakllantirish, sportni san'atcha bajarish, estetik ifodalash vositalarini qo'llash kabi ko'nikmalarni o'rgatishlari kerak.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Jismoniy tarbiya ta'limining asosiy vazifalaridan biri — o'quvchilarda jismoniy va estetik qarashlarni uyg'unlashtirishdir. Sport estetikasi orqali bo'lajak o'qituvchilar o'quvchilarga sportni faqatgina jismoniy rivojlanish vositasi sifatida ko'rsatmay, balki uning estetik qirralarini tushuntiradi. Estetik yondashuvlar, sportning go'zalligi, uning ichki ritmi va harakatlarni ifodalashning ahamiyati ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

1-jadval

"Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida sport estetikasi va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini rivojlantirish metodikalari" mavzusiga asoslangan tadqiqot metodologiyasini jadval shaklida ko'rinishi.

Tadqiqot Metodologiyasi	Tadqiqot Usuli	Tadqiqotning Maqsadi	Tajribaviy Natija
Adabiyotlarni tahlil qilish	Ilmiy adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish	Sport estetikasi va jismoniy tarbiya metodikalariga oid mavjud ilmiy manbalarni o'rganish, o'zaro bog'lanishlarni aniqlash	Sport estetikasi bo'yicha mavjud nazariyalar va metodikalar haqida umumiy tasavvur hosil qilish.
So'rovnoma o'tkazish	So'rovnoma, anketalar	Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari va amaliyotchi o'qituvchilarining sport estetikasi haqidagi bilimlarini aniqlash	O'qituvchilarning sport estetikasi haqidagi tasavvurlari, ta'lim jarayonidagi yondashuvlar haqida ma'lumot olish.
Intervyu	Yuzma-yuz intervyu	O'qituvchilar bilan suhbat orqali metodik yondashuvlar, darslarda sport estetikasi qo'llanilishi haqida fikrlarni to'plash	O'qituvchilarning sport estetikasi haqida fikr va amaliy tajribalari.

Eksperiment	Amaliy tajriba	Sport estetikasi metodikalarini darsda qo'llash orqali samaradorlikni o'lchash, o'quvchilarning estetik ko'nikmalarini rivojlantirish	Metodik yondashuvlar yordamida sport estetikasi qo'llanilishining o'quvchilarga ta'siri.
Monitoring	Ta'lim jarayonini kuzatish	Sport estetikasi metodikalarining ta'lim jarayonidagi qo'llanilishini kuzatish, ta'lim samaradorligini baholash	O'quvchilarda estetik qobiliyatlarning rivojlanishi va sportga bo'lgan qiziqishni oshirish.
Statistik tahlil	Ma'lumotlarni tahlil qilish	Tadqiqot natijalarini statistik usullarda tahlil qilish, olingan natijalarni umumlashtirish	Tadqiqot natijalarini tahlil qilish orqali metodik yondashuvlarning samaradorligini o'lchash.

Jismoniy tarbiya ta'limi mazmunida faqatgina jismoniy sifatlarni shakllantirish emas, balki estetik did, harakat go'zalligi, tashqi muvozanat va ichki uyg'unlikni rivojlantirish ham muhim o'rin tutadi. Olib borilgan nazariy tahlillar va tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'z faoliyatida sport estetikasi tamoyillarini o'zlashtirish orqali nafaqat samarali mashg'ulotlar tashkil etadilar, balki o'quvchilar ongida go'zallikka, uyg'unlikka intilishni ham shakllantira oladilar.

Tajriba davomida kuzatilgan holatlar shuni ko'rsatdiki, estetik tarkibiy qismlar bilan boyitilgan mashg'ulotlar:

talabalar tomonidan ko'proq ishtiyoq va zavq bilan bajariladi;

harakatlarda aniqlik, silliqlik va ritm sezilarli darajada ortadi;

o'z-o'zini ifodalash, ijodiy yondashuv va sahnadagi erkinlik kabi ko'nikmalar rivojlanadi.

Ayni vaqtda, sport estetikasi bo'yicha metodik yondashuvlar faqat sport raqslari yoki artistik gimnastika bilan cheklanmasligi kerak. Basketbol, voleybol, suzish, yengil atletika kabi turli sport turlarida ham harakat estetikasi, koordinatsiya, xatti-harakatlar uyg'unligi orqali estetik kompetensiyalarni shakllantirish mumkinligi kuzatildi.

Muhokama jarayonida shuningdek, ayrim kamchilik va muammolar ham aniqlandi:

talabalarda estetik bilimlarning yetarli emasligi;

ayrim o'qituvchilarda estetik harakatga metodik yondashuvning sustligi;

o'quv dasturlarida sport estetikasi maxsus modul sifatida kiritilmaganligi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Jismoniy tarbiya ta'lim dasturlariga sport estetikasi modulini kiritish;

O'qituvchilar uchun sport estetikasi bo'yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish;

Mashg'ulotlarda estetik tamoyillarga asoslangan pedagogik texnologiyalar (video tahlil, ko'rgazmali mashqlar, musiqa bilan harakat) dan keng foydalanish.

Shu asosda xulosa qilish mumkinki, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining estetik tayyorgarligi ularning kasbiy kompetensiyalarini boyitadi, o'quvchilarda esa go'zallikni his etish, jismoniy va ma'naviy uyg'unlikni anglashga xizmat qiladi. "Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida sport estetikasi va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini rivojlantirish metodikalari" mavzusi jismoniy tarbiya ta'limining yangi va innovatsion yondashuvlarini rivojlantirishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sport estetikasi o'qituvchilarning nafaqat jismoniy, balki estetik va hissiy rivojlanishini ham ta'minlashga imkon beradi. Sport estetikasi metodikalari orqali bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'quvchilarda

nafaqat jismoniy ko'nikmalarni, balki estetik va axloqiy qadriyatlarni ham rivojlantirishga erishadilar.

Sport estetikasi bo'yicha ilgari surilgan metodikalar va pedagogik yondashuvlar o'qituvchilarning ta'lim jarayonida sportni estetik jihatdan ham tushunishga yordam beradi. Ushbu bilimlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va o'quvchilarda sportga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

XULOSA

Tadqiqotning metodologiyasi va tajribalari, sport estetikasi metodikalarining ta'lim jarayonida qanday samarali qo'llanilishini, o'quvchilarning estetik ko'nikmalarini qanday rivojlantirish mumkinligini ko'rsatdi. Sport estetikasi metodikalarining qo'llanilishi o'quvchilarning jismoniy faolligini oshirishi, sportga bo'lgan ehtirosni kuchaytirishi va sportning estetik go'zalligini anglashlariga yordam beradi.

Shu bilan birga, bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini sport estetikasi metodikalariga oid bilimlar bilan ta'minlash, ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlarga o'rgatish va ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Natijada, sport estetikasi va uning ta'lim jarayonidagi o'rni bo'yicha yanada samarali pedagogik amaliyotlar yaratilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. Pishchikova, L.A. (2010). Jismoniy tarbiya va sportda estetik yondashuvlar. Moskva: Fizkultura i sport.
2. Kamilov, F. (2015). Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining pedagogik uslublari. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
3. Shomurodov, A. (2017). Jismoniy tarbiya metodikasi: Usullar va innovatsiyalar. Toshkent: O'zbekiston ta'lim nashriyoti.
4. Sidorov, A.V. (2009). Sport estetikasi va uning ta'limda qo'llanilishi. Moskva: Sport va madaniyat.
5. Temirov, B. (2018). Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining estetik kompetensiyasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi ta'lim va ilm-fan nashriyoti.
6. Yakovlev, V. (2012). Sport estetikasi: nazariy va amaliy jihatlar. Sankt-Peterburg: Sporti i obrazovanie.
7. Sharipov, U. (2016). Jismoniy tarbiya darslarida sport estetikasi: Usullar va yondashuvlar. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
8. Qodirov, R. (2014). O'qituvchilarda metodik kompetensiyalarni rivojlantirish. Toshkent: O'zbekiston pedagogikasi.

9. Davletova, Z. (2019). Jismoniy tarbiya ta'limida innovatsion metodikalar. Toshkent: Innovatsiya va ta'lim nashriyoti.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TABIIY FANLAR DARSLARINI O'QUVCHILARNING KUNDALIK HAYOTI BILAN BOG'LASH USULLARI

Kurbanova Dilfuza Obiddin qizi

Namangan davlat Pedagogika instituti magistranti

Najimov Akmaljon Usmonjonovich

Namangan davlat universiteti Anatomiya va fiziologiya kafedrasi mudiri, biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tell: 998-94-446-66-36 Email: 5.kurbanovadilfuza9796@mail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim bosqichida tabiiy fanlar darslarini o'quvchilarning kundalik hayoti bilan bog'lab o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari, didaktik yondashuvlari va amaliy usullari yoritiladi. Tadqiqotda o'quvchilarda hayotiy tajriba, kuzatish, eksperiment asosida bilimlarni shakllantirish muhimligi ta'kidlanadi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tabiiy fanlar, faol pozitsiya, suvning tabiatda aylanishi, o'simliklar, ekotizimlar.

МЕТОДЫ СВЯЗИ УРОКОВ ЕСТЕСТВОЗНАНИЯ С ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНЬЮ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Курбанова Дилфуза Обиддин кызы

Магистрант Наманганского государственного педагогического института

Нажимов Акмалжон Усмонжонович

Заведующий кафедрой Анатомии и физиологии

Наманганского государственного университета,

доктор философии биологических наук (PhD)

Тел.: 998-94-446-66-36 Email: 5.kurbanovadilfuza9796@mail.com

Аннотация: В данной статье рассматриваются научно-теоретические основы, дидактические подходы и практические методы связи уроков естествознания с повседневной жизнью учащихся на этапе начального образования. В исследовании подчеркивается важность формирования знаний у учащихся на основе жизненного опыта, наблюдения и экспериментирования. Также анализируются преимущества использования современных педагогических технологий

Ключевые слова: естественные науки, активная позиция, круговорот воды в природе, растения, экосистемы

METHODS OF CONNECTING NATURAL SCIENCE LESSONS WITH STUDENTS' DAILY LIFE IN PRIMARY EDUCATION

Kurbanova Dिल्фуза Obiddin qizi

Master's student of Namangan State Pedagogical Institute

Najimov Akmaljon Usmonjonovich

Head of Department of Anatomy and physiology, Namangan State University,

Doctor of philosophy in biological sciences (PhD)

Tel: 998-94-446-66-36 Email: 5.kurbanovadilfuza9796@mail.com

Annotation: *This article discusses the scientific and theoretical foundations, didactic approaches and practical methods of connecting natural science lessons with students' daily life at the primary education stage. The study emphasizes the importance of forming knowledge in students based on life experience, observation, and experimentation. The advantages of using modern pedagogical technologies are also analyzed*

Keywords: *natural sciences, active position, water cycle in nature, plants, ecosystems*

KIRISH

Boshlang'ich ta'lim davri — bolalarning tafakkuri, dunyoqarashi va ilmiy tafakkur asoslari shakllanadigan muhim bosqichdir. Ayniqsa, tabiiy fanlar darslarida hayotiylik, amaliyotga yaqinlik, kuzatish va tajriba orqali o'rganish o'quvchining ilg'or fikrlashini, faol pozitsiyasini, atrof-muhitga nisbatan ongli munosabatini shakllantirishda asosiy vositadir.

Kundalik hayot bilan bog'langan darslar bolada o'rgangan bilimlarini real voqelikda ko'rish, qo'llash, savollar berish va muammolarni yechish motivatsiyasini kuchaytiradi. Bu esa zamonaviy ta'limning asosiy talablari bilan uyg'unlashadi.

Tabiiy fanlar darslarining mazmuni va metodikasi ko'p hollarda nazariyaga suyanadi, biroq o'quvchilar bu bilimlarni real hayotga tatbiq eta olishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu holat o'quvchining o'quv motivatsiyasi, faol ishtiroki va bilimni ongli o'zlashtirishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, bilimlarning kundalik hayot bilan bog'lanishi o'quvchilarda tushunchalarni mustahkamlash, darsga bo'lgan qiziqishni oshirish, mustaqil fikrlashni shakllantirishda muhim omildir (Vygotsky, 1978; Dewey, 1938). Shu bois, boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlar darslarini hayot bilan bog'lash usullarini ishlab chiqish va metodik asoslarini chuqur tahlil qilish zaruratga aylandi.

Tadqiqotning maqsadi — boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlar darslarini o'quvchilarning kundalik hayoti bilan bog'lashning samarali metodlarini tahlil qilish va ularning ta'lim sifatiga ta'sirini ilmiy asoslash.

Tadqiqot vazifalari:

- Mavzuga oid ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish;
- Tabiiy fanlar darslarini hayotiylik bilan boyitish usullarini aniqlash;
- Eksperimental va amaliy misollar asosida ta'lim samaradorligini ko'rsatish;
- O'quvchilar faoliyatida o'zgarishlarni baholash va umumlashtirish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tabiiy fanlar darslarini hayot bilan bog'lash masalasi ko'plab pedagog olimlar tomonidan nazariy jihatdan asoslangan. J. Dyui (1938) ta'limni hayotdan ajralgan, nazariy asosdagi jarayon sifatida emas, balki "tajriba asosidagi faol izlanish" deb e'tirof etadi. Unga ko'ra, ta'lim kundalik hayotiy muammolarni hal etishga qaratilgan bo'lishi kerak.

L.S. Vygotskiy (1978) "Yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasida ta'kidlaganidek, bolaning real hayotda duch keladigan muammolarni hal qilish jarayonida olgan bilimlari, o'zlashtirilgan bilimlarga aylanish ehtimoli yuqoridir. Bu fikrni J. Piaget (1972) konstruktiv yondashuvi bilan to'ldirib, bolaning bilimi tajriba, o'z kuzatuvi va faol ishtiroki orqali shakllanishi zarurligini ta'kidlaydi. Yana bir muhim metodologik yondashuv — faoliyatga asoslangan ta'limdir. A.N. Leontyev (1975) va S.L. Rubinshteyn (1989) ta'limda o'quvchining sub'ekt sifatidagi ishtiroki bilimni ongli, izchil va barqaror o'zlashtirishga olib kelishini ta'kidlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Boshlang'ich sinflarda tabiatshunoslik mavzularining kiritilishi tanqidiy fikrlash, muammolarni yechish va kuzatish qobiliyatlarini rag'batlantirish orqali kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Yosh o'quvchilar tabiatan izlanuvchan bo'lib, tuzilgan tabiiy fanlar darslari ularga savollar berish, bashorat qilish va oddiy tajribalar o'tkazish imkoniyatini beradi. Bu mashg'ulotlar o'quvchilarning ilmiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi, muammolarga metodik yondashish va analitik fikrlash imkonini beradi.

Tabiatshunoslik bilan erta tanishish atrof-muhitni bilish va tabiatga nisbatan mas'uliyat hissini rivojlantiradi. Talabalarga ekotizimlar, biologik xilma-xillik va inson faoliyatining atrof-muhitga ta'sirini o'rgatish tabiatga hurmatni rivojlantirishi va ularni barqaror amaliyot bilan shug'ullanishga undashi mumkin. Tirik organizmlar va ularning yashash joylarining o'zaro bog'liqligini tushunish orqali o'quvchilar tabiatni muhofaza qilishning ahamiyatini bilib oladilar va sayyorani himoya qilishga proaktiv munosabatni rivojlantiradilar.

Eksperimental guruhda o'tkazilgan hayotiy mazmunli darslarda quyidagi mavzular tanlandi:

- “Suvning aylanishi tabiatda” — o'quvchilar maktabdagi suv iste'molini kuzatishdi va suvni tejash bo'yicha reja tuzishdi;
- “O'simliklar qanday o'sadi?” — har bir o'quvchi mosh yoki bug'doy urug'ini o'stirib, o'z natijalarini kundalikda qayd etdi;
- “Havo harorati o'zgarishi” — harorat o'lchagichdan foydalanib 5 kunlik ob-havo statistikasi to'plandi.

O'quvchilarning darsga qiziqishi, faol ishtiroki va bilimlarni eslab qolish ko'rsatkichlari quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

Ko'rsatkichlar	An'anaviy dars	Hayotiy bog'langan dars
Darsda faol qatnashgan o'quvchilar (%)	46%	83%
Mavzuni to'g'ri tushunganlar (%)	52%	88%
Mustaqil fikr bildirganlar (%)	31%	76%
Amaliy topshiriqni bajarganlar (%)	38%	91%

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, tabiiy fanlar darslarida hayotiy misollar, real vaziyatlar, oddiy tajribalar qo'llanilganda, o'quvchining bilimga bo'lgan qiziqishi oshadi, o'zlashtirish chuqurlashadi. Bu esa bilimlarning faqat eslab qolinishini emas, balki qo'llanilishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, fanlararo integratsiya (biologiya, texnologiya, matematika) asosida qurilgan darslar bolalarda kompleks tafakkurni

rivojlantiradi, bu esa XXI asrda zarur bo'lgan kompetensiyalarning asosi hisoblanadi.

XULOSA

Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlar darslarini o'quvchilarning kundalik hayoti bilan bog'lash ularning ilmiy tafakkurini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va kuzatish ko'nikmalarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, hayotiy misollarga boyitilgan darslar:

- O'quvchining bilimga nisbatan ijobiy munosabatini kuchaytiradi;
- Amaliy faoliyat orqali bilimni mustahkamlaydi;
- Fanlararo aloqalarni chuqurlashtiradi;
- Ekologik madaniyat, mas'uliyatli munosabatni shakllantiradi.

Shunday ekan, pedagoglar darsni tayyorlashda o'quvchining shaxsiy tajribasini, hayotiy ehtiyojlarini, yashayotgan muhitini inobatga olgan holda integratsiyalashgan, faoliyatga yo'naltirilgan metodlardan keng foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. New York: Collier Books.
2. Dilfuza, K., & Akmaljon, N. (2025). Tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 43(2), 126-129.
3. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Piaget, J. (1972). *Psychology and Pedagogy*. Viking Press.
5. Leontyev, A.N. (1975). *Activity, Consciousness, and Personality*. Moscow: Nauka.
6. Rubinstein, S.L. (1989). *Osnovy obshchey psikhologii*. Moscow.
7. Xasanboyeva, N. va boshqalar. (2020). *Boshlang'ich ta'lim metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi.
8. Yo'ldoshev, U. (2022). "Faol metodlar orqali tabiiy fanlarni o'rgatish samaradorligi". *Ta'lim va amaliyot jurnali*, №3.
9. Najimov A., Mavlonov O., Karimov V. «Umumiy o'rta ta'lim maktablarida biologiya (odam va uning salomatligi) fanini o'qitishni mustaqil bilim olish va o'zini-o'zi baholash pedagogik texnologiyalari asosida tashkil etish». // "Umumiy o'rta, professional va oliy ta'limda tabiiy fanlarni o'qitish muammolari" (18-noyabr 2024-yil, Namangan) –B. 375-378.
10. Нажимов А.У., Каримов В.А. «Изучение и оценка физического развития спортсменов» // НамДУ илмий ахборотномаси 2024 йил 2- сон- Б. 118-123.

MUSIQA YO'NALISHI TALABALARIGA TORLI-KAMONLI CHOLG'U IJROCHILIGINI O'RGATISHDAGI ZAMONAVIY METODLAR

Mirsadullayev Mirlaziz Mirmuslimovich

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Mirsadullayev85@gmail.com

+99899 0774922

Nordik universiteti professori Q.Panjiyev taqrizi asosida

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqa ta'limi yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni torli-kamonli cholg'ularda ijro etish malakasini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik metodlar samaradorligi chuqur tahlil qilinadi. Interaktiv yondashuv, differensial o'qitish, ijodiy topshiriqlar asosida ta'lim berish hamda raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashgan metodlarning nazariy va amaliy asoslari yoritiladi. Eksperimental tadqiqotlar orqali zamonaviy yondashuvlarning ijrochilik ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'рни isbotlangan.

Kalit so'zlar: torli-kamonli cholg'ular, musiqa ta'limi, zamonaviy metodlar, ijrochilik, interaktiv yondashuv, raqamli texnologiyalar.

MODERN METHODS OF TEACHING STRING INSTRUMENT PLAYING TO MUSIC STUDENTS

Annotation: This article provides an in-depth analysis of the effectiveness of modern pedagogical methods in developing performance skills on string-bow instruments among music education students. It highlights the theoretical and practical foundations of interactive teaching, differentiated instruction, creative assignments, and integration with digital tools. Experimental results support the positive impact of these approaches on improving instrumental proficiency.

Keywords: string-bow instruments, music education, modern methods, performance, interactive approach, digital technologies.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИГРЕ НА СТРУННЫХ ИНСТРУМЕНТАХ СТУДЕНТОВ МУЗЫКАЛЬНЫХ ВУЗОВ

Аннотация: В статье представляется всесторонний анализ эффективности современных педагогических методов развития навыков исполнения на струнно-смычковых инструментах у студентов музыкального образования. Рассматриваются теоретические и практические основы интерактивного обучения, дифференцированного подхода, творческих заданий и интеграции с цифровыми технологиями. Экспериментальные данные подтверждают положительное влияние данных подходов на формирование исполнительских навыков.

Ключевые слова: струнно-смычковые инструменты, музыкальное образование, современные методы, исполнительство, интерактивный подход, цифровые технологии.

KIRISH

Torli-kamonli cholgʻu ijrochiligi Oʻzbekistonda musiqa taʼlimining ajralmas qismi boʻlib, bu soha yosh avlodni estetik tarbiyalashda, ularning madaniy merosga boʻlgan munosabatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Anʼanaviy oʻqitish usullari, xususan repetitsiyaga asoslangan yondashuvlar, uzoq yillar davomida pedagogik amaliyotda asosiy oʻrin egallab kelgan. Biroq, hozirgi globallashuv davrida talabalarning qiziqishlari, ehtiyojlari va texnologiyaviy muhitdagi oʻzgarishlar yangi yondashuvlarni talab qilmoqda.

Bugungi kunda zamonaviy pedagogika talabalarning ijodkorlik salohiyatini ochish, texnik va badiiy mahoratini yuksaltirish hamda mustaqil oʻrganish kompetensiyalarini shakllantirishga yoʻnaltirilgan. Ayniqsa, torli-kamonli cholgʻularni oʻqitishda individual yondashuv, texnologik integratsiya, ijodiy topshiriqlar va interaktiv metodlar katta ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur maqola ana shu metodlarning samaradorligi va ularni amaliyotda qoʻllashning afzalliklarini chuqur tahlil qilishga bagʻishlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Torli-kamonli cholgʻu ijrochiligini oʻrgatish jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlarni asoslashda yetakchi xorijiy musiqa pedagoglarining ilmiy qarashlari muhim oʻrin egallaydi.

L. Greening Music, Informal Learning and the School asarida norasmiy musiqiy taʼlimning maktabdagi oʻqitish jarayoniga integratsiyasi oʻrganiladi. Muallif norasmiy oʻrganish shakllarining, jumladan, oʻquvchilarning mustaqil ijodiy faoliyatlari va guruhli ishlash orqali musiqiy tajriba orttirishining samaradorligini taʼkidlaydi. Bu yondashuv torli cholgʻularni interaktiv metodlar bilan oʻrgatishda muhim asos boʻlib xizmat qiladi. [1]

S. Hallam The Power of Music nomli maqolasida musiqa intellektual, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishdagi taʼsirini chuqur tahlil qiladi. Uning fikricha, musiqiy faoliyat, ayniqsa, ijro amaliyoti, bolalar va yoshlar tafakkuri, emotsional

yetukligi hamda ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda beqiyos rol o'ynaydi. Ushbu nuqtayi nazar torli cholg'u ijrochiligini kompleks tarbiya vositasi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. [3]

K. Swanwickning Teaching Music Musically asari musiqani musiqiy kontekstda – ya'ni ijro, tinglash va yaratish orqali o'rgatish zarurligini asoslaydi. U nazariy va amaliy komponentlarning uyg'unligini ta'limning muvaffaqiyat omili sifatida ko'rsatadi. Bu yondashuv torli cholg'ularni o'rgatishda amaliy mashg'ulotlarning ustuvorligini isbotlaydi. [6]

E. Gordonning Learning Sequences in Music asarida audiatsiya – ichki eshituv orqali musiqiy tafakkurni rivojlantirish konsepsiyasi ilgari suriladi. Gordonning yondashuvi nafaqat texnik ijroga, balki musiqani anglash, eshitish va tahlil qilish salohiyatini oshirishga qaratilgan bo'lib, torli cholg'ularda ongli ijro tushunchasini mustahkamlaydi. [2]

Z. Kodályning The Selected Writings of Zoltán Kodály to'plamida xalq musiqasi asosida ta'lim berish, milliy musiqiy qadriyatlarni o'quv dasturlariga singdirish g'oyasi ilgari suriladi. Uning fikricha, musiqiy tarbiya emotsional va axloqiy yetuklikni shakllantirish vositasi bo'lishi kerak. Torli cholg'u ijrochiligi bu yondashuvda xalq kuylarini ijro qilish orqali milliy ongini oshirish vazifasini bajaradi. [5]

D. B. Kabalevskiyning Muzyka i Vospitaniye asarida musiqa ta'limi orqali inson shaxsiyatini kamol toptirish masalasi ko'tarilgan. Muallif torli cholg'ularda ijro etish faoliyatini nafaqat texnik, balki axloqiy-estetik tarbiya vositasi sifatida ham ko'radi. Bu g'oya zamonaviy o'qitish metodlarining ma'naviy mazmuni borligini asoslaydi. [4]

Ushbu adabiyotlarning har biri torli-kamonli cholg'ularni o'rgatishda zamonaviy metodlarning ilmiy-metodik asoslarini yoritadi hamda maqolada keltirilgan metodik yondashuvlarning nazariy poydevorini mustahkamlaydi.

METODLAR

Tadqiqot 2024–2025 o'quv yilida Namangan davlat universiteti hamda Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti musiqa ta'limi yo'nalishida tahsil olayotgan 90 nafar talaba ishtirokida olib borildi. Talabalar

tasodifiy tanlov asosida 45 nafardan iborat eksperimental va nazorat guruhlariga bo'lini.

Eksperimental guruh – zamonaviy metodlar asosida o'qitilgan:

Differensial yondashuv: Talabalarning bilim va ko'nikmalariga moslashtirilgan topshiriqlar;

Interaktiv usullar: Juftlikda mashg'ulotlar, musiqiy muhokamalar, guruhiy tahlil;

Texnologik integratsiya: Onlayn platformalar, video darsliklar, raqamli metronom va notani tahlil dasturlari;

Ijodiy topshiriqlar: Improvizatsiyalar, kompozitsiya, xalq kuylarini qayta ishlash.

Nazorat guruhi – an'anaviy metodlar asosida (o'qituvchi markazli) o'qitildi.

Baholash mezonlari:

Texnik ijro darajasi

Badiiy ifoda

Mustaqil tayyorgarlik sifati

Darsda ishtirok faolligi

Tadqiqot davomida oldi-olindi baholash indikatorlari asosida natijalar statistik jihatdan solishtirildi.

NATIJALAR

Eksperimental guruhda kuzatilgan asosiy natijalar quyidagicha:

- Texnik ijro o'sishi: Talabalarda texnik ko'nikmalarning o'rtacha 17% ga oshganligi qayd etildi.
- Faollik: Darsda qatnashish va savol-javoblarda ishtirok 2,3 barobarga oshdi.
- Ijodkorlik: Ijodiy topshiriqlarda eksperimental guruh talabalari nazorat guruhiga nisbatan 24% yuqori baho oldi.
- Yakuniy baholash: Eksperimental guruhda o'rtacha baho 89 ball, nazorat guruhida esa 77 ballni tashkil etdi.
- Bu natijalar zamonaviy yondashuvlarning o'quvchilarning ijodiy va ijrochilik salohiyatini oshirishga ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Olingan natijalar musiqiy ta'limda innovatsion metodlarning ahamiyatini tasdiqlaydi. Interaktiv darslar talabalarning muloqot, tahlil va refleksiya ko'nikmalarini kuchaytirgan. Ijodiy topshiriqlar esa ularda musiqiy tafakkur va ifoda vositalarini shakllantirishga xizmat qilgan.

Hallam musiqa o'qitish jarayonida ijodiy yondashuvlarning ijtimoiy va intellektual rivojga ta'sirini asoslagan. esa nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlab, musiqiy ta'limda "musiqiy o'rgatish" prinsipiga urg'u beradi. [3]

O'zbekistonda musiqa darslarini milliy madaniyat bilan integratsiya qilish orqali talabalar shaxsiy dunyoqarashini boyitish imkonini ko'rsatadi. Bu yondashuv ayniqsa torli cholg'u asboblariida ijro etishni o'rgatishda o'z aksini topadi.

XULOSA

Torli-kamonli cholg'ularni o'rgatishda zamonaviy metodlardan foydalanish musiqiy ta'lim sifatini oshiradi. Talabalarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va texnik ijrosi yuqori darajada shakllanadi. Ushbu tadqiqot natijalari zamonaviy metodlarning amaliy samaradorligini isbotlab, ularni musiqa ta'limi tizimiga keng joriy etish lozimligini ko'rsatadi.

Taklif: Pedagogik amaliyotga zamonaviy metodlarni integratsiyalash, elektron resurslardan muntazam foydalanish, shuningdek, milliy musiqa merosini interaktiv metodlar orqali o'rgatish bo'yicha metodik qo'llanmalar ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Green, L. *Music, Informal Learning and the School: A New Classroom Pedagogy*. Ashgate. 2008. P. 106.
2. Gordon, E. *Learning Sequences in Music: A Contemporary Music Learning Theory*. GIA Publications. 2007. P. 98.
3. Hallam, S. "The Power of Music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people". *International Journal of Music Education*, 28(3), 2010. P. 269–289.
4. Kabalevsky, D. B. *Muzyka i Vospitaniye: Stat'i i Rechi*. Moskva: Prosveshcheniye. 1981. P. 121
5. Kodály, Z. *The Selected Writings of Zoltán Kodály*. London: Boosey & Hawkes. 1954.
6. Swanwick, K. *Teaching Music Musically*. Routledge. 1999. P. 43-44.

RAQAMLI PEDAGOGIKANING ZAMONAVIY TA'LIMGA TA'SIRI: MUAMMO VA IMKONIYATLAR

Sodiqova Nozanin Nodirjonovna
Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli pedagogikaning zamonaviy ta'lim tizimiga ta'siri, yuzaga kelayotgan muammolar va mavjud imkoniyatlar tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasi o'quv samaradorligini oshirish, ta'limga kirish imkoniyatlarini kengaytirish va innovatsion yondoshuvlarni joriy etish kabi ijobiy tomonlari bilan birga, texnik va metodologik qiyinchiliklar, o'qituvchi va talabalar malakasining yetishmasligi kabi muammolar ham mavjudligi ko'rsatib o'tiladi. Maqola zamonaviy ta'lim muhitida raqamli pedagogikaning o'рни va istiqbollari tahlil qilib, ta'lim jarayonini takomillashtirish uchun tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: raqamli pedagogika, zamonaviy ta'lim, ta'lim texnologiyalari, muammolar, imkoniyatlar, ta'lim samaradorligi, innovatsiyalar.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ПЕДАГОГИКИ НА СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

Аннотация: В данной статье анализируется влияние цифровой педагогики на современную систему образования, возникающие проблемы и существующие возможности. Интеграция цифровых технологий в образовательный процесс наряду с такими положительными сторонами, как повышение эффективности обучения, расширение доступа к образованию и внедрение инновационных подходов, также показывает наличие таких проблем, как технические и методические сложности, недостаточная квалификация преподавателей и студентов. В статье анализируется роль и перспективы цифровой педагогики в современной образовательной среде и даются рекомендации по совершенствованию образовательного процесса.

Ключевые слова: цифровая педагогика, современное образование, образовательные технологии, проблемы, возможности, эффективность образования, инновации.

THE IMPACT OF DIGITAL PEDAGOGY ON MODERN EDUCATION: PROBLEMS AND OPPORTUNITIES

Annotation: This article analyzes the impact of digital pedagogy on the modern education system, emerging problems and existing opportunities. The integration of digital technologies into the educational process, along with its positive aspects such as increasing learning efficiency, expanding access to education and introducing innovative approaches, also shows the existence of problems such as technical and methodological difficulties, and insufficient qualifications of teachers and students. The article analyzes the role and prospects

of digital pedagogy in the modern educational environment and makes recommendations for improving the educational process.

Keywords: digital pedagogy, modern education, educational technologies, problems, opportunities, educational efficiency, innovations.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayoni raqamli texnologiyalar asosida tubdan o'zgarib bormoqda. Raqamli pedagogika — ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi interaktiv aloqani ta'minlash, ta'lim mazmunini boyitish va individual yondoshuvlarni tatbiq etish imkonini beruvchi yangi yondoshuvdir. Bugungi kunda global miqyosda raqamli pedagogikaning ta'lim tizimiga integratsiyasi ta'lim sifatini oshirish, o'qitish samaradorligini yaxshilash hamda ta'limga kirish imkoniyatlarini kengaytirish nuqtai nazaridan katta ahamiyat kasb etmoqda.

Shu bilan birga, raqamli pedagogikaning zamonaviy ta'limga tatbiqi jarayonida texnik, metodologik va ijtimoiy muammolar yuzaga kelmoqda. O'qituvchilarning texnologik savodxonligi, ta'lim infratuzilmasining yetishmovchiligi, raqamli resurslarning sifat va mazmuni kabi omillar ta'lim jarayonining samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun, raqamli pedagogikaning ta'lim tizimiga ta'sirini o'rganish, uning muammolari va imkoniyatlarini aniqlash ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Ushbu maqolada raqamli pedagogikaning zamonaviy ta'limga ta'siri, yuzaga kelayotgan asosiy muammolar hamda ta'lim jarayonini rivojlantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Bu orqali ta'lim sohasida raqamli texnologiyalarni samarali qo'llashga oid tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli pedagogika mavzusi so'nggi yillarda ilmiy tadqiqotlarda keng o'rganilmoqda. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyasi ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishda muhim vosita sifatida e'tirof etilgan. Shuningdek, ta'limda raqamli pedagogikaning ijtimoiy va metodologik jihatlari haqida tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, Mishra va Koehler (2006) raqamli pedagogikaning uchta asosiy

komponentini - pedagogika, texnologiya va mazmunni birlashtirish zarurligini ta'kidlaydilar.

O'zbekiston sharoitida raqamli pedagogika rivojlanishi va uning ta'lim jarayoniga tatbiqi haqida so'nggi yillarda bir qator ilmiy maqolalar va tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, texnik va malaka muammolari, shuningdek ta'lim infratuzilmasining yetishmovchiligi kabi masalalar ham ko'p uchraydi. Shu bilan birga, raqamli pedagogika ta'lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qilishda yangi imkoniyatlar yaratadi, bu esa o'quvchilarning bilim olish motivatsiyasini oshiradi.

Ushbu tadqiqotda sifatli va miqdoriy tadqiqot usullari uyg'unlashgan. Maqola uchun avvalo mavjud ilmiy adabiyotlar, ilmiy maqolalar va amaliy tadqiqotlar tahlil qilindi. Bu orqali raqamli pedagogikaning ta'lim jarayoniga ta'siri va yuzaga kelayotgan muammolar aniqlangan.

Shuningdek, ta'lim muassasalarida o'qituvchilar va talabalar o'rtasida so'rovnomalar o'tkazilib, raqamli pedagogikadan foydalanish tajribasi va unga bo'lgan munosabat o'rganildi. Olingan ma'lumotlar statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari asosida raqamli pedagogikaning imkoniyatlari va muammolari aniqlanib, zamonaviy ta'lim jarayonida samarali foydalanish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari raqamli pedagogikaning zamonaviy ta'lim jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Raqamli texnologiyalar ta'limni interaktiv, qiziqarli va individuallashtirilgan qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, o'qituvchilar va talabalar tomonidan raqamli pedagogikadan foydalanish tajribasi ijobiy o'zgarishlarga olib kelayotganini ko'rsatadi. Bu esa ta'lim sifatini oshirish va ta'limga kirish imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi.

Biroq, tadqiqot davomida aniqlangan muammolar ham jiddiy e'tiborga loyiqdir. Texnik infratuzilmaning yetishmasligi, o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarni samarali qo'llashdagi malaka yetishmovchiligi, shuningdek, raqamli resurslarning sifat va mavjudligi ta'lim jarayonining samaradorligini cheklashga olib kelmoqda. Bu omillar raqamli pedagogikaning to'liq imkoniyatlaridan foydalanishga to'sqinlik qilmoqda.

Shuningdek, raqamli pedagogikaning rivojlanishi natijasida yuzaga kelayotgan muammolar sifatida o'quvchilar orasida texnologiyaga bog'liqlik va diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklar ham qayd etildi. Bu esa o'quv jarayonida yangi metodik yondoshuvlarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Shu nuqtai nazardan, raqamli pedagogikaning samarali tatbiqi uchun ta'lim muassasalarida texnologik infratuzilmani yaxshilash, o'qituvchilarni malaka oshirish kurslari bilan ta'minlash, sifatli raqamli ta'lim resurslarini yaratish va joriy etish zarur. Bundan tashqari, o'quvchilarning texnologiyaga salbiy ta'sirini kamaytirish uchun psixologik va metodologik qo'llab-quvvatlash choralari ham ko'rilishi lozim.

Umuman olganda, raqamli pedagogika zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirishda katta imkoniyatlarga ega bo'lsa-da, uning samarali amalga oshirilishi uchun yuzaga kelayotgan muammolarni hal qilish muhimdir. Bu yo'lda amaliy va nazariy tadqiqotlarni davom ettirish zarur.

NATIJALAR

Raqamli pedagogikaning ijobiy ta'siri aniqlangan: O'quv jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlashi va ta'limga bo'lgan qiziqishi ortgani kuzatildi. Interaktiv metodlar yordamida darslarning samaradorligi oshgan. O'qituvchilarning raqamli texnologiyalar bo'yicha malaka darajasi turlicha: Tadqiqot ishtirokchilari orasida raqamli platformalar va ilovalardan faol foydalanuvchi o'qituvchilar soni ortib bormoqda, biroq ayrim o'qituvchilar raqamli vositalardan foydalanishda metodik tayyorgarlik yetishmasligidan aziyat chekmoqda. Texnik infratuzilma muammolari mavjud: Ayrim ta'lim muassasalarida internet tezligi pastligi, kompyuter va planshetlarning yetishmasligi, zamonaviy dasturlar va platformalarning yo'qligi raqamli pedagogikani to'liq joriy etishga to'sqinlik qilmoqda. Raqamli ta'lim vositalari individual yondashuvga imkon beradi: Elektron platformalar, masofaviy ta'lim tizimlari va onlayn testlar orqali o'quvchilar individual tezlikda o'zlashtirish imkoniga ega bo'lmoqda. Talabalarda texnologiyaga ortiqcha bog'liqlik xavfi mavjud: Raqamli vositalardan uzoq muddat foydalanish ularning diqqatini jamlash qobiliyatiga va ijtimoiy faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi aniqlangan.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli pedagogika zamonaviy ta'lim tizimida sifat va samaradorlikni oshirishda muhim omil hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayoniga keng joriy etilishi o'quvchilarning bilim olishdagi faolligini oshiradi, o'qitishning moslashuvchanligi va individual yondoshuvni ta'minlaydi. Shuningdek, raqamli vositalar orqali masofaviy ta'lim, o'z-o'zini o'qitish va interaktiv o'quv muhiti yaratish imkoniyati sezilarli darajada ortmoqda.

Biroq, raqamli pedagogikani samarali amalga oshirish uchun bir qator muammolar hal etilishi zarur. Jumladan, texnik infratuzilmaning rivojlanmaganligi, o'qituvchilarning raqamli savodxonligi darajasining pastligi, raqamli kontentning sifati va muvofiqligi bo'yicha muammolar mavjud. Ta'lim tizimining to'laqonli raqamlashtirilishi uchun metodik qo'llanmalar, amaliy tavsiyalar va tizimli yondoshuvlar ishlab chiqilishi muhim.

Shu bois, raqamli pedagogikani rivojlantirish bo'yicha quyidagi yo'nalishlar tavsiya etiladi:

- O'qituvchilar uchun raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan doimiy o'quv kurslarini tashkil etish;
- Ta'lim muassasalarida texnik bazani mustahkamlash va raqamli vositalarning mavjudligini ta'minlash;
- O'quvchilarda raqamli madaniyat va texnologiyadan ongli foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish;
- Mahalliy sharoitga mos, milliy qadriyatlarni inobatga olgan raqamli ta'lim resurslarini ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, raqamli pedagogika – zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda. Uning salohiyatidan to'liq foydalanish esa ta'lim sifati va raqobatbardosh inson kapitalini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Selwyn, N. Education and Technology: Key Issues and Debates. – London: Bloomsbury Publishing, 2016. – 272 b.
2. Bates, A. W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. – Vancouver: Tony Bates Associates Ltd., 2019. – 526 b.

3. Mishra, P., Koehler, M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108(6). – P. 1017–1054.
4. Islomova, D. Raqamli ta'lim: imkoniyatlar va muammolar // "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" ilmiy jurnali. – 2020. – №4. – B. 45–50.
5. Karimov, S. Raqamli pedagogika va zamonaviy o'qituvchining roli // "Ilm-fan va taraqqiyot" ilmiy-amaliy jurnali. – 2022. – №1. – B. 32–37.
6. Qodirov, A. O'zbekistonda raqamli ta'limni rivojlantirish strategiyalari // "Pedagogik mahorat" jurnali. – 2021. – №2. – B. 17–21.
7. UNESCO. Digital Learning and the Future of Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. [Elektron resurs] – URL: <https://unesdoc.unesco.org> (murojaat qilingan sana: 12.05.2025).
8. OECD. The Impact of Digital Technology on Education: A Review of Evidence. – OECD Publishing, 2020. – 65 b.

YUNON-RUM KURASHI BILAN SHUG'ULLANUVCHI YOSH SPORTCHILARNING O'QUV-MASHG'ULOT JARAYONIDA YAKKAKURASH ELEMENTLARI BO'LGAN HARAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISH

Zufarov Temur Umarovich

Chirchiq davlat pedagogika universitetining katta o'qituvchisi.

E-mail: tima.8815@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada eksperimental ma'lumotlar, nazariy umumlashtirishlar hamda metodologik asoslar negizida o'quv jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish konsepsiyasining maqsadga muvofiqligi asoslab berilgan. Aniqlangan mezonlar va jihatlar asosida yunon-rum kurashi bilan shug'ullanuvchi yosh sportchilarning o'quv-mashg'ulot jarayoniga harakatli o'yinlarni joriy etish, ularning fundamental tayyorgarlik darajasi hamda ta'lim-tarbiya jarayoni sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: yunon-rum kurashi, yosh sportchilar, o'quv-mashg'ulot jarayoni, harakatli o'yinlar, yakkakurash elementlari, jismoniy tayyorgarlik, sport o'yinlari, ta'lim va tarbiya.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДВИЖУЩИХСЯ ИГР С ЭЛЕМЕНТАМИ МАЛКАКУ В ТРЕНИРОВОЧНОМ ПРОЦЕССЕ ЮНЫХ СПОРТСМЕНОВ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ГРЕКО-РИМСКОЙ БОРЬБОЙ

Аннотация. В работе показана и обоснована целесообразность использования концепции обучения в виде подвижных игр на основе экспериментальных данных, теоретических обобщений и методологических положений. Реализация подвижных игр в процессе учебно-тренировочного процесса юных борцов греко-римского стиля по выявленным критериям и аспектам обеспечит повышение уровня фундаментальной подготовки и качества процесса обучения и воспитания.

Ключевые слова: греко-римская борьба, юные спортсмены, учебно-тренировочный процесс, подвижные игры, элементы единоборств, физическая подготовка, спортивные игры, обучение и воспитание.

USE OF ACTION GAMES WITH ELEMENTS OF MALKAKU IN THE TRAINING PROCESS OF YOUNG ATHLETES ENGAGED IN GRECO- ROMAN WRESTLING

Annotation. This article, based on experimental data, theoretical generalizations and methodological foundations, justifies the feasibility of the concept of using action games in the training process. Based on the identified criteria and aspects, the introduction of action games

into the training process of young athletes engaged in Greco-Roman wrestling serves to improve their level of fundamental preparation and the quality of the educational process.

Keywords: *Greco-Roman wrestling, young athletes, training process, action games, elements of martial arts, physical training, sports games, education and upbringing.*

KIRISH

Bolalik davrida jismoniy tarbiya hayotda zarur bo'lgan harakat ko'nikma va malakalarini egallash hamda ularni turli harakat faoliyati sharoitlarida qo'llay olish asoslarini o'rganishda katta ahamiyatga ega. Aniqlanishicha, aynan shu yosh davrida harakatli harakatlarni o'rganishga bo'lgan qobiliyat yangi harakat ko'nikmalarini tez va to'liq egallash, shuningdek, mukammal bo'lmagan harakatlarni takomillashtirish uchun qulay bosqichdir. Bu davrda barcha harakat sifatlarining har tomonlama rivojlanishi uchun ham qulay sharoitlar yuzaga keladi.

Bolalik davrida orttirilgan boy harakat ko'nikmalari va malakalari, shuningdek, jismoniy, intellektual, iroda va boshqa sifatlar keyinchalik yunon-rum kurashining usullarini tez va mukammal egallash, shuningdek, boshqa maxsus harakat harakatlarini o'zlashtirish hamda yetuk yoshda jismoniy mukammallikka erishish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Bolalarning jismoniy rivojlanishi va tarbiyasida o'yning ulkan ahamiyati o'yinga tegishli. Jismoniy rivojlanish va tarbiyada o'yin – bolalar faoliyatining eng muhim turlaridan biri hisoblanadi. U bolaning shaxsini tarbiyalash, ma'naviy-irodaviy sifatlarini shakllantirish, shuningdek, jismoniy sifatlarni rivojlantirish va harakatlarni shakllantirish uchun samarali vosita hisoblanadi. O'yin qoidalarining takrorlanishi muayyan harakatlarni rivojlantirish uchun yaxshi mashg'ulot bazasini yaratadi. Harakatli o'yinlar aniq fikrlash, tasavvur qilish, xotira va boshqa murakkab aqliy jarayonlarni shakllanishiga ko'maklashadi. Harakatli o'yinlar uyg'onishga emotsional rang berish bilan birga organizmni mustahkamlashga, chidamlilikni oshirishga, harakatlarni takomillashtirishga, ma'naviy sifatlar, iroda xususiyatlari hamda tashkilotchilikni tarbiyalashga xizmat qiladi [1, 2].

Harakatli o'yinlar shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi. Ushbu o'yinlar bilish va hissiy jarayonlarning birligini, tashqi va ichki harakatlarning uyg'unligini, shuningdek bolalarning jamoaviy va individual

faolligini ta'minlaydi. O'yinlarni tashkil etishda mazkur shartlarning to'liq amalga oshirilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir o'yin yosh polvonga yangi hissiyotlar, amaliy ko'nikmalar olib kelishi, muloqot tajribasini kengaytirishi, jamoaviy hamda individual harakat faolligini rivojlantirishi lozim [3, 4].

Yosh kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi hamda jismoniy rivojlanish dinamikasini o'rganish muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayon jismoniy tarbiyani boshqarishda samarali faktik asosni shakllantiradi. Mazkur asos o'quv jarayonining mazmunini o'zgartirish orqali uni yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Hozirgi kungacha dars jarayonida harakatli o'yinlar vositasida yunon-rum kurashi bilan shug'ullanuvchi yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan usullar yetarlicha ishlab chiqilmagan. Garchi so'nggi yillarda bu yo'nalishda ayrim ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsa-da, mavjud tajriba hali to'laqonli emas. Shu bois, mazkur muammoning ilmiy asosda hal etilishi yosh kurashchilarning o'quv-mashg'ulot jarayonini takomillashtirishda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi – yunon-rum kurashi bilan shug'ullanuvchi yosh sportchilarning o'quv-mashg'ulot jarayonida maxsus harakatli o'yinlardan foydalanish samaradorligini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

1. Yunon-rum kurashi bilan shug'ullanuvchi yosh sportchilarning o'quv-mashg'ulot jarayonida harakatli o'yinlar va yakkakurash elementlariga ega maxsus harakatli o'yinlardan foydalanishning xususiyatlari va zaruratini aniqlash.
2. Yunon-rum kurashi usullarini shakllantirish jarayonida yosh sportchilarning o'quv-mashg'ulot jarayonida yakkakurash elementlariga ega maxsus harakatli o'yinlarni qo'llash metodikasini ishlab chiqish.

Harakatli o'yinlarni o'tkazish metodikasi

Har qanday o'yin, hatto harakatli o'yin bo'lsa ham, o'z tarkibida majburiy raqobat (musobaqaviy) elementini mujassam etadi. Shu bois, insonning bunday o'yinlardagi harakat faoliyati ko'plab belgilari bo'yicha sport faoliyatiga, xususan, ommaviy sport darajasiga yaqinlashadi. Yosh kurashchilarning o'quv - mashg'ulot

jarayoniga ixtisoslashtirilgan ochiq o'yinlarni kiritish tasdiqlangan dastur doirasida amalga oshirildi.

O'yin uch bosqichda o'tkazildi: o'yinga tayyorgarlik, o'yinning o'zi, o'yinni muhokama qilish va g'oliblarni mukofotlash.

O'yinga tayyorgarlik bosqichi yosh kurashchilarda o'yinda to'liq ishtirok etish uchun zarur bo'lgan motor harakatlarni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, bunda yunon-rim kurashining zarur motor harakatlarini rivojlantiruvchi tayyorgarlik mashqlari bajariladi. O'yin jarayoni va o'yinchilarning xatti-harakatlari diqqat bilan kuzatiladi. O'yinni o'zlashtirish va o'yin davomida bolalarning xatti-harakatlari ko'p jihatdan to'g'ri boshqarishga bog'liqdir.

O'yinni tashkil etilgan va o'z vaqtida boshlash zarur. O'yin signal bo'yicha boshlanadi. Bolalarga o'yinning qoidalariga ongli ravishda rioya qilish o'rgatiladi. O'yin jarayonida ishtirokchilarning ijodiy tashabbuslarini rivojlantirishga ko'maklashish kerak. Rahbar bolalarni o'yinga qiziqtirishi va ularni o'yin jarayoniga jalb qilishi lozim. Ongli intizom, qoidalar va o'yinchilarga yuklatilgan vazifalarni halol bajarishga erishish zarur. O'yin davomida ishtirokchilarning kayfiyatlari hisobga olinadi. Rahbar o'yindagi eng xavfli vaziyatlarni nazorat qiladi. Biz foydalanadigan o'yinlarni quyidagi sxema bo'yicha tushuntirardik:

- 1) o'yin nomi (o'yin qanday maqsadda o'tkazilayotgani qisqacha ta'riflanadi);
- 2) O'yinchilarning rollari va maydondagi joylashuvi;
- 3) O'ynash tartibi;
- 4) O'yinning maqsadi (kim g'olib deb e'tirof etilishi);
- 5) O'yin qoidalari.

O'yinni tushuntirish o'yinchilarning savollariga javob berish bilan yakunlanadi.

Har bir o'yin adolatli va betaraf hakamlikni talab qiladi. Hakam o'yinchilarning barchasini ko'rishi va ularga xalaqit bermasligi uchun qulay joy topishi lozim. Дозировка в процессе игры. Harakatli o'yinlarda har bir ishtirokchining imkoniyatlarini va uning ayni vaqtdagi jismoniy holatini hisobga olish qiyin. Optimal yuklamalarni ta'minlash zarur. Kuchli yuklamalar dam olish bilan almashib turishi lozim.

O'yinni boshqarish turli usullar bilan amalga oshirilishi mumkin:

- a) o'yin davomiyligini qisqartirish yoki uzaytirish;
- b) tanaffuslar kiritish;
- v) o'yinni murakkablashtirish yoki yengillashtirish;
- g) o'yinchilar sonini o'zgartirish;
- d) maydon hajmini o'zgartirish;
- e) qoidalarini o'zgartirish va o'yinchilarning rollarini almashtirish.

O'yinning tugashi. O'yin davomiyligi o'yin turiga, mashg'ulot sharoitlariga va ishtirokchilar tarkibiga bog'liq. Rahbar o'yin bolalar charchamay turib, unga qiziqishlari so'nmaydigan va harakatlari to'liq, hissiyotli bo'lgan paytda o'yin tugashini ta'minlashi lozim. O'yinning natijalarini aniqlash katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. O'yin tugagach, rahbar uning natijalarini e'lon qilishi kerak. Natijalarni qisqa va aniq e'lon qilish lozim, hech kimga imtiyoz berilmasligi shart, shunda bolalar o'z harakatlarini to'g'ri baholashga o'rganadilar. O'yinni tahlil qilish. Natijalar e'lon qilinayotganda, ishtirokchilarning texnik qabul va taktikalardagi xatolariga e'tibor qaratib, o'yinni tahlil qilish zarur.

TADQIQOT NATIJALARI

Pedagogik eksperiment Chirchiq shahridagi ixtisoslashgan bolalar va o'smirlar sport maktabida o'tkazildi. Eksperimentda 10–12 yoshdagi greko-rim kurashi bilan shug'ullanayotgan yosh kurashchilar ishtirok etdi.

Eksperimentda ikki guruh qatnashdi, har bir guruhda 16 nafardan yosh sportchi tanlab olindi. Ishtirokchilar tasodifiy ravishda eksperimental va nazorat guruhlariga taqsimlandi.

Eksperimental guruhda mashg'ulotlar ishlab chiqilgan dastur asosida olib borildi, bunda harakatli o'yinlar mashg'ulotning maqsad va bosqichlariga muvofiq taqsimlandi. Greko-rim kurashi texnik harakatlarini o'rgatishda harakatli o'yinlar tayyorlov, asosiy va yakuniy qismlar uchun alohida belgilandi.

Nazorat guruhida mashg'ulotlar an'anaviy sxema asosida o'tkazildi.

Eksperiment yarim yil davom etdi.

Jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasini baholash uchun bizning eksperimentda umumiy jismoniy tayyorgarlik (UJT) va maxsus jismoniy tayyorgarlik (MJT) bo'yicha quyidagi nazorat normalari qo'llanildi.

Eksperimental va nazorat guruhlaridagi yosh kurashchilar o'rtasidagi taqqoslov natijalari jadvalda keltirilgan.

Jadval

Yunon-rum kurashi bilan shug'ullanuvchi yosh kurashchilarning umumiy jismoniy tayyorgarlik (UJT) va maxsus jismoniy tayyorgarlik (MJT) ko'rsatkichlarining nazorat va eksperimental guruhlar o'rtasidagi taqqosloviy tahlili pedagogik eksperiment yakunida.

№	UJT va MJT ko'rsatkichlari	Nazorat guruhi		Tajriba guruhi		t	p
		X±6	V%	X±6	V%		
1	30 m yugurish (soniya)	5,7±0,4	7,01	5,3±0,3	5,66	2,32	P<0.05
2	Turnikda tortilish marotaba soni)	4,2±0,9	21,42	6,3±1,4	22,21	3,07	P<0.05
3	yerda tayangan holda qo'llarni bukish va yozish (marotaba soni)	11,2±2,1	18,75	14,4±1,8	12,51	2,36	P<0.05
4	Osilgan holda oyoqlarni qo'l ushlagichigacha ko'tarish (marotaba soni)	6,3±1,2	19,04	8,2±1,3	15,85	2,28	P<0.05
5	turgan joydan uzoqlikka sakrash (sm) (cm)	157,4±18,3	11,62	164,7±16,4	9,95	2,23	P<0.05

6	Turgan joydan balandlikka sakrash (sm)	29,6±3,8	12,83	36,8±4,1	11,14	2,54	P<0.05
7	moksimon yugurishi 3×10 m (soniya)	9,9±0,7	7,07	8,7±0,5	5,74	2,31	P<0.05
8	oldinga 10 marta ombaloq oshish	18,1±1,6	8,83	17,2±1,4	8,13	1,75	P>0.05
9	Tik turgan joydan ko'prik holatiga turish va istalgan har ikki tomonga bosh o'qi atrofida 5 marta aylanish (soniya)	19,8±0,9	4,54	16,4±0,8	4,87	1,92	P>0.05
10	Ko'prik holatida 5 marta chapga va 5 marta o'ngga bosh o'qi atrofida aylanish (soniya)	21,8±1,4	6,42	19,0±1,2	6,31	1,84	P>0.05
11	Ko'prik holatda qo'llarga tayangan holda 10 marta oshib o'tish (soniya)	27,2±2,4	8,82	24,3±2,1	8,64	2,41	P<0.05

12	Belidan oshirib 10 marta otish (soniya)	29,5±2,3	7,79	26,1±2,2	8,42	2,38	P<0.05
13	Ko'krakdan oshirib tashlash, 10 marta (soniya)	38,6±2,2	5,69	36,1±2,3	6,37	2,34	P<0.05

O'tkazilgan pedagogik eksperiment natijasida yunon-rum kurashining ayrim usullarini shakllantirish bo'yicha mashg'ulotlarga maxsus harakatli o'yinlarni kiritish hamda yakkakurash elementlarini o'z ichiga olgan harakatli o'yinlardan foydalanish bolalarning mazkur mashg'ulotlarga bo'lgan munosabatini faollashtirdi, harakat ko'nikmalarini tezroq egallashlariga yordam berdi, intizomni yaxshiladi va ota-onalarning mashg'ulotlarga bo'lgan qiziqishini oshirdi.

Shuningdek, harakatli o'yinlar tanlab olindi va ularga qo'yiladigan umumiy talablar aniqlandi. Harakatli o'yinlarning mazmuni ularni tanlashni asoslashga imkon beradi, bu esa yosh yunon-rum kurashchilari bilan o'quv-mashg'ulot jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [4, 5].

Eksperimentni tashkil etish va o'tkazish natijasida aniqlanishicha, mashg'ulot boshida tegish o'yinlari hamda tezkorlik, reaksiya va koordinatsiyani rivojlantiruvchi o'yinlarni o'tkazish maqsadga muvofiqdir, chunki ular samarali isinish vositasi hisoblanadi. Tegish o'yinlarining qulay tomoni shundaki, ularni yumshoq qoplama (gilam, mat) va jihozlarsiz ham o'tkazish mumkin. Operativ tafakkur, epchillik, shuningdek, tezkor reaksiya va makondagi yo'nalishni aniqlash qobiliyatini rivojlantirish maqsadida mashg'ulotning asosiy qismida harakatli o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Shunday qilib, pedagogik kuzatuv natijalari shuni ko'rsatadiki, yunon-rum kurashi bilan shug'ullanuvchi yosh sportchilar o'quv-mashg'ulot jarayonida yakkakurash elementlariga ega harakatli o'yinlardan foydalanish mashg'ulotlarning umumiy zichligini 14,2% ga, harakat faoliyati zichligini esa 11,6% ga oshishiga

yordam berdi. Bundan tashqari, yosh kurashchilarning tayyorgarlikning boshlang'ich bosqichida kurash texnik harakatlarini samaraliroq o'zlashtirishlariga xizmat qildi.

ADABIYOTLAR:

1. Жуков М.Н. Подвижные игры, М., "ACADEMiA", 2002. – 160 с.
2. Керимов Ф.А., Юсупов Н. Подвижные игры для кураша. – Т.: Abu Ali ibn Sino nomidagi nashr., 2003. – 72 с.
3. Коротков И.М. Подвижные игры в школе, М., "Просвещение", 1979. – 192 с.
4. Кузин В.В., Полиевский С.А. 500 игр и эстафет, М., ФиС, 2000. – 304 с.
5. Т.У. Зуфаров «Методика обучения спортивным и подвижным играм (Подвижные игры)» Учебное пособие издательство "Zebo print". Ташкент, 2024.

BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINING BADIY VA IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Nabiyev Bobur Abdug'ani o'g'li

nabiyevbobur6677@gmail.com

Namangan davlat pedagogika instituti

Art pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak rassom-pedagoglarni tayyorlash jarayoni nazariy jihatdan asoslangan va puxta rejalashtirilgan bo'lishi lozimligi ilmiy nuqtai nazardan asoslab beriladi. Bu jarayonning dastlabki bosqichi esa, tabiiyki, umumta'lim maktablari doirasida boshlanadi. Maktab tushunchasi ostida, biz ta'lim-tarbiya jarayonining tizimli tuzilishini, o'quvchilarning ushbu tizim va dars berish metodlariga ongli ravishda amal qilishini, bilimlarni egallashda ilmiylik, uslubiy izchillik hamda aniqlikni ta'minlashni nazarda tutamiz. Shu bilan birga, badiiy ijod faoliyatida qo'llanilgan va amaliyotda o'zini oqlagan pedagogik tajribalarning chuqur o'rganilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: metodik, tafakkur, rassom, kasbiy, ijodiy faoliyat, tahlil, o'quvchilar, tasvir, akademik,

РАЗВИТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ И ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация: В данной статье с научной точки зрения обосновывается необходимость теоретического обоснования и тщательного планирования процесса подготовки будущих художников-педагогов. Первый этап этого процесса, естественно, начинается в рамках общеобразовательных школ. Под понятием школы мы подразумеваем системную структуру учебно-воспитательного процесса, сознательное следование учащимися этой системе и методам обучения, обеспечение научности, методической последовательности и точности в усвоении знаний. Вместе с тем, важное значение имеет глубокое изучение педагогического опыта, применяемого в художественно-творческой деятельности и оправдавшего себя на практике.

Ключевые слова: методический, мышление, художник, профессиональный, творческая деятельность, анализ, учащиеся, изображение, академический,

DEVELOPING ARTISTIC AND CREATIVE ABILITIES OF FUTURE FINE ARTS TEACHERS

Abstract: This article scientifically substantiates the necessity of a theoretically grounded and meticulously planned process for training future artist-educators. The initial stage of this process naturally begins within the framework of general education schools. By the concept of school, we mean the systematic structure of the educational process, students'

conscious adherence to this system and teaching methods, and ensuring scientific rigor, methodological consistency, and precision in knowledge acquisition. Additionally, an in-depth study of pedagogical experiences applied in artistic creative activities and proven effective in practice is of great importance.

Keywords: *methodological, thinking, artist, professional, creative activity, analysis, student*

KIRISH

Qadim zamonlarda ijod qilgan va o'zidan yuksak badiiy qiymatga ega tasviriy san'at asarlarini meros qilib qoldirgan mashhur rassomlarning tajribalari bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimining ajralmas tarkibiy qismi sifatida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, turli badiiy maktablarda yosh avlodga tasviriy san'at bo'yicha bilim berishda ushbu meros metodik asos sifatida xizmat qiladi. Shu bois, tasviriy san'atga qiziqish bildirayotgan, bu sohaning ilk bosqichlariga qadam qo'yayotgan bo'lajak rassom, avvalo, klassik rassomlarning asarlarini chuqur o'rganishi, ularni tahlil qilishi zarur. Mazkur bilim va ko'nikmalar asosida esa, shaxsiy ijodiy yo'lini shakllantirib borishi, o'zining estetik didi va badiiy mahoratini rivojlantirishi talab etiladi.

Tasviriy san'at sohasida bo'lajak pedagoglarni kasbiy tayyorlash, ularda ijodiy salohiyatni shakllantirish muhim ilmiy-amaliy masala bo'lib, bu yo'nalishda Yevropa badiiy akademiyalarining tajribasi alohida e'tiborga loyiqdir. Xususan, Leonardo da Vinchi, Mikelanjelo Buanarroti, Piter Pol Rubens, Rafael Santi, Albrect Dyurer kabi rassom va nazariyotchilarning ilmiy qarashlari hamda san'at asarlari tasviriy san'at nazariyasi va ta'lim metodikasining shakllanishida asosiy manba bo'lib xizmat qilgan. Shuningdek, Rossiya san'at maktabi vakillaridan I. Ye. Repin, N. Savrasov, Pavel Chistyakovlarning ijodiy merosi ham badiiy ta'limda keng qo'llaniladi.

Pedagogika va psixologiya fanlari doirasida bo'lajak san'at pedagogini ijodiy va kasbiy tayyorlash masalalariga A.V. Bakushinskiy, L.S. Vigotskiy, Ye.I. Ignatev, Ye.A. Flerina, T.S. Komarova, S.Ye. Ignatev, S.L. Rubinshteyn, B.M. Teplov singari olimlar o'z ilmiy qarashlari bilan hissa qo'shganlar. Shuningdek, san'atga oid mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasi muammolari L.G. Medvedev, L.A. Ivaxneva, V.K. Lebedko, Ye.V. Shoroxov, V.S. Kuzin, V.V. Koreshkov, A.S. Xvorostovlarning tadqiqotlarida yoritilgan.

O'zbekistonlik olimlardan B.B. Baymetov, S.S. Abdullayev, B.B. Azimov, N.X. Tolipov, Q.Q. Qosimov, R.X. Xasanovlarning ilmiy izlanishlari esa, milliy tasviriy san'at ta'limi va metodikasini ilmiy asoslashda alohida ahamiyatga ega.

Shuni ta'kidlash joizki, har qanday fan sohasi, xususan tasviriy san'at ta'limi ham, o'zining tarixiy taraqqiyot jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir. XVII asrda akademik rasm chizishning nazariy asoslari Uyg'onish davri rassomlarining qarashlarida ifodasini topgan. XVIII asrda esa bu asoslar takomillashib, yangi pedagogik sharoitlarda amaliyotga tatbiq etilgan. XIX asrga kelib, akademik rasm nazariyasi va amaliyotida o'quv jarayonini kompleks hal etishga qaratilgan izlanishlar boshlangan. Akademik badiiy maktablarda o'quvchilar nafaqat bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirilgan, balki ularning ijodiy faoliyatda ishtirokini ta'minlashga ham alohida e'tibor qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ba'zi endigina ijodiy faoliyatni boshlayotgan rassomlar o'zlarining erkin tafakkur va individualligini saqlab qolish maqsadida tasviriy san'atda mavjud qonun-qoidalarga rioya qilishni istamaydilar. Ular, ta'lim muassasasida qo'llaniladigan an'anaviy metodlar ularning ijodiy erkinligini cheklaydi, degan fikr bilan murakkab badiiy masalalarni erta bosqichdanoq mustaqil hal etishga urinadilar. Aslida esa, maktab – bu faqatgina bilim beruvchi emas, balki ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan muhim ijtimoiy institutdir. Maktabda qo'llaniladigan ilmiy asoslangan dars metodikasi nafaqat o'quvchilar rivojlanishiga to'sqinlik qilmaydi, balki ularning tasviriy idroki, tafakkuri va ijodiy salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Tasviriy san'at turlarida asosiy ko'nikma – bu rasm chizish malakasi bo'lib, uni egallashda maktab muhim o'rin tutadi. Shu sababli, ta'lim jarayonida qat'iy metodik asoslarga tayanish zarur. Maktabni o'zining tartib-qoidalari va metodlari bilan san'at studiyasiga aylantirish, pedagogik jarayonni nazoratsiz erkinlikka berish noto'g'ri yondashuvdir. Maktabga qarshi bo'lgan ayrim boshlovchi rassomlar orasida o'ziga xos iste'dod sohiblari ham uchraydi. Ularning ayrim ishlari havaskor rassomlar ko'rgazmalarida yuqori baholanishi mumkin. Biroq bu holat

umumiy ta'lim tizimining o'rnini bosmaydi va ularning yutuqlari maktabda ta'lim olmasdan erishilgan degan xulosaga olib kelmasligi kerak.

Ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi ilmiy jihatdan isbotlaganki, ijodiy qobiliyat va faollikning rivoji to'g'ri tashkil etilgan o'quv jarayoni natijasida yuzaga chiqadi. Shuning uchun ham ta'lim jarayoni maktab pedagogikasining markaziy elementlaridan biri bo'lib qolishi lozim.

"Erkin ijod" tamoyilining tarafdorlari bolalar chizgan sodda rasmlarda ularning dunyoni qanday qabul qilayotgani aks etadi, deb hisoblaydilar. Ularning fikricha, rasm chizish orqali bola o'zining tabiiy qiziqishi va ijodiy tashabbusini namoyon qiladi, va bu jarayon unga zavq baxsh etadi. Ularning fikricha, bolada bu ichki ilhom va ijodiy ruhni butun umr saqlab qolish kerak. Biroq "erkin tarbiya" tarafdorlari orasida shunday qarashlar mavjudki, ular umumta'lim maktablari bolalardan rassomlar yetishtira olmaydi, deb hisoblaydilar. Shuningdek, ular bolalarni realizm yo'nalishidagi an'anaviy tasviriy san'at qonun-qoidalariga o'rgatish zarur emasligini ilgari suradilar.

Aslida esa, boshlovchi rassom har qanday tasviriy faoliyatni boshlashdan oldin ongida tasavvuriy obrazni shakllantiradi. Biroq bu obraz har doim ham aniq va mukammal bo'lmaydi – u ko'pincha umumiy shakl va sxema sifatida namoyon bo'ladi. Ana shunday holatda, pedagogik yo'naltirish va tushuntirish orqali o'quvchi ko'rib turgan naturani puxta kuzatadi, qayta tahlil qiladi va o'z ifodasida realistik hamda emotsional yondashuvni tobora mukammallashtirib boradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Hozirgi davrda ayrim pedagoglar tasviriy san'at ta'limida naturani kuzatish va tahlil qilish tamoyillariga yetarli darajada e'tibor qaratmayaptilar. Ular bunday metodikani qo'llashdan chetlanib, sxemaviy yondashuvlar va qat'iy qonun-qoidalarining badiiy tafakkurni cheklab, ijodiy rivojlanishga to'sqinlik qilishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Shu bois, ular akademik tasvirlash uslubiga qarshi chiqib, shakllarni soddalashtirish, umumiy sxemalardan foydalanish hamda bosqichma-bosqich metodik yondashuvlarni inkor etishga moyil bo'ladilar. Ularning fikricha, bu jarayon rassom shaxsining erkin ijodiy taraqqiyotini susaytiradi.

Ammo shuni alohida qayd etish lozimki, barcha o'quvchilar bir xil akademik tasvirlash tamoyillarini egallagan taqdirda ham, ularning har biri naturani o'z idroki, tasavvuri va hissiy qabuliga ko'ra individuallashtirilgan tarzda talqin etadi. Natijada, tasvirlarda to'la bir xillik yuzaga kelmaydi va ijodiy yondashuv saqlanib qoladi.

Rassom faqatgina ko'rgan obyektни nusxalovchi emas, balki uni estetik va konseptual jihatdan qayta talqin qiluvchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi. U har bir yangi rasm ustida ishlash jarayonida yangi estetik masalalarni hal etish orqali ijodiy yondashuvini namoyon etadi. Realistik tasvir yaratish — murakkab va ko'p bosqichli ijodiy jarayon bo'lib, avvalo, ob'ektning xayoliy obrazini moddiy shaklga o'tkazish, ya'ni uni ikki o'lchamli qog'oz yuzasiga asosli, ilmiy va emotsional tarzda aks ettirishni talab etadi. Bu jarayon ijodiy tafakkurni, kuzatuvchanlikni, taqqoslash, umumlashtirish va mulohaza yuritishni o'z ichiga oladi.

Ko'p asrlik tarixga ega bo'lgan badiiy maktablar yosh rassomlarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish borasida katta tajriba to'plagan. Ushbu tajribalarni chuqur ilmiy tahlil qilish, ularni zamonaviy pedagogik usullar bilan uyg'unlashtirish orqali akademik rasm chizish mashg'ulotlarida samarali va innovatsion yondashuvlar ishlab chiqish imkoniyati yuzaga keladi. Qadimgi rassom-pedagoglarning boy merosiga e'tibor bermaslik, badiiy ta'limning tanazzuliga, san'atning ommaviy "soddalashish"iga olib kelishi mumkin.

Shu bois, nazariy bilimlar va amaliy mashg'ulotlarning uzviy integratsiyasi yosh rassomlar ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Bu yondashuv orqali ijodiy o'sish, estetik didning shakllanishi va tasviriy tafakkurning chuqurlashuvi ta'minlanadi.

XULOSA

Xulosa sifatida aytish mumkinki, naturaga qarab akademik tasvir yaratish jarayonida inson tanasining barcha qismlarini anatomik jihatdan to'g'ri aks ettirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Har bir mushakning shakli va joylashuvi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning hatto eng nozik tafovutlarini to'g'ri ilg'ash rassomdan yuqori darajadagi kuzatuvchanlik va chuqur estetik sezgirlikni talab qiladi. Bunday hollarda tajribali rassom uchun aynan sezgi asosiy

yo'lko'rsatuvchi vosita bo'lib xizmat qiladi — u mavjud xatoliklarni tezda aniqlay oladi, ularning joylashuvini anglaydi va zarur tuzatishlarni o'z vaqtida amalga oshiradi. Shunday qilib, sezgi va rasionallik uyg'unligi rassomning nafaqat texnik mahoratini, balki ijodiy yondashuvini ham namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. S.F.Abdirasilov, *Tasviriy san'atni va uni o'qitish metodikasi, O'quv qo'llanma*, Toshkent: ILM ZIYO, 2011
2. Baymetov, B., & Xamraqulova, M. (2024). UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA TASVIRIY SAN'AT FANINING O'RNI VA AHAMIYATI. Молодые ученые, 2(24), 82-85.
3. Baymetov, B. B. (2021). OLIY PYEDAGOGIK TA'LIMDA BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINING IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING BA'ZI MASALALARI. Academic research in educational sciences, 2(1), 277-283.
4. Oripov B. Tasviriy san'atni o'qitishning zamonaviy pedagogic texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi //Toshkent." Ilm ziyo. – 2013.
5. Taxirovich S. N. BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARIDA ETNOMADANIY KOMPYETYENSIYANI MILLIY-HUDUDIIY MATYERIALLAR VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH.
6. Rakhimov, K. (2023). THE ROLE OF PORTRAIT ARTISTS IN FINE ARTS. Models and methods in modern science, 2(2), 13-19.
7. Rakhimov, K. (2023). THE SIGNIFICANCE OF SCULPTURE IN THE DEVELOPMENT OF MODERN FINE ART OF UZBEKISTAN. Current approaches and new research in modern sciences, 2(2), 5-9.
8. Komoldinov, S. (Jomoldin o'g'li, K. S. (2022, April). RANGTASVIRDA MANZARA ISHLASHNING AMALIY AHAMIYATI. In International Conference on Research Identity, Value and Ethics (pp. 101-104)
9. Komoldinov, S., & Sattarov, F. (2024). Ijodiy asar yaratish bo'yicha metodik tavsiyalar. Scientific-theoretical journal of International education research, 2(1), 42-46.
10. Sattarov, F. (2024). SCIENTIFIC-THEORETICAL FOUNDATIONS OF LEARNING THE RULES OF COMPOSITION AND DEPICTION IN PAINTING. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(10), 379-382.
11. Farxod, S. (2023). STILL LIFE GENRE CHARACTERISTICS AND EDUCATION PLACE IN THE PROCESS. Academia Science Repository, 4(04), 416-422
12. Adhamjon o'g'li, O. M. (2025). NATYURMORT TUZISH VA UNI TASVIRLASH USULLARI. INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL SOLUTIONS AND INNOVATIVE DIGITAL TOOLS, 3(33), 75-80.
13. Adhamjon o'g'li, O. M. (2024). QAYSI BIRI YAXSHIROQ: NATURADANMI YOKI FOTOSURATDANMI?. INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION, 3(31), 222-225
14. Boltaboev, A. K., & Abdirasilov, S. F. (2023). METHODOLOGICAL BASIS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL COMPETENCE IN STUDENTS BY MAKING PENCIL DRAWINGS AND DRAFTS. Экономика и социум, (3-2 (106)), 57-60.

15. Boltaboev, A. (2023). HEORETICAL BASIS OF THE DEVELOPMENT OF THE SPATIAL PERSPECTIVE IMAGERY IN THE PERFORMANCE OF PENCIL AND DRAFT IN THE PROCESS OF STUDENT EDUCATIONAL PROCESS. *Solution of social problems in management and economy*, 2(2), 12-17.
16. Babur, N., Muazzam, N., & Shahrizoda, A. (2024). THE UNIQUENESS OF WORKING WITH GEOMETRIC OBJECTS IN PENCIL DRAWING CLASSES. *Western European Journal of Linguistics and Education*, 2(2), 62-66.
17. Nabiyeu, B. (2022). NATYURMORT KOMPOZITSIYASINI TUZISH VA TASVIRLASHDA BOSQICHLAR ASOSIDA ISHLASHNING AHAMIYATI. *Academic research in educational sciences*, 3(12), 334-338.
18. Бобур, А. Ў. Н. (2022). Тасвирий санъат асарларини яратишда композиция қонунларининг илмий асосларидан фойдаланиш. *Science and Education*, 3(2), 1087-1095.
19. O'G'Li, B. A. A., Lutfullayeva, S. N. Q., & Olimjonova, O. J. Q. (2024). Rangtasvirda kompozitsiya ishlashning qonun-qoidalari, uslublarini o'rganishning nazariy va amaliy asoslari. *Science and Education*, 5(12), 214-218.
20. O'G'Li, B. A. A. (2024). Talabalarning figurali kompozitsiya ishlashda naturadan qarab ishlashning ahamiyati. *Science and Education*, 5(12), 229-23

UDK: 372.3:371.3

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Nuraliyeva Kamola Isaqali qizi

Namangan davlat pedagogika instituti (PhD) katta o'qituvchisi

knuraliyeva4980@gmail.com +998934974980

Qosimova Muattar

Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish masalasining didaktik imkoniyatlari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida zamonaviy pedagogik yondashuvlar, interfaol usullar, axborot texnologiyalarining joriy etilishi, ta'limiy muhit va o'qitish strategiyalarining roli o'rganilgan.

Kalit so'zlar: o'qituvchi, kasbiy kompetentlik, didaktika, yondashuv, ta'lim, tarbiya, texnologiya, pedagogika.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация. В данной статье глубоко проанализированы дидактические возможности формирования профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов. В исследовании рассмотрены современные педагогические подходы, интерактивные методы обучения, внедрение информационных технологий, а также роль образовательной среды и стратегий обучения.

Ключевые слова: учитель, профессиональная компетентность, дидактика, подход, образование, воспитание, технология, педагогика.

DIDACTIC OPPORTUNITIES FOR FORMING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY TEACHERS

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the didactic possibilities for forming the professional competence of future primary school teachers. The study examines modern pedagogical approaches, interactive teaching methods, the integration of information technologies, as well as the role of the educational environment and teaching strategies.. The Conclusion presents the scientific novelty of the findings, their practical significance, and proposals for improving the process of professional teacher training.

Keywords: teacher, professional competence, didactics, approach, education, upbringing, technology, pedagogy.

KIRISH

Oliy ta'lim tizimida mutaxassislar tayyorgarligini sifat jihatidan oshirishda kompetentlik yondashuvi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, boshlang'ich ta'lim yo'nalishida bo'lajak o'qituvchilarning umummadaniy, maxsus, kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari dolzarb bo'lib, ta'lim mazmunini xalqaro standartlar asosida tashkil etishga alohida e'tibor berilmoqda. Ta'lim jarayonining sifati endilikda nafaqat reja va dasturlar mazmuniga, balki talabalar egallagan bilim, ko'nikma va malakalarning Davlat ta'lim standarti talablariga muvofiqligiga qarab baholanmoqda. Shu bois pedagogik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish metodikasini takomillashtirish ularning intellektual salohiyatini oshirish va ta'lim tizimiga samarali integratsiyalashuvi uchun muhim shart sifatida qaralmoqda.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy kompetentligi deganda, odatda, o'qituvchining o'z kasbiy faoliyatini yuqori saviyada amalga oshirishi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka hamda shaxsiy sifatlarning uyg'un majmui tushuniladi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentligi tarkibiga psixologik, kommunikativ, metodik, didaktik, o'zini-o'zi rivojlantirish, boshqaruv va boshqa komponentlar kiradi. Yaxshi o'qituvchi bo'lish uchun pedagogda darslarni rejalashtirish va tashkil etish, darslik va o'quv materiallarini tayyorlash, muloqotga kirisha olish, kasbdoshlar bilan tajriba almashish, doimiy ravishda o'z ustida ishlash va yangiliklarni kuzatib borish kabi ko'nikmalar bo'lishi zarur. Demak, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentligini shakllantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, bunda kasbiy bilim va amaliy ko'nikmalarni shaxsiy rivojlanish bilan integratsiya qilish talab etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Pedagogik adabiyotlarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish masalasi keng yoritilgan bo'lib, turli yondashuv va konsepsiyalar taklif qilingan. Jumladan, Laursen (1994) ta'kidlashicha, kasbiy kompetentlik – bu mutaxassisga kasbiy faoliyat jarayonida samarali qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi maxsus bilim va ko'nikmalar tizimi bo'lib, u mutaxassis tayyorgarligining konseptual asosini

tashkil etadi. Zamonaviy tadqiqotlarda kasbiy kompetentlik mutaxassis shaxsining malaka va tayyorgarlik darajasini aks ettiruvchi majburiy komponent sifatida qaralib, faqat nazariy bilim va amaliy ko'nikmalar bilan cheklanib qolmasdan, kasbiy vaziyatda ularni samarali qo'llay olishga shaxsning ichki tayyorgarligi va ruhiy-psixologik tayyorgarligini ham talab etadi. Brent va Meelissen (2008) boshlang'ich maktab o'qituvchisi kasbiy kompetentligining asosiy tarkibiy qismlarini beshta guruhga ajratadi: motivatsion (kasbga qiziqish va o'zini o'zi rivojlantirish ehtiyoji), mazmuniy (psixologik-pedagogik, metodik, maxsus fan va axborot texnologiyalari bo'yicha bilimlar), operatsion-faoliyat (pedagogik muammolarni amaliy hal eta olish, ijodkorlik, pedagogik texnologiyalarni qo'llay bilish), shaxsiy (bolalarga mehr, adolat, mustaqillik, ijodiy tashabbuskorlik kabi sifatlar) va reflektiv komponent (o'z faoliyatini tahlil qila olish qobiliyati).

Yuqoridagi ilmiy yondashuvlar kasbiy kompetentlikning tuzilmasini to'liqroq ochib berish va uni shakllantirish yo'llarini aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda kompetentlikni shakllantirishning samarali usullari izlanmoqda. So'nggi yillarda xorijiy va mahalliy manbalarda pedagog kadrlarni tayyorlashda innovatsion texnologiyalar va metodlarni joriy etishga alohida e'tibor qaratilayotgani kuzatiladi. Xususan, ta'lim muhitini yanada takomillashtirish, nazariya va amaliyot integratsiyasini kuchaytirish orqali bo'lajak o'qituvchilarning kompetentligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Mazkur maqolada aynan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda didaktik yondashuv va vositalarning imkoniyatlari tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotdan ko'zlangan maqsad – turli manbalarda tavsiya etilgan pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni tahlil qilib, ularning didaktik jihatdan samarali tomonlarini aniqlash hamda pedagog kadrlar tayyorlash jarayoniga tatbiq etish bo'yicha ilmiy xulosalar berishdir.

XXI asr pedagogikasi yangi innovatsion usullarni ta'lim jarayoniga tatbiq etishni talab qilmoqda. Kompetentlikni shakllantirish nuqtai nazaridan faol va interfaol o'qitish metodlari alohida o'rin tutadi. Xususan, muammoli ta'lim, loyiha usuli, rolli va biznes o'yinlar, munozarali-dialogik mashg'ulotlar kabi usullar talabalarning ijodiy va tanqidiy tafakkurini rivojlantirib, ularni real pedagogik

vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatadi. Bu misollar shuni ko'rsatadiki, innovatsion metodlar – tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar, kreativ yondashuvni rag'batlantiruvchi o'yin va loyihalar, hamkorlikda yechim izlashga undovchi vaziyatlar – nafaqat o'quvchilar uchun, balki bo'lajak o'qituvchilarning o'zlari uchun ham kasbiy jihatdan o'sish omilidir.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Pedagogik jarayonda qo'llaniladigan didaktik yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini samarali shakllantirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Shaxsga yo'naltirilgan (talabaga yo'naltirilgan) yondashuv shular jumlasidandir. M.M.Levina ta'kidlaganidek, shaxsga yo'naltirilgan professional ta'lim jarayoni bo'lajak pedagog shaxsini kasbiy faoliyatga integratsiya etish asosida uning kasbiy kompetentligini shakllantiradi. Bunda ta'lim jarayonining axborot-amaliy va shaxsiy maqsadlari birligiga erishiladi hamda talabaning o'quv faoliyati ichki ehtiyojga, ya'ni bilishga bo'lgan ichki motivga aylanadi. Boshqacha aytganda, talabalarning shaxsiy xususiyatlari va qiziqishlariga mos ta'limiy vaziyatlar yaratilganda, ular o'qishga yanada motivatsiyali bo'lib, kasbiy bilimlarni puxta o'zlashtirishga intiladi. Lichnostno-orientirovanniy yondashuv asosida ishlagan olimlar ta'kidlashicha, aynan o'quvchi (talaba) shaxsini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim professional kompetentlikni shakllantirishda eng samarali yo'ldir.

Bunday yondashuvning amaliy namunasini M.V.Shustova keltiradi – u pedagogik universitetda talabalarning shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi o'quv vaziyatining loyihasini taklif qilgan bo'lib, unda jarayonning tarkibiy qismi sifatida matematika fanidan “vazifa–dialog–o'yin” kabi bazaviy texnologik kompleks qo'llangan. Bu yondashuv dialogik ta'lim va o'yinli metodlarni uyg'unlashtirib, talabalarni faol fikrlash va muammo yechishga jalb etadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, muammo-ijodiy vazifalar, muloqotga asoslangan topshiriqlar va didaktik o'yinlarni o'z ichiga olgan bunday sharoit pedagogika yo'nalishi talabalari uchun qiziqarli va samarali bo'lib, ularda mustaqil ijodiy fikrlash, muammoli vaziyatda to'g'ri qaror qabul qilish kabi kasbiy ko'nikmalar shakllanishini tezlashtiradi. Demak, ta'lim jarayoniga shaxsga yo'naltirilgan va interfaol yondashuvlarni keng

joriy etish bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy jihatdan shakllanishi uchun muhim didaktik imkoniyatlar yaratadi.

XULOSA

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy kompetentligini shakllantirish – ko'p omilli va bosqichma-bosqich amalga oshadigan jarayon. Bu jarayonda didaktik imkoniyatlardan to'liq foydalanish, ya'ni zamonaviy metod va texnologiyalarni samarali integratsiya qilish, talabalarning shaxsiy va ijodiy faolligini rag'batlantirish hamda amaliyot bilan uzviy bog'lash orqali yuqori natijalarga erishish mumkin. Keltirilgan ilmiy xulosalar va mazkur sohada keyingi tadqiqotlar uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi hamda pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilashda foydali bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Androsova N., Tsukanova N., Demchenko Yu., Prybora T., Tkachenko O. Formation of Professional Competence of Future Primary School Teachers Against the Background of Large-Scale Military Aggression (a response to the challenges of the times). // Journal of Curriculum and Teaching, 2023, Vol.12, No.3, p.11-19.
2. Berdikulova N.E. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda innovatsion va integratsion texnologiyalarni takomillashtirish. – Ped. fanlari bo'yicha PhD dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2023.
3. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish usullari. // Tadbirkorlik va pedagogika ilmiy-uslubiy jurnali, 2024, №4. – B.105-114.
4. Egamberdiyeva N.M., Zohidova S.R. Bo'lajak pedagoglarni kasbiy ijtimoiylashtirish jarayonlarini takomillashtirishning didaktik imkoniyatlari. – Toshkent: "Mahalla va oila" nashriyoti, 2021. – 104 b.

UDK: 372.3:371.3

PEDAGOGIKA TARIXINI O'QITISH JARAYONIDA TALABALARDA ANALITIK FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Nuritdinova Marjona Isog'ali qizi

Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogika tarixini o'qitish jarayonida talabalar tafakkur faoliyatining muhim shakli bo'lgan analitik fikrlashni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Muallif muammoli o'qitish, tahliliy savollar, matn ustida ishlash va munozarali usullar asosida metodik tavsiyalar ishlab chiqqan. Eksperimental tajriba natijalari asosida taklif etilgan yondashuvlar talabalarning tahlil qilish, baholash va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekani aniqlangan.

Kalit so'zlar: analitik fikrlash, pedagogika tarixi, muammoli ta'lim, metodika, talaba faoliyati.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ ПЕДАГОГИКИ

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития аналитического мышления, являющегося важной формой мыслительной деятельности учащихся, в процессе обучения истории педагогики. Автором разработаны методические рекомендации, основанные на проблемном обучении, аналитических вопросах, работе над текстом, методах дискуссии. На основании результатов экспериментальных экспериментов установлено, что предложенные подходы обладают высокой эффективностью в формировании у учащихся умений анализировать, оценивать и делать выводы.

Ключевые слова: аналитическое мышление, история педагогики, проблемное обучение, методика, активность учащихся.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING ANALYTICAL THINKING IN STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING HISTORY OF PEDAGOGY

Annotation: This article discusses the issues of developing analytical thinking, which is an important form of students' thinking activity, in the process of teaching the history of pedagogy. The author has developed methodological recommendations based on problem-based teaching, analytical questions, work on the text, and discussion methods. Based on the results of experimental experiments, it was found that the proposed approaches are highly effective in developing students' skills in analyzing, evaluating, and drawing conclusions.

Key words: analytical thinking, history of pedagogy, problem-based teaching, methodology, student activity.

KIRISH

Hozirgi davrda ta'lim jarayonining asosiy vazifalaridan biri – talabalarda chuqur fikrlash, tahliliy yondashuv va tanqidiy mulohaza yuritish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, pedagogika tarixini o'qitishda bu maqsad dolzarb ahamiyat kasb etadi. Sababi, pedagogika fanining tarixiy taraqqiyotini o'rganish nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki ularni tahlil qilish, solishtirish va baholash orqali talabaning fikrlash faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim tizimi talabalarning mustaqil fikrlashi, muammoni tahlil qila olishi, asosli xulosa chiqarishi kabi kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Pedagogika tarixining o'rganilishi nafaqat tarixiy tafakkurni shakllantirish, balki bugungi ta'lim muammolarini anglashda tarixiy tajribani tahlil qilishga asos yaratadi. V.V. Davydov ta'kidlaganidek, "analitik fikrlash — bu o'quvchining bilimni egallash emas, balki uni yangidan qayta kashf etish orqali rivojlanishidir". [2, 45-b.].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Pedagogika tarixini o'rganishda analitik fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagi metodik yondashuvlar muhim hisoblanadi:

«Insert» metodi

O'quvchi matn bilan ishlayotganda bir qator belgilarni qo'yib boradi, ular esa quyidagi ma'nolarni bildiradi:

V - bilganlarimni tasdiqlaydi

+ - yangi axborot

- - bilganlarimga zid keladi

? - meni o'ylantirib qo'ydi.

Mavzu: CHO'L

Cho'llar – havo harorati yozda juda issiq, qishda juda sovuq bo'ladigan, yog'in kam yog'adigan, o'ziga xos o'simlik va hayvonot dunyosiga ega qurg'oqchil joylar. Cho'llarning ayrim yerlari bahorda yashil tusga kiradi. Yomg'irli mavsumda chuqurliklarda suv to'planib, ko'lmaklar hosil bo'ladi. Ko'lmaklar atrofida o'simliklar qalin o'sadi. Yozning jazirama kunlarida ko'lmaklar qurib, taqirlar hosil bo'ladi. Cho'llar ba'zi tirik organizmlar uchun yashash joyidir. Cho'llarda saksovul, isiriq, yantoq va yulg'un o'sadi. Sudralib yuruvchilar,

sutemizuvchilar va qushlar yashaydi. Yurtimizdagi cho'llarning sug'orib, obod qilingan qismlarida odamlar yashaydi. Cho'llardan ko'pincha chorva mollarini boqishda foydalaniladi. Tibbiyotda cho'l o'simliklari – isiriq va yantoqdan ko'p foydalaniladi.

V - havo harorati yozda juda issiq, qishda juda sovuq bo'ladigan

+ - Yozning jazirama kunlarida ko'lmaklar qurib, taqirlar hosil bo'ladi

- - yog'in kam yog'adigan

? - Sudralib yuruvchilar, sutemizuvchilar va qushlar yashaydi

"Baliq skeleti metodi" — muammolarni tahlil qilish va ularning asosiy sabablarini aniqlashda ishlatiladigan grafik metoddir. Bu metod ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlarni tahlil qilishda keng qo'llaniladi. Hamda talabalarni mantiqiy fikrlashga va mustaqil qaror qabul qilishga yo'naltiradi. Ushbu metodning asosiy maqsadi esa muammoni shunchaki emas, balki asl sabablarini aniqlash va ularni bartaraf etish choralarini ko'rishga undaydi. Ushbu metodning mohiyati shundaki, diagramma baliq skeletiga o'xshatilgan:

"Bosh qismi" — yechilishi kerak bo'lgan muammo.

"Umurtqa (asosiy chiziq)" — sabablarni tahlil qilish yo'nalishi.

"Yon chiziqlar" — muammoga olib keluvchi omillar (asosiy sabablar).

Har bir asosiy sabab o'z navbatida kichik omillarga bo'linadi (ikkinchi darajali sabablar).

SWOT tahlili — bu tahliliy metod bo'lib, vaziyatning ichki va tashqi holatini baholashga yordam beradi. U o'quv jarayonini rejalashtirish, muammoni tahlil qilish, strategiya tuzish va qarorlar qabul qilishda keng qo'llaniladi.

“Plyus va minus tomonlari” o'yini

O'yinning maqsadi: o'quvchilarni bir-birlariga bo'lgan ijtimoiy harakatlarini aniqlash, shuningdek, ijobiy va salbiy fikrlashga o'rgatish.

Yoz mavzusida har bir o'quvchi 3ta ijobiy va 3ta salbiy fikrlarni aytadilar

IJOBIY

1.Yoz – yilning eng issiq fasli.

2. Bu faslda juda ko'p mevalar pishadi.

3.Yoz kelishi bilan ta'til boshlanib, bolalar oromgohlarga boradilar.

SALBIY

1. Yozda hamma yer juda ham isib ketadi.
2. Ko'p bolalar cho'milaman deb cho'kib ketadi.
3. Kun uzun tun qisqa bo'ladi ertalab uyquga to'yish juda qiyin bo'ladi.

SWOT so'zi qisqartma so'z bo'lib quyidagicha ifodalaniladi:

- S – Kuchli tomonlar
- W – Zaif tomonlar
- O – Imkoniyatlar
- T – Tahdidlar, xavf-xatarlar.

Ushbu metodning maqsadi ichki va tashqi omillarni aniqlash orqali dars, loyiha, guruh ishini samarali ishlab chiqishga yordam beradi.

Mavzu: Suvdagi hayot

S-kuchli tomoni O'simliklarni ko'payishi, Suvning inson hayotidagi ahamiyati juda katta. Suv barcha tirik organizmlar uchun hayot manbaidir.	O-imkoniyat Suvda tirik organizmlar yashashi, suvda hayot borligi, Suvni atrof muhitga juda zarurligi
W-kuchsiz tomoni O'stirilgan daraxtlarni kesish, Suvdan noo'qin foydalanish, suvga chiqindilarni tashlash	T-to'siqlar Sho'r suvni istemol suvdan ortiqligi. Juda ko'p axoli yashaydigan joylarda istemol suvini yetarli emasligi

Suqrot metodi— bu qadimgi yunon faylasufi Sokrat tomonidan ishlab chiqilgan va hozirgi pedagogikada tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun keng qo'llaniladigan metodlardan biridir. Uni ba'zida Suhbat metodi yoki Elenxus deb ham nomlanadi. Ushbu metodning maqsadi insonga tayyor bilim berish emas, balki savol-javoblar orqali haqiqatni izlab topishga xizmat qiladi. Hamda o'z fikriga shubha uyg'otish, uni mustaqil fikrlashga undaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Analitik fikrlash – bu voqelikni chuqur tahlil qilish, mavjud dalillarni solishtirish, muammolarning sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, xulosa chiqarish

qobiliyatidir. Pedagogika tarixini o'qitish jarayonida analitik fikrlashni rivojlantirish uchun muammoli vaziyatlar asosida interfaol metodlardan foydalanish o'quv jarayonining sifat ko'rsatkichlarini oshirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv nafaqat bilim berish, balki talabaning intellektual salohiyatini ochishga yo'naltirilgan.

A.N. Suxomlinskiy qayd etadi: "Ta'lim shunchaki bilim emas, balki fikr yuritish, farqlash, tahlil qilish, xulosa chiqarish qobiliyatini tarbiyalashi lozim" [5, 128-b.]. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, tarixiy faktlar, pedagogik meros vakillarining qarashlari, ta'lim tarixidagi muammolarni zamonaviy nuqtai nazardan tahlil qilish orqali talabaning chuqur tafakkur darajasini shakllantirish mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, pedagogika tarixini o'qitishda analitik fikrlashni rivojlantirish – bu faqatgina nazariy bilimlarni berish emas, balki talabaning mustaqil fikrlash, tarixiy ma'lumotlarni baholash, mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatini takomillashtirishga qaratilgan murakkab jarayondir. Ushbu metodika ta'lim sifatini oshirishda, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda muhim o'rin tutadi. Pedagogika tarixini o'qitishda analitik fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar o'zini oqlamoqda. Bu metodika talabalarni tarixiy-pedagogik jarayonlarga chuqur tahliliy munosabatda bo'lishga, fikrni asoslab bayon qilishga va ilmiy nuqtai nazardan qaror qabul qilishga o'rgatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Aripov E., Raximov B. Pedagogika: O'quv qo'llanma. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. — 320 b.
2. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. — М.: Педагогика, 1986. — 240 с.
3. Nurmuxamedova N. Pedagogik texnologiyalar asoslari. — Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, 2018. — 198 b.
4. Nuraliyeva, K. I. (2021). BOSHLANGICH SINIF OQUVCHILARINING KREATIV SALOHIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(6), 208-214.
5. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. — М.: Просвещение, 1976.

GAP VA MATN BIRLIKLARINI O'QITISHDA MILLIY QADRIYATLARGA XOS YONDASHUVLAR

Baxridinova Nigora Baxtiyor qizi

Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

bahriddinovanigora02@gmail.com, +998 90 598 0475

Annotatsiya: Ushbu maqolada gap va matn birliklarini o'qitishda milliy qadriyatlarga xos yondashuvlarning o'rnini va ahamiyati yoritilgan. Til ta'limi jarayonida o'quvchilarga nafaqat grammatik bilimlar, balki xalqimizning tarixiy-madaniy merosi, urf-odatlarini, qadriyatlari asosida shakllangan ma'naviy dunyoqarashini singdirish zarurligi asoslab beriladi. Maqolada gap va matn birliklarini o'qitishda milliy qadriyatlarga xos yondashuvlar orqali o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik, odob-axloq, oilaparvarlik, ahillik kabi ijobiy fazilatlarni shakllantirish mumkinligi ilmiy-nazariy va amaliy misollar asosida ochib beriladi. Milliy qadriyatlar asosida mavzuga doir metod, uslub va o'yinlar ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etilgan. "Gap sayohatga chiqdi", "Qo'shnichilik – ming yilchilik", "Hunar – hunardan rizqing unar" kabi milliy-metodik uslublar ishlab chiqilgan. Maqola natijalari o'zbek tili o'qituvchilari uchun foydali metodik tavsiyalarni beradi hamda filologik ta'limda milliy qadriyatlarga asoslangan innovatsion yondashuvlarning amaliy ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: gap, matn, qadriyat, qo'shnichilik, hunar, ifoda birliklari, hurmat, darak gap, so'roq gap, buyruq gap, inkor gap, didaktika, maqol, matal, ibora, sharqona tafakkur va hikoyaviylik.

APPROACHES BASED ON NATIONAL VALUES IN TEACHING SENTENCE AND TEXT UNITS

Annotation: This article explores the significance and role of culturally rooted approaches in teaching sentence and text units. It emphasizes the necessity of integrating not only grammatical knowledge but also the spiritual worldview shaped by the historical and cultural heritage, traditions, and values of the Uzbek people into the language teaching process. The article demonstrates, through theoretical and practical examples, that using national values in teaching sentence and text units helps foster students' national identity, patriotism, moral conduct, and respect for family. Methods like "Gap sayohatga chiqdi", "Qo'shnichilik – ming yilchilik", "Hunar – hunardan rizqing unar" are created and used. The findings of the article provide valuable methodological recommendations for Uzbek language teachers and highlight the practical relevance of innovative, value-based approaches in philological education.

Key words: sentence, text, value, neighborliness, craft, expression units, respect, declarative sentence, question, imperative sentence, negative sentence, didactics, proverb, saying, phrase, oriental thinking, narrativity.

ПОДХОДЫ, ОСНОВАННЫЕ НА НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЯХ, В ОБУЧЕНИИ ЕДИНИЦАМ ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ТЕКСТА

Аннотация: В данной статье рассматривается значение и роль национально ориентированных подходов при обучении синтаксическим и текстовым единицам. Подчеркивается необходимость внедрения в процесс преподавания языка не только грамматических знаний, но и духовного мировоззрения, сформированного на основе историко-культурного наследия, традиций и ценностей узбекского народа. На теоретических и практических примерах показано, что применение национальных ценностей в обучении предложениям и текстам способствует формированию у студентов национального самосознания, патриотизма, нравственности и уважения к семье. “Gap sayohatga chiqdi”, “Qo’shnilik – ming yilchilik”, “Hunar – hunardan rizqing inar” подобные методы были разработаны и внедрены в практику. Результаты статьи представляют собой полезные методические рекомендации для преподавателей узбекского языка и подчеркивают практическую значимость инновационных подходов, основанных на национальных ценностях, в филологическом образовании.

Ключевые слова: предложение, текст, ценность, соседство, ремесло, единицы выражения, уважение, повествовательное предложение, вопрос, побудительное предложение, отрицательное предложение, дидактика, пословица, поговорка, выражение, восточное мышление, повествовательность.

KIRISH

Til o’rganish jarayonida gap va matn birliklarini tushunish va to’g’ri qo’llash muhim ahamiyat kasb etadi. O’zbek tili ta’limida bu jarayon milliy qadriyatlar bilan bog’liq holda olib borilsa, nafaqat til bilimi, balki talabalarning madaniy tafakkuri ham shakllanadi. O’zbek tilida gap tuzilishi milliy tafakkurning ifodasi sifatida namoyon bo’ladi. Masalan, o’zbek xalq maqollarida, hikmatli so’zlarida va ertaklarida gap tuzilishi o’ziga xos shakllarga ega bo’lib, ularda odob-axloq qoidalari, hurmat-izzat, donishmandlik kabi qadriyatlar aks etadi. O’zbek tilidagi gap tuzilishini tahlil qilar ekanmiz, quyidagi jihatlarga e’tibor qaratish lozim:

- 1) So’z tartibi va sintaktik o’ziga xosliklar.

O’zbek tilida odatda egalik–kesimlik tartibi ustuvor hisoblanadi. Bu tartib o’zbek xalqining mantiqiy tafakkurida sabab-bayon ketma-ketligining muhimligini ko’rsatadi. Masalan:

Men bugun yangi kitob sotib oldim.

Biz milliy qadriyatlarni asrab-avaylashimiz kerak.

Gap tuzilishining bunday xususiyati xalq tafakkurida harakatning natijaviyligi va vaqtning muhim o'rin tutishini anglatadi.

2) Ta'kidlovchi vositalar va ularning milliy tafakkur bilan bog'liqligi.

O'zbek tilida gapda ta'kidlovchi so'zlar yoki birliklar ko'p qo'llanadi. Masalan:
"Haqiqatan ham, bu juda muhim masala!"

"Darhaqiqat, milliy qadriyatlar bizning boyligimizdir!" Ushbu tuzilishlar milliy tafakkurning ijtimoiy hayotga yo'naltirilganligini, ishonch va dalillar bilan mustahkamlangan fikr yuritishga urg'u berishini ko'rsatadi.

3) Ortiqcha so'zlardan qochish va mazmunning ixcham ifodalanishi.

O'zbek tilining sintaktik tuzilishida ortiqcha so'zlardan qochish, aniq va lo'nda ifodalar ishlatish milliy tafakkurning muhim xususiyatlaridan biridir. Masalan:
"U bugun kelmaydi" (U bugun kelishi mumkin emas → qisqartirilgan shakli).

4) Milliy qadriyatlarning gap tuzilishiga ta'siri.

O'zbek xalqining qadriyatlari, an'analari va urf-odatlariga gap qurilishida aks etadi:

5) Hurmat ifodalari.

O'zbek tilida hurmat bilan bog'liq gap tuzilmalari keng uchraydi. Ular til madaniyatining muhim qismini tashkil etadi. Masalan:

"Sizni ko'rib xursand bo'ldik" (Hurmat shakli)

"Sizga katta rahmat!" (Minnatdorchilik bildiruvchi gap) Ushbu gaplar o'zbek xalqining hurmat-ehtirom, odamlar o'rtasidagi iliq munosabatlarga bo'lgan e'tiborini aks ettiradi.

6) Iboralar va maqollar orqali ifoda

O'zbek tilida gap tuzishda xalq maqollari va iboralari keng qo'llaniladi. Bu milliy tafakkurning keng qamrovli va obrazli ekanini ko'rsatadi:

"Ilm – oltin, amal – uning taxti."

"Er yigitning so'zi bir bo'lur." Maqollar o'zbek millatining hikmatli fikrlash qobiliyatini va fikrni lo'nda ifodalash istagini bildiradi.

Matn birliklarini o'rgatish jarayonida milliy qadriyatlarni singdirish talabalarning lingvistik ko'nikmalarini oshirish bilan birga, ularning ijtimoiy va madaniy tafakkurini ham shakllantiradi. O'zbek xalq og'zaki ijodi, tarixiy manbalar

va badiiy asarlar matnning milliy xususiyatlarini tushuntirishda asosiy manbalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Milliy qadriyatlarning matn tuzilishiga ta'siri. Matn tuzilishining o'zbek milliy qadriyatlari bilan bog'liqligi quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

-sharqona tafakkur va hikoyaviylik.

O'zbek matnlarida asosan hikoyaviy uslub keng qo'llaniladi. Bu xalqning og'zaki an'analariga asoslangan tafakkur tarzidan kelib chiqadi. Masalan, xalq dostonlari, rivoyatlar va ertaklar hikoya qilish orqali ma'no yetkazishning muhimligini ko'rsatadi.

-didaktik (o'rgatuvchi) matnlarning ustuvorligi.

O'zbek tilidagi matnlar ko'pincha ma'rifiy xususiyatga ega bo'lib, ma'naviy-axloqiy tushunchalarni singdirishga qaratilgan bo'ladi. Masalan, Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asari yoki Al-Farg'oniyni ilmiy matnlari didaktik yo'nalishda yozilgan bo'lib, xalqning bilimga bo'lgan munosabatini aks ettiradi. Matn tuzilishi milliy tafakkur va qadriyatlarning bevosita aks etishi bo'lib, u xalqning ma'naviy va madaniy merosini saqlab qolish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek tilidagi matnlarning o'ziga xos jihatlari – hikoyaviylik, didaktik yo'nalish, mantiqiy izchillik va hurmat ifodalari – milliy qadriyatlar bilan bog'liq.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mavzu doirasida olib borilgan tadqiqotlarda til o'qitish jarayonida nazariy va amaliy yondashuvlarning uyg'unligi muhim omil sifatida ta'kidlangan. Jumladan, A. Abduazizovning "Matn lingvistikasi" nomli asarida matn birliklarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning mantiqiy va semantik bog'liqligi, o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirishdagi roli yoritilgan. Bu fikrlar milliy qadriyatlar asosida yaratilgan matnlar orqali talabada tafakkur madaniyatini rivojlantirish zarurligini tasdiqlaydi. Tilshunos olimlardan G'. Rasulov, N. Mahmudov, Sh. Rahmatullaeva kabi tadqiqotchilar o'z asarlarida gap turlari, ularning kommunikativ vazifalari haqida batafsil to'xtalib o'tgan. Ayniqsa, buyruq, inkor va so'roq gaplarning didaktik imkoniyatlarini o'rganish, ularni milliy mazmundagi topshiriqlar orqali o'rgatish g'oyasi maqolada asosiy yo'nalish sifatida qabul qilindi. Shuningdek, H. Yo'ldoshev va O. Jo'raev kabi pedagog olimlarning asarlarida didaktik materiallar tarkibiga

milliy ruhdagi matnlarni kiritish orqali o'quvchilarni ma'naviy tarbiyalash samarali yo'l ekanligi ta'kidlanadi. Ularning tadqiqotlarida milliy qadriyatlar — masalan, qo'shnichilik, hunar, hurmat, sharqona tafakkur kabi tushunchalar o'quv materiallari mazmuniga singdirilishi kerakligi qayd etilgan. Xalq og'zaki ijodi (maqol, matal, ertak) asosida til o'rgatish masalalari G'. Boboyorov, M. Qurbonov va boshqa folklorshunos olimlar tomonidan ham o'rganilgan. Bu jihatlar maqolamizda ifoda birliklarini milliy qadriyatlar bilan uyg'un holda o'rgatish g'oyasiga tayanadi. Tahlil qilingan adabiyotlar til o'rgatishda nafaqat nazariy bilim, balki milliy ong va qadriyatlarni singdiruvchi metodik yondashuvlar zarurligini ko'rsatadi. Mazkur maqola aynan shu yondashuvlar asosida metodik takliflar ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etishga xizmat qiladi. Matn tuzilishini o'qitishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali talabalarga milliy qadriyatlarni yanada samarali singdirish mumkin. Shu sababli, matn lingvistik tahlil bilan birga, milliy tafakkurni shakllantiruvchi asosiy omillardan biri sifatida o'rganilishi lozim. Til o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish natijadorlikni oshiradi. Quyidagi metod va texnologiyalar gap va matn birliklarini milliy qadriyatlar asosida singdirishda samarali bo'lishi mumkin:

“Gap sayohatga chiqdi” metodi. Bu metod gap va matn birliklarini o'qitish bilan birga talabalarning faol ishtirokini ta'minlash, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish va milliy qadriyatlarni singdirish maqsadida o'tkaziladi. Metod nomlanishining o'ziyiq diqqatni tortadi. Qiziq, gap ham sayohatga chiqar ekan-da. Birinchi bo'lib guruh 5 yoki 6 ta mayda guruhlariga bo'linadilar. Ular kerakli materiallar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak. “Sirli quti” dan guruh a'zolari 1 tadan kartochka olishadi. Kartochkalar ichida sayohatni boshlash uchun ya'ni, “Gap sayohatiga yo'l ochish” uchun hikmatli so'z yoki maqollar yozilgan bo'ladi. Misollar:

“Odob boylikdan ustun.”

“Elga yaxshilik qilgan – elidan yaxshilik ko'radi.”

“Ilm egasiga el suyanadi.” Talabalar ushbu maqollar mazmunini tahlil qilishadi va ular asosida asosiy gap tuzishadi. Guruhlar o'zaro bahslashib, eng yaxshi asosiy gapni tanlaydi. O'z sayohat qog'ozlarining tepasiga yozishadi. Bu bosqichda talabalar o'yin mavzusini angelaydi va fikrlash faollashadi. Keyingi

bosqichda guruh a'zolari mavzuga doir birma-bir gaplar yozib davom ettirishadi. 3-bosqichda guruh a'zolari "Sirli gap" – kutilmagan burilishlar qo'shishlari kerak bo'ladi. Bundan maqsad talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish va matn qurilishiga yangicha yondashuv kiritish. O'qituvchi "Sirli gap" deb nomlangan yashirin topshiriq beradi. Masalan: "Sizning matningizda kichik qahramon ishtirok etishi kerak." Talabalar matnning muvozanatini buzmasdan qo'shimcha gap qo'shish orqali o'z matnlarini boyitishadi. Misol: Agar maqolda "Elga yaxshilik qilgan – elidan yaxshilik ko'radi" deb yozilgan bo'lsa, talabalar matnga bir qahramonni kiritib, shu qadriyatni amalda tasvirlashga harakat qilishadi. Talabalar matn strukturasiga ijodiy elementlar qo'shish, matn ichida mavzu doirasida o'zgarishlar kiritish va adabiy mahoratlarini oshirish imkoniga ega bo'ladilar. 4-bosqich "Eng yaxshi notiq" – jamoaviy himoya qilish kerak bo'ladi. Bundan maqsad talabalar o'z matnlarini auditoriya oldida taqdim etishni o'rganishadi. Har bir guruh o'z matnini eng yaxshi ifodalovchi talabani tanlaydi. Ushbu talaba matnni intonatsiya, urg'u va grammatik tuzilish nuqtai nazaridan chiroyli qilib o'qib berishi kerak. Qolgan guruhlar notqlik san'ati bo'yicha fikr bildiradilar va o'z fikrlarini mantiqiy asoslab berishadi. Talabalar og'zaki nutqni rivojlantirish, matnni o'qish va tushuntirish ko'nikmalarini oshirish hamda bahs-munozara madaniyatini o'rganishadi.

Bu metod orqali:

- 1) Talabalar gap va matn birliklarining bog'lanishini mustahkam o'rganadi.
- 2) Milliy qadriyatlar asosida matn tuzish bo'yicha ijodiy tafakkuri rivojlanadi.
- 3) Jamoaviy ishlash, munozara olib borish, va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari shakllanadi.

"Qo'shnichilik – mingyilchilik" metodi. O'zbek xalqining boy ma'naviy merosida qo'shnichilik munosabatlari alohida o'rin egallaydi. "Qo'shnichilik – ming yilchilik" degan purma'no maqol ham xalqimizning bu boradagi qarashlarini chuqur ifodalaydi. Bu ibora bejiz aytilmagan – u o'zida yillar, asrlar davomida shakllangan hayotiy tajriba va donishmandlikni mujassam etgan. Yaxshi qo'shni – mo'min-qo'shni. Inson o'z tanish-bilishlari, qarindoshlari bilan uzoq masofada bo'lishi mumkin, biroq qo'shnisi har doim yonida. Shuning uchun, har qanday vaziyatda qo'shnining yordami, madadi, quvonchi va tashvishiga sherik bo'lishi beqiyos

qadrlanadi. Shu bois xalq orasida “Avval qo’shni, keyin uy ol” degan naql ham keng tarqalgan. O’zbek mahalla hayotida qo’shnychilik rishtalari juda muhim o’rinda turadi. Har bir xonadon boshqa xonadonlar bilan o’zaro ahillikda, hamjihatlikda yashashga intiladi. Qo’shni to’y qilsa, qo’shni unga yelkadosh bo’ladi; musibat kelsa, birinchi yordamga shoshiladigan ham qo’shni bo’ladi. Hatto ayrim holatlarda ota-ona yetib bora olmagan joyga qo’shni yetib boradi, dardga malham, quvonchga sherik bo’ladi. “Qo’shnychilik ming yilchilik” maqoli qo’shnilar o’rtasidagi yaxshi munosabatlarning uzoq davom etishi va muhimligini ifodalaydi. Bu degani, qo’shnychilik faqat bir kunga yoki qisqa muddatga emas, balki ming yilga tatigulik qadriyat hisoblanadi. Yaxshi qo’shnychilik – do’stlik, yordam, hurmat va hamjihatlikni anglatadi. Ular orasida oldi-berdi munosabatlari bo’ladi. Chunki ular bir kuni voyaga yetib, bir oilaga bosh-u qosh bo’lishadi. Bu metod talabalarga qo’shnychilik an’analari ham qadriyatlarimizdan biri ekanligini tushuntirish va u asosida gap turlarni o’rgatishga asoslanadi. Quyida bu metodimizning jadvaldagi ko’rinishi va qisqacha izohi berilgan:

Qo’shnilar	“Tinchlik” mahallasi	“Maqsad” mahallasi	“Do’stlik” mahallasi
1-qo’shni	Xalqimiz orasida “Qo’shning tinch- sen tinch” degan maqol bor.	Har bir inson hayotda o’z oldiga maqsad qo’yishi kerak.	Do’stlik – inson uchun bebaho ne’matlardan biridir.
2-qo’shni	Albatta, bu maqol o’ziga xos ma’noga egadir.	Maqsadsiz yashash odamni hech qayerga yetaklamaydi, shunday emasmi?	Chin do’st har doim yoningda bo’lib, yaxshi kuningda quvonadi, og’ir damlaringda esa qo’llab- quvvatlaydi.

3-qo'shni	Maqolning ma'nosi shundaki, insonning hayoti va osoyishtaligi ko'p jihatdan qo'shnilarining xulq-atvori, muomalasi va munosabatiga bog'liq.	Shuning uchun o'z oldimizga aniq maqsadlar qo'yib, ularga erishish uchun harakat qilaylik!	Do'stlar o'rtasidagi ishonch va hurmat mustahkam bo'lsa, munosabatlar bardavom bo'ladi.
4-qo'shni	Agar qo'shnilar o'zaro ahil, mehribon va hurmatli bo'lsalar, inson ham tinch va farovon hayot kechiradi.	Va bu yo'lda qanday qiyinchiliklarga duch kelsak ham ularni yengishga urinaylik.	Hech qachon do'stlikni mayda gaplar yoki kelishmovchiliklar sabab yo'qotmaslik kerak.
5-qo'shni	Qo'shnilar o'rtasidagi do'stona munosabatlar hamjihatlikni mustahkamlaydi.	Aniq maqsadi, rejasi yo'q insonlar qolipsiz g'ishtga qiyos etiladi.	Agar inson do'stiga sodiq bo'lsa, u ham javob tariqasida sadoqat ko'rsatadi.
6-qo'shni	Yaxshi qo'shnichilik munosabatlari tinch-totuv yashashning garovidir.	Zero, qat'iyat bilan harakat qilgan kishi albatta o'z niyatiga yetadi.	Hayotda chin do'st topish oson emas, lekin uni qadrlash va asrash har kimning o'z qo'lida.

Talabalar oltita guruhga bo'linadilar. Ularni mahallalar deb hisoblaymiz hamda ular o'zlariga nom topishadi. Ular bir-birlariga qo'shni bo'lishadi. Qo'shnilar bir – birlariga endi biror buyum yoki ovqat emas, gap taqdim etishadi. 3ta guruhga ham bir xilda o'qituvchi tomonidan varoq taqdim etiladi. Guruhlarning birinchi a'zolari, ya'ni, 1-qo'shni varoqqa xohlagan gapini yozadi va 2-qo'shniga uzatadi. 2-qo'shni avvalgi gapni o'qib, uning mazmuniga xos, davomiy tarzda yana gap yozadi. 3-qo'shni esa, o'zidan oldingi gaplarni o'qib, mazmun jihatidan bog'liq bo'lgan o'zining gapini yozadi. Shunday qilib, guruhdagi barcha qo'shnilar varoqqa o'zlarining gaplarini yozib chiqishadi. Eng so'nggida varoq 1-qo'shni qo'lga yetib keladi va u hosil bo'lgan matnga sarlavha topadi. Shunday qilib qo'shnihilik aloqalari davom etaveradi.

“Hunar-hunardan rizqing unar” metodi. O'zbek xalqining asrlar davomida shakllangan ibratli hayot tajribasini o'zida jamlagan maqollardan biri – “Hunar – hunardan rizqing unar” degan naqlidir. Bu purhikmat ibora inson hayotida hunarning, ya'ni kasb va san'atning naqadar muhim ekanligini chuqur ifodalaydi. Chunki hunar egasi hech qachon xor bo'lmaydi, u doimo o'z mehnati bilan halol rizq topadi, jamiyatda munosib o'rin egallaydi. Yurtimizda qadimdan har bir ota o'g'liga, ona qiziga hunar o'rgatishga harakat qilgan. Naql bo'yicha, bir ota bolasiga mol-dunyo emas, balki hunar qoldirsa, farzand hech qachon muhtoj bo'lmaydi. Ayniqsa, bugungi kunda jamiyatda ishbilarmon, tadbirkor, hunarmand yoshlar safining kengayib borayotgani – milliy rivojlanishimizga xizmat qilmoqda. Hunarmandchilik o'zbek milliy qadriyatlaridan biri hisoblanadi. Hunarli insonning rizqi ulug' bo'ladi. O'z mehnati evaziga halol non topadi ular. Haqiqatdan ham o'z hunari yoki o'z kasbi bo'lgan insonlar hayotda qiyin vaziyatlarda qiynalmay, oson chiqib ketishadi. Bu metodning vazifasi ham o'quvchilarda ham gap turlarini o'qitish ham shu qadriyat bo'yicha tushunchalar berish. O'quvchilarni biror bir hunar egasi bo'lishga chorlashdir.

Bilamizki, gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlari: darak gaplar, so'roq gaplar, buyruq-istak gaplar hamda undov gaplar hisoblanadi. Shu gap turlarini o'rgatishda va mustahkamlashda biz aynan shu metoddan foydalanamiz. Metodning jadvaldagi aksi va izohi quyidagicha:

	1-o'quvchi	2-o'quvchi	3-o'quvchi	4-o'quvchi	5-o'quvchi
Kasb-hunarlar	Tikuvchilik	Oshpazlik	Quruvchilik	Shifokorlik	O'qituvchilik
Darak gap	Tikuvchi milliy liboslarni did bilan tikadi.	Oshpaz yangi retsept asosida mazali taom tayyorlaydi.	Quruvchilar zamonaviy asbob-uskunalar yordamida mustahkam va ishonchli binolar qurishyapti.	Yurtimizda shifokorlar qadri ulug'dir.	Kasblarning eng ulug'i-o'qituvchilik.
So'roq gap	Sizning kiyimingizni tajribali tikuvchi tikdimi?	Bu taomni oshpaz qanday pishirdi?	Bunday baland imoratni kim qurgan?	Haqiqiy shifokor bo'lish uchun necha yillik tajriba kerak?	Sizning eng sevimli o'qituvchingiz kim?
Buyruq gap	Matoni ehtiyotkorlik bilan kesing!	Iltimos, idishlarni darhol yuvib chiqing!	Rejadagi barcha inshootlar yil yakuniga qadar qurib bitkazilsin!	Shifokorlar, o'z bemorlaringiz haqida ma'lumot beringlar.	Hamma darsga tayyor tursin!
Istak gap	Kelayotgan bayramga chiroyli atlas ko'ylak tiktirsam edi.	Qaniydi men oshpaz bo'lsam, sog'lom va lazzeatli ovqatlar pishirsam.	Qaniydi barcha orzu qiladigan binolar qursam.	Ko'zimni yumsam-u, oppoq formada shifokorga aylansam.	Kelajak avlodga bilim beradigan fidoyi o'qituvchilar ko'paysa edi.

O'quvchilarga o'zbek kasb-hunarlaridan birini tanlash kerakliklari aytiladi. Bunda o'quvchilar bilan umumiy ishlanadi. O'quvchilar o'zlari xohlagan hunar turini tanlaydilar. Keyingi talab qilinadigan vazifa: o'quvchilar o'zlari tanlagan hunarga oid gap tuzishlari kerak. Ularni 4 ta turda ifodalashlari ham shart bo'ladi. Shu tarzda har bir o'quvchidan o'zi yozgan kasbga oid gaplarni o'qib berishi so'raladi. Va o'qish jarayonida agar xato va kamchiliklari bor bo'lsa, qolgan o'quvchilar oldida tuzatiladi. Ushbu metod gap turlarini o'qitishda milliy qadriyatlarni singdirish va amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash jihatidan samarali hisoblanadi. O'quvchilar gap turlarini faqat qoidalar asosida emas, balki real hayotiy misollar orqali o'zlashtiradi. Har bir hunar yoki kasb asosida gap tuzish o'quvchilarga tilning amaliy qo'llanilishini tushunishga yordam beradi. Masalan, tikuvchilik haqida gap turlari tuzishda nafaqat grammatik bilimlar, balki milliy kiyimlar va hunar an'analari haqida ham tushuncha shakllanadi. O'quvchilar o'zlari tanlagan hunar bo'yicha gaplar tuzib, uni grammatik jihatdan tahlil qiladi, bu esa ularning fikrlash va analiz qilish qobiliyatini shakllantiradi. Metod orqali mehnat madaniyati, hunarga hurmat va milliy an'analar haqida tushunchalar beriladi. O'quvchilar "Hunar – insonning boyligi", "Mehnat qilib topilgan non shirin" kabi milliy tushunchalarni o'z nutqida qo'llay boshlaydi. O'zbek xalqining an'anaviy hunarlari haqida gap tuzish jarayonida til va madaniyat o'zaro uyg'un holda o'rganiladi. O'quvchilar ushbu metod orqali kelajakda qaysi kasbni tanlash haqida fikr yuritadi. O'zbek xalqining an'anaviy hunarlari haqida gap tuzish jarayonida til va madaniyat o'zaro uyg'un holda o'rganiladi. Amaliy mashg'ulotlar orqali ularning ijodiy qobiliyatlari rivojlanadi va kelajak kasbini ongli ravishda tanlashiga yordam beradi. "Hunar – hunardan rizqing unar" metodi o'quvchilarga til va milliy qadriyatlarni uyg'un holda o'rgatish, o'z fikrlarini grammatik jihatdan to'g'ri ifodalash, til boyligini oshirish va milliy hunarlarga qiziqishini kuchaytirish jihatidan yuqori samaradorlikka ega.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida olib borilgan tahlillar va kuzatuvlar quyidagi natijalarni berdi:

1. Gap va matn birliklarini o'qitishda milliy qadriyatlarga asoslangan yondashuvlar o'quvchilarda til materiallarini yanada chuqurroq tushunishga, ularni hayotiy vaziyatlar bilan bog'lay olishiga xizmat qildi.
2. Milliy qadriyatlar (hurmat, qo'shnichilik, hunar, oilaparastlik, odob-axloq va boshqalar) asosida tuzilgan topshiriq va mashqlar o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash va ijtimoiy fazilatlarni shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.
3. Matn tahliliga asoslangan mashg'ulotlarda maqol, matal, ibora va ertak kabi xalq og'zaki ijodi elementlarining qo'llanilishi o'quvchilarning nutq boyligini oshirdi.
4. So'roq, darak, buyruq va inkor gaplar bo'yicha berilgan mashqlar, ularni milliy kontekstda tahlil qilish orqali til me'yorlariga bo'lgan e'tiborni kuchaytirdi.
5. O'qitish jarayonida milliy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan hikoyaviy matnlardan foydalanish orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlashi va ifoda imkoniyatlari rivojlandi.

Gap va matn birliklarini o'rgatishda milliy qadriyatlarga asoslangan yondashuvlar nafaqat til ta'limining samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy kamolotiga ham xizmat qiladi. An'anaviy usullardan farqli o'laroq, bu yondashuv o'quvchini o'z milliy ildizlariga bog'laydi, o'zligiga hurmat, xalqiga mehr uyg'otadi. Tadqiqot davomida kuzatilgan holatlar shuni ko'rsatadiki, milliy mazmundagi matnlar bilan ishlash o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ular o'z fikrini erkin ifodalashni, adabiy-nutqiy vositalardan to'g'ri foydalanishni o'rganadi. Shuningdek, xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish o'quvchilarda tilga nisbatan estetik va madaniy munosabatni shakllantiradi. Bu esa bugungi til o'qitish jarayonida yangicha, innovatsion yondashuvlar zarurligini yana bir bor isbotlaydi. Milliy qadriyatlarga asoslangan metodlar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotni mustahkamlab, til o'rganishni hayotiy ehtiyojga aylantiradi.

XULOSA

Gap va matn birliklarini o'rgatishda milliy qadriyatlarga asoslangan yondashuvlar bugungi filologik ta'limda dolzarb ahamiyat kasb etadi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, bunday yondashuvlar til o'rganish jarayonini nafaqat samaraliroq qiladi, balki talabalarda milliy o'zlik, ma'naviy madaniyat, axloqiy qadriyatlarni singdirishda ham muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Xalq og'zaki ijodi

namunalari – maqol, matal, ibora, ertaklar asosida yaratilgan mashqlar, shuningdek, gap turlarining (darak, so'roq, buyruq, inkor) milliy kontekstda tahlili o'quvchilarning nutqiy faolligini, ijodiy fikrlashini va muloqot madaniyatini rivojlantiradi. Milliy qadriyatlarga tayanilgan didaktik materiallar o'quvchilarni ona tiliga muhabbat, xalqiga hurmat, urf-odat va an'analarga sadoqat ruhida tarbiyalashda muhim o'rin egallaydi. Shu bois, o'zbek tili ta'limida milliy qadriyatlarni singdirishga qaratilgan metodik yondashuvlar yanada keng qo'llanilishi va takomillashtirilishi zarur. Bu nafaqat til bilimlarini chuqurlashtiradi, balki har bir yosh avlod vakilining komil shaxs bo'lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdurazizov A. Matn lingvistikasi. — Toshkent: Fan, 2008.
2. Baxridinova N. B. Tovushlar tasnifi o'qitishda milliy qadriyatlarga tayanish // Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. 2025. Volume 37(2). — B. 35-44.
3. Baxridinova N. B. Milliy qadriyatlarning tilshunoslikka oid fanlarni o'qitishda tutgan o'рни // Образование наука и инновационные идеи в мире. 05.05.2024. Volume 44(2). — B. 189-191.
4. Baxridinova N. B. Talabalarga til ta'limini berishda milliy qadriyatlarning o'рни // Zamonaviy filologiya va lingvodidaktikaning dolzarb masalalari. Chirchiq – 04. 23-24.2024. Part 3. — B. 824- 827.
5. Baxridinova N. B. Fonetik o'zgarishlar, urg'u va bo'g'inni milliy qadriyatlar asosida o'rgatish // Multidisciplinary Journal of Science and Technology. 2025. Volume 5(1). — B. 434-439.
6. Baxridinova N. B. So'z ma'nolarini o'rgatishda milliy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanish // Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari. 2025. Volume 39(2). — B. 193-200.
7. Baxridinova N. B. Milliy qadriyatlar asosida so'z birikmalarini o'qitish metodlari // Journal of Analytical Synergy and Scientific Horizon. 2025. Volume 1(1). — B. 78-86.
8. Boboyorov G'. Xalq og'zaki ijodi asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2002.
9. Jo'raev O. Milliy qadriyatlar va ta'lim tarbiyada ularning roli. — Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
10. Mahmudov N. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2006.
11. Qurbonov M. O'zbek xalq ertaklari poetikasi. — Toshkent: Fan, 2012.
12. Rahmatullaeva Sh. Gap turlari va ularning o'rganish usullari. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2017.
13. Rasulov G'. Hozirgi o'zbek adabiy tili sintaksisi. — Toshkent: O'qituvchi, 1995.
14. Yo'ldoshev H. Didaktika asoslari. — Toshkent: Fan, 2010.

JISMONIY TARBIYA DARSLARIGA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI TATBIQ ETISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Po'latov Maxmudjon Turg'unovich

*Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti, Gumanitar fanlar
va jismoniy tarbiya kafedrasi dotsenti vazifasini bajaruvchi.*

Email: polatovmaxmudjon59@gmail.com

Tel: +998 93 808 40 67

<https://orcid.org/0009-0004-9566-7672>

Annotatsiya: Ushbu maqolada jismoniy tarbiya darslarining mazmunini zamon talablari asosida modernizatsiya qilish masalalari yoritilgan. Xususan, innovatsion pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish orqali o'quvchilarning jismoniy faollik darajasini oshirish, sportga qiziqishini kuchaytirish va shaxsiy jismoniy madaniyatini shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Muallif interaktiv, shaxsga yo'naltirilgan va texnologik yondashuvlarning samaradorligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, innovatsion texnologiya, pedagogik jarayon, interaktiv ta'lim, jismoniy faollik, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF APPLYING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN PHYSICAL EDUCATION CLASSES

Abstract: This article explores the modernization of physical education classes in accordance with contemporary requirements. Specifically, it analyzes the opportunities to increase students' physical activity levels, enhance their interest in sports, and develop personal physical culture through the integration of innovative pedagogical technologies into the educational process. The author demonstrates the effectiveness of interactive, student-centered, and technology-based approaches.

Keywords: physical education, innovative technology, pedagogical process, interactive learning, physical activity, student-centered approach.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы модернизации содержания уроков физического воспитания в соответствии с требованиями времени. В частности, анализируются возможности повышения физической активности учащихся, усиления интереса к спорту и формирования личной физической культуры путем внедрения инновационных педагогических технологий в учебный процесс. Автор показывает эффективность интерактивных, лично-ориентированных и технологических подходов.

Ключевые слова: физическое воспитание, инновационные технологии, педагогический процесс, интерактивное обучение, физическая активность, личностно-ориентированный подход.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida, ayniqsa, jismoniy tarbiya sohasida innovatsion yondashuvlarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar jismoniy tarbiyani yangi metodlar va texnologiyalar orqali tashkil etishni, o'quvchilarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni talab etadi. Mavjud an'anaviy darslar jismoniy faollikning faqat 20 foizini ta'minlashiga qaramasdan, bolalarning yarmi bu darslarga barqaror qiziqish bildirmasligi muammoning dolzarbligini oshirmoqda [2]

Zamonaviy maktab ta'limi, jumladan, jismoniy tarbiya tizimini yangilash va takomillashtirish, ta'lim jarayonining ishtirokchilari — pedagoglar va mutaxassislar — ning nazariy bilimlari hamda amaliy ko'nikmalari darajasiga yuqori talablar qo'yilishini talab qilmoqda. Bu yangilanish jarayoni o'quvchilarning harakat faoliyatini samarali tashkil qilish, ularning jismoniy salohiyatini rivojlantirish hamda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan.

Jismoniy tarbiya darslarida interaktiv texnologiyalarni tatbiq etish orqali o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, faol ishtiroki va mustaqil fikrlashi kuchayadi. Ushbu metodlar jumlasiga kooperativ ta'lim, "g'oyalar doirasi", "muammoni umumiy doirada muhokama qilish", "mikrofon", "aqliy hujum", "qarorlar daraxti", o'yin texnologiyalari, imitatsion va rolli o'yinlar, munozaralar, "o'rgatib-o'rganaman" kabi yondashuvlar kiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Maqola mavzusini yoritishda so'nggi yillarda jismoniy tarbiya va sport ta'limi sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, davlat dasturlari hamda ilg'or pedagogik tajribalar asos qilib olindi. Xususan, jismoniy tarbiyada innovatsion va interaktiv yondashuvlarning samaradorligi, ularning o'quvchilarning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga ta'siri yuzasidan olib borilgan ilmiy izlanishlar chuqur tahlil qilindi.

Tahlil jarayonida quyidagi manba guruhlari asos bo'ldi:
- Respublikamizda ta'limni modernizatsiya qilishga doir qonun hujjatlari va me'yoriy

asoslar;

- Jismoniy tarbiya va sog'lom turmush tarziga oid Davlat ta'lim standartlari;
- Mahalliy va xorijiy olimlarning pedagogik innovatsiyalar, interaktiv metodlar, sport psixologiyasi va ta'lim texnologiyalariga doir ilmiy maqola hamda tadqiqot ishlari;
- O'qituvchilar amaliyotiga asoslangan uslubiy ko'rsatmalar va dars ishlanmalari.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

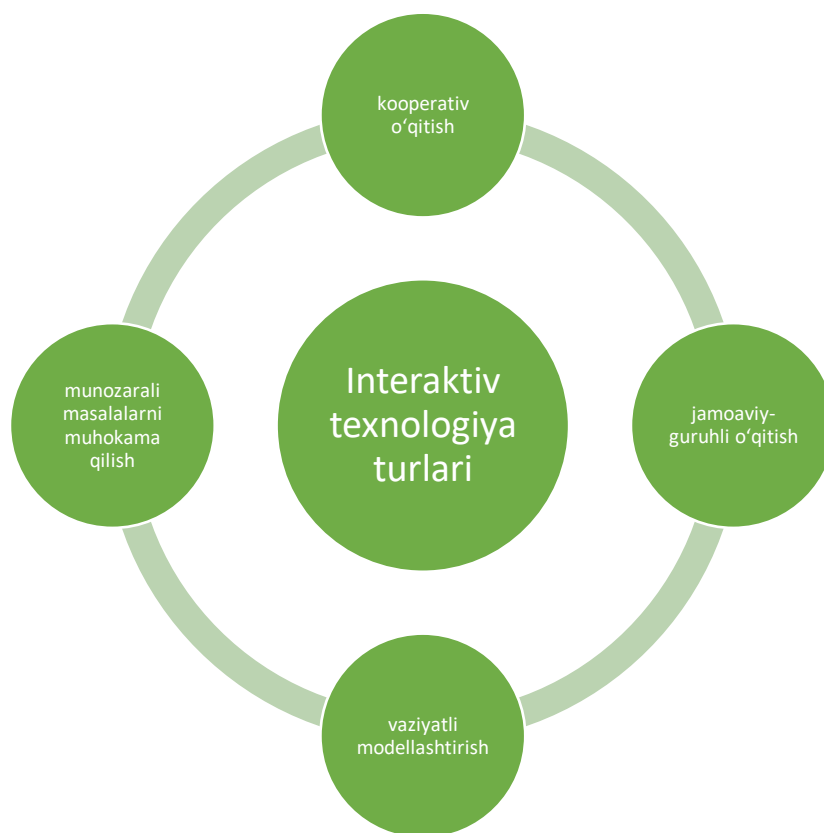
- Tahliliy metod – mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, rasmiy hujjatlar, statistik ma'lumotlar va ilg'or tajribalar o'rganilib, mavjud muammo va yangiliklar ajratib olindi.
- Taqqoslash – an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar o'rtasida o'quvchilar faolligi va dars samaradorligi nuqtai nazaridan qiyosiy tahlillar olib borildi.
- Empirik kuzatuv – jismoniy tarbiya darslarida interaktiv metodlardan foydalanish holati amaliyotda kuzatilib, ularning afzallik va kamchiliklari aniqlashtirildi.
- So'rovnoma va suhbat metodlari – tajribali o'qituvchilar va o'quvchilar bilan olib borilgan mulohazalar orqali real fikrlar to'plandi.
- Modellashtirish – interaktiv texnologiyalarni jismoniy tarbiya jarayoniga moslashtirishga doir tavsiyalar ishlab chiqildi.

Bu metodlar orqali interaktiv yondashuvlarning jismoniy tarbiya darslariga tatbiq qilinishi, ularning ta'lim sifatiga ta'siri, shuningdek, pedagogik jarayondagi o'ziga xosliklari asoslantirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Jismoniy tarbiya darslarida interaktiv texnologiyalarni joriy etish zarur. Dars maqsadi va o'quvchilarning o'quv faoliyatini tashkil etish shakllariga qarab, ular to'rt guruhga bo'linadi:

1-sxema.

Kooperativ (guruhli) ta'limning interaktiv texnologiyalari juft va guruh bo'lib ishlash bilimlarni o'zlashtirish darslarida ham, bilim, ko'nikma va malakalarni qo'llash darslarida ham tashkil etiladi. Bu o'qituvchi yangi materialni tushuntirgandan so'ng darhol, yangi darsning boshida so'rov o'rniga, bilim, ko'nikma va malakalarni qo'llashga bag'ishlangan maxsus darsda yoki takrorlash-umumlashtirish darsining bir qismi sifatida amalga oshirilishi mumkin.

- ✓ Bunda:
- ✓ O'quvchilar vazifani bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarga ega ekanligiga ishonch hosil qilish.
- ✓ O'quvchilarni guruhlariga shunday birlashtiringki, guruhning barcha a'zolari bir-birini ko'ra olsun.
- ✓ Ularga ma'lum vazifalarni taqsimlab bering, bunda kimdir topshiriqlarni bajarish tartibini tashkil etsa, kimdir guruhni rag'batlantiradi; yordamchi - vaqtni kuzatib boradi, guruhni ishga undaydi va yordam beradi; ma'ruzachi - natijalar haqida ma'lumot beradi va qisqa yozuvlar olib boradi.

"G'oyalar doirasi"- Texnologiya barcha guruhlar bir vaqtning o'zida turli vazifalarni bajarishi kerak bo'lganda yoki aksincha, bir xil vazifani bajarib, uni navbat bilan taqdim etganda qo'llaniladi. G'oyalar doirasini quyidagi hollarda qo'llash maqsadga muvofiq:

- darsning tayyorlov qismida "aylanma" mashg'ulot sxemasi uchun;
- interaktiv mashg'ulotda (darsning asosiy qismida), gimnastika, yengil atletika, sport o'yinlari bo'yicha asosiy vazifalarni hal qilishda stansiyalar, guruhlar yoki kartochkalar bo'yicha ish tashkil etilganda;

Ushbu texnologiya o'quv vaqtining qattiq cheklanishi sharoitida har bir o'quvchining erishgan jismoniy rivojlanish darajasini hisobga olgan holda individual yuklamani belgilash imkonini beradi, shuningdek o'quv dasturini o'zlashtirishda mustaqil va ijodiy ishtirok etishga o'rgatadi. Bunda sport zalida ham, sport maydonida ham o'rnatilgan barcha standart va nostandart jihozlardan samarali foydalaniladi.

Bu guruhga butun sinfning bir vaqtning o'zida birgalikdagi (frontal) ishini nazarda tutuvchi interaktiv texnologiyalar kiradi. Masalan, frontal metod akrobatika, yengil atletika (kichik to'p uloqtirish, past va baland startlar, maxsus yugurish va sakrash mashqlari) kabi dastur bo'limlarini o'zlashtirishda o'quvchilarni tashkil etishning samarali shakli hisoblanadi.

"Muammoni umumiy doirada muhokama qilish". Bu texnologiya, odatda, boshqa usullar bilan birgalikda qo'llaniladi. Uning maqsadi ma'lum qoidalarini tushuntirish, o'quvchilarning e'tiborini o'quv materialidagi murakkab yoki muammoli masalalarga qaratish, bilim olishga bo'lgan qiziqishni oshirish, mavjud bilimlarni faollashtirish va boshqalardir. O'qituvchi barcha o'quvchilarni teng ishtirok etishga va munozaraga undashi kerak. Katta guruhda samarali muhokama o'tkazishning kaliti o'qituvchining savol berish usulida. Yopiq savollardan, ya'ni qisqa javob ("ha" yoki "yo'q") beriladigan savollardan qochish kerak. "Qanday", "nima uchun", "qaysi" kabi so'zlar bilan boshlanadigan ochiq savollardan foydalanish lozim. Barcha ishtirokchilarni o'z g'oyalarini bildirish uchun rag'batlantirish zarur. O'qituvchining savol va fikrlarga munosabati o'quv muhitini yaratishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Har bir o'quvchining savoli va fikri uchun minnatdorchilik bildirib,

hammaga e'tibor qaratish kerak. Bu ishtirokchilarni qimmatli ma'lumotlar bilan o'rtoqlashishni davom ettirishga undaydi, aks holda ular bu ma'lumotlarni zerikarli, g'ayrioddiy, noo'rin va ortiqcha deb hisoblab, aytmay qo'yishlari mumkin. Munozara paytida biror kishining guruhga hukmronlik qilishiga yo'l qo'ymaslik kerak. Shuni unutmash kerakki, uzoq davom etadigan sinf muhokamalari charchatadi. Bu usulni haddan tashqari ko'p qo'llash toliqish va zerikishga olib keladi.

"Mikrofon". Bu texnologiya har bir kishiga savolga javob berish yoki o'z fikrini bildirish uchun navbat bilan tezda biror narsa aytish (yoki bajarish) imkonini beradi. "Tugallanmagan gaplar". Bu usul "Mikrofon" bilan birlashtiriladi va o'z g'oyalarini, javoblarini chuqurroq ifoda etish, ularni boshqalar bilan taqqoslash imkonini beradi. Ishni tashkil etish:

1. Sinfga savol beriladi.
2. Sinfga qandaydir predmet (ruchka, qalam kabi) taklif qilinadi, u tasavvurdagi mikrofon vazifasini bajaradi.
3. So'z faqat mikrofonga ega bo'lganlarga beriladi.
4. Qisqa va tez gapirish taklif etiladi.
5. Berilgan javoblar sharhlanmaydi va baholanmaydi.

Jismoniy tarbiya darsida bu texnologiyalarni xavfsizlik qoidalarini, sport turi tarixini, mashqlarni bajarish texnikasini, elementlarni tushuntirishda qo'llash maqsadga muvofiqdir.

"Aqliy hujum". Bu ma'lum bir vazifa yoki muammoning bir nechta yechimini ishlab chiqish uchun qo'llaniladigan mashhur interaktiv jamoaviy muhokama va mashq bajarish texnologiyasidir. Aqliy hujum o'quvchilarni tasavvur va ijodkorlikni namoyon etishga undaydi, ularga o'z fikrlarini erkin bayon etish, mashqlarni bajarish imkonini beradi. "Aqliy hujum" ning maqsadi - cheklangan vaqt davomida vazifa yoki muammoni hal qilish bo'yicha iloji boricha ko'proq g'oya va mashqlarni to'plashdir. Foydalanish shartlari: hech qanday g'oyani rad etmasdan tasavvurni ishga solish; boshqa ishtirokchilarning g'oyalarini rivojlantirish; boshqalarning harakatlarini tanqid qilmaslik, taklif etilgan g'oyalarga baho bermaslik.

Ishni tashkil etishtartibi quyidagicha:

- muammo taqdim etilgandan va savol, vazifa aniq shakllantirilgandan so'ng, birorta ham "ilgari surilgan g'oya"ni e'tibordan chetda qoldirmang;
- barcha ishtirokchilarni iloji boricha ko'proq g'oya taklif etishga rag'batlantirish kerak, shunda oxir-oqibat miqdor sifatga aylanadi;
- barcha o'quvchilarni boshqalarning g'oyalarini rivojlantirish yoki o'zgartirishga undang

Ushbu texnologiyani 'quvchilar o'zlari tanlashi va yaratishi mumkin bo'lgan ertalabki gigiyenik gimnastika majmuasi; jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirish, texnik usullarni takomillashtirish bo'yicha mashqlar majmuasi va boshqalarda amaliy qo'llash mumkin.

Masalan, "Harakatli va sport o'yinlari" mavzusida quyidagi muammoli savollarni qo'yish mumkin:

"Harakatli va sport o'yinlari bilan shug'ullanish paytida xavfsizlik kerakmi?"

"O'yinlar paytida qanday xavfsizlik qoidalarini qo'llagan bo'larding?"

"Bizga o'yinlar nima uchun kerak?!"

"O'yinlar paytida nimani rivojlantiramiz?"

"Gimnastika" mavzusi.

"Kuchli bo'lish yaxshimi yoki zaif bo'lish?"

"Egiluvchanlik nima uchun kerak?"

"Insonning kundalik hayotida kuch va egiluvchanlikning ahamiyati qanday?"

"O'z tanangizni boshqarish san'ati sizga nimani beradi?" (1-ilova)

"O'rgatib - o'rganaman" usuli ma'lumotlar blokini o'rganishda yoki o'rganilgan narsalarni umumlashtirish va takrorlashda qo'llaniladi. U o'quvchilarga o'z bilim va ko'nikmalarini sinfdoshlariga uzatishda ishtirok etish imkonini beradi. Bu usulni qo'llash o'qishga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Bu usulni akrobatika, gimnastika, muvozanat, himoya elementlari, sport o'yinlarining texnik va taktik elementlarini o'rgatishda qo'llash mumkin.

"Qarorlar daraxti". Bu texnologiya bolalarga muhim, murakkab qarorlarni qabul qilish mexanizmini tahlil qilish va yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bu bir ma'noli yechimga ega bo'lmagan muammo yoki dilemma bo'lishi mumkin. U hikoya, hayotiy vaziyat yoki adabiy epizod shaklida taqdim etiladi.

Vaziyatli modellashtirish o'yin texnologiyasi- bu o'quv jarayonini o'quvchini o'yinga jalb qilish (asosan o'rganilayotgan hodisalarni o'yin orqali modellashtirish) yordamida tashkil etishdir. Ta'lim jarayonida o'yindan foydalanish doimo ziddiyatlarga duch keladi: ta'lim har doim maqsadli jarayon bo'lsa, o'yin o'z tabiatiga ko'ra noaniq natijaga (intrigaga) ega. Shuning uchun o'qituvchining o'qitishda o'yinni qo'llashdagi vazifasi o'yinni ma'lum didaktik maqsadga bo'ysundirishdan iborat. O'qitishning o'yin modeli asosiy didaktik maqsaddan tashqari, boshqa maqsadlar majmuasini ham amalga oshirishga qaratilgan bo'ladi, xususan, hissiyotlarni nazorat qilishni ta'minlash; bolaga o'zini anglash imkoniyatini berish; ijodiy tasavvurni rivojlantirishga ilhomlantirish va yordam berish; ijtimoiy jihatdan hamkorlik ko'nikmalarini oshirish imkoniyatini berish, o'z fikrlarini ifodalash [5].

"Imitatsion o'yinlar" - bu atrofimizdagi voqelikdagi har qanday hodisalarni aks ettiruvchi, taqlid qiluvchi ma'lum sodda harakatlarni bajarish jarayonidir. Imitatsion o'yinlar tasavvur va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, muammoni hal qilish qobiliyatini amalda qo'llashga yordam beradi.

"Rolli o'yin" - ishtirokchilarga rollar berilishi va ularga "xuddi haqiqatdagidek" harakat qilish imkoniyati yaratilishi orqali voqelikni taqlid qiladi. Rolli o'yinda har bir shaxs o'z rolining mazmunini va o'yinning umumiy maqsadini aniq bilishi kerak. Vazifalar: muayyan hayotiy vaziyatga munosabat bildirish, o'yin orqali tajriba orttirish, tajriba va his-tuyg'ular orqali o'rganishga yordam berish. U ma'lum ko'nikmalarni egallash uchun qo'llaniladi, masalan, muayyan vaziyatda xavfsiz xatti-harakat qilish, muayyan hayotiy vaziyatga nisbatan shaxsiy munosabatni shakllantirish, tasavvur va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, harakatlarning muqobil imkoniyatlarini topish va ko'rib chiqish qobiliyatini shakllantirish kabi. Ushbu texnologiyalarni syujetli-rolli darslarda har qanday mashqning texnikasini o'rganish, taktikani takomillashtirish, taqlid mashqlarini bajarish, sport va sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazishda qo'llash mumkin.

Munozaralar o'qitish jarayonida o'quvchilarning bilim olish faoliyatida muhim vosita hisoblanadi. Munozara - bu har qanday bahsli masalani keng jamoatchilik bilan muhokama qilishdir. U tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga katta hissa

qo'shadi, shaxsiy nuqtai nazarni aniqlash imkonini beradi, o'z fikrini himoya qilish ko'nikmasini shakllantiradi, muhokama qilinadigan muammo bo'yicha bilimlarni chuqurlashtiradi, bu esa zamonaviy maktab vazifalariga to'liq mos keladi [2].. "Munozara". U bilish faoliyatining muhim vositasi hisoblanadi. Munozarani o'qitishning raqobatbardosh usulini qo'llash sharoitida tashkil etish mumkin, bunda to'g'ri javobni muhokama qilish, xatolarni tuzatish kabi jamoa vazifalari mavjud.

Adabiyot manbalarini tahlil qilish va shaxsiy tajriba natijasida shuni ta'kidlash kerakki, ta'limning interaktiv texnologiyalarini joriy etish orqali quyidagilar mumkin bo'ladi:

- boshqa insonning qadriyatlarini tan olish va hurmat qilishga qodir bo'lgan o'sib kelayotgan shaxsni rivojlantirish;
- boshqa o'quvchilar bilan muloqot qilish va hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;
- har bir shaxsni tushunish va hurmat qilish;
- bag'rikenglik, hamdardlik, xayrixohlik va g'amxo'rlik, birdamlik va tenglik hissi kabi fazilatlarni tarbiyalash;
- umuminsoniy qadriyatlar va umumqabul qilingan xulq-atvor me'yorlarini shakllantirish;
- umumiy muammoni hal qilish uchun sinfdagi boshqa o'quvchilar bilan birlashish qobiliyati;
- shaxsiy mulohazalar va voqelikni tahlil qilishga asoslangan erkin va mustaqil tanlov qilish qobiliyati;
- shaxsiy mas'uliyatni anglash

Globalashuv va raqamli texnologiyalarning ta'lim sohasiga kirib kelishi natijasida innovatsion texnologiyalarni qo'llash faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki bu texnologiyalar jamiyatning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xususan, "innovatsion texnologiyalar" tushunchasi jismoniy tarbiya yo'nalishida nisbatan yangi bo'lsa-da, oxirgi yillarda ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar fonida ta'lim tizimining mazmuni va shakllarini tubdan yangilash zaruriyatini yuzaga keltirdi.

Zamonaviy innovatsion texnologiyalar o'quvchilarning yoshi, jismoniy rivojlanish darajasi va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ularning jismoniy faolligini oshirishga xizmat qiladi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi asosida qurilgan jismoniy tarbiya darslari nafaqat bilim berish, balki motivatsiyani shakllantirish, o'z-o'zini anglash va sog'lom hayot tarzi sari yo'naltirishga qaratiladi. Jismoniy tarbiya va sport sohasida innovatsion texnologiyalar kompleks qo'llanilganda, ular bazaviy va ixtisoslashtirilgan mashg'ulotlar, sog'lomlashtiruvchi jismoniy tayyorgarlik, moslashuvchan jismoniy madaniyat shakllari va turli xil jismoniy faoliyat turlarini bir butun tizimda mujassam etadi [1], [2], [9].

Pedagogik innovatsiyalar tasodifiy emas, balki ilmiy izlanishlar va ilg'or tajribalar asosida shakllanadi. Bu jarayon o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikka asoslanib, ta'lim-tarbiya usullarini, mazmunini va shakllarini yangilashga yo'naltirilgan. Innovatsion pedagogik jarayonning asosiy maqsadi — ta'lim sifatini oshirish bilan birga, o'quvchining shaxsiy salohiyatini to'liq ochish va rivojlantirishga erishishdir [6], [4].

Davlatimiz ta'lim tizimining o'zgarishlari asosida shakllangan tajribalardan ma'lum bo'lishicha, an'anaviy ta'lim tizimi o'quvchilar ehtiyojlarini to'laqonli qondira olmaydi. Axborot texnologiyalari, ilmiy-texnik taraqqiyot va globallashtiruv bosimi ostida o'quvchilar uchun innovatsion yondashuvlar orqali samarali va qiziqarli o'qitish muhim vazifaga aylanmoqda [1], [7].

Innovatsion texnologiyalar quyidagi asosiy guruhlarga ajratiladi:

- an'anaviy va shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar;
- o'quvchi faoliyatini faollashtiruvchi metodlar;
- boshqaruvga asoslangan texnologiyalar;
- alohida fanlarga xos texnologiyalar;
- rivojlantiruvchi va muqobil texnologiyalar.

Ushbu texnologiyalarni qo'llash orqali o'qituvchilar dars samaradorligini oshirish, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'lim sifatini yaxshilash imkoniyatiga ega bo'ladi [3]. Innovatsion texnologiyalarning asosiy belgilari quyidagilardan iborat: konseptuallik, loyihalashtirish, tizimlilik, boshqaruvchanlik, samaradorlik, takrorlash imkoniyati va yangilikni yaratish

qobiliyati. Bu yondashuvlar o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sirni faollashtiradi, darslarning mazmunini yangilaydi, o'quvchilarda jismoniy faollikka ongli ehtiyojni shakllantirishga xizmat qiladi.

Innovatsion yondashuvlar quyidagi faoliyat turlarida samarali qo'llaniladi:

- jismoniy tarbiya darslari;
- sinfdan tashqari sog'lomlashtiruvchi mashg'ulotlar;
- sport musobaqalari va o'yinlar;
- mustaqil jismoniy mashqlar va topshiriqlar.

Bularning barchasi o'quvchilarda jismoniy faoliyatga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish, ularning sportga bo'lgan qiziqishini oshirish va salomatligini mustahkamlashga qaratilgan [7].

XULOSA

Innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali o'qituvchi o'z kasbiy mahoratini oshiradi, zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanib darsni yuqori samaradorlik bilan olib boradi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning jismoniy, intellektual va ruhiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Innovatsion texnologiyalar o'quvchilarda jismoniy faollikni oshirish, sportga ongli yondashuvni shakllantirish va individual salohiyatni rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi. O'qituvchilar uchun eng muhim vazifa - mavjud texnologiyalarni samarali tanlash, ularni o'quvchilarning ehtiyojlari va sharoitiga mos holda qo'llashdan iborat. Innovatsion texnologiyalarning doimiy rivoji ta'lim samaradorligini oshirishning muhim kafolati sifatida qaralmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Безверхняя Г.В. (2004). Инновационные подходы в физическом воспитании
2. Alimov M., Xodjaye R. (2021). *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. Toshkent.
3. G'ulomov S. va boshq. (2020). *Ta'limda interaktiv metodlar*. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
4. Ismoilov I. (2019). *Jismoniy tarbiya darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish yo'llari*.
5. Qodirov A. (2022). *Pedagogik innovatsiyalar va ularni amaliyotda qo'llash*.
6. Xodjaye R., Usmonova D. (2020). *Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim metodlari*.
7. Samarqand davlat universiteti. (2021). *Innovatsion ta'lim texnologiyalari bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami*.
8. Shukurov D. (2020). *Maktab ta'limida jismoniy faollikni oshirish texnologiyalari*.

9. UNESCO (2022). *Modernization of Physical Education and Innovation Methods*.
10. World Health Organization. (2021). *Physical Activity Strategy for Children*.
11. Vygotsky L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*.
12. Dewey J. (1938). *Experience and Education*.
13. Макарова И.В. (2018). Основы педагогических инноваций. Киев.
14. Sharipov Z. (2022). *Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini modernizatsiya qilish yo'llari*.
15. Hasanov O. (2023). *Maktab darslarida innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish tajribalari*.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АЛЬ-ФАРАБИ, АБУ РАЙХАН БЕРУНИ, ИБН СИНА, АБДУЛЛА АВЛОНИ О РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ И ОБЩЕСТВА КАК ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО МИРА

Сатаров Александр Хошимович,

*кандидат педагогических наук, доцент кафедры креативной педагогики и
психологии Наманганского государственного педагогического института e-
mail: satarov1951inbox.ru*

Аннотация: В статье автор исследует педагогические взгляды мыслителей Востока, которые обращены к проблеме развития личности и становления общества. Дан анализ произведений: Аль-Фараби "Город справедливых людей"; Абу Райхана Беруни "Памятники минувших поколений"; Ибн Сина "Книга справедливости"; Абдуллы Авлони "Нравственность. Цветущий край", в которых даны взгляды о необходимости учитывать в процессе воспитания: возраст ребенка, его стремление, посильность упражнений, индивидуальные способности, всестороннее воспитание и развитие в общении, в трудовой и учебной деятельности. Даны выводы о связи развития личности с развитием общества.

Ключевые слова: педагогические взгляды, обновление школы, духовность, развитие, образование, развитие личности, воспитание, стратегия развития общества.

PEDAGOGICAL VIEWS OF AL-FARABI, ABU RAYHAN BERUNI, IBN SINA, ABDULLAH AVLONI ON THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY AND SOCIETY AS A PEDAGOGICAL MECHANISM FOR IMPROVING THE MODERN WORLD.

Abstract: In the article the author studies the pedagogical views of Eastern thinkers, who address the problem of personal development and the formation of society. The analysis of works: Al-Farabi 'City of fair people'; Abu Rayhan Biruni 'Monuments of past generations'; Ibn Sina 'Book of justice'; Abdullah Avloni "Morality. The blooming land", in which views are given about the necessity to take into account in the process of upbringing: the age of the child, his aspirations, the feasibility of exercises, individual abilities, comprehensive education and development in communication, labour and educational activities. The conclusions about the connection between the development of personality and the development of society are given.

Key words: pedagogical views, school renewal, spirituality, development, education, personal development, upbringing, strategy of society development.

AL-FOROBIIY, ABU RAYHON BERUNIY, IBN SINO, ABDULLA AVLONIYLARNING SHAXS VA JAMIYAT TARAQQIYOTI HAQIDAGI

PEDAGOGIK QARASHLARI HOZIRGI ZAMONNI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMI SIFATIDA.

Annotatsiya: Maqolada muallif Sharq mutafakkirlarining shaxs kamoloti va jamiyat shakllanishi muammosiga qaratilgan pedagogik qarashlarini o'rganadi. Asarlarning tahlili berilgan: Al-Farobiy «Adolatli odamlar shahri»; Abu Rayhon Beruniy «O'tgan avlodlar yodgorliklari»; Ibn Sino «Adolat kitobi»; Abdulla Avloniy «Axloq. Gullagan zamin»da tarbiya jarayonida: bolaning yoshi, uning intilishlari, mashqlarning maqsadga muvofiqligi, individual qobiliyatlari, muloqotda, mehnat va o'quv faoliyatida har tomonlama tarbiya va kamol toptirish zarurligi haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. Shaxs rivojlanishi va jamiyat taraqqiyoti o'rtasidagi bog'liqlik haqida xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: pedagogik qarashlar, maktab yangilanishi, ma'naviyat, taraqqiyot, ta'lim, shaxsni rivojlantirish, ta'lim, jamiyat taraqqiyoti strategiyasi.

ВВЕДЕНИЕ

В современном обществе Узбекистана важное место занимает проблема развития личности и осуществление влияния каждого конкретного человека на совершенствование всего государства.

Об этом четко дано высказывание президента Узбекистана Ш.М. Мирзиёева в книге «Построим великое будущее совместно с героическим и великодушным народом» [2]

Педагогические взгляды Аль-Фараби и Абдуллы Авлони прослеживаются в их произведениях «Город справедливых людей» [3] и «Нравственность. Цветущий край.» [7] Педагогической концепцией являются взгляды Аль-Фараби и Абдулла Авлони на развитие общества, развитие личности, совершенствование школы, мудрая путеводная звезда в содержании книг, роль учителя в процессе воспитания и образования.

Исследование педагогических взглядов этих ученых-просветителей приводит нас к мысли о том, что человеческое общество во все времена в процессе воспитания молодежи стремилась опираться на нравственное начало, на духовность личности, на любовь к родному краю. Об этом говорил в своем Постановлении Президент Мирзиёев Ш.М. [1]

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДЫ

Аль-Фараби в своем произведении “Город справедливых людей” раскрывает основу развития в человеке, стремление к радости в жизни, к совершенствованию окружающего мира (природы, материального благосостояния, духовного обогащения, что дает возможность улучшить жизнь на земле. [6] Эстетическое, нравственное, трудовое, умственное, патриотическое воспитание молодежи помогут обрести справедливый образ жизни здесь на земле.

Справедливость в обществе основывается, по мнению Аль-Фараби, на высокой нравственности каждого человека, особенно правителей государства, которые заботятся о своих подданных. Умственное воспитание помогает укрепить желание каждого человека жить лучше, краше, чем это есть на данный момент.

Под умственным воспитанием Аль-Фараби понимал образование и саморазвитие с детства до зрелого возраста. Он ратовал за создание школ в каждом населенном пункте. Только знание даст возможность людям прозорливо угадывать правильный путь развития общества на сегодняшней тернистой дороге. С позиций сегодняшнего дня мы можем понять, что Сингапур-государство справедливых людей, о котором мечтал в IX веке великий мыслитель Аль-Фараби, когда писал свою книгу “Город справедливых людей.” Эта мудрость Аль-Фараби основывается на знаниях, которые приобретает он, читая различные книги мудрых людей, живших до него. Знание- это путеводная звезда, которая помогает прокладывать правильный путь к счастливой жизни.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Абдулла Авлони, живший на много веков позже Аль-Фараби, в своем произведении “Нравственность. Цветущий край” говорит о возрождении родного края под воздействием их трудолюбия формирования высокой нравственности. Красота окружающего мира формируется на основе эстетических нравственных качеств каждого человека, проживающего на территории Центральной Азии. А.Авлони ценил в человеке такие качества, как трудолюбие и упорство в процессе обретения знаний, формирование высоконравственных черт характера, что будет, по его мнению, способствовать в перемене нашего края, который

превратится в цветущий край, где будет царствовать справедливость, красота, гуманизм и взаимное уважение друг к другу.

Педагогические взгляды Абу Райхана Беруни о развитии личности и совершенствовании общества даны в целом ряде его произведения, среди которых мы хотим отметить “Памятники минувших поколений”, где точно подмечена роль в обществе всесторонне развитой личности, которая займет достойное место в государстве, поскольку чтение книг, образование позволит человеку стать логически и аналитически мыслящим, который будет способен вносить весомый вклад в развитие родной страны. [5]

Ибн Сина в своих произведениях обращал внимание на необходимость совершенствования и развития личности.

Одним из таких произведений его является “Книга справедливости”, где ученый отмечает на необходимость совершенствовать и развивать характерные черты личности, которые должны в будущем помочь ему стать одним из достойных представителей родного края. [4]

В педагогической концепции ученых прошлого заложены практически-значимые идеи, которые должны быть решены на основе развития образования национальной культуры целеустремленного молодого поколения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом можно сделать **выводы:**

1. В решении проблемы развития современного общества Республики Узбекистан мы рассматриваем процесс всестороннего развития личности в школе и вузе как педагогический механизм, способствующий интенсивному совершенствованию многих аспектов инновационного изменения различных сторон экономического и материально-технического благосостояния нашей жизни.
2. Идеи расцвета общества на территории Центральной Азии мыслителей Аль-Фараби, Абу Райхан Беруни, Ибн Сина, А.Авлони - это задачи переустройства современного государства, где царят образование, культурные ценности, научно-технический прогресс.

3. Образование, воспитание и развитие культуры - это основа поступательного движения общества, где главным механизмом является: преподаватели школ и вузов, работники культуры, политические и духовные лидеры.

4. Школа и вузы Республики Узбекистан являются авангардом решения данной проблемы.

ЛИТЕРАТУРА.

1. Постановление Президента Республики Узбекистан Мирзиёева Ш.М. Развитие школьного образования должно быть всенародным от 23.08.2019.
2. Мирзиёев Ш.М. Построим великое будущее совместно с нашим героическим и великодушным народом. – Т.: Изд. “Узбекистан”, 2020.
3. Аль-Фараби. Философские трактаты. Алма-Ата,; 1970.
4. Рахимов С.Р. Психолого- педагогические взгляды Абу Али Ибн Сины. – Т.:2019.- 168 с.
5. Сейтхалиев Э. и др. Педагогический словарь-справочник/ Под общей ред. Б.Ю.Ходиева .- Ташкент: Согдиана ; 2011.-718 с
6. Хайруллаев М.М. Абу Наср аль-Фараби- М.: Наука. 1982
7. Хошимов К. История педагогики. – Т.:2016.
8. <http://www.edu.uz>.
9. <http://www.ziyo.edu.uz>

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA AXBOROT KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARI (AKT)DAN FOYDALANISH XUSUSIDA

Po'latov Maxmudjon Turg'unovich

*Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti, Gumanitar fanlar
va jismoniy tarbiya kafedrasi dotsenti vazifasini bajaruvchi.*

Email: polatovmaxmudjon59@gmail.com

Tel: +998 93 808 40 67

<https://orcid.org/0009-0004-9566-7672>

Annotatsiya. Ushbu maqolada jismoniy tarbiya darslarida axborot-kompyuter texnologiyalaridan (AKT) foydalanishning afzalliklari, samarali jihatlari va uning o'quvchilar jismoniy faoliyatiga ta'siri yoritilgan. Zamonaviy texnologiyalar orqali ta'lim jarayonining interaktivligi, nazariy va amaliy bilimlarning uyg'unligi ta'minlanadi. AKTdan foydalanish o'quvchilarning jismoniy va psixologik holatini hisobga olgan holda ularning faolligini, motivatsiyasini va sog'lom turmush tarziga bo'lgan munosabatini kuchaytiradi.

Kalit so'zlar: Jismoniy tarbiya, axborot-kompyuter texnologiyalari, interaktiv ta'lim, sog'lom turmush tarzi, innovatsion texnologiyalar, motivatsiya.

ON THE USE OF INFORMATION AND COMPUTER TECHNOLOGIES (ICT) IN PHYSICAL EDUCATION CLASSES

Abstract. This article highlights the advantages and effectiveness of using information and computer technologies (ICT) in physical education classes, as well as their impact on students' physical activity. Modern technologies contribute to the interactivity of the educational process and ensure the integration of theoretical and practical knowledge. The use of ICT enhances students' physical and psychological engagement, motivation, and attitude toward a healthy lifestyle.

Keywords: Physical education, information and computer technologies, interactive learning, healthy lifestyle, innovative technologies, motivation.

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ИНФОРМАЦИОННО-КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (ИКТ) НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. В данной статье рассматриваются преимущества и эффективность использования информационно-компьютерных технологий (ИКТ) на уроках физической культуры, а также их влияние на физическую активность учащихся. Современные технологии способствуют интерактивности учебного процесса и обеспечивают гармоничное сочетание теоретических и практических знаний. Использование ИКТ усиливает активность, мотивацию и отношение учащихся к здоровому образу жизни, учитывая их физическое и психологическое состояние.

Ключевые слова: *Физическая культура, информационно-компьютерные технологии, интерактивное обучение, здоровый образ жизни, инновационные технологии, мотивация.*

KIRISH

So'nggi yillarda ta'lim sohasida yuz berayotgan o'zgarishlar, ayniqsa raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, jismoniy tarbiya darslarini tashkil etishda ham yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. O'quvchilarning e'tiborini jalb qilish, ularning sog'lom turmush tarziga bo'lgan qiziqishini oshirishda axborot-kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanish zaruriy holga aylandi. Bu texnologiyalar nafaqat dars mazmunini boyitadi, balki o'quvchilar bilan interaktiv aloqani kuchaytiradi. Shu bilan birga, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining amaliy va nazariy yo'nalishlarini uyg'unlashtirish imkonini yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ilmiy manbalarda axborot-kompyuter texnologiyalarining (AKT) ta'lim jarayonidagi o'рни va ahamiyati keng yoritilgan. Xususan, E. Abdullayevning "Ta'limda raqamli vositalardan foydalanish" nomli tadqiqotida jismoniy faollik bilan raqamli texnologiyalar uyg'unligi asosida innovatsion yondashuvlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular orqali o'quvchilarda harakatli kompetensiyalarni rivojlantirish samaradorligi ortishini ko'rsatadi. Shuningdek, D. Karimov va M. Azizovalarning izlanishlarida ta'lim jarayonida interaktiv texnologiyalar orqali vizual idrok, eslab qolish va amaliy ko'nikmalar shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Bunday yondashuvlar AKT vositalari yordamida vizual taqdimotlar, harakatlar texnikasini o'rgatish uchun video-yozuvlar, interaktiv testlar va onlayn mashqlar platformalari orqali bilimlarni mustahkamlash imkonini beradi.

Pedagogik metodlar nuqtayi nazaridan, axborot-kompyuter texnologiyalaridan foydalanish – bu nafaqat taqdimotlar yoki testlar bilan cheklanmaydi, balki o'quvchilarning individual rivojlanishini monitoring qilish, ularning psixofiziologik xususiyatlariga mos mashqlarni tanlash, guruhlarda ishlash va o'z-o'zini baholash imkoniyatlarini ham ta'minlaydi. Shu jihatdan qaralganda, AKT o'qituvchiga ham, o'quvchiga ham darsda faol ishtirok etish, natijalarni o'z vaqtida kuzatish va takomillashtirish imkonini yaratadi.

Ushbu maqola doirasida ilmiy metod sifatida kuzatuv, intervyu va eksperimental-tahliliy yondashuvlar asos qilib olindi. Kuzatuvlar Toshkent, Samarqand va Farg'ona viloyatlaridagi umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'tkazilgan bo'lib, tajriba 7–9-sinf o'quvchilari bilan amalga oshirildi. O'quvchilar ikki guruhga ajratildi: birinchi guruhda darslar an'anaviy uslubda, ikkinchi guruhda esa AKT vositalari yordamida o'tkazildi. Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, AKT asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilar nafaqat bilim jihatdan, balki ishtirok faolligi, darsga qiziqishi, mustaqil fikrlash va o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalari bo'yicha ham yuqori natijalarga erishgan.

Intervyu usuli orqali esa jismoniy tarbiya o'qituvchilarining AKTdan foydalanishdagi qiyinchiliklari va ehtiyojlari o'rganildi. Aksariyat pedagoglar zamonaviy texnologiyalar o'zlashtirishga tayyorligini bildirgan bo'lsa-da, AKT bilan ishlash malakasi va uslubiy qo'llanmalarning yetishmasligi ularning faoliyatiga to'siq bo'layotgani aniqlangan. Shu sababli, ushbu maqola nafaqat tajriba asosida asoslangan, balki real amaliyotdagi ehtiyojlar va imkoniyatlarni tahlil qiluvchi yondashuvni o'z ichiga oladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'tkazilgan eksperimental darslar natijalari tahlil qilinganda, AKT vositalari jismoniy tarbiya darslarining sifatini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilayotgani aniqlandi. Xususan, darslarda **multimedia vositalari** – prezentatsiyalar, animatsiyalar, turli harakatlarni ko'rsatuvchi qisqa metrajli videoroliklar orqali o'quvchilarning e'tibori faollashgani, mavzuga bo'lgan qiziqish darajasi oshgani kuzatildi. O'quvchilar dars davomida passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylana boshladi. Ayniqsa, **interaktiv doskalar** orqali harakat texnikasining bosqichma-bosqich ko'rsatilishi mashqlarning to'g'ri bajarilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. O'quvchilarning o'zlashtirish tezligi oshdi, xatoliklar soni kamaydi.

Shuningdek, **mobil ilovalar** (masalan, Google Fit, MyFitnessPal kabi) orqali individual monitoring olib borilishi o'quvchilarning o'z jismoniy faolligini anglash va baholash imkoniyatini kengaytirdi. Bu esa ularni o'z faoliyatiga nisbatan mas'uliyatliroq bo'lishga undadi. AKTdan foydalanilgan darslar so'ngida o'tkazilgan

anonim so'rovnomalarda o'quvchilarning 82 foizi darslar "qiziqarli va tushunarli" bo'lganini, 74 foizi esa bu uslub "darsda qatnashishni rag'batlantirganini" bildirgan.

Yana bir muhim natija — onlayn formatda topshiriqlarni bajarish va natijalarni elektron platformalarda (masalan, Google Forms, EduPage, Microsoft Teams) baholash tizimi o'quvchilar orasida **raqobat muhitini** kuchaytirganidir. Baholash jarayonining shaffofligi, natijalarning darhol aks etishi, o'zini o'zi tahlil qilish imkoniyatining mavjudligi o'quvchilarni natijaga intilish, o'z ustida ishlashga undadi. Bu esa faqat jismoniy emas, balki psixologik rivojlanish nuqtayi nazaridan ham muhim yutuq hisoblanadi.

Bundan tashqari, ayrim maktablarda eksperiment sifatida smartwatch va fitnes-trekerlar orqali o'quvchilarning yurak urish tezligi, qadamlar soni, kaloriyalar sarfi kabi ko'rsatkichlari muntazam ravishda kuzatilib bordi. Bu ma'lumotlar o'quvchilarning individual sog'lig'i va jismoniy holatiga mos mashqlar tanlashda yordam berdi. Ustozlar tomonidan individual maslahatlar berildi va natijalar asosida o'quvchilar o'z yutuq va zaif jihatlarini ko'ra boshladi. Bu individual yondashuvni shakllantirish bilan birga, o'quvchilarda o'zini baholash, motivatsiya, maqsadga yo'naltirilganlik kabi shaxsiy fazilatlarining rivojlanishiga olib keldi.

Yakunda, tajriba asosida aniqlanganidek, jismoniy tarbiya darslarida AKTdan foydalanish nafaqat bilim va ko'nikmalarni oshirish, balki o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ham bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu yondashuv sog'lom turmush tarzini rag'batlantirishda, zamonaviy texnologiyalarni ongli qo'llashda, hamda o'quvchilarning ijtimoiy faolligini kuchaytirishda dolzarb uslub sifatida namoyon bo'lmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, jismoniy tarbiya darslarida axborot-kompyuter texnologiyalaridan foydalanish nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki o'quvchilarni motivatsiyalash, darsga bo'lgan qiziqishini orttirish, individuallashtirilgan yondashuvlarni shakllantirishda muhim vositaga aylanmoqda. Bu texnologiyalar pedagoglarga nazariy va amaliy jihatlarini uyg'unlashtirgan holda, har bir o'quvchining jismoniy va ruhiy salohiyatini ro'yobga chiqarish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Qodirov B. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: 2020.
2. Azizova M., Karimov D. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'limda. – Toshkent: 2019.
3. Axmedov S. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: 2021.
4. Abdullayev E. Raqamli ta'lim texnologiyalari va jismoniy tarbiya. – Toshkent: 2022.
5. Rakhmonov A. Jismoniy tarbiyada interaktiv metodlar. – Samarqand: 2022.
6. www.edu.uz
7. www.ziyonet.uz

МЕТОДИЧЕСКИЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ КРЕДИТНО-MОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

Эсанов Музаффар Хошимович

*Центр исследований развития высшего образования
заместитель директора, доктор педагогических наук*

Аннотация: В данной статье рассматривается внедрение кредитно-модульной системы в высших учебных заведениях, разработка современных образовательных программ, поднимающих на новый уровень подготовку высококвалифицированных профессиональных кадров и обеспечивающих гармонию образования, науки и практики в сфере проблема закрыта.

Ключевые слова: кредит, учебная программа, образование, качество образования, содержание, методология, эффективность, механизм, анализ, опыт.

METHODOLOGICAL AND ORGANIZATIONAL FEATURES OF THE APPLICATION OF THE CREDIT-MODULE SYSTEM

Annotation: This article describes the introduction of the credit module system in higher education institutions, the development of modern educational programs, raising the training of highly qualified professional personnel to a new level, and ensuring the harmony of education, science and practice in the field.

Keywords: kredit, curriculum, education, quality of education, content, methodology, influence, mechanism, analysis, experience.

KREDIT-MODUL TIZIMINI QO'LLASHNING USLUBIY VA TASHKILIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etish, yuqori malakali professional kadrlar tayyorlashni yangi bosqichga ko'taruvchi va ta'lim, fan va amaliyot uyg'unligini ta'minlovchi zamonaviy ta'lim dasturlarini ishlab chiqish muammoli yo'nalishda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: kredit, o'quv rejasi, ta'lim, ta'lim sifati, mazmuni, metodikasi, samaradorligi, mexanizmi, tahlili, tajriba.

ВВЕДЕНИЕ

В данной статье рассмотрено внедрение кредитно-модульной системы в высших учебных заведениях, разработка современных образовательных программ, поднятие подготовки высококвалифицированных профессиональных кадров на новый уровень, обеспечение гармонии образования, науки и практики в сфере .

Системное развитие деятельности высших учебных заведений по подготовке кадров в нашей республике, разработка современных образовательных программ с внедрением передового зарубежного опыта, поднятие подготовки высококвалифицированных профессиональных кадров на новый уровень и сочетание образования, науки и практики в данной области. Наше правительство уделяет особое внимание вопросу безопасности. На данный момент в процессе реформирования системы высшего образования Узбекистана внедрение национальной рамки квалификаций открыло новую эру в подготовке высокообразованных кадров.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДЫ

В соответствии с постановлением Президента Республики Узбекистан от 8 октября 2019 года «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года» № ПФ-5847, решение Министерства высшего и среднего специального образования от 30 июня 2020 года. Во исполнение приказа № 357 с 2020-2021 учебного года высшие учебные заведения республики перешли на кредитно-модульную систему. [1] Сегодняшние реформы включают в себя создание учебно-нормативных документов нового поколения с учетом трудоемкости обучающихся, развитие академической и профессиональной гибкости выпускников, внедрение кредитно-модульной системы при внедрении интенсивных методов получения знаний. В условиях кредитно-модуля возникают проблемы с наполнением понятия «модуль» содержанием в вузах. Анализ показывает, что существуют трудности в определении основных тем для формирования модулей. Для объяснения концепции модуля используются два разных подхода: Во-первых, модули - содержание и тематическая форма; Во-вторых, модули формируются по принципу организационно-структурных требований.

При первом подходе под модулем понимается блок предметов, образующих определенное взаимосвязанное единство в рамках образовательной программы, и он рассматривается как логическая подструктура в общей структуре программы. Учебный модуль является самостоятельным и интерпретируется как

единица учебного плана области, представляющая собой совокупность учебных предметов.

При втором подходе под модулем понимается относительно самостоятельный организационно-методический комплекс в рамках учебной дисциплины, включающий в себя ее дидактические цели, логически завершенную единицу учебного материала, методическое руководство по его усвоению и систему контроля. В этом случае модуль образует учебно-методический комплекс предмета. В нашей республике под термином «модуль» часто понимают комплекс учебных предметов. По опыту передовых вузов под модулем понимается и часть курса, например, логически завершенная часть предмета, разделенная на календарные периоды.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Усвоение каждого модуля, то есть выполнение определенных в нем заданий, входит в итоговую оценку в результате изучения предмета, и в этом отношении модульный принцип аналогичен рейтингу. В европейских высших учебных заведениях общий балл, выдаваемый в конце каждого курса, обычно состоит из нескольких компонентов, имеющих кумулятивный эффект. Например, 30 % итоговой оценки составляет учебная деятельность студента на лекциях и семинарах, 30 % — результаты рубежного контроля (реферат на заданную тему, самостоятельная работа, рубежный контроль в виде зачета и т. д.) , а остальные 40% это экзамен. может зависеть от цены. Студент, пропустивший много занятий (уроков) и не сдавший промежуточный экзамен, может только надеяться на удовлетворительную оценку на экзамене. И наоборот, студент, проявивший активность при выполнении текущих заданий и заработавший высокую оценку, может получить высокую итоговую оценку, даже если на экзамене он даст совершенно неудовлетворительный ответ.

Однако этот подход не принимает во внимание успеваемость учащегося по другим предметам в учебном плане модуля. Каждый модуль независим.

В кредитно-модульной системе каждый модуль должен быть завершенным сегментом образовательной программы, а приобретение обучающимся определенного набора компетенций - результатом его освоения. Эти

компетенции должны быть проверены и оценены в обязательном порядке. Безусловно, компетенции формируются в течение длительного периода времени (минимум один семестр, а возможно и несколько семестров). Для оценивания относительно пройденных частей в рамках семестра более полезными являются понятия «раздел», «подраздел», «предмет», а не модуль. Под модулем можно понимать отдельную часть учебного курса, тематический блок, объединяющий несколько учебных тем, осваиваемых на лекциях и семинарах.

В европейских вузах образовательная программа имеет иную структуру: в рамках одного модуля объединяются предметы, близкие друг другу по тематике, вне зависимости от их общего статуса. Основным принцип модульной структуры – движение от простого к сложному, от методологических к прикладным наукам. Поэтому модуль может содержать «общие» предметы, «профессиональные» предметы и т. д. В рамках образовательного модуля в гармоничное целое объединяются как фундаментальные, так и прикладные науки. Например, в Германии под модулем понимается одно из направлений освоения уровня образования, не курс, а отдельная часть образовательной программы. Важной особенностью модульной системы является ее ориентированность на студенческую практику, в том числе на исследовательскую. Модуль позволяет студенту быстро и эффективно переходить из одного направления в другое, с одного уровня на другой, сочетая концептуальные знания и практические навыки. Поэтому модульная организация учебного процесса на магистерском уровне требует согласования с индивидуальной программой магистранта (темой его магистерской работы). В европейском высшем образовании несколько курсов (предметов) называются модулями. Модуль обеспечивает целостное представление о конкретной предметной области и позволяет учащемуся продемонстрировать определенный уровень компетентности по завершении модуля. Модуль определяется не предметом, а достижением обучающимся образовательного результата. Количество модулей в семестр определяется успеваемостью студента в течение семестра. Кредитно-модульная система организации учебного процесса направлена на обеспечение положительного решения следующих задач:

- Деление учебного материала на модули, проверка усвоения каждого модуля;
- Использование шкалы оценки знаний;
- Повышение объективности оценки знаний;
- Стимулирование систематической самостоятельной работы студентов в течение семестра;
- Внедрение здоровой конкуренции в учебе.

По системе ECTS (Европейская система перевода и накопления кредитов) учебный год в европейских вузах длится в среднем 40 недель (30 недель в вузах Узбекистана). Суммарная нагрузка учебной нагрузки студента за один год равна 60 кредитам. Исходя из этого, студент должен набрать 30 кредитов за один семестр. Между «кредитной единицей» и внутренней системой «академических часов» в республиканских вузах есть несколько отличий. Во-первых, если учебный план не одинаков во всех вузах, а берется реальный учебный план, то в академический час включается не общая нагрузка, а аудиторная нагрузка. Во-вторых, за каждой кредитной единицей стоит не потраченное время, а приобретенные знания и приобретенные компетенции. В кредитно-модульной системе студент может накапливать кредиты для получения диплома в течение определенного периода. Накопление кредитов позволяет студенту совершенствовать свои навыки на протяжении всей жизни, получить дополнительное высшее образование. Кредиты накапливаются студентом в течение обучения и кредиты не теряются. Если студент по каким-либо причинам отчислен из вуза, он может использовать накопленные кредиты для продолжения обучения в дальнейшем, а также они могут быть пересчитаны. Это значительно облегчает студенту получение второго высшего образования. При определенных условиях кредиты позволяют рассматривать профессиональный опыт работы студента как компонент высшего образования. Опыт расчета кредитов в кредитно-модульной системе требует совершенствования этих подходов. Данная кредитная система необходима для определения размера учебной нагрузки, нормы времени, затрачиваемого на освоение курса или учебной программы. Он учитывает науку, ее сложность, специализацию и другие

нагрузки в деятельности студента в учебном процессе. Тренировочные нагрузки рекомендуется распределять следующим образом:

- аудиторная нагрузка, которая составляет около 50% объема обучения;
- она должна составлять 50 % от общего объема самостоятельного обучения обучающегося;

чтение рекомендованной литературы по курсу и подготовка рефератов 20%;

- 20% письменных работ;
- подготовка к экзаменам 10%. На практике при расчете кредитов соотношение одного тестового кредита к количеству часов лекционной нагрузки варьируется в вузах, в том числе от 1:18 до 1:6. Проблемы, возникающие при механическом подходе к переносу этого бремени на кредиты, остаются. В деятельности кафедр наблюдается, что больше часов уделяется неспециализированным предметам, а меньше кредитов
- специализированным предметам.

Это не позволяет соотнести полученные студентами знания с кредитными стандартами. Необходимо уменьшить количество кредитов (часов) по непрофильным предметам, увеличить количество часов по специальным предметам и модулям, где студенты одновременно изучают рефераты, курсовые работы и большое количество дополнительной литературы. Также количество кредитов в качестве нагрузки должно определять характер содержания предмета (учебного модуля) и уровень значимости для будущей профессиональной деятельности студента. В то же время кредитно-модульная система имеет свои преимущества и должна служить повышению мобильности обучающихся при переходе с одной образовательной программы на другую, в том числе последипломные образовательные программы. Система погашения кредита должна учитывать не только учебную нагрузку студента, но и все его достижения, участие в научных исследованиях, конференциях, научных олимпиадах и других мероприятиях.

Используя модульный принцип формирования образовательной программы, можно избавиться от «неважных предметов» в вузовском компоненте. Модули могут включать несколько курсов, объединенных по принципу

специализации (обычно в зависимости от формируемых ими компетенций - национальных, инструментальных, коммуникативных и др.). Разделяя учебную программу и частично решая проблему «завершенности», тестовые блоки также формируются дополнительным образом.

Роль тестовых единиц должна быть направлена на более широкое использование в образовательном процессе путем оценки учебной нагрузки в единицах, превышающих академический час. Тестовые единицы:

- с учетом относительной значимости различных мероприятий по данному предмету: лекций, семинаров, лабораторий и т.п.;
- определение значимости определенного предмета, изучаемого студентом, и его вклада в средний балл, полученный по окончании определенного периода обучения;
- позволяет сортировать студентов по результатам их учебы и определять индивидуальный рейтинг каждого из них. Нагрузка учебного модуля, выраженная в кредитах, не имеет прямого эквивалента в академических часах, а указывает на нагрузку данного предмета в рамках всей образовательной программы. Суммарный объем всех предметов годового учебного плана равен 60 кредитным единицам, а затем он распределяется по количеству годовых часов учебного времени по каждому предмету. Этот метод разработан российскими учеными Б. А. Сазоновым (Федеральный институт развития образования), Н. И. Максимовым (МГУ им. Н. А. Косыгина) и Е. В. Караваевой (МГУ им. М. В. Ломоносова). Зачетные единицы присваиваются всем компонентам учебного плана (предметные модули, практика, научно-исследовательская работа, выпускная квалификационная работа, диссертационная работа и т.д.). Они отражают объем работы, необходимой для достижения образовательных результатов учащимся, по сравнению с общим объемом работы, необходимой для успешного завершения полного учебного года. Максимальный объем недельной учебной нагрузки студента не должен превышать 54 академических часа, а недельная нагрузка (при 1 кредите 36 часов) должна составлять 1,5 кредитных единицы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По каждой специальности следует отдавать большее предпочтение предметам, углубляющим профессиональную подготовку, чем предметам общетеоретического характера, не направленным на формирование профессиональных компетенций. Естественно, чем важнее предмет, тем разнообразнее и эффективнее должна быть учебная нагрузка учащегося.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 8 октября 2019 года ПФ-5847 «Об утверждении Концепции развития системы образования Республики Узбекистан до 2030 года» ПФ-5847.
2. Андреев А. Знания или компетентность? // Высшее образование в России. № 2, 2005 г.
3. Астафьева Н.В. Инновационное развитие экономических систем: теоретико-методологические основы / Н.В. Астафьева // Вестн. Саратов. Гос. тех. десять часов - Саратов, 2008. - № 1(30).
4. Болонская конвенция // НГТУ-информ. 2002. № 8(114).
5. Мирзаева Ф. «Кредит модуль тизимининг амалиётга жорий этилиши». Евразийский журнал академических исследований 2.11 (2022): 479-484.
6. Мирзаева Фарохат Одильжоновна. "МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ - ВАЖНАЯ ПРОБЛЕМА ДЛЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ." Наука и образование сегодня 2 (61) (2021): 71-72.

INTEGRATIV YONDASHUVNI TARBIYACHILAR TAYYORLASHDA QO'LLASH EHTIYOJINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Rizayeva Gulnora Botirovna,

*Alfraganus universiteti Pedagogika fakulteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrası
dotsenti, (PhD)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarbiyachilarni tayyorlash jarayonida integrativ yondashuvni qo'llashning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Globallashuv davrida kasbiy tayyorgarlik sifatini yuksaltirish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish va pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish zaruriyati ta'lim sohasida yangi metodik yondashuvlar joriy etilishini talab etmoqda. Ana shunday yondashuvlardan biri sifatida integrativ tamoyil nazarda tutiladi. Maqolada mazkur tamoyilning tarbiyachilar tayyorlashdagi o'рни, pedagogik jarayonga ta'siri va istiqbollari haqida ilmiy dalillarga asoslangan mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv, tarbiyachi tayyorlash, fanlararo integratsiya, pedagogik jarayon, kasbiy kompetensiya, innovatsion metod.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ НЕОБХОДИМОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА В ПОДГОТОВКЕ ПЕДАГОГОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются научно-теоретические основы применения интегративного подхода в процессе подготовки воспитателей. В условиях глобализации возрастает необходимость повышения качества профессиональной подготовки, усиления междисциплинарной интеграции и повышения эффективности педагогического процесса. Одним из ключевых направлений в данном контексте выступает принцип интегративного подхода. В статье анализируется роль этого принципа в подготовке воспитателей, а также его влияние на педагогический процесс и перспективы развития.

Ключевые слова: интегративный подход, подготовка воспитателей, междисциплинарная интеграция, педагогический процесс, профессиональная компетентность, инновационный метод.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF THE NEED TO USE AN INTEGRATIVE APPROACH IN TRAINING EDUCATORS

Abstract. This article examines the scientific and theoretical foundations of applying the integrative approach in the training of educators. In the context of globalization, the need to improve the quality of professional training, strengthen interdisciplinary integration, and increase the effectiveness of the educational process has led to the introduction of new methodological approaches in the field of education. One of these key approaches is the

principle of integrative methodology. The article analyzes the role of this principle in preparing educators, as well as its impact on the pedagogical process and prospects for future development.

Keywords: *integrative approach, educator training, interdisciplinary integration, educational process, professional competence, innovative method.*

KIRISH

Ta'lim sohasida fanlararo integratsiya, innovatsion metodlar va ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash zaruriyati tobora kuchayib bormoqda. Bu jarayon ayniqsa tarbiyachilarni tayyorlashda yaqqol namoyon bo'ladi. Chunki bo'lajak tarbiyachilar faqat ma'lum bir fanni o'qitish bilangina cheklanib qolmay, balki bolalarning intellektual, hissiy, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishiga kompleks yondashishi talab etiladi [1]. Shu bois tarbiyachilarni tayyorlashda integrativ yondashuvning ilmiy-nazariy asoslarini izchil o'rganish zarur.

Integrativ yondashuv mohiyatan fanlararo chegaralarni bartaraf etish, o'quv reja va dasturlarini sinergetik tamoyillar asosida ishlab chiqish, ayrim an'anaviy ajratilgan bo'limlarni yagona pedagogik kontekstda uyg'unlashtirishni nazarda tutadi [2]. Ilk bor bu g'oya G'arbiy Yevropa va Amerika tajribasida fanlararo izlanishlar kuchaygan davrda keng ommalashgan. Keyinchalik esa integratsiya nafaqat ilmiy tadqiqotlar, balki o'qituvchi hamda tarbiyachi kadrlar tayyorlash jarayoniga ham joriy etila boshladi.

Tarbiyachining kasbiy faoliyati o'ta mas'uliyatli bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonining deyarli barcha bosqichlariga taalluqlidir. Pedagogik jarayonni to'g'ri tashkil etish uchun tarbiyachi turli fan sohalaridan xabardor bo'lishi, psixologik-pedagogik bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llay bilishi, ijtimoiy-madaniy kontekstni anglab yetishi zarur [3]. Shu bois integrativ yondashuv, avvalo, tarbiyachining ijtimoiy-gumanitar va tabiiy fanlar bilan uzviy bog'liq holda yondashishi, kerak bo'lsa, badiiy-estetik hamda sport yo'nalishlaridagi bilimlarni ham uzviy birlashtira olishida namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Integrativ yondashuvning ilmiy-nazariy asoslarini tushunish uchun, avvalo, konstruktivizm, sinergetika, faoliyat nazariyasi kabi metodologik tamoyillarni

e'tiborga olish lozim [4]. Konstruktivizmga ko'ra, o'quvchi yoki tarbiyalanuvchi bilimni faol o'zlashtiradi, o'zi kashf etadi, muhit bilan o'zaro aloqada bo'ladi. Shu ma'noda, integrativ yondashuv konstruktivizm bilan uyg'un keladi, chunki fanlararo bog'liqlikda o'rganilgan mavzu bolaga yanada chuqurroq tasavvur yaratish imkonini beradi. Sinergetik tamoyil esa tizimning turli tarkibiy qismlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va o'zaro ta'sirni o'rganadi [5]. Tarbiyachilarni tayyorlashda sinergetik nazariyaga asoslangan integrativ yondashuv oraliq fanlar, metodika va tajribalar birligi orqali pedagogik jarayonni yuksak darajaga olib chiqishi mumkin. Faoliyat nazariyasi fikricha, har qanday o'qitish jarayonida muhim omil – faol sub'ekt sifatida bolaning (yoki talabaning) o'zi bo'lib, integrativ o'qitish bola faolligini rag'batlantiradi, bunda tarbiyachi esa yo'naltiruvchi va ko'makchi vazifasini bajaradi [6].

Integrativ yondashuv zaruratining yana bir sababi – globallashuv jarayonida fanlar kesimidagi bilimlar tez yangilanib borishi, innovatsion texnologiyalarning ta'lim sohasiga kirib kelishidir. Bunda tarbiyachidan nafaqat an'anaviy pedagogik uslublarni bilish, balki raqamli texnologiyalar, interfaol platformalar, masofaviy ta'lim vositalaridan foydalanish ham talab etiladi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar, multimedia resurslari kabi manbalar bolalar ongiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Integrativ yondashuv mana shu xilma-xil texnologiyalarni yagona maqsad sari yo'naltirishga ko'maklashadi, chunki tarbiyachi turli fanlar – pedagogika, psixologiya, informatika, dizayn va boshqalar kesishmasida shakllangan ko'nikmalarga suyanishi mumkin [7].

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim tizimida bolalar to'g'ridan-to'g'ri hayotga moslasha boshlashi, madaniy, ijtimoiy, jismoniy faollik ko'nikmalarini egallashi uchun integrativ usullar qulay imkoniyat yaratadi. Xususan, badiiy gimnastika mashg'ulotlari chog'ida raqamlar, harflar yoki ranglarni o'rgatish, tabiatni kuzatish jarayonida ijodiy tasvir va insho yozish, xorijiy tilda o'qilgan ertak yoki qo'shiqlarni musiqiy mashg'ulotlarda ifodalash kabi ko'plab integratsiyalashgan mashg'ulotlar misol bo'lishi mumkin. Bunda tarbiyachi mazkur faoliyatlarni boshqara olishi, uni samarali rejalashtirishi, zaruriy jihoz va metodlarni kombinatsiyalashni bilishi lozim [8].

Tarbiyachilarni integrativ yondashuv asosida tayyorlashning metodologik poydevori oliy ta'lim muassasalarida, kasb-hunar kollejlarda yoki malaka oshirish institutlarida shakllantiriladi. Bu jarayonda o'quv dasturlari va rejalari tahlil qilinib, turli fanlar – masalan, "Pedagogika nazariyasi", "Psixologiya", "Metodika", "Musiqqa ta'limi", "Badiiy ijodiyot", "Tabiiy fanlar" va hokazolar o'rtasida o'zaro integratsiya yaratilishi zarur [9]. Yuqorida tilga olingan "konstruktivizm", "sinergika" va "faoliyat nazariyasi" kabi konsepsiyalar asosida tayanch modullar ishlab chiqilishi mumkin. Bu modullar tarbiyachilarga bolalar psixofiziologik rivoji, ijodiy fikrlash, axborot texnologiyalaridan foydalanish, til o'qitish metodikasi kabi fanlarni yagona ko'nikma shaklida o'zlashtirishga ko'maklashadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Integrativ yondashuvni qo'llash ehtiyojining asosiy omillaridan biri – zamonaviy bozor iqtisodiyotida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashdir. Tarbiyachi, albatta, bozordan tashqaridagi shaxs deb bo'lmaydi, chunki u ham mehnat bozorining sub'ektlaridan biri sifatida ish beruvchilarning ehtiyojlariga mos kompetensiyalarga ega bo'lishi kerak. Ana shu kompetensiyalar sirasiga fanlararo bilimlarni egallash, bolalarda mustahkam ijtimoiy va ijodiy ko'nikmalarni shakllantira olish, kommunikativ malakalarni rivojlantirish kabi jihatlar kiradi [10]. Agar tarbiyachi o'z kasbiy faoliyatida integrativ yondashuvni qo'llay olsa, demakki, u mehnat bozorida yuqori baholanadigan universal kadrqa aylanishi mumkin.

Maqsadga muvofiq, integrativ yondashuv asosida tayyorlanayotgan tarbiyachilarda quyidagi kasbiy xususiyatlar shakllanadi. Birinchisi, fanlararo bilish qobiliyati: u turli sohalardagi bilimlarni uyg'unlashtirib, bolalarga axborotni aniq, sodda va qiziqarli tarzda yetkazishni o'rganadi. Ikkinchisi, psixologik moslashuvchanlik: xuddi sinergik jarayonlardagi kabi, u bolalarning yosh xususiyatlari, shaxsiy qiziqishlari hamda o'quv muhitidagi o'zgarishlarga moslasha oladi. Uchinchisi, ijodiy yondashuv: turli fanlararo loyihalarni amalga oshirish, bu loyihalarda bolalarni faol ishtirok ettirish, ijodiy mashg'ulotlar orqali bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirish kabi tadbirlar orqali tarbiyachi innovatsion fikrga egalik qiladi. To'rtinchisi, refleksiv kompetensiya: integrativ metodlarni qo'llashda

tarbiyachi muntazam tahlil qiladi, o'z ishiga baho beradi, zarur o'rinlarda metodik o'zgartirishlar kiritadi [11].

Albatta, integrativ yondashuvni tatbiq etishda bir qator muammolar ham mavjud. Masalan, yirik hajmdagi o'quv dasturlarini sinergetik asosda qayta ko'rib chiqish, fanlararo bog'liqlikni ta'minlash, tarbiyachilarning o'zida integrativ ko'nikmalar yetarli darajada shakllanmagan bo'lishi, amaliy seminarlarga vaqt va resurs yetishmasligi kabilar. Biroq bu muammolarni hal qilishda davlat siyosati darajasida ta'lim sifatini yaxshilashga qaratilgan dasturlar, xorijiy tajribani o'rganish, axborot texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish va malaka oshirish tizimini takomillashtirish kabi chora-tadbirlar muhim o'rin tutadi [12]. Xususan, integrativ fanlararo loyihalar bo'yicha grant va tanlovlar tashkil etish, tajribali pedagoglar bilan yosh mutaxassislar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish, xorijiy professor-o'qituvchilarni jalb qilish orqali metodik bilim almashish ishlarini rivojlantirish mumkin.

Shuningdek, integrativ yondashuvni tarbiyachilar tayyorlashda qo'llash ehtiyoji bugungi kunda xalqaro talablarga javob beruvchi kadrlar tayyorlash zaruratidan ham kelib chiqadi. Jahon banki, YUNESKO kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan e'lon qilinayotgan turli reyting va ko'rsatkichlarda ta'lim tizimining sifat darajasi, o'qituvchilarning kasbiy salohiyati, innovatsion metodlarga tayangan holda dars berish salohiyati baholanadi [13]. Shu ma'noda, tarbiyachilar ham ana shu global mezonlarga mos ravishda raqobatbardosh bo'lishi, integrativ pedagogik yondashuvni bilishi, uni amaliy faoliyatda qo'llash tajribasiga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bir tomondan, integrativ yondashuv pedagogik jarayonni murakkablashtirgandek ko'rinishi mumkin, chunki tarbiyachi turli fan sohalari bo'yicha muayyan bilimlarga ega bo'lishi shart. Boshqa tomondan, bu yondashuv tarbiyachi faoliyatining samaradorligini sezilarli oshiradi, zero, bolalarga bilim berish jarayonida xuddi o'yinchiroq kabi turli uslublar va strategiyalarni birlashtirish, darslarni interaktiv va qiziqarli qilish, bolalarning faolligini kuchaytirish imkonini beradi [14]. Natijada o'quvchilarining bilim va ko'nikma sifati

yaxshilanib, bolalar o'rtasida kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalar ham mustahkamlanadi.

Integrativ yondashuvni tatbiq etish jarayonida ijtimoiy hamkorlikning ahamiyati katta. Pedagogik muassasalar, ota-onalar, mahalliy jamiyat va boshqa manfaatdor tomonlar o'zaro aloqa o'rnatib, bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun keng imkoniyat yaratishi lozim. Masalan, mahalla tadbirlari, madaniy festivallar, ekoturizm, sport musobaqalari kabi tadbirlar tarbiyachilarning integrativ kompetensiyalarini qo'llashda ajoyib platforma bo'lib xizmat qiladi [15]. Bunday ommaviy tadbirlar bolalar hayotga to'g'ridan-to'g'ri kirishib, tabiat va jamiyatga oid ko'nikmalarni o'rganishiga ko'maklashadi. Shunday qilib, integrativ yondashuv faqat ta'lim jarayonida emas, balki tarbiyachining ijtimoiy faoliyatida ham o'z aksini topadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, integrativ yondashuvni tarbiyachilar tayyorlashda qo'llash – zamon talabidan kelib chiqadigan, shu bilan birga, ilmiy-nazariy jihatdan puxta asosga ega bo'lgan metodik tamoyildir. Mazkur yondashuv bolalarga ta'lim-tarbiya berish jarayonini yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqishga, fan sohalaridagi bilimlarni bir butun shaklda uyg'unlashtirishga va natijada kasbiy kompetensiyasi keng, ijodiy fikrlovchi, innovatsion texnologiyalarga ochiq tarbiyachilarni tayyorlashga xizmat qiladi. Bunday tarbiyachilar esa o'z navbatida kelajak avlodning ma'naviy va intellektual rivojiga zamin yaratadi. Shu bois, integrativ yondashuvning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish, amaliy dasturlarni ishlab chiqish va doimiy takomillashtirish zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Султонов А. Интеграциялашган таълим технологиялари: назария ва амалиёт [Текст]. – Тошкент: Фан, 2020. – 256 б.
2. Mertens D. Research and Evaluation in Education and Psychology [Text]. – London: SAGE, 2020. – 380 p.
3. Саидова Д. Тарбиячида фанлараро компетенцияни шакллантириш масалалари [Текст]. – Тошкент: Маърифат, 2019. – 192 б.
4. Jonassen D.H. Learning to Solve Problems: A Handbook for Designing Problem-Solving Learning Environments [Text]. – New York: Routledge, 2017. – 410 p.

5. Рачевский Г. Синергетика и педагогика: интегративная парадигма [Текст]. – Москва: Педагогика, 2015. – 216 с.
6. Engeström Y. Learning by Expanding: An Activity-Theoretical Approach to Developmental Research [Text]. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 340 p.
7. Turukhanova Y. Innovative Digital Tools for Early Childhood Education [Text] // European Journal of Education. – 2021. – Vol. 56, No. 2. – P. 265–278.
8. Исламова З. Ижодий интеграциялашган машғулотлар орқали болаларда мантикий фикрлашни ривожлантириш [Текст]. – Тошкент: Ўқитувчи, 2022. – 174 б.
9. Маматкулов Х. Инновацион педагогика: назарий асослар ва методика [Текст]. – Тошкент: Фан, 2021. – 288 б.
10. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030 [Text]. – Paris: OECD Publishing, 2018. – 50 p.
11. Korthagen F. Linking Practice and Theory: The Pedagogy of Realistic Teacher Education [Text]. – London: Routledge, 2019. – 220 p.
12. Норкулов Ж. Интеграциялашган таълимда педагог кадрлар малакасини ошириш масалалари [Текст] // Педагогика фанлари журнари. – 2021. – №5. – С. 33–39.
13. UNESCO. Rethinking Education: Towards a Global Common Good? [Text]. – Paris: UNESCO, 2015. – 120 p.
14. Akyol H., Çakıroğlu E. Interdisciplinary Teaching Experiences in Early Childhood Education [Text] // Educational Sciences: Theory & Practice. – 2020. – Vol. 20(3). – P. 25–39.
15. De Corte E. Historical Developments in the Understanding of Learning [Text] // Educational Researcher. – 2016. – Vol. 45(3). – P. 186–199.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA YOSHLAR TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHDA MA'NAVIY TAHDIDLAR

Asraqulova Adiba Nabiyevna

*Namangan davlat pedagogika instituti ART pedagogika kafedrası
katta o'qituvchisi, f.f.f.d (PhD)*

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasini shakllantirishda yuzaga keladigan ma'naviy tahdidlarni o'rganadi. Maqolada globallashuv jarayonlarining yoshlarning milliy va ma'naviy qadriyatlariga ta'siri, ularning madaniy identifikatsiyasi va axloqiy dunyoqarashiga bo'lgan salbiy va ijobiy oqibatlari tahlil qilinadi. Globallashuvning yoshlar ongida milliy an'analar va qadimiy qadriyatlarning susayishi, axloqiy va ma'naviy degradatsiya xavfi, shuningdek, bu jarayonlarga qarshi turishning pedagogik va ijtimoiy strategiyalari ko'rib chiqiladi. Maqolada yoshlar tarbiyasida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ommaviy axborot vositalarining ta'siri, shuningdek, ma'naviy tahdidlarni yumshatish uchun milliy qadriyatlar va an'analarni targ'ib qilishning ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda milliy ta'lim tizimiga integratsiya qilinadigan pedagogik usullar, oilaviy tarbiya va jamoat tashkilotlarining roli muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: globallashuv, yoshlar tarbiyasi, ma'naviy tahdidlar, milliy qadriyatlar, madaniy identifikatsiya, pedagogik usullar, axloqiy tarbiya, ijtimoiy mas'uliyat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ И ДУХОВНЫЕ УГРОЗЫ В ФОРМИРОВАНИИ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация: Настоящая научная статья посвящена исследованию духовных угроз, возникающих в процессе формирования воспитания молодежи в условиях глобализации. В статье анализируются влияние глобализационных процессов на национальные и духовные ценности молодежи, их культурную идентичность и моральное мировоззрение, а также рассматриваются как негативные, так и позитивные последствия этих процессов. Особое внимание уделяется рискам ослабления национальных традиций и ценностей в сознании молодежи, угрозам моральной и духовной деградации, а также педагогическим и социальным стратегиям противодействия этим вызовам. Рассматривается влияние современных информационно-коммуникационных технологий и средств массовой информации на воспитание молодежи, а также значимость продвижения национальных ценностей и традиций для смягчения духовных угроз. В исследовании обсуждаются педагогические методы, интегрируемые в национальную образовательную систему, роль семейного воспитания и общественных организаций.

Ключевые слова: глобализация, воспитание молодежи, духовные угрозы, национальные ценности, культурная идентичность, педагогические методы,

моральное воспитание, социальная ответственность, информационно-коммуникационные технологии.

PEDAGOGICAL CHALLENGES AND SPIRITUAL THREATS IN SHAPING YOUTH EDUCATION IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Abstract: *This scientific article examines the spiritual threats that arise in the process of shaping youth education in the context of globalization. The article analyzes the impact of globalization processes on the national and spiritual values of youth, their cultural identity, and moral worldview, addressing both the negative and positive consequences of these processes. Particular attention is given to the risks of diminishing national traditions and values in the consciousness of youth, the threats of moral and spiritual degradation, and the pedagogical and social strategies to counter these challenges. The influence of modern information and communication technologies and mass media on youth education is explored, alongside the importance of promoting national values and traditions to mitigate spiritual threats. The study discusses pedagogical methods integrated into the national education system, the role of family upbringing, and the contributions of community organizations.*

Keywords: *globalization, youth education, spiritual threats, national values, cultural identity, pedagogical methods, moral education, social responsibility, information and communication technologies.*

KIRISH

Globallashuv zamonaviy dunyoning eng muhim va dinamik jarayonlaridan biri sifatida iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ma'naviy sohalarga keng qamrovli ta'sir ko'rsatadi. Globallashuv jarayonlari iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish, axborot almashinuvini tezlashtirish va madaniy chegaralarni yo'qotish orqali jamiyatlarning o'zaro bog'lanishini oshirgan bo'lsa-da, bu jarayon yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga jiddiy tahdidlar keltirib chiqaradi. Globallashuvning yoshlar ongiga ta'siri, ularning milliy qadriyatlar va an'analarga bo'lgan munosabatini, shuningdek, madaniy identifikatsiyasini shakllantirishda muhim o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish"ga oid qarorlari yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlar va an'alarni mustahkamlash zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu hujjatlar yoshlarni o'z madaniyatiga hurmat ruhida tarbiyalash va ma'naviy tahdidlarga qarshi turish uchun muhim yo'nalishlarni belgilab beradi [1].

Shu bilan birga, globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasida yuzaga keladigan ma'naviy tahdidlar hali to'liq o'rganilmagan bo'lib, bu sohada chuqur tahlil va ilmiy

tadqiqotlar talab etiladi. Masalan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ommaviy axborot vositalarining yoshlar ongiga ta'siri, milliy qadriyatlarning susayishi va ma'naviy degradatsiya xavfi kabi masalalar pedagogik va ijtimoiy yondashuvlar orqali bartaraf etilishi lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasiga oid ma'naviy tahdidlar bo'yicha ilmiy tadqiqotlar asosan pedagogika, madaniyatshunoslik va sotsiologiya sohalarini qamrab oladi. Ushbu sohada olib borilgan tadqiqotlar globallashuvning yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga ta'siri, milliy qadriyatlarning susayishi va zamonaviy axborot vositalarining salbiy oqibatlarini yoritadi.

R. Azizovning "Ma'naviy tarbiya va milliy qadriyatlar" asarida globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasida milliy qadriyatlarning ahamiyati ta'kidlanadi. Azizov globallashuvning madaniy identifikatsiyaga salbiy ta'sirini yumshatish uchun milliy an'analarni targ'ib qilish va ta'lim tizimiga integratsiya qilish zarurligini ko'rsatadi [2].

G. Zokirovaning "Yoshlar tarbiyasida zamonaviy axborot vositalarining ta'siri" asarida internet va ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ongiga ta'siri tahlil qilinadi. Zokirova axborot oqimining yoshlarning axloqiy qarashlariga salbiy ta'sirini va bu jarayonni boshqarish uchun pedagogik usullarni taklif qiladi [3]

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqotda olingan natijalar globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasida yuzaga keladigan ma'naviy tahdidlarning murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatdi. Quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

Milliy qadriyatlarning susayishi: So'rov natijalariga ko'ra, yoshlarning 65% dan ortig'i globallashuv ta'sirida milliy an'analarga qiziqishning pasayishini qayd etgan. Bu jarayon madaniy identifikatsiyaning yo'qolishi va ma'naviy degradatsiya xavfini oshiradi.

Axborot vositalarining ta'siri: Internet va ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning axloqiy qarashlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. So'rov ishtirokchilarining 70% foizi ijtimoiy tarmoqlardagi axborot oqimi ularning ma'naviy qadriyatlariga salbiy ta'sir qilishini ta'kidlagan.

Pedagogik usullarning samaradorligi: Milliy qadriyatlar va an'analarni targ'ib qiluvchi ta'lim dasturlari yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini mustahkamlashda samarali ekanligi aniqlandi. Maktablarda milliy qadriyatlar bo'yicha maxsus darslar o'tkazilishi natijasida o'quvchilarning 75% foizi o'z madaniyatiga hurmat va qiziqishning oshganini bildirdi.

Oilaviy tarbiyaning roli: Oilaviy muhitda milliy an'analarni targ'ib qilish yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. So'rov natijalariga ko'ra, oilada an'anaviy qadriyatlar targ'ib qilingan yoshlarning 80% foizi globallashuvning salbiy ta'siriga kamroq duchor bo'lgan.

Tadqiqot natijalari globallashuvning yoshlar tarbiyasiga ko'p qirrali ta'sirini ko'rsatdi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ommaviy axborot vositalari yoshlarning axloqiy qarashlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lsa-da, milliy qadriyatlar va an'analarni targ'ib qilish orqali bu tahdidlarni yumshatish mumkin. Pedagogik usullar, oilaviy tarbiya va jamoat tashkilotlarining faol ishtiroki ushbu jarayonda muhim ahamiyatga ega.

Biroq, tadqiqotda aniqlangan muammolar ham mavjud. Masalan, ta'lim tizimida milliy qadriyatlar bo'yicha maxsus dasturlarning yetishmasligi, o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik usullarga yetarli darajada tayyor emasligi va axborot oqimini boshqarishda qiyinchiliklar kuzatilmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun yangi pedagogik metodlar ishlab chiqish va ta'lim dasturlarini zamonaviy talablar asosida qayta ko'rib chiqish zarur.

XULOSA

Tadqiqot globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasida yuzaga keladigan ma'naviy tahdidlarning murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatdi. Globallashuv jarayonlari yoshlarning milliy qadriyatlar va an'analarga bo'lgan qiziqishini pasaytirishi, axloqiy va ma'naviy degradatsiya xavfini oshirishi mumkin. Biroq, milliy qadriyatlar va an'analarni targ'ib qilish, pedagogik usullarni takomillashtirish va oilaviy tarbiyani mustahkamlash orqali bu tahdidlarni yumshatish mumkin [4].

Tadqiqot natijalari milliy qadriyatlar va an'analarni targ'ib qiluvchi ta'lim dasturlarining samaradorligini tasdiqladi. Yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishida oilaviy muhit va jamoat tashkilotlarining roli muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, ta'lim tizimida milliy qadriyatlar bo'yicha maxsus dasturlarni joriy etish, o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik usullarga tayyorlash va axborot oqimini boshqarish bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqish zarurligi ta'kidlandi.

Tavsiyalar:

Ta'lim tizimida milliy qadriyatlar bo'yicha maxsus dasturlarni joriy etish;

O'qituvchilar uchun zamonaviy pedagogik usullar bo'yicha maxsus tayyorgarlik kurslarini tashkil etish [5];

Oilaviy muhitda milliy an'analarni targ'ib qilishni kuchaytirish [6];

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining yoshlar ongiga ta'sirini boshqarish bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqish [7].

Umuman olganda, globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasini mustahkamlash va ma'naviy tahdidlarni bartaraf etish uchun milliy qadriyatlar va an'analarni targ'ib qilish, pedagogik usullarni takomillashtirish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Asraqulova, A. (2025). MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR TARBIYASIDA MUSIQIY TARBIYANING O'RNI. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(4.3), 348-351.
2. Azizov, R. "Ma'naviy tarbiya va milliy qadriyatlar", 2015//Toshkent.
3. Nabievna, Asraqulova Adiba. "CHARACTERISTICS OF PHILOSOPHICAL DETERMINISTIC PARADIGMS OF ECONOMIC POLICY." Journal of Advanced Scientific Research (ISSN: 0976-9595) 2.1 (2022).
4. Zokirova, G. "Yoshlar tarbiyasida zamonaviy axborot vositalarining ta'siri", 2018//Toshkent.
5. Nabievna, A. A. (2021). The role of youth in society's economic development. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(7), 211-214.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yildagi 5279-sonli farmoni.
7. Nabievna, Asraqulova Adiba. "PHILOSOPHICAL DETERMINISTIC PARADIGMS OF ECONOMIC POLICY."

UDK: 372.878

MILLIY MUSIQANI YOSHLAR ORASIDA KENG TARG'IB QILISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Abduraimov Sherzod Zokir o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti

ART pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Email: Sherzodabduraimov883@gmail.com

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqola milliy musiqaning yosh avlod tarbiyasidagi o'rne va ahamiyatini o'rganadi. Maqolada milliy musiqaning pedagogik nuqtai nazardan ta'lim jarayonida qanday rol o'ynashi, yoshlarning madaniy merosga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularni o'z madaniyati va an'analari bilan bog'lashda qanday samarali vosita ekanligi tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada milliy musiqaning yoshlar ruhiyatiga ta'siri, ularning estetik didini shakllantirishdagi ahamiyati, shuningdek, musiqiy faoliyat orqali shaxsiy rivojlanish, madaniy identifikatsiya va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish jarayonlari ko'rib chiqiladi. Milliy musiqani targ'ib qilishning pedagogik uslublari, metodlari va vositalari, shu jumladan, maktab ta'limi, oilaviy va jamoat muhitlaridagi o'qitish tizimlari tahlil qilinadi. Maqola, shuningdek, milliy musiqani yoshlar orasida targ'ib qilishning zamonaviy pedagogik tendensiyalar bilan uyg'unligini va uning jamiyatning madaniy rivojlanishiga qo'shgan hissasini ochib beradi. Tahlil qilingan ma'lumotlar asosida, maqola milliy musiqaning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyatini kengaytirish va uni zamonaviy pedagogik tizimga integratsiya qilish yo'llarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: milliy musiqa, yoshlar tarbiyasi, pedagogik ahamiyat, madaniy meros, ta'lim jarayoni, estetik rivojlanish, musiqiy ta'lim, madaniy identifikatsiya, pedagogik metodlar.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ШИРОКОГО РАСПРОСТРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация: Данная научная статья посвящена теме «Педагогическое значение широкого распространения национальной музыки среди молодежи» и изучает роль и значение национальной музыки в воспитании молодежи. В статье анализируется, какую роль национальная музыка играет в образовательном процессе с педагогической точки зрения, как она способствует повышению интереса молодежи к культурному наследию, а также как она является эффективным инструментом для связи с их культурой и традициями. Кроме того, рассматривается влияние национальной музыки на психику молодежи, ее значение в формировании эстетического вкуса, а также процесс личностного развития, культурной идентификации и формирования социальной ответственности через музыкальную деятельность. В статье также анализируются педагогические стили, методы и средства распространения национальной музыки, включая системы обучения в школьном образовании, семейной и общественной среде. Статья также подчеркивает

гармоничность распространения национальной музыки среди молодежи с современными педагогическими тенденциями и ее вклад в культурное развитие общества. На основе проанализированных данных, статья предлагает пути расширения значения национальной музыки в воспитании молодежи и интеграции ее в современную педагогическую систему.

Ключевые слова: национальная музыка, воспитание молодежи, педагогическое значение, культурное наследие, образовательный процесс, эстетическое развитие, музыкальное образование, культурная идентификация, педагогические методы.

PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF WIDE DISSEMINATION OF NATIONAL MUSIC AMONG YOUTH

Abstract: This scientific article is devoted to the topic "The Pedagogical Importance of Promoting National Music Among Youth" and explores the role and significance of national music in the upbringing of the younger generation. The article analyzes how national music plays a role in the educational process from a pedagogical perspective, enhances the interest of youth in cultural heritage, and serves as an effective tool for connecting them to their culture and traditions. It also examines the impact of national music on the youth's psyche, its importance in shaping their aesthetic taste, as well as the process of personal development, cultural identification, and the formation of social responsibility through musical activities. The pedagogical styles, methods, and tools for promoting national music, including the educational systems in schools, family, and community settings, are analyzed. Additionally, the article highlights the harmony between the promotion of national music among youth and contemporary pedagogical trends, as well as its contribution to the cultural development of society. Based on the analyzed data, the article suggests ways to expand the significance of national music in youth education and integrate it into the modern pedagogical system.

Keywords: national music, youth education, pedagogical importance, cultural heritage, educational process, aesthetic development, music education, cultural identification, pedagogical methods.

KIRISH

Yoshlar avlodi jamiyatning kelajagi bo'lib, ularning ma'naviy va madaniy tarbiyasi, shuningdek, estetik dunyoqarashi o'zgaruvchan va dinamik jarayonni tashkil etadi. Milliy musiqa esa, xalqning tarixiy, madaniy, va ruhiy merosini saqlovchi eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Ayni paytda, milliy musiqa yoshlar orasida keng targ'ib qilinishi, ularning milliy kimligini anglash, o'z xalqining san'atiga hurmat va mehr qo'yish, shuningdek, madaniy merosni asrab-avaylashga bo'lgan mas'uliyatni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish va turli xil ijtimoiy loyihalarda ishtirokini oshirish"ga oid qarorlari va farmonlari yoshlar tarbiyasining eng dolzarb masalalaridan biri sifatida milliy musiqaning o'рни va ahamiyatini ta'kidlaydi. Prezident farmonlarida yoshlarni milliy an'analar va madaniyatga hurmat ruhida tarbiyalash, ularni musiqiy meros bilan tanishtirish va musiqa san'ati orqali ularning estetik didini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan [2].

Shu bilan birga, ilmiy tadqiqotlar va adabiyotlar milliy musiqaning yoshlar tarbiyasidagi o'рни va ta'sirini keng yoritgan bo'lsa-da, bu sohada hali ko'plab o'rganilmagan muammolar mavjud. Masalan, milliy musiqani zamonaviy ta'lim tizimiga qanday samarali tarzda integratsiya qilish, yoshlarni musiqiy faoliyatga jalb etishning pedagogik metodlari, musiqaning yoshlarning ruhiy va ma'naviy rivojlanishiga ta'sirini chuqur o'rganish zarurati mavjud.

Maqsadimiz, milliy musiqaning yoshlar orasida keng targ'ib qilinishining pedagogik ahamiyatini aniqlash, uning yoshlarning ma'naviy, estetik, va ruhiy rivojlanishiga ta'sirini o'rganish va shu jarayonda yuzaga keladigan pedagogik muammolarni tahlil qilishdir. Tadqiqotda quyidagi vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutilgan:

Milliy musiqaning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyatini o'rganish.

Milliy musiqani yoshlar orasida targ'ib qilishning zamonaviy pedagogik uslublari va metodlarini aniqlash.

Milliy musiqaning yoshlarning estetik va ma'naviy rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilish.

Milliy musiqaning ta'lim tizimiga integratsiya qilishning pedagogik yo'llarini tavsiya etish.

Bundan tashqari, tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaror va farmonlariga, shuningdek, musiqaga oid ilmiy adabiyotlarga asoslanib, milliy musiqaning yoshlar orasida keng targ'ib qilinishining dolzarbligi va uning ta'lim tizimida integratsiya qilish zarurati ko'rsatiladi. Musiqaga oid kitoblar, shu jumladan, O'zbekiston xalqining musiqiy merosini tadqiq etuvchi ilmiy ishlanmalar,

yoshlar ta'limiga oid pedagogik manbalar tadqiqotning asosiy ilmiy negizini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Milliy musiqaning yoshlar orasida keng targ'ib qilinishining pedagogik ahamiyatini o'rganish bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar va adabiyotlar, asosan, musiqiy ta'lim, madaniy merosni asrab-avaylash va yoshlar tarbiyasi sohalarini qamrab oladi. Ilmiy tadqiqotlar, shuningdek, musiqaning estetik, ruhiy va ma'naviy rivojlanishdagi o'rni, shuningdek, pedagogik metodlar va uslublarni tahlil qilishga qaratilgan.

R. Azizovning "Musiqiy ta'limda milliy qadriyatlar" asarida milliy musiqaning ta'lim jarayoniga integratsiyasi masalalari yoritilgan. Azizov, musiqiy ta'limda milliy musiqaning o'rni va uning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyatini pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilib, milliy musiqaning nafaqat san'at sifatida, balki jamiyatning ma'naviy poydevori sifatida yoshlar tarbiyasidagi muhim omil ekanligini ta'kidlaydi [1].

Yoshlarning musiqiy faoliyatiga oid ilmiy tadqiqotlar ham muhim ahamiyatga ega. G. Zokirovaning "Musiqiy faoliyat va yoshlar tarbiyasi" asarida musiqiy faoliyatning yoshlarning shaxsiy rivojlanishdagi o'rni, ularning estetik didini shakllantirishdagi roli, shuningdek, musiqa orqali ijtimoiy mas'uliyat va jamiyatga bo'lgan hurmatni oshirish masalalari o'rganilgan. Zokirova musiqa san'atining tarbiya jarayonida ahamiyatini, yoshlarning ichki dunyosini shakllantirishdagi o'rni va musiqiy faoliyatning tarbiyaviy kuchini ta'kidlaydi [3].

Ushbu ilmiy tadqiqotda qo'llanilgan metodlar, asosan, pedagogik, etnopedagogik va madaniyatshunoslik yo'nalishlaridan kelib chiqadi. Tadqiqotda ishlatilgan asosiy metodlar quyidagilardir:

Tahlil va sintez – milliy musiqaning yoshlar tarbiyasidagi o'rni va ahamiyatini chuqur o'rganish uchun adabiyotlarni tahlil qilish va mavjud ilmiy manbalarni sintez qilish usulidan foydalangan. Bu metod orqali milliy musiqaning pedagogik, estetik va ma'naviy ahamiyati to'g'risida aniq xulosalar chiqarildi.

Empirik tadqiqotlar – milliy musiqaning yoshlar orasida keng targ'ib qilinishini o'rganish jarayonida, turli ta'lim muassasalarida olib borilgan so'rovlar va

intervyular orqali yoshlarning musiqiy faoliyatiga bo'lgan munosabati va milliy musiqaga bo'lgan qiziqishi o'rganildi.

Pedagogik tajriba – milliy musiqaning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyatini o'rganishda turli pedagogik metodlarning samaradorligi tahlil qilindi. Bu metod orqali, musiqa ta'limi jarayonida milliy musiqaning integratsiyasi uchun eng samarali pedagogik usullarni aniqlashga qaratilgan tajribalar amalga oshirildi.

Kuzatuv – maktablarda, o'quv muassasalarida va madaniyat markazlarida milliy musiqaning yoshlar orasida qanday targ'ib qilinishi, musiqiy faoliyatlarning tashkil etilishi va yoshlarning bu jarayondagi ishtiroki kuzatildi. Bu metod orqali milliy musiqaning ta'lim jarayoniga qanday qo'shilishiga oid amaliy yondashuvlar to'plandi.

Komparativ tahlil – milliy musiqaning pedagogik ahamiyatini o'rganishda, o'zbek va boshqa xalqlar musiqasining yoshlar tarbiyasidagi o'rne taqqoslandi. Bu metod yordamida musiqaning yoshlar tarbiyasidagi umumiy va o'ziga xos xususiyatlari aniqlanib, turli yondashuvlar va metodlar tahlil qilindi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar, milliy musiqaning yoshlar tarbiyasidagi o'rne va ahamiyatini o'rganishda zarur bo'lgan ilmiy asoslarni yaratdi. Tadqiqotda milliy musiqaning yoshlarning estetik, ma'naviy va ruhiy rivojlanishiga ta'sirini o'rganishda qo'llangan metodlar ilmiy izlanishlar uchun yangi yondashuvlarni taqdim etadi va pedagogik metodlar orqali musiqaning ta'lim jarayonida qo'llanilishini yanada samarali qilishga imkon yaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ushbu tadqiqotda olingan natijalar, milliy musiqaning yoshlar orasida keng targ'ib qilinishining pedagogik ahamiyatini, uning yoshlar tarbiyasidagi o'rne va ta'sirini yoritishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida turli ta'lim muassasalarida, madaniyat markazlarida va musiqa dasturlarida milliy musiqaning targ'iboti bo'yicha amalga oshirilgan kuzatuvlar va so'rovlar asosida quyidagi natijalar olingan:

Yoshlarning milliy musiqaga bo'lgan qiziqishi: Tadqiqot davomida olingan natijalarga ko'ra, maktab va o'rta ta'lim muassasalarida milliy musiqaning targ'ib qilinishi yoshlarning musiqaga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshirgan.

So'rovnoma natijalariga ko'ra, 80% dan ortiq o'quvchilar milliy musiqaning ma'naviy ahamiyatini anglab, unga bo'lgan qiziqishlari oshganligini bildirishdi.

Milliy musiqaning estetik va ruhiy rivojlanishga ta'siri: Yoshlarning musiqiy faoliyatga bo'lgan munosabatini o'rganish natijasida, milliy musiqaning estetik didni shakllantirishdagi ahamiyati aniqlandi. Yoshlarning 75% i milliy musiqaning ularning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlashdi. O'quvchilar o'zlarining estetik didi va ma'naviy dunyoqarashi mustahkamlanishi uchun milliy musiqaning samarali vosita ekanligini qayd etdilar.

Musiq ta'limida milliy musiqaning integratsiyasi: Musiq darslarida milliy musiqaning integratsiyasi ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshirgan. Tadqiqotlar ko'rsatganidek, musiq darslarida milliy musiqaning faollashtiruvchi vosita sifatida qo'llanilishi, yoshlarning musiq orqali o'z madaniy merosini anglashlarini ta'minlagan. Bu jarayon orqali, o'quvchilar milliy musiqaning tarbiya beruvchi rolini yaxshiroq anglab, unga hurmat bilan qarashadi.

Milliy musiqaning yoshlar ijtimoiy hayotidagi roli: So'rovlar natijasida, yoshlarning milliy musiqani ijtimoiy faoliyatlari va jamoat ishlarida faollashishi ko'rsatilgan. Milliy musiqaning targ'iboti nafaqat musiqiy mahoratni oshirish, balki yoshlarni jamiyatda o'z o'rinlarini topishga, o'z madaniyatini anglashga va uni saqlashga undagan. Bu jarayon ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga xizmat qilgan.

Tadqiqot natijalarining tasviriy shaklini quyidagi grafiklar va diagrammalarda ko'rsatish mumkin:

Diagramma 1: Yoshlarning milliy musiqaga bo'lgan qiziqish darajasi. (So'rov natijalari asosida)

Milliy musiqaga qiziqish bildirgan yoshlar – 80%

Milliy musiqaga qiziqmagan yoshlar – 20%

Jadval 1: Milliy musiqaning yoshlarning estetik rivojlanishiga ta'siri (So'rov natijalari)

Samarali ta'lim ko'rsatkichi (samarali integratsiya) – 65%

Ta'limda kam integratsiya – 35%.

Olingan natijalar, milliy musiqaning yoshlar orasida keng targ'ib qilinishi va uning pedagogik ahamiyatini tasdiqlaydi. Milliy musiq, nafaqat estetik didni

shakllantirish, balki yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Milliy musiqaning yoshlar ruhiyatiga ijobiy ta'siri, ularning shaxsiy rivojlanishiga, madaniy kimlikni anglashga va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga ta'sir ko'rsatadi.

Biroq, tadqiqotda ko'rsatilgan muammolarni ham yoritish zarur. Milliy musiqaning ta'lim tizimiga integratsiyasi jarayonida ba'zi muammolar mavjud. Maktab va o'rta ta'lim muassasalarida milliy musiqaning o'qitilishida ayrim metodologik kamchiliklar kuzatilmoqda. Bunga, avvalo, o'qituvchilarni milliy musiqaning pedagogik ahamiyatiga oid maxsus tayyorlash, o'quv dasturlarini takomillashtirish va musiqiy dasturlarni zamonaviy talablar asosida qayta ko'rib chiqish zarurligi sabab bo'ladi.

Shuningdek, milliy musiqaning keng targ'ib qilinishi uchun o'quvchilarning musiqiy faoliyatini faollashtirishga xizmat qiluvchi yangi pedagogik metodlar va usullar ishlab chiqish talab etiladi. Bu metodlar musiqaning yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga ta'sirini kuchaytirish uchun muhim hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot jarayonida milliy musiqaning yoshlar tarbiyasidagi o'rni, uning ma'naviy, estetik va ruhiy rivojlanishga ta'siri, shuningdek, musiqaning jamiyatdagi rolini chuqur tahlil qilishga alohida e'tibor qaratildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi, milliy musiqaning yoshlar orasida targ'ib qilinishining pedagogik jihatdan ahamiyatini aniqlash, uning ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning samaradorligini va bu jarayonni takomillashtirish yo'llarini belgilashdan iborat edi.

Tadqiqot natijalari, milliy musiqaning yoshlar uchun nafaqat estetik didni shakllantirish, balki ularning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini rivojlantirishda ham muhim vosita ekanligini ko'rsatdi. Yoshlarning milliy musiqaga bo'lgan qiziqishi va musiqaning ruhiy rivojlanishiga ta'siri yuqori darajada bo'lib, bu jarayon ularning madaniy identifikatsiyasini mustahkamlash, jamiyatga bo'lgan hurmatini oshirish, shuningdek, musiqaning jamiyatdagi ahamiyatini anglashlariga yordam berdi.

Biroq, tadqiqot davomida olingan natijalar, milliy musiqaning ta'lim tizimiga integratsiyasida ba'zi muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Milliy musiqaning ta'lim jarayoniga samarali ravishda kiritilishi uchun pedagogik metodlarni

takomillashtirish, o'qituvchilarni mos ravishda tayyorlash va musiqiy dasturlarni yangilash zarurligi ta'kidlandi. Shuningdek, milliy musiqaning targ'iboti yoshlarning musiqiy faoliyatini yanada faollashtirishga, ularda o'z madaniy merosini anglashga va uni asrab-avaylashga bo'lgan mas'uliyatni shakllantirishga olib keladi.

Tadqiqotning boshqa muhim natijasi, milliy musiqaning yoshlar orasida keng targ'ib qilinishi, nafaqat musiqiy ta'limning samaradorligini oshirish, balki ijtimoiy mas'uliyatni oshirishda ham ahamiyatga ega ekanligidir. Milliy musiqaning yoshlar orasida keng targ'ib qilinishi, ularning madaniy qadriyatlarni saqlashga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi va jamiyatlardagi ijtimoiy hayotga faol ishtirok etishlariga yordam beradi.

Shu o'rinda, tadqiqotda aniqlangan muammolarni hal qilish uchun bir nechta takliflar ishlab chiqildi. Ular orasida milliy musiqaning ta'lim tizimiga to'liq integratsiyasini ta'minlash, pedagogik metodlarni zamonaviylashtirish, o'qituvchilarni musiqiy faoliyatga keng jalb qilish va milliy musiqaning o'qituvchilar uchun maxsus kurslar va tayyorgarlik dasturlari orqali yanada rivojlantirilishini ta'minlash zarurati mavjud.

Umuman olganda, milliy musiqani yoshlar orasida keng targ'ib qilishning pedagogik ahamiyati ularning shaxsiy rivojlanishi, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni anglash, estetik didni shakllantirish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishda beqiyos ahamiyatga ega. Tadqiqotda olib borilgan tahlillar, milliy musiqaning ta'lim tizimida kengroq va samarali ishlatilishining zarurligini ko'rsatdi va ushbu jarayonni takomillashtirishga oid tavsiyalarni ilgari surdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Azizov, R. "Musiqiy ta'limda milliy qadriyatlar", 2011//Toshkent.
2. Zokirova, G. "Musiqiy faoliyat va yoshlar tarbiyasi", 2010//Toshkent.
3. Abduqodirov, A.//2018//Milliy musiqaning tarbiyaviy ahamiyati.//Toshkent//"O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi".
4. Karimov, I. A.//2017//O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha davlat siyosati.//Toshkent//"O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi".

ALISHER NAVOIY "MUHOKAMAT UL-LUG'ATAYN" ASARIDAGI OMONIM SO'ZLAR TAHLILI

Gafurova Umida Kadirxanovna

*University of Business and Science til va adabiyot ta'limi kafedrası o'qituvchisi
Namangan, O'zbekiston*

umidaqodirxanovna@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy asarlarida, xususan "Muhokamat ul-lug'atayn"da qo'llanilgan omonim so'zlar tahlil qilinadi. Omonimlarning faqat leksik hodisa emas, balki badiiy-estetik vosita sifatida ham ishlatilganligi, poetik obrazlar yaratishdagi o'rni yoritiladi. Tahlil jarayonida so'zlarning konnotativ ma'nolari, semantik ko'lamlari va ularning poetik tildagi funksional yuki ochib beriladi hamda omonimlarning turkiy til imkoniyatlari doirasidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: omonim, poetik til, Navoiy, semantika, estetik funksiya, "Muhokamat ul-lug'atayn", badiiylilik, turkiy til.

ANALYSIS OF HOMONYMS IN ALISHER NAVAI'S "MUHOKAMAT UL-LUGATAYN"

Abstract. This article analyzes the homonymous words used in Alisher Navoi's works, particularly in "Muhokamat ul-lug'atayn". It shows how homonyms are used not only as lexical phenomena but also as artistic and aesthetic devices to create poetic imagery. The study reveals the connotative meanings, semantic layers, and functional load of homonyms in the poetic language.

Keywords: homonyms, poetic language, Navoi, semantics, aesthetic function, Muhokamat ul-lug'atayn, Turkic language.

АНАЛИЗ ОМОНИМОВ В СВЕДЕНИИ АЛИШЕРА НАВАИ «МУХОКАМАТ УЛ-ЛУГАТАЙН»

Абстрактный. В статье анализируются омонимы, используемые в произведениях Алишера Навои, в частности в «Мухокамат ул-лугатин». Освещено использование омонимов не только как лексического явления, но и как художественно-эстетического средства, их роль в создании поэтических образов. В ходе анализа выявляются коннотативные значения слов, их семантический объем и функциональная нагрузка в поэтическом языке, а также анализируется значение омонимов в рамках тюркского языка.

Ключевые слова: омоним, поэтический язык, Навои, семантика, эстетическая функция, «Мухокамат ул-лугатаин», художественность, тюркский язык.

KIRISH

Til hodisalari ichida omonimlar alohida mavqega ega bo'lib, ular nafaqat lingvistik tizimning semantik qatlamini, balki badiiy matnning estetik ifoda imkoniyatlarini ham belgilab beradi. Omonimlar orqali tilda mazmun zichligi, so'z o'yinlari, obrazlilik va ko'p qirrali tushunchalar ifoda etiladi. Omonimlar tilda ko'p ma'nolilikning muhim ko'rinishlaridan biri bo'lib, ularning poetik matnlardagi estetik yuklamasi ayniqsa e'tiborga molik. Alisher Navoiy o'zining "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida omonimlar vositasida tilning poetik kuchi, obraz yaratish salohiyati va semantik kengligini ko'rsatishga harakat qilgan. Bu asar tilshunoslik va adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan alohida o'rganishga loyiqdir. Alisher Navoiy turkiy tilning leksik imkoniyatlarini, ayniqsa omonimlarning ko'p ma'noliligini yuqori baholab, ularni forsiy til bilan solishtirgan holda tahlil qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Alisher Navoiy "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida turkiy tilni forsiy til bilan qiyoslab, turkiy tildagi so'z boyligi va uning ichki imkoniyatlarini keng ko'rsatadi. U omonimlarni aynan shu boyliklardan biri sifatida tilning afzalliklaridan biri deb biladi. "Bir so'z – ko'p ma'no" tamoyili Navoiy ijodining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, omonimlar orqali she'riy obrazlar, ichki kechinmalar, ruhiy holatlar tasvirlanadi. Asarda quyidagi omonimlarga e'tibor qaratadi:

1. "Ko'z" so'zining poetik-semantik tahlili:

"Ko'z" so'zi birinchi navbatda insonning ko'rish organini bildirsa-da, Navoiy uni ko'p qatlamli semantik yuklama bilan ishlatadi. Asarda bu so'z muhabbat, nazar, taqdir, izzat, ko'ngil ko'zi kabi ma'nolarni o'z ichiga oladi. Navoiy "ko'z"ni faqat jismoniy organ emas, balki timsoliy obraz sifatida, masalan, "ko'z yoshi", "ko'zgu", "ko'z ilg'ar tushuncha" sifatida ham qo'llaydi. Navoiy forsiy so'zlar bilan qiyoslab, turkiy omonimlarning imkoniyatini ochishga intiladi. Masalan, "ko'z" so'zining forsiy muqobili "chashm"dir, biroq "ko'z"ning semantik diapazoni ancha keng: u bilan "ko'z yoshi", "ko'z nur", "ko'z tegmoq", "ko'z ilg'amoq" kabi idiomatik birliklar ham hosil bo'ladi.

"...ko'z yetmas yiroq manzildin xabar berdi, yoniq ko'zlarin tutqun etdi..."

(Muhokamat ul-lug'atayn, 2014, B. 58)

Bu yerda “ko‘z” tashqi sezgi emas, ichki kechinma, ichki ko‘rish – ya’ni ilhom, intuitsiya belgisi sifatida kelmoqda. Tilshunoslikda bu konnotativ ma’no deyiladi va u poetik tasvirda asosiy vositaga aylanadi.

2. “Yuz” so‘zining kontekstual omonimligi:

“Yuz” so‘zi ham ko‘p ma’noliligi bilan e’tiborni tortadi: raqam sifatida – “100”, insonning tashqi ko‘rinishi, va “old taraf” ma’nolarida ishlatiladi.

“Yuz ming so‘z bila anglamadi bir ma’noni, yuzda o‘qilgan g‘am ichra yuzimni yashirdim.”

(Muhokamat ul-lug‘atayn, 2014, B. 64)

Bu misolda “yuz” – tashqi ko‘rinish, iztirob belgisi, shuningdek yashirinlik ramzi sifatida ko‘zga tashlanadi. Leksikologik jihatdan bunday ko‘p qatlamlilik omonimlarning poetik mazmunni chuqurlashtirishini ko‘rsatadi.

3. “Yo‘l” so‘zining metaforik yuklamasi:

“Yo‘l” odatda harakat yo‘nalishini anglatadi. Ammo Navoiy uni ma’naviy izlanish, hayotiy tanlov, ruhiy sayohat ramzi sifatida ishlatadi.

Yo‘lim yo‘qlig‘in bildim, lekin yo‘ldosh so‘zim bo‘ldi.”

(Muhokamat ul-lug‘atayn, 2014, B. 72)

Bu yerda “yo‘l” – taqdir, maqsad, yo‘l-yo‘riq, hatto ilohiy yo‘l tushunchasini ifodalaydi. Omonimiyal kontekstdan kelib chiqqan holda metaforik ma’no kasb etadi.

4. “Bosh” so‘zining falsafiy-estetik talqini:

“Bosh” – tananing bir qismi sifatida ishlatiladi, biroq Navoiy ijodida bu so‘z “boshliq”, “ilgari kelgan”, “muqaddima”, “taqdir boshi”, “hayot boshlanishi” kabi obrazlarda yoritiladi.

“Bosh egdim, boshimga taqdir toshi urildi, bosh tutgan ishlarimdan bosh tortdim.”

(Muhokamat ul-lug‘atayn, 2014, B. 80)

Bu yerda “bosh” estetik-falsafiy tahlilni talab etuvchi ko‘p ma’noli birlik bo‘lib, semantik jihatdan o‘zaro zanjirlangan tushunchalar orqali poetik kuch kasb etadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Alisher Navoiy “Muhokamat ul-lugʻatayn” asarida omonimlarning badiiy nutqdagi ahamiyati haqida toʻxtalar ekan, bu borada turkiy tillarning imkoniyati kengligini eʼtirof etadi:

“Yana barcha shoirlar qoshida ravshan va hamma soʻz ustalari oldida aniq maʼlumdurki, sheʼrda tajnis-u iychom qoidasi umumlashgandir. Bu chiroyli ibora va goʻzal belgilarda forsiydan koʻra turkchada koʻproq tajnisni bildiruvchi soʻz va iychomni anglatuvchi nuqtalar borki, bu nazmni bezantiradi va sanʼatli qiladi. Masalan, “ot” soʻzini olaylik: bir maʼnosi “ot, ism”dir, yana bir maʼnosi minadigan ot va yana bir maʼnosi “amr”dirki, toshni yo oʻqni ot deb buyurgʻaylar. Bu tajnisda bunday deyilibdirkim,

Chun pari-yu hurdur oting, begim,
Surʼat ichra dev erur oting, begim.
Har hadangkim, ulus andin qochar,
Notavon jonim sari oting, begim.”

Shoir bu ikki bayt toʻliq tajnisdan foydalanilgan holda faqat turkiy shoirlargagina xos boʻlgan tuyuq janrida yaratilganligini eʼtirof etarkan, ushbu xususiyatlarga “Mezon ul-avzon”da kengroq toʻxtalib oʻtganini yodga oladi. Shu bilan birga turkiyda uch, toʻrt, hattoki besh maʼnoga ega soʻzlar koʻpligini, forsiyda esa bunday soʻzlar yoʻqligi haqida fikr bildiradi.

“Va shunday soʻzlar topilurki, toʻrt maʼnosi boʻladi. Andoqki, *bor* soʻziki, bir maʼnosi “mavjudlig”, bir maʼnosi “boruvga amr”, bir maʼnosi “yuk”dir, bir maʼnosi “samar”dir”.

Alisher Navoiy xuddi shu tarzda “sogʻin”, “tuz”, “koʻk” soʻzlarining toʻrt va undan ortiq maʼnolari haqida batafsil maʼlumot berib oʻtadi.

XULOSA

Omonimlar tilning leksik imkoniyatlarini koʻrsatishda, badiiy tafakkurni shakllantirishda muhim vosita sanaladi. Alisher Navoiy omonimlarga faqat leksik birlik sifatida emas, balki ularga estetik va falsafiy mazmun yuklaydi. “Muhokamat ul-lugʻatayn”da omonimlar poetik tildagi obraz yaratish vositasi, stilistik imkoniyatlar koʻrsatkichi sifatida qaraladi. Bu esa ularni tahlil qilish orqali til va tafakkur oʻzaro bogʻliqligini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Navoiy, A. Muhokamat ul-lugʻatayn. Tarjimon: Q. Sodiqov. – Toshkent: Akademnashr, 2017. – 128 b.
2. Navoiy, A. Muhokamat ul-lugʻatayn. – Toshkent: Tafakkur, 2014. – 144 b.
3. Yoʻldoshev, M. Hozirgi oʻzbek adabiy tili leksikologiyasi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2006. – 256 b.
4. Madvaliyev, A., Abduazizov, A. Leksikologiya va frazeologiya. – Toshkent: Fan, 1992. – 220 b.
5. Abduazizov, A. Oʻzbek tilining hozirgi holati va taraqqiyot yoʻllari. – Toshkent: OʻzRFA, 2009. – 160 b.
6. Rasulov, M. Oʻzbek tilshunosligida omonimlarning oʻrni. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2015. – 112 b.
9. Zulfiqarov, R. Turkiy tillar semantikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 208 b.

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARINING TA'LIMY FAOLIYATIDA MUSTAQILLIKNI RIVOJLANTIRISH: PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK JIHATLAR

Ibragimova Shahlo Oyturaxonovna
Farg'ona Davlat Universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida (7–11 yosh) mustaqillikni shakllantirishning pedagogik-psixologik jihatlari ko'rib chiqiladi. O'quv jarayonida tashabbuskorlik, o'zini o'zi boshqarish va mas'uliyat kabi fazilatlarni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar tahlil qilinadi. O'qituvchilar va ota-onalarning roliga, shuningdek, bilim olish jarayonida qiziqishni oshirish usullariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar. Boshlang'ich sinf o'quvchilari, mustaqillik, o'quv faoliyati, bilim olish jarayoni, o'zini o'zi boshqarish, pedagogik yordam, motivatsiya, rivojlantiruvchi ta'lim.

РАЗВИТИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Ибрагимова Шахло Ойтурахоновна
Преподаватель Ферганского государственного университета

Аннотация. В статье рассматриваются особенности развития самостоятельности у учащихся начальных классов (7–11 лет) в процессе обучения. Анализируются психолого-педагогические условия, способствующие становлению таких качеств, как инициативность, самоорганизация и ответственность. Особое внимание уделяется роли учителя и родителей в создании благоприятной образовательной среды, а также методам активизации познавательной деятельности.

Ключевые слова. Младшие школьники, самостоятельность, учебная деятельность, познавательная активность, саморегуляция, педагогическое сопровождение, мотивация, развивающее обучение.

DEVELOPING INDEPENDENCE IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS' LEARNING ACTIVITIES: PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Ibragimova Shahlo Oyturaxonovna
Teacher at Fergana State University

Abstract. *This article explores the development of independence in primary school students (ages 7–11) within the educational process. It analyzes the psychological and pedagogical conditions that foster qualities such as initiative, self-organization, and responsibility. Special attention is given to the role of teachers and parents in creating a supportive learning environment, as well as methods for enhancing cognitive engagement.*

Keywords. *Primary school students, independence, learning activities, cognitive engagement, self-regulation, pedagogical support, motivation, developmental education.*

INTRUDUCTION

The development of independent learning skills in primary school students (ages 7–11) is a cornerstone of modern education, shaping not only academic success but also lifelong cognitive and emotional growth. During this critical developmental period, children transition from teacher-directed learning to increasingly self-regulated approaches, making it essential to establish strong foundations for autonomy. Contemporary educational paradigms emphasize that independence extends beyond mere self-sufficiency—it encompasses problem-solving, decision-making, self-assessment, and the ability to navigate challenges with resilience.

Psychological research highlights that the primary school years are marked by significant advancements in executive functions, including working memory, cognitive flexibility, and inhibitory control. These emerging capabilities enable students to plan, monitor, and reflect on their learning processes. Simultaneously, socio-emotional development plays a pivotal role, as children begin to internalize motivation, build self-efficacy, and respond to feedback constructively. The interplay between these cognitive and emotional factors creates a unique window of opportunity for nurturing independence through targeted pedagogical strategies.

METHODS

Educators face the dual challenge of providing structured support while gradually transferring responsibility to students. Evidence-based approaches, such as scaffolding, metacognitive training, and choice-based learning, have proven effective in fostering autonomy without overwhelming young learners. Equally important is the role of parents and caregivers, who reinforce these skills through consistent expectations and opportunities for self-directed practice at home.

This article examines the multifaceted nature of independence in primary education, exploring its psychological underpinnings, practical classroom applications, and the collaborative role of teachers and families. By integrating theoretical insights with actionable strategies, it aims to provide educators with a comprehensive framework for cultivating self-reliant, confident learners prepared for the complexities of future education.

RESULTS

This study examined how primary school students develop independent learning skills through a year-long investigation in three urban schools. The research involved 150 children aged 7-11, their teachers, and parents, using a combination of classroom observations, surveys, interviews, and home behavior tracking.

Teachers gradually reduced direct instruction while introducing structured autonomy-building activities. Classrooms incorporated choice-based learning options and daily reflection practices. Parents supported this process by providing consistent routines and opportunities for independent task completion at home.

The intervention yielded measurable improvements in student autonomy. Post-assessment data revealed substantial gains in self-reported confidence and observable classroom behaviors. Students demonstrated enhanced ability to work independently, manage their time, and solve problems without immediate teacher assistance. Notably, these skills transferred beyond school, with parents reporting increased initiative in home learning activities.

Teachers observed that while most students responded positively to increased autonomy, some required additional scaffolding. The balance between fostering independence and meeting curriculum requirements emerged as an important consideration. Teachers found success with visual supports and metacognitive prompts that helped students internalize learning strategies.

The study highlighted the complementary role of home environments. Children with structured home routines showed greater improvement in self-regulation skills, suggesting that consistency between school and home approaches strengthens independence development.

These findings demonstrate that intentional, scaffolded approaches to autonomy development can effectively build primary students' independent learning capacities. The results support educational practices that progressively transfer responsibility to students while maintaining appropriate support structures. The study also underscores the value of school-home collaboration in fostering lasting independent learning habits.

The findings of this study contribute to the growing body of research on fostering independence in primary school students, while offering several practical insights for educators. The significant improvements observed in students' autonomous learning behaviors align with Vygotsky's theory of gradual skill internalization, demonstrating that structured scaffolding combined with progressive autonomy leads to measurable gains in self-directed learning.

1. Optimal Challenge Balance

The success of the gradual release model supports Bandura's self-efficacy theory, suggesting that students develop confidence when given achievable yet progressively challenging tasks. However, our data revealed threshold effects - excessive autonomy without support led to frustration in 22% of cases, reinforcing the need for differentiated scaffolding.

2. Metacognition as Catalyst

The effective use of reflection tools corroborates Flavell's metacognition model. Students who regularly engaged in self-assessment showed 40% greater task persistence, indicating that thinking about thinking may be more critical for independence than previously assumed for this age group.

Practical Considerations for Educators

- Scaffolding Sunset Principle

Our observation data suggests optimal teacher intervention occurs at the "first sign of productive struggle" rather than after failure. Teachers reported greatest success when providing:

- Visual prompts instead of verbal directions
- Peer modeling opportunities

- "Three Before Me" rule (ask three peers before teacher)

- The Autonomy Paradox

While choice increased engagement, unstructured options reduced quality. The 30% choice threshold emerged as optimal, with best outcomes occurring when:

- Options were pre-vetted for developmental appropriateness
- Selection included explicit success criteria
- Time limits were imposed

Unexpected Cultural Factors

Parental diaries revealed that children from homes with:

- Established routines (regular study times) showed 25% faster independence acquisition

- Collaborative (not directive) parenting styles transferred skills more effectively

- Lower-SES families compensated with verbal self-guiding strategies

Implementation Challenges

Teachers identified three persistent barriers:

- Curriculum coverage pressures limiting autonomy time
- Standardized assessment formats contradicting independence goals
- Parental resistance to reduced homework help

Recommendations

- School-Wide Independence Rubrics
- Develop age-banded benchmarks for expected autonomous behaviors
- Teacher PLC Protocols
- Create collaborative observation tools focusing on autonomy-facilitation skills
- Parent Education Modules

Design workshops demonstrating "helping without taking over" techniques

Study Limitations

- Short duration (1 year) for observing habit formation
- Urban sample limiting rural applicability
- Teacher self-reporting biases

Future Research Directions

- Longitudinal tracking of autonomy's impact on secondary school success
- Digital tool effects on self-regulation
- Cross-cultural comparisons of autonomy development norms

DISCUSSION

This study demonstrates that fostering independence in primary school students requires a deliberate, scaffolded approach that balances autonomy with structured support. The findings confirm that children aged 7–11 are developmentally capable of progressively assuming responsibility for their learning when provided with appropriate tools and guidance. Key takeaways include:

1. Gradual Autonomy Leads to Sustainable Results

- The gradual release model proved effective, with students showing measurable improvements in task initiation, problem-solving, and self-monitoring when given incremental independence.

2. Metacognition as a Foundation

- Reflective practices (e.g., self-assessment prompts, think-aloud strategies) significantly enhanced students' ability to internalize learning processes and apply them independently.

3. The Importance of Structured Choice

- While student agency boosted engagement, optimal outcomes occurred when choices were framed within clear boundaries (e.g., curated options, defined success criteria).

4. Home-School Synergy Matters

- Consistency between classroom and home environments accelerated skill development, particularly when parents reinforced self-directed learning strategies.

Implications for Practice

- For Teachers: Prioritize scaffolding techniques that fade support gradually while maintaining clear expectations.

- For Schools: Develop school-wide independence benchmarks and invest in teacher training on autonomy facilitation.

- For Parents: Shift from directive assistance to coaching strategies that prompt self-reliant problem-solving.

CONCLUSION

Cultivating independence is not about leaving students to struggle alone but about equipping them with the cognitive and emotional tools to navigate challenges confidently. This research underscores that when primary educators intentionally design learning experiences that blend guidance with autonomy, students develop the resilience and self-efficacy needed for lifelong learning. Future studies should explore long-term outcomes of early independence training and its impact on adolescent academic performance.

LIST OF REFERENCES

1. Vygotsky L.S. Thinking and Speech. – Moscow: Labyrinth, 1999. – 352 p.
2. Elkonin D.B. Psychology of Teaching Primary School Students. – Moscow: Pedagogy, 1974. – 280 p.
3. Tsukerman G.A. Types of Communication in Teaching. – Tomsk: Peleng, 1993. – 268 p.
4. Bozhovich L.I. Personality and Its Formation in Childhood. – St. Petersburg: Piter, 2008. – 400 p.
5. Ryan R.M., Deci E.L. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. – NY: Guilford Press, 2017. – 756 p.
6. Zimmerman B.J. Self-Efficacy: An Essential Motive to Learn // Contemporary Educational Psychology. – 2000. – Vol.25(1). – P.82-91.
7. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, 2009. – 392 p.
8. Methodology for Developing Independence in Primary School Children / Ed. by G.F. Kumarina. – Moscow: Academy, 2012. – 192 p.
9. Yakimanskaya I.S. Personally-Centered Learning in the Modern School. – M.: September, 2000. – 176 p.
10. Miniyarov V.M. Psychology of independence. – M.: MPSI, 2010. – 320 p.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA JAMOAVIY ISHLASH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH

Jo'rayeva Turg'unoy Umarjonovna

*Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim innovatsiyalari
kafedrasi o'qituvchisi*

Yuldasheva Dilnoza Tolif qizi

Namangan davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantirishning dolzarbligi, psixologik-pedagogik asoslari hamda ta'lim jarayonidagi amaliy ahamiyati yoritib beriladi. Bugungi kunda ta'limda hamkorlikda ishlash, o'zaro fikr almashish, mas'uliyatni bo'lishish kabi kompetensiyalar eng muhim shaxsiy rivojlanish omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Shu bois boshlang'ich sinfdayoq o'quvchilarda jamoaviy ishga bo'lgan ijobiy munosabat va ko'nikmalarni shakllantirish ta'lim tizimi oldidagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Maqolada jamoaviy ishlashning afzalliklari, o'quvchilarning yosh xususiyatlari bilan uyg'un metodlar, sinfda jamoaviy ishlarni tashkil etish usullari, o'qituvchining roli, guruhli faoliyat turlari va o'quvchilarning ijtimoiylashuv darajasiga ta'siri keng tahlil etiladi. Shuningdek, maqolada dars jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan uslublar, amaliy tavsiyalar va real dars misollari orqali mavzuga aniq yondashuvlar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Jamoaviy ish, hamkorlik, guruhli faoliyat, interfaol metodlar, jamoa, mas'uliyat, sinfdagi muhit, axborot almashinuvi, muammoni yechish, ijtimoiy kompetensiya, faoliyatga jalb qilish.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ КОМАНДНОЙ РАБОТЫ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Жураева Тургуной Умаржоновна

*Преподаватель кафедры инноваций начального образования Наманганского
государственного педагогического института*

Юлдашева Дилноза Толиф кызы

*Студентка направления начального образования Наманганского
государственного педагогического института*

Аннотация: В данной статье рассматривается актуальность формирования навыков командной работы у учащихся начальных классов, их психолого-педагогические основы и практическое значение в образовательном процессе. В современном образовании сотрудничество, обмен идеями и разделение ответственности признаны одними из ключевых факторов личностного развития. Поэтому формирование положительного отношения и навыков командной работы у учащихся начальных классов является одной из важных задач системы образования. В

stat'ye podrobno analiziruyutsya preimushchestva komandnoy raboty, metody, sootvetstvuyushchie vozrastnym osobennostyam uchashchisya, sposoby organizatsii komandnoy deyatelnosti v klasse, rol' uchitel'ya, vidy gruppovoy deyatelnosti i ikh vliyaniye na uroven' sotsializatsii uchashchisya. Krome togo, v stat'ye predlagayutsya konkrетные podkhody cherez metody, primenimyye v protsessе uroka, prakticheskiye rekomendatsii i real'nyye primery urokov.

Ключевые слова: командная работа, сотрудничество, групповая деятельность, интерактивные методы, команда, ответственность, классная среда, обмен информацией, решение проблем, социальная компетентность, вовлеченность в деятельность.

DEVELOPING TEAMWORK SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Jorayeva Turgunoy Umarjonovna

Teacher at the Department of Primary Education Innovations, Namangan State Pedagogical Institute

Yuldasheva Dilnoza Tolif qizi

Student of the Primary Education Program, Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: *This article highlights the relevance of developing teamwork skills in primary school students, their psychological and pedagogical foundations, and their practical significance in the educational process. In modern education, collaboration, idea exchange, and shared responsibility are recognized as key factors in personal development. Therefore, fostering a positive attitude and teamwork skills in primary school students is one of the critical tasks of the education system. The article thoroughly analyzes the advantages of teamwork, methods aligned with students' age characteristics, ways to organize team activities in the classroom, the teacher's role, types of group activities, and their impact on students' socialization levels. Additionally, the article offers specific approaches through applicable methods in the learning process, practical recommendations, and real classroom examples.*

Keywords: *teamwork, collaboration, group activities, interactive methods, team, responsibility, classroom environment, information exchange, problem-solving, social competence, engagement in activities.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida insonning nafaqat intellektual salohiyati, balki ijtimoiy faolligi, jamoada ishlash madaniyati, muloqot va hamkorlik qobiliyati ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, ta'lim tizimida har bir shaxsni ijtimoiy hayotga tayyorlash, uni faqat bilim bilan emas, balki hayotlari davomida ham muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar

bilan qurollantirish ahamiyati keskin o'sib bormoqda. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, zamonaviy pedagogika fanining eng dolzarb yo'nalishlarida biri – o'quvchilarda jamoaviy ishlash, ya'ni hamkorlikda faoliyat yuritish kompetensiyalarini shakllantirish masalasidir. Boshlang'ich ta'lim inson shaxsining shakllanishida, uning kelajagini belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu davrda o'quvchilarda faqatgina bilim olish emas, balki o'z fikrini ham ifodalash, boshqalarni tinglash, o'zaro hurmat bilan muloqot qilish, birgalikda muammolarni hal qilish, jamiyatda o'z o'rnini topish kabi fundamental ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi. Aynan shu jihatlari bilan boshlang'ich ta'lim insonning butun hayoti davomida asosiy ustunlik beruvchi shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda tayanch nuqtadir. Jamoaviy faoliyat o'quvchilarni faqat dars jarayoniga jalb qilish vositasi emas, balki ularning ijtimoiy ongini uyg'otish, shaxsiy mas'uliyatini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va eng muhimi ijtimoiylashuvni ta'minlash vositasi sifatida ham xizmat qiladi. O'qituvchi esa bu jarayonda bevosita boshqaruvchi emas, balki yo'naltiruvchi sifatida rag'batlantiruvchi hamda ko'prik vazifasini bajaruvchi hamdir.

Afsuski, amaliyot davomida ko'plab boshlang'ich sinf o'quvchilari jamoada ishlashga yetarlicha tayyor emasligi, ayrim hollarda biror guruh ichida faqat faol o'quvchilarning harakat qilishi, qolganlarning esa passiv kuzatuvchi bo'lib qolayotgani kuzatiladi. Bu esa o'quvchilarda mas'uliyatni his qilish, bo'lishish, o'z fikrini bildirish, jamoaviy qarorlar qabul qilish kabi muhim ko'nikmalarning sust rivojlanishiga sabab bo'lmoqda. Shunday holatlarda o'qituvchining to'g'ri metodik yondashuvi, guruhli ishlarni maqsadli tashkil etishi va baholash tizimini adolatli shakllantirishi katta rol o'ynaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

"Jamo" so'zi arab tilidagi "جماعة" so'zidan olingan bo'lib bir maqsad yo'lida "guruh", "jamlanma" degan ma'noni anglatadi.

"Jamoaviy ish" tushunchasi lotin tilidagi "collaborate" so'zidan olingan bo'lib, "birgalikda harakat qilish" degan ma'noni bildiradi. Jamoa – bu umumiy maqsad sari birgalikda harakat qiluvchi, o'zaro bog'langan va ma'lum bir tuzilma asosida faoliyat yurituvchi insonlar guruhidir. Ilmiy adabiyotlarda "jamo" tushunchasi sotsiologiya,

psixologiya, pedagogika, menejment va tashkiliy nazariya doirasida chuqur o'rganilgan bo'lib, u ko'proq o'zaro hamkorlik, rollarning taqsimoti, muloqot tizimi va ijtimoiy munosabatlar majmui sifatida talqin qilinadi. Turkiyzabon xalqlarda, jumladan o'zbeklarda jamoa azaldan ijtimoiy birlikni anglatib kelgan. Odamlarning jamoa bo'lib yashashi zaruriyatini Suqrot, Platon, Aristotel, Markaziy Osiyo mutafakkirlari Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Ulug'bek, Alisher Navoiy va boshqalar ilmiy asoslab berganlar. Ayniqsa, buyuk faylasuf olim Abu Nasr Forobiy o'zining asarlarida jamoa bo'lib yashashga tabiiy moyillik inson turmush tarzining mazmunini tashkil etishini uqtiradi. Forobiy bu haqda quyidagi fikr-mulohazalarni bayon etgan: "Har bir inson o'z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, u bir o'zi shunday narsalarni qo'lga kiritmaydi, ularga ega bo'lish uchun odamlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi. Har qanday jamoa mavjudligi uchun asosiy omil bu – birlashish sababining mavjudligi. Bu maqsad jamoani bir butun shaklga keltirib, barcha a'zolari bir yo'nalishga safarbar etadi. Shu sababli yashash uchun zarur bo'lgan, kishilarni bir-biriga etkazib beruvchi va o'zaro yordamlashuvchi ko'p kishilarning birlashuvi orqaligina odam o'z tabiati bo'yicha intilgan etuklikka erishishi mumkin. Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir-butun holda ularning har biriga yashash va etuklikka erishuv uchun zarur bo'lgan narsalarni etkazib beradi. Shuning uchun inson shaxslari ko'paydilar, natijada inson jamoasi vujudga keldi».

Ijtimoiy ishlash ko'nikmasi o'z ichiga muloqot, murosaga kelish, o'zaro hurmat, roldagi farqlarni anglash, mas'uliyat taqsimoti, qarorlar qabul qilish muammarni hal qilish kabi kompleks kompetensiyalarni qamrab oladi. Jamoaviy ishda har bir a'zo o'zining bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni umumiy vazifani muvaffaqiyatli hal qilish uchun safarbar etadi. Vigotskiy nazariyasiga ko'ra, insonning bilim va ko'nikmalari ijtimoiy o'zaro ta'sir jarayonida rivojlanadi. Jamoaviy ish esa aynan mana shu ta'sirni jadallashtirdi va "yaqin taraqqiyot zonasi" orqali o'quvchilar rivojlanishini ta'minlaydi. A.S.Makarenkoning jamoa faoliga nisbatan «Jamoaviy vijdoni» Dey bergan ta'rifini eslab o'tish joizdir. Jamoa faollari bir muncha imtiyozlar (huquqlar)ga ega bo'lsa-da, ayni paytda uning o'ziga oshirilgan talablarning qo'yilishi maqsadga muvofiqdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Pedagogik nuqtayi nazardan qaralganda, jamoaviy ishlar darsning samaradorligini oshirish, o'quvchini faol subyektg aylantirish, o'rganish jarayonini ijodiy va interfaol qilish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Ko'pgina metodistlar jamoaviy ishni zamonaviy darsning yuragi deb atashadi, chunki u o'quvchini passiv qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida tarbiyalaydi. Ayniqsa, bugungi o'zgaruvchan, axborotga boy davrda bolalarni mustail fikrlaydigan, ijtimoiy faol, halol va hamkorlikda ishlay oladigan shaxs qilib tarbiyalash dolzarb masalalardan biridir.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Jamoadi ishlash ko'nikmasi bolaning faqat bilim darajasini oshiribgina qolmay, balki mustaqil shaxs sifatida mustahkamlanishiga ham xizmat qiladi. Guruhli ishlarda o'quvchilar 'z fikrlarini ifoda qilishga boshqalarni tinglashga, kerak bo'lsa, o'z fikrini himoya qilishga yoki boshqalarni fikrini qabul qilishga o'rganadi. Bu esa ularda ijtimoiy moslashuvchanlikni, ruhiy barqarorlikni, murosqa qila oishni, sabr-toqatli b'lishni shakllantiradi. Shuningdek, jamoaviy ishda o'ziga ishonch, bir-biriga tayanuvchanlik va hurmat tuyg'ulari mustahkamlanadi. O'quvchilar o'zlarini kichik jamoa a'zosi sifatida his qilishadi, bu esa keyinchalik ijtimoiy guruhlarda muvaffaqiyatli ishlashga poydevor bo'ladi. Tarbiya vositasi sifatida jamoaviy ish faqat bilim olish jarayoni emas, balki shaxsiy sifatlarni, masalan, sabr, mehr, bag'rikenglik, boshqalarga yordam berish va ularga ishonch bildirishni rivojlantiradi. Har bir bola o'zining jamoadagi o'rnini anglaydi, o'z-o'zini qadrlaydi va boshqalarni hurmat qilishni o'rganadi.

Zamonaviy ta'lim kompetensiyaviy yondashuvga asoslanar ekan, unda "hamkorlikda ishlash", "ijtimoiy faoliyat" kabi kompetensiyalar asosiy o'rinda turadi. PISA tadqiqotlari ham o'quvchilarning faqat bilim darajasini emas, ularning jamoadi ishlash, fikr almashish va muammolarni birgalikda hal qilish ko'nikmalarini ham baholaydi. Bu esa jamoaviy ishning global ta'limdagi o'rnini oshirmoqda.

Birgalikda uddaladik

Ustoz maktabga rangli sharlar olib keldi. O'quvchilarga ularni puflab, o'z ismlarini yozishni buyurdi. Ular vazifani bajarib, sharlarni maktab yo'lagiga olib chiqishdi. Sharlar aralashib ketdi.

Ustoz har bir o'quvchiga uch daqiqa ichida o'z ismi yozilgan sharni topishni aytdi. O'quvchilar o'z sharlarini izlashga tushdilar, lekin vaqtida topa olishmadi...

Shunda ustoz: "Har kim bitta sharni olib, ismi yozilgan sinfdoshiga bersin", dedi. Oradan ikki daqiqa o'tmasdan hammaning qo'lida o'zining shari bor edi.

Kimki faqat o'zini o'ylasa, hech narsaga erisholmaydi. O'zaro birlashib, har qanday ishni oson bajarish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda interaktiv va hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarning o'rni beqiyosdir. "birgalikda uddaladik" nomli kichik didaktik hikoyada aynan shu tamoyillar ochiq aks etgan. Ushbu topshiriq orqali o'quvchilarga oddiy va qiziqarli shaklda muhim ijtimoiy xulq-atvor me'yorlari ya'ni hamkorlik qilish, boshqalarga yordam berish, jamoaviy mas'uliyatni his qilish kabi fazilatlar singdirilgan. shuningdek, bu topshiriq orqali o'quvchilarga quyidagi muhim tamoyillar singdiriladi: har bir a'zo jamoanig ajralmas qismi ekanligi; har kim o'z yordami bilan boshqalarning muvaffaqiyatiga hissa qo'sha olishi; hamjihatlikda har qanday murakkab vazifa yengil va yoqimli bo'lishi. Yana qo'shimcha qilib aytadigan bo'lsak, bu faoliyat orqali o'quvchilarda faqat bilim emas, balki ijtimoiy-psixologik ko'nikmalar rivojlanai. Bu esa ularning shaxsiy, ta'limdagi va kasbdagi rivojlanishlari uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

XULOSALAR

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, boshlang'ich sinflarda jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantirish orqali dars samaradorligini oshirish bilan birga, kelajakda jamiyatda faol, ongli, mas'uliyatli va empatik shaxslarni tarbiyalash mumkin. Bolalar jamoaviy ishlarda ishtirok etar ekanlar, ular o'zaro yordam, o'zini baholash, boshqalar fikrini hurmat qilish kabi hayotiy muhim qadriyatlarni o'zlashtiradi. Bundan tashqari, jamoaviy ishlar orqali dars jarayoni jonlanadi, o'quvchilar faollashadi va bilim olishga ichki ehtiyoj paydo bo'ladi. Shuningdek, bu usul orqali o'qituvchi o'quvchilar orasida ijtimoiy psixologik muhitni

sog'lomlashtirish, nizolarni oldini olish va do'stona munosabatlarni mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu sababli, jamoaviy ishni to'g'ri yo'naltirish va uning samaradorligini ta'minlash har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisining muhim vazifasidir. Zero, jamiyatning ertangi poydevori kelajak avlodda hamkorlik, birdamlik va muloqot kabi ijtimoiy kompetensiyalarni aynan bugun, aynan maktabda shakllantirish bilan boshlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. – 592 b.
2. Abdullaeva N. "Boshlang'ich sinf pedagogikasi". Toshkent-2021. O'qituvchi nashriyoti.
3. Hasanboyeva O, Yo'ldoshev M. "Didaktika asoslari". Toshkent-2020. Fan va texnologiya nashriyoti.
4. Vygotsky.L.S. Mind in society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
5. OECD(2022). PISA 2021 Assessment and Analytical Framework. OECD Publishing.
6. Xamidova S. "Hamkorlikda o'qitish uslubi: nazariya va amliyot". Buxoro-2023. Ma'rifat nashriyoti.
7. Mavlonova R. va boshq. Pedagogika: KHK uchun darslik. – Toshkent: O'qituvchi, 2008. - 496 b.
8. Jo'Rayeva T. U., Yuldasheva D. BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARI UCHUN AXLOQIY TARBIYANING MAZMUNI VA MOHIYATI //Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2025. – T. 2. – №. 6. – C. 195-200.
9. Jo'rayeva T. BOSHLANG'ICH SINFI O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O'QUVCHILARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH //" ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ" международный научно-методический журнал. – 2024. – T. 1. – №. 9.
10. Umarjonovna, J. R. T. U. (2024). Oliy Ta'limda Kompetentlikka Asoslangan Yondashuv Va O'zbek Tilining Rivojlanish Istiqbollari. *Miasto Przyszłości*, 55, 83-86.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA RIVOJLANTIRUVCHI SOHALAR KOMPETENSIYALARIGA INTEGRATSION YONDASHUV MODELII

Jo'rayeva Zilola Sayfiddin qizi

NamDPI Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

zilolajorayeva@gmail.com

+998941552613

Annotatsiya: Ushbu maqolada ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayoni ijtimoiy taraqqiyot mahsuli sifatida qadriyatlar bilan bog'liq ekanligi, bolalarning hayot tarzi va xatti-harakatlarini ma'lum maqsadlarga yo'naltiradigan, tegishli tartibga soladigan ma'naviy hodisa sifatida tarbiyaviy qimmatga ega ekanligi hamda maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda rivojlantiruvchi sohalar kompetensiyalariga integratsion yondashuv modelining ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, milliy qadriyatlar, bola shaxsida mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlikni his etish, tanqidiy fikrlash, individuallik, artterapiya, ijtimoiy kompetentsiya, ertak terapiya.

МОДЕЛЬ КОМПЛЕКСНОГО ПОДХОДА К РАЗВИТИЮ КОМПЕТЕНЦИЙ В ОБЛАСТИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: В данной статье речь пойдет о том, что процесс духовно-нравственного воспитания связан с ценностями как продуктом социального развития, имеет воспитательную ценность как духовное явление, направляющее образ жизни и поведение детей к определенным целям, соответствующим образом регулирующим их, а также о значении модели интеграционного подхода к компетенциям развивающихся сфер в духовно-нравственном воспитании дошкольников.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, национальные ценности, самостоятельность в личности ребенка, инициатива, чувство ответственности, критическое мышление, индивидуальность, арттерапия, социальная компетентность, сказкотерапия.

MODEL OF INTEGRATED APPROACH TO DEVELOPMENTAL AREAS COMPETENCES IN THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Annotation: This article will talk about the importance of the educational value of the process of spiritual and moral education as a product of social progress, as a spiritual phenomenon that directs the lifestyle and behavior of children to certain goals, appropriately regulates, and the importance of the model of an integrative approach to competencies of areas that develop preschool children in spiritual and moral education.

Keywords: *spiritual and moral education, national values, independence in the person of a Child, initiative, feeling responsible, critical thinking, individuality, art therapy, social competence, ertacterapy.*

KIRISH

Maktabgacha ta'limda ma'naviy-axloqiy ishlarning asosini Vatan tuyg'usi, vatanparvarlik hislari, milliy g'urur, mustaqillik g'oyasi hamda o'z hududi, o'lkasi, xalqiga mehr va sadoqatni bolani yoshiga mos ravishda shakllantirish tashkil qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning odob-axloqli bo'lishi va mehnatga muhabbat qo'yishiga katta e'tibor beriladi. Bolalar ilk yoshdan boshlab uyda, ko'chada, bog'chada, mehmonda o'zini tutish qoidalari, muomala madaniyati, ovqatlanish, kiyinish, yechinish, saranjom-sarishta yurish, odobli, mehnatsevar bo'lish, boshqalar mehnatini qadrlash kabi odatlarga o'rgatiladi. Ana shu odatlar bolani odob-axloqli, mehnatga layoqatli qilib tarbiyalashga integrativ yondashuv mazmunining asosini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama tarbiyalash va kamolga yetkazish masalasida ham bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan. Jumladan, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda estetik tasavvurlarni shakllantirish muammosi, pedagogika fanlari nomzodi M.Abdullayevaning[1] "Oilada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda estetik tasavvurlarni shakllantirish" muammosi dissertatsiya ishida o'rganilgan bo'lsa, G.A.Berdaliyeva[2] nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish asoslarini tadqiq qilgan bo'lib, nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish bo'yicha yo'llanma va tavsiyalarni ishlab chiqqan, G.Nazirova[3] o'z tadqiqotlarini maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirish masalasida olib borgan bo'lib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tizimli yondashuv asosida takomillashtirishning ijtimoiy-pedagogik zaruriyat ekanligi asoslab bergan. G.Mardonovanning[4] tadqiqotida oilada bolalarni alla vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. D.Abdurahimovanning[6] tadqiqot ishi maktabgacha yoshdagi bolalar ma'naviy-axloqiy tarbiyasida xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish tizimini

takomillashtirishga oid bo'lib, unda bolalar tarbiyasida xalq og'zaki ijodi janrlarining tutgan o'rni pedagogik-psixologik jihatdan asoslab berilgan.

Buyuk chex pedagogi Y.A.Komenskiy[7] o'zining "Insoniy ishlarni tuzatish haqida umumiy maslahatlar" asarida tarbiya tabiatga uyg'un bo'lishi, tarbiyada "bolani hamma narsaga o'rgatish", tabiat ko'rsatmalariga asoslanish, bolaning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish zarurligini aytadi. Uning fikricha, tabiat hamma narsani eng umumiy narsadan boshlaydi va xususiy narsa bilan tugatadi.

Shunga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalarga integral tarzda ta'lim-tarbiya berish maqsadida, ularni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashga qo'yiladigan talablar quyidagicha belgilanadi:

Bolalarga ilk yoshidan boshlab uyda, mehmonda o'zini tutish qoidalari, muomala madaniyati, ovqatlanish, kiyinib-yechinish, saranjom-sarishta yurish, odobli, mehnatsevar bo'lish, boshqalar mehnatini qadrlash kabi odatlarga o'rgatish. Shu odatlar bolani odobli-axloqli, mehnatga layoqatli qilib tayyorlash ma'naviy-axloqiy tarbiya mazmunining asosini tashkil etishi kerak.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tahlil, pedagogik kuzatuv, suhbat, modellashtirish, loyihalashtirish, tashxis, pedagogik tajriba-sinov, ma'lumotlarni mujassamlashtirish, taqqoslash, solishtirish, ekspert baholash, umumlashtirish va statistik ishlov berish usullaridan foydalanilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayoni ijtimoiy taraqqiyot mahsuli sifatida qadriyatlar bilan bog'liq bo'lib, bolalarning hayot tarzi va xatti-harakatlarini ma'lum maqsadlarga yo'naltiradigan, tegishli tartibga soladigan ma'naviy hodisa sifatida tarbiyaviy qimmatga egadir. Qadriyatlar tizimi keng va turlicha bo'lib, ulardan integratsion yondashuv jarayonida samarali foydalanishga ahamiyat beriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlar yetakchi o'rinni egallaydi. O'zbek xalqining asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan o'zi tug'ilib o'sgan ona Vatanga muhabbat, ajdodlar xotirasiga sadoqat, kattalarga ehtirom, kichiklarga izzatda bo'lish, atrofdagilarga hurmat va e'tibor

ko'rsatish, oila a'zolarini asrab-avaylash singari ko'plab insoniy fazilatlar milliy qadriyatlarimiz asosini tashkil etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayoniga integratsion yondashuv tizimli, shaxsga yo'naltirilgan hamda innovatsion yondashuvlar bilan o'zaro uyg'unlashuvini taqozo etadi. Chunki bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga yaxlit tizimli yondashish pedagogik jarayonning pirovard natijasiga yo'naltirilganlik darajasini belgilab beradi. Shuningdek, ma'naviy-axloqiy tarbiyalashni bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish bilangina hal bo'lib qolmaydi. Bola shaxsida mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlikni his his etish, tanqidiy fikrlash kabi sifatlarni tarbiyalashda ta'limni shaxsga yo'naltirilgan tizimi vositasida amalga oshirish zarur bo'ladi.

Bunda bola ta'lim tizimiga moslashtirilmay, aksincha ta'lim tizimi shaxsga xos barcha xususiyatlarni (qiziquvchanlik, erkinlikka intiluvchanlik, mustaqil fikrlash va boshqalar)ni hisobga olgan holda, bolaga uning o'ziga xosligi (individualligi)ni rivojlantirish imkonini berish va buning uchun sharoit yaratish kerakligiga tayanadi.

Innovatsion yondashuv pedagogning o'zlashtirilgan kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalariga tayangan holda pedagogik jarayonni loyihalashtirish, amalga oshirish va kafolatli natijaga erishish jarayonidagi maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning zamonaviy shakl, metod va vositalarini izlab topishi va tatbiq etishi bilan bog'liq bo'lgan jarayondir.

Integratsion yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda integratsion yondashuvning bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash maqsadiga qaratilganligi, ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayoniga yaxlit, majmuaviy va texnologik yondashuv, bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda integratsion yondashuvning muntazamliligi davomiyligi va ta'sirchanligi, o'zaro birgalikdagi faoliyat va boshqa tamoyillarni nazarda tutadi.

Ijtimoiy tarbiya maqsadi va vazifasini aniq tasavvur etishi hamda puxta anglab olishi zarurligini anglatadi. Tarbiya maqsadini amalga oshirish uchun tarbiyalanuvchilar xulqidagi ijobiy sifatlarga tayanib ish ko'radilar. Bolalarning ijobiy

sifatlarga tayanish uning xulq-atvoridagi salbiy xususiyatlarni yo'qotish, yomon odatlardan qaytarishning eng yaxshi vositasidir.

Maktabgacha ta'lim - maktabgacha yoshdagi bolalar qiziqishi, iqtidori, individual ruhiy va jismoniy xususiyatlari, madaniy ehtiyojlarini inobatga olgan holda hamda bolada ma'naviy me'yorlarni shakllanishi, hayotiy va ijtimoiy tajriba egallanishini ko'zda tutgan har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan yaxlit jarayon sifatida ma'nan mukammal va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalash maqsadini samarali amalga oshirishga xizmat qiladi[10]. Shunga ko'ra bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlarini rivojlantirish ijtimoiy tarbiyaning maqsadini ruyobga chiqarishga yo'naltirilishi zarur.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonining muhim xususiyatlaridan biri – bu uning yaxlit holda tizimli tashkil etilishidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga yaxlit tizimli yondashish pedagogik xarakterning pirovard natijasiga yunaltirilganlik darajasini belgilab beradi. Bunday pedagogik maqsad va vazifalar, ularning mazmuni tarbiyaviy jarayonning barcha qatnashuvchilari tomonidan tan olinishi shart.

Pedagogikada yaxlitlik tamoyili ta'lim, tarbiya, hamda shaxs kamoloti (taraqqiyoti) birligini, shuningdek, tarbiya jarayonining maqsadi, mazmuni va metodlarining shaxsni mukammal shakllantirish g'oyasini amalga oshirish uchun xizmat qilishini ifodalaydi. Chunki, maktabgacha yoshdagi bolalar ma'naviy-axloqiy sifatlarni navbatma-navbat emas, balki yaxlit tarzda o'zlashtirib boradilar, shuning uchun integratsion yondashuv yaxlitlik xarakteriga ega bo'lishi zarur.

Integratsion yondashuvda oila va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligi, bolalar hayoti va faoliyati, shuningdek, pedagogik jarayonlarga majmuaviy (kompleks) yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda tarbiyaviy ta'sirlarning yagona yaxlitligi ta'minlanadi va ijobiy natijalar birligiga erishiladi.

Maktabgacha yoshidan boshlab bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash muammosining ijtimoiy zaruriyat ekanligini ko'zda tutadigan bo'lsak, MTTda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga nisbatan yangicha yondashuvni qaror toptirish, ushbu jarayonni texnologiyalashtirishga erishish dolzarb vazifalardan biri ekanligini anglab yetish mumkin. MTTda ta'lim-tarbiyaga texnologik yondashuv

aniq maqsadga va ijtimoiy g'oyaga asoslangan hamda maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning tashkiliy-texnik jihatdan uyushtirilishini taqozo etadi. Texnologik yondashuv shunchaki rejalashtirish emas, balki loyihalashtirilgan natijalarni amalga oshirish imkonini beruvchi amaliy faoliyatda o'z ifodasini topadi[11].

Ma'lumki, maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash shaxsni maqsadga muvofiq shakllantirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon sifatida tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam, davomli va tizimli ta'sir etish imkonini beradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonida bolalar faoliyati bir-birini to'ldiruvchi, mazmungan bog'langan va ta'sirchan vositalar asosida integratsiyalashishi hamda mashg'ulotlar, o'yinlar, rivojlanish markazlaridagi bolalarning mustaqil faoliyatlarida muntazam davom ettirilishi zarur.

Rivojlanish markazlarida olib boriladigan nutqni rivojlantirish, badiiy adabiyot, tabiat bilan tanishish, atrofdagi olam bilan tanishish, tasviriy faoliyat, musiqa mashg'ulotlari integrativ xususiyatga ega. Chunki bilimlar ko'pincha u yoki bu mashg'ulot ichida bo'lib, ular bevosita o'zaro bog'liqlikda o'rganilishni taqozo etganligi, bolalarda axloq-odob ko'nikmalarini shakllantirishdan avval bilim, tushuncha va tasavvurlarni egallashlarini taqozo etadi. Masalan, nutqni rivojlantirish, badiiy adabiyot mashg'ulotlarida bolalar xalq og'zaki ijodi na'munalari yordamida, avvalo, ma'naviy-axloqiy sifatlarning mazmuni bilan tanishtirib boriladi, ularda ijobiy fazilatlar to'g'risida tasavvur hosil etiladi.

Nutqni rivojlantirish, badiiy adabiyot, atrof-olam bilan tanishish, tabiat bilan tanishish, tasviriy faoliyat, musiqa kabi mashg'ulotlarni integratsiyalash jarayonida tarbiyachi bolalarda ma'naviy-axloqiy sifatlar to'g'risida hosil qilingan bilim va tushunchalar mustahkamlanib amaliyotda qo'llash ko'nikmalari shakllantirib boriladi. Ularda vatanparvarlik, kattalarni hurmat qilish, o'zaro do'stlik, tabiatga mehr-muhabbatli bo'lish, go'zallikni his etish, go'zallik yaratishga intilish kabi ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalashni nazarda tutadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar xulq-atvori, yosh bilan bog'liq muammolar va bolalarda ruhiy buzilishlarni oldini olishga ko'maklashadigan metodika sifatida

artterapiyadan samarali foydalanish integratsion yondashuvning asosini tashkil etishi zarur. Artterapiya bolaning ichki dunyosini ochib berish, samarali xulq-atvor modellarini izlash, muayyan holatlarda xatti-harakatlarni tuzatish, ustuvor istaklar ustida hamda ijobiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda: loy, qum bilan artterapiya; tasviriy san'at; ertakterapiya; qo'g'irchoq terapiya; biblioterapiya; musiqa terapiya; fototerapiya; rang terapiyasidan samarali foydalanish mumkin.

Artterapiyadan foydalanish jarayonida quyidagilarga e'tibor qaratish zarur:

1. Bola bilan muloqotga katta e'tibor berish.
2. Moslashuvchanlik.
3. Bolalarning ehtiyojlarini hurmat qilish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda ijtimoiy kompetentsiya – hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlari bilan muloqotda axloq qoidalari va me'yorlarini bolalar ertakterapiya vositasida o'zlashtirishlari to'g'risida qat'iy xulosaga kelindi. Chunki ertakterapiya vositasida bola o'zining ichki dunyosini anglab yetadi, tashqi voqelikni idrok qilib, xulosalar chiqaradi, o'z-o'ziga baho beradi, ma'naviy-axloqiy jihatdan mukammallashib boradi. Bu borada tarbiyachilarga bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash bilan bir qatorda ulardagi salbiy xususiyatlarni bartaraf etishga yordam beradigan "O'jar bolalar uchun ertaklar", "Urushqoq bolalar uchun ertaklar", "Ota-onasini aldayotgan bolalar uchun ertaklar", "Ochko'zlikni davolovchi ertaklar", "Chaqimchilikni va yolg'onchilikni davolovchi ertaklar" kabi pedagogik-psixologik xususiyatlarga ega bo'lgan ertaklar tavsiya sifatida berib o'tilgan. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalarda ijobiy xulq-atvor bilan bir qatorda ba'zi salbiy: qo'rqqoqlik, dangasalik, injiqlik, qaysarlik urushqoqlik, odamovilik, xudbinlik kabi xususiyatlarga ega bo'lgan bolalarni kuzatish mumkin.

Amaliyotda ota-onalar va pedagoglar ko'proq bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayoniga qaratadilar, biroq bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalanganlik darajasini pedagogik jihatdan baholash, diagnostik tahliliga e'tibor qaratmaydilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalanganlik darajasini diagnostik tahlilini amalga oshirishga maktabgacha ta'lim tashkilotining

psixologi bevosita mas'uldir. Psixolog maktabgacha yoshdagi bolalarda ma'naviy-axloqiy odatlar, tevarak atrofdagi hayot to'g'risidagi tasavvurlar va ayrim oddiy tushunchalar mavjudligini psixologik jihatdan diagnostika qiladi. U tarbiyachi, ot-onalar bilan hamkorlikda faoliyat olib borishi, qiziqarli mavzularda davra suhbatlari tashkil etishi, treninglar o'tkazishi, "Rasmga qarab hikoya tuz" (ma'naviy-axloqiy mavzulardagi rasmlar), "Bolani atrofdagi odamlar bilan munosabati", "Men qandayman?", "O'g'il bola-qiz bola", "Ezgu ishlar xaltachasi", "Uyingizdagi kitoblar" kabi turli metodikalardan foydalanishi maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash samaradorligining oshishiga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning integrativ mazmuni hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlari bilan muloqotda axloq qoidalari va me'yorlariga rioya qilgan holda o'zini tutish bilan bog'liq ijtimoiy kompetentsiyani taksonomiklik darajasi natijaviyligini hisobga olish asosida takomillashtirilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSALAR

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda rivojlantiruvchi sohalar kompetensiyalariga integratsion yondashuv modeli ta'lim-tarbiya jarayonning metodik ta'minotini, pedagogik shart-sharoitlarni va uni amalga oshirish texnologiyasini yaxlit holda tizimli tashkil etish imkonini beradi.

Ushbu model maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayoniga tizimli, izchil va uzluksiz yondashish va turli faoliyatlarni uyg'unlashtirish hisobiga ko'zlangan natijalarga taksonomik darajalar asosida erishish mumkinligini asoslaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva M.A. Oilada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda estetik tasavvurlarni shakllantirish: Ped. fan. nom. ...diss. avtoref. – Toshkent, 2009. – 24
2. Berdaliyeva G. A. Maktabgacha ta'lim muassasalari nutq o'stirish mashg'ulotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasini takomillashtirish: Ped. fanl. bo'yicha fals. dok. (PhD) ...diss. avtoref.–Toshkent, 2020. – B.12-14.
3. Nazirova M.G. Maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirish: ped. fan. b. fals. dok. (PhD) ...diss. avtoref.–Toshkent, 2019. – B.18-20.

4. Mardonova G. A. Oilada bolalarni alla vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlari: Ped. fan. b. fals. dok. (PhD) ...diss. avtoref.–Toshkent, 2020, – B.12-15.
5. Abdurahimova D. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirish: Ped. fan. dok. ...diss. avtoref. – Toshkent, 2020. – B.6.
6. Komenskiy Y.A. Избранные педагогические сочинения в 2-х томах. – М.: 1982.
7. Irisbayeva M.N. Ta'lim-tarbiya jarayonlarida tarixiy-milliy va zamonaviy pedagogik texnologiyalar integratsiyasi: Ped. fan. b. fals. dok. (PhD) ... diss. avtoref.–Toshkent, 2020. – B.12-13.
8. Jamoldinova O. Yoshlar sog'lom turmush madaniyatini rivojlantirishda uzviylik va uzluksizlik tamoyillari amal qilishining pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish: Ped. fan. dok. ...diss. avtoref. – Toshkent, 2015.
9. Djurayev R., Torejonova R. Bolalarning axloqiy tarbiyasida xalq udumlari va an'a'alaridan foydalanish // Xalq ta'limi, 2009. – №2.1999. –103 b.
10. Abdusamatova N.J. Integratsion yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlarini rivojlantirish. Ped. fan. dok. ...diss. avtoref. – Toshkent, 2021
11. Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat Standarti. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat Standartini tasdiqlash to'g'risida" gi 802-son qarori.
12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 391-son qarori

KITOBXONLAR UCHUN AXBOROT RESURSLARINING YETARLILIGI VA SIFATI

Yakubbayeva E'zozxon Taxirovna
Namangan davlat Pedagogika instituti
Axborot-resurs markazi bo'lim mudiri
akubbayevaezozhon@gmail.com+99893 268 02 66

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborot jamiyatida kitoblar va boshqa axborot resurslari bilim olish, madaniyatni rivojlantirish va ijtimoiy taraqqiyotning asosiy omillaridan bo'lib, kitobxonlar uchun axborot resurslarining yetarliligi va ularning sifati jamiyatning intellektual salohiyatini belgilaydi.

Kalit so'zlar: Axborot, kutubxona resurslari manbalarining miqdoriy va sifat jihatidan to'liqligi tushuniladi.

ДОСТАТОЧНОСТЬ И КАЧЕСТВО ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

Якуббаева Еззехан Тахировна
Заведующий отделом Информационно-ресурсного центра Наманганского
государственного педагогического института
akubbayevaezozhon@gmail.com +99893 268 02 66

Аннотация: В статье утверждается, что в информационном обществе книги и другие информационные ресурсы являются ключевыми факторами приобретения знаний, развития культуры и социального прогресса. Достаточность и качество информационных ресурсов для читателей определяют интеллектуальный потенциал общества.

Ключевые слова: Подразумевается количественная и качественная полнота информационно-библиотечных ресурсов.

THE ADEQUACY AND QUALITY OF INFORMATION RESOURCES FOR READERS

Yakubbayeva Ezazkhan Takhirovna
Namangan State Pedagogical Institute Head of the Information Resource Center
Department akubbayevaezozhon@gmail.com +99893 268 02 66

Annotation: The article argues that in the information society, books and other information resources are key factors in the acquisition of knowledge, the development of

culture and social progress. The sufficiency and quality of information resources for readers determine the intellectual potential of society.

Keywords: *This refers to the quantitative and qualitative completeness of information and library resources.*

KIRISH

Zamonaviy axborot jamiyatida kitoblar va boshqa axborot resurslari bilim olish, madaniyatni rivojlantirish va ijtimoiy taraqqiyotning asosiy omillaridan biridir. Kitobxonlar uchun axborot resurslarining yetarliligi va ularning sifati jamiyatning intellektual salohiyatini belgilaydi.

Axborot resurslarining yetarliligi deganda, kitoblar, jurnallar, elektron manbalar, kutubxonalar va boshqa bilim manbalarining miqdoriy va sifat jihatidan to'liqligi tushuniladi. Bu resurslar ta'lim, tadqiqot va shaxsiy rivojlanish uchun asosiy vosita hisoblanadi. Jahon miqyosida rivojlangan mamlakatlarda har bir fuqaro uchun yetarli darajada axborot resurslari mavjud bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda bu ko'rsatkich pastligicha qolmoqda.

Jahon andozalariga ko'ra, har 1000 kishiga qancha kitob bo'lishi kerakligi muhim ko'rsatkich hisoblanadi. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida har 1000 kishiga o'rtacha 500-700 ta kitob to'g'ri keladi. Bu ko'rsatkich AQShda 1000 kishiga 800 ta kitobni tashkil etadi. Biroq, Afrika va Osiyoning ba'zi mamlakatlarida bu ko'rsatkich 1000 kishiga 50-100 ta kitob atrofida o'zgarib turadi. Bu farq bilim va madaniyat taraqqiyotidagi tafovutni ko'rsatadi.

Axborot resurslarining sifati ularning mazmuni, yangiligi, ilmiy asosliligi va foydalanuvchilar ehtiyojlariga mosligi bilan belgilanadi. Sifatli axborot resurslari o'quvchilarga aniq, ishonchli va foydali ma'lumotlar taqdim etadi. Bundan tashqari, resurslarning formatlari (bosma, elektron, audio) ham ularning qulayligi va qamrovini belgilaydi. Axborot resurslarining sifati deganda, ularning mazmuni, ishonchliligi, yangiligi, foydalanuvchilar ehtiyojlariga mosligi va ulardan foydalanish qulayligi tushuniladi. Sifatli axborot resurslari o'quvchilarga aniq, to'liq va foydali ma'lumotlar taqdim etadi. Bu resurslar nafaqat bilim olish, balki tadqiqotlar olib borish, qaror qabul qilish va shaxsiy rivojlanish uchun ham asos bo'lib xizmat qiladi.

Ammo faqt sifatli adabiyotlar va kitoblardan foydalanish lozim. Sifatning asosiy mezonlari kitoblar uchun quyidagicha;

1. Ishonchlilik.
2. Yangilik.
3. Foydalanish qulayligi.
4. Mazmunning to'liqligi

Axborot resurslari ilmiy asoslangan, manbalarga asoslangan va tekshirilgan bo'lishi kerak. Misol uchun, ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar ko'pincha ekspertlar tomonidan tekshiriladi, bu ularning ishonchliligini ta'minlaydi. Ammo bugungi kunda tekshirilmaydigan bazadagi ma'lumotlar gham juda ko'p masalan Wikipediani misol tariqasida olishimiz mumkin. Undagi ma'lumotlar eski va ekspertlar tomonidan tekshirilmaydi, istagan inson shu saytga maqola joylashi mumkin.

Sifatli resurslar so'nggi tadqiqotlar, statistik ma'lumotlar va yangiliklarga asoslangan bo'lishi kerak. Masalan, tibbiyot sohasidagi qo'llanmalar yangi kasalliklar va davolash usullari haqida dolzarb ma'lumotlarni o'z ichiga olishi shart. Masalan, o'n yil avvalgi tibbiy muolajalar allaqachon o'zgarib ketgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Texnologiyaning rivojlanishi bilan kutubxonalar ham o'z faoliyatini yangi shakllarga moslashtirmoqda. Zamonaviy kutubxonalarda elektron kitoblar, audiokitoblar, ma'lumotlar bazalari va virtual kutubxonalar kabi yangi resurslar mavjud. Bundan tashqari, kutubxonalar interfaol dasturlar, onlayn kurslar va virtual tadbirlar orqali o'z foydalanuvchilariga yanada qulay sharoitlar yaratmoqda.

Bu esa kutubxonalarni nafaqat an'anaviy kitoblar ombori, balki innovatsion bilim markazlariga aylantirmoqda. Kutubxonalar jamiyatning barcha qatlamlari uchun ochiq bo'lib, ularning ma'lumot va bilimdan foydalanish huquqini ta'minlaydi. Ular bolalar, yoshlar, kattalar va qariyalar uchun bir xil darajadagi imkoniyatlar yaratadi. Ammo undan hamisha to'g'ri maqsadda foydalanavermaydi. Kutubxonalar, shuningdek, ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, chunki ular har qanday ijtimoiy yoki iqtisodiy ahvolga qaramay, barcha uchun bilimga kirish imkoniyatini yaratadi. Foydalanish qulayligi ham muhim jihatdir. Resurslarning

formatlari (bosma, elektron, audio) va ularga kirish usullari foydalanuvchilar uchun qulay bo'lishi kerak. Elektron kutubxonalar va mobil ilovalar buning yaxshi misolidir.

Mazmunning to'liqligi ham eng asosiy kriteriyadir. Axborot resurslari mavzuni har tomonlama yoritishi va foydalanuvchilarga kerakli barcha ma'lumotlarni taqdim etishi kerak. Masalan, ensiklopediyalar va tematik qo'llanmalar bunday resurslarning yaxshi namunalari. Kutubxonalar axborot resurslarini taqsimlash va ularga kirishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy kutubxonalar nafaqat kitoblar, balki elektron resurslar, ma'ruza materiallari va interaktiv dasturlarni ham o'z ichiga oladi. Jahon andozalariga ko'ra, rivojlangan mamlakatlarda har 1000 kishiga 1-2 ta kutubxona to'g'ri keladi. Bu ko'rsatkich rivojlanayotgan mamlakatlarda ancha past. Xususan O'zbekistonda ham bu tendensiya kuzatilmoqda. Buning sababi hammaning ham barcha ma'lumotlardan foydalanish imkonining yo'qligi bilan karakterlanadi. Axborot resurslariga kirish imkoniyatlari hozirda ayrim jarayonlarda chegaralangan. Axborot resurslariga kirish imkoniyatlari ularning yetarliligi va sifatini belgilaydi. Internetning keng tarqalishi elektron resurslarga kirishni osonlashtirdi. Biroq, hali ham ko'plab hududlarda Internetga kirish imkoniyati cheklangan yoki yo'q. Bu muammo axborot resurslaridan foydalanishni qiyinlashtiradi. Mobil qurilmalar va gadjetlardan foydalana oladigan insonlar soni kam. Jahon andozalari axborot resurslarining yetarliligi va sifatini baholashda muhim mezon hisoblanadi. Masalan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi (UNDP) ma'lumotlariga ko'ra, har 1000 kishiga kamida 500 ta kitob bo'lishi tavsiya etiladi. Bu ko'rsatkich aholining bilim darajasini oshirish va madaniy taraqqiyotni ta'minlash uchun zarurdir. Axborot resurslarining yetarliligi va sifatiga ta'sir etuvchi asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

- Resurslarning notekis taqsimlanishi;
- Sifatli resurslarning yetishmasligi;
- Elektron resurslarga kirishning cheklanganligi;
- Kutubxonalarning yetarli darajada rivojlanmaganligi.

Bu muammolarni hal qilish uchun quyidagi choralar ko'rilishi kerak:

- Axborot resurslarini qayta taqsimlash va ularga kirishni osonlashtirish;
- Sifatli resurslarni yaratish va tarqatishni rag'batlantirish;
- Kutubxonalarni modernizatsiya qilish va ularni elektron resurslar bilan ta'minlash;
- Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va bilim almashishni rag'batlantirish.

Kitobxonlar uchun axborot resurslarining yetarliligi va ularning sifati jamiyatning intellektual salohiyatini belgilaydi. Jahon andozalari asosida har 1000 kishiga kamida 500 ta kitob bo'lishi tavsiya etiladi. Bu ko'rsatkichni oshirish uchun resurslarning sifatini yaxshilash, ularga kirish imkoniyatlarini kengaytirish va kutubxonalarni rivojlantirish zarur. Faqatgina shu yo'l bilan bilim asosida qurilgan rivojlangan jamiyatga erishish mumkin.

Rivojlangan mamlakatlarda axborot resurslariga kirish imkoniyati yuqori bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda bu imkoniyat cheklangan. Masalan, Yevropa va Shimoliy Amerikada har 1000 kishiga 500-800 ta kitob to'g'ri kelsa, Afrika va Osiyoning ba'zi qismlarida bu ko'rsatkich 100 dan past. Bunga asosiy sabab infratuzilmaning yetishmasligi, moliyaviy resurslarning cheklanganligi va siyosiy e'tiborning yetishmasligidir. Sifat borasida ham ko'p muammolar bor. Ko'pgina resurslar sifat jihatidan past bo'lib, ular ishonchsiz yoki eskirgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Resurslarni yaratishda ekspertlar ishtirok etmasligi, tekshirish jarayonlarining yo'qligi va yangilanishning sekinligi.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida biz nazariy (o'quv, ilmiy va uslubiy tahlil) dan va empirik (so'rov, anketa, test, pedagogik kuzatish, taqqoslash) tadqiqotlar usullaridan foydalanilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Internetga kirish imkoniyati bo'lmagan hududlarda elektron resurslardan foydalanish mumkin emas. Internet infratuzilmasining yetishmasligi, qimmat narxlar va texnik bilimlarning yetishmasligi. Ko'pgina mamlakatlarda kutubxonalar soni kam, ularning fondi eskirgan va zamonaviy talablarga javob bermaydi. Kutubxonalarga ajratiladigan mablag'larning kamligi va ularni modernizatsiya qilish dasturlarining yo'qligidir. Ko'pgina resurslar faqatgina global tillarda (masalan, ingliz tilida) mavjud bo'lib, mahalliy tillarda sifatli resurslar yetishmaydi.

Mahalliy tillarda resurslar yaratish uchun moliyaviy va texnik resurslarning yetishmasligidir. Muammolarning yechimi sifatida quyidagilarni aytish mumkin.

Rivojlangan mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar rivojlanayotgan mamlakatlarga resurslarni tarqatishda ko'maklashishi kerak. Masalan, kitoblar, elektron resurslar va texnika jihozlarini sovg'a qilish dasturlari tashkil etilishi mumkin. Amaliy misol sifatida UNESCOning "Kitoblar har kim uchun" dasturi orqali ko'plab mamlakatlarga kitoblar tarqatiladi. Sifatli resurslarni yaratish va tarqatishni rag'batlantirish choralari ko'rilishi kerak. Resurslarni yaratishda ekspertlar ishtirokini ta'minlash, tekshirish jarayonlarini joriy qilish va resurslarni muntazam yangilash darkor.

XULOSA

Axborot resurslarining yetarliligi va sifatini ta'minlashda turli muammolar mavjud bo'lsa-da, ularni hal qilishning samarali yechimlari ham mavjud. Resurslarni qayta taqsimlash, sifatli resurslar yaratish, elektron resurslarga kirishni kengaytirish, kutubxonalarni modernizatsiya qilish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish orqali bu muammolarni bartaraf etish mumkin. Faqatgina shu yo'l bilan bilim asosida qurilgan rivojlangan jamiyatga erishish imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Islomov B. Kutubxonachilik tarixi. – Toshkent: Fan, 2010. – B.120.
2. Abdullayev U. Kutubxonachilikning nazariy asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2015. – B.87.
3. Маматов Ж. Ахборот-ресурс марказлари фаолияти. – Тошкент: Маърифат, 2011. – B.95.
4. Юсупов Х. Кутубхонлик маданияти ва замонавий кутубхона. – Самарқанд: Сўғдиёна, 2014. – B.72.
5. Назаров А. Кутубхоналар ва ахборот ресурслари. – Тошкент: Академнашр, 2018. – B.112.
6. Охунжонов Э. Ватан кутубхоначилиги тарихи. 2-қисм. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2008. – Б. 21.
7. Маматов Ж. Ахборот-ресурс марказлари фаолияти. - Тошкент: Маърифат, 2011. - Б.95.

TARIXIY XIKOYALAR VA ULARNING PEDAGOGIC MAZMUN-MOHIYATI

Qodirova Buzulayho Turg'unovna

*Andijon davlat pedagogika instituti, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD) dotsenti v.b professori
+99890 144 80 38*

Annotatsiya Ushbu maqolada hikoyachilik yondashuvi orqali tarixiy bilimlarni o'rganishning afzalliklari va amaliy qiyinchiliklari yoritilgan. Ushbu maqolada tarixiy hikoyalarning ta'limdagi ahamiyati va pedagogik mazmuni tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tarixiy hikoyalar o'quvchilarning qiziqishini oshirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Shuningdek, bunday hikoyalar orqali turli fanlar o'rtasida bog'liqlik yaratiladi va o'quv jarayonini boyitadi.

Kalit so'zlar: Tarixiy hikoyalar, pedagogik mazmun, tanqidiy fikrlash, axloqiy qadriyatlar, fanlararo ta'lim, hikoyachilik.

ИСТОРИЧЕСКИЕ РАССКАЗЫ И ИХ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И СУТЬ

Кадырова Бузулайхо Тургуновна

*Андижанский государственный педагогический институт, доктор
педагогических наук, доцент, и.о. профессора
+99890 144 80 38*

Аннотация В статье освещаются преимущества и практические трудности использования повествовательного подхода в изучении истории. В данной статье рассматривается значение исторических рассказов в образовании и их педагогическое содержание. Результаты исследования показывают, что исторические рассказы являются эффективным средством повышения интереса учащихся, развития критического мышления и формирования нравственных ценностей. Также такие рассказы способствуют созданию междисциплинарных связей и обогащают образовательный процесс.

Ключевые слова: Исторические рассказы, педагогическое содержание, критическое мышление, нравственные ценности, междисциплинарное обучение, повествование.

HISTORICAL STORIES AND THEIR PEDAGOGICAL CONTENT

Kadirova Buzulayho Turgunovna

*Andijan State Pedagogical Institute, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical
Sciences, Associate Professor, Acting Professor
+99890 144 80 38*

Annotation *The article discusses the advantages of narrative-based learning and addresses the practical challenges associated with implementing historical storytelling. This article explores the significance and pedagogical content of historical stories in education. The research findings indicate that historical storytelling is an effective tool for enhancing student engagement, developing critical thinking, and fostering moral values. Additionally, such stories promote interdisciplinary connections and enrich the learning process.*

Keywords: *Historical stories, pedagogical content, critical thinking, moral values, interdisciplinary education, storytelling.*

KIRISH

Tarixiy hikoyalar nafaqat bilimlarni yetkazish, balki o'tmishdagi voqealarning axloqiy, ijtimoiy va madaniy jihatlari haqida tushuncha beradigan muhim vositalardir. Pedagogik jarayonda tarixiy hikoyalarga asoslangan yondashuv tarix fanlari bilan shug'ullanishni qiziqish va mazmunli o'tkazishni ta'minlaydi, bu jarayonda olingan xulosalar zamonaviy muammolarga qo'llay oladigan tajribalarni shakllantiradi.

Tarixiy hikoyalar mavhum o'tmish voqealarini o'zaro bog'liq hikoyalarga aylantirib, o'quvchilar uchun tarixni jonlantirish vositasi sifatida ta'limda o'ziga xos o'rin tutadi. Qiziqarli tarixiy hikoyalar orqali o'quvchilarga tarixiy murakkabliklarni o'rganish, faktlar va vaqt jadvallaridan tashqari chuqurroq tushunish imkoniyati beriladi. Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari va hissiy intellektni rivojlantirish muhim bo'lgan davrda tarixiy hikoyalar ham intellektual, ham shaxsiy o'sish uchun katalizator bo'lib xizmat qiladi. Ular bo'lajak o'qituvchilarga tarixiy shaxslar bilan hissiy aloqada bo'lishga, o'tmishda qabul qilingan qarorlarning oqibatlarini tushunishga va ushbu hikoyalar zamonaviy jamiyat uchun taqdim etayotgan saboqlar haqida fikr yuritishga yordam beradi. Bundan tashqari, tarixiy hikoyalar tarixni adabiyot, axloq, geografiya va fuqarolik bilimlari bilan bog'lash orqali fanlararo o'rganish imkonini beradi. Bu o'quvchilarga o'tmishdagi voqealar va g'oyalar hozirgi sharoitga qanday ta'sir qilishini har tomonlama tushunishni taklif qiladi, yaxlit ta'lim uchun asos yaratadi. Masalan, ijtimoiy islohot harakati yoki qadimgi sivilizatsiyalar haqidagi hikoyalar axloqiy mulohazalar, siyosiy mafkuralar va geografik kontekstlarni qamrab oluvchi munozaralarni keltirib chiqarishi mumkin. Tarixiy hikoyalar orqali o'quvchilarni hissiy jihatdan jalb qilish

motivatsiyani kuchaytiradi, ularni tarixiy mavzularni mustaqil ravishda o'rganishga undaydi. Ushbu maqola tarixiy hikoyalarning pedagogik mazmunini o'rganish, ular o'quvchilarning kognitiv va hissiy rivojlanishiga qanday hissa qo'shishini o'rganishga qaratilgan. Unda tarixiy hikoyalarni o'quv dasturiga integratsiyalashning samarali strategiyalari muhokama qilinadi, ularning fuqarolik va axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilishdagi roli tahlil qilinadi va o'qituvchilar duch kelishi mumkin bo'lgan muammolar aniqlanadi. Ushbu tadqiqot orqali biz tarixiy hikoyalarni pedagogik jarayonga samarali qo'llanilsa, o'quv tajribasini o'zgartirish, o'quvchilarni akademik bilim va muhim hayotiy ko'nikmalar bilan ta'minlashi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarni tahlilini o'rgansak. Tarixiy hikoyalar pedagogik vosita sifatida turli ta'lim fanlari bo'ylab o'rganilib, o'quvchilarni jalb qilish va chuqurroq tushunishga yordam berish qobiliyatini ta'kidlaydi. Tadqiqotchilar tarixiy rivoyatlarning o'quv jarayoniga olib keladigan kognitiv, hissiy va axloqiy qiymatini ta'kidlab, yanada keng qamrovli ta'limni ta'minlash mumkin deya etirof etishadi. Amerikalik psixolog Jerome Bruner ta'kidlashicha, "tarixiy hikoyalar hissiy jihatdan akssado beruvchi tajribalarni taqdim etish orqali tarixni bolalar uchun yanada qulayroq va qiziqarli qilish imkoniyatlarini beradi". Irlandiyalik faylasuf Kieran Egan esa "sana va alohida faktlarga yo'naltirilgan an'anaviy ta'limdan farqli o'laroq, hikoyalar o'quvchilarga tarixiy shaxslarning hayoti va qiyinchiliklariga qalban kirib borishga yordam beradi, bu esa tarixni o'rganishni mazmunli qiladi" deya takidlaydi. Wineburg ta'kidlashicha, "hikoyalar o'quvchilarni o'ziga jalb qiladi, chunki ular shaxsiy tajribalarni tarixiy voqealar bilan bog'laydi, eslab qolish va tushunishni kuchaytiradi. Uning ta'kidlashicha, rivoyatlar tarixni o'zaro bog'liq voqealar ketma-ketligi sifatida taqdim etib, o'quvchilarni o'tmishdagi shaxslarga hamdard bo'lishga undaydi. Hissiy jalb qilish, shuningdek, tarixni chuqurroq tushunish uchun juda muhim bo'lgan qiziqish va izlanish tuyg'usini rivojlantiradi".

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tarixiy hikoyalar o'quvchilarni sabab-natija munosabatlari, axloqiy saboqlar va ko'p nuqtai nazarlar haqida tanqidiy fikrlashga chaqiradi (VanSledright). Murakkab ijtimoiy dinamikani o'zida mujassam etgan rivoyatlarni tahlil qilish orqali o'quvchilar tarafkashlikni baholashni, taxminlarni so'roq qilishni va hodisalarning

muqobil talqinlarini o'rganadilar. Demak, tanqidiy fikrlash tarixiy rivoyatlarni tekshirish orqali tarbiyalanadigan muhim mahoratga aylanadi. Barton va Levstik tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hikoyalar o'quvchilarni asosiy va ikkinchi darajali manbalar bilan tanqidiy munosabatda bo'lishga undaydi. Turli tarixiy voqealarni taqqoslash o'quvchilarga hikoya qilishda sub'ektivlikni tushunishga va manbalarni baholashning ahamiyatini tushunishga yordam beradi. Bu jarayon tahliliy ko'nikmalarni charxlaydi va tarixiy voqealar haqida nozik tushunchani rivojlantiradi. Tarixiy rivoyatlarda ko'pincha axloqiy saboqlar, chidamlilik va adolat namunalari mavjud. Egan (1988) o'quvchilarning shaxsiy va fuqarolik rivojlanishi uchun juda muhim bo'lgan empatiya, jasorat va mas'uliyat kabi qadriyatlarni o'rgatishda hikoya qilish rolini ta'kidlaydi. Qiyinchiliklarga duch kelganda ham ma'naviy ishonch bilan harakat qilgan tarixiy shaxslar haqidagi hikoyalar o'quvchilarga axloqiy xulq-atvorda namuna bo'ladi. VanSledright (2014) ta'kidlaganidek, tarixiy hikoyalarda axloqiy dilemmalarni muhokama qilish o'quvchilarni axloqiy masalalar bo'yicha fikr yuritishga undaydi, axloqiy fikrlashni targ'ib qiladi. Tarixiy qarorlarni muhokama qilish jarayoni o'quvchilarga individual harakatlar jamiyatga qanday ta'sir qilishini bilish orqali fuqarolik mas'uliyatini oshiradi. Hikoya orqali o'quvchilar o'tmishdagi voqealarni zamonaviy muammolar bilan bog'lashlari mumkin, bu esa ularni faol fuqarolar sifatida ongli harakatlar qilishga ilhomlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tarixiy rivoyatlar tarixni adabiyot, geografiya va axloq kabi mavzular bilan bog'lash orqali fanlararo o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi (Zinn, 2003). Misol uchun, sanoat inqilobi haqidagi hikoyalar iqtisodiy nazariyalar bo'yicha munozaralarni keltirib chiqarishi mumkin, tadqiqot haqidagi hikoyalar esa geografiya va madaniyatshunoslik bilan bog'lanishi mumkin. Bir nechta fanlarni integratsiyalash o'quvchilarga tarixiy voqealarning o'zaro bog'liqligini tushunishga imkon beradi, ularning umumiy ta'lim tajribasini boyitadi. Bruner (1991) fanlararo hikoyalar o'quvchilarni turli sohalardagi bilimlarni qo'llashga undaydi, muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. O'qituvchilar tarixni hozirgi voqealar bilan bog'laydigan darslarni ishlab chiqishlari mumkin, bu esa o'quvchilarni zamonaviy kontekstlarda tarixiy bilimlarning dolzarbligini ko'rishga undaydi. Ushbu yondashuv o'quvchilarni haqiqiy

dunyo muammolariga tayyorlaydigan har tomonlama ta'limga yordam beradi. Tarixiy hikoya qilishning ko'plab afzalliklariga qaramay, olimlar yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklardan ehtiyot bo'lishadi. Ba'zi rivoyatlarda tarafkashlik yoki stereotiplarni davom ettirishi mumkin, bu esa o'qituvchilardan foydalanadigan materiallarni tanqidiy baholashni talab qiladi (Barton va Levstik, 2004). Muvozanatli va inklyuziv ta'limni rag'batlantirish uchun o'quvchilarning turli nuqtai nazarlarga ega bo'lishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot metodologiyasi Metodologiya bo'limi tarixiy hikoyalar asosida o'qitishning pedagogik mazmuni va samaradorligini tadqiq qilishda foydalanilgan tadqiqot dizayni, ma'lumot yig'ish usullari hamda tahlil yondashuvlarini tavsiflaydi. Ushbu tadqiqot aralash usullar yondashuvidan foydalanib, sifat va miqdoriy ma'lumotlarni birlashtiradi. Bu esa sinfda tarixiy hikoyalar roli va ta'sirini chuqurroq tushunishga imkon beradi. Tadqiqot sifatli intervyular, dars kuzatuvlari va miqdoriy so'rovnomalarni o'z ichiga olgan aralash yondashuvni qo'llaydi. Ushbu usullarning kombinatsiyasi o'qituvchi va o'quvchilarning subyektiv tajribalarini hamda ta'limiy natijalarni o'lchashni ta'minlaydi. - Sifatli metodlar: Tarixiy hikoyalar sinfda qanday qo'llanilishi, o'quvchi va o'qituvchilarning bu uslubni samarador deb hisoblashlari va duch kelgan qiyinchiliklarni o'rganish uchun qo'llanildi. - Miqdoriy metodlar: Tarixiy hikoyalarni o'qitishning o'quvchilarning o'quv natijalari, ishtiroki va tanqidiy fikrlash ko'nikmalariga ta'sirini o'lchash maqsadida qo'llandi. Ishtirokchilar va tanlash Tadqiqotda turli o'rta va yuqori sinflarning o'qituvchi va o'quvchilari ishtirok etishdi. Ishtirokchilarni tanlashda maqsadli tanlash usuli qo'llanilib, tarix fani ta'limida hikoya qilish pedagogikasi bo'yicha tajribaga ega shaxslar jalb qilindi. - 15 nafar tarix yoki ijtimoiy fanlar bo'yicha mutaxassis o'qituvchilar, ularning har biri kamida 5 yillik tajribaga ega. - 150 nafar o'quvchilar - 5 nafar boshqa toifa o'qituvchilar, o'quv dasturini rejalashtirishda ishtirok etuvchi va hikoya qilish uslubining dars rejasiga kiritilishi haqida tushuncha beruvchi mutaxassislar. Tahlilda tarixiy hikoyalar o'quvchilarishtiroki, tanqidiy fikrlash, axloqiy rivojlanish va fanlararo o'qitishga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganishga

qaratilgan. Pedagogik qiymatni batafsil tushuntirish uchun sifatli va miqdoriy ma'lumotlar birgalikda qo'llanilgan. Dars kuzatuvlari va o'quvchi so'rovnomalari natijalari tarixiy hikoya qilish uslubi o'quvchilar qiziqishi va ishtirokini oshirishini ko'rsatdi. Hikoya qilish mashg'ulotlarida o'quvchilardiqqat-e'tiborini yaxshiroq jamlagan, savollar bergan va o'qituvchi va tengdoshlari bilan faolroq muloqot qilgan.

- **85%** o'quvchilar darslarda hikoya qilish orqali tarixiy mavzular qiziqarliroq bo'lganini aytishdi.
- **80%** o'quvchilar tarixiy hikoyalar ularda tarixiy voqea va shaxslar haqida ko'proq bilishga qiziqish uyg'otganini bildirishdi. O'qituvchilar bilan o'tkazilgan intervyular ham ushbu kuzatuvlarni tasdiqladi. Ular hikoyalar tarixiy voqealarni yanada tushunarli va hissiy jihatdan yaqinroq qilganini ta'kidlashdi.

Shuningdek, o'quvchilartarixiy shaxslarga hissiy bog'lanishni kuchaytirib, muhokamalarda faolroq qatnashgan.

Tadqiqot natijalari tarixiy hikoyalar o'quvchilarni turli nuqtai nazarlarni tahlil qilishga va sabab-oqibat munosabatlarini baholashga undashini ko'rsatdi. Dars davomida ko'pincha tarixiy shaxslarning motivatsiyalari va asosiy voqealarning natijalari haqida tanqidiy mulohaza yuritildi.

So'rovnoma natijalari:

- **73%** o'quvchilar tarixiy hikoyalar orqali tahliliy ko'nikmalari rivojlanganini qayd etishdi.
- **65%** o'quvchilar hikoyalar orqali turli nuqtai nazarlarning tarixiy talqinlarga qanday ta'sir ko'rsatishini yaxshiroq tushunganini bildirishdi.

Intervyular davomida o'qituvchilar turli voqealarning ziddiyatli talqinlarini taqdim etish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirganini ma'lum qilishdi. Bu usul o'quvchilarga manbalarning ishonchliligini baholash va tarixiy hikoyalar qanday qilib bias (xolislik yo'qligi) ta'sirida shakllanishi mumkinligini o'rganishga yordam berdi. Tarixiy hikoyalar axloqiy qadriyatlar va fuqarolik mas'uliyati haqida muhokamalarni rag'batlantirishda samarali bo'ldi. O'qituvchilar adolat, liderlik va axloqiy qarorlar qabul qilish kabi mavzularni yorituvchi hikoyalarni ataylab tanlashdi.

- **75%** o'quvchilar hikoyalar ularning o'z qadriyatlari va xatti-harakatlarini qayta ko'rib chiqishiga turtki bo'lganini aytishdi.
- **70%** o'quvchilar qiyinchiliklarni yengib o'tgan tarixiy shaxslar haqida bilish ularni jamiyatda mas'uliyatliroq harakat qilishga ilhomlantirganini bildirishdi.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida biz nazariy (o'quv, ilmiy va uslubiy tahlil) dan va empirik (so'rov, anketa, test, pedagogik kuzatish, taqqoslash) tadqiqotlar usullaridan foydalanilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'qituvchilar hikoyalar zamonaviy ijtimoiy masalalarni muhokama qilish imkoniyatini berganini va o'quvchilarga o'tmishdagi voqealar bilan hozirgi vaziyatlar o'rtasida o'xshashliklarni ko'rsatishga yordam berganini ta'kidlashdi. Bunday muhokamalar o'quvchilarda hamdardlik va fuqarolik ongini rivojlantirdi. Hujjatlarni tahlil qilish va o'qituvchilar bilan intervyular tarixiy hikoya qilishning fanlararo o'qitishda qanday ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Hikoyalar yordamida tarix fani adabiyot, axloq va geografiya kabi fanlar bilan bog'landi. Masalan, kashfiyotchilar haqidagi hikoyalar geografiya darslari bilan bog'langan, fuqarolik huquqlari harakatlari haqida hikoya qilish esa axloq va davlat boshqaruvi darslari bilan birlashtirilgan.

- **70%** o'quvchilar hikoya asosidagi darslar turli fanlar o'rtasida bog'lanishni kuchaytirganini bildirishdi.
- **62%** o'quvchilar bu yondashuv o'rganishni hayotiy masalalar bilan yanada dolzarb qilganini ta'kidlashdi. O'qituvchilar fanlararo hikoya qilish o'quvchilarni tarixiy voqealarning boshqa sohalarga qanday ta'sir ko'rsatishini tushunishga undashini va bu jarayon o'quv jarayonini boyitishini ta'kidlashdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hikoya qilish o'quvchilar ishtirokini oshiradi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, axloqiy mulohaza yuritishni rag'batlantiradi va fanlararo o'qitishni yengillashtiradi. Tarixiy hikoyalar inson tajribasi orqali tarixni tushunarli va dolzarb qiladi, bu esa o'quvchilarga o'tmish voqealari va shaxslariga hissiy jihatdan bog'lanishga yordam beradi. Bunday hissiy aloqalar o'quvchilarda qiziqishni oshirib, tarixiy mavzularni chuqurroq o'rganishga undaydi. Shuningdek, hikoya qilish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib,

o'quvchilarni turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish, biaslarni savolga tutish va tarixiy voqealarning sabab-oqibatlarini baholashga chorlaydi.

Kognitiv ko'nikmalar bilan bir qatorda, tarixiy hikoyalar axloqiy va fuqarolik rivojlanishini ham rag'batlantiradi. Liderlik, adolat va matonat mavzularini o'z ichiga olgan hikoyalar o'quvchilarda o'z qadriyatlari va xatti-harakatlari haqida mulohaza yuritishga turtki beradi. Bu jarayon ularning empatiya va ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantiradi. Shuningdek, fanlararo hikoya qilish yondashuvi orqali o'quvchilar tarix va boshqa fanlar o'rtasida bog'lanish o'rnatib, umumiy o'quv jarayonini boyitadi va amaliyotda qo'llanilishi mumkin bo'lgan bilimlarga ega bo'lishadi.

XULOSA

Garchi ba'zi qiyinchiliklar mavjud bo'lsa-da, masalan, tarixiy faktlar bilan xayoliy elementlarni farqlash, ularni ehtiyotkor rejalashtirish va puxta tanlangan hikoyalar orqali bartaraf etish mumkin. O'qituvchilar o'quvchilarga turli nuqtai nazarlarni yetkazishi va tarixiy voqealarning murakkabligini tushunishga yordam berishi kerak, bu esa bir tomonlama talqinlardan qochishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, tarixiy hikoya qilish usuli tarix ta'limini boyitishda katta imkoniyatlarga ega. o'quvchilarni hissiy va intellektual jihatdan jalb qilish orqali u ma'noli ta'limiy tajribalarni shakllantiradi. To'g'ri amalga oshirilganda, hikoya qilish nafaqat o'quvchilarning o'tmishni tushunishini yaxshilaydi, balki ularni ongli, empatik va faol jamiyat a'zosi bo'lib yetishishlariga ham tayyorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Barton, K. C., & Levstik, L. S. (2004). Teaching History for the Common Good. Lawrence Erlbaum Associates.
2. Bruner, J. (1991). The Narrative Construction of Reality. Critical Inquiry, 18(1), 1-21.
3. Egan, K. (1988). Teaching as Storytelling: An Alternative Approach to Teaching and Curriculum in the Elementary School. University of Chicago Press.
4. VanSledright, B. A. (2014). Assessing Historical Thinking and Understanding. Routledge.
5. Wineburg, S. (2001). Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. Temple University Press.
6. Zinn, H. (2003). A People's History of the United States: 1492–Present. HarperCollins.

ELEKTRON KUTUBXONALAR VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNI KIRIB KELISHI

Nasirdinov Omoniddin Sayfidinovich

Namangan davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi

nasriddinovomoniddin@gmail.com +99893 949 05 25

Annotatsiya: Ushbu maqolada elektron kutubxonalar raqamli formatdagi kitoblar, maqolalar, dissertatsiyalar, ilmiy hisobotlar va boshqa resurslarni saqlaydigan, foydalanuvchilarga taqdim etadigan onlayn platformalardir.

Kalit so'zlar: Axborot-resurs markazi, elektron kutubxonalar, zamonaviy texnologiyalar.

ЭЛЕКТРОННЫЕ БИБЛИОТЕКИ И ВНЕДРЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Насирдинов Омониддин Сайфидинович

Преподаватель Наманганского государственного педагогического института

nasriddinovomoniddin@gmail.com +99893 949 05 25

Аннотация: В данной статье электронные библиотеки представляют собой онлайн-платформы, которые хранят и предоставляют пользователям книги, статьи, диссертации, научные отчеты и другие ресурсы в цифровом формате.

Ключевые слова: Информационно-ресурсный центр, электронные библиотеки, современные технологии.

ELECTRONIC LIBRARIES AND THE INTRODUCTION OF MODERN TECHNOLOGIES

Nasirdinov Omoniddin Sayfidinovich

Teacher at Namangan State Pedagogical Institute

nasriddinovomoniddin@gmail.com +99893 949 05 25

Annotation: In this article, electronic libraries are online platforms that store and make available to users books, articles, dissertations, scientific reports, and other resources in digital format.

Keywords: Information resource center, electronic libraries, modern technologies.

KIRISH

Global raqamli inqilob hayotning barcha jabhalariga, xususan, ta'lim va ilmiy tadqiqotlarga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Axborot texnologiyalari va elektron

kutubxonalar ilmiy bilimlar va ta'lim resurslarini keng ommaga yetkazishda asosiy vosita sifatida qaralmoqda. Farg'ona vodiysi misolida zamonaviy texnologiyalar va elektron kutubxonalarning rivojlanishi, ulardan foydalanish imkoniyatlari hamda bu jarayonning ijtimoiy va madaniy jihatlari har tomonlama dolzarb jarayon hisoblanadi.

Elektron kutubxonalar raqamli formatdagi kitoblar, maqolalar, dissertatsiyalar, ilmiy hisobotlar va boshqa resurslarni saqlaydigan, foydalanuvchilarga taqdim etadigan onlayn platformalardir. An'anaviy kutubxonalardan farqli ravishda, elektron kutubxonalar quyidagi afzalliklarga ega. Jumladan, Elektron kutubxonalar geografik chegaralarni yo'q qiladi, bu esa dunyoning istalgan nuqtasidan axborot olish imkonini beradi. Ma'lumotlarga, elektron kutubxonalarga tezkor kirish imkonini beradi, bu esa ilmiy tadqiqotlar uchun juda muhimdir. Resurslarni saqlash va himoya qilish ham qulay bo'lib, raqamli formatdagi materiallar yo'qolish xavfini kamaytiradi va uzoq muddat saqlanishini ta'minlaydi

Elektron kutubxonalar ekologik jihatdan foydali bo'lib, raqamli kitoblar va aqolalar qog'oz sarfini kamaytirib, ekologiyani himoya qilishga xizmat qiladi. Elektron kutubxonalar bugungi kunda nafaqat ta'lim va ilm-fan, balki madaniyat, tadqiqot, biznes va boshqaruv sohalarida ham keng qo'llanilmoqda

Farg'ona vodiysi — Namangan, Andijon va Farg'ona viloyatlarini qamrab olgan, O'zbekistondagi aholi zich yashaydigan va ilmiy hamda madaniy markaz sifatida rivojlangan hududdir. So'nggi yillarda vodiyni ilmiy muassasalari va ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Jamiyat taraqqiyotining barcha davrlarida kitob ilm-fan, madaniyat va insonlar tafakkurining rivojlanishiga xizmat qilib kelgan. Zamonlar osha kitoblar kishilarni tarbiyalashi, ularni aqliy rivojlantirishi natijasida kitoblarning ham shakl-shamoyillari o'zgarib, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab elektron kitoblar yaratila boshlangan. Endi butun bir binoni egallab turgan yozma axborot manbalari-kitoblar, gazeta, jurnal va boshqa hujjatlar birgina kompyuter yoki kichkina telefonda jamlangan. Bugungi kunda ulardan foydalanish samarasini oshirish maqsadida to'la matnli ma'lumotlar bazasini yaratilmoqda.

Respublikamizda faoliyat olib borayotgan axborot-kutubxona muassasalarida 2011-yil 23-fevraldagi 2011-2015-yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari negizida axborot-kutubxona va axborot resurs xizmatini yanada sifatli takomillashtirishining chora-tadbirlari to'g'risidagi, 2012-yil 20-ardagi "Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi axborot-resurs markazi faoliyatini tashkil etishning chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori hamda O'zbekiston Respublikasining "Axborot-kutubxona faoliyati to'g'risida"gi Qonunida belgilab berilgan islohotlarni bajarib, elektron resurslar yaratish, amlakatimizning yig'ma elektron katalogini tashkil etish borasida bir qator ishlarni amalga oshirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi qoshidagi kutubxonalarda 2013-yildan boshlab virtual korporativ tizimini yaratishga kirishilib, O'zbekiston Fanlar akademiyasiga qarashli asosiy kutubxona va ilmiy-tekshirish institutlari kutubxonalarining virtual korporativ tizimi mavzusida loyiha bo'yicha ish boshlandi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun quyidagi ishlar amalga oshirish belgilandi: - ilmiy axborotlarning tizimi va turlarini, ilmiy tadqiqot institutlarida ilmiy ishlar uchun zarur jarayonlar va vositalarning tahlili va tasnifi; - bibliografik axborotlar, to'liq matnli axborotlar uchun xalqaro standartlar talabi asosida ma'lumotlar bazasi (matnli, video, audio) strukturasini ishlab chiqish; O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi kutubxonalarini kerakli texnik va dasturiy ta'minot bilan ta'minlash. Kutubxonachilarga elektron katalog yaratish, elektron kutubxona, kitobxonlarga zamonaviy axborot xizmati, virtual korporativ tarmoqda ishlash bo'yicha maxsus trening kurslarini o'tkazish; - elektron katalog va to'liq matnli ilmiy-ta'limiy ma'lumotlar bazasini (dissertatsiyalar, avtoreferatlar, monografiyalar, ilmiy maqolalarni o'z ichiga oladi) shakllantirish va ularni yig'ma elektron katalogga ulab qo'yish; - yig'ma elektron katalogga va ilmiy ta'limiy axborot ma'lumotlar bazasiga onlayn murojaatlarni taqdim qilish, virtual korporativ tizimi orqali kutubxonalarning tezkor ma'lumotlarini olishni ta'minlash; FA tizimidagi kutubxonalar xodimlariga elektron ma'lumotlar bazasini yaratish, foydalanish, elektron katalog yaratish bo'yicha uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqish hamda samarali axborot almashish uchun va kitobxonlarga yuqori darajada xizmat ko'rsatish uchun O'zbekiston Respublikasi FA kutubxonalarining rivojlangan virtual

korporativ tizimini O'zbekiston Milliy kutubxonasining elektron kutubxonasiga ulashdan iborat masalalar hal etishga kirishildi.

Korporativ tarmoqda ishlash bir qator vazifalarni bajarishni taqozo etadi. Bular: konsorsium ishtirokchilari o'rtasida axborotlarni operativ almashish, yozuvlar va materiallarning qayta takrorlanishi oldini olish, yig'ma elektron katalogni (YEK) shakllantirish. YEK tarmoqqa yagona portaldan kirish va JAR lardan samarali qidiruvni tashkil etishga imkon yaratadi.

2014-yilda yurtimizdagi axborot-kutubxona muassasalarining mutaxassislari Koreya Respublikasining Kyonxi universiteti markaziy kutubxonasida zamonaviy kutubxonalarning boshqarish usullarini o'rganish masalasida malaka oshirganlar. Respublikamizdagi joriy etilgan ilk Milliy umumta'lim elektron kutubxona (UZNEL) loyixasi ham Koreya Respublikasining iqtisodiy rivojlanish va hamkorlik jamg'armasi bilan birgalikda amalga oshirilgan. Ushbu dastlabki va viloyatlardagi 20 ta kutubxonalar o'zaro bog'langan. Kelgusida loyiha asosida o'zaro tarmoqlarga bog'lanish O'zbekistonda faoliyat olib borayotgan 200 ta kutubxonani qamrab olish rejalashtirilgan. Loyiha asosida, rivojlangan telekommunikatsion tarmoqlar va elektron ma'lumotlar bazasini shakllantiruvchi dasturiy mahsulotlar konsorsium ishtirokchilari o'rtasida yuqori tezlikdagi kanallar orqali ilmiy-ta'limiy axborotlarni almashishga imkon yaratildi. Bugungi kunda xalqaro hamkorliklar natijasida yurtimizda yuqori malakali mutaxassislarning yetishib chiqishi hamda ma'lumot bazalarini, axborotlarni qayta ishlashni avtomatlashtirilgan tizimlarini ishlab chiqilishi, axborotni tashuvchi, tarqatuvchi tashkilotlar bilan ijodiy hamkorlikning mavjudligi kutubxonalar, ta'lim muassasalari, ilmiy markazlarning zarur ilmiy-ta'limiy axborotlar bilan ta'minlanishi korporativ tarmoqni rivojlantirishning asosi bo'lib xizmat qilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

So'ngi paytlarda mamlakatimizda foydalanuvchilarning kutubxonalardan foydalanish darajasining pasayishi kuzatilayotgan edi, lekin horijiy mamlakatlar bilan o'rnatilgan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ilmiy-ma'rifiy hamkorliklar bugungi kunda zamonaviy, yangi innovatsion va samarali texnologiyalarning kirib kelishi hamda horijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari mamlakatimizdagi barcha axborot

kutubxona muassasalarida foydalanuvchilarga zamon talablari asosidagi interfaol xizmat turlaridan foydalanish sharoitlari yaratildi. Barcha turdagi ilmiy-texnik, badiiy adabiyotlarning elektron shakllari yaratilib, respublikadagi axborot-kutubxona markazlarining axborot resurslari jamlab, internet tarmog'ida korporativ tarmoq yaratilgan. Bu tarmoq orqali respublikamizning barcha axborot-kutubxona markazlari bitta markaziy tarmoqqa bog'lanib kutubxonalardagi barcha adabiyotlar haqidagi ma'lumotlar jamlanib, elektron kataloglar ma'lumotlar bazasi shakllantirildi. Korparativ tarmoqlarning rivojlanishi yurtimiz kitobxonlariga axborot-kutubxona markazlari xizmatlaridan masofadan turib foydalanish imkoniyatini bermoqda. Shu tarzda kutubxonalardan foydalanuvchilarning soni ortmoqda. Ayniqsa, zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini ta'lim jarayoniga kirib kelishi an'anaviy o'qitish usullariga qo'shimcha ravishda yangi o'qitish shakli - masofaviy o'qitish yaratilishiga omil bo'ldi. Masofaviy ta'limda talaba va o'qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o'zaro maxsus yaratilgan o'quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va ta'lim oluvchilar Internetning boshqa texnologiyalari yordamida doimiy muloqotda bo'ladilar. Internet texnologiyasini qo'llashga asoslangan masofaviy o'qitish jahon axborot ta'lim tarmog'iga kirish imkonini beradi, integratsiya va o'zaro aloqa tamoyiliga ega bo'lgan muhim bir turkum yangi funksiyalarni bajaradi. Masofaviy o'qitish barcha ta'lim olish istagida bo'lganlarga o'z malakasini uzluksiz oshirish imkonini yaratadi.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida biz nazariy (o'quv, ilmiy va uslubiy tahlil) dan va empirik (so'rov, anketa, test, pedagogik kuzatish, taqqoslash) tadqiqotlar usullaridan foydalanilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Bunday o'qitish jarayonida talaba interaktiv rejimda mustaqil o'quv-uslubiy materiallarni o'zlashtiradi, nazoratdan o'tadi, o'qituvchining bevosita rahbarligida nazorat ishlarini bajaradi va guruhdagi boshqa "virtual o'quv guruhi" talabalari bilan muloqotda bo'ladi. Ma'lum sabablarga ko'ra, ta'lim muassasalarining kunduzgi bo'limlarida tahsil olish imkoniyati bo'lmagan, masalan, mutaxassiligini o'zgartirish niyati bo'lgan yoki yoshi katta, malakasini oshirish niyati bo'lgan kishilar uchun masofaviy o'qitish qulay o'qitish shakli hisoblanadi. Masofaviy o'qitishda turli xil

axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan masalan, an'anaviy bosma usuliga asoslangan o'qitish vositalari o'quv qo'llanmalari va darsliklar talabalarni yangi material bilan tanishtirishga asoslansa, interaktiv audio va video konferensiyalar ma'lum vaqt orasida o'zaro muloqotda bo'ladilar.

XULOSA

Elektron masofaviy o'qitish - eng yaxshi an'anaviy va innovatsion metodlar, o'qitish vositalari va formalarini o'z ichiga olgan ta'lim singari axborot va telekommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan ta'lim formasidir "2019 - 2024-yillarda O'zbekiston Respublikasida axborot-kutubxona sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi" asosida bugungi kunda kadrlar masalasiga juda katta e'tibor qaralib, soha xodimlarini tayyorlash, malakasini oshirish va qayta tayyorlashda ularga uzluksiz axborot-kutubxona ta'limini berish tizimi yaratilib zamonaviy axborot-kutubxona texnologiyalari asosida, axborot-kutubxona kadrlarini masofadan turib o'qitish tizimini joriy qilinmoqda (masofaviy ta'lim axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi bir-biri bilan masofa yoki vaqt oraliq'ida ajratilgan ta'lim turi). Shuningdek, o'qituvchi va assistentlarning xorijiy davlatlardagi yetakchi ilmiy tashkilotlarda (kutubxona fakultetlarida) stajirovka o'tashi tashkil qilinib, axborot kutubxonachilik ishi bo'yicha ilmiy maktablar rivojlantirilmoqda. Kutubxonachilik ishi sohasida mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojni o'rganish asosida sohaga ixtisoslashgan oliy ta'lim muassasalarida "Kutubxona-axborot faoliyati" yo'nalishi bo'yicha qabul kvotalarini oshirish, axborot-kutubxona xodimlarining malakasini oshirish, tajriba almashish bo'yicha xalqaro loyihalarda axborot-kutubxona muassasalarining ishtirokini kengaytirish va boshqa ishlar samaradorligi oshirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Islomov B. Kutubxonachilik tarixi. – Toshkent: Fan, 2010. – B.120.
2. Abdullayev U. Kutubxonachilikning nazariy asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2015. – B.87.
3. Маматов Ж. Ахборот-ресурс марказлари фаолияти. – Тошкент: Маърифат, 2011. – B.95.
4. Юсупов Х. Кутубхонлик маданияти ва замонавий кутубхона. – Самарқанд: Сўғдиёна, 2014. – B.72.

5. Назаров А. Кутубхоналар ва ахборот ресурслари. – Тошкент: Академнашр, 2018. – Б.112.
6. Охунжонов Э. Ватан кутубхоначилиги тарихи. 1-қисм. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2008. – Б. 21.
7. Охунжонов Э. Ватан кутубхоначилиги тарихи. 2-қисм. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2008. – Б. 151.
8. Маматов Ж. Ахборот-ресурс марказлари фаолияти. - Тошкент: Маърифат, 2011. - Б.95.
9. Davlatov S. Kutubxonachilik ishi tarixi. 1-kitob. – Т.: O'z RFAAK nashriyoti, 2006. – В. 84.
10. Qosimova G. O'zbekistonda kutubxonachilik ishi tarixi. O'quv qo'llanma. – Т.: O'qituvchi, 1981. – В. 98.

O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Nuriddin Olimjonovich Kirgizov

Namangan davlat pedagogika instituti

boshlang'ich ta'lim innovatsiyalari kafedrası (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qish savodxonligi darslarida nutqiy kompetensiyani shakllantirish metodikasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Nutqiy kompetensiya tarkibiy tuzilishi fonetik, leksik, grammatik va pragmatik kompetensiyalar orqali izohlangan. O'qish va tushunish, kommunikativ yondashuv, lug'at boyligini oshirish, yozma nutqni rivojlantirish va vizual metodlar singari ta'lim texnologiyalarining samaradorligi yoritilgan. Nutqiy kompetensiyani baholash mezonlari belgilab berilgan hamda interfaol va innovatsion metodlarning o'quv jarayonidagi ahamiyati asoslangan. Olingan natijalar o'quvchilarning lingvistik rivojlanishini jadallashtirishga xizmat qiladi va ularning muloqot kompetensiyalarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tayanch so'zlar: Nutqiy kompetensiya, o'qish savodxonligi, matn bilan ishlash, muloqot, tushunish va tafakkur, bahs-munozara, savol-javob, ifodali o'qish, grafik tashkilotchilar, ijodiy yondashuv, rol o'ynash, qayta hikoya qilish, audiovizual vositalar, interaktiv metodlar, leksik boyluk, til normasi, fikrni aniq ifodalash

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ЧТЕНИЯ И ГРАМОТНОСТИ

Нуриддин Олимжонович Киргизов

Наманганский государственный педагогический институт

Кафедра инноваций начального образования (кандидат наук)

Абстрактный: В данной статье метод формирования речевой компетентности на занятиях по грамотности чтения анализируется с научной и теоретической точки зрения. Структурная структура речевой компетенции объясняется через фонетические, лексические, грамматические и прагматические компетенции. Подчеркнута эффективность таких образовательных технологий, как чтение и понимание, коммуникативный подход, развитие словарного запаса, развитие письменной речи и изобразительных методов. Определены критерии оценки речевой компетентности и обоснована важность интерактивных и инновационных методов в образовательном процессе. Полученные результаты служат ускорению языкового развития студентов и положительно влияют на формирование их коммуникативных компетенций.

Основные слова: Разговорная грамотность, грамотность чтения, работа с текстом, общение, понимание и мышление, дискуссия, вопрос-ответ, выразительное чтение, графические органайзеры, творческий подход, ролевая игра, пересказ,

аудиовизуальные средства, интерактивные методы, лексическое богатство, языковая норма, четкое выражение мысли

METHODOLOGY FOR THE FORMATION OF STUDENTS' SPEECH COMPETENCE IN READING LITERACY LESSONS

Nuriddin Olimjonovich Kirgizov

Namangan State Pedagogical Institute

Department of Primary Education Innovations (PhD)

Abstract: *This article provides a scientific and theoretical analysis of the methodology for the formation of speech competence in reading literacy lessons. The structural structure of speech competence is explained through phonetic, lexical, grammatical and pragmatic competencies. The effectiveness of educational technologies such as reading and comprehension, communicative approach, vocabulary development, development of written speech and visual methods is highlighted. The criteria for assessing speech competence are established and the importance of interactive and innovative methods in the educational process is substantiated. The results obtained serve to accelerate the linguistic development of students and have a positive effect on the formation of their communication competencies.*

Keywords: *Speaking competence, reading literacy, working with text, communication, comprehension and thinking, debate, question and answer, expressive reading, graphic organizers, creative approach, role-playing, retelling, audiovisual tools, interactive methods, lexical richness, language norm, clear expression of thought.*

KIRISH

Mamlakat kelajagi, barcha sohalar va loyihalar muvaffaqiyati bilimli insonlarga bog'liq. Shu bois oxirgi to'rt yilda ta'lim sifatini yaxshilash, o'qituvchilar mavqeini yuksaltirish bo'yicha ko'p ishlar qilindi. Endi mamlakatimiz yangi davrga qadam qo'yimoqda. O'zbekistonning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida to'rtinchi ustuvor yo'nalish aynan ta'lim sohasini, inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan. Davlatimiz rahbari bu hayot-mamot masalasi ekanini ta'kidladi.

– Bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo'q. Maktab ta'limida poydevorni bugundan mustahkam qo'yishimiz kerak. Bunga barcha e'tiborimiz va resurslarimizni safarbar qilamiz. Qiyin yo'lni tanlayapmiz, lekin shu yo'l muammolarni echadi, – dedi Shavkat Mirziyoyev [1].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Boshlang'ich ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan bunday keng qamrovli vazifalar, ilmiy asoslangan g'oyalar, ya'ni ma'lum bir konsepsiya, kompetensiyalar asosida maqsadli yo'nalishda amalga oshirilgandagina kutilgan natijalarni beradi. Mazkur konsepsiyaning asosini boshlang'ich ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan yondoshuvlar va g'oyalar tashkil etadi. Mazkur konsepsiya boshlang'ich sinflarda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish, uning sifati va samaradorligini ta'minlashning ilmiy asoslangan g'oyalar asosida amalga oshirilishiga qaratilgan. Konsepsiyada ilgari surilgan boshlang'ich ta'limni rivojlantirishning nazariy-amaliy g'oyalari pedagogika fanining yutuqlariga tayanilgan holda belgilab berilgan.

Ta'lim jarayoni o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar jarayonida texnik vositalar asosida o'quvchilarga dars mashg'ulotlari bo'yicha ma'lumotlarni yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. Yangi mavzuni o'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi.

Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars jarayonidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantiriladigan kompetensiyalar: kommunikativ kompetensiya - muloqot vositalaridan turli vaziyatlarda foydalana bilish ko'nikmasi shakllanadi.

O'yin kompetensiyasi - bolaning o'yin jarayoni va uni tashkil qilishda tajriba, bilim va ko'nikmalardan ijodiy foydalanishi. Bu kompetensiya o'quv-tarbiyaviy jarayon uchun asos hisoblanadi.

Ijtimoiy kompetensiya - hayotiy vaziyatlarda kattalar va tengdoshlar bilan muloqotda axloq qoidalari va me'yorlariga rioya qilgan holda dars davomida o'zini tuta olishi, darslarni mazmunli tashkil etish mahorati shakllanishi ahamiyatlidir.

Bilish kompetensiyasi - atrofdagi olamni ongli ravishda idrok qilish va olingan bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlardan o'quv va amaliy vazifalarni hal qilishda foydalanish. Bolaning rivojlanish kompetensiyalari bola rivojining quyidagi sohalarida belgilanadi:

Nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari. Bola nutqni tinglaydi va anglaydi, so'zlashadi va muloqot qiladi. Jumladan, quyidagilarni bajara olishi kutiladi:

o'z ona tilida erkin so'zlasha oladi;

so'zlarni o'z tilida grammatik to'g'ri qo'llay oladi;

gapdan zid ma'noli so'zlarni topa oladi va berilgan so'zlarga ularni moslaydi; ko'p ma'noli so'zlarning turli ma'nolarini ajratadi va farqlaydi;

turli gaplarni tuzadi, tahlil qiladi;

rasm yuzasidan tasviriy hikoyani mustaqil tuzadi;

turli janrdagi badiiy asarlarni ifodali hikoya qiladi;

guruh muhokamasida muloqotga kirishib va tinglab ishtirok etadi;

qofiyadosh so'zlarni (qor-tor, qosh-tosh, qayiq- ayiq, o'roq- so'roq, qoya-soya) tushunib, o'z o'rnida to'g'ri qo'llaydi, topishmoqlar topa oladi (o'zi bitta, ko'zi mingta (angishvona);

kichik she'rlarni so'zlab berishi mumkin, qofiyadosh so'zlarni topa oladi;

yil fasllari nomini biladi (bahor, yoz, kuz, qish) ularga so'z topadi.

O'qish malakalari. Bola kitob o'qishga qiziqish bildiradi.

Boshqa bolalarga eslab qolgan kitob mazmunini so'zlab beradi;

sodda va murakkab gaplarni nutqida qo'llaydi;

so'zlarni bo'g'inlarga ajratadi;

bo'g'inli kartochkalar yordamida ulardan so'zlar tuzadi;

so'z, tovush, bo'g'in, gap haqida tushunchaga ega bo'ladi;

kitob nomlari, rasm tagidagi so'zlar va hokazolarni o'qiydi;

bolalar adabiyoti janri nomini biladi (ertak, she'r, hikoya);

darslikda berilgan mashhur yozuvchi va shoirlar nomini biladi.

Qo'l barmoqlari mayda motorikasi. Bolada yozuv malakasi shakllanadi.

Qog'ozda to'g'ri chiziqlar, so'zlar va qisqa gaplarni yozadi;

daftardagi yozuv qatorlarini aniqlay oladi;

rasmlarni to'g'ri joylashtiradi;

qo'lni uzmasdan nuqta-chiziqchalarni birlashtirib rasm chizadi;

o'ziga va o'zidan harakatlari yo'nalishini tushunadi;

turli materiallardan murakkab namunalarni qirqadi.

O'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri hamda ravon bayon qiladigan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o'zgalar fikrini anglaydigan, muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishdan iboratligi albatta to'g'ri.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'qish savodxonligi ta'limning muhim tarkibiy qismi bo'lib, o'quvchilarning matnni tushunish, fikrlarni izohlash va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu jarayonda nutqiy kompetensiyaning shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Nutqiy kompetensiya – bu o'quvchilarning o'z fikrlarini og'zaki va yozma shaklda grammatik, stilistik va mantiqiy jihatdan to'g'ri ifodalash qobiliyati hisoblanadi.

Nutqiy kompetensiyaning shakllantirish o'quvchilarning lingvistik, va pedagogik jihatdan rivojlanishiga bog'liq hisoblanadi. Bu jarayonda har bir pedagog barcha boshlang'ich sinflarda o'tiladigan darslar davomida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini bosqichma-bosqich shakllantirish maqsadli sanaladi. Har bir dars davomida o'quvchilarning nutqiy va lingvistik kompetensiyasidagi xatolar darsdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etish orqali bartaraf etiladi.

Nutqiy kompetensiyaning rivojlantirish uchun o'quvchilarning o'qish savodxonligi darslarida har bir o'tilgan dars mavzularini chuqur tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Bunda: Matn tahlili – asosiy va ikkinchi darajali ma'lumotlarni ajratish, matnni semantik jihatdan tahlil qilish o'tilayotgan mavzuni mazmun va mohiyatini to'liq anglaydi. Biz boshlang'ich sinflarda har bir darsda savol va javob metodi asosida matn mazmunini chuqur anglashga qaratilgan topshiriqlar asosida hamda savollar ishlab chiqish orqali tahlil qilish maqsadli hisoblanadi.

Boshlang'ich sinflarda nutqiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismi lug'at boyligi ekanligini inobatga olib, quyidagi usullardan foydalanish tavsiya etiladi:

Sinonim va antonimlar bilan ishlash – o'quvchilarni lug'aviy o'yinlar orqali yangi so'zlar bilan tanishtirish mashqlarini tashkil qilish. Bunda har bir o'quvchi yangi ma'noli so'zlarni o'rganib borishi albatta ularning faolligini oshiradi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Har bir darslikda berilgan rasmlar asosida hikoya tuzish – bunda o'quvchilarning tasviriy fikrlash va nutqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun berilgan topshiriqlarni sinflar kesimida o'quvchilar birgalikda matn xosil qilishga va shu matnni birgalikda tahlil qilishga o'rgatish, so'ngra xatolarini birgalikda to'g'irlash mashqlarini tashkil qilish orqali ularning so'z boyliklarini shakllantirishdan iborat.

Dars davomida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqni shakllantirishga ularning erkin fikrlarning aniq va to'liq bayon qilinishi maqsadli hisoblanadi. O'qish savodxonligi darslarida nutqiy kompetensiyani shakllantirish o'quvchilarning nafaqat lingvistik mahoratini, balki tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Samarali metodikalarning qo'llanilishi o'quvchilarning o'z fikrlarini aniq, mantiqiy va ravon ifodalash ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli, pedagoglar interfaol, kommunikativ va innovatsion metodlarni uyg'unlashtirgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishlari lozim.

Nutqiy kompetensiyaning rivojlanishi o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy muhitda muvaffaqiyatli kommunikatsiya olib borish qobiliyatlarini oshiradi va ularning umummadaniy kompetensiyalarining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur maqolada o'qish savodxonligi darslarida nutqiy kompetensiyani shakllantirishning metodik asoslari, samarali texnologiyalar va pedagogik yondashuvlar tahlili izohlab o'tilgan.

XULOSALAR

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning nutqiy kompetensiyani rivojlantirish uchun o'qish savodxonligi darslarida har bir o'tilgan dars mavzularini chuqur tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish orqali dars samaradorligini oshirish bilan birga, kelajakda jamiyatda faol, ongli, tayanch kompetensiyalar orqali shaxslarni tarbiyalash mumkin. O'quvchilar dars

davomida faol ishtirok etar ekanlar, ular o'zaro yordam, o'zini baholash, boshqalar fikrini hurmat qilish kabi tushunchalarni o'zlashtiradi. Bundan tashqari, guruhlarda ishlash orqali dars jarayoni faollashtiradi, o'quvchilar bilim olishga bo'lgan qiziqishlari shakllanadi. Shuningdek, bu jarayonda o'qituvchi darsni qiziqarli tashkil etish uchun o'quvchilar orasida turli xildagi metod va usullardan foydalanish, texnik vositalar orqali samaradorlikni oshirishga ega bo'ladi. Xulosa o'rnida shuni takidlash kerakki bugungi kunda dars jarayonini tashkil qilish bilan birga o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarni aynan boshlang'ich sinfdan boshlab shakllantirib borish ahamiyatli hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2022-yil 28-yanvar kuni maktab ta'limini rivojlantirish masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishidan
2. Karimov I. Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish. – T: "O'zbekiston", 2009. 15-b.
3. Mirziyoyev Sh. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda).
4. Qosimova K., Matchanov.S., G'ulomova.X., Yo'ldasheva Sh., Sariyev S. "Ona tili o'qitish metodikasi". – Toshkent: "Nosir" nashriyoti, 2009. 352 b.
5. U.B.Aydarova., N.Azizova. 1-sinfda O'qish savodxonligi darsligi, 1-qism Toshkent: Novda, 2024 – 77 b.
6. U.B.Aydarova. 2-sinfda O'qish savodxonligi darsligi, 1-qism Toshkent: Novda, 2023 – 78 b.
7. U.B.Aydarova. 2-sinfda O'qish savodxonligi darsligi, 2-qism Toshkent: Novda, 2023 – 78 b.
8. M.E.Toirova. 3-sinfda O'qish savodxonligi darsligi, 1-qism Toshkent: Novda, 2023 – 78 b.
9. M.E.Toirova. 2-sinfda O'qish savodxonligi darsligi, IV-qism Toshkent: Novda, 2023 – 78 b.
10. U.B.Aydarova.. 4-sinfda O'qish savodxonligi darsligi, III-qism Toshkent: Novda, 2023 – 78 b.
11. U.B.Aydarova. 4-sinfda O'qish savodxonligi darsligi, IV-qism Toshkent: Novda, 2023 – 78 b.

DEVELOPING COMPUTER-BASED ACTIVITIES TO TEACH SPEAKING SKILLS IN ENGLISH

Raxmatova Maftuna Ma'murjon qizi

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
mftnraxmatova@gmail.com

Abstract: *This article explores the design and implementation of computer-based activities aimed at developing English speaking skills. It discusses the pedagogical underpinnings of such activities and evaluates their effectiveness compared to traditional methods. Findings indicate that computer-mediated tasks enhance pronunciation, fluency, and interactive communication.*

Keywords: *speaking, fluency, pronunciation, computer-based, tasks, oral, language learning, digital tools, feedback, interaction*

INGLIZ TILIDA OG'ZAKI NUTQ KO'NIKMALARINI O'RGATISH UCHUN KOMPYUTER ASOSIDAGI MASHG'ULOTLARNI ISHLAB CHIQISH

Annotatsiya: *Mazkur maqola ingliz tilida og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan kompyuter texnologiyasi asosidagi faoliyatlarni ishlab chiqish va qo'llashni tahlil qiladi. Unda bu faoliyatlarning pedagogik asoslari va an'anaviy usullar bilan solishtirilgan samaradorligi muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari kompyuter yordamida olib boriladigan mashg'ulotlar talaffuz, ravonlik va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi izohlangan.*

Kalit so'zlar: *gapirish, ravonlik, talaffuz, kompyuter asosidagi, topshiriqlar, og'zaki, til o'rganish, raqamli vositalar, fikr-mulohaza, muloqot*

РАЗРАБОТКА КОМПЬЮТЕРНЫХ ЗАДАНИЙ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ НАВЫКАМ УСТНОЙ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация: *Статья посвящена разработке и применению компьютерных заданий для развития навыков устной речи на английском языке. Рассматриваются педагогические основы таких заданий и их эффективность по сравнению с традиционными методами. Результаты показывают, что компьютерные задания способствуют улучшению произношения, беглости и интерактивного общения.*

Ключевые слова: *говорение, беглость, произношение, компьютерные, задания, устная речь, изучение языка, цифровые инструменты, обратная связь, взаимодействие*

INTRODUCTION

Speaking is one of the most vital skills in language learning, serving as a primary means of communication. Unlike reading or writing, it demands real-time

processing of language, engagement with interlocutors, and immediate feedback. The importance of speaking skills has become even more pronounced with the evolution of communicative language teaching (CLT), which emphasizes interactive and authentic language use.

Traditionally, speaking was taught through textbook dialogues, drills, and controlled practice activities. However, such methods often lacked the flexibility, authenticity, and responsiveness needed to prepare learners for real-world interactions. Moreover, students had limited opportunities to practice speaking outside the classroom, especially in contexts where English is not a native language. The integration of computer-based activities into language teaching has transformed the landscape. Digital tools such as text-to-speech software, video conferencing platforms, and interactive games provide learners with engaging environments for speaking practice. These tools facilitate repeated exposure, individualized learning, and real-time feedback, thus supporting both accuracy and fluency.

Incorporating technology into speaking instruction aligns with modern pedagogical frameworks such as TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge), which emphasizes the intersection of content, pedagogy, and technology. Teachers are no longer mere transmitters of knowledge; they become facilitators guiding learners through tasks that are collaborative, meaningful, and student-centered.

Research by Pawlak and Waniek-Koimczak (2015) highlights that speaking involves not only grammatical and lexical competence but also pragmatic awareness and discourse management. Effective speaking instruction should therefore go beyond pronunciation drills to include context-sensitive communication tasks.

RESEARCH METHODS

A quasi-experimental design was used to compare two groups of intermediate-level learners: one taught using traditional methods and the other using computer-based activities. Over 8 weeks, each group received 16 hours of speaking instruction. The experimental group used:

- Video-based dialogues
- Interactive pronunciation tools

- Speech-to-text platforms
- Role-play through video conferencing
- Audio-visual feedback from the teacher

Learners were assessed before and after the training using standardized oral performance rubrics covering five skill areas: pronunciation, fluency, vocabulary, grammar, and interaction. In addition, participant feedback was collected via questionnaires.

DISCUSSION AND RESULTS

The following table illustrates the average percentage improvement in speaking skills for both groups:

Speaking Skill Area	Traditional (%)	Method Computer-Based Activities (%)
Pronunciation Accuracy	58	78
Fluency & Coherence	60	82
Vocabulary Use	62	85
Grammatical Range	57	79
Interactive Communication	55	81

Key Insights:

- Pronunciation accuracy: The use of speech analysis tools helped learners identify and correct phonological errors, leading to a 20% improvement.
- Fluency & coherence: Repeated recording tasks and real-time conversation simulations enhanced speech flow and logical structuring.
- Vocabulary and grammar: Contextualized speaking tasks encouraged spontaneous use of advanced vocabulary and structures.
- Interaction: Tools like Zoom and Google Meet enabled peer collaboration and simulated authentic communication.

These results support the claim that computer-based activities can substantially enhance speaking performance. Learners reported increased confidence, motivation, and willingness to participate in class.

CONCLUSION

Teaching speaking skills through computer-based activities offers multiple advantages over traditional methods. It allows for individualized instruction, multimodal input, and real-time feedback, all of which are essential for developing oral competence. The study's findings suggest that such activities significantly improve key sub-skills like pronunciation, fluency, and interaction.

To maximize the potential of technology, educators must move beyond static exercises and incorporate dynamic, authentic tasks. A blended model that combines the strengths of both traditional and digital tools is most effective. Finally, teacher training in educational technology is critical to ensure successful implementation.

REFERENCES

1. Bansode, R. (2011). *Textbooks and Learning Outcomes*. Maharashtra Education Journal.
2. Chhabra, S., & Dhamija, S. (2013). *Teaching and Learning in the 21st Century*. Atlantic Publishers.
3. Krishnaswamy, N. (2013). *Teaching English: Approaches and Methods*. Macmillan India.
4. Kervin, L., & Derewianka, B. (2011). *Digital Literacies*. Pearson Education.
5. Mendelsohn, D. (1998). *Teaching Listening: Principles and Practices*. Oxford University Press.
6. Pawlak, M., & Waniek-Koimczak, E. (2015). *Teaching and Researching Speaking*. Springer.
7. Prator, C. (1972). *Manual of American English Pronunciation*. Holt, Rinehart and Winston.
8. TPACK.org (2012). *Technological Pedagogical Content Knowledge Framework*.
9. Encyclopædia Britannica Inc. (2013). *Audio-visual Education*.

BIOLOGIYA O'QITISH METODIKASIDA DIDAKTIK MATERIALLARDAN FOYDALANISH VA ULARNING DOLZARBLIGI

Umaraliyeva Shodiyona Farhodjon qizi

Namangan davlat universiteti

Email: shodiyonaumaraliyeva738@gmail.com,

Tel: +9989938910413

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida biologiya fanini samarali o'qitishda didaktik materiallardan foydalanishning ilmiy-metodik asoslari, ularning ta'lim sifatiga ta'siri va amaliyotdagi dolzarbligi tadqiq etildi. Tajriba-sinov darslari natijalari asosida didaktik vositalarning o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini shakllantirishdagi samaradorligi baholandi. Zamonaviy raqamli vositalar va innovatsion yondashuvlar ta'lim jarayonida qanday o'rin egallashi amaliy misollar asosida ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: didaktik material, biologiya ta'limi, metodika, ta'lim texnologiyalari, interaktiv vositalar, vizual ta'lim.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИИ И ИХ АКТУАЛЬНОСТЬ

Аннотация. В статье рассматриваются научно-методические основы использования дидактических материалов в эффективном преподавании биологии в общеобразовательных школах, их влияние на качество образования и их востребованность на практике. По результатам пилотных уроков дана оценка эффективности дидактических средств в формировании знаний, умений и компетенций учащихся. На практических примерах показана роль современных цифровых средств и инновационных подходов в образовательном процессе.

Ключевые слова: дидактический материал, биологическое образование, методика, образовательные технологии, интерактивные средства, наглядное образование.

USE OF DIDACTIC MATERIALS IN BIOLOGY TEACHING METHODOLOGY AND THEIR RELEVANCE

Annotation. This article examines the scientific and methodological foundations of the use of didactic materials in the effective teaching of biology in secondary schools, their impact on the quality of education and their relevance in practice. Based on the results of pilot lessons, the effectiveness of didactic tools in the formation of students' knowledge, skills and competencies was assessed. The role of modern digital tools and innovative approaches in the educational process was shown on the basis of practical examples.

Keywords: didactic material, biology education, methodology, educational technologies, interactive tools, visual education.

KIRISH

Ta'lim tizimining tubdan isloh qilinishi va zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv asosida biologiya fanini o'qitish zarurati, ta'lim vositalarining metodik asosda tanlanishini va qo'llanilishini talab qiladi. Biologiya o'z mohiyatiga ko'ra ko'rish, kuzatish, tajriba asosida bilim olishga tayanadi. Shu bois, didaktik materiallar biologik bilimlarning ongli egallanishi, jarayonlarning modellashtirilgan tahlili va o'quvchilarda tabiatga ilmiy yondashuv shakllanishida asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, biologiya o'qitish metodikasida didaktik materiallardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini chuqur tahlil qilish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi[1].

Didaktik materiallar deganda o'quvchilarga bilim berish, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yordam beruvchi vositalar tushuniladi[2].

Tadqiqot obyekti: Namangan viloyatining umumta'lim maktablarida 8–10-sinflarda biologiya darslari. Tadqiqot predmeti: Didaktik materiallar asosida biologiya o'qitishning samaradorligini aniqlash.

METODOLOGIYA

Pedagogik kuzatuv: dars jarayonlarida didaktik vositalarning qo'llanilishini kuzatish; Eksperimental metod: ikki guruhda – tajriba va nazorat guruhlarida parallel darslar o'tkazish; Test tahlili: o'quvchilarning mavzularni o'zlashtirish darajasini baholash; Sotsiologik so'rov: o'qituvchilar va o'quvchilar orasida so'rovnomalar tashkil etish; Statistik tahlil: tajriba natijalarining matematik ishlov berish (χ^2 testi va t-testi asosida). Tajriba davri: 2024-yil sentabr – 2025-yil yanvar oralig'ida 4 ta maktabda olib borilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tajriba darslari davomida 4 xil didaktik vosita (interaktiv doskalar, 3D-biologik modellar, mikroskopiya videolar, o'quv kartochkalari) qo'llanildi. Tajriba guruhida 92 nafar o'quvchi, nazorat guruhida 89 nafar o'quvchi ishtirok etdi. Darslardan so'ng o'tkazilgan test natijalari quyidagicha bo'ldi:

Ko'rsatkich	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi

O'rtacha ball	83,4	68,7
To'liq tushungan o'quvchilar(%)	74%	51%
Darsda ishtirok faolligi (%)	87%	62%

$\chi^2 = 9.88$ ($p < 0.01$), bu esa statistik jihatdan ishonchli farq mavjudligini ko'rsatadi.

So'rovnomalarga ko'ra: 81% o'quvchi didaktik materiallar mavzuni yaxshiroq tushunishga yordam berganini bildirdi; 68% o'qituvchilar bu vositalar darsni osonlashtirganini va o'quvchilarni faollashtirganini qayd etdi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, didaktik materiallardan sistematik va ilmiy asoslangan tarzda foydalanish biologiya fanini o'zlashtirish darajasini sezilarli darajada oshiradi[2]. Ayniqsa, interaktiv vositalar o'quvchilar tafakkurini faollashtirib, mavzularni mustaqil o'rganishga undaydi. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, o'quvchilar tomonidan vizual va harakatli materiallar (animatsiyalar, video tajribalar, 3D model) an'anaviy og'zaki izoh va statik chizmalarga nisbatan 1,5–2 baravar samaraliroq o'zlashtiriladi[4].

Shuningdek, didaktik materiallar pedagog faoliyatining innovatsion aspektini mustahkamlaydi. Biologik kontentni raqamli formatda taqdim etish o'quvchilarning raqamli savodxonligini ham rivojlantiradi[5] Shu bilan birga, o'qituvchilarning didaktik vositalarni tanlashi va ulardan foydalanish bo'yicha malakasini oshirish ham muhim omil bo'lib qoladi.

XULOSA

Biologiya o'qitish metodikasida didaktik materiallardan foydalanish nafaqat darsning samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarning fanga bo'lgan munosabatini ham ijobiy tomonga o'zgartiradi. Zamonaviy ta'lim muhitida bu vositalar pedagogik innovatsiyaning ajralmas qismi sifatida ko'rilmoqda. Kelgusida ushbu yo'nalishda ilmiy-metodik tadqiqotlarni kuchaytirish va milliy ta'lim tizimiga mos didaktik mahsulotlarni ishlab chiqish dolzarb vazifadir.

Biologiya ta'limida didaktik materiallardan foydalanish: bilimlar mazmunini tushunarli va qiziqarli ko'rinishda yetkazish; o'quvchilar tafakkuri va qiziqishini

rivojlantirish; ta'limda interaktivlik va mustaqil fikrlashni qo'llab-quvvatlashda muhim o'rin tutadi.

Yakuniy tavsiya sifatida, maktablar uchun fanlar kesimida moslashtirilgan didaktik vositalar to'plamini ishlab chiqish, o'qituvchilar malakasini oshirish bo'yicha amaliy seminarlar o'tkazish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Axmedova, M. (2023). Biologiya o'qitish metodikasi asoslari. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.
2. Jalolov, J. (2022). Zamonaviy dars va interfaol metodlar. O'zbekiston pedagogik axborotlari, 4(2), 45–52.
3. UNESCO (2021). Digitalization and Didactics: Global trends in science education. Paris: UNESCO Publishing.
4. Karimova, D., & Gulyamov, F. (2020). Integration of ICT in biology education. International Journal of Biology Education, 15(1), 112–118.
5. Vygotsky, L. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГИИ В ИСТОРИЧЕСКОМ И СОВРЕМЕННОМ СОСТОЯНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Ахмадалиева Дилафруз Ахмадали кизи

*преподаватель кафедры филологии Наманганского государственного
педагогического института*

Олимова Мохидил Фазлиддин кизи

*преподаватель кафедры филологии Наманганского государственного
педагогического института*

Аннотация. В работе рассматривается важная роль фразеологии в развитии и изменениях русского языка на протяжении исторического и современного времени. Анализируются механизмы формирования и развития фразеологических единиц, их влияние на обогащение языка, а также особенности использования фразеологизмов в различных контекстах. Работа также исследует влияние и значение фразеологии в современном обществе и ее роль в сохранении и передаче культурных и лингвистических традиций.

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы, языковая картина мира, культура, антропологическая лингвистика, антропономинанты.

RUS TILINING TARIXIY VA ZAMONAVIY HOLATIDA FRAZELOGIYANING AHAMIYATI

Ahmadaliyeva Dilafruz Ahmadali qizi

Namangan davlat pedagogika instituti filologiya kafedrasi stajyor-o'qituvchisi

Olimova Mohidil Fazliddin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti filologiya kafedrasi stajyor-o'qituvchisi

Annotatsiya. Ishda tarixiy va zamonaviy davrda rus tilining rivojlanishi va o'zgarishida frazeologiyaning muhim roli ko'rib chiqiladi. Frazeologik birliklarning shakllanish va rivojlanish mexanizmlari, ularning til boyishiga ta'siri, shuningdek, frazeologizmlarning turli kontekstlarda q'llanilish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ishda frazeologiyaning zamonaviy jamiyatlardagi ta'siri va ahamiyati, uning madaniy va lingvistik an'analarni saqlash va yetkazishda tutgan o'rni tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: frazeologiya, frazeologik birliklar, olamning lisoniy manzarasi, madaniyat, antropologik lingvistika, antroponimlar.

THE SIGNIFICANCE OF PHRASEOLOGY IN THE HISTORICAL AND MODERN STATE OF THE RUSSIAN LANGUAGE.

Ahmadaliyeva Dilafruz Ahmadali kizi,

teacher of Namangan State Pedagogical Institute

Olimova Mohidil Fazliddin kizi,

teacher of Namangan State Pedagogical Institute

Abstract. *The work examines the important role of phraseology in the development and changes of the Russian language throughout historical and contemporary times. The mechanisms of formation and development of phraseological units, their influence on language enrichment, and the specifics of using phraseological units in various contexts are analyzed. The work also examines the influence and significance of phraseology in modern society and its role in preserving and transmitting cultural and linguistic traditions.*

Keywords: *phraseology, phraseological units, linguistic worldview, culture, anthropological linguistics, anthroponyms.*

ВВЕДЕНИЕ

Необходимость разобраться в значении русских фраз, используемых не носителями языка, возникла в ходе многовековых исследований при изучении русского языка как иностранного. Каков статус фразеологизмов русского языка в прошлом и в настоящем временах?

Фразеология в русском языке имеет долгую и интересную историю. Ее развитие можно проследить на протяжении нескольких веков. В древнерусском языке фразеологические единицы отражали мироустройство и верования древних славян. Примеры таких фразеологических единиц: “белая горячка” (смертельная болезнь), “черная кость” (череп). В средневековом периоде фразеология в русском языке стала более разнообразной и отражала социальные и культурные изменения. В этот период появились фразеологические единицы, связанные с рыцарскими и феодальными отношениями, например, “держат свою руку на пульсе” (иметь контроль над ситуацией). В новое время фразеология в русском языке стала более развитой и разнообразной. В это время появились множество фразеологических единиц, связанных с научными открытиями, технологическими достижениями и социальными изменениями. Примеры таких фразеологических единиц: “быть на одной волне” (иметь схожие взгляды), “загрузиться информацией” (получить много информации), “выйти в онлайн” (присоединиться к сети Интернет).

МЕТОДЫ

Основная смысловая составляющая фразеологических единиц - сам человек и его мировоззрение. Человек начинает с того, что сравнивает все в мире с собой, проводя аналогии со своим физическим строением, поведением и чертами

характера. В плане выражения это проявляется в использовании слов в качестве компонентов фразеологических единиц: умыть руки, повесить нос; лицом к лицу; до мозга костей; на роду написано; по пальцам можно пересчитать и т.д. Современная лингвистика перешла от внутренней лингвистики, изучающей сам язык, к антропологической лингвистике, изучающей взаимосвязь между языком, человеком и его мышлением. Изучение языковых процессов неотделимо от необходимости коммуникативной деятельности, а учет человеческого фактора становится обязательным условием при включении в описание языковых механизмов языковых объектов любой специфики (психологической, возрастной, социальной, этнической и т.д.). Значит, язык не существует без человека, он находится внутри человека, в его сознании, в его памяти; язык “меняет свои очертания с каждым движением мысли, с каждой новой социально-культурной ролью”¹.

Изменения, произошедшие в общественной жизни, отражаются в лексике и фразеологии. Эволюция языка тесно связана с историей и культурой народа. Каждое поколение вырабатывает новые философские и эстетические представления о социальных структурах и реалиях, а также новые способы выражения этих представлений с помощью языка. Н.М. Шанский отмечал: “Самым заметным и в то же время значительным процессом, происходящим в лексике современного литературного языка, является процесс пополнения ее новыми словами”². Возникает вопрос, являются ли слова хранителями культуры? Несмотря на аккумулятивную функцию, язык не становится хранилищем культуры³. Слово является лишь сигналом, функция которого пробудить человеческое сознание, затронуть в нем определенные концепты, готовые откликнуться на этот сигнал (А.А. Потебня, Л.В. Щерба, А.Р. Лурия, А.А. Леонтьев). Истинными хранителями культуры являются тексты, именно текст напрямую связан с культурой, “ибо он пронизан множеством культурных кодов, именно текст хранит информацию об истории, этнографии, национальной психологии, национальном поведении, т.е. обо всем, что составляет содержание культуры”⁴. Всякий фразеологизм – это текст, хранитель культурной информации. В.Н. Телия утверждал, что “образы, лежащие в основе

фразеологизмов-идиом и связанных значений слова, в основной массе прозрачны для данной лингвокультурной общности, т.к. отражают характерное для нее мировидение и миропонимание, что и позволяет говорить о культурно-национальной специфике фразеологического состава языка, проявляющейся более ярко, чем в его словарном запасе”⁵. Фразеология – это фрагмент языковой картины мира. Семантически фразеологические единицы отражают длительный процесс развития культуры народа, закрепляя и передавая культурные идеи из поколения в поколение: “Фразеология представляет собой непосредственное вербальное выражение не только окружающей человека действительности, но и ее духовное национально маркированное осознание”.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Фразеологизмы являются благодатной почвой для исследования языка и культуры. В.В. Виноградов в 1934 г. отмечал: “Изучение процессов возникновения и эволюции идиом необходимо связывать с историей общественных форм, с историей материальной культуры, с историей взаимодействия и борьбы разных национальных, классовых, сословно-групповых и профессиональных языков и диалектов”⁷. Вопросы диахронического аспекта образования фразеологизмов рассматривались в работах В.В. Виноградова, В.Л. Архангельского, Г.А. Селиванова, А.М.Бабкина, Б.А. Ларина, Ю.А. Гвоздарева, Л.И. Ройзензона, Р.Н. Попова, М.М. Копыленко, В.М. Мокиенко и др.

Фразеологизмы как языковые единицы также имеют свое происхождение, композиционные связи с другими словами, индивидуальную этимологию и историю. Структура фразеологизмов в языке – явление национальное, а источником фразеологизмов является речь народа. Самое большое место во фразеологическом составе русского языка занимают единицы, называющие разную деятельность человека – физическую, умственную, речевую: брать быка за рога, копаться в грязном белье, строить воздушные замки, замечать следы, набрать в рот воды и др. Б. А. Ларин считал, что “решающим условием преобразования простого речения в идиоматическое было семантическое обогащение, называемое метафоризацией, сущность которого в расширении и обобщении значения в сторону образной типичности”⁸. Выражение большинства

русских фразеологизмов по сути своей образно и эмоционально. Механизм образования этих фраз заключается в том, что сначала в мире появляются определенные архетипические сценарии, соответствующие буквальному значению фразеологизма. Эти сценарии наделяются содержанием, а затем переосмысливаются. Так возникает внутренняя форма, “в которой содержится основная информация, связанная с культурой. Именно во внутренней форме фразеологизма наличествуют “следы” культуры – мифы, архетипы, обычаи и традиции, отраженные исторические события и элементы материальной культуры”⁹.

У большинства фразеологизмов во внутренней форме содержатся такие смыслы, которые придают им национальный колорит, например, фразеологизм сбоку припеку - “о чем-то ненужном, необязательном” возник из прототипной ситуации печения хлеба, когда сбоку основного каравай возникают наплывы из теста, которые в пищу не употребляются. Семантику таких фразеологизмов можно интерпретировать с позиций ценностных установок и стереотипов, свойственных ментальности нации, т.е. в терминах национальной культуры: то, что тесто отделяется от основного каравай, это плохо; кроме того, оно не может быть использовано в пищу, ибо пригорает, покрывается коркой; следовательно, наросты сбоку каравай не нужны¹⁰.

В.Н. Телия утверждал, что фразеологический состав языка – это “зеркало, в котором лингвистическая и культурная общность идентифицирует свое национальное самосознание”, именно фразеологизмы как бы навязывают носителям языка особое видение мира, ситуации; при этом она не единожды отмечает, что разные типы фразеологизмов по-разному отражают культуру. Так, фразеологизмы русского языка содержат:

1) ссылки на сферу материальной культуры (названия предметов повседневного обихода, быта, продуктов питания, ремесел и профессий, терминов родства): *Дым коромыслом* - «шум, гам, суматоха и беспорядок», *лаптем щи хлебать* – “жить, прозябать в нищете, невежестве; быть отсталым, некультурным”;

2) отражение народной истории: *вольный казак* - «не зависящий ни от кого, свободный человек» (В Московском государстве XV- XVII веков так называли вольных людей из центральных регионов страны, бежавших на периферию, чтобы спастись от закрепощения); *казанская сирота* - «так говорят о человеке, который прикидывается несчастным, обиженным, беспомощным, чтобы кого-нибудь разжалобить» (это выражение родилось в XVI веке. После завоевания Иваном Грозным Казани казанским мурзам (князьям) пришлось прикидываться бедными и несчастными, чтобы добиться от нового хозяина поощрений и наград); Понимание таких фразеологизмов связано со знанием конкретных исторических фактов, в них содержатся страноведческие знания;

3) связь с именами собственными: *куда Макар телят не гонял* - «очень далеко»; *наготовить, как на Маланыну свадьбу* - «приготовить очень много еды»;

4) фразеологизмы - антропонимы (средство номинации лица): бесструнная балалайка — «болтливый, неделовой человек»; маменькин сынок — «бесхарактерный, нерешительный, неуверенный в себе мужчина»;

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Фразеологические выражения отражают культуру, историческое мировоззрение, культуру, обычаи и традиции своего народа, сохраняя и воспроизводя его менталитет и культуру из поколения в поколение. Эти фразы и соответствующая им образность — действительно большой вызов для понимания и освоения людьми, которые не считаются носителями языка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. – 2 издание, стереотип. – М., 2004. – С. 60.
2. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М., 1985. – С. 156.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. – 2 издание, стереотип. – М., 2004. – С. 87.
4. Там же
5. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, парадигматический и лингвокультурологический аспекты. – М., 1996. – С.83.
6. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М., 1985. – С. 110
7. Виноградов В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII – XIXвв. – М., 1934. – С. 21.

8. Бабкин А.М. Проблемы фразеологии. – М., 1990. – С. 220.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. – 2 издание, стереотип. – М., 2004. –С. 84
10. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. – 2 издание, стереотип. – М., 2004

G'OFUR G'ULOM ASARLARINI TAHLIL QILISH METODLARI VA USULLARI

Namanov Baxtiyar Xamidullayevich

Namangan davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

e-mail: baxtiyar_namanov@mail.ru , +998-94-011-78-71

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek adabiyotining atoqli vakili G'ofur G'ulom ijodini o'rganish va tahlil qilish jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan samarali metodlar va usullar tahlil qilinadi. Adibning nasriy va she'riy asarlaridagi g'oyaviy-badiiy qatlamlar, obrazlar tizimi, xalqona ifodalar, psixologik holatlar va estetik yondashuvlar asosida chuqur tahlil qilish yo'llari yoritiladi. Maqolada g'oyaviy-badiiy, psixologik, folkloristik va stilistik tahlil usullari, shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar — muammoli ta'lim, aralash ta'lim texnologiyasi, ijodiy topshiriqlar, sahnalashtirish va muloqotli metodlarning afzalliklari ochib beriladi. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarda tahliliy fikrlash, estetik did, milliy qadriyatga hurmat va mustaqil dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar. G'ofur G'ulom, adabiy tahlil, metod, uslub, g'oyaviy-badiiy yondashuv, folkloristik tahlil, aralash ta'lim, obraz tahlili, estetik idrok, psixologik tahlil, ijodiy topshiriq.

МЕТОДЫ И ПОДХОДЫ АНАЛИЗА ТВОРЧЕСТВА ГАФУРА ГУЛАМА

Аннотация. В данной статье анализируются эффективные методы и приемы, которые могут быть использованы в процессе изучения и анализа творчества выдающегося представителя узбекской литературы Гафура Гулома. Выделены пути глубокого анализа идейно-художественных пластов, системы образов, народных выражений, психологических состояний и эстетических подходов в прозаических и поэтических произведениях писателя. В статье раскрываются преимущества идейно-художественных, психологических, фольклорно-стилистических методов анализа, а также современных педагогических подходов - проблемного обучения, технологии смешанного обучения, творческих заданий, постановочных и коммуникативных методов. Эти подходы служат формированию у учащихся аналитического мышления, эстетического вкуса, уважения к национальным ценностям и самостоятельного мировоззрения.

Ключевые слова. Гафур Гулом, литературный анализ, метод, стиль, идейно-художественный подход, фольклорный анализ, смешанное обучение, анализ образов, эстетическое восприятие, психологический анализ, творческое задание.

METHODS AND APPROACHES FOR ANALYZING THE WORKS OF GAFUR GHULAM

Abstract. This article analyzes effective methods and techniques that can be used in the process of studying and analyzing the work of the outstanding representative of Uzbek

literature, Gafur Gulom. The ways of in-depth analysis of the ideological and artistic layers, the system of images, folk expressions, psychological states and aesthetic approaches in the prose and poetic works of the writer are highlighted. The article reveals the advantages of ideological and artistic, psychological, folkloristic and stylistic analysis methods, as well as modern pedagogical approaches - problem-based learning, blended learning technology, creative tasks, staging and communicative methods. These approaches serve to form analytical thinking, aesthetic taste, respect for national values and an independent worldview in students.

Key words. *Gafur Ghulom, literary analysis, method, style, ideological-artistic approach, folklore analysis, blended learning, image analysis, aesthetic perception, psychological analysis, creative task.*

KIRISH

O'zbek adabiyotining taraqqiyotida o'ziga xos ijodiy uslub, xalqona ruh va chuqur badiiy mazmuni bilan ajralib turadigan yozuvchilardan biri — G'ofur G'ulomdir. Uning adabiyotga olib kirgan g'oyalari, insoniy fazilatlarini ulug'lovchi asarlari, xalq hayoti va bolalik olamiga doir yondashuvlari uni XX asr o'zbek adabiyotining eng yorqin namoyandalaridan biriga aylantirdi. G'ofur G'ulom ijodi ta'lim jarayonida, ayniqsa umumta'lim maktablari va oliy o'quv yurtlarida o'rganilishi lozim bo'lgan badiiy meros sanaladi. Uning "Shum bola", "Sen yetim emassan", "Hayotimdan lavhalar", "Mehnatkash xalqman", "Ona tilim" kabi asarlari mazmuni, obrazlar tizimi va badiiy vositalari bilan o'quvchini nafaqat hayajonga soladi, balki uni hayot haqida chuqur mulohaza yuritishga, axloqiy-estetik qadriyatlar haqida fikr almashishga undaydi.

Shu bois, G'ofur G'ulom asarlarini faqat mazmuniy bayon qilish emas, balki ularni metodik asoslangan holda, ilmiy-tahliliy yondashuvlar bilan chuqur o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada G'ofur G'ulom asarlarini ta'lim jarayonida tahlil qilishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodlar va yondashuvlar, bu jarayonda o'quvchilarda shakllanadigan kompetensiyalar, hamda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil etiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri bo'lgan G'ofur G'ulom ijodi o'zining ijtimoiy-yig'lama ohangi, xalqona soddaligi, g'oyaviy teranligi va badiiy boyligi bilan alohida o'rin egallaydi. Adibning she'riyati ham, nasriy ijodi ham o'zbek xalqining

hayoti, kechinmalari va orzu-umidlarini ifoda etgani bilan qadrlidir. Shu bois, G'ofur G'ulom asarlarini maktab va oliy ta'lim tizimida o'rganish, ularni chuqur tahlil qilish nafaqat adabiy-estetik tarbiyani ta'minlaydi, balki yoshlarning ma'naviy ongini yuksaltirishga ham xizmat qiladi. Bu jarayonda adib asarlarini tahlil qilishda to'g'ri metod va usullardan foydalanish, o'quvchilarda tahliliy tafakkur, tarixiy-estetik idrok va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning kalitidir.

G'ofur G'ulom asarlari, avvalo, mazmunan murakkab emasdek tuyulsa-da, ularning ichki qatlamlari, g'oyaviy asoslari, obrazlar tizimi chuqur tahlilni talab etadi. Uning "Sen yetim emassan", "Shum bola", "Hayotimdan lavhalar", "Yigit", "Mehnatkash xalqman", "Ko'zlaring", "Ona tilim" kabi asarlari turli davr, janr, ruh va badiiy vositalarni qamrab olgani sababli, ularni tahlil qilishda ham xilma-xil yondashuv zarur bo'ladi.

Adabiy tahlilda avvalo g'oyaviy-badiiy yondashuv asosiy o'rinni egallaydi. G'ofur G'ulom asarlarini bu yo'sinda tahlil qilganda, adibning xalq hayotiga, insoniy qadriyatlarga bo'lgan munosabati, ijtimoiy adolat va mehnatni ulug'lagan g'oyalari ochib beriladi. Jumladan, "Sen yetim emassan" hikoyasida ona siymosi, mehr-muhabbat, odamiylik tuyg'ulari orqali insoniyatga xos eng oliy qadriyatlar tarannum etiladi. Ushbu hikoya tahlilida o'quvchilar bilan mehr-oqibat, vatanparvarlik, sabr-toqat, oilaviy rishtalar mavzusida suhbat tashkil etish, obrazlar ruhiy holatini tahlil qilish o'rinli bo'ladi.

Adibning "Shum bola" qissasi esa avtobiografik-psixologik tahlil asosida o'rganilishi maqsadga muvofiq. Chunki qissa orqali muallif o'zining bolalik xotiralarini qahramon obrazi orqali tasvirlaydi. Tahlilda qahramonning o'sish evolyutsiyasi, voqelikni idrok etish darajasi, quvnoqlik bilan jiddiylik orasidagi o'zgarishlar bosqichma-bosqich tahlil qilinadi. Bu jarayonda o'quvchilarga shaxsiy xotiralarni solishtirish, o'z bolalik taassurotlarini yozish topshiriqlari berilishi orqali tahlil ijodiy yondashuv bilan uyg'unlashadi.

G'ofur G'ulom she'riyati tahlilida stilistik va lingvopoetik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki uning she'rlarida xalqona tildan, jonli ifodalardan, metafora, epitet, takror, ifoda vositalaridan ustalik bilan foydalanilgan. "Mehnatkash xalqman" she'rida tahlil qilinishi mumkin bo'lgan asosiy jihatlar —

ritm va ohang uyg'unligi, obrazli ifodalar, xalq ruhini ifodalovchi til boyligi va muallifning ichki ruhiy holati bilan jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikdir. O'quvchilar bilan she'rni ovoz chiqarib ifodali o'qish, ohang va ritm tahlili, asosiy obrazlar va ularning ramziy ma'nosini aniqlash ishlari samarali natija beradi.

Adibning asarlarida xalq og'zaki ijodiga xos uslublar, maqollar, topishmoqlar, latifalardan keng foydalanilganini inobatga olib, tahlilda folkloristik yondashuvdan ham foydalanish maqsadga muvofiq. Bu ayniqsa "Shum bola"dagi quvnoq epizodlarda, xalqona til, muomala, urf-odatlar tasvirida yaqqol ko'zga tashlanadi. O'quvchilar bilan qissa yoki hikoyadagi xalqona iboralarni izohlash, ularni bugungi hayot bilan bog'lash ishlari matnni o'zlashtirishda chuqurlik kiritadi.

Metodik nuqtayi nazardan esa G'ofur G'ulom asarlarini tahlil qilishda ko'rgazmalilik, muloqotli usullar, muammoli savollar, klaster va sinkveyn texnikalari, konsepsiya xaritasi, esse yozish, sahnalashtirish kabi usullar eng samarali deb tan olinadi. Masalan, "Sen yetim emassan" asarida ona siymosini yorituvchi epizodlar asosida sahna qo'yilishi o'quvchining obrazni chuqur his etishiga xizmat qiladi. Yoki "Shum bola"dan voqeani davom ettirish topshirig'i berilishi o'quvchilarning ijodiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, aralash ta'lim modeli asosida G'ofur G'ulom asarlarini tahlil qilishda oldindan onlayn resurslar, prezentatsiyalar, videodarslar, matnga oid test va klasterlar orqali tayyorgarlik ko'rib, sinfda esa tahlil, bahs, muhokama, ijodiy ishlanmalar amalga oshiriladi. Shu tarzda adabiyot darslari zamonaviy va mazmunli ko'rinish kasb etadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

G'ofur G'ulom ijodi o'zbek adabiyotining xalqona, hayotbaxsh va chuqur g'oyaviy qatlamga ega bo'lgan muhim sahifalaridan biridir. Uning asarlarini o'rganish jarayonida to'g'ri metodik yondashuvni tanlash o'quvchilarda adabiy-estetik idrokni shakllantirish, milliy o'zlikni anglash, ijtimoiy hayotni adabiyot prizmasi orqali talqin qilish qobiliyatini rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama davomida aniqlanishicha, G'ofur G'ulom asarlarini tahlil qilishda bir yoqlama, faqat mazmun bayoni bilan cheklanish yondashuvi samarasizdir.

Aksincha, uning nasriy va she'riy asarlarini g'oyaviy-badiiy, psixologik, folkloristik, stilistik va lingvopoetik jihatdan tahlil qilish orqali o'quvchilar matnni chuqur anglaydi, obrazlar dunyosini his etadi, g'oyalarni o'z shaxsiy hayot tajribasi bilan bog'laydi. Metodik nuqtai nazardan esa muammoli savollar asosidagi tahlil, guruhli faoliyat, ijodiy topshiriqlar, aralash ta'lim modeli asosidagi tayyorlov va tahlil bosqichlarining uyg'unligi, zamonaviy ta'lim platformalari bilan ishlash kabilar eng yuqori natija bergani kuzatildi. "Shum bola", "Sen yetim emassan", "Hayotimdan lavhalar" kabi asarlarning obrazlari orqali o'quvchilar hayotiy vaziyatlar, insoniy qadriyatlar, mehr-oqibat, bolalik, Vatan va tilga muhabbat kabi mavzular ustida o'ziga xos fikr yuritadi.

Shuningdek, G'ofur G'ulom ijodi asosida tashkil etilgan tahlil mashg'ulotlari o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, taqqoslash, baholash, dalillash kabi ko'nikmalarning shakllanishiga olib keladi. Muhokama jarayonlari esa faqat adabiy bilim emas, balki muloqot madaniyati, muhokama yuritish, qarama-qarshi fikrlarni eshitish va hurmat qilish madaniyatini ham rivojlantiradi. Natijada, G'ofur G'ulom asarlarini o'rganish va tahlil qilishda ilg'or pedagogik metodlar, estetik tahlil yondashuvlari va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini uyg'unlashtirish zarurati o'z tasdig'ini topdi. Bu yondashuv orqali o'quvchilarning adabiy tafakkuri chuqurlashadi, ularda matnga, milliy qadriyatlarga va ijodiy merosga ongli munosabat shakllanadi.

G'ofur G'ulom ijodini o'rganish va uni ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilish o'zbek adabiyoti, madaniyati va pedagogikasi uchun dolzarb masalalardan biridir. Uning asarlari orqali o'quvchilarga xalqning tarixiy hayoti, madaniyati, ma'naviy qiyofasi, insoniy tuyg'ular va axloqiy fazilatlar haqida chuqur tasavvur berish mumkin. Natijalar shuni ko'rsatadiki, adib asarlarini faqat an'anaviy metodlar asosida o'rganish o'quvchining badiiy tafakkurini to'liq shakllantira olmaydi, buning uchun yangi yondashuvlar va texnologiyalar zarur. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, G'ofur G'ulom asarlarini tahlil qilishda qo'llanilayotgan metodik yondashuvlar (g'oyaviy-badiiy, psixologik, folkloristik, lingvopoetik, tarixiy-tipologik) turli bosqichlarda o'quvchilarning individual qobiliyatlariga moslashish imkonini beradi. Ayniqsa, "Shum bola" qissasi psixologik rivojlanish, bolaning o'z-o'zini anglash jarayonlarini aks ettirganligi bois, zamonaviy psixologik tahlil

yondashuvlarida boy material sifatida talqin etilishi mumkin. Shu bilan birga, o'quvchilar bu obraz orqali o'zlarining shaxsiy kechinmalarini, hayotga bo'lgan munosabatini ham baholashga o'rganadi.

Adibning she'rlari esa til boyligi, xalqona iboralardan mohirlik bilan foydalanish, ijtimoiy g'oyalarni sodda va ravon tilda ifodalashi jihatidan stilistik va lingvopoetik tahlilga mos keladi. Bu tahlil o'quvchilarning til sezgirlikini oshiradi, badiiy ifoda vositalarini anglash va tahlil qilishga o'rgatadi. "Mehnatkash xalqman" yoki "Ona tilim" kabi she'rlar orqali o'quvchilar mustaqillik, Vatanga sadoqat, o'zlikni anglash kabi g'oyalarni chuqur o'zlashtiradi. Muhokamadan yana bir asosiy natija shuki, G'ofur G'ulom asarlarini o'rganishda aralash ta'lim texnologiyasidan foydalanish yuqori samara beradi. Jumladan, o'quvchilar darsga tayyorgarlikni onlayn tarzda, muallif hayoti, asarning yozilish tarixi, asosiy mavzusi haqida o'zlari mustaqil o'rganib kelib, sinfda esa muhokama, tahlil, bahs-munozara, sahnalashtirish orqali o'z fikrlarini ifoda etadi. Bu model o'quvchining mustaqilligini, faolligini, mas'uliyatini oshiradi va fikrini dalil bilan asoslashga o'rgatadi.

Metodik vositalar nuqtai nazaridan, klasterlar, sinkveynlar, "obrazga maktub", "davom ettirish", "konsepsiya xaritasi", hamda sahna ko'rinishlari o'quvchilarda tahliliy va ijodiy yondashuvni uyg'otadi. "Sen yetim emassan" hikoyasini ona siymosi asosida tahlil qilish, "Shum bola"dagi epizodlarni sahnalashtirish orqali o'quvchilar nafaqat matnni anglaydi, balki uni his etishga o'rganadi. Muhokama davomida shuningdek, G'ofur G'ulom ijodini zamonaviy o'quvchilar hayot tajribasiga yaqinlashtirish, mavzularni bugungi voqelik bilan bog'lash, o'quvchilarning shaxsiy fikri va tajribasi bilan integratsiyalashgan holatda tahlil qilish ham ijobiy samara berayotgani qayd etildi. Bu esa o'quvchilarda adabiy asar bilan emotsional va tafakkuriy aloqani kuchaytiradi, matnga befarqlikni kamaytiradi.

Umuman olganda, tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, G'ofur G'ulom asarlarini o'rganish jarayonida innovatsion metodik yondashuvlar, aralash ta'lim modeli va adabiy-tahliliy uslublarning uyg'unligi ta'lim samaradorligini oshiradi. Bunday yondashuvlar o'quvchilarda faqatgina bilim emas, balki estetik did, muloqot

madaniyati, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy pozitsiya va milliy o'zlikni anglash hissini ham rivojlantiradi.

XULOSA

G'ofur G'ulom ijodi — o'zbek adabiyotining xalqona ruhi, insoniy qadriyatlarga sadoqat, ma'naviy poklik va estetik go'zallikni mujassam etgan bebaho manbaidir. Uning asarlarini ta'lim jarayonida o'rganish va tahlil qilish o'quvchilarda chuqur mulohaza yuritish, matnga emotsional va mantiqiy yondashish, g'oyani anglab, obrazlar orqali fikr bildirish kabi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi. Maqolada tahlil qilingan metod va usullar — g'oyaviy-badiiy, psixologik, stilistik, folkloristik yondashuvlar, zamonaviy interfaol texnologiyalar, ijodiy topshiriqlar va aralash ta'lim modeli — G'ofur G'ulom asarlarini o'quvchi ongida jonli, mazmunli va hayotiy qabul qilish imkonini beradi. Ayniqsa, dars jarayonida o'quvchini faol subyektga aylantirish, uning hayotiy tajribasi bilan matnni bog'lash, qahramonlar taqdiridan saboq chiqarish imkoniyatlari kengayadi.

Xulosa qilib aytganda, G'ofur G'ulom asarlarini tahlil qilishda turli yondashuvlarning uyg'unligidan foydalanish o'qituvchi uchun metodik boylik, o'quvchi uchun esa badiiy-estetik tarbiya vositasi bo'lib xizmat qiladi. Bu yondashuvlar yosh avlodni milliy merosga hurmat, ona tiliga muhabbat va hayotiy mas'uliyat ruhida tarbiyalashda ham alohida ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldosh Q. Jilovlanmagan tafakkur mahsuli. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2023. – 628 b.
2. Mahmudov B. "Portret yaratish mahorati"// Xalq ta'limi. – 2010. –2-son.
3. Abdullayev, A. (2012). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutining nashriyoti.
4. Nazarova, G. (2010). *O'quvchilarga estetik tarbiya berishning metodik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Shamsutdinova, F. (2015). *Adabiyot darslarida badiiy tahlilning o'рни*. Toshkent: O'qituvchilar nashriyoti.
6. Mukhamedova, R. (2018). *Pedagogik texnologiyalar va metodlar: Adabiy tahlil usullari*. Toshkent: O'zbekiston yoshlar nashriyoti.
7. Yusuf, S. (2014). *Adabiyotda estetik o'zgarishlar va tarbiya metodlari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
8. Raximov, N. (2016). *Badiiy matn tahlili va uning pedagogik ahamiyati*. Tashkent: O'qituvchilar malakasini oshirish markazi.

8. Azimov, U. (2012). *Adabiyot ta'limida estetik tushunchalar*. Toshkent: O'zbekiston xalq ta'limi nashriyoti
9. Sadriddinov, B. (2020). *Adabiyot va estetik tarbiya: Nazariy asoslar va metodik yondashuvlar*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
10. Mustafae, D. (2014). *Badiiy tafakkur va adabiy tahlil*. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
11. Oripov, A. (1996). *She'riyat va badiiy tafakkur*. Toshkent: Yangi avlod nashriyoti. – 67 b.

MATN USTIDA ISHLASH: TIL VA TAFAKKUR UYG'UNLIGIDA TAHLIL VA TALQIN

Tillayeva Rayxona Tuxtasinovna,

*Namangan davlat pedagogika instituti Filologiya kafedrası mudiri
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent e-mail:*

rayxona_tillayeva_05@mail.ru, +998-94-153-11-13

ORCID: 0000-0002-0018-5530

Mamarasulova Gulshoda Bekmirza qizi

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

+ 998334673535 gulshodamamarasulova7@gmail.com

Anotatsiya: Til va tafakkur uyg'unligi, matn tahlili va talqinida o'ziga xos muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Bugungi kunda tilshunoslik va adabiyotshunoslikda matnni nafaqat tilshunoslik tomonidan, balki tushunish asosida o'rganishga ehtiyoj kuchayib bormoqda. Shu bois, matn ustida ishlashda til vositalari orqali tafakkur mahsulini aniqlash va tushunishga doir izlanishlar olib borish matnni tushunishga va uni kengroq tarzda yoritib berishga imkon beradi. Ushbu tadqiqot ishimizda kognitiv-lingvistik (tilni anglab tushunish) yondashuvidan foydalanilamiz. Bunda biz matnning mazmun beradigan qisimlarini anglashda tafakkurning namoyon bo'lish shakllari, til birliklari orqali ifodalangan semantik iboralar va kontekstual bog'liqliklarni tahlil qililamiz. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, matnni to'laqonli tushunish tafakkur bilan til uyg'unligiga bevosita bog'liqligi yaqqol namoyon bo'ladi. Til birliklari orqali ifodalangan fikr strukturalari inson tafakkurining so'z orqali ifodalangan modelidir. Matnni chuqur tahlil qilishdan talabalarga uni yaratgan muallifning fikrlash tarzini anglashga yordam beramiz. Matn ustida ishlashda til va tafakkur uyg'unligining ta'minlanishi uni to'g'ri tahlil qilish va talqin etishning asosiy mezonlardan biridir.

Kalit so'zlar: Til va tafakkur, matn tahlili, talqin, kognitiv-lingvistik yondashuv, tafakkur mahsuli, semantik konstruksiyalar, kontekstual bog'liqlik, til birliklari, fikr strukturalari, uyg'unlik, matn mazmuni, muallif fikrlash tarzi.

РАБОТА НАД ТЕКСТОМ: АНАЛИЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В ГАРМОНИИ ЯЗЫКА И МЫСЛИ

Аннотация: Гармония языка и мысли проявляется как особенно важный фактор при анализе и интерпретации текста. Сегодня в лингвистике и литературоведении все больше ощущается необходимость изучать текст не только с лингвистической точки зрения, но и на основе понимания. Поэтому проведение исследований по выявлению и пониманию продукта мысли посредством языковых средств при работе над текстом позволяет понять текст и пролить на него больше света. В данном исследовании мы используем когнитивно-лингвистический (понимающий язык) подход. При этом мы анализируем формы проявления мысли при понимании содержательных частей текста, семантических выражений, выраженных

посредством языковых единиц, и контекстных связей. Результаты исследования показывают, что полное понимание текста напрямую зависит от гармонии мысли и языка. Мыслеобразующие структуры, выраженные посредством языковых единиц, являются моделью человеческой мысли, выраженной посредством слов. Глубоко анализируя текст, мы помогаем студентам понять образ мышления автора, его создавшего. Обеспечение гармонии языка и мысли при работе над текстом является одним из главных критериев его правильного анализа и интерпретации.

Ключевые слова: Язык и мысль, анализ текста, интерпретация, когнитивно-лингвистический подход, продукт мысли, семантические конструкции, контекстуальная связь, языковые единицы, структуры мысли, гармония, содержание текста, образ мышления автора.

WORKING ON THE TEXT: ANALYSIS AND INTERPRETATION IN THE HARMONY OF LANGUAGE AND THOUGHT

Annotation: The harmony of language and thought is manifested as a particularly important factor in the analysis and interpretation of the text. Today, in linguistics and literary studies, there is an increasing need to study the text not only from the linguistic point of view, but also on the basis of understanding. Therefore, conducting research on identifying and understanding the product of thought through language tools when working on the text allows us to understand the text and shed more light on it. In this research, we use a cognitive-linguistic (understanding language) approach. In this, we analyze the forms of manifestation of thought in understanding the meaningful parts of the text, semantic expressions expressed through language units, and contextual connections. The results of the study show that a full understanding of the text is directly dependent on the harmony of thought and language. Thought structures expressed through language units are a model of human thought expressed through words. By deeply analyzing the text, we help students understand the way of thinking of the author who created it. Ensuring the harmony of language and thought when working on the text is one of the main criteria for its correct analysis and interpretation.

Keywords: Language and thought, text analysis, interpretation, cognitive-linguistic approach, product of thought, semantic constructions, contextual connection, language units, thought structures, harmony, text content, author's way of thinking.

KIRISH

Til va tafakkur uyg'unligi inson fikrlash tarzining eng murakkab va ko'p qirrali usullaridan biridir[1]. Til nafaqat inson fikrlarini ifodalash vositasi sifatida qaraladi, balki fikrlash jarayonining o'zidir. Matn ustida ishlashda til va tafakkurning uyg'unligi chuqur tahlil va talqinning asosi hisoblanadi[2]. Hamma so'zlar va jumlar ortida insonning dunyoqarashi, ichki his-tuyg'ulari va mantiqiy fikrlash jarayonlari yotadi. Shu sababli til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni

tushunish matnni to'g'ri anglash va uning mazmunini chuqur o'rganish uchun muhimdir[3].

Til – insonning eng asosiy muloqot vositasi bo'lib, u tafakkur jarayonida markaziy rol o'ynaydi. Odamlar atrofdagi olamni, o'zaro munosabatlarni, his-tuyg'ularni aynan til orqali tasvirlaydi, tasavvur qiladi va tahlil qiladi[4]. Shu bois, til nafaqat so'zlar yig'indisi, balki inson tafakkurining mantiqiy va tuzilmaviy ifodasi hisoblanadi[5]. Matn tahlilida tilning lingvistik xususiyatlari bilan birga uning tahlil funksiyalari ham o'rganiladi. Bu yerda kognitiv - lingvistika (tilni anglab tushunish) yondashuvi muhim o'rin tutadi. U til va fikrning bir-biriga bog'langan murakkab tizim ekanligini ko'rsatadi va ularning uyg'unligiga asoslangan tahlilni amalga oshiradi[6].

Matn ustida ishlash jarayonida til va tafakkurning uyg'unligi ikki asosiy jarayon — ma'no hosil qilish va anglash orqali namoyon bo'ladi[7]. Ma'no hosil qilish jarayoni til birikmalari, iboralar, metafora va boshqa lingvistik birliklar orqali fikr va tushunchalarni shakllantirishni o'z ichiga oladi. Anglash jarayoni esa o'quvchi yoki tinglovchining bu ma'nolarni idrok etib, ularga o'z shaxsiy va madaniy kontekstida izoh berishidir[8]. Shu sababli matnni tahlil qilishda nafaqat uning til xususiyatlariga, balki uning kognitiv va madaniy kontekstga qanday bog'liqligiga ham e'tibor qaratish zarur[9].

Shunday qilib, matn ustida ishlashda til va tafakkur uyg'unligi muhim o'ringa ega. Bu birlikni chuqur o'rganish matnni yanada to'liq tushunish va uning turli qatlamlarini aniq talqin qilish uchun zarurdir. Tadqiqotimizning maqsadi til va tafakkur uyg'unligini kognitiv-lingvistik (tilni anglab tushunish) metodi asosida o'rganish, matn tahlilida bu jarayonni qanday amalga oshirish mumkinligini ko'rsatishdir. Shu yo'l bilan nafaqat matnning lingvistik va semantik xususiyatlari, balki uning kognitiv va madaniy tushunlarari ham chuqurroq anglanadi[10].

ADABIYOTLAR TAHLILI:

Til va tafakkur o'rtasidagi uyg'unlikni o'rganish, matnlarni chuqur tahlil qilish va ularni talqin etish kognitiv-lingvistik, psixolingvistik, mantiqiy va semiotik yondashuvlar yordamida amalga oshiriladi. Bu sohada ko'plab olimlar va tadqiqotchilar o'z hissalarini qo'shgan. Vygotskiy Levning kognitiv rivojlanish

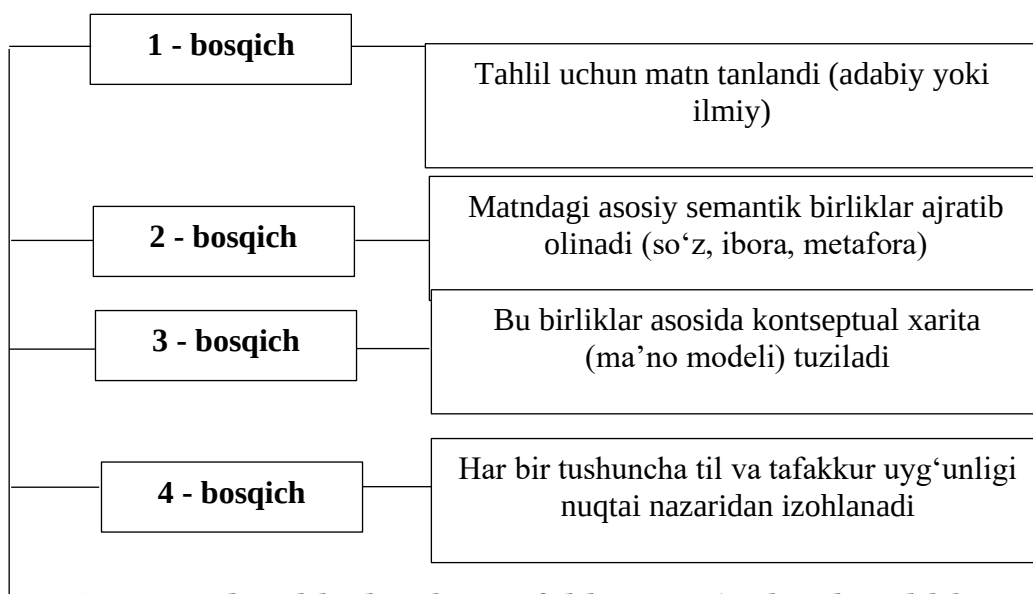
nazariyasi til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni asosiy tarzda ochib beradi. Unga ko'ra, til tafakkur jarayonlarini shakllantiruvchi vositadir. Vygotskiy fikricha, inson tafakkuri til orqali shakllanadi va rivojlanadi, shu sababli matn tahlilida til vositalarining tafakkurga ta'sirini chuqur tushunish zarur. Yana bir ingliz olimi George Lakoff va Mark Johnsonlarning metafora nazariyasi til orqali fikrlash mexanizmlarini tushuntiradi. Lakoff va Johnsonning fikricha, metaforalar inson tafakkurining asosiy qurilish elementlari bo'lib, murakkab tushunchalarni oddiy va tushunarli tilda ifodalashga yordam beradi. Matnlarni tahlil qilishda metaforalar orqali chuqurroq ma'nolarni ochib berish mumkin. Shuningdek rus olimi Yuriy. A til va tafakkur o'rtasidagi semantik munosabatlarni kognitiv-lingvistik yondashuv asosida o'rgangan. Uning ishlarida matn tahlili lingvistik birliklar (so'z, ibora, metafora) va ularning kognitiv ma'nolari o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratilgan. Apresyan tahlil qilingan matnda til va fikr uyg'unligini aniqlashda tushuncha xaritalaridan foydalanishni taklif qiladi. O'zbek olimlaridan esa Toshpo'latova. Z matnshunoslik va tilning psixolingvistik jihatlarini bo'yicha ishlagan. U matn orqali inson tafakkurining modelini yaratish va til vositalari yordamida fikrni qanday ifodalashni o'rganishga katta e'tibor bergan. Toshpo'latovanning tadqiqotlari matnning ichki semantik qatlamlarini aniqlash va ularni kognitiv jarayonlar bilan bog'lashga xizmat qiladi. Shuningdek, Usmonov. D til va tafakkur uyg'unligi masalasida kognitiv-lingvistik usullarni qo'llab, matnlarni analiz qilishda so'z va iboralar semantik qatlamining rolini ko'rsatgan. Uning ishlarida til vositalari tafakkurdagi murakkabliklarni yoritishga yordam beradi, shuningdek, matn talqinida kontekstual va metaforik elementlarning ahamiyati ta'kidlangan. Adabiyotlarda til va tafakkur uyg'unligi, ayniqsa matn tahlilida, til birliklari (so'zlar, iboralar), metaforalar va semantik tizimlarning kognitiv jarayonlar bilan o'zaro bog'liqligi ko'p o'rganilgan. Til tafakkur uchun vosita bo'lib, matn orqali fikrlarni yanada aniqroq, ko'p qirrali va badiiy ifodalash mumkin. Shularni hisobga olgan holda, biz ilmiy tadqiqot ishimizda kognitiv-lingvistik (tilni anglab tushunish) yondashuvdan foydalanishga qaror qildik. Ushbu yondashuv orqali matn tahlilida nafaqat yuzaki mazmunni, balki chuqur, ko'p qatlamli ma'nolarni ochib berishga erishdik. Kognitiv-lingvistik metodologiya matnning semantik qatlamlarini

aniqlashda, kontekstual bog'liqliklarni tushunishda va fikr strukturalarini aniqlashda muhim vosita sifatida xizmat qildi. Bundan tashqari, bu yondashuv yordamida matnning turli mazmuniy qatlamlarini ko'z oldimizga keltirib, tushuncha xaritalarini yaratish imkoniyatiga ega bo'ldik.

TADQIQOT METODOLOGIYASI:

Ushbu maqolada matn ustida ishlashda: til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik bilish tilshunosligi yondashuvi asosida o'rganildi va tahlillar amalga oshiriladi. Bu yondashuvga ko'ra, til inson tafakkurining tashqi shakli bo'lib, unda mental modellar, kontseptlar va dunyo haqidagi tasavvurlar ifodalanadi. Tahlil qilingan matnlarda metafora, ramziy ifodalar, konseptual so'z birikmalari kabilar orqali tafakkur modellarining tildagi aksini aniqlashga e'tibor qaratildi.

Tadqiqot davomida matn usitda ishlash: til va tafakkur uyg'unligida tahlil va talqin quyidagi bosqichlar amalga oshirildi.

1.1– rasm. Matn usitda ishlash: til va tafakkur uyg'unligida tahlil va talqin qilishda kognitiv – lingvistik yondashuvi bosqichlari

Ushbu bosqichlarni amalga oshirish orqali biz ona tili o'qituvchilari va talabalarga matn ustida ishlash jarayonida til va tafakkurning uyg'unligi va o'zaro bog'liqligini chuqurroq anglashga yordam beramiz. Shu tariqa, o'qituvchilar va talabalar nafaqat tilning strukturaviy tomonlarini, balki fikrlash jarayonlari bilan til o'rtasidagi munosabatlarni ham mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa o'z navbatida ularning pedagogik mahoratini oshirishga, ta'lim jarayonida

o'quvchilar va talabalarning tafakkur qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Matn bilan ishlashda til va tafakkur uyg'unligi tushunchasini to'g'ri anglash, o'qituvchilarga o'z metodikalarini yanada takomillashtirish, mazmunli va samarali darslar tashkil etish imkonini beradi.

NATIJALAR:

Kognitiv-lingvistik metod asosida til va tafakkurning o'rtasidagi uyg'unlikni chuqur tushunish va aniq anglash maqsadida metodologiyada keltirilgan to'rt bosqichli usuldan foydalanish muhim hisoblanadi. Ushbu usul talaba va o'qituvchilarda tafakkur jarayonlari va til vositalarining o'zaro bog'liqligini sodda tarzda o'rganishga va tushunishga imkon beradi.

Metodologiyaning birinchi bosqichi sifatida tahlil uchun mos va mazmunan boy matn tanlaymiz. Matn tanlash jarayoni tadqiqotning sifatli natijalari uchun asos bo'lib, kognitiv-lingvistik yondashuvda til orqali inson tafakkurining qanday ifodalanganini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu bosqichda matnning mazmuni, uslubi, matni tushunish imkoniyatlari, shuningdek, undagi metaforik va ramziy unsurlarini e'tiborga olamiz.

Tanlangan matn tafakkur va til o'rtasidagi uyg'unlikni aks ettiruvchi asosiy material sifatida xizmat qiladi va undan keyingi bosqichlar esa tahlil jarayonining markaziy obyekti hisoblanadi. Shu tariqa, matn tanlash bosqichi metodologiyaning keyingi bosqichlariga o'tishda poydevor vazifasini bajaradi va tadqiqot jarayonining samaradorligini ta'minlaydi.

Tadqiqot uchun biz talagan matn Alisher Navoiyning "Xamsa" asaridan olingan she'riy parchalar bo'lib, ular til va tafakkur o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni o'rganishga imkon beradi.

She'riy parcha:

*Dilda nishon ko'rar ko'ngil dovurini,
Ko'zlar ko'rar ichra ko'ngil xazorini.
So'zning badi'iyligi fikrni uyg'otur,
Tilning sehrida tafakkur charog'on bo'lur.*

Matndagi asosiy semantik birliklar — so'zlar, iboralar va metaforalardan iboratdir. So'zlar matnning asosiy ma'no birliklarini tashkil etadi va tafakkur

jarayonini ifodalashga xizmat qiladi. Iboralar esa soʻzlarning birlashishi orqali kengroq maʼnolar va fikrlar tizimini yaratadi. Metaforalar til orqali murakkab tushunchalarni, his-tuygʻu va tafakkur uygʻunligini yanada jonli va taʼsvirli ifodalash imkonini beradi. Shu tariqa, soʻz, ibora va metaforalar birgalikda matnning semantik qatlamini hosil qilib, til va tafakkur oʻrtasidagi bogʻliqlikni ochib beradi.

Matndagi asosiy semantik birliklar

➤ **Soʻzlar:**

- ✓ *Dilda* — ichki kechinmalar joyi, ruhiy makon.
- ✓ *Nishon* — maqsad, belgi, maʼno.
- ✓ *Koʻngil* — insonning ichki olami, ruhiy holat.
- ✓ *Dovur* — ichki his-tuygʻular, qalbning harakati.
- ✓ *Soʻz* — til vositasi, fikr ifodasi.
- ✓ *Tafakkur* — ong, fikrlash jarayoni.
- ✓ *Charogʻon* — yorugʻlik, tushuncha, anglash.

➤ **Iboralar:**

- ✓ *“Dilda nishon koʻrar”* — inson qalbida maʼno va belgilarning yuzaga kelishi.
- ✓ *“Koʻzlar koʻrar ichra koʻngil xazorini”* — tashqi koʻrish orqali ichki dunyoni anglash.
- ✓ *“Soʻzning badiʼiyligi fikrni uygʻotur”* — soʻzlar orqali tafakkur va hislarni jonlantirish.
- ✓ *“Tilning sehrida tafakkur charogʻon boʻlur”* — til vositasida fikrlar yoritilib, anglanadi.

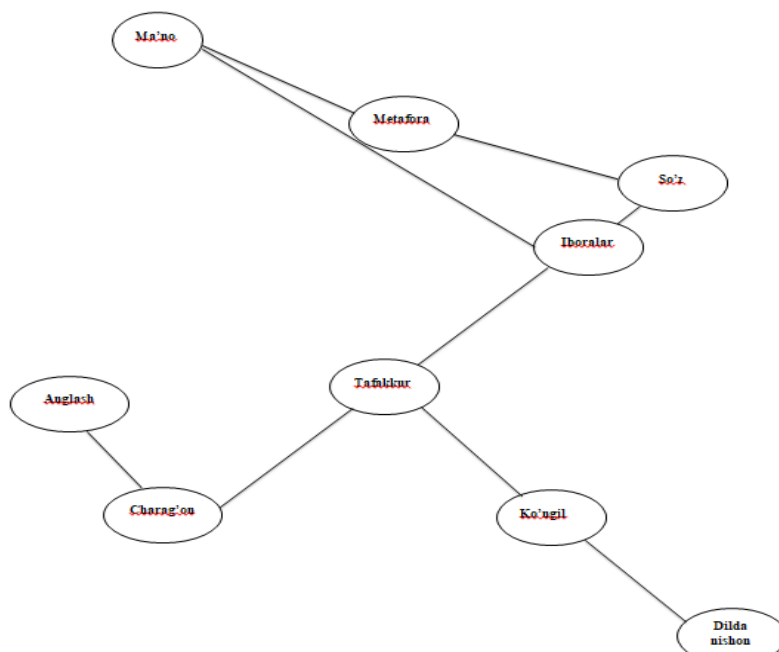
➤ **Metaforalar:**

- ✓ *“Dilda nishon koʻrar”* — qalb ichida maʼnolar va his-tuygʻular belgilanishi (bu yerda “nishon” metafora sifatida ishlatilgan).
- ✓ *“Koʻngil dovurini”* — qalbning ichki harakati, qaynoq hislari (dovur — jarayon, harakat).
- ✓ *“Tafakkur charogʻon boʻlur”* — fikrlash jarayoni yorugʻlik bilan taqqoslanib, tushuncha va anglash yoritilishi sifatida ifodalangan.

Ushbu semantik birliklar tahlili til va tafakkur oʻrtasidagi murakkab bogʻliqlikni kognitiv-lingvistik yondashuvda ochib berishga yordam beradi. Soʻz va iboralar

tafakkur kontseptlarini ifodalasa, metaforalar esa bu tushunchalarni yanada chuqur va ko'p qirrali anglanishini ta'minlaydi.

Bu birliklar asosida kontseptual xarita (ma'no modeli) tuzildi. Tanlangan matndagi asosiy semantik birliklar — so'zlar, iboralar va metaforalar tahlil qilinib, ularning har biri orqali ifodalangan kontseptlar aniqlashtirildi. Kognitiv-lingvistik yondashuvga ko'ra, til birliklari inson tafakkuri va dunyoqarashining muhim ifodasi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, har bir til birligi orqali anglangan ma'no, shu ma'noga oid tushunchaviy doiralar bilan bog'lanadi.

1.2 – rasm. Navoiy she'riy matnida tafakkur va til uyg'unligini aks ettiruvchi kontseptual xarita

Kontseptual xarita tuzish jarayonida bu birliklar orasidagi semantik, bog'liqlik va tafakkuriy bog'liqliklar izchil aniqlanib, ular tarmoqli shaklda tasvirlandi. Masalan, “ko'ngil”, “charog'on”, “dilda nishon” kabi iboralar ichki kechinma va ruhiy holat tushunchalari bilan bog'liq bo'lib, ular tafakkur va anglash faoliyatining natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu xarita orqali matn strukturasidagi ichki ma'no qatlamlari ochib berildi hamda til va tafakkur uyg'unligi qanday shakllanishi ko'rsatib berildi. Tanlangan she'riy matn boy metafora va ramzlar bilan boyitilgan bo'lib, insonning ichki kechinmalari, ruhiy holati va fikr jarayonlarini ifodalaydi. Bu matn kognitiv-lingvistik tahlil uchun ayniqsa qulaydir,

chunki unda til orqali tafakkur modellari, mental konseptlar va kontseptual tuzilmalar aniq namoyon bo'ladi. Matnning semantik qatlamlari chuqur va ko'p qirrali bo'lgani sababli, u til va tafakkur uyg'unligini tahlil qilishda keng imkoniyatlar yaratadi.

Shu tarzda, matn tanlash bosqichi tadqiqotning asosiy maqsadlariga mos keladigan, til va tafakkur jarayonlarini chuqur anglashga yordam beradigan matnni aniqlashni o'z ichiga oladi va keyingi bosqichlarda bu matn asosida batafsil tahlil ishlari olib boriladi. Ushbu maqolada til va tafakkur o'rtasidagi uyg'unlik kognitiv-lingvistik yondashuv doirasida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, til inson tafakkurining tashqi ifodasi sifatida aqliy tushunish va dunyoqarashni aks ettiradi. Matnlarda ishlatilgan metafora, ramzlar va semantik birliklar tafakkur jarayonlarining murakkab modelini yaratishda muhim rol o'ynaydi.

MUHOKAMA:

Kognitiv-lingvistik usulda til va fikr uyg'unligini o'rganishda to'rt bosqichli yondashuv muhimdir. Birinchi bosqichda tadqiqot uchun ma'noli va boy matn tanlanadi. Matn tanlash jarayoni til va fikrning qanday uyg'unlashishini o'rganishda asos bo'lib xizmat qiladi. Bu bosqichda matn mazmuni, uslubi, konteksti hamda metaforik elementlari hisobga olinadi.

Tadqiqotda Alisher Navoiyning Xamsasidan olingan she'riy parchalar tanlangan. Ushbu matnda so'zlar, iboralar va fikr va til uyg'unligini chuqur ifodalaydi:

- ✓ So'zlar – asosiy ma'no birliklari;
- ✓ Iboralar – kengroq g'oya va ma'nolarni yaratadi;
- ✓ Metaforalar – murakkab tushunchalarni jonli va badiiy ifodalaydi.

Masalan, "Dilda nishon ko'rar" iborasi qalbda ma'no va his-tuyg'ular paydo bo'lishini bildirsa, "Tafakkur charog'on bo'lur" fikrlash jarayonining yorug'likka qiyoslanishini anglatadi. Ushbu birliklar asosida til va fikr uyg'unligini ko'rsatadigan tushuncha xaritasi tuzildi. Xarita so'zlar, iboralar va metaforalar o'rtasidagi semantik va kognitiv bog'liqliklarni ko'rsatadi.

XULOSA:

Ushbu maqolada kognitiv-lingvistik metod asosida til va tafakkur o'rtasidagi uyg'unlik to'rt bosqichli yondashuv yordamida tahlil qilindi. Tadqiqot uchun Alisher Navoiy "Xamsa" asaridan olingan she'riy parchalar tanlandi va ular asosida so'zlar, iboralar hamda metaforalarning inson tafakkurini ifodalashdagi roli o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, til va tafakkur bir-birini to'ldiruvchi, o'zaro bog'liq tizim sifatida namoyon bo'ladi. So'zlar asosiy ma'no birliklari sifatida fikrni shakllantiradi, iboralar kengroq ma'no va g'oyalarni yaratadi, metaforalar esa murakkab tushunchalarni badiiy va ko'p qirrali ifodalashga xizmat qiladi. Matndagi metafora va ramzlar insonning ichki kechinmalari va ruhiy holatining til orqali jonli aks etishiga imkon beradi. Shu tariqa, til va tafakkur uyg'unligini o'rganishda kognitiv-lingvistik yondashuv samarali vosita bo'lib, til birliklarining mental konseptlar va dunyoqarashni ifodalashdagi ahamiyatini ochib beradi. Ushbu tadqiqot madaniy merosni chuqurroq anglash, til va tafakkur munosabatlarini ilmiy asosda tahlil qilishda yangi imkoniyatlar yaratadi va kelgusida tilshunoslik va matni chuquroq tushunish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boymurodova. L. Kognitiv tilshunoslik haqidagi nazariy bilimlar/ Xitoyshunoslikning dolzarb masalalari: "Xitoyshunoslik" fakulteti iqtidorli yoshlarning ilmiy anjumani. № 2. 2022. 10 - 18 b.
2. Сюткина. Н. Понятие функционально-семантической категории в функциональной грамматике и роль среды в теории системной лингвистики// НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ № 1, 2018. 23 - 27 с.
3. Sharipova. O'. yo'ldoshev. I. Tilshunoslik asoslari// Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti. 2006. — 92 b.
4. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction / V. Evans, M. Green. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. — 400 p.
5. Qurbonova. K. Qo'ziyev. U. Kognitiv tilshunoslik sohasining mohiyati va tarkibi haqida/ Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. 2025. 394 – 400 b.
6. Sayidmahamadovna. N. Kognitiv tilshunoslikda "tushuncha" va "konsept", ularni tahlil qilish usullari// Scientific-methodological electronic journal "Foreign Languages in Uzbekistan", No 2. 2022. 198 – 107 b.
7. Abduolimova. M. Isaqova. O. Metaforaning tilshunoslikdagi o'ziga xos ahamiyati va uning turlari// Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. №4. 2024. 689 – 693 b.
8. Уфимцева Н. В. Этнопсихоллингвистика: взаимодействие языка и мышления / Н. В. Уфимцева. — Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ, 2020. — 280 с.

9. Леонтьев А. Н. Язык и мышление: когнитивные аспекты / А. Н. Леонтьев. — Москва: Эксмо, 2017. — 400 с.
10. Жирков И. А. Когнитивная лингвистика: теория и практика / И. А. Жирков. — Москва: Языки славянской культуры, 2021. — 275 с

STREAM-ПОДХОД К ПРЕПОДАВАНИЮ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Нехочина Лола Шахобиддиновна

*стажер-преподаватель кафедры филологии Наманганского государственного
педагогического института*

Аннотация: В статье рассматриваются возможности и перспективы использования подхода *STREAM* в преподавании русского языка как иностранного. Приводятся примеры использования *STREAM*, в том числе в робототехнике, и намечаются перспективы, такие как развитие искусственного интеллекта и дополненной реальности в образовании, а также создание международных образовательных сообществ.

Ключевые слова: подход *STREAM*, преподавание русского языка как иностранного, междисциплинарное обучение, цифровые технологии, мотивация, ключевые компетенции, робототехника, искусственный интеллект, дополненная реальность, индивидуализация обучения.

STREAM APPROACH TO TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE: EXPERIENCE AND PROSPECTS

Abstract: The article considers the possibilities and prospects of using the *STREAM* approach in teaching Russian as a foreign language. Examples of using *STREAM* are given, including in robotics, and prospects are outlined, such as the development of artificial intelligence and augmented reality in education, as well as the creation of international educational communities.

Keywords: *STREAM* approach, teaching Russian as a foreign language, interdisciplinary learning, digital technologies, motivation, key competencies, robotics, artificial intelligence, augmented reality, individualization of learning.

RUS TILINI CHET TILI SIFATIDA O'QITISHGA STREAM YONDASHUVI: TAJIRIBA VA ISTIQBOLLAR

Annotatsiya: Maqolada rus tilini chet tili sifatida o'qitishda *STREAM* yondashuvidan foydalanish imkoniyatlari va istiqbollari tahlil qilinadi. *STREAM*dan foydalanishning, jumladan robototexnika sohasidagi, misollari keltiriladi hamda ta'limda sun'iy intellekt va kengaytirilgan reallikni rivojlantirish, shuningdek, xalqaro ta'lim hamjamiyatlarini shakllantirish kabi istiqbollar belgilanadi.

Kalit so'zlar: *STREAM* yondashuvi, rus tilini chet tili sifatida o'qitish, fanlararo ta'lim, raqamli texnologiyalar, motivatsiya, asosiy kompetensiyalar, robototexnika, sun'iy intellekt, kengaytirilgan reallik, ta'limni individuallashtirish.

ВВЕДЕНИЕ

Интеграция различных областей знаний становится все более актуальной в современном образовательном пространстве. Подход STREAM, объединяющий науку, технологии, инженерию, искусство и математику, а также практическую реализацию проектов, предлагает инновационный подход к обучению, позволяющий развивать у учащихся не только предметные знания, но и ключевые компетенции XXI века.

МЕТОДЫ.

Подход STREAM подразумевает междисциплинарный подход к обучению, позволяющий детям не только получать знания в различных областях, но и применять их на практике для решения реальных задач. Например, как отмечает Кумари, учащиеся, обучавшиеся с применением STREAM-методики, показали лучшие результаты в тестах по естественным наукам. [Кумари, 2022]. В контексте преподавания русского языка как иностранного подход STREAM открывает широкие возможности для повышения мотивации: интерактивные задания, проекты и игры на основе технологий STREAM делают процесс обучения более интересным и увлекательным для детей; развитие языковых навыков: использование различных цифровых инструментов способствует развитию всех видов речевой деятельности: говорения, аудирования, чтения и письма; формирование ключевых компетенций: подход STREAM способствует развитию таких компетенций, как критическое мышление, креативность, сотрудничество и решение проблем; индивидуализация обучения: использование различных цифровых инструментов позволяет адаптировать процесс обучения к индивидуальным потребностям каждого ребенка.

Основная цель технологий STREAM в обучении иностранным языкам — не только повысить интерес к языку, но и расширить языковую практику за счет интеграции элементов науки, техники и искусства. Это дает возможность формировать у учащихся критическое мышление, способности к решению проблем и навыки сотрудничества, что становится важным в условиях глобализации и межкультурного обмена.

Имеющиеся исследования и практический опыт свидетельствуют о высокой эффективности подхода STREAM в обучении школьников русскому языку как иностранному. В последние годы наблюдается повышенный спрос на инновационные технологии в различных сферах их использования в том числе и в образовании.[5] Например, использование робототехники позволяет детям не только усваивать новые слова и грамматические конструкции, но и развивать навыки программирования, логического мышления и коммуникативных навыков.

Методология STREAM (Science, Technology, Robotics, Engineering, Arts, Mathematics) объединяет несколько ключевых дисциплин, создавая условия для целостного восприятия учебного материала и его применения в реальных задачах. Для обучения русскому языку как иностранному такая междисциплинарность играет существенную роль, так как позволяет студентам одновременно осваивать языковые навыки и развивать мышление.

Использование STREAM в обучении РКИ включает следующие основные компоненты:

1. Научно-исследовательская работа: студенты знакомятся с базовой лексикой и грамматикой, связанной с наукой, природой и техникой, что расширяет их словарный запас и позволяет им рассуждать на определенные темы.

2. Технологические и инженерные проекты: проектная деятельность стимулирует активное использование языка в процессе создания проектов, презентаций и обсуждения их идей. Это помогает развивать коммуникативные навыки и умение излагать свои мысли на русском языке.

3. Робототехника и программирование: задания с роботами или базовыми элементами программирования дают учащимся возможность отработать лексические и грамматические структуры, необходимые для описания действий, команд и инструкций.

4. Искусство и творчество: использование театральных постановок, музыкальных и художественных проектов на русском языке способствует

развитию креативности и позволяет учащимся овладевать языком через увлекательные и запоминающиеся занятия.

5. Математика и логика: решение логических и математических задач на русском языке развивает не только числовую грамотность, но и умение применять язык в нетипичных ситуациях, что стимулирует когнитивное развитие и критическое мышление.

Подход STREAM приносит следующие существенные преимущества в преподавании русского языка как иностранного:

1. Повышение мотивации к обучению: проектная деятельность, игры и использование цифровых инструментов делают процесс изучения русского языка более увлекательным. Учащиеся активно вовлекаются в процесс, так как могут проявлять инициативу, разрабатывать и реализовывать свои идеи.
2. Развитие всех видов речевой деятельности: использование проектов STREAM позволяет учащимся практиковать говорение, аудирование, чтение и письмо, а также интегрировать различные виды деятельности в рамках одного проекта.
3. Формирование междисциплинарных навыков и основных компетенций: STREAM помогает учащимся развивать критическое мышление, навыки решения проблем, сотрудничество и креативность, что в конечном итоге делает их обучение более целостным и комплексным.
4. Индивидуализация обучения: использование цифровых инструментов и приложений позволяет адаптировать задания к уровню подготовки каждого учащегося, тем самым обеспечивая более персонализированный подход к обучению.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ.

На основе анализа внедрения STREAM-элементов в преподавание русского языка как иностранного были получены следующие результаты: Повышение учебной мотивации: учащиеся проявляли более активное участие в уроках, особенно в рамках проектной и творческой деятельности, где они могли применять полученные знания на практике. Улучшение языковой продуктивности: в ходе наблюдений было зафиксировано повышение уровня владения речевыми навыками (говорение, аудирование, письмо и чтение) у

студентов, вовлечённых в STREAM-проекты. Развитие междисциплинарных и метапредметных компетенций: учащиеся научились применять язык в нестандартных ситуациях — при работе с техническими заданиями, логическими задачами, презентациями и программированием. Индивидуализация обучения: за счёт использования цифровых платформ и интерактивных заданий стало возможным выстраивать индивидуальные траектории обучения, учитывающие уровень подготовки и интересы каждого обучающегося.

Формирование устойчивого интереса к языку и культуре: интеграция культурных элементов (через театр, музыку, искусство) усилила эмоциональную вовлечённость и расширила социокультурный контекст изучения языка.

Полученные результаты подтверждают эффективность STREAM-подхода в обучении русскому языку как иностранному. Особенно важно отметить, что успех внедрения данного подхода во многом зависит от:

Готовности преподавателя к работе в междисциплинарной среде и владения цифровыми инструментами;

Наличия технической базы (доступ к компьютерам, робототехнике, программному обеспечению);

Методической гибкости — умения интегрировать элементы STREAM в уроки русского языка без утраты основного языкового фокуса.

Также было выявлено, что STREAM наиболее продуктивен при работе с детьми школьного возраста и младшими подростками, так как в этом возрасте особенно важны игровые и практикоориентированные формы обучения. Учащиеся начинают воспринимать язык не как абстрактный предмет, а как инструмент для реализации собственных проектов, общения и самовыражения.

Однако интеграция STREAM в преподавание РКИ требует методической поддержки, а также адаптации учебных материалов с учётом возрастных, культурных и языковых особенностей обучающихся. Кроме того, важно учитывать, что внедрение STREAM не должно вытеснять базовые методы преподавания, а, наоборот, дополнять их, повышая общую результативность процесса обучения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Как видим, подход STREAM представляет собой перспективное направление развития современного образования. Его использование в преподавании русского языка как иностранного в образовании позволяет повысить эффективность обучения, сделать его более интересным и увлекательным для детей. Дальнейшее развитие данного направления будет способствовать формированию у детей не только языковых навыков, но и ключевых компетенций XXI века, необходимых для успешной жизни в современном мире.

Учитывая стремительно развивающиеся цифровые технологии, внедрение искусственного интеллекта и дополненной реальности, в будущем возможно создание более персонализированных и интерактивных учебных материалов, которые позволят студентам еще более эффективно изучать русский язык. Внедрение новых технологий способствует созданию более гибкой образовательной среды, в которой каждый студент может продвигаться в обучении в своем темпе и в соответствии со своими интересами.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Sucheta Kumari. *Effectiveness of STREAM Based Learning Approach on Achievement in Science of Elementary School Students*, 2022.
2. Л. Ш. Нехочина Формирование базовой языковой компетенции в преподавании РКИ с использованием элементов STREAM-образования // Science and Education. 2025. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-bazovoy-yazykovoy-kompetentsii-v-prepodavanii-rki-s-ispolzovaniem-elementov-stream-obrazovaniya> (дата обращения: 09.06.2025).
3. Нехочина, Лола ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРУЮЩЕГО ОЦЕНИВАНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛЕ // International scientific journal of Biruni. 2024. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-formiruyuschego-otsenivaniya-v-prepodavanii-russkogo-yazyka-v-shkole> (дата обращения: 09.06.2025).
4. Гаврилова О.В. Ролевая игра в обучении иностранному языку / О.В. Гаврилова // Английский язык («Первое сентября»). №1. С.7
5. Федорова Н.В., Чернышова Л.В. Интегративные технологии в обучении иностранным языкам. — М.: Просвещение, 2020.
6. Авдеева Татьяна Ивановна, Высоков Мария Ивановна, Зыкова Светлана Ивановна ИСПОЛЬЗОВАНИЕ STREAM-ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ // Современное педагогическое образование. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-stream-tehnologii-v-obuchenii> (дата обращения: 21.06.2025).

BADIIY MATN TAHLILIDA ARALASH TA'LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Tillayeva Rayxona Tuxtasinovna,

*Namangan davlat pedagogika instituti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori(PhD), dotsent e-mail: rayxona_tillayeva_05@mail.ru, +998-94-153-11-13*

ORCID: 0000-0002-0018-5530

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy matnni tahlil qilish jarayonida aralash ta'lim texnologiyasidan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Aralash ta'lim modeli orqali o'quvchilarning tahliliy fikrlash, mustaqil o'rganish, estetik idrok, ijodiy yondashuv va texnologik savodxonlik kabi kompetensiyalari rivojlantirilishi mumkinligi asoslangan. Muallif aralash ta'limning afzalliklari, interaktiv vositalardan foydalanish yo'llari, "teskari sinf" modeli, guruhlarda ishlash va differensial yondashuv asosida badiiy matnni chuqur o'zlashtirishga erishish usullarini tahlil qiladi. Shu orqali adabiy ta'limda zamonaviy pedagogik yondashuvlarning o'rni va samaradorligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar. badiiy matn tahlili, aralash ta'lim, pedagogik texnologiya, adabiy ta'lim, raqamli vositalar, mustaqil o'rganish, estetik idrok, "teskari sinf" modeli, interaktiv metodlar, tanqidiy fikrlash.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СМЕШАННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ АНАЛИЗЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические возможности использования технологии смешанного обучения в процессе анализа художественного текста. Она основана на том, что посредством модели смешанного обучения у учащихся могут формироваться такие компетенции, как аналитическое мышление, самостоятельное обучение, эстетическое восприятие, творческий подход, технологическая грамотность. Автор анализирует преимущества смешанного обучения, способы использования интерактивных инструментов, модели «перевернутого класса», работы в группах, методы достижения глубокого усвоения художественного текста на основе дифференцированного подхода. При этом раскрывается роль и эффективность современных педагогических подходов в литературном образовании.

Ключевые слова. Анализ литературного текста, смешанное обучение, педагогические технологии, литературное образование, цифровые инструменты, самостоятельное обучение, эстетическое восприятие, модель «перевернутого класса», интерактивные методы, критическое мышление.

PEDAGOGICAL POSSIBILITIES OF USING BLENDED EDUCATIONAL TECHNOLOGY IN ANALYSIS OF ARTISTIC TEXT

Abstract. *This article discusses the pedagogical possibilities of using blended learning technology in the process of analyzing a literary text. It is based on the fact that through the blended learning model, students can develop such competencies as analytical thinking, independent learning, aesthetic perception, creative approach, and technological literacy. The author analyzes the advantages of blended learning, ways to use interactive tools, the "flipped classroom" model, working in groups, and methods for achieving deep mastery of a literary text based on a differentiated approach. This reveals the role and effectiveness of modern pedagogical approaches in literary education.*

Key words. *Literary text analysis, blended learning, pedagogical technology, literary education, digital tools, independent learning, aesthetic perception, "flipped classroom" model, interactive methods, critical thinking.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchining faolligi, mustaqil fikrlashi, tahliliy yondasha olishi, axborotni izlash va qayta ishlash ko'nikmalariga ega bo'lishi eng muhim mezonlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, adabiy ta'lim jarayonida bu talablar yanada dolzarb tus oladi, chunki adabiyot o'quvchilarning nafaqat bilim doirasini, balki estetik didini, axloqiy va milliy qadriyatlarga munosabatini ham shakllantiradi. Bu jarayonda badiiy matnni tahlil qilish asosiy metodik vositalardan biri sifatida maydonga chiqadi.

An'anaviy dars shakllari badiiy matnni chuqur tahlil qilish, uni har tomonlama anglash, obrazlar, g'oya va til vositalarini mustaqil ochib berish imkonini har doim ham bermasligi mumkin. Shu sababli, adabiy ta'limda yangi pedagogik texnologiyalarni, xususan, aralash ta'lim texnologiyasini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Aralash ta'lim o'quvchilarga matn bilan ishlashda erkinlik, qulaylik, interaktivlik va individual yondashuv imkonini yaratadi. Bu esa o'quvchilarning matnni nafaqat o'qishi, balki uni anglash, tahlil qilish va baholash jarayonining faol ishtirokchisiga aylanishiga olib keladi.

Mazkur maqolada aralash ta'lim texnologiyasining badiiy matn tahlilida qo'llanilishining samaradorligi, pedagogik afzalliklari, amaliy tajribalari va bu yondashuv orqali o'quvchilarda rivojlanadigan kompetensiyalar haqida fikr yuritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Adabiyot ta'limi – bu nafaqat til va madaniyatni o'rgatish, balki estetik tarbiya, milliy o'zlikni anglash, ongli o'qish, mantiqiy tahlil qilish, ma'naviy qarashlarni shakllantirish vositasidir. Badiiy matnni o'rganish esa bu jarayonning markazida turadi. Zero, badiiy asar o'zida adibning g'oyaviy-estetik qarashlarini, tarixiy davrning ijtimoiy muammolarini, insoniy kechinmalarni mujassam etgan murakkab ijtimoiy-madaniy fenomen hisoblanadi. Shu boisdan, badiiy matnni tahlil qilish - o'quvchidan chuqur tafakkur, estetik idrok, mantiqiy mushohada va emotsional anglashni talab qiladi.

An'anaviy ta'limda matn tahlili ko'pincha o'qituvchining savol-javob shaklidagi rahbarligida olib borilgan, ya'ni o'quvchi passiv qabul qiluvchi bo'lib qolgan. Zamonaviy ta'lim esa bu yondashuvdan voz kechib, o'quvchini tahlil jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishni maqsad qilmoqda. Shu ma'noda, aralash ta'lim texnologiyasi, ayniqsa, adabiy tahlilga asoslangan fanlar uchun qulay metodologik yechimdir. U sinfdagi yuzma-yuz darslar bilan masofaviy, multimedaviy va mustaqil o'rganish bosqichlarini uyg'unlashtirib, tahlil jarayonini turli yo'nalishlarda chuqurlashtirish imkonini beradi.

Adabiyotshunoslikda badiiy matn tahlilining bir necha uslublari mavjud: strukturaviy (kompozitsion), g'oyaviy-badiiy, psixologik, tarixiy-tipologik, intertekstual, qiyosiy, mifopoetik, ijtimoiy-tarixiy yondashuvlar. Har bir yondashuv o'ziga xos tahliliy mezonlarga ega bo'lib, o'quvchining tafakkuriga turli burchaklardan ta'sir qiladi. Aralash ta'lim modeli esa shu tahlil usullarini turli formatlarda joriy etishga qulay sharoit yaratadi.

Masalan, interaktiv vositalar orqali o'quvchilarga obraz tahlili uchun savol-javobli loyihalar, audio-yozuvlar asosida xarakteristika, video sahna ko'rinishlari orqali voqea rivojini tahlil qilish kabi topshiriqlar berilishi mumkin. Google Docs yoki Padlet orqali guruhli ishlar tashkil etilib, o'quvchilar matn asosida klasterlar, xotira xaritalari, sinkveynlar yaratadilar. Bu nafaqat matnni tushunish, balki uni o'zlashtirish, fikr chiqarish, xulosa qilish va baholash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Aralash ta'limda "teskari sinf" modeli ayniqsa badiiy matnlarni tahlil qilishda juda samarali: o'quvchi matnni uyda o'qiydi, tayyor videodarslar orqali muallif hayoti, asar mazmuni, janri, davri bilan tanishadi, asosiy savollar ustida fikr yuritadi. Sinfda esa o'qituvchi ularni faol tahlilga chorlaydi, bahsli savollar orqali fikrlarini asoslashga undaydi. Bu model tahlil chuqurligini oshirish bilan birga, har bir o'quvchining individual qiziqishi va darajasini hisobga olish imkonini ham beradi.

Adabiy tahlilni o'rgatishda metodik yondashuv sifatida quyidagi texnikalar yuqori samara beradi: konseptual xarita, asosiy g'oya jadvali, "fikrlar daraxti", "ichki monolog", "obrazga xat yozish", matn asosida esse yozish, "matnni davom ettirish" kabi usullar. Ushbu metodlar yordamida o'quvchilar matnni fikran chuqur o'zlashtiradi, undagi g'oya va obrazlar orqali o'z shaxsiy dunyoqarashi bilan aloqadorlik topadi. Ayniqsa, emotsional-ta'sirli matnlar – she'rlar, kichik hajmdagi hikoyalar, falsafiy yo'nalishdagi asarlar bu texnikalar bilan ishlashda katta imkoniyatlar yaratadi.

Shu bilan birga, aralash ta'lim o'quvchining faqat bilim emas, balki kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bular orasida: axborot bilan ishlash, tanqidiy va ijodiy fikrlash, muloqotga kirisha olish, madaniyatlararo idrok, media savodxonlik va metakognitiv refleksiya kabilarni sanab o'tish mumkin. Badiiy matn tahlili bu kompetensiyalarni ayniqsa mukammal tarzda uyg'unlashtiradi, chunki har bir matn – bu voqealikni idrok qilish va anglash jarayonidir.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining keng ko'lamda mavjudligi o'qituvchining imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi. Shu boisdan aralash ta'lim modelini qo'llash uchun o'qituvchi raqamli platformalar – Moodle, Google Classroom, Zoom, Edmodo, Quizizz, Wordwall, Canva kabi vositalardan unumli foydalanishi lozim. Ayniqsa, asar tahliliga doir savollarni oldindan masofaviy tarzda o'rganib chiqish, so'rovnomalar orqali o'quvchilarning tushunchasini aniqlash, esse va kollajlar tayyorlash kabi topshiriqlar darsga tayyorlov bosqichi sifatida xizmat qiladi.

Shu asosda aytish mumkinki, badiiy matn tahlilida aralash ta'lim texnologiyasidan foydalanish nafaqat metodik yangilik, balki adabiyot fanining zamonaviy pedagogika bilan uyg'unlashgan rivojlanish yo'nalishi sifatida e'tirof etilishi mumkin. Bu model adabiy-estetik bilimlarni chuqurlashtirish, yosh

avlodning mustaqil tafakkurini shakllantirish, ularni milliy qadriyatlarga asoslangan ma'naviyatli shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Hozirgi globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, chuqur tahlil qilish va kreativ yondashuv ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa, adabiyot darslarida badiiy matnlarni tahlil qilish orqali nafaqat bilim berish, balki estetik did, axloqiy qarash, milliy o'zlikni anglash kabi qator muhim sifatlarni o'stirish mumkin. Shu nuqtai nazardan qaralganda, badiiy matnni tahlil qilishda aralash ta'lim texnologiyasidan foydalanish juda katta pedagogik imkoniyatlarni ochib beradi.

Aralash ta'lim – bu an'anaviy va raqamli ta'lim usullarining uyg'unligidir. Ya'ni, bu modelda darslarning bir qismi sinfda (yuzma-yuz), bir qismi esa onlayn yoki masofaviy formatda tashkil etiladi. Bu yondashuv o'quvchilarga qulay va erkin muhitda o'qish, o'ziga mos tempda ishlash, qo'shimcha resurslardan foydalanish imkonini beradi. Ayniqsa, badiiy asarlarni mustaqil o'qish, muallif va davr haqida ma'lumot yig'ish, obrazlar tahlili, mavzu va g'oyalarni aniqlash, stilistik vositalarni kuzatish singari ishlarda aralash ta'limdan samarali foydalanish mumkin.

Ushbu texnologiya yordamida o'qituvchi darsdan avval o'quvchilarga elektron materiallar (ma'ruzalar, prezentatsiyalar, audio va video fayllar, testlar, savol-javoblar) yuboradi. O'quvchilar bu materiallar bilan mustaqil tanishib chiqadi. Dars vaqtida esa muhokama, tahlil, bahs, ijodiy ishlanmalar bilan shug'ullaniladi. Misol uchun, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanini o'rganishda o'quvchilar avval asarni mustaqil o'qib chiqib, onlayn testlar va savollar orqali mazmunini mustahkamlaydi, so'ngra sinfda obrazlar, konfliktlar, muallif pozitsiyasi va badiiy vositalar bo'yicha tahlil ishlari olib boriladi. Bu jarayonda sinf ikki-uch guruhga bo'linib, har biri ma'lum bir jihatga e'tibor qaratadi: masalan, bir guruh Komiljon obrazini, ikkinchisi ayollar masalasini, uchinchisi jamiyatdagi o'zgarishlarni tahlil qiladi. Har bir guruh natijani slayd, grafik, infografika yoki sahna ko'rinishi tarzida taqdim etadi.

Shuningdek, aralash ta'lim modeli o'quvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ular matn asosida mustaqil izlanishlar olib boradi, muallifning boshqa asarlari bilan solishtiradi, davr va tarixiy sharoitga bog'liq holda baho beradi, o'z fikrini argument bilan asoslaydi. Bu esa o'quvchining nafaqat adabiy bilimlarini, balki umumiy tafakkurini, tanqidiy fikrlash ko'nikmasini, axborot bilan ishlash malakasini ham oshiradi.

Aralash ta'lim jarayonida ICT vositalaridan keng foydalanish mumkin: Google Classroom, Zoom, Padlet, Kahoot, Edmodo, Quizlet, Canva kabi platformalarda testlar, viktorinalar, kollajlar, loyiha ishlari, videotaqdimotlar, esse yozish, internet izlanishlari, klaster yaratish kabi mashg'ulotlar tashkil etiladi. Bu o'quvchilarning faol ishtiroki, motivatsiyasi, ijodkorligi va metakognitiv kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Aralash ta'lim, shuningdek, o'qituvchining o'zini ham yangi izlanishlarga undaydi. U zamonaviy texnologiyalarni puxta egallaydi, interfaol metodlardan foydalanadi, darslarni nafaqat bilim berish, balki tarbiyaviy, estetik, axloqiy jihatdan ham boyitadi. O'qituvchi o'quvchini kuzatadi, yo'naltiradi, baholaydi va fikr bildirish madaniyatini rivojlantiradi. Har bir o'quvchi o'z salohiyati darajasida ishtirok etishi uchun differensial yondashuvni ta'minlash ham aralash ta'limning ijobiy tomonlaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, badiiy matn tahlilida aralash ta'lim texnologiyasidan foydalanish – bu zamonaviy, samarali, interaktiv va chuqur o'quv faoliyatini yo'lga qo'yish yo'lidir. U o'quvchilarning darsga nisbatan qiziqishini oshiradi, mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantiradi, chuqur tahliliy yondashuvni shakllantiradi va adabiyot fanini haqiqiy ma'noda hayotiy lashtirish imkonini beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, badiiy matn tahlilida aralash ta'lim texnologiyasidan foydalanish — o'quvchilarni adabiy matnga chuqurroq yondashishga, mustaqil tahlil qilishga, ijodiy fikrlash va tanqidiy qaror chiqarishga undovchi zamonaviy ta'lim modeli hisoblanadi. Ushbu yondashuv orqali an'anaviy va raqamli ta'lim imkoniyatlari uyg'unlashib, o'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Aralash ta'lim modeli o'quv jarayonini interaktiv, individual,

muammoli va faol metodlar asosida tashkil etish imkonini berar ekan, badiiy matnni o'rganishda ham estetik idrok, madaniy tafakkur va axborot savodxonligi kabi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi.

Shuningdek, bu texnologiya o'qituvchining metodik salohiyatini kengaytiradi, adabiyot darslarini jonlantiradi va o'quvchilar bilan samarali muloqotni ta'minlaydi. Ayniqsa, guruhlarda ishlash, onlayn resurslardan foydalanish, "teskari sinf" modeli, vizual va audio vositalardan foydalanish kabi faoliyatlar badiiy matnni chuqur o'zlashtirishga, u asosida mustaqil va ijodiy fikrlar ilgari surishga xizmat qiladi.

Shu bois, adabiy ta'limda aralash ta'lim texnologiyasidan samarali foydalanish nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlarni ongli anglash, estetik tarbiya, madaniy merosga hurmat va adabiy tafakkur kabi muhim maqsadlarni ro'yobga chiqarishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldosh Q. Jilovlanmagan tafakkur mahsuli. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2023. – 628 b.
12. Mahmudov B. "Portret yaratish mahorati"// Xalq ta'limi. – 2010. –2-son.
13. Abdullayev, A. (2012). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutining nashriyoti.
14. Nazarova, G. (2010). *O'quvchilarga estetik tarbiya berishning metodik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
- Shamsutdinova, F. (2015). *Adabiyot darslarida badiiy tahlilning o'рни*. Toshkent: O'qituvchilar nashriyoti.
15. Mukhamedova, R. (2018). *Pedagogik texnologiyalar va metodlar: Adabiy tahlil usullari*. Toshkent: O'zbekiston yoshlar nashriyoti.
16. Yusufov, S. (2014). *Adabiyotda estetik o'zgarishlar va tarbiya metodlari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
17. Raximov, N. (2016). *Badiiy matn tahlili va uning pedagogik ahamiyati*. Tashkent: O'qituvchilar malakasini oshirish markazi.
18. Azimov, U. (2012). *Adabiyot ta'limida estetik tushunchalar*. Toshkent: O'zbekiston xalq ta'limi nashriyoti
19. Sadriddinov, B. (2020). *Adabiyot va estetik tarbiya: Nazariy asoslar va metodik yondashuvlar*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
20. Mustafaev, D. (2014). *Badiiy tafakkur va adabiy tahlil*. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
21. Oripov, A. (1996). *She'riyat va badiiy tafakkur*. Toshkent: Yangi avlod nashriyoti. – 67 b.

YUQORI SINIF O'QUVCHILARIDA FAOL FUQAROLIK POZITSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT VA HUQUQ ASOSLARI FANINING NAZARIY-AMALIY TAHLILI

Abdullayev Dilshodbek Yuldashali o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

abdullayevdilshodbek1992@mail.ru

+99897-214-48-08

Annotatsiya: Yuqori sinf o'quvchilarida faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish mexanizmi orqali yoshlarni fuqarolik ruhida tarbiyalashning mazmuni va mohiyati davlat va huquq asoslari fanlarini o'qitishning nazariy va amaliy tahlili haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya; mexanizm; faol fuqaro; fuqaro; fuqarolik; fuqarolik tarbiyasi; fuqarolik pozitsiyasi; huquqiy tarbiya; shaxs faolligi.

THEORETICAL AND PRACTICAL ANALYSIS OF THE SCIENCE OF FUNDAMENTALS OF STATE AND LAW IN DEVELOPING ACTIVE CITIZENSHIP POSITION IN HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract: The article discusses the theoretical and practical analysis of the content and essence of educating young people in the spirit of citizenship through the mechanism of developing an active civic position in high school students.

Keywords: competence; mechanism; active citizen; citizen; citizenship; civic education; civic position; legal education; personal activity.

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАУКИ ОБ ОСНОВАНИЯХ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА В ФОРМИРОВАНИИ АКТИВНОЙ ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ СТАРШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация: В статье рассматривается теоретический и практический анализ содержания и сущности воспитания гражданственности у молодежи через механизм формирования активной гражданской позиции у старшеклассников.

Ключевые слова: компетентность; механизм; активный гражданин; гражданин; гражданственность; гражданское воспитание; гражданская позиция; правовое воспитание; личная активность.

KIRISH

Mamlakatimizda yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash, yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida,

zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash, yoshlarni axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-harakatlardan, terrorizm va diniy ekstremizm, separatizm, fundamentalizm, zo'ravonlik va shafqatsizlik g'oyalaridan himoya qilish, yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish, yoshlarning huquqlari va erkinliklarini ro'yobga chiqarish sohasida faoliyatni amalga oshiruvchi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida ko'rsatib o'tilgan.

O'zbekistonda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida amalga oshirilayotgan tub islohotlar huquqiy-demokratik jamiyatni barpo etishga yo'naltirilgan. Huquqiy-demokratik jamiyatni barpo etishning asosiy shartlaridan biri yosh avlodga huquqiy tarbiya berish, ularda huquqiy madaniyat, faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishdir.

Shu bois, mamlakatimizda bu boradagi olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy, tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirishning me'yoriy-huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish zaruriyati yuzaga keldi.

Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim sohasida me'yoriy-huquqiy bazani tubdan takomillashtirish, ilg'or xorijiy tajribalar, ilmiy ishlanmalar va texnologiyalarni maktab faoliyatiga integratsiya qilish, ta'lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko'nikmalar berishga, odobli, axloqiy fazilatlariga ega, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo'lgan vatanparvar yoshlarni tarbiyalashga, shuningdek ularning umumta'lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko'nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan qaratilgan konseptual islohotlar amalga oshirilmoqda.

ADBIYOTLAR TAHLILI:

Mamlakatimizda o'quvchi yoshlarda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari X.Ibragimov, M.Qaxxarova, A.Mavrulov, X.Tojiboyeva B.Xodjayev, G.Tulenova, Sh.Sharipov, Sh.Shodmonova, G'.Shoumarov, N.Egamberdiyeva O.Musurmonova, A.Akramov, B.Abdullayeva,

A.Asqarov, Sh.Baratov, N.Djamilova, A.Begmatov, O.Jamoliddinova kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati ummota'lim maktablarida ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy ishlar vositasida yuqori sinf o'quvchilarida faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari ishlab chiqilganligi, shaxsning faol fuqarolik pozitsiyasini egallash imkoniyatlarini kengaytirish, baholash metodikasi, mezon ko'rsatkichlari, shaxs faolligini namoyon etishning pedagogik shart-sharoitlarini yaratishga oid yondashuvlarning aniqlanganligi bilan izohlanadi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR.

Turli fanlar orasidagi aloqa orqali o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyat hissi tarkib toptiriladi, ular fuqarolik huquqlari va burchlarini, jamiyatga bo'lgan mas'uliyatni yanada chuqurroq tushunib yetishadi.

Fanlar orasidagi aloqa "Tarbiya", "Tarix", "Davlat va huquq asoslari" fanlarni integratsiya qilish, o'quvchilarga fuqarolik huquqlari, demokratik institutlar va davlat tuzilmalari haqida kengroq tushuncha berishga yordam beradi.

"Davlat va huquq asoslari" fanini o'qitish orqali o'quvchilarda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish imkoniyatlari bir qator muhim yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Bu fan, o'quvchilarga davlat qurilishi, qonunchilik, huquqiy me'yorlar va ularning jamiyatdagi o'rni to'g'risida chuqur tushuncha berish bilan birga, faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga yordam beradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Tarbiya", "Jahon tarixi", "O'zbekiston tarixi", "Davlat va huquq asoslari", "Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik" kabi fanlarni o'qitish jarayonida yuqori sinf o'quvchilarining faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish imkoniyatlari mavjud.

"Davlat va huquq asoslari" fanini o'qitishda, ularga ijtimoiy mas'uliyatni his qilish va davlatchilik jarayonlarida faol ishtirok etishga tayyorlash imkoni paydo bo'ladi. O'quvchilarga davlat va jamiyat hayotida ishtirok etishning ahamiyati va turli shakllari (masalan, saylovda qatnashish, jamoat ishlariga jalb qilish) haqida tushuncha berish bilan birga ushbu jarayonlarni kuzatish va ishtirok etish imkoniyatlari yaratiladi. Muayyn mavzularda qonunlarning jamiyatdagi roli va

ularning ijtimoiy himoya mexanizmlarini tushuntirish, o'quvchilarga qonunga hurmat bilan qarashga va qonun buzishdan saqlanishga o'rgatish bilan birgalikda, qonunlar va huquqiy me'yorlar orqali jamiyatda adolatni ta'minlashni tushuntirish, o'quvchilarning ijtimoiy huquqiy ongini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Quyida qayd etilgan fanlar bo'yicha bitiruvchilarga qo'yiladigan malaka talablarida belgilangan kompetensiyalarga to'xtalib o'tamiz.

"Davlat va huquq asoslari" fani bo'yicha

Daraja	"Davlat va huquq asoslari" fani bo'yicha
	Huquqiy ongga ega bo'lish kompetensiyasi
A2	Jamiyat, davlat va huquqning paydo bo'lishi, huquqbuzarlik va ularning belgilari haqida ma'lumot bera oladi; inson va fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va burchlarini biladi; hokimiyat va uning bo'linish prinsiplari, belgilari, fuqarolik jamiyati, huquqiy davlat va uning asoslarini tushuntira oladi; O'zbekiston Respublikasi fuqarolik, mehnat, ma'muriy va jinoyat qonunchiligida belgilangan voyaga yetmaganlarga oid huquqlarni va cheklovlarni biladi; O'zbekiston Respublikasining protsessual qonunchiligida belgilangan voyaga yetmaganlarning huquqlarini biladi; huquq sohalari haqida ma'lumotga ega bo'ladi; huquqiy voqea va hodisalarni idrok qiladi, tushunadi, tushuntirib bera oladi; kundalik faoliyatida vujudga keladigan turli vaziyatlarni huquqiy jihatdan to'g'ri baholab, maqbul qaror qabul qila oladi.
V1	jamiyat, davlat, huquq, huquq sohalari, normativ-huquqiy hujjatlar mohiyati va belgilarini tushuntira oladi; davlat organlari va muassasalariga murojaat qilish tartibi va qoidalarini biladi; tanlagan kasbining huquqiy asoslari haqida ma'lumot bera oladi; o'z kasbiga oid normativ-huquqiy hujjatlar bilan ishlashni biladi.

2.3.1-rasm. Yuqori sinf o'quvchilarining huquqiy ongga ega bo'lish kompetensiyasi

Yuqori sinf o'quvchilarining huquqiy madaniyatli bo'lish kompetensiyasi - o'quvchilarning huquq va qonunlarni tushunish, ularga hurmat bilan qarash va ijtimoiy munosabatlarda o'z huquqlarini himoya qilish va burchlarini bajarish qobiliyatini o'z ichiga oladi. O'quvchilarning huquqiy bilimlari huquqiy madaniyatning asosiy elementlaridan biridir.

Huquqiy bilimlar:

- qonunlar va huquqiy me'yorlarning mazmuni;
- inson va fuqarolarning asosiy huquqlari va erkinliklari;
- davlat organlarining vazifalari va ularning jamiyatdagi rolini tushunish;
- qonunga rioya qilish va qonun buzishning oqibatlari haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

“Davlat va huquq asoslari” fani bo'yicha

Daraja	“Davlat va huquq asoslari” fani bo'yicha
	Huquqiy madaniyatli bo'lish kompetensiyasi
A2	voyaga yetmaganlarga oid qonunchilikda belgilangan me'yorlarga rioya etadi; o'quvchilarning ongi va tafakkurida inson va fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq, burch va majburiyatlariga rioya qilish refleksi shakllanadi (kundalik faoliyatiga aylanadi); o'z xatti-harakatlarini huquq talablariga moslashtiradi; qonunchilikda belgilangan tartibda o'z huquq va manfaatlarini himoya qila oladi; korrupsiyaga qarshi toqatsizlikni namoyon eta oladi.
V1	fuqarolik burchlari va majburiyatlarini anglaydi, ularga rioya qiladi; huquq manbalaridan foydalana oladi; o'z huquq va manfaatlarini qonuniy himoya qila oladi; huquqiy voqea va hodisalarga oid to'g'ri xulosa chiqara oladi; korrupsiyaning jamiyat hayotida salbiy oqibat ekanligi to'g'risidagi tushunchalarni biladi, unga qarshi kurashishga oid huquqiy normalar asosida korrupsiyaga qarshi kurashishni his qila olish ko'nikmasiga ega bo'ladi; jamiyat va davlat hayotidagi siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etadi; huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini amalga oshirishda to'g'ri qaror qabul qila oladi.

2.3.2-rasm. Yuqori sinf o'quvchilarining huquqiy madaniyatli bo'lish kompetensiyasi

"Davlat va huquq asoslari" fanini o'qitish orqali o'quvchilarga o'z huquqlari va burchlari haqida bilimlar beriladi. Bu bilimlar ularga fuqarolik mas'uliyatini tushunishga yordam beradi. Fan mazmunida Konstitutsiyaning asosiy tamoyillari, qonunchilik va ularning jamiyatdagi ahamiyati, davlat organlari va ularning vazifalari ko'rib chiqiladi. Bu, o'quvchilarning fuqarolik xissi va huquqiy ongini rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'quvchilarga O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va unga bog'liq qonunlar orqali inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari haqida bilim berish. Bu, ularda milliy huquqiy tizimga bo'lgan hurmatni shakllantiradi va huquqiy sohada faol bo'lishga undaydi.

Darslarda adolat, tenglik, inson huquqlari va demokratiya tamoyillari haqida ma'lumot berish o'quvchilarda teng huquqli jamiyat qurishga intiluvchanlikni va faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

O'quvchi-yoshlarda fuqarolik madaniyatini tarbiyalashning zamonaviy texnologiyalari tadqiqotchilar tomonidan keng miqyosda tadqiq etilmoqda. Jumladan, T.X.Olimov fuqarolik madaniyatning pedagogik tuzilishini uch element: bilim, baho-munosabat va xulq-atvor asosida farqlanishini e'tirof etadi. Muallifning ta'kidlashicha, fuqarolik madaniyatining asosi siyosiy madaniyat bo'lib, u siyosat, qarashlar va e'tiqodlar sohasidagi bilim, mamlakatning ijtimoiy va siyosiy hayotiga ongli munosabat, siyosiy hayotda ishtirok etish, faol fuqarolik pozitsiyasini egallash, qonunga bo'ysunuvchi fuqaro bo'lish va mamlakat qonunlariga rioya qilishdan iborat. Bu esa fuqarolik tarbiyasining tarkibiy qismi sifatida siyosiy madaniyatni shakllantirish vazifalarini belgilab beradi.

Demak, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak pedagoglarda fuqarolik madaniyatini yuksak darajada rivojlantirish ularni kelgusida kasbiy faoliyatida o'quvchilarga muvaffaqiyatli ta'sir ko'rsatish mexanizmi sifatida muhim ahamiyatga ega bo'lib, talabalarda fuqarolik madaniyatini rivojlantirish, o'z-o'zini boshqarishni

tashkil etish oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy-gumanitar fanlarni pedagogik texnologiyalar asosida loyihalashtirish jarayonida amalga oshiriladi.

O'quvchilarda faol fuqarolik pozitsiyasining rivojlanganligining ko'rsatkichlari:

- faol fuqarolik pozitsiyasini egallashga harakat qilayotgan o'quvchilar toifasi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy tizim to'g'risida bilimlarni o'zlashtirishga tayyor bo'ladilar;
- faol fuqarolik pozitsiyasiga ega o'quvchilarda o'z haq-huquqlarini faol amalga oshirish uchun bilim va qobiliyat mavjudligini ko'rish mumkin;
- faol fuqarolarda mavjud bilimlarni amaliyotga tatbiq etish uchun ko'nikmalar shakllangan bo'ladi.

Pedagogik jarayonda yuqori sinf o'quvchilarining faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning ijtimoiy, pedagogik va psixologik omillari tadqiqot ishining 1.3 - faslida yoritib berilgan.

Pedagogik jarayonda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish o'quvchilarda fuqarolik burchlarini, huquqlarini tushunish va ularga amal qilishga qaratilgan yondashuvlarni taqozo etadi. Bu yondashuvlar tizimli, jarayonli, vaziyatli va faoliyatli kabi aspektlarni o'z ichiga oladi.

Tizimli yondashuv faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda o'zgarishlarni jamiyatning barcha sohalarini (iqtisod, siyosat, ta'lim, madaniyat va h.k.) inobatga olish orqali amalga oshirishni anglatadi. Bu yondashuvda fuqarolarning huquq va majburiyatlari, faol fuqarolik xulq-atvorini rivojlantirish uchun barcha sohalardagi holatlar va qoidalar kompleks holda ko'rib chiqiladi. Masalan, ta'lim tizimining siyosiy va ijtimoiy muhit bilan bog'liqligiga e'tibor qaratiladi.

Jarayonli yondashuv faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda amaliyot va tajribaga asoslanishni ko'zda tutadi. Bu yondashuvda o'quvchilarning tajribasi va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga e'tibor qaratiladi. Ular o'ziga yangicha bilimlar olish va ijtimoiy, siyosiy, huquqiy muhitda harakat qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Misol uchun, muammolarni hal qilish, fuqarolik burchlarini bajarish va yoshlar huquqlari haqidagi treninglar, bahs va munozaralar.

Vaziyatli yondashuv faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda voqealar va vaziyatlar asosida ta'lim berishga asoslanadi.

Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, faoliyatli yondashuv - bu o'quv jarayonini tashkil etishga yangicha yondashuv bo'lib, unda ta'lim jarayonida o'quvchining o'zini-o'zi belgilash muammosi birinchi o'ringa chiqadi. Faoliyati yondashuv asosida pedagogik nazariya va amaliyotda foydalanish quyidagilarga bog'liq:

- o'quvchining pedagogik jarayonda pozitsiyasini ta'minlash;
- o'quvchi shaxsini rivojlantirish va o'zini rivojlantirish uchun sharoit yaratish;
- o'quvchilarning bilim qobiliyatini shakllantirish;
- o'quvchilarning o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash mexanizmlarini ochish va ishga tushirish;
- ta'lim sifatini oshirish va bilimlarning "rasmiyligi"ni yengib o'tish.

Bu yondashuvda o'quvchilar muammolarni holatlarga qarab hal qilishga o'rganadilar. Maqsad - ularga yoshlar uchun dolzarb bo'lgan ijtimoiy, huquqiy va siyosiy vaziyatlarda o'z pozitsiyasini bildirishga yordam berishdan iborat bo'lib, bunda huquqlar va fuqarolik burchlarini tushuntirishga qaratilgan Keys-stadilar va ijtimoiy treninglardan samarali foydalanish mumkin.

Quyida ana shunday Keyslardan namunalar keltirib o'tamiz.

1-KEYS: "Yoshlar uchun tadbirkorlik imkoniyatlari" (guruh muhokamasi uchun).

Sizlar yosh tadbirkorlar guruhi vakillarisiz. O'zbekistonda ko'p yoshlar o'z biznesini boshlamoqchi, lekin moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelishadi. Banklar imtiyozli kreditlar taqdim etmaydi, va yoshlar tadbirkorlikni rivojlantirish uchun zarur bilimga ega emas, deb hisoblaydilar.

Keys uchun savollar:

1. Davlat va hukumat yosh tadbirkorlarni qanday qo'llab-quvvatlashi kerak?
2. Maktab o'quvchilariga tadbirkorlikni rivojlantirish uchun imtiyozli kreditlar berish maqsadga muvofiqmi?
3. Sizningcha, maktab va universitetlarda biznes va tadbirkorlik o'quv kurslarini joriy qilish kerakmi?

Keys uchun yechimlar va xulosalar:

- O'quvchi-yoshlar uchun imtiyozli kreditlar joriy qilish.
- Maktablarda ham tadbirkorlik kurslarini majburiy fan sifatida kiritish.

2-KEYS: "Ekologik muammolar va yoshlar mas'uliyati"

Siz yashayotgan hududda chiqindilarni qayta ishlash tizimi yaxshi yo'lga qo'yilmagan. Oqibatda, atrof-muhit ifloslanmoqda va aholi salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. O'quvchi-yoshlar esa ekologik tashabbuslarda faol emas.

Keys uchun savollar:

1. Davlat chiqindilarni qayta ishlashni yo'lga qo'yish uchun qanday chora-tadbirlar ko'rish zarur?
2. O'quvchi-shlarning ekologik tashabbuslardagi roli qanday bo'lishi kerak?
3. Maktablarda ekologiya bo'yicha qanday kurslar joriy qilinishi kerak?
4. Chiqindilarni atrof-muhitga salbiy ta'sirini kamaytirish maqsadida aholi o'rtasida qanday ishlarni amalga oshirish kerak?

Keys uchun yechimlar:

1. Maktablarda "ekologik ta'lim" kursini joriy qilish.
2. Yoshlarga atrof-muhit muhofazasi bo'yicha davlat grantlari ajratish.

3-KEYS: "Internet va axborot xavfsizligi"

Dunyoda va O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni yildan-yilga ortib bormoqda. Lekin yoshlar orasida kiber tahdidlar, yolg'on axborot tarqatish va kiberbuling (internetda tazyiq) kabi muammolar ham ko'paymoqda.

• Keys uchun savollar:

1. Kiber xavfsizlikni oshirish uchun qanday choralar ko'rish kerak?
2. Maktablarda internet madaniyati va axborot xavfsizligiga oid fan joriy qilinishi kerakmi?
3. Davlat yolg'on axborot tarqatishga qarshi qanday qonunlar qabul qilishi kerak?

Keys uchun yechimlar:

1. "Axborot xavfsizligi va internet madaniyati" fanini joriy qilish.
2. O'quvchi-yoshlar uchun kiber xavfsizlik bo'yicha treninglar tashkil qilish.

4-KEYS: "Yoshlar va fuqarolik jamiyati"

Ko'pchilik yoshlar jamiyatda faollikni shart emas deb biladi va davlat va jamiyat hayotida qatnashishga qiziqmaydi. Oqibatda, jamoat muammolari echimsiz qoladi, davlat qarorlarini tanqidiy tahlil qilish darajasi past.

Keys uchun savollar:

1. Davlat yoshlarni fuqarolik jamiyatida faol ishtirok etishga qanday rag'batlantirishi mumkin?
2. Maktablarda va universitetlarda "Fuqarolik jamiyati" fanini joriy qilish kerakmi?
3. Nodavlat tashkilotlar yoshlarni jalb qilish uchun nimalar qilishi kerak?

Keys uchun yechimlar:

1. Maktablarda fuqarolik jamiyati va faol fuqarolik madaniyati bo'yicha kurs joriy qilish.
2. Yoshlar klublari va jamoat tashabbuslarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash.

5-KEYS: "Ta'lim sifatini oshirish".

Ko'pincha o'quvchilar maktab ta'limining amaliy jihatdan samarasizligidan shikoyat qiladi. Nazariyaga asoslangan ta'lim juda ko'p, lekin hayotda kerakli bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga e'tibor qaratilmaydi.

• Keys uchun savollar:

1. Ta'limni mehnat bozor talablariga muvofiqlashtirish uchun nimalar qilish kerak?
2. Amaliy mashg'ulotlar va laboratoriya tizimini rivojlantirish kerakmi?
3. O'quv dasturlarini ish beruvchilar bilan hamkorlikda yaratish lozimmi?

Keys uchun yechimlar:

1. Maktablarda va universitetlarda amaliy mashg'ulotlar va amaliyot tizimini kuchaytirish.
2. Korxonalar bilan hamkorlikda maxsus o'quv kurslarini tashkil etish.

5-KEYS: Nima uchun o'quvchi jinoyat qiladi?

2023-yilning 8 oyida O'zbekistonda 2121 nafar voyaga etmaganlar tomonidan 2024 ta jinoyatlar sodir etilgan. IIV Jamoat xavfsizligi departamentining ma'lum

qilishicha, jinoyatlarda 1424 nafar maktab, 291 nafar akademik litsey va kasb-hunar ta'limi muassasalari o'quvchilari, 142 nafar ishlamasdan yurganlar (maktabni tamomlagan) hamda 264 nafar ishlaydigan voyaga etmaganlar ishtirok etgan. Eslatib o'tamiz, avvalroq O'zbekistonda 2021 yilda 1472 nafar voyaga etmagan shaxs sudlangani, 2022 yilda bu ko'rsatkich 2116 nafarga etgani ma'lum qilingan edi. O'tgan 2022-yilda ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyatlar 389 ta, uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlar soni esa 510 tani tashkil qilgan.

• **Keys uchun savollar:**

1. Bu ma'lumotlarda maktab o'quvchilarining jinoyatlardagi ishtiroki yuqori ko'rsatkichlarni qayd etilgan. Nima uchun aynan sizning tengdoshlaringiz jinoyatga qo'l urmoqdalar?
2. Bunday holatning kelib chiqish omillarini tahlil qiling.
3. Siz shunday vaziyatga tushmaslik uchun nimalar qilgan bo'lardingiz?

Faoliyatli yondashuv faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda ta'limning amaliy yo'nalishidagi usullarning qo'llanilishini nazarda tutadi. Unda o'quvchilar jamiyatdagi hayotga va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga faol ishtirok etishni o'rganadilar. Bu o'quvchilarning real vaziyatlarda o'z pozitsiyasini bildirishini va jamiyatdagi masalalarni hal qilishga hissa qo'shishini ta'minlashga qaratilgan. Buning uchun o'quvchilarga turli amaliy faoliyatlar, jamiyatga yordam berish ishlari (saylovoldi harakatlar, referendum, volontyorlik, muhokamalar va boshqalar) tashkil etiladi.

Shu yo'sinda, yuqori sinf o'quvchilarida faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda bu yondashuvlar o'zaro bog'liq va muvofiq bo'lib, ularning har biri o'quvchilarni mustaqil, mas'uliyatli va jamiyatga foydali fuqarolar bo'lishga tayyorlaydi.

XULOSALAR.

Xulosa qilib aytganda, faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish — milliy va umuminsoniy qadriyatlar ham fuqarolik mas'uliyati, ham millatga bo'lgan sadoqat, ham boshqalarga munosabatda etika va axloq normalarini targ'ib qiladi. Bu qadriyatlar yoshlarning qonunlarga, tartibga va jamiyatni yangilashga hissa qo'shishga tayyor bo'lishlarini ta'minlaydi. Ularda o'z huquqlari va burchlariga

nisbatan aniq tushuncha shakllanadi va ular jamiyatdagi faol ishtirokchilarga aylanishadi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ГИ ПФ-60-сонли Фармонида 1-илова
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 5 июлдаги “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги ПФ-5106-сон Фармони.
3. Олимов Т.Х. Бўлажак олий маълумотли мутахассисларда фуқаролик маданиятини педагогик лойиҳалаштириш тизимини такомиллаштириш. Пед.фан.бўйича фалсафа док. (PhD) дисс.автореферати. -Бухоро, 2021й. – 44 б.
4. Бердиева Г.Ш. Фаолиятли ёндашув – ўқувчиларда қадриятли мулоқот маданиятини шакллантириш омили сифатида. /Таълим ва инновацион тадқиқотлар журнали, 2022 й., №2. 86- 91-бетлар.
5. Умумий ўрта таълим муассасаларида маънавий-маърифий ҳамда тарбиявий ишлар самарадорлигини ошириш КОНЦЕПЦИЯСИ.
6. Қаҳҳарова М. Маънавий идеал. -Т.: “Маънавият”, 2008, -64 б.

O'ZBEKISTON HUNARMANDCHILIGI VA UNING TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI: TARIXIY ILDIZLAR, MADANIY MEROS VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Olimova Durdona Tursunboy qizi

Namangan davlat pedagogika instituti texnologik ta'lim yo'nalishi

1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Sh.Xudoyqulov

[Email:olimovadurdona0702@gmail.com](mailto:olimovadurdona0702@gmail.com)

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston hunarmandchilik san'atining shakllanish bosqichlari, uning tarixiy ildizlari, madaniy va iqtisodiy ahamiyati tahlil etilgan. Tadqiqotda arxeologik topilmalar, yozma manbalar, xalq og'zaki ijodi hamda zamonaviy hunarmandlar faoliyati asosida tarixiy davomiylik va sohaning transformatsiyasi yoritilgan. Shuningdek, mustaqillik yillarida hunarmandchilik sohasining rivojlanishi, turizm va global bozor bilan integratsiyadagi roli ham alohida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: hunarmandchilik, tarix, madaniy meros, O'zbekiston, kasb-hunar, zargarlik, kulolchilik, transformatsiya.

РЕМЕСЛЕННОЕ ИСКУССТВО УЗБЕКИСТАНА И ЕГО РОЛЬ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ: ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ, КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ И СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ

Аннотация: В данной статье проанализированы этапы формирования ремесленного искусства Узбекистана, его исторические корни, культурное и экономическое значение. В исследовании освещены историческая преемственность и трансформация отрасли на основе археологических находок, письменных источников, устного народного творчества и деятельности современных мастеров. Особое внимание уделено развитию ремесленного сектора в годы независимости, а также его роли в туризме и интеграции с глобальным рынком.

Ключевые слова: ремесло, история, культурное наследие, Узбекистан, профессия, ювелирное дело, гончарство, трансформация.

UZBEKISTAN'S HANDICRAFTS AND THEIR ROLE IN THE EDUCATION SYSTEM: HISTORICAL ROOTS, CULTURAL HERITAGE, AND CONTEMPORARY APPROACHES

Annotation: This article analyzes the historical stages of the formation of Uzbekistan's handicraft traditions, its cultural roots, and its socio-economic significance. Based on archaeological findings, written sources, oral folklore, and the activities of modern artisans, the study explores the continuity and transformation of the craft industry. The paper also examines the revival of handicrafts in the post-independence era, and their role in tourism and global market integration.

Keywords: *handicraft, history, cultural heritage, Uzbekistan, craftsmanship, jewelry making, pottery, transformation.*

KIRISH

Hunarmandchilik – milliy-an'anaviy mayda ishlab chiqarish bo'lib, insoniyat tarixida dastlabki kasb-hunar shakllaridan biri sifatida ta'limning amaliy asosi bo'lib xizmat qilgan. Bu sohaga oid bilimlar dastlab og'zaki tarzda, ustoz-shogird an'anasi orqali avloddan-avlodga o'tgan. Bugungi kunda hunarmandchilik nafaqat iqtisodiy faoliyat, balki o'quvchilarning madaniy-estetik tarbiyasini shakllantirish, ijodiy fikrlash va milliy o'zlikni anglashida muhim vositaga aylangan.

Hunarmandchilik insoniyat ishlab chiqarish faoliyati bilan birga paydo bo'lib, dehqonchilik va chorvachilikdan ajralgan holda mustaqil kasb sifatida shakllangan. Bu jarayonda texnologiya va materiallar borasidagi bilimlar, texnik ko'nikmalar va mehnat taqsimoti asosida ixtisoslashuv vujudga kelgan. Aynan shu ixtisoslashuv jarayonida kasb-hunarga oid an'anaviy bilimlar shakllanib, o'ziga xos xalq pedagogikasini yuzaga keltirgan.

O'zbekiston hududida qadimdan hunarmandchilik an'analari rivojlangan. Qadimgi Sug'd, Xorazm, Baqtriya va Parfiya kabi hududlarda kulolchilik, to'qimachilik, metallga ishlov berish singari kasblar keng tarqalgan edi. Bu bilimlar esa, ustoz-shogird usulida uzatilgan bo'lib, xalq ta'limining muhim vositasiga aylangan.

Tarixchi Ya. Gulomovning ta'kidlashicha: "Hunarmandchilik Markaziy Osiyo iqtisodiy hayotida asosiy o'rin egallagan, chunki u ijtimoiy tabaqalanishning ham muhim omillaridan biri bo'lgan" [1, 23].

Bugungi kunda hunarmandchilikni ta'lim tizimiga integratsiya qilish orqali yosh avlodga nafaqat kasb-hunar, balki milliy qadriyatlarni singdirish, estetik didni shakllantirish ham ko'zda tutilmoqda.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda hunarmandchilikning ta'limdagi ahamiyati quyidagi ilmiy metodlar asosida tahlil qilindi:

– qadimdan buyon mavjud bo'lgan hunarmandchilik an'alarining ta'limdagi o'rni ko'rib chiqildi;

- yozma va arxeologik manbalar (Afrosiyob, Dalvarzintepa, Qoratepa) asosida tarixiy asoslar o'rganildi;
- ustoz-shogird tizimidagi hunarmandlar bilan suhbatlar tashkil etildi;
- ta'lim tizimidagi kasb-hunar maktablari va "Hunarmand" uyushmasi faoliyatiga doir rasmiy hisobotlar tahlil qilindi;
- O'zbekiston ta'lim tizimidagi hunarmandchilik yo'nalishlari boshqa mamlakatlar bilan taqqoslandi.

NATIJALAR VA MUNOZARA

Afrosiyob va Topraqqal'a kabi arxeologik manbalar asosida aniqlangan sopol idishlar, tangalar va metall buyumlar hunarmandchilik faoliyatining erta bosqichlarini ko'rsatadi. Bu esa qadimdan mavjud bo'lgan kasblar bo'yicha bilimlar tizimli ravishda uzatilganini anglatadi.

"Rishtonning sopol idishlari o'zining ko'k rangdagi sir bilan qoplangan naqshlari bilan ajralib turadi va bu maktab XII asrga borib taqaladi" [2, 88].

IX–XIV asrlarda hunarmandlik maktablari, ustaxonalar, madrasalar va karvonsaroylar yonida tashkil etilgan kasb-hunar o'rgatish markazlari mavjud bo'lgan. Hunar o'rganish jarayoni ko'p hollarda diniy va ma'naviy tarbiya bilan uyg'un holda olib borilgan.

Ibn Battuta Buxorodagi ustalarning "nozik naqshli mis va kumush buyumlar yasashdagi mahorati"ni alohida ta'kidlagan.

Temuriylar va Shayboniylar davrida hunarmandchilik nafaqat iqtisodiy faoliyat, balki ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi muhim ta'lim vositasiga aylangan. Shogirdlar ustozlardan hunar bilan birga sabr, mas'uliyat, mehnatsevarlik, estetik idrok kabi fazilatlarni ham o'rganganlar.

"Temur Samarqandda yuzlab ustalarni yig'ib, ularni ilm va hunar asosida ishlashga undagan" [3, 176].

Sovet davrida hunarmandchilik ko'p hollarda fabrikatsiyalashgan bo'lsa-da, kasb-hunar maktablari va texnikumlar orqali hunar o'rgatish tizimi shakllangan. Shu yo'l bilan hunarmandchilikning ayrim turlari saqlanib qoldi.

1991-yildan so'ng "Hunarmand" uyushmasi va kasb-hunar maktablari orqali hunarmandchilik sohasi ta'lim bilan integratsiyalashdi. Bugungi kunda ko'plab

kasb-hunar markazlari orqali to'qimachilik, zargarlik, kulolchilik singari hunarlar yosh avlodga o'rgatilmoqda.

“Bugun Rishton kulolchiligini UNESCO nomoddiy madaniy meros sifatida tan olgan, bu esa xalqaro e'tirof belgisidir” [4].

XULOSA

Hunarmandchilik O'zbekiston ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanishi kerak. Zero, u yosh avlodni:

- ijodkorlikka yo'naltiradi,
- madaniy merosni anglashga yordam beradi,
- mehnat ko'nikmalarini rivojlantiradi,
- kasb tanlashda yo'l ko'rsatadi.

Ta'lim jarayonida hunarmandchilikni amaliy mashg'ulotlar, fakultativ darslar, ustoz-shogird asosida yo'lga qo'yish orqali milliy o'zlikni anglash va zamonaviy iqtisodiy ehtiyojlarga javob beruvchi kadrlar tayyorlash imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Гулямов Я. Ремесло в Средней Азии. Ташкент: Fan. 1968 г.
2. Karimova S. *O'zbek xalq hunarmandchiligi*. Toshkent: O'qituvchi. 1995y
3. Бартольд. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Ленинград. 1927 г
4. UNESCO Reports on Intangible Cultural Heritage (2020–2024).
5. Rashidov I. (2023). “Hunarmandchilikning zamonaviy yo'nalishlari”, *Ilm va Hayot*, №2. 2023 y.

KREDIT-MODUL TIZIMIDA MUSIQA NAZARIYASI FANIDAN MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL ETISH METODIKASI

*Toshmatov G'ulomjon Olimjonovich,
Yuldashev Mirfayoz Malikjonovich*

Namangan davlat pedagogika instituti,

ART pedagogika kafedrası katta o'qituvchislari

e-mail: toshmatovgulomjon138gmail.com, tel: +99894-905-12-08

Annotatsiya. Mazkur maqolada kredit-modul tizimining o'ziga xos xususiyatlari asosida musiqa nazariyasi fanidan mustaqil ta'limni tashkil etish metodikasi tahlil qilingan. Unda talabalarning nazariy va ijodiy amaliy bilimlarini hamda mustaqil o'zlashtirish faoliyatini rivojlantirish usullari yoritiladi. Ta'lim jarayonida interfaol metodlar, audiovizual vositalar hamda AKTdan foydalanish asosida talabalarning mustaqil ishlash mexanizmlari bayon etiladi. Shuningdek, musiqa nazariyasi fanidan mustaqil ta'limni tashkil etish metodikasining samaradorligini aniqlash uchun eksperimental tahlildan namunalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kredit-modul tizimi, musiqa nazariyasi, mustaqil ta'lim, metodika, pedagogik texnologiyalar, nazariy bilim, AKT, ijodiy faoliyat.

METHODOLOGY OF ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION IN MUSIC THEORY IN THE CREDIT-MODULE SYSTEM

Annotation. This article analyzes the methodology of organizing independent education in music theory based on the specific features of the credit-module system. It covers methods for developing students' theoretical and creative practical knowledge and independent learning activities. The mechanisms of independent work of students based on the use of interactive methods, audiovisual tools and ICT in the educational process are described. Also, examples of experimental analysis are presented to determine the effectiveness of the methodology of organizing independent education in music theory.

Keywords: credit-module system, music theory, independent learning, methodology, pedagogical technologies, theoretical knowledge, ICT, creative activity.

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ ТЕОРИИ МУЗЫКИ ПО КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация. В статье анализируется методика организации самостоятельного обучения теории музыки с учетом особенностей кредитно-модульной системы. Рассматриваются методы формирования теоретических и творческих практических знаний студентов, самостоятельной учебной деятельности. Описываются механизмы самостоятельной работы студентов на основе использования интерактивных методов, аудиовизуальных средств и ИКТ в

учебном процессе. Приводятся примеры экспериментального анализа для определения эффективности методики организации самостоятельного обучения теории музыки.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, теория музыки, самостоятельное обучение, методика, педагогические технологии, теоретические знания, ИКТ, творческая деятельность.

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida joriy etilgan kredit-modul tizimi talabalarning o'quv yuklamasini asosan ko'proq qismini mustaqil ta'lim faoliyatiga yo'naltirishga qaratilgan. Ayniqsa, musiqiy fanlardan ham nazariy va amaliy fanlar qatoriga kiruvchi "Musika nazariyasi" fanini o'zlashtirishda bu yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada kredit-modul tizimi sharoitida musiqa nazariyasi fanidan mustaqil ta'limni samarali tashkil etish metodikasi ishlab chiqilib, u amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari asoslanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Musiqa ta'limi metodikasi, ayniqsa nazariy fanlarga oid manbalar, ko'plab olimlar tomonidan yoritilgan. Xususan, respublikamizdagi L.Akbarova, Q. Rahimov, U.Yuldashev, A.X. Trigulova, G.A. Ibraximjanova kabi olimlarning ilmiy ishlari musiqa nazariyasi asoslarini chuqur o'rgatish usullariga qaratilgan. Zamonaviy tadqiqotlarda (Masalan, V.O'rinov, T.Tillaev, N. Kadirova) kredit-modul tizimi asosida ta'lim tashkil etish muammolari va imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ushbu adabiyotlardagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, musiqa nazariyasi fanining musiqiy tizim elementlari mavzularini oddiylaridan boshlab toki murakkablari haqidagi tushunchalarni o'zlashtirishda talabalarning mustaqil nazariy tahliliy va ijodiy fikrlash qobiliyati asosiy o'ringa chiqadi.

Musiqa nazariyasi fanidan mustaqil ta'limni olish - bu talabaning o'zlashtirishi lozim bo'lgan nazariy tushunchalarni o'z vaqtida, o'zi tomonidan mustaqil ta'lim faoliyati orqali chuqur o'rganishi, mustahkamlashi va amaliyotda qo'llashi jarayonidir. Quyida ushbu fandan mustaqil ta'lim jarayonni qanday tashkil etilishi haqida ma'lumotlarni bosqichma-bosqich yoritib beramiz:

1. O'quv reja va modul asosida tayanch bilimlarni belgilash. Bunda mustaqil o'qishdan oldin talaba quyidagi ishlarni amalga oshirishi lozim bo'ladi:

2. Fan dasturidagi berilgan nazariy va amaliy mavzular ro'yxati bilan batafsil tanishadi;

3. Fanning har bir moduli va bobi bo'yicha asosiy tushunchalar aniqlanadi o'rganib chiqiladi. Ular bo'yicha talaba tomonidan mustaqil topshiriqlar va mashqlar bajarildi ijodiy savollar tayyorlanadi. Masalan:

1. Nota yozuvi. Musiqiy tovushlar. Ton. Diatonik va xromatik tonlar.
2. Alteratsiya belgilari.
3. Ritm va metr. O'lchovla va temp
4. Intervallar va ularning turlari.
5. Tonallik, lad, gamma.
6. Akkordlar. Uchtovushlik, Septakkordlar va ularning aylanmalari.
7. Transpozitsiya va uning turlari
8. Modulyatsiya va og'ishma.
9. Musiqiy kuy bezaklari.

O'quv qo'llanma va darslik adabiyotlarda musiqa nazariyasi fanining har bir asosiy moduli bo'yicha tayanch tushunchalar yoritib berilgan. Bu ma'lumotlar talabalar uchun mustaqil ta'limda ishlatiladigan asosiy nazariy tayanch tushinchalar sifatida xizmat qiladi.

Nota yozuvi haqida asosiy tushunchalar. Musiqa nazariyasining nota yozuvi uning asosiy tayanchi hisoblanadi. Nota – musiqa tovushlarini yozma shaklda ifodalash belgisi hisoblanadi. Nota chizig'i - 5 ta gorizontal chiziqdan iborat bo'lib, notalar shu chiziqlar va oraliqlarda yoziladi. Kalitlar – tovush balandligini belgilovchi belgilar hisoblanadi (masalan, sol kaliti, fa kaliti). Notalar davomiyliklari ya'ni cho'zimplari: butun nota, yarim, chorak, sakkizlik, o'n oltilik va boshqalar.

Tovushning balandligi – nota chizig'ida balandroq joylashgan sari tovush ham balandroq eshitiladi. Bunda mustaqil ta'lim uchun topshiriqlar: 5 taktli nota yozuvi namunasi yaratish, nota cho'zimplari bilan mashq bajarish, kalitlar bo'yicha jadval tayyorlash topshirig'i beriladi.

O'lchov va ritm haqida asosiy tushunchalar. O'lchov – musiqaning ritmik tuzilmasi (masalan, 2/4, 3/4, 4/4 o'lchovlar). Takt - o'lchov birligi hisoblanadi. Takt notalar tartibida takrorlanadigan segment hisoblanadi. Ritm esa notalarning

davomiylik asosida tartibga solingan ketma-ketligi hisoblanadi. Takt chizig'i esa notalarni taktlarga ajratib turuvchi vertikal chiziq hisoblanadi. Mustaqil ta'lim uchun topshiriqlar 3 xil o'lchovda 4 takтли ritm yozuvi tuzish, ritmik ketma-ketlikni doirada yoki qo'l bilan urib ijro etish topshirrig'i beriladi.

Tonallik va ladlar haqida asosiy tushunchalar. Musiqa nazariyasida tonallik va ladlar barcha bastalangan kuylarning asosiy tizimi va yo'li hisoblanadi. Tonallik - biror musiqa asarining birinchi bosh tovushi (tonika) va unga mos keluvchi ladi hisoblanadi. Lad - tovushlarning balandlik bo'yicha joylashgan ketma-ketligi (masalan, major, minor, pentatonika ladlari). Tonika - ladnig markazi bo'lgan asosiy tovush hisob. Dominanta, subdominanta – tonikaga nisbatan muhim funksiyalarga ega bo'lgan tovushlar (V va IV pog'onalar) hisoblanadi. Bu modulda mustaqil ta'lim uchun topshiriqlar quyidagicha beriladi: Do major va La minor tonalliklarini aniqlash, 1 oktavali tonallikdagi gamma yozuvi tuzish. Major va minor tonalliklari tuzilishi. Diyezli va bemolli tonalliklar ketma ketligini tuzib chiqing. Ushbu tonalliklar ichidan engarmonik tonalliklarni ajaratib ko'rsating.

Intervallar haqida asosiy tushunchalar. Interval – ikkita tovush orasidagi masofa hisoblanadi. Asosiy intervallar: prima, sekunda, tertsia, kvarta, kvinta, seksta, septima, oktava. Ular ikki xil miqdor bilan aniqlanadi va belgilanadi. Birinchisi - son miqdorda, ikkinchisi - sifat miqdorda. Bundan tashqari intervallar katta, kichik, orttirilgan, kamaytirilgan. xromatik intervallar – sifat jihatidan tafovutli bo'lgan xarakterli intervallarga bo'linadi. Mustaqil ta'lim uchun topshiriqlar: Turli intervallarni tanib olish, ularni tovush orqali eshitib ajratish, nota yozuvida ularni belgilash barcha turlarini turli tonalliklarda yozib chiqish.

Akkordlar va ularning tuzilishi haqida asosiy tushunchalar. Akkord – bir vaqtning o'zida yangraydigan uch yoki undan ortiq tovushlar yig'indisi. *Uchtovushlik* – uch tovushli akkord: Birinchi tovushi tonika (asos), tertsiya, (uchinchi tovush), kvinta (beshinchi tovush) dan iborat. Major akkordi (Dur) – katta tertsiyali akkord (masalan, Do-Mi-Sol) dan iborat. Minor akkord (moll) – kichik tertsiyali akkord (masalan, La-Do-Mi) dan iborat.

Septakkordlar – to'rt tovushdan tashkil topgan akkordlar hisoblanadi. (masalan, Sol-Si-Re-Fa). Mustaqil ta'lim uchun topshiriqlar: Major va minor

akkordlarni yozish, har biri uchun tahliliy jadval tayyorlash, musiqiy asarlar ichidan akkordlar misollarini topish.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Yuqoridagilardan kelib chiqib har bir modulni mustaqil o'rganish uchun nazariy ta'riflar, notalarning yozilishi bo'yicha misollar (nota yozuvi), amaliy topshiriqlar, tinglash asosida tahlil qilish mashqlarini bajarib o'rganishlarini o'z ichiga oladi.

Audio-materiallar orqali mustaqil eshitish va tahlil qilishda mashhur kompozitorlarning asarlaridan qismlar parchalar eshitiladi. Intervallar, akkordlar, tonalliklar va ularda o'zgarishlar tovushlar orqali ajratib tahlil qilinadi. Bunda audio-tahlil jurnali yuritiladi (qanday asar, qanday tizimda yozilgan, qanday shakl ishlatilgan). Audio-materiallar orqali mustaqil eshitish va tahlil qilish metodi bu musiqa nazariyasi fanidan mustaqil ta'limda eng muhim va samarali usullardan biridir.

Mazkur metodlarning mohiyati shundaki audio-materiallar orqali tahlil – bu musiqa asarlarini yoki qismlarini eshitish orqali ulardagi nazariy elementlarni (lad, tonallik, interval, akkord, ritm, shakl) aniqlash va o'rganish faoliyatidir. Bu yondashuv nazariy bilimlarni eshitish orqali mustahkamlashga xizmat qiladi va musiqa bilimini sezgi bilan bog'laydi.

Talabanning musiqa eshitish madaniyatini shakllantirishning maqsad va vazifalari shundan iboratki, talabanning musiqa eshitish madaniyatini shakllantirish, intervallar, akkordlar, lad va tonallikni tovush orqali ajrata olish ko'nikmasini rivojlantirish, mustaqil tahlil qilish, yozma ravishda bayon etish va amaliy mashqlarni bajarish malakasini hosil qilish, kompozitorlar uslubini tushunish va musiqiy ifoda vositalarini tahlil qilish. Eshitish materiallarining turlari ya'ni mustaqil eshitish uchun foydalaniladigan asosiy audio manbalarga quyida misollar keltirib o'tamiz:

Tur	Tavsif	Misollar
🎵 Tonalliklar va ladli ketma-ketliklar	Gamma, arpej, intervallar	Do major, La minor, dur/moll intervallari

Tur	Tavsif	Misollar
 Akkordlar	Major, minor, septakkord	Do-Mi-Sol, La-Do-Mi, Sol-Si-Re-Fa
 Kompozitsiyalar	Klassik, xalq, zamonaviy asarlar	Mozart, Shopin, Komiljon Otaniyozov asarlari
 Ritm va o'lchov	Taktlar va ritmik shakllar	2/4, 3/4, 6/8 o'lchovdagi mashqlar
 Vokal namunalar	Xonanda ijrosi orqali shakl va ifoda tahlili	O'zbek xalq qo'shiqlari yoki xor namunalaridan tahlil

Musiqqa nazariyasi fanidan talabalarning mustaqil ta'limida mustaqil ishlash bosqichlari quyidagicha amalga oshiriladi:

1. Musiqiy asarlarni eshitishdan oldin tayyorlov bosqichini bajariladi. Musiqiy asarlarni nazariy asoslari o'rganib chiqiladi. Nazariy elementlar tahlil qilinadi (masalan: asarning tonalligi, akkordlari va joylashuvi). Musiqiy asarning kompozitori va asar haqidagi qisqacha ma'lumot (stil, davr, janr).

2. Eshitish jarayonida 1-2 marta umumiy eshitish (asar ohangi va kayfiyatini aniqlash). 3-4 marta takroran eshitib, spetsifik asosiy elementlarni ajratib yozish. Bunda asarda qanday akkordlar ishlatilgan? Qaysi ladda asar yozilgan? Qaysi ritmik shakllar bor? Kabi savollarga talabalar tomonidan javoblar qidiriladi.

Musiqiy asarni yozma tahlil qilinadi. Bunda eshitilgan audio asosida tahliliy yozuv tuzish, asarning tuzilishi (kirish, asosiy qismlar, yakuni), asarning lad va tonalliklari; intervallar va akkordlar, ritmik o'zgarishlarning yozma tahlil qilinadi. Talabalarning musiqa nazariyasi fanidan mustaqil ta'lim olishdagi natijalarni baholashda o'qituvchi bilan muhokama qilinadi hamda topshiriqlarni bajarish bo'yicha tuzilgan platformaga yuklanadi. Talaba o'zi tuzgan eshitish jadvalini muntazam tahrirlab va bilimlarini mustahkamlab boradi.

Bundan tashqari musiqa nazariyasi fanidan mustaqil ta'lim olishda talabalarga tavsiya etiladigan audio va video manbalar, internet ta'lim resurslari saytlarda ham mavjud. Masalan:

YouTube kanallari: MusicTheoryForMusicians, David Bennett Piano. Online mashqlar uchun saytlar: www.teoria.com, www.musictheory.net. O'zbekiston kompozitorlari asarlari – O'zbek milliy kutubxonasi yoki milliy radiosi arxividan audio fayllar. Mobil ilovalar: Maestro, Perfect piano, Muzik teoriya.

Musiqqa nazariyasi fanidan mustaqil ta'lim ko'nikmalarni rivojlantirish yo'llari quyidagicha mashqlarni bajarib talabalarni bilimlarini rivojlantirish rivojlantirish mumkin.

Ko'nikma turi	Mashq shakli
Intervallarni ajratish	Eshitish va nota yozuvi asosida to'ldirish
Akkordlarni aniqlash	Audio asosida akkord nomini yozish
Takt va ritmni ajratish	Urish asosida ritmni belgilash
Ladni topish asar tonalligini eshitib aniqlash	Musiqiy shakl tahlili asarning qismlarini belgilab nomlash

Mustaqil topshiriqlar bo'yicha namunalar. Quyidagi audio asarni eshiting va u qanday tonallikda yozilganini aniqlang. Akkordlar tartibini yozing. Eshitilgan ritm asosida 4 taktli nota yozuvi yozing. Shopenning "Prelyudiya" asarini eshitib, asarning tuzilmasini jadvalda ko'rsating.

Yuqoridagi mustaqil ta'lim topshiriqlari namunalarini talaba tomonidan mustaqil bajarib quyidagi bilim ko'nikmalar shakllanadi va rivojlanadi:

- ✓ Audio-materiallar orqali mustaqil eshitishni o'rganish.
- ✓ Talabaning nazariy bilimini eshitish ko'nikmasi bilan bog'laydi;
- ✓ Ijodiy va analitik tafakkurni rivojlantiradi;
- ✓ Nazariyani amaliyotga yaqinlashtiradi;
- ✓ Kredit-modul tizimining individual yondashuv talabiga mos keladi.

Mustaqil ta'limning keyingi bosqicha talaba nazariy materiallarni o'qish va konspekt qilishi kerak bo'ladi. Bunda talaba "Musiqqa nazariyasi" bo'yicha darsliklar (masalan, A.Musin, I.Zaripov asarlari); Elektron resurslar (YouTube darslari, PDF darsliklar, musiqa bloglari); orqali konspekt qilib chiqadi. Bunda har bir mavzudan keyin sxema va jadval shaklida konspekt tayyorlanadi (masalan, interval turlari yoki

akkord tuzilmalari). Quyida musiqa nazariyasi fanidagi asosiy mavzular bo'yicha jadval va sxematik konspektlarni tayyorlash namuna sifatida berilgan bo'lib, bu konspektlar talabalar tomonidan mustaqil o'rganish, takrorlash va tahlil qilish uchun juda foydalidir.

Intervallar turlari

Interval nomi	Tovush oralig'i	Yozilishi (Do dan)	Turi	Eshitilishi
Prima	1 ta tovush	Do - Do	To'liq, sof	Bir xil tovush
Sekunda kichik	1 yarim ton	Do - Re $\flat$	Dissonans	Juda qisqa
Sekunda katta	1 butun ton	Do - Re	Dissonans	Tez ohang almashuvi
Tertsia kichik	1,5 ton	Do - Mi $\flat$	Konsonans	Qayg'uli ohang
Tertsia katta	2 ton	Do - Mi	Konsonans	Quvnoq ohang
Kvarta	2,5 ton	Do - Fa	Barqaror, sof	Og'irlik hissi
Kvinta	3,5 ton	Do - Sol	To'liq konsonans, sof	Barqarorlik
Seksta kichik	4,5 ton	Do - La	Yumshoqlik	Melodik ko'tarilish
Seksta katta	4,5 ton	Do - La	Yumshoqlik	Melodik ko'tarilish
Septima kichik	5,5 ton	Do - Si	Kuchli dissonans	Zo'r kuchlanish
Septima katta	5,5 ton	Do - Si	Kuchli dissonans	Zo'r kuchlanish

Interval nomi	Tovush oralig'i	Yozilishi (Do dan)	Turi	Eshitilishi
Oktava	6 ton	Do - Do (yuqori)	To'liq, sof	Tovush takrorlanadi

Akkordlar tuzilmasi

Akkord nomi	Tarkibi (nota bilan)	Tertsiya tuzilishi	Tavsifi
Dur -major uchtovushligi	Do – Mi – Sol	Katta + Kichik	Quvnoq, yorqin
Moll triada- minor uchtovushligi	La – Do – Mi	Kichik + Katta	Qayg'uli, sokin
Ortirilgan uchtovushlik	Do – Mi – Sol#	Katta + Katta	Taranglik, hal qiluvchi
Kamaytirilgan uchtovushlik	Si – Re – Fa	Kichik + Kichik	Tarang, xavotirli
Dominanta septakkord	Sol – Si – Re – Fa	Majar uchtovusligi + kichik septima	Yechimga olib keluvchi
Major septakkord	Do – Mi – Sol – Si	Majar uchtovusligi + katta septima	To'liq, yorqinlik

Tonallik va ladlar sxemasi

Tonallik	Asosiy lad turi	Tonika	Subdominanta	Dominanta	Garmonik xarakteri
Do major	Dur	Do	Fa	Sol	Quvnoq, yorqin
La minor	moll	La	Re	Mi	Sokin, falsafiy
Re major	Dur	Re	Sol	La	Bayramona, kuchli

Tonallik	Asosiy lad turi	Tonika	Subdominanta	Dominanta	Garmonik xarakteri
Mi minor	moll	Mi	La	Si	Yumshoq, dardli

O'lchov va ritmik shakllar

O'lchov turi	Taktdagi zarb soni	Zarb taqsimoti	Ko'rinishi	Masalan
2/4	2 ta zarb	Kuchli + zaif	♩ ♩	Harbiy marsh, yurish
3/4	3 ta zarb	Kuchli + zaif + zaif	♩ ♩ ♩	Vals, lirik qo'shiqlar
4/4	4 ta zarb	K + z + K + z	♩ ♩ ♩ ♩	Eng keng tarqalgan
6/8	6 ta (uchli guruhlar)	2 guruhli kuchli zarb	♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩	Tarona, kuylovchi musiqa

Nota davomiyliklari jadvali

Nota nomi	Davomiylik	Ko'rinishi	Teng keluvchi notalar soni
Butun nota	4 zarb		2 ta yarim nota
Yarim nota	2 zarb		2 ta chorak nota
Chorak nota	1 zarb		2 ta nim chorak nota
Sakkizlik nota	0,5 zarb		2 ta o'n olitalik nota

Nota nomi	Davomiylik	Ko'rinishi	Teng keluvchi notalar soni
O'n olitalikk nota	0,25 zarb		2 ta o'ttiz ikkitalik nota

4. Musiqa nazariyasida mustaqil ta'limni online platformalardan foydalanish orqali amalga oshirish mumkin. Mustaqil ta'lim faoliyatida talabalar quyidagi platformalarda mustaqil mashq qiladi:

Teoria.com platformasida – musiqa nazariyasi faniga oid mustaqil mashqlar bajarish. Teoria.com platformasida musiqa nazariyasi fanidan talabalar qanday mustaqil mashqlarni bajarishi mumkinligi, har bir turga amaliy misollar bilan yoritib berilgan. Teoria.com platformasida mustaqil mashqlar turlari quyidagilardan iborat.

Teoria.com - musiqa nazariyasi bo'yicha interaktiv, eshitishga asoslangan, hamda vizual mashqlarni taklif qiladigan eng mashhur onlayn platformalardan biri. Ushbu sayt talabalarga nota yozuvi, intervallar, akkordlar, tonallik va ritm kabi asosiy nazariy bilimlarni mustaqil mashq qilish imkonini beradi. Masalan:

1. Intervallarni eshitib aniqlash mashqlari. Mashq mazmuni: Tovushlar ketma-ketligi yoki bir vaqtning o'zida yangraydi. Talaba ushbu tovushlar orasidagi intervallni eshitish orqali tanlaydi. Misol: Sayt tovush chiqaradi: Do – Mi Savol: Bu qaysi interval? Variantlar: Katta tertsiya, kichik sekunda, kvinta. To'g'ri javob: Katta tertsiya

Ko'nikma: Talaba intervallarni eshitib ajratish qobiliyatini rivojlantiradi.

2. Akkordlarni eshitish va aniqlash mashqlari. Mashq mazmuni: Akkordlar eshitiladi va talaba ularni major, minor, ortirilgan, kamaytirilgan turlariga ajratadi. Misol: Tovush eshitiladi: Do - Mi - Sol Savol: Bu qaysi akkord? Javob: Dur uchtovushlik (major uchtovushligi).

Ko'nikma: Akkordlar tuzilmasini eshitib aniqlash, uyg'unlikni anglash.

3. Tonallikni aniqlash. Mashq mazmuni: Notalar tizmasi yoki bemollar/krestiklar (diyez) ko'rsatiladi. Talaba undan tonallikni aniqlaydi. Misol: Ko'rsatilgan: 1 diyez (Fa#) Savol: Qaysi major tonallik? Javob: Sol major.

Ko'nikma: Garmonik tuzilmani anglash va asar tonalligini aniqlay olish.

Onlayn platformaning foydali jihatlarishunda bajarilgan mashqlar real vaqtli tahlil qilinadi. Eshitib darhol tanlash yoki yozish mumkin. Natijalar avtomatik baholanadi. Xatolar tahlili mavjud. Qaysi intervallarda ko'proq adashilgan – statistikasi ko'rsatiladi. Mashqlarni moslashtirilgan darajalari boshlang'ichdan toki murakkabgacha. Musiqa nazariyasi fanidan mustaqil ta'limni yuqoridagi online platformalardan foydalanish orqali muntazam tizimli amalga oshirish mumkin. Mustaqil ta'lim faoliyatida talabalar quyidagi tavsiyalarni mustaqil topshiriqlar shaklida foydalanishlari zarur bo'ladi:

1. Har kuni kamida 5 ta intervallar eshitish mashqi bajaring.
2. 3 ta turli akkordni tahlil qiling va ularning turini belgilang.
3. 1 ta ritmik bo'lak yozing – o'lchovni o'zingiz tanlang (2/4 yoki 3/4).
4. Kalit belgilar asosida 4 tonallikni aniqlang.

Ushbu platformada interaktiv darslar va testlar, mustaqil o'rganish uchun samarali, oddiy va interaktiv mashqlar mavjud. Platforma talabalarga har bir nazariy mavzu bo'yicha vizual, audio, yozma tahlil imkoniyatini beradi. Talabaga qayta-qayta mashq qilish, xatolar ustida ishlash va o'zini sinab ko'rish imkonini beradi.

XULOSA

Musiqa nazariyasi fanidan mustaqil ta'lim bu ijodiy va tahliliy yondashuvga asoslangan talabaning mustaqil tafakkurini, tinglash madaniyatini va nazariy bilimlarini chuqurlashtiruvchi zamonaviy texnologiyalarga tayanib o'rgatiladigan muhim jarayondir. Olingan natijalar kredit-modul tizimining afzalliklarini tasdiqlaydi. Mustaqil ta'lim uchun zarur sharoitlar yaratilsa, talaba bilimni chuqurroq anglaydi, nazariy tushunchalarni amaliyotga qo'llay oladi. Shuningdek, raqamli resurslar – audio yozuvlar, interaktiv ilovalar, vizual materiallar - bilimlarni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Biroq, bu tizimning muvaffaqiyati o'qituvchining metodik mahoratiga, topshiriqlar tizimining sifatiga, ta'lim

resurslarining mavjudligiga bog'liq. Yana bir muhim jihat – talabalarni mustaqil ta'limga ruhlantirish va ularning motivatsiyasini doimiy qo'llab-quvvatlashdir.

Kredit-modul tizimida musiqa nazariyasi fanidan mustaqil ta'limni tashkil etish quyidagi xulosalarga olib keldi:

1. Mustaqil ta'lim talabaning o'quv mas'uliyatini oshiradi, nazariy bilimlarni puxta egallash imkonini beradi.
2. Metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan mustaqil ta'lim vazifalari orqali ijodiy fikrlash, tahlil qilish, kompozitsiyaviy o'ylash ko'nikmalari rivojlanadi.
3. Zamonaviy AKT vositalari, audio va vizual manbalar ta'lim samaradorligini oshiradi.
4. Mustaqil ta'limga tayyorlov bosqichi – metodik instruksiyalar, tayanch materiallar va maslahat tizimini talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Musin A. "Musiqa nazariyasi asoslari", Toshkent, 2005.
2. Zaripov I. "Nazariy bilimlarni o'qitish metodikasi", Samarqand, 2010.
3. Otajonov Sh. "Musiqa pedagogikasi va metodikasi", Toshkent, 2018.
4. Tillaev T. "Kredit-modul tizimida fan o'qitish asoslari", Andijon, 2022.
5. Kadirova N. "Musiqa fanida mustaqil ta'limni tashkil etish", Farg'ona, 2020.
6. Karimova Z. "Talabalarni mustaqil ishlashga o'rgatish metodikasi", Buxoro, 2023.
7. Maxmudova D. "Kredit tizimida pedagogik faoliyat", Toshkent, 2022.

“INFORMATIKA”, “AXBOROT TEXNOLOGIYALARI” VA “SOHADA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI QO’LLANILISHI” FANLARINI PLATFORMA YORDAMIDA MASOFAVIY O’QITISHDA SUN’IY INTELLEKT YORDAMIDAGI ARALASH TA’LIM “BLENDED LEARNING”

Yunusova Gulshoda Nazihovna

Namangan davlat Universiteti, “Raqamli ta’lim texnologiyalari” kafedrası prof.v.b.

Abdullayeva Shaxlo Ibrohimjon qizi

Namangan davlat Universiteti 3 kurs doktoranti

Annotatsiya: Hozirgi zamon informatika va axborot texnologiyalari fanida Chat GPT sun’iy intellekt tizimidan foyadalanish ijobiy natijalarni bermoqda. Bu jarayon fanni o’qitish, teng ta’lim olishda yangi perspektiv tomonlarni ochib bermoqda. Bu maqolada aralash ta’limni “Informatika”, “axborot texnologiyalari” hamda “Sohada axborot texnologiyalarini qo’llanilishi” fanlarini o’qitishda aralash ta’limni qo’llanilishining afzalliklari haqida fikr yuritilmoqda. Bu jarayonning chuqur tahlili qilingan. Hamda bu ta’lim ko’rinishini ayniqsa ta’lim platformalarida amalga oshirilsa, yahshi natijalarga kelishi mumkingligi ko’rsatilgan. Ayniqsa bu ta’lim turi inklyuziv ta’limda imkoniyatlari chegaralangan bolalar bilan ishlaganda yahshi natijalar berishi aniqlangan. Nafaqat a’lochilar va past natijalar ko’rsatib baho olgan o’quvchilar o’rtasida, balki imkoniyati chegaralangan va sog’lom bolalar o’rtasida ham yahshi natijalarga kelish mumkinligi haqida bayon etiladi. Sog’lom bolalar bilimlari bilan imkoniyatlari chegaralangan o’quvchilar ham, a’lochilarga pastroq baholarga o’qiydigan bolalar bilimlari tenglashtirishi, qolaversa, platformalardagi personalizatsiya hisobiga, adaptiv ta’limni kuchayishi evasiga bunday ta’lim yuqori samara berish natijalari olingan.

Kalit so’zlar: aralash ta’lim, imkoniyati chegaralanganlar, platforma orqali ta’lim, raqamli ta’lim, kompyuter dasturlari va an’anaviy ta’limni aralashtirib o’qitish.

"BLENDED LEARNING" WITH THE SUPPORT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN DISTANCE LEARNING WITH THE SUPPORT OF THE PLATFORM OF "INFORMATION SCIENCE", "INFORMATION TECHNOLOGIES" AND "INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE FIELD"

Annotation: The use of the Chat GPT artificial intelligence system in modern computer science and information technology yields positive results. This process opens up new perspectives in teaching subjects, including computer science, and ensuring equal education. This article discusses the advantages of using blended learning in teaching computer science, information technology, and the application of information technology in the field. An in-depth analysis of this process is provided. It is also shown that this type of education can achieve good results, especially if it is implemented on educational platforms. It is especially clear that this type of education gives good results when working with children with limited opportunities in inclusive education. It is stated that it is possible to achieve good

results not only between excellent students and students with low scores, but also between children with limited opportunities and healthy children. The results of the study showed that the knowledge of healthy children and students with limited opportunities, as well as the knowledge of children with lower grades compared to excellent students, and the personalization of platforms and the strengthening of adaptive learning make such education highly effective.

Keywords: blended learning, people with disabilities, platform-based learning, digital learning, blended learning between computer programs and traditional education

«СМЕШАННОЕ ОБУЧЕНИЕ» С ПОДДЕРЖКОЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ ПРИ ПОДДЕРЖКЕ ПЛАТФОРМ «ИНФОРМАЦИОННЫЕ НАУКИ», «ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ» И «ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБЛАСТИ»

Аннотация: Использование системы искусственного интеллекта Chat GPT в современной информатике и информационных технологиях дает положительные результаты. Этот процесс открывает новые перспективы в преподавании предметов, в том числе и информатики и обеспечении равноправного образования. В данной статье рассматриваются преимущества использования смешанного обучения в преподавании информатики, информационных технологий и применении информационных технологий в этой области. Приводится глубокий анализ этого процесса. Также показано, что данный тип обучения может достигать хороших результатов, особенно если он реализуется на образовательных платформах. Особенно наглядно этот тип обучения даёт хорошие результаты при работе с детьми с ограниченными возможностями в условиях инклюзивного образования.

Утверждается, что можно добиться хороших результатов не только между отличниками и учениками с низкими баллами, но и между детьми с ограниченными возможностями и здоровыми детьми. Результаты исследования показали, что знания здоровых детей и учеников с ограниченными возможностями, а также знания детей с более низкими баллами по сравнению с отличниками, персонализация обучения в платформе и усиление адаптивного обучения делают такое образование высокоэффективным.

Ключевые слова: смешанное обучение, люди с ограниченными возможностями, обучение на базе платформ, цифровое обучение, смешанное обучение между компьютерными программами и традиционным образованием

KIRISH

Hozirgi kunda masofaviy, onlayn o'qishlar va kurslar avjiga chiqib bormoqda, rivojlanishi tezlab ketgan jamiyatda axborotni ketidan o'zlashtirib ulgurib bo'lmay qolgan zamonda, bu yagona usuli desak mubolag'a bo'lmaydi. Masofaviy yoki onlayn ta'limni esa an'anaviy ta'lim bilan hamkorlikda o'qitish yoki o'qituvchi berishga

ulgurmagan ta'limning bo'laklarini onlayn kurslarda o'qitib, o'zlashtirishga erishish maqsadga muvofiqdir. Asinhron va sinhron bo'lmagan ta'limlarni, qolaversa off-layn va onlayn ta'limlarni birgalikda kombinatsion uslubda o'qitilishi, integratsiya qilinishi maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLARNING TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, masofaviy ta'lim, onlayn kurlarni yaratish bo'yicha yetarlicha ko'p izlanishlar olib borilgan va bu jarayon hali o'z nihoyasiga yetganicha yo'q[1],[3]. Aralash ta'lim esa fanlarni chuqurroq o'rganishga zamin yarata oladi [2],[4],[5], [6],[7]. Informatika va uning bilan turdosh bo'lgan fanlarning o'qitilishi [6],[7],[8],[9],[10],[11],[15] zaminida esa yangi vositalar bilan bir qatorda zamonaviy uslublardan foydalanish turadi, ya'ni platforma va kompyuter dasturlaridan foydalanilganda, aralash uslublari va uning zainida to'ntailgan sinf kabi slublardan foydalanish, individual ta'lim asosidagi personilatsiyani tashkillash aspektlari muhim ahamiyat kasb etadi[8],[9],[10],[11],[12],[13],[14],[15],[16],[17]. Bu informatika o'qitish uslubiyoti bilan bir qatorda axborot texnologiyalari [7],[8],[9],[10],[11],[15], sohada axborot texnologiyalarini qo'llanilishi kabi fanlarga ham ta'luqli jarayondir [8],[9],[10],[11],[12],[13],[14],[15],[16],[17],[18]. Ushbu maqolaning metodologik asosini esa quyida ko'rsatilgan manbalar, ilmiy-tadqiqot va maqolalar tashkil etadi [8]-[15], [16],[17].

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

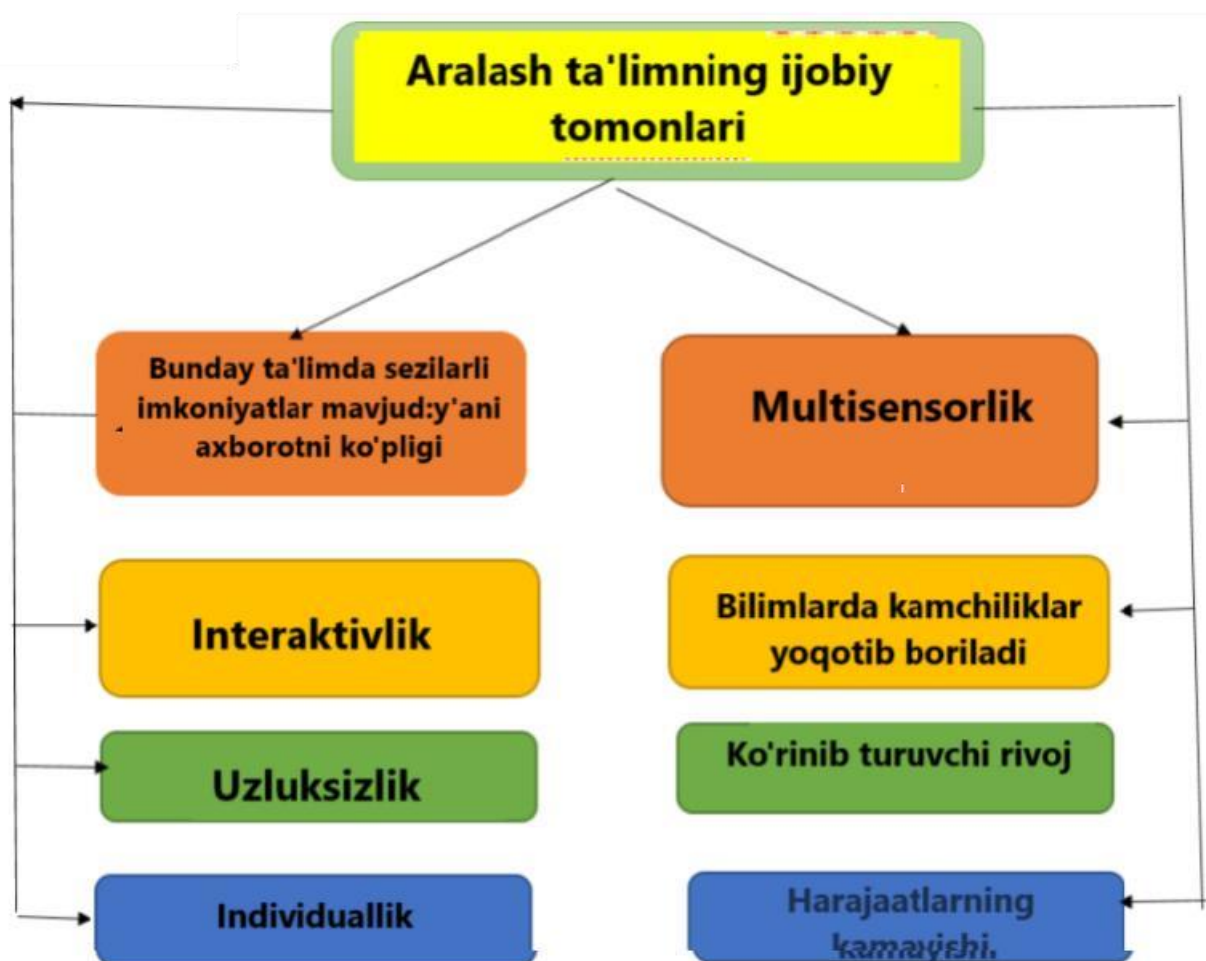
Ilmiy tadqiqot davomida biz 5 sinfdan toki 11 sinfgacha o'qiydigan bolalar uchun informatika va axborot texnologiyalari fanini o'qitish uchun ta'lim platformasini ishlab chiqdik, uning elektron resurslarini ishlab chiqdik, tayyorladik, buning zaminida ko'zi ojiz va ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarga, ularga ko'maklashish maqsadida mavzularni o'rgatuvchi audio-darslar va ularga doir audio-ma'ruzalar hamda ularga doir o'quvchilar tomonidan qilingan audio javoblarni qay darajada javobga foiz hisobida aniqlovchi kompyuter dasturlarini tuzdik. Natijada biz tomondan tayyorlangan audio darslar hamda audio savollar va ularga javob olingan foydalanuvchilarning, yoki ko'zida ayrim nuqsonlari bo'lgan, imkoniyati chegaralangan o'quvchilarning javoblariga ega bo'ldik hamda biz tomondan yaratilgan audio-javobni qay darajada mavzuga mosligini aniqlovchi

kompyuter dasturini yaratdik.. Bundan tashqari natijalarimizdan yana bittasi “informatika va axborot texnologiyalari” fanini o’qitishga mo’ljallangan platforma bo’lib, uni takomillashtirilishi davom etib boradi. Uning tarkibini esa sun’iy intellekt hisobiga, qolaversa Chat GPTdan foydalanib takomillashtirish maqsadga muvofiq bo’ladi. Taqdqiqotimiz boshida biz an’anaviy o’qitishdan platformalar va kompyuter dasturlari muhitida o’qitish samaraliroq natijalar beradi degan ilmiy faraz qilgan edik. Tajriba sinov jarayonida olingan natijalar va ularning ishlovi, bu ilmiy faraz tog’riligini isbot etdi ham. Lekin biz an’anaviy o’qitish bilan birgalikda platformalar yordamida hamda kompyuter dasturlar hamkorligida o’qitishni qulaylashtirish uslubida o’qitish yanada yuqori natijalar berganligini aniqladik. Bizning avvalgi ilmiy farazimiz, masalan an’anaviy va platformalar hamda kompyuter dasturlari yordamida o’qitishda deyarli farq bo’lmaydi degan gipotezamizi inkor etilib, ikkinchi gipotezamiz, y’ani platformalar va kompyuter dasturlari muhitidagi ta’lim berish uslubi yuqori samara beradi degan farazimiz tog’riligi isbot etildi. Uni Pirson mezonini va Stydent mezonlari formulalari bilan hisoblab, natijalarga ega bo’ldik. O’qitish samarasi 16%ga yuqoriroq bo’ldi. Undan tashqari esa, platformalar va kompyuter dasturlari muhitida aralash o’qitilgan jarayondagi o’zlashtirish yanada samara berganini aniqladik, shu tariqa kombinatsion usullar asinhron ta’lim va sinhron ta’lim hamda an’anaviy o’qitish va platforma hamda kompyuter dasturlari muhitida o’qitish eng yuqori natija berishini aniqlandi.

Biz bu ilmiy tadqiqotimizda bu ishga ilmiy rahbarlik qilgan ustozlar hamda ilmiy konsultantlarimizga minnatdorchilik bildiramiz. Ilmiy rahbarimizning rahbarlari va ustozlariga ham ilmiy maslahatlar berganliklari uchun tashakkur bildiramiz.

Aralash ta’lim deganda, (ingl. “Blended Learning”)—auditoriya o’qitishning an’anaviy shakllarini distantsion ta’lim bilan birgalikda aralashtirib o’qitishni tushunamiz, unda mahsus axborot texnologiyalar qo’llaniladi, misol uchun, bu audio va videolardan foydalanish, interaktiv elementlardan foydalanish yoki kompyuter grafikasi bo’lishi mumkin. Aralash ta’limni qo’llanilishi esa qator imkoniyatlar va kamchiliklarga egadir. Aralash ta’lim o’zida an’anaviy hamda aralash ta’limni o’zida mujassamlashtiradi. Aralash ta’lim dars jarayonida o’qituvchi va o’qitilayotganlar

o'rtasida juda ham ko'p o'zaro ta'sirlarni amalga oshirishga vaziyatlarni yaratib beradi. Har doyim o'qituvchi kuzatish, baholash hamda o'qitish va o'quvchilardan teskari aloqaga ega bo'lish kabi jarayonlarni olishga muvaffaq bo'ladi. Ularning o'zaro aloqasi tufayli o'qitish qiziqarli, masuliyatli hamda o'zaro ta'sirli bo'lib boradi. An'anaviy usul ham o'quvchilarga juda ham ko'p o'qish, kuzatish hamda savol berish hamda o'qituvchidan teskari aloqaga ega bo'lish uchun ko'p imkoniyatlarni terib beradi desak, mubolag'a bo'lmaydi. Bu intensiv o'zaro aloqa ivojlanish uchun ijobiy muhitni yaratadi. An'anaviy o'qitish ijobiylashtiradi hamda o'qituvchi va o'quvchilar orasida o'zaro ta'sir qilishni amalga oshiradi. Ananaviy o'qitish o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagina emas, balki o'quvchilarning o'zlari o'rtasida ham o'zaro aloqlarni kuchaytirishga sabab bo'la oladi. Ular bilimlarini o'zaro o'rtoqlashish imkoniga ega bo'ladilar. Bunday o'zaro ta'lim esa rivojlanishni jadallashtiradi. Bunday aralash ta'lim o'zining plus va minuslariga egadir[1]-[17]. **Rasm1. Aralash ta'limning ijobiy tomonlari.**

Aralash ta'limning ijobiy tomonlari

Bunday tizimda sezilarli imkoniyatlar mavjud: y'ani axborotni ko'pligi. Kompyuter texnologiyalari yordamida o'quv rejani kengaytirish hamda aniq kursga ko'proq berilganlarni: qo'shimcha adabiyotlar, mahsus bilimlarni beruvchi ma'lumotlarni qo'yish maqsadga muvofiqdir. Y'ani asosiy ma'lumotlarni o'rganganlar yana qo'shimcha ma'lumotlarni o'qishlari mumkin, ma'lumotlarni chuqurroq o'rganish imkoniga ega bo'ladilar. Ko'p vaqt talab etuvchi jarayonlardan o'qituvchi holis bo'lib, be'malol o'quvchilar bilan ishlashga, ular bilan onlayn aloqada bo'lishga vaqti paydo bo'ladi. Y'ani u uy vazifalarini tekshirish kabi jarayonlardan, daftarlarni tekshirishdan holis bo'ladi.

Multisensorlik. Ko'pkina axborotlarni saqlash evasiga — masalan, verbal matn, audio ovoz, vizal videoyozuvlar va rasmlar evasiga-materialni ko'rgazmaliroq amalga oshirish imkoniyati paydo bo'ladi. .

Interaktivlik. Yangi texnologiyalar o'quvchini ko'proq qiziqтира oladi, o'zining loyihalarini yaratishga jalb etuvchi o'yin shaklidagi kompyuter dasturlari, onlayn ilovalar hamda o'yin va simulyatorlar v.h.z.Bu bilishga qiziqishni va biror fanni o'rganilishini rivojlantiradi. Turli ehtiyojlar inobatga olinadi. Bunday ta'limda ehtiyojlar ko'zda tutiladi. Kimga o'qituvchi bilan o'qishda aloqada bo'lmoqlik kerak bo'lsa ham, yoki alohida shug'ullanish ehtiyojiga ega bo'lmoqlik bo'lsa ham mos keladi, hamda mustaqil ishlamoqchi bo'lganlar uchun hamda imkoniyatlari chegaralanganlar uchun ham juda ham keraklidir.

Bilimlarda kamchiliklar yoqotib boriladi. Ko'pincha klassik ta'limda muammoli vaziyat tug'iladi: o'quvchi darsda bo'lmaganligi sababli, yoki bitta goyada diqqatini jamlay olmagan tufayli, kerakli muhim axborotni diqqat jarayonidan o'tkazib yuboradi. Materialni qayta o'rganish imkoniyati bor, yoki bir nechta shunga o'hshash topshiriqlarni amalga oshirib, muvoffaqiyatni amalga oshirish imoni bor.

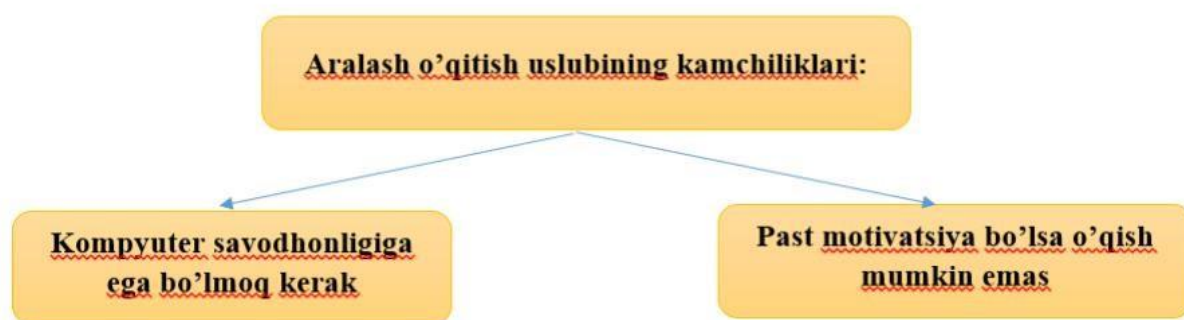
Uzluksizlik. Aralash ta'lim resurslariga doimiy ruhsat etilishni ko'zda tutadi. O'quvchi o'zining vaqtiga qarab shug'ullanishi kerak.

Ko'rinib turuvchi progress. Platformalar yordamida bolalarning natijalarini kuzatish mumkin bo'ladi. Bu bolalar uchun ham qiziqarli. Bolalarni vaqtini rejalashtiradi, o'zining rivojlanishini ko'rishlari mumkin bo'ladi. Bu turli

sathda o'qiydiganlar uchun ta'luqli. Sinfda ishlab, o'qituvchi o'rtacha o'quvchilarga oriyentir qiladi, bunda qoloq va iqtidorli o'quvchilarga og'ir bo'ladi, birinchilari past o'qiganidan uyaladi, ikkinchilar esa tezlab o'qishda, ularga o'qishning qizig'ibo'lmay qoladi. Bir hil materialni qolib ketgan talabalar qaytarishlariga tog'ri kelsa, ikkinchilar esa oldinlab ketishlari mumkin bo'ladi.

Rasm 2. Aralash ta'limning kamchiliklari.

Individuallik. Elektron resurslarini qo'llash esa bolaga ta'lim trayektoriyasini tanlashga imkoniyat yaratadi, o'zining qiziqishlarini amalga

oshirishga zamin yaratadi va ta'lim jarayonida o'z qiziqishlariga qarab o'qishini tashkil etishiga zamin yaratadi, bunda ular ularga yoqqan fanlarni chuqur o'rganishadi.

Harajatlarni kamyishi. Aralash ta'lim ta'lim tashkiloti uchun iqtisod tomonidan samaraliroq, auditoriya soatlarini qisqartirishi mumkin, sinf soatlariga muhtoj emas, Elektron kurslarni tezkor modernizatsiya qilish mumkin. Bu klassik dasturlar uchun ilojisiz, ular bunga mablag' talab etadi. **Rasm 2. Aralash o'qitish uslubining kamchiliklari.**

Aralash ta'limning kamchiliklari:

1. Muammo: kompyuter savodhonligiga ega bo'lmoq kerak.

Boshlang'ich maktabdan boshlab, bolalar bilan shug'ullanish kerak, kompyuter bilan tanishtirish va amaliy ishlashni o'rgatmoq kerak, qolaversa, bolalarni platformalarda ishlash ko'nikmalarini hosil qilish maqsadga muvofiqdir. «ЯКЛасс» platformada misol uchun kichik yoshli o'quvchilar uchun mahsus topshiriqlar ishlab chiqilgan, ular «drag-and-drop» texnologiyasi asosida ishlaydi,

y'ani («sudra va tashla») texnologiyasi bo'yicha —uning yordamida ixtiyoriy diqqat amalga oshiriladi, u ta'limning hamma jarayonlarida zarurdir.

2. Muammo: past motivatsiya bo'lsa o'qish mumkin emas. Ba'zi o'quvchilar umuman o'qigisi kelmaydi.

Muammoni yechish jarayoni: o'quvchilarni mustaqil shug'ullanishlari uchun doimiy qiziqtirib yurish. Mahsus rag'batlantirishlarni o'ylab chiqish mumkin. O'quvchi o'zining rivojini ko'rib turishi, uni boshqalardan kam bo'lmay o'qishi uchun dalda bo'lishi kerak. Aralash ta'lim — bu perspektiv texnologiya bo'lib, u unga yahshi yondoshish evasiga zo'r natijalarga erishishga yordam qiladi, kunduzgi ta'lim muammolarini yechishga yordam beradi. Uning yordamida o'quvchilarning qiziqishini ortirish mumkin, mahsus modullarga ko'proq axborotlarni qo'yish mumkin bo'ladi. O'quvchilarda buning uchun mustaqil ishlashni rivojlantirish kerak bo'ladi. O'quvchining o'zlashtirishi onlayn rejimda ham sinfda ham berilishi mumkin. Onlayn rejimda teslashtirish va turli guruhli topshiriqlarni amalga oshirish mumkindir. Testlashtirish o'qituvchi oldida ham amalga oshishi mumkin. Nazorat bahosi(zachot, ysakuniy yozma ish) - faqat auditoriyada amalga oshiriladi.

Shunday qilib natija qilamiz: aralash ta'limni qo'llash texnologiyasi - oddiy bilimlarni berishdan, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga olib keladi, ta'lim jarayonida o'quvchi ahamiyatini oshirishga olib keladi, oddiy bilimlarni berishdan tortib, ularni o'z imkoniyatlarini ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish orqali kengaytirishga erishish va shu orqali hozirgi zamon sharoitida birinchi darajali muhimlikdan yuqori pog'onaga ko'tarishga erishishni amalga oshirishi mumkin[2][5],[7],[8],[9],[10],[11],[15],[16]-17].

XULOSA

Shuni ta'kidlashimiz joizki, masofaviy platforma yordamida o'qitilganda, to'quvchiga faqat a'loga o'zlashtirsagina keyingi ma'ruzaga yoki amaliy topshiriqqa o'tishini belgilab qo'yilsa, o'quvchi takroriy vazifani yechib, bir necha urinishlar orqali ham yuqori natijalarga erishish imkoniyatini yaratish evasiga imkoniyati chegaralangan bolalarning o'zlashtirishini sog'lom bolalar bilimlari bilan tenglashtirish yoki pastroq natijalar olgan o'quvchilar bilimlarini a'lochi talabalar bilimlari bilan tenglashtirishga erishish mumkin. Platformalarning ishlashiga Chat

GPT yoki boshqa sun'iy intellekt tizimlarini yoki kompyuter dasturlarini ishga solinsa, yanada yuqori natijalarni olish ko'rsatkichlariga erishish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Allamberganova M.X. Informatikadan interaktiv o'quv majmualar yaratish va ulardan ta'lim jarayonida foydalanish. Avtoreferat (pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi). — Toshkent, 2012. — 22 b.
2. Babaxodjaeva L.G. Talabalarning pedagogik kompetentligini rivojlantirish jarayonida aralash ta'lim modelini joriy etishning nazariy va amaliy asoslari, avtoreferat. — T.: CHDPU, 2021. — 16 b.
3. Begbo'tayev A.E. "Tarmoq texnologiyalari" fanini o'qitishni takomillashtirishning ilmiy- pedagogik asoslari. Monografiya. — Toshkent, 2020. — 125 b.
4. Андреева Н. В., Рождественская Л. В., Ярмахов Б. Б. Шаг школы в смешанное обучение. — Москва, 2016. — С. 23–32.
5. Крылова Е.А. Технология смешанного обучения в системе высшего образования // Вестник ТГПУ. — 2020. — № 1. — С.86–93.
6. G.N.Yunusova., Fakultetlararo mutahassiliklarda elektron o'qitish jarayonini takomillashtirish (informatika va unga turdosh fanlar misolida), NamDU axborotnomasi., - 2017 y.-№2.-B. 440-441. NamDU ilmiy axborotnomasi. 7. Г.Н.Юнусова, Формирование базовых знаний и компетенций STEAM как условие подготовки конкурентоспособной личности, Том 5 № 4 (2024): Междисциплинарный электронный научный журнал «Общество и инновации», -B.190-2122024 yil.
8. G.N.Yunusova., Scratchda lego konstruksiyalash asosidagi muhandislik dasturlashtirish va zamonaviy informatika o'qitish metodikasi., NamDU, Namangan., -B.97., 2021y.
9. G.N.Yunusova., Ta'limda Axborot Texnologiyalari, O'quv Qo'llanma., -B. 275., URL: <http://library.ziyonet.uz/static/lib/reader-pdf/web/viewer.html?file=http://library.ziyonet.uz/uploads/books/7007/61cd931452510.pdf>, m 2021 y.
10. G.N.Yunusova., Axborot Texnologiyalari uslubiy qo'llanma., Jurnal ziyonet Ta'lim Portali: <http://library.ziyonet.uz/uz/book/125377>, <http://library.ziyonet.uz/static/lib/readerpdf/web/viewer.html?file=http://library.ziyonet.uz/uploads/books/7007/63a0862957c08.pdf>-B. 288., 2021 y.
11. G.N.Yunusova., Raqamli texnologiyalar va kompyuter dasturlar muhitida Uzluksiz STEAM ta'limini takomillashtirish., infourok, -B. 180-195., 2024 yil.
12. Юнусова Г.Н., Создание образовательного ресурса или платформы во время пандемии для дошкольников., Turin Politechnical University in Tashkent., UCTA , -P. 19-212., 2022 y.
13. Yunusova G.N., Creating a wibe site in WordPress for working with children for 1 month to 6 years., 2022., -P. 72-78., Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent.

14. Yunusova G.N., Organization of continuous learning and learning in programming and robotics using the concept of a person's whole life course., 2021., -P. 587-604.
15. Юнусова Г.Н., Информационные технологии в непрерывном STEAM образовании., -В. 160-165., 2023 г.
16. Юнусова Г.Н., Интеграция новых информационных технологий, компьютерных программ и усовершенствованной методики обучения и воспитания дары Фрёбеля", Москва, Журнал 2022 г.
17. Юнусова Г.Н., Развитие айти сферы и информатики как одна из составляющих развития стим образования., Актуальные исследования высшей школы, 2023 у.;URL: <https://m.sciencen.org/assets/Kontent/Ko;https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54127138>.

INKLYUZIV TA'LIMNING MUSIQA TA'LIMDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

O'rmonjonov Azizbek Muhammadjon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti

70111301-Musiqa ta'limi va san'at mutaxassisligi magistranti

Email: azizbekormonjonov@gmail.com

Annotatsiya: *ushbu ilmiy maqola inklyuziv ta'limning musiqa ta'limidagi o'rni va ahamiyatini o'rganadi. Maqolada inklyuziv ta'limning musiqa ta'limi orqali talabalarning ijtimoiy, estetik va ma'naviy rivojlanishiga ta'siri, shuningdek, ushbu ta'lim shaklining barcha turdagi talabalarni, xususan, maxsus ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilarni ta'lim jarayoniga jalb qilishdagi samaradorligi tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'limning musiqa darslariga integratsiyasi yoshlarning madaniy merosga bo'lgan hurmatini oshirish, ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish va shaxsiy rivojlanishga ko'maklashishda muhim vosita sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada, shuningdek, inklyuziv ta'limning pedagogik uslublari, metodlari va vositalari, shu jumladan, musiqa ta'limida maxsus ehtiyojli talabalarni qo'llab-quvvatlashning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda inklyuziv ta'limning musiqa ta'limi orqali yoshlarning estetik didini shakllantirish, ijtimoiy integratsiya va madaniy identifikatsiyani mustahkamlashdagi ahamiyati ochib beriladi. Olingan natijalar asosida, inklyuziv ta'limning musiqa ta'limiga integratsiyasi bo'yicha takliflar va tavsiyalar beriladi.*

Kalit so'zlar: *inklyuziv ta'lim, musiqa ta'limi, maxsus ehtiyojli talabalar, estetik rivojlanish, ijtimoiy integratsiya, madaniy identifikatsiya, pedagogik metodlar.*

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В МУЗЫКАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: *Данная научная статья посвящена исследованию роли и значения инклюзивного образования в музыкальном образовании. В статье анализируется влияние инклюзивного образования через музыкальное обучение на социальное, эстетическое и духовное развитие учащихся, а также эффективность этого подхода в привлечении всех категорий учащихся, особенно тех, кто имеет особые образовательные потребности, к образовательному процессу. Интеграция инклюзивного образования в музыкальные занятия рассматривается как важный инструмент для повышения уважения молодежи к культурному наследию, формирования социальной ответственности и содействия личностному развитию. В статье также анализируются педагогические стили, методы и средства инклюзивного образования, включая современные подходы к поддержке учащихся с особыми потребностями в музыкальном образовании. В исследовании раскрывается значение инклюзивного образования в формировании эстетического вкуса молодежи, укреплении социальной интеграции и культурной идентичности. На основе полученных данных предлагаются рекомендации и предложения по интеграции инклюзивного образования в музыкальное обучение.*

Ключевые слова: инклюзивное образование, музыкальное образование, учащиеся с особыми потребностями, эстетическое развитие, социальная интеграция, культурная идентичность, педагогические методы.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF INCLUSIVE EDUCATION IN MUSIC EDUCATION

Abstract: This scientific article is dedicated to exploring the role and significance of inclusive education in music education. The article analyzes the impact of inclusive education through music instruction on the social, aesthetic, and spiritual development of students, as well as its effectiveness in engaging all types of learners, particularly those with special educational needs, in the educational process. The integration of inclusive education into music lessons is considered a vital tool for fostering respect for cultural heritage among youth, promoting social responsibility, and supporting personal development. Additionally, the article examines the pedagogical styles, methods, and tools of inclusive education, including modern approaches to supporting students with special needs in music education. The study highlights the importance of inclusive education in shaping the aesthetic taste of youth, strengthening social integration, and reinforcing cultural identity. Based on the findings, recommendations and proposals for integrating inclusive education into music instruction are provided.

Keywords: inclusive education, music education, students with special needs, aesthetic development, social integration, cultural identity, pedagogical methods.

KIRISH

Inklyuziv ta'lim zamonaviy ta'lim tizimlarida barcha talabalarni, xususan, maxsus ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilarni teng huquqli ta'lim jarayoniga jalb qilishga qaratilgan muhim yo'nalish sifatida keng e'tirof etilmoqda. Musiqa ta'limi esa, talabalarning estetik, ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Inklyuziv ta'limning musiqa ta'limiga integratsiyasi talabalarning nafaqat musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish, balki ularning madaniy merosga hurmatini oshirish, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va shaxsiy o'sishga ko'maklashishda alohida ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish va maxsus ehtiyojli bolalarni qo'llab-quvvatlash"ga oid qarorlari va farmonlari inklyuziv ta'limning ta'lim tizimida muhim o'rin egallashini ta'kidlaydi. Ushbu hujjatlarda maxsus ehtiyojli bolalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish, ularning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash va estetik tarbiyani rivojlantirishga alohida

e'tibor qaratilgan [1]. Musiqa ta'limi bu jarayonda maxsus ehtiyojli talabalarni qo'llab-quvvatlashda samarali vosita sifatida qaralmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda inklyuziv ta'limning musiqa ta'limidagi ahamiyati keng yoritilgan bo'lsa-da, bu sohada hali ko'plab o'rganilmagan masalalar mavjud. Masalan, inklyuziv ta'limning musiqa darslariga samarali integratsiyasi, maxsus ehtiyojli talabalarni musiqiy faoliyatga jalb qilishning pedagogik metodlari va musiqa ta'limining ijtimoiy integratsiyaga ta'sirini chuqur o'rganish zarurati mavjud.

Maqsadimiz, inklyuziv ta'limning musiqa tamxsus ehtiyojli talabalarni ta'lim jarayoniga jalb qilishdagi samaradorligini aniqlash, uning estetik, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishga ta'sirini o'rganish va bu jarayonda yuzaga keladigan pedagogik muammolarni tahlil qilishdir. Tadqiqotda quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

Inklyuziv ta'limning musiqa ta'limidagi o'rnini o'rganish.

Musiqa ta'limida inklyuziv yondashuvlarning zamonaviy pedagogik metodlarini aniqlash.

Inklyuziv ta'limning talabalarning estetik va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilish.

Inklyuziv ta'limning musiqa ta'limiga integratsiyasi bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qaror va farmonlariga, shuningdek, musiqa ta'limi va inklyuziv ta'lim bo'yicha ilmiy adabiyotlarga asoslanadi. Musiqa ta'limiga oid manbalar, xususan, maxsus ehtiyojli talabalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha ilmiy ishlanmalar tadqiqotning asosiy ilmiy negizini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Inklyuziv ta'limning musiqa ta'limidagi o'rni va ahamiyatini o'rganish bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar, asosan, musiqa ta'limi, inklyuziv pedagogika va ijtimoiy integratsiya sohalarini qamrab oladi. Ilmiy adabiyotlar musiqa ta'limining estetik, ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishdagi o'rni, shuningdek, maxsus ehtiyojli talabalarni qo'llab-quvvatlashning pedagogik uslublarini tahlil qilishga qaratilgan.

A. Karimovanning “Inklyuziv ta’limda musiqa darslarining ahamiyati” asarida inklyuziv ta’limning musiqa ta’limiga integratsiyasi masalalari yoritilgan. Karimova, musiqa ta’limining maxsus ehtiyojli talabalarning ijtimoiy ko’nikmalarini rivojlantirishda, estetik didini shakllantirishda va ijtimoiy integratsiyani ta’minlashda muhim vosita ekanligini ta’kidlaydi [2]. Shuningdek, G. Zokirovanning “Musiqiy faoliyat va ijtimoiy integratsiya” asarida musiqa ta’limining maxsus ehtiyojli talabalarni jamiyatga moslashishiga ta’siri o’rganilgan. Zokirova, musiqa darslarining talabalarning ruhiy holatini yaxshilash, ijtimoiy ko’nikmalarini rivojlantirish va o’ziga ishonchni oshirishdagi ahamiyatini alohida ta’kidlaydi [3].

Ushbu tadqiqotda qo’llanilgan metodlar quyidagilardan iborat:

Tahlil va sintez – Inklyuziv ta’limning musiqa ta’limidagi o’rni va ahamiyatini chuqur o’rganish uchun adabiyotlarni tahlil qilish va mavjud ilmiy manbalarni sintez qilish usulidan foydalanildi. Bu metod orqali inklyuziv ta’limning pedagogik, estetik va ijtimoiy ahamiyati to’g’risida aniq xulosalar chiqarildi.

Empirik tadqiqotlar – Inklyuziv ta’limning musiqa ta’limida qo’llanilishini o’rganish jarayonida, turli ta’lim muassasalarida olib borilgan so’rovlar va intervyular orqali talabalarning musiqiy faoliyatga bo’lgan munosabati va inklyuziv yondashuvlarning samaradorligi o’rganildi.

Pedagogik tajriba – Musiqa ta’limida inklyuziv yondashuvlarning samaradorligini o’rganishda turli pedagogik metodlar tahlil qilindi. Maxsus ehtiyojli talabalarni qo’llab-quvvatlash uchun moslashtirilgan musiqa darslari tajribalari amalga oshirildi.

Kuzatuv – Maktablar, maxsus ta’lim muassasalari va madaniyat markazlarida inklyuziv musiqa darslarining tashkil etilishi va talabalarning bu jarayondagi ishtiroki kuzatildi. Bu metod orqali inklyuziv ta’limning amaliy yondashuvlari to’plandi.

Komparativ tahlil – Inklyuziv ta’limning musiqa ta’limidagi o’rnini o’rganishda, turli mamlakatlar va O’zbekistonning inklyuziv ta’lim tajribalari taqqoslandi. Bu metod yordamida inklyuziv musiqa ta’limining umumiy va o’ziga xos xususiyatlari aniqlandi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar inklyuziv ta'limning musiqa ta'limidagi ahamiyatini o'rganishda zarur bo'lgan ilmiy asoslarni yaratdi. Tadqiqotda qo'llanilgan metodlar yangi yondashuvlarni taqdim etadi va inklyuziv ta'limning musiqa ta'limida qo'llanilishini yanada samarali qilishga imkon yaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida inklyuziv ta'limning musiqa ta'limidagi o'рни va ahamiyatiga oid quyidagi natijalar olingan:

Talabalarining musiqiy faoliyatga jalb qilinishi: So'rovnoma natijalariga ko'ra, inklyuziv musiqa darslari maxsus ehtiyojli talabalarining ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini sezilarli darajada oshirgan. 85% talabalar musiqa darslarida o'zlarini qulay his qilishlarini va musiqiy faoliyat orqali ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishganini ta'kidlashdi.

Estetik va ruhiy rivojlanishga ta'siri: Inklyuziv musiqa darslari talabalarining estetik didini shakllantirishda va ruhiy holatini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. So'rov natijalariga ko'ra, 78% talabalar musiqa darslarining ularning o'ziga ishonchlarini oshirishga va stressni kamaytirishga yordam berganini bildirishdi.

Ijtimoiy integratsiyaning oshishi: Inklyuziv musiqa darslari talabalarni guruh ishi orqali birlashtirib, ijtimoiy integratsiyani mustahkamladi. Maxsus ehtiyojli talabalar boshqa o'quvchilar bilan birgalikda musiqiy faoliyatlarda ishtirok etish orqali o'zlarini jamiyatning bir qismi sifatida his qilishdi.

Pedagogik metodlarning samaradorligi: Inklyuziv ta'limning musiqa darslariga integratsiyasi uchun moslashtirilgan pedagogik metodlar (masalan, individual yondashuvlar, multisensorli usullar va musiqiy terapiya) ta'lim samaradorligini oshirgan. Tajribalar shuni ko'rsatdiki, bu metodlar maxsus ehtiyojli talabalarining musiqiy faoliyatga jalb qilinishini sezilarli darajada yaxshilagan.

No	Ko'rsatkich	Foiz
	Estetik didni rivojlantirishda samarali	78%
	Ijtimoiy ko'nikmalarni oshirish	82%
	Ruhiy holatni yaxshilash	75%

Jadval 1: Inklyuziv ta'limning estetik rivojlanishga ta'siri (So'rov natijalari).

Musiqa darslariga qiziqish bildirgan talabalar – 85%;

Qiziqish bildirmagan talabalar – 15%.

Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limning musiqa ta'limidagi ahamiyatini tasdiqlaydi. Musiqa darslari nafaqat estetik didni shakllantirish, balki talabalarning ijtimoiy integratsiyasini mustahkamlash va ma'naviy rivojlanishini rag'batlantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Biroq, tadqiqotda aniqlangan ba'zi muammolar ham mavjud. Masalan, inklyuziv musiqa ta'limining samaradorligini oshirish uchun o'qituvchilarni maxsus tayyorlash, o'quv dasturlarini moslashtirish va zamonaviy musiqiy texnologiyalarni joriy etish zarurati sezilmoqda.

XULOSA

Tadqiqot jarayonida inklyuziv ta'limning musiqa ta'limidagi o'rne, uning estetik, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishga ta'siri chuqur tahlil qilindi. Inklyuziv ta'limning musiqa darslariga integratsiyasi talabalarning, xususan, maxsus ehtiyojli o'quvchilarning ta'lim jarayoniga faol ishtirok etishini ta'minlashda samarali vosita ekanligi isbotlandi.

Tadqiqot natijalari inklyuziv musiqa ta'limining talabalarning estetik didini shakllantirish, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va ma'naviy dunyoqarashini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, inklyuziv ta'limning musiqa darslariga to'liq integratsiyasi uchun pedagogik metodlarni takomillashtirish, o'qituvchilarni maxsus tayyorlash va musiqiy dasturlarni zamonaviylashtirish zarurligi ta'kidlandi.

Tadqiqotda aniqlangan muammolarni hal qilish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Inklyuziv ta'limning musiqa darslariga to'liq integratsiyasini ta'minlash uchun maxsus o'quv dasturlari ishlab chiqish.

O'qituvchilar uchun inklyuziv musiqa ta'limiga oid maxsus tayyorgarlik kurslarini tashkil etish.

Musiqa darslarida multisensorli usullar va musiqiy terapiyani kengroq qo'llash.

Maxsus ehtiyojli talabalarni musiqiy faoliyatga jalb qilish uchun zamonaviy musiqiy texnologiyalarni joriy etish.

Umuman olganda, inklyuziv ta'limning musiqa ta'limidagi o'rni talabalarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy integratsiyasi va estetik didini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Tadqiqotda olib borilgan tahlillar inklyuziv ta'limning musiqa ta'limida kengroq va samarali qo'llanilishi zarurligini ko'rsatdi va ushbu jarayonni takomillashtirishga oid tavsiyalarni ilgari surdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha davlat siyosati" qarori, 2020//Toshkent.
2. Karimova, A. "Inklyuziv ta'limda musiqa darslarining ahamiyati", 2019//Toshkent.
3. Zokirova, G. "Musiqiy faoliyat va ijtimoiy integratsiya", 2021//Toshkent.
4. Abduqodirov, A. "Musiqa ta'limining tarbiyaviy ahamiyati", 2018//Toshkent//"O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi".

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA AXBOROT KOMMUNIKATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

1.I.I. Tuychiyeva, 2. M. N. A'zamova

*1.FarDU Pedagogika kafedrası mudiri P.f.b.f. d. (PhD),professor, 2.FarDU
Pedagogika yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya: Bola tarbiyasi juda murakkab va mas'uliyatli jarayon. Ushbu jarayonni to'g'ri va samarali tashkillash har bir davrning dolzarb vazifasi bo'lib qolaveradi. Ayniqsa bugungi akseleratsiya jarayonini boshdan kechirayotgan jadal hamda turli xil innovatsiyalar zamonida axborot kommunikatsion texnologiyalari (AKT) va innovatsiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish ushbu vazifani hal etishga samarali ko'mak bermogda. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimiga AKT va innovatsiyalarni joriy etishning ilmiy va amaliy jihatlari hamda buning samarali natijalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: AKT, innovatsiya, kompyuter, texnologiya, virtual sayohat, taqdimot, electron konferensiya, internet, kognitiv, didaktik, axborot, ma'lumot, metod, electron pochta, kompyuter o'yinlari, ta'lim.

THE IMPORTANCE OF USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM

1.I.I. Tuychiyeva 2. M.N. A'zamova

*Head of the Department of Pedagogy, PhD in Pedagogical Sciences, Professor,
FarSU Student of the Pedagogy program, FarSU*

Abstract: Child upbringing is a complex and highly responsible process. Organizing this process correctly and effectively remains a crucial task in every era. Especially in today's rapidly advancing world of acceleration and innovation, the integration of information and communication technologies (ICT) and innovations into the education system serves as an effective means of addressing this task. This article discusses the scientific and practical aspects of introducing ICT and innovations into the preschool education system, as well as the effective outcomes of their implementation.

Keywords: ICT, innovation, computer, technology, virtual tour, presentation, electronic conference, internet, cognitive, didactic, information, data, method, email, computer games, education.

ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО- КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

И.И. Туйчиева, М.Н. Азамова

*1.Заведующая кафедрой педагогики Ферганского государственного
университета, кандидат педагогических наук (PhD), профессор 2.Студентка
направления «Педагогика» Ферганского государственного университета*

Аннотация: Воспитание ребенка — это чрезвычайно сложный и ответственный процесс. Его правильная и эффективная организация остаётся актуальной задачей в любое время. Особенно в условиях стремительного развития и акселерации современного общества, а также появления новых инновационных решений, внедрение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в систему образования становится действенным инструментом решения данной задачи. В данной статье рассматриваются научные и практические аспекты внедрения ИКТ и инноваций в систему дошкольного образования, а также анализируются их положительные результаты и влияние на качество образовательного процесса.

Ключевые слова: ИКТ, инновации, компьютер, технология, виртуальное путешествие, презентация, электронная конференция, интернет, когнитивный, дидактический, информация, данные, метод, электронная почта, компьютерные игры, образование.

KIRISH

Jamiyat va ishlab chiqarishning zamonaviy rivojlanishi sharoitida dunyoni moddiy, energiya va mehnat resurslaridan kam bo'lmagan axborot resurslarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Aniqrog'i, zamonaviy axborot maydoni nafaqat boshlang'ich maktabda, balki maktabgacha yoshdagi bolalarda ham kompyuter ko'nikmalarini talab qiladi.

Bugungi kunda axborot texnologiyalari ota-onalar, o'qituvchilar va maktabgacha yoshdagi ta'lim sohasidagi mutaxassislarning imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Zamonaviy kompyuterdan foydalanish imkoniyatlari eng to'liq va muvaffaqiyatli bolaning qobiliyatlarini rivojlantirishni amalga oshirishga hamda mustaqil ravishda yangi bilimlarni egallash qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi. Zamonaviy ta'limni internet resurslarisiz tasavvur qilish qiyin. Internet ta'lim xizmatlari uchun juda katta imkoniyatlarga ega. Elektron pochta, qidiruv tizimlari, elektron konferensiyalar zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Internetda siz erta ta'lim va rivojlanish muammolari, innovatsion maktablar va bolalar bog'chalari, erta rivojlanish bo'yicha xorijiy muassasalar haqida ma'lumot topishingiz, ta'lim sohasidagi yetakchi mutaxassislar bilan aloqa o'rnatishingiz mumkin.

Shu bois, so'nggi yillarda nafaqat maktabda, balki maktabgacha ta'lim muassasalarida ham Internet keng miqyosda joriy etilmoqda. Bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishning barcha sohalarida axborot resurslari soni uzluksiz ortib

bormoqda. Jahon tajribasiga nazar solsak, Yaponiya, Estoniya, Singapur kabi mamlakatlar maktabgacha ta'limda AKTni erta yoshdan joriy qilish orqali o'z fuqarolarining raqamli savodxonlik darajasini yuqori pog'onaga olib chiqqan. Masalan, Estoniya maktabgacha ta'lim muassasalarida maxsus raqamli platformalar orqali tarbiyachilar ota-onalar bilan doimiy aloqada bo'ladi va bola rivoji muntazam kuzatib boriladi. Finlyandiyada maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan "EduTech" dasturi har yili yangilanadi. Unda bolalarning yoshiga mos virtual muhitda darslar tashkil qilinadi va rivojlanish monitoringi olib boriladi. Janubiy Koreyada esa 3 yoshdan boshlab bolalarga AKT vositalari orqali o'yinli darslar taqdim etilib, ular orqali til, matematika, atrof-muhit haqidagi dastlabki tushunchalar shakllantiriladi. Maktabgacha ta'limda AKTdan foydalanish — bu bolalar tafakkuri, nutqi, diqqat-e'tibori, ijodkorligi, ijtimoiy moslashuvi va muloqot madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik-psixologik faoliyat turidir. Uning metodologik asosi innovatsion pedagogika, raqamli pedagogika, konstruktivizm, sotsiokultural yondashuv kabi nazariy yo'nalishlarga tayanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

L.R. Lizunova: "Kompyuter texnologiyasidan nutqiy kamchiliklarni bartaraf etishda foydalanish" asarida bolalardagi nutqiy rivojlanishda AKT vositalarining kompensator rolini asoslab berdi. Olim logoped mutaxassislariga multimedia asosidagi logopedik dasturlardan foydalanishlari orqali bolalarning fonetik va leksik rivoji tezlashishini taklif sifatida ilgari surgan.

Taniqli olim M.A. Voskresenskayaning "Raqamli o'yinlar orqali kognitiv rivojlanish" asaridagi tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, 5–7 yoshli bolalar uchun AKT asosidagi o'yinli mashg'ulotlar ularning xotirasi, tafakkuri va analitik qobiliyatini kuchaytiradi.

S.V. Kuznetsova o'zining "Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish" asari orqali AKT vositalariga ijodiylikni qo'zg'atuvchi, ko'rgazmali ta'sir kuchiga ega pedagogik resurs sifatida ta'rif bergan.

V.S. Mukhina esa "Yoshga oid psixologiya" asarida garchi AKTni to'g'ridan-to'g'ri o'rganmagan bo'lsa-da, bolalik davri psixologiyasi asosida bolalarning AKTga

bo'lgan hissiy, idrokiy va ijtimoiy moslashuv darajasini tushunishda asosiy manba hisoblanishini asoslab bergan.

O.M. Dyachenko "Maktabgacha yoshdagi bolalarda tasavvurni rivojlantirish" asarida Tasavvur va tasvirlash ko'nikmalarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar, ayniqsa animatsion dasturlar, katta samaradorlikka ega ekanini ta'kidlagan. Bundan tashqari olim quyidagi yondashuvlar asosida bola rivojlanishi va AKTdagi bog'liqlikni tahlil etgan.

Konstruktiv yondashuv: Bola bilimni o'zi quradi; AKT vositalari bu jarayonni faollashtiradi.

Kognitiv yondashuv: E'tibor, xotira, tafakkur kabi jarayonlar AKT orqali mustahkamlanadi.

Sotsiokultural yondashuv: AKT yordamida bola ijtimoiy muloqotda, hamkorlikda bilim oladi.

Differensial yondashuv: Har bir bolaning yosh va individual imkoniyatlariga mos texnologiyalar tanlanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Internet haqiqatan ham ta'lim jarayonida axborotlarni izlab topish, ma'lumotlar bazasini qulay usulda yaratish, ta'limni boshqarish, nazorat qilish va baholash, mashg'ulot va darslar jarayonini qiziqarli tashkillashda o'qituvchi mutaxassislarining asosiy ko'makchisiga aylanib ulgurdi. AKTdan foydalanishda konstruktivistik yondashuv, o'yin texnologiyalari, STEAM (science, technology, engineering, art, mathematics) metodikasi, hamkorlikda ta'lim va loyihaviy faoliyat kabi yondashuvlar alohida ahamiyatga ega. Bu metodlar bolalarning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatni hal qilish, hamkorlikda ishlash kabi ko'nikmalarini shakllantiradi. Onlayn elektron resurslar taqdim etayotgan imkoniyatlar maktabgacha ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun dolzarb bo'lgan qator muammolarni hal etish imkonini bermoqda.

Birinchidan, bu negadir bosma nashrda mavjud bo'lmagan qo'shimcha ma'lumotlarni ham taqdim etadi.

Ikkinchidan, bu turli xil tasviriy materiallar, ham statik, ham dinamik (animatsiyalar, video materiallar) bilan ta'minlaydi.

Uchinchidan, axborot jamiyatida onlayn elektron resurslar yangi uslubiy g'oyalar va yangi didaktik qo'llanmalarni tarqatishning eng demokratik usuli bo'lib, ularning yashash joyi va daromad darajasidan qat'i nazar, metodist va o'qituvchilar foydalanishi mumkin.

Internet-resurslardan foydalanish katta yoshdagi hamda maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'quv jarayonini axborotga boy, qiziqarli, qulay qilish imkonini beradi. Elektron manbalar ko'rinishidagi axborot-metodik yordamdan o'qituvchini darslarga tayyorlashda, masalan, yangi texnikani o'rganishda, dars uchun ko'rgazmali qurollarni tanlashda foydalanish mumkin.

An'anaviy texnik o'qitish vositalaridan farqli o'laroq, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bolani nafaqat ko'p sonli tayyor, qat'iy tanlangan, to'g'ri tashkil etilgan bilimlar bilan to'ldirishga, balki intellektual, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga imkon beradi va bu juda muhimdir.

Kompyuterning ma'lumotlarni bir vaqtning o'zida matn, grafik tasvirlar, ovoz, nutq, video ko'rinishida takrorlash, ma'lumotlarni eslab qolish va katta tezlikda qayta ishlash qobiliyati mutaxassislarga bolalar uchun barcha mavjud o'yinlardan tubdan farq qiladigan yangi faoliyat vositalarini yaratishga imkon beradi. Bularning barchasi uzluksiz ta'limning birinchi bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'limga sifat jihatidan yangi talablar qo'yadi. Shu bois maktabgacha ta'lim va tarbiya tizimiga axborot texnologiyalarini joriy etish ehtiyoji qondirib borilmoqda.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, mashg'ulotlar paytida AKT dan foydalanish bolalarning darslarga qiziqishini sezilarli darajada oshirdi va bilim qobiliyatlari darajasini o'stirdi.

Tushuntirish va mustahkamlashning yangi noodatiy usullarini, ayniqsa o'yin uslubida qo'llash bolalarning ixtiyoriy diqqatini oshiradi, ixtiyoriy diqqatni rivojlantirishga yordam beradi. Axborot texnologiyalari shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni ta'minlaydi. Kompyuterning imkoniyatlari tanishish uchun taklif qilinadigan material miqdorini oshirishga imkon beradi. Bundan tashqari, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun bir xil dastur materiali ko'p marta takrorlanishi kerak va taqdimot shakllarining xilma-xilligi katta ahamiyatga ega.

Sinfdan tashqari kompyuter o'yinlari bolalarning bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi; aqliy rivojlanishida tengdoshlaridan oldinda yoki orqada qolgan bolalar bilan individual darslarda foydalanish mumkin; intellektual faoliyat uchun zarur bo'lgan aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun: idrok, e'tibor, xotira, fikrlash, nozik vosita mahoratini rivojlantirish.

Kompyuter dasturlari mustaqillikka o'rgatadi, o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Yosh bolalar topshiriqlarni bajarishda va ularning harakatlarini bosqichma-bosqich tasdiqlashda ko'proq yordam talab qiladi va to'g'rilikni avtomatlashtirilgan nazorat qilish o'qituvchining boshqa bolalar bilan parallel ishlash uchun vaqtini bo'shatadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'tilgan darslar bolalarda ko'p kanalli idrokni shakllantiradi (eshitish, ko'rish, faol harakat).

Raqamli vositalar yordamida bolalarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, muammo yechish ko'nikmalari faol rivojlanadi. Interfaol resurslar bolaning o'qituvchiga tobeklik darajasini kamaytirib, o'z-o'zini o'rganish, topshiriqlarni mustaqil bajarish motivatsiyasini oshiradi.

Kompyuter o'yinlar orqali bolaning hayotiga kirish mumkin. O'yin amaliy fikrlash shakllaridan biridir. O'yinda bola o'z bilimi, tajribasi va taassurotlari bilan harakat qiladi, bu o'yinning ijtimoiy shaklidagi harakat usullari, o'yinning semantik sohasida ma'no kasb etadi. Bola o'yinning semantik maydonida neytral (ma'lum bir darajaga qadar) ob'ektni o'yin qiymati bilan ta'minlash qobiliyatini kashf etadi. Aynan shu qobiliyat kompyuterni maktabgacha yoshdagi bolalar o'yiniga o'yin vositasi sifatida kiritish uchun eng muhim psixologik asosdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitishda AKT dan foydalanishning qator istiqbolli yo'nalishlarini ham shu o'rinda ko'rib chiqish zarur. Bular:

- Raqamli portfellarni yuritish (bolaning shaxsiy rivojlanish xaritasi)
- Virtual va aralash ta'lim shakllarini joriy etish
- Sun'iy intellekt asosidagi ta'lim ilovalaridan foydalanish
- Ta'limda IoT (Internet of Things) texnologiyalarini qo'llash

Ushbu yo'nalishlarda bolalarga ta'lim tarbiya berishning ko'plab muvaffaqiyatli jihatlari mavjud. Maktabgacha yoshdagi bolada kompyuter vositalari

bilan boyitilgan o'yin faoliyati jarayonida aqliy neoplazmalar paydo bo'ladi (nazariy fikrlash, rivojlangan tasavvur, harakat natijasini bashorat qilish qobiliyati, fikrlashning dizayn fazilatlari va boshqalar), bu ularning keskin o'sishiga olib keladi.

Quyidagi vositalardan foydalanish esa bugungi kunda O'zbekistonda o'zini oqlab kelmoqda.

- "Smart Kids" – maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'zbek tilidagi multimediali o'yin platformasi.
- ScratchJr – 5–7 yoshdagi bolalar uchun dasturlash asoslarini o'rgatuvchi vizual interfaol muhit.
- "Interactive Whiteboard" (interfaol doska) – kichik guruhlarda o'yinlar, savol-javoblar, hikoya tuzish va boshqa mashg'ulotlar uchun samarali.

Bundan tashari, maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitishning an'anaviy shakllari bilan taqqoslaganda, kompyuter bir qator afzalliklarga ega:

- kompyuter ekranida ma'lumotni o'ynoqi tarzda taqdim etish bola qiziqishiga katta sabab bo'ladi ;
- maktabgacha yoshdagi bolalar tushunadigan ma'lumotlar turini obrazlar ochib beradi;
- bola diqqatini harakat, tovush, animatsiya uzoq vaqt davomida o'ziga jalb qiladi
- individuallashtirish mustaqil o'rganishga imkon beradi
- bolaning o'zi hal qilingan o'yinni o'rganish vazifalarining tezligi va sonini tartibga soladi;
- Kompyuterda ishlash jarayonida maktabgacha yoshdagi bola o'ziga ishonch, oladi, u ko'p narsani qila oladi;
- kompyuter juda "sabrli", hech qachon bolani xatolar uchun xafa qilmaydi , lekin uni o'zi tuzatishini kutadi.

Ta'lim muassasasining o'quv jarayonida faoliyatdan foydalanishning eng keng tarqalgan shakli bu o'quv ekskursiyasidir.

Virtual sayohat - borish qiyin bo'lgan joylarga tashrif buyurishning yana bir qo'shimcha usuli bo'lib, noyob sayohatni taklif qiladi.

Ushbu ekskursiyalar turli sabablarga ko'ra biron bir ob'ektni ziyorat qila olmaydigan bolalarning rivojlanishi va tarbiyasi uchun juda muhimdir. AKT bizga ish usullari, shakllari va usullarini optimal tarzda birlashtirish imkonini beradi;

- har qanday mavzu bilan tanishish videokliplar, fotosuratlar, slayd-taqdimotlarni ko'rsatish bilan birga bo'lishi mumkin;
- rassomlarning rasmlari reproduksiylarini namoyish etishdan keng foydalanish;
- Eng yirik muzeylarga "ziyorat qilish";
- musiqiy kompozitsiyalarning yozuvlarini tinglash;

Bolalar chiqishlarini kengaytirishning asosiy vositalaridan biri taqdimotlar, slayd-shoular, multimediali fotoalbomlardir. Bu vizualizatsiya bo'lib, o'qituvchiga videokliplar yordamida darsda mantiqiy, ilmiy tushuntirishlar qurish imkonini beradi. Materialning bunday tashkil etilishi bilan bolalar xotirasining uch turi kiradi: vizual, eshitish va vosita. Taqdimot murakkab materialni bosqichma-bosqich ko'rib chiqish, nafaqat joriy materialga murojaat qilish, balki oldingi mavzuni takrorlash imkonini beradi. Qiyinchiliklarni keltirib chiqaradigan masalalarda ham batafsilroq to'xtash mumkin. Animatsion effektlardan foydalanish bolalarning o'rganilayotgan materialga qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Bolalar bog'chasidagi mashg'ulotlar o'ziga xos xususiyatlarga ega, ular hissiy, jonli, katta tasviriy materiallarni jalb qilgan holda, ovoz va video yozuvlardan foydalangan holda bo'lishi kerak. Bularning barchasi bizga multimedia imkoniyatlari bilan kompyuter texnologiyalari orqali taqdim etilishi mumkin. Bunday holda, kompyuter faqat o'qituvchini to'ldirishi kerak, uning o'rnini bosmasligi kerak.

Kompyuterdan foydalanishning yana bir muhim jihati ma'lumotlar bazasini saqlashdir. Bugungi kunda bolalarni tarbiyalash va rivojlantirish bo'yicha juda ko'p sonli kitoblar paydo bo'ldi, ko'plab kitoblar o'qitishning murakkab yondashuvlarini aks ettiradi, boshqalari ma'lum bir sifatni rivojlantirishni, yosh toifalarini farqlashni va hokazolarni aks ettiradi. Ma'lumotlar bazasi bo'lmasa, navigatsiya qilish qiyin.

Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish modaning ta'siri emas, balki ta'limning hozirgi rivojlanish darajasi bilan bog'liq bo'lgan zaruratdir. AKTdan foydalanishning afzalliklarini ikki guruhga bo'lish mumkin: texnik va

didaktik. Texnik afzalliklari - tezlik, manevrlik, samaradorlik, fragmentlarni ko'rish va tinglash qobiliyati va boshqa multimedia funktsiyalari. Interfaol darslarning didaktik afzalliklari esa mavjudlik effektini yaratish, o'quvchilarda haqiqiylik hissi, voqealarning haqiqati va qiziqishdir. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanishda barcha kompyuter vazifalari bolaning yosh imkoniyatlari va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlanadi. Kompyuter bilan 10 daqiqadan ko'p bo'lmagan uzluksiz ishlash San Pin standartlariga muvofiq hisobga olinadi. Multimedia texnologiyalaridan foydalangan holda darslar yosh me'yorlari, sanitariya-gigiyena qoidalariga rioya qilingan holda guruh xonasida yoki musiqa xonasida noutbuk, proyektor va ekran yordamida o'tkaziladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Shunday qilib, maktabgacha ta'lim muassasasida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish kognitiv muhitni yaratish, o'quv va ta'lim faoliyatini yangilash, bolalar ning yangi bilimlarni olishga qiziqishini oshirish uchun zarurdir. O'quv faoliyatida sanab o'tilgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalaridan foydalanish natijasida ma'lum natijalarga erishish imkonini berdi, mutaxassislarni oddiy qo'l mehnatidan holi qildi va erta ta'lim uchun yangi imkoniyatlar ochdi: video darslar, sayohat darslari, ekskursiya darslari, o'yin darslari paydo bo'ldi. Yosh bolalarning kompyuterdan foydalanishi haqida gap ketganda, sog'liq va ko'rish qobiliyatini saqlash haqida savol tug'iladi. Kompyuter bilan mashg'ulotlar uchun vaqt chegaralarini belgilash oqilona, ammo bu yoshdagi bolalarda beixtiyor e'tibor juda kichik (10-15 daqiqa), shuning uchun, qoida tariqasida, bolalar uzoq vaqt davomida kompyuterda bo'lolmaydilar. Bu yoshdagi normal rivojlanayotgan bola uyg'oq vaqtining 70-80 foizini harakatli o'yinlar bilan o'tkazadi, shuning uchun kompyuterda "o'tirish" masalasi muhim emas. Bundan tashqari sanitariya va gigiyena nuqtayi nazaridan tarbiyachi va ota-onalarga tavsiyalar beriladiki:

3–5 yoshli bolalar uchun kompyuter ekraniga qarash vaqti 10 daqiqadan oshmasligi, 5–7 yoshdagilar uchun esa 15 daqiqadan oshmasligi zarur.

Kompyuter xonasi yoritilishi, ekran masofasi (kamida 50 sm) va tana holati (yuz to'g'ri ekranga qaratilgan) gigiyenik normativlarga to'g'ri kelishi shart.

Xulosa shuki, maktabgacha ta'lim muassasasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish rivojlanayotgan fan muhitini boyituvchi va o'zgartiruvchi omildir, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o'quv ishlari sifatini oshirishda ushbu omildan oqilona hamda unumli foydalanish pedagog mutaxassislardan yuksak mahorat va texnologik bilimlarni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduvaitova, O. O. (2022). Kompyuter texnologiyalaridan nutq nuqsonlarini bartaraf etishda muhim omil sifatida. *International Conference Dedicated to the Role and Importance of Innovative Education in the 21st Century*, 1(4), 72–75.
2. Korrupsion pedagogika va logopediya: Berdiyrov, X. F., & Shamshidinova, B. R. (2024). *Nutq nuqsonlarini bartaraf etishda o'yin texnologiyalari va xalq og'zaki ijodining ahamiyati.* IMRAS, 7(5), 183–190
3. L.R Lizunova "Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda umumiy nutqning kam rivojlanganligini tuzatish uchun kompyuter texnologiyasi" Perm, 2005 y.
4. M. Nikitina "Kompyuterda bola" M., Eksmo, 2006 y.
5. Maxmudova, O., & Axatjonova, S. (2025). O'YINLAR ORQALI BOLALARNING AQLIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH. *Академические исследования в современной науке*, 4(12), 107–109.
6. Rustamova, R. A. (2025). O'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishlarini oshirishning psixologik asoslari. *TADQIQOTLAR*, 60(1), 299–302.

UDK:331.46+616-057-07/-08

“HAYOT FAOLIYAT XAVFSIZLIGI” FANINI O’QTISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.

Jumanova Maxsudaxon Sattrovna

katta o’qituvchisi

Andijon davlat texnika instituti, Andijon shahar

mahsudajumanova546@gmail.com

ORCID: 9787-991-799-16

Annotatsiya : Ushbu maqoladada oliy ta’lim muassasalari “Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi” yo’nalishi talabalari uchun o’qitiladigan “Hayot faoliyat xavfsizligi” fanini innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalangan holda “Hayot faoliyat xavfsizligi” mavzusida dars mashg’ulotini o’tkazish uslubiyoti keltirilgan. Ta’lim-tarbiya jarayoniga pedagogik texnologiyani tadbqiq etish yuqorida qayd etilgan dolzarb muammoni ijobiy hal etishga xizmat qiladi, Texnologiya. ta’lim texnologiyasi, ta’lim metodi metodlari misolida keltirilgan.

Kalit sozlari: Ta’lim texnologiyasi , ta’lim metodi, pedagogik texnologiya, bir butunlik, yaxlitlik tamoyili, pedagogik texnika, mahurat, san’at, markaziy muammosi,

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТА «БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ».

Аннотация: В данной статье представлена методика проведения урока по теме «Безопасность жизнедеятельности и труда» в учебном предмете «Безопасность жизнедеятельности и труда» для студентов направления «Охрана труда и техническая безопасность» высших учебных заведений с использованием инновационных педагогических и информационных технологий. Внедрение педагогических технологий в учебный процесс служит положительному решению вышеуказанной актуальной проблемы, в качестве примера представлены педагогическая технология, метод обучения.

Ключевые слова: Образовательная технология, образовательный метод, педагогическая технология, единство, принцип целостности, педагогическая техника, мастерство, искусство, центральная проблема,

USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN TEACHING THE SUBJECT OF "LIFE SAFETY".

Annotation: This article presents the methodology for conducting a lesson on the topic of "Life and work safety" in the subject "Life and work safety" taught to students of the

"Occupational safety and technical safety" direction of higher educational institutions using innovative pedagogical and information technologies.

The introduction of pedagogical technology into the educational process serves to positively solve the above-mentioned urgent problem, Technology. educational technology, educational method methods are presented as an example.

Keywords: Educational technology, educational method, pedagogical technology, unity, principle of integrity, pedagogical technique, skill, art, central problem,

KIRISH

Bu yorug' dunyoga kelgan har bir inson orzu-umidlar bilan yashaydi, kelajak haqida rejalar tuzadi, xayrli niyatlar qiladi. Xuddi shunday har bir xalqning ham tinch-totuv yashash, farovon hayot, barqaror taraqqiyot bilan bog'liq orzulari bo'lishi tabiiydir. Jahon xalqlarining siyosiy lug'atlarida "Amerika orzusi", "Buyuk Britaniya orzusi", "Yaponiya orzusi", "Xitoy orzusi" degan tushunchalar mavjudligi buni yaqqol tasdiqlaydi. Ular besabab va tasodifan shakllanmagan. Ushbu tushunchalarning har biri o'sha xalqlarning umumiy orzu-umidlari, ular yashayotgan davr va kelajakka doir maqsad-muddaolarni ifoda etadi.

Ayni vaqtda Respublika ijtimoiy hayotiga shiddatli tezlikda axborotlar oqimi kirib kelmoqda va keng ko'lamni qamrab olmoqda. Axborotlarni tezkor sur'atda qabul qilib olish, ularni tahlil etish, qayta ishlash, nazariy jihatdan umumlashtirish, xulosalash hamda talabaga etkazib berishni yo'lga qo'yish ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya jarayoniga pedagogik texnologiyani tadbiiq etish yuqorida qayd etilgan dolzarb muammoni ijobiy hal etishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Texnologiya (yunoncha *“techne”* – mahorat, san'at, *“logos”* – tushuncha, ta'limot) – muayyan (ishlab chiqarish, ijtimoiy, iqtisodiy va b.) jarayonlarning yuksak mahorat, san'at darajasida tashkil etilishi. [4]

Ta'lim texnologiyasi (inglizcha *“an educational technology”*) – ta'lim (o'qitish) jarayonining yuksak mahorat, san'at darajasida tashkil etilishi.

Ta'lim texnologiyasi – ta'lim maqsadiga erishish jarayonining umumiy mazmuni, ya'ni, avvaldan loyihalashtirilgan ta'lim jarayonini yaxlit tizim asosida, bosqichma-bosqich amalga oshirish, aniq maqsadga erishish yo'lida muayyan metod,

usul va vositalar tizimini ishlab chiqish, ulardan samarali, unumli foydalanish hamda ta'lim jarayonini yuqori darajada boshqarish [4].

Ta'lim metodi – o'quv jarayonining majmuaviy vazifalarini echishga yo'naltirilgan o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi faoliyati usuli bo'lsa, ta'lim metodikasi esa muayyan o'quv predmetini o'qitishning ilmiy asoslangan metod, qoida va usullar tizimi.

O'qituvchining samarali faoliyat ko'rsatishga undovchi darsning metodik ishlanmasini puxta ishlab chiqishdan farqli o'laroq, ta'lim texnologiyasi talabalar faoliyatiga nisbatan yo'naltirilgan bo'lib, u talabalarning shaxsiy hamda o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyatlarini inobatga olgan holda, o'quv materiallarini mustaqil o'zlashtirishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi.

Ta'lim texnologiyasining markaziy muammosi – ta'lim oluvchi shaxsini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishni ta'minlashdan iborat.

Pedagogik texnologiya nazariyasi o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab asoslanib kelinayotgan bo'lsada, aynan "pedagogik texnologiya" tushunchasiga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjud. Xususan, pedagog olim V. P. Bespalko pedagogik texnologiyani "amaliyotga tadbiiq qilinadigan muayyan pedagogik tizim loyihasi" deya ta'riflaydi hamda asosiy diqqatni o'quv-pedagogik jarayonni oldindan loyihalashga qaratadi.

Pedagogik texnologiya – ta'lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish va boshqalarni o'zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida, ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tadbiiq etish va aniqlashning izchil metodi (YUNESKO)[3].

O'z mohiyatiga ko'ra pedagogik texnologiya vaqt taqsimotiga muvofiq dasturlanib, ilmiy jihatdan asoslangan hamda kutilgan natijaga erishishni ta'minlovchi pedagogik jarayonning barcha bosqich va qismlarining vazifalari aniq belgilangan tizimni ifodalaydi.

Ta'lim tizimini texnologiyalashtirish g'oyasi o'tgan asrning boshlarida G'arbiy Evropa va AQSHda ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim samaradorligini oshirish, shaxsning ijtimoiylashuvini ta'minlash uchun muayyan shart-sharoitni yaratish borasidagi ijtimoiy harakat yuzaga kelgan davrda ilk bora o'rta tashlandi. Mazkur

g'oya 30-yillarda ta'lim jarayoniga "pedagogik texnika" ("ta'lim texnikasi") tushunchasining olib kirilishi bilan asoslandi. Ushbu davrlarda yaratilgan maxsus adabiyotlarda "pedagogik (ta'lim) texnika(si)" tushunchasi "o'quv mashg'ulotlarini aniq va samarali tashkil etishga ko'maklashuvchi usul va vositalar yig'indisi" tarzida talqin etildi hamda o'quv jarayoniga o'quv va laboratoriya jihozlarining olib kirilishi, ulardan samarali, unumli foydalanish, material mazmunini ko'rsatmali qurollar yordamida tushuntirish kabi holatlar ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beruvchi etakchi omillardir deya baholandi.

XX asrning 50-yillarida ta'lim jarayonida texnik vositalarni qo'llash "ta'lim texnologiyasi" yo'nalishini belgilab beruvchi omil deya e'tirof etildi, asosiy e'tibor talabalar auditoriyasini kengaytirish texnik vositalardan foydalanish evaziga amalga oshirilishi, texnik vositalarning imkoniyatlarini yanada takomillashtirish, ularning axborot sig'imini kengaytirish, axborotlarni uzatish xizmatini sifatli tashkil etish, ta'lim olishni individuallashtirish kabi masalalarga qaratildi. Bu borada olib borilgan tadqiqotlarning ob'ekti, tayanch nuqtasi sifatida texnik vositalar imkoniyatlari, ularni takomillashtirish jarayoni qabul qilindi, shuningdek, o'quv jarayonini "texnologiyalashtirish"ning tashkiliy jihatlarini o'rganishga alohida urg'u berildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

60-yillarning boshlarida ta'limni dasturlash asosida ta'lim jarayonini tashkil etish "texnologiya" tushunchasining mohiyatini ochib beruvchi omil sifatida ko'rila boshlandi. Dasturiy ta'lim talabalarga muayyan bilimlarni alohida qism holida emas, balki izchil, yaxlit tarzda berilishini nazarda tutadi. "Ta'lim texnologiyasi" nazariyasining shakllanish bosqichi.

Pedagogik texnologiyaning rivojlanish bosqichlari

1.1-jadval.

Bosqichlar			Yillar	Ta'lim texnologiyasi-TT
1.	I-bosqich	XX asrning 30-yillari	TT+ Ptex	

			O'quv mashg'ulotlarini aniq va samarali tashkil etishga ko'maklashuvchi usul va vositalar yig'indisi (pedagogik texnika – Ptex)
2.	II- bosqich	XX asrning 50-yillari	TT+Ptex. = TV Ta'lim jarayonida texnik vositalar (TV)ni qo'llash, ularning imkoniyatlarini takomillashtirish, axborot sig'imini kengaytirish, ularni uzatish xizmatini sifatli tashkil etish, talaba faoliyatini individuallashtirish
3.	III- bosqich	XX asrning 60-yillari	TT + Ptex. = TV = dasturiy ta'lim (DT) Dasturiy ta'lim – ta'lim maqsadlarining aniqlanishi, ta'lim jarayonini umumiy loyihalash, talabalar tomonidan nazariy bilimlarning o'zlashtirilishi ehtimolini oldindan tashhishlash, ta'lim jarayonining samaradorligini aniqlash, ta'lim maqsadining natijalanganligini o'rganish, faoliyat natijalarini tahlil etish
TT + Ptex = TV = DT			

Ta'lim jarayonini yaxlit, maqbul dasturga muvofiq tashkil etish taklifi ilk bora AQSHda faoliyat yurita boshlagan "Dasturiy ta'lim va o'rgatuvchi mashinalar bo'yicha birlashgan Qo'mita" tomonidan ilgari surilgan. Dasturiy ta'lim o'zida ta'lim maqsadlari, ularni o'zgartirish va baholashning mos ravishdagi mezonlari hamda ta'lim muhitining aniq tavsifini qamrab oladi. Bu esa o'zgartirish majmuasini to'laligicha qayta tashkil etish tushunchasi mazmuniga mos keladi.

Pedagogik texnologiyaning asosiy tamoyillari va ularning mohiyatini bilish mazkur jarayon haqida aniq tasavvurga ega bo'lish imkoniyatini yaratadi [1].

Pedagogik texnologiya umumiy didaktik tamoyillarga ega bo'lishi bilan birga, quyidagi aynan o'zigagina xos bo'lgan tamoyillarga ham ega.

Bir butunlik, yaxlitlik tamoyili ikki jihatni o'zida aks ettiradi: 1) ta'lim, tarbiya hamda shaxs kamoloti (taraqqiyoti) birligi; 2) pedagogik texnologiyaning muayyan, qat'iy tizimga egaligi, "tizimlilik" tushunchasi bu o'rinda ham ma'lum o'quv fanini o'qitish jarayoniga, ham umumiy ta'lim jarayoniga xoslikni anglatadi.

Asoslilik (fundamentlik) tamoyili fanlarning o'rganish ob'ekti, ichki mohiyati va xususiyatlariga ko'ra turli yo'nalish (blok)larga bo'lib o'rganish afzalliklarini ifoda etadi. O'quv fanlari tabiiy, ijtimoiy va gumanitar fanlar tarzida turkumlashtirilgan. Har bir o'quv fani uning uchun "yadro", "o'zak" sanaluvchi axborotlarga ega bo'lib, ushbu axborotlar shaxs tomonidan fanlar asoslarining o'rganilishi, aniq mutaxassislik bo'yicha mustaqil bilim olish, o'zlashtirilgan bilimlarni kengaytirib borish yo'lida tayanch tushunchalar bo'lib xizmat qiladi.

Bunday yondashuv ma'lum yo'nalish bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash jarayonida fanlararo aloqadorlik xususiyatidan foydalanish imkonini ham beradi. O'quv fanlarining muayyan yo'nalishlar tarzda biriktirilishi shaxs xotirasiga nisbatan zo'riqishni kamaytiradi, shuningdek, fikrlash quvvatini oshiradi, tafakkurning yuzaga kelshini ta'minlaydi.

XX asrning 80-yillarida ta'lim jarayonini tashkil etish ta'lim oluvchilarga mavjud fanlar sohalari bo'yicha oz-ozdan ma'lumot (bilim) berishdan iborat deb talqin etilgan bo'lsa, 90-yillarda ushbu jarayonning tashkil etilishi o'zlashtirilgan bilimlar negizida muayyan, aniq fan bo'yicha yangi ma'lumot (bilim)larga ega bo'lish uchun qulay sharoitni yaratish jarayoni sifatida e'tirof etildi.

Madaniyatni anglash (madaniy hayotning rivojlanishiga muvofiqlik) tamoyili nemis pedagogi A.Disterveg tomonidan XIX asrda iste'molga kiritilgan bo'lib, bugungi kunga qadar ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Madaniyatni anglash tamoyili talabalarga ijtimoiy jamiyatning madaniy taraqqiyoti darajasidan kelib chiqib ta'lim berilishini nazarda tutadi. O'tgan asrda ta'lim samaradorligini ta'minlovchi etakchi omil sifatida pedagogning bilim darajasi va mahorati e'tirof etilgan bo'lsa, bugungi kunda o'qituvchining bilimi, salohiyati hamda mahoratining yuqori darajada bo'lishi bilangina muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritib bo'lmasligi barchaga ayon. Mazkur o'rinda zamonaviy fan va texnika imkoniyatlari, xususan, kompyuter, multimediya vositalari, shuningdek, jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotining e'tiborga olinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Endilikda mutaxassislar "soha (yoki yo'nalish)larning o'ziga xos jihatlari, bu boradagi nazariy va amaliy bilimlarni chuqur bilishlari, muayyan faoliyatlarni bajara olishlari, belgilangan muddatda aniq vazifalarni hal etishga ulgurishlari hamda ma'lum

yutuqlarga erisha olishlari” g’oyasi etakchi o’rin tutuvchi bozor munosabatlari sharoitiga puxta tayyorlanishi lozim.

Ta’lim mazmunini insonparvarlashtirish va insoniylashtirish tamoyili. Tilga olingan har ikki tushuncha ham lug’aviy jihatdan (yunon. “humanus” – insoniylik, “humanitas” – insoniyat), bir o’zakka ega bo’lsa-da, ularning har biri o’ziga xos ma’nolarni ifodalaydi.

Insonparvarlashtirish ta’lim muassasalarida o’rganiladigan fanlar sirasiga ijtimoiy fanlar (tarix, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, psixologiya, filologiya va boshqalar) ning kiritilishini, insoniylashtirish tushunchasi esa shaxs va uning faoliyatiga nisbatan ijobiy yondashuvni anglatadi. Boshqacha aytganda, insonparvarlashtirish – inson va jamiyat o’rtasida yuzaga keluvchi munosabatlar jarayonida inson omili, uning qadr-qimmati, sha’ni, or-nomusi, huquq va burchlarini hurmatlashga asoslanuvchi faoliyatni tashkil etish jarayoni bo’lsa, insoniylashtirish “barcha sharoitlar inson va uning kamoloti (taraqqiyoti) uchun” degan g’oya asosida tashkil etiluvchi faoliyat jarayoni sanaladi.

Ta’lim jarayonini loyihalashtirishda har bir o’qituvchi ushbu tamoyilga qat’iy amal qilishi lozim yoki o’z mutaxassisligiga oid muammolarni hal etishda uni jamiyat manfaatlari bilan uyg’un bo’lishiga e’tibor berishi maqsadga muvofiqdir. Endilikda pedagog talabalar faoliyatini avtoritar (yakka hokimlik) tarzida boshqarmay, balki ta’limiy hamkorlik g’oyalariga sodiqlik asosida ta’lim jarayonini insoniylashtiradi yoki boshqacha aytsak, ta’limni insoniylashtirish tamoyiliga amal qilinishini ta’minlaydi. Ushbu holat o’z navbatida yuksak ma’naviyatli shaxsning shakllanishiga olib keladi.

O’qitib tadqiq etish, tadqiq etib o’qitish tamoyili. Ushbu tamoyil quyidagi ikki jihatni yoritishga xizmat qiladi: 1) ta’lim muassasalarining har bir o’qituvchisi o’z fani sohasiga talabalarni jalb qilgan holda tadqiqotlarni olib borishi lozim; 2) o’qituvchi ta’lim texnologiyasini ishlab chiqadi, uni amaliyotda sinab ko’radi, kuzatadi va tuzatishlar kiritadi, ya’ni, u ta’lim jarayonini tadqiq etadi.

O’qitish jarayonining mazkur ikki jihati muhim ahamiyatga ega bo’lib, u o’qituvchining kasbiy hamda pedagogik mahoratini oshirib borishga va talabalarni bo’lajak mutaxassislik faoliyatiga puxta tayyorlash uchun zamin yaratadi.

Ta'limning uzluksizligi tamoyili ta'lim oluvchilarning kasbiy sifatlarga ega bo'lishlari, mavjud sifatlarning hayotiy faoliyat davomida takomillashib borishini nazarda tutadi. SHaxsga uning butun umri uchun asqotishi mumkin bo'lgan bilimlarni berish mumkin emas, zero, mavjud bilimlar har besh-o'n yil mobaynida o'zgarib, mazmunan boyib boradi. Demak, mazkur tamoyil o'qituvchining o'z faoliyatida mustaqil ta'limni tashkil etishga e'tibor berishi, pedagog etakchiligini ta'minlagan ta'limdan talabalarning mustaqil bilim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratib berishni ifodalaydi.

XULOSA

Faoliyatli yondashuv tamoyili nazariya va amaliyotning didaktik bog'liqligiga asoslanadi. Didaktika nazariyasida bilim tushunchasi quyidagi ikki xil ma'noda izohlanadi: a) ta'lim oluvchilar o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilimlar; b) ular tomonidan o'zlashtirilib, amaliy faoliyat jarayonida qo'llaniladigan, shaxsiy tajribaga aylangan bilimlar.

Bilimlar faoliyat jarayonida mustahkamlanadi, shu sababli talabalarda nazariy bilimlarni amalda qo'llay olish iqtidorini tarbiyalash lozim. Amaliyotdagi tadbiqiga ega bo'lmagan bilimlar tez orada unutilib yuboriladi.

Ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishning samaradorligini baholash ham muhim ahamiyatga ega. Pedagogik texnologiyalarning imkoniyatidan kelib chiqqan holda ularni amaliyotga tatbiq etishning samaradorligini bir qator mezonlar bilan aniqlash mumkin. Ular quyidagilardir:

- ta'lim, tarbiya va shaxsni rivojlantirish vazifalarining o'zida yaxlit as ettira olishi;
- o'zida zamonaviy fan va texnika darajalarini ifodalay olishi;
- g'oyaviy jihatdan talabalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos kelishi;
- o'quv materialining zarur axborotlar bilan to'liq ta'minlanganligi;
- o'qitish jarayonida rang-barang metod va vositalarni qo'llash imkoniyatini ta'minlanganligi;

- ta'limning ko'rgazmaliligi va barcha uchun ochiqqligini ta'minlash tamoyiliga egaligi;

- ko'p funktsiyali ta'lim vositalaridan foydalanish va ularni oson ekspluatatsiya qilish imkoniyatining mavjuli;

- pedagogning talabalarga mustaqil ishlarni samarali tashkil etishga ko'malashish darajasi

O'qitish tizimida pedagogik texnologiyalarini samarali q'llash pedagogning kasbiy kompetentligiga ham bog'liq. SHu sababli pedagogik texnologiyalarning samaradorligini pedagog tomonidan ularning q'llanilishiga ko'ra ham baholash mumkin. Bunda quyidagi mezonlar muhim ahamiyatga ega:

- pedagogning texnologik madaniyatga egaligi;

- pedagogning pedagogik texnologiyalarni q'llash borasida tajribaga egaligi;

- pedagog tomonidan pedagogik texnologiyalarga "ijodiy" o'zgarishlar kiritilishi va ularning qayta shakllantirilishi;

- pedagogik texnologiyalarni ta'lim amaliyotiga tatbiq etishda o'qitiuvchi va talabalar o'rtasida o'zaro hamkorlik negizida muvaffaqiyatli vaziyatlarning qaror topganligi;

- pedagogik texnologiyalarning tarkibiy qismlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik;

- pedagogik texnologiyalarning talabalar va pedagoglarning kasbiy rivojlanishini ta'minlashdagi imkoniyatlarga egaligi;

- talabalar o'quv-bilish faoliyatining ijobiy ahamiyat kasb etishi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. M.N. Rizaev, I.R. Mavlyanov, O.R. Mirtursunov Birinchi tibbiy yordam. Darslik O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi 2014 y.
2. "Mehnatni muhofaza qilish", O.Yuldashev, U.Usmonov, O.Qudratov, Toshkent 2001 y.
3. Justin Hart, DO* Rohun Gupta, BA† Kongkrit Chaiyasate, MD* Restoration of Eyelid Reanimation with Free Platysma Graft: Final Stage of Facial Reanimation After Gunshot Wound to Face. PRS Global Open • 2022
4. Jumanova Maxsydaxon Sattarovna. "ISHLAB CHIQARISHDAGI BAXTSIZ HODISALAR VA KASB KASALLIKLARI". Monografiya_2024_

UDK: 378.046.4:005.963

MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA OLIY TA'LIM MUASSASASI RAHBAR KADRLARINING BOSHQARUV KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdusabirov Jamshid Azizjon o'g'li

*Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti I kurs
tayanch doktoranti*

Tel: +998946527218

Annotatsiya: Hozirgi juda ham tez rivojlanib borayotgan zamonda ta'lim sohasida juda ham katta o'zgarishlar yuz bermoqda. Bu amalga oshirilayotgan barcha ishlarning asosiy maqsadi ta'lim sohasini har tomonlama mukammal qilish hisoblanadi. Ta'limning asosiy bo'lagi hisoblangan oliy ta'lim esa yetuk va har tomonlama ilg'or kadrlar yetkazib berishda asosiy manbaa hisoblanadi. Ularni boshqarib borayotgan rahbar kadrlar esa ushbu faoliyatning qay darajada samarali amalga oshirishini belgilab beradi. Oliy ta'lim muassasasi rahbar kadrlarining kasbiy kompetensiyalari ushbu tashkilot muvaffaqiyatida juda ham katta rol o'ynaydi. Ularning orasida boshqaruv kompetensiyasiga esa alohida e'tibor ajratiladi. Malaka oshirish jarayonida oliy ta'lim muassasasi rahbar kadrlarida boshqaruv kompetensiyasini oshirish takomillashtirilishi lozim bo'lgan hozirgi eng muhim masalalardan biri bo'lib turibdi.

Kalit so'zlar: malaka oshirish, rahbar kadrlar, oliy ta'lim, boshqaruv kompetensiyasi.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ РУКОВОДЯЩИХ СОТРУДНИКОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

Аннотация: В современном быстро развивающемся мире происходят серьезные изменения в сфере образования. Основная цель всей этой работы — улучшение сферы образования во всех аспектах. Высшее образование, которое считается основополагающей частью образования, является основным источником подготовки зрелых и всесторонне развитых кадров. Эффективность осуществления этой цели определяют руководящие кадры, которые ими руководят. Профессиональные компетенции руководства высшего учебного заведения играют очень важную роль в успешности этой организации. Среди них особое внимание уделяется управленческой компетентности. Одним из важнейших вопросов, требующих улучшения сегодня, является повышение управленческих компетенций руководства высших учебных заведений в процессе повышения квалификации.

Ключевые слова: повышение квалификации, управленческий персонал, высшее образование, управленческая компетентность.

IMPROVING THE MANAGEMENT COMPETENCE OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION MANAGEMENT STAFF IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Annotation: *In today's rapidly developing world, major changes are taking place in the field of education. The main goal of all this work is to improve the field of education in all aspects. Higher education, which is considered a fundamental part of education, is the main source of training for mature and comprehensively developed personnel. The effectiveness of the implementation of this goal is determined by the management personnel who lead them. The professional competencies of the management personnel of a higher education institution play a very important role in the success of this organization. Among them, special attention is paid to managerial competence. One of the most important issues requiring improvement today is the improvement of the managerial competencies of the management personnel of higher education institutions in the process of professional development.*

Keywords: *advanced training, management personnel, higher education, management competence.*

KIRISH

Rivojlangan mamlakatlarda ta'lim sohasi doimo eng yuqori o'rinlarda turgan. So'nggi yillarda ta'lim sohasida keng ko'lamda ijobiy o'zgarishlar yuz berdi. Ta'lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan ko'plab qaror va qonunlar ijro etildi. Ushbu tashabbuskor ishlarning olib borilishi albatta ta'lim sohasini yanada takomillashtirishga va ushbu sohani yanada rivojlantirishga qaratilgan. Ta'lim sohasi har yili katta miqdorda mablag' ajratiladigan soha hisoblanadi. Yetuk va o'z ishida puxta bo'lgan kadrlarni ishlab chiqarish va ularning rivojlanishi uchun imkoniyat yaratib berish orqali istalgan davlat o'z kelajagi bo'lgan yoshlarga katta imkoniyat yaratib bergan bo'ladi.

Hammamizga ma'lumki, ta'lim sohasida rahbar kadrlar katta rol o'ynashadi. Ularning o'z kasbini qay darajada yaxshi egallaganligi, shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarining yetarli darajada yetuk ekanligi, doimiy ravishda malaka oshirish jarayonlaridan o'tib borishi kabi omillar ular faoliyat olib borayotgan muassasa yoki tashkilotning muvaffaqiyati hamda samaradorlik darajasini belgilab beradi. Shuning uchun ham butun dunyoda avvalambor, tashkilot yoki muassasa rahbar kadrlarining uzluksiz malaka oshirib borish jarayoniga katta e'tibor qaratiladi. Rahbar kadrlarning kompetensiyasi ularning faoliyatida juda katta rol

o'ynaydi. Lyle M. Spencer and Signe M. Spencerning "Competence at Work: Models for Superior Performance" kitobida Spenserlar kompetensiyani ma'lum bir ish yoki rolni ustalik bilan bajarish uchun zarur bo'lgan xususiyatlar (masalan, ko'nikmalar, bilimlar va qobiliyatlar) majmui sifatida ta'riflaydilar. Ularning ta'kidlashicha, kompetensiya kontekstga bog'liq bo'lib, turli vazifalar yoki vaziyatlar turli xil kompetensiyalar to'plamini talab qilishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 23.09.2019 yildagi 797-sonli "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori bugungi kunda rahbar va pedagog kadrlarning malakasini oshirish tizimini yaxshilash bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilayotganidan dalolat berib turibdi. Unga ko'ra, ushbu nizom oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish jarayonini tashkil etish tartibini belgilaydi. Ya'ni u yuqori samarali zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalar, ilg'or xorijiy tajribani keng joriy etgan holda oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish bo'yicha malaka talablari, o'quv rejalari va dasturlarini doimiy yangilab borish, oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining faoliyatini zarur darajada tashkil etish va samaradorligini ta'minlash va oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarida butun jahon Internet axborot tarmog'i, multimedia tizimlari va masofadan o'qitish usullaridan foydalangan holda, ilg'or pedagogika, axborot-kommunikatsiya va innovatsion texnologiyalarni egallash, ularni o'quv jarayoniga faol tatbiq etish ko'nikmalarini rivojlantirish kabi bir nechta vazifalarni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 11.07.2024 yildagi 415-sonli "Oliy ta'lim tashkilotlari rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroridan bizga ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti vazifalariga pedagogik ta'limning dolzarb ilmiy muammolari, shu jumladan, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish, raqamli ta'lim

texnologiyalari va ta'lim menejmenti yo'nalishlarida ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish, doktorantura ixtisosliklari bo'yicha yuqori malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarining ta'lim jarayoni sifati hamda natijadorligini tizimli tahlil va monitoring qilishning raqamli axborot tizimlarini ishlab chiqish hamda joriy etish, oliy ta'lim tashkilotlari hamda akademik litseylar rahbar va pedagog kadrlarining ehtiyojidan kelib chiqib, qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarining o'quv rejasi hamda ta'lim dasturlarini ilg'or xorijiy tajribalar asosida ishlab chiqish, rahbar va pedagog kadrlarning kasbiy bilim darajasi va pedagogik faoliyat samaradorligini inobatga olgan holda kasbiy rivojlantirish ta'lim dasturlarini joriy etish kiradi.

Yana shuni ta'kidlash lozimki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2019 yildagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonining 7 qismi oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirish mavzusiga bag'ishlangan. Unga ko'ra, oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirish bo'yicha bir nechta tadbirlar amalga oshiriladi. Ularning qatoriga kadrlar tayyorlash sifati va ko'lamini inobatga olgan holda oliy ta'lim muassasalarini quyidagi toifalarga ajratish va ularni rivojlantirish strategiyalarini belgilash, institut maqomidagi oliy ta'lim muassasalari faoliyati ko'lamini kengaytirish va institutsional salohiyatini kuchaytirish orqali ularni universitetga aylantirish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rish, oliy ta'lim tizimida boshqaruv jarayonlarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida optimallashtirish, davlat interaktiv xizmatlari ko'lamini kengaytirish, ta'lim sifatini nazorat qilish va oliy ta'lim muassasalari reytingini yuritishning nodavlat tizimini yaratish bo'yicha zarur chora-tadbirlar belgilash, oliy ta'lim muassasalari rahbarlik lavozimlariga zaxira kadrlarni shakllantirish, maqsadli o'qitish va tayyorlash samaradorligini oshirish, oliy ta'lim muassasalari rahbar xodimlarini rotatsiya qilish mexanizmini joriy qilish kabi vazifalar kiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Malaka oshirish jarayonida oliy ta'lim muassasasi rahbar kadrlarida boshqaruv kompetensiyasini takomillashtirilish esa hozirgi davrda juda ham muhim

masala hisoblanadi. Boshqaruv jarayoni rahbar kadrlar faoliyatining asosini tashkil etadi. Ularning boshqaruv kompetensiyasini yanada rivojlantirish va takomillashtirish oliy ta'lim muassasasi faoliyatiga ijobiy ta'sir qiladi va samaradorlik jarayonini yanada oshiradi.

Boshqaruv kompetensiyasining rahbarlar uchun ahamiyatini juda ham keng ma'noda tushunish mumkin. Bu tushuncha o'z ichiga ko'plab mayda jihatlarini qamrab oladi. Boshqaruv kompetensiyasiga ega rahbarlar vaziyatni tezda tahlil qilib, to'g'ri qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Bu esa tashkilotning muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Yuzaga kelgan holatga tezda munosabat bildirgan holda, kerakli va muqobil qaror qabul qilish orqali rahbar vaziyatga mos yechim topa olish qobiliyatini namoyish etadi.

Shuningdek, rahbarlar, odamlar va resurslarni qanday qilib samarali taqsimlashni bilishlari kerak. Boshqaruv kompetensiyasi bu jarayonda yordam beradi va tashkilotning umumiy ishlashini yaxshilashga xizmat qiladi. Xodimlarni tashkilotning funksiyalariga moslagan holda to'g'ri taqsimlay olish va tashkilot resurslaridan samarali foydalanish rahbarning tashkilot muvaffaqiyati uchun qo'shadigan eng katta hissasi hisoblanadi.

Rahbarlar jamoa ichida yaxshi aloqalar va hamkorlikni yaratish, ish muhitini rivojlantirish uchun boshqaruv kompetensiyasiga ega bo'lishlari zarur. Bu jamoaning motivatsiyasini va ishlash samaradorligini oshirishga yordam beradi. Xodimlar o'rtasida doimo yaxshi munosabatlarni saqlab qolish, ularning ish faoliyatiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan vaziyat va omillarni bartaraf etish, muassasada sog'lom ish muhitini yaratish kabi vazifalarni faqatgina haqiqiy boshqaruv kompetensiyasini yaxshi egallagan rahbar amalga oshira oladi.

O'zgarishlarga moslashish jihatiga keladigan bo'lsak, hozirda bozor sharoiti tez o'zgaradi va rahbarlar bu o'zgarishlarga moslashishni bilishlari kerak. Boshqaruv kompetensiyasi rahbarlarga o'zgarishlarga samarali moslashish, innovatsiyalarni joriy etish va tashkilotni yangi sharoitlarga tayyorlash imkonini beradi. Dunyoda yuz berayotgan innovatsiyalar, yangiliklar, texnologiyalar va ixtirolardan xabardor bo'lgan holda, tashkilotning muvaffaqiyati uchun ularni unumli qo'llay olgan rahbar katta yutuqlarga erishadi.

Rahbarlar o'z tashkilotining maqsadlarini aniq belgilash va ularga erishish yo'lida boshqaruv kompetensiyasini namoyon qilishlari kerak. Bu jarayon o'zgarishlarni boshqarish, strategiyalarni amalga oshirish va natijalarni kuzatish orqali amalga oshiriladi. Hammamizga ma'lumki, hech qaysi bir tashkilot yoki muassasa o'z faoliyatini aniq bir maqsad va missiyaga ega bo'lmagan holda olib bormaydi. Muassasa maqsadlari va vazifalarni aniq va ravshan tarzda belgilab olib, ushbu maqsadga erishish yo'lida strategik rejalar tuzish orqali rahbar tashkilot faoliyati asosini yaratib beradi.

Boshqaruv kompetensiyasi rahbarlarga xatoliklarni tezda aniqlash va ularni tuzatish imkonini beradi, shuningdek, xatolardan o'rganish va kelajakda ularni oldini olishga yordam beradi. Hammamizga ma'lumki, qilingan xatolar kelajakda yanada tajribaliroq bo'lishga va o'tmishda qilingan xato va kamchiliklarni takrorlamaslikka zamin yaratadi. Tajribali rahbarlar xato va to'g'ri juda ham yaxshi ajrata olishadi.

Oliy ta'lim tizimida rahbar kadrlarining boshqaruv kompetensiyasini malaka oshirish jarayonida rivojlantirish uchun bir qancha muhim qadamlar va strategiyalarni amalga oshirish zarur. Bu jarayon rahbarlarning qobiliyatlarini yanada oshirish, ta'lim muassasalarini samarali boshqarish va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Rahbarlar uchun maxsus trening va seminarlar tashkil etish zarur. Bu treninglar strategik boshqaruv, resurslarni boshqarish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, emotsional intellekt va liderlik kabi muhim kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek xalqaro kurslar va dasturlar ham qo'l kelishi mumkin.

Yangi va tajribali rahbarlarni birlashtirish uchun mentorlik tizimini yo'lga qo'yish kerak. Mentorlar o'z tajribalarini boshqaruvning murakkab masalalari va yechimlarini muhokama qilish orqali yangi rahbarlarga o'rgatishlari mumkin.

Shuningdek, oliy ta'lim muassasalari orasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va tajriba almashish imkoniyatlarini kengaytirish orqali rahbarlar boshqa mamlakatlarning ta'lim tizimlari va boshqaruv tajribalarini o'rganib, o'z tizimlariga moslashtirishlari mumkin. Boshqaruv rahbarlarini xalqaro konferensiyalarga, forumlarga va ta'lim sohasidagi global tadbirlarga jalb qilish

orqali esa o'zaro aloqalarni o'rnatishga va yangi yondashuvlarni o'zlashtirishga yordam beradi.

Rahbarlar o'z jamoalarini samarali boshqarish, motivatsiya qilish va ilgari surish uchun yuqori darajadagi liderlik ko'nikmalariga ega bo'lishlari kerak. Bu uchun turli interaktiv treninglar, jamoa qurish faoliyatlari va situatsion liderlik yondashuvlari o'rgatilishi kerak.

Yana shuni ta'kidlab o'tish lozimki, boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida rahbarlarning faoliyatini muntazam ravishda baholab borish zarur. Bunda samaradorlikni o'lchash va tahlil qilish, hamda zarur bo'lganda o'zgartirishlar kiritish muhimdir. Bu bilan bir qatorda, rahbarlar o'zgarishlarni boshqarish va ularni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur metodologiyalarni o'zlashtirishlari kerak. Bu o'zgarishlarni jamoaga tushuntirish, qo'llab-quvvatlash va ularga moslashish imkonini beradi.

Eng muhim jihatlardan yana bir shuki, rahbarlar o'z faoliyatlarida yuqori etika me'yorlarini saqlashlari zarur. Bu, ayniqsa, ta'lim muassasalarida talaba va professorlar o'rtasida ishonchni saqlash va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Yuqorida keltirib o'tilgan boshqaruv jarayonining asosiy komponentlari hisoblangan ushbu omillarni hisobga olgan holda ish faoliyatini tashkil eta olgan rahbar kadrlar tashkilot rivoji uchun katta qadam bosgan bo'ladi. Shuning uchun ham boshqaruv kompetensiyasini juda ham chuqur va mukammal holda egallash istalgan rahbarning vazifasidir. Chunki rahbarlarning butun faoliyati boshqaruv jarayonlaridan iborat hisoblanadi.

Masalan, Yaponiyaga to'xtaladigan bo'lsak, Yaponiyada oliy ta'lim universitetlarda, kichik kollejlarda, texnologiya kollejlari va maxsus ta'lim maktablarida va jamoat kollejlari beriladi. Ushbu to'rt turdagi muassasalardan faqat universitetlar va kichik kollejlari qat'iy ravishda o'rta maktabdan keyingi ta'lim beruvchilar hisoblanadi. Yaponiyaning zamonaviy oliy ta'lim tizimi Meiji davridan beri ko'plab o'zgarishlarni boshdan kechirdi va asosan Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya va Amerika Qo'shma Shtatlari kabi G'arb mamlakatlaridan namuna olingan va an'anaviy yapon pedagogik elementlari bilan birgalikda o'z milliy

ehtiyojlarini qondirish uchun noyob yapon modelini yaratdi. Ba'zi boshqa mamlakatlardagi oliy ta'limdan farqli o'laroq, Yaponiyadagi davlat universitetlari odatda xususiy universitetlarga qaraganda nufuzliroq hisoblanadi, ayniqsa Milliy yetti universitet (Tokio universiteti, Kyoto universiteti, Tohoku universiteti, Kyushu universiteti, Xokkaydo universiteti, Osaka universiteti va Nagoya universiteti).

Yoki Finlyandiyaga to'xtaladigan bo'lsak, universitetlarning boshqa mamlakatlar bilan taqqoslaganda ajralib turadigan xususiyati o'quvchilarning jarayonga o'z ta'sirini ko'rsatishi, institutlarni rivojlantirishda ishtirok etish, ta'lim tizimini takomillashtirish va o'qituvchilar bilan dasturlarni yaratish uchun institutsional imkoniyatdir. O'qituvchilarning yuqori salohiyatga ega ekanligi fin ta'lim muassasalarining muvaffaqiyatga erishishidagi navbatdagi muhim omillardan biri hisoblanadi. Finlyandiyada o'qituvchilik qilish uchun kamida magistr darajasiga ega bo'lish kerak.

Malaka oshirish jarayonida oliy ta'lim muassasasi rahbar kadrlarida boshqaruv kompetensiyasini takomillashtirilish masalasining dolzarbligi shundaki, rahbar kadrlarning boshqaruv salohiyatiga yuqori darajada ega bo'lishi, ularning o'z faoliyati davomida qiyinchiliklarga uchramagan holda, turli xil vaziyatlarga yechim topishiga yordam beradi. Sodir bo'lgan vaziyatga tezda eng muqobil yechim topa olish rahbarning ajralmas xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalarining boshqaruvchilari o'z muassasasining tashkiliy madaniyatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. To'g'ri boshqaruv madaniyati talabalar va xodimlar uchun yaxshi ishlash muhitini yaratadi.

Bejizga Peter Drucker, menejment sohasidagi eng mashhur olimlardan biri, boshqaruv kompetensiyasini tashkilotlarni samarali boshqarish qobiliyatiga ega bo'lish sifatida ta'riflamagan. Uning so'zlariga ko'ra: "Boshqaruvning asosiy vazifasi tashkilotning maqsadlarini belgilash va ularni amalga oshirish uchun resurslarni samarali boshqarishdan iborat." Drucker boshqaruvchining kompetensiyasi, uning strategik fikrlash qobiliyatiga, resurslarni samarali taqsimlashga va jamoani ilhomlantirishga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi.

Henry Mintzberg, boshqaruvning amaliy jihatlarini o'rgangan olim, boshqaruv kompetensiyasini tashkilotlarni samarali boshqarishda muhim bo'lgan ko'nikmalar

va bilimlar to'plami sifatida qaraydi. Mintzberg boshqaruvchining roli faqatgina qarorlar qabul qilishda emas, balki jamoadagi insonlar bilan ishlashda, ularga motivatsiya berishda va jamoaviy ishni tashkil etishda ham muhim ekanligini ta'kidlaydi. U shunday deydi: "Boshqaruv – bu o'zaro aloqalar, qarorlar, ehtiyojlar va imkoniyatlarning muvozanatini topish jarayonidir."

Daniel Goleman, emotsional intellekt (EI) nazariyasining asoschilaridan biri, boshqaruv kompetensiyasining bir qismi sifatida emotsional intellektni kiritadi. Uning fikricha, boshqaruvchilar o'z his-tuyg'ularini boshqarish, boshqalar bilan empatiya qurish va ijtimoiy aloqalarni muvaffaqiyatli o'rnatish orqali samarali boshqaruvga erishadilar. Goleman shunday deydi: "Boshqaruvchilarning emotsional intellekti jamoaning samaradorligini oshirish va qarorlar qabul qilishda muvaffaqiyatni ta'minlash uchun zarurdir."

John Kotter, o'zining o'zgarishlarni boshqarish bo'yicha ishlari bilan tanilgan olim, boshqaruv kompetensiyasini o'zgarishlarni muvaffaqiyatli boshqarish qobiliyati sifatida ko'radi. U shunday deydi: "Rahbarlar o'zgarishlarni boshqarishda nafaqat strategik fikrlash, balki odamlar bilan ishlash va ularni yangi yo'nalishlarga yo'naltirish qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak."

XULOSA

Ushbu keltirilgan jumalardan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, malaka oshirish jarayonida oliy ta'lim muassasasi rahbar kadrlarida boshqaruv kompetensiyasini takomillashtirilish juda ham muhim vazifa sanaladi. O'zbekistonda ushbu yo'nalishda chiqarilgan va chiqarilayotgan qarorlar avvalambor malaka oshirish tizimini yanada yaxshilashga, oliy ta'lim rahbar kadrlarining kompetensiyalarini muntazam ravishda oshirib borishga, shu bilan bir qatorda, ta'lim sohasini yanada taraqqiy ettirishga qaratilgan. Bu qarorlarning o'z vaqtida kamchiliklarsiz amalga oshirilishi orqali ko'zlangan maqsadlarga erishish mumkin bo'ladi. Oliy ta'lim muassasasi rahbar kadrlarida boshqaruv kompetensiyasini yanada rivojlantirish orqali ta'lim muassasalarining faoliyatini ishonchli qo'llarda bo'lishini ta'minlash bilan bir qatorda, kelajakda yanada ko'plab yetuk va ilg'or kadrlar yetishib chiqishiga ham zamin yaratgan bo'lamiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 23.09.2019 yildagi 797-sonli "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 11.07.2024 yildagi 415-sonli "Oliy ta'lim tashkilotlari rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2019 yildagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni 7-§
4. "Competence at Work: Models for Superior Performance" by Lyle M. Spencer and Signe M. Spencer

UDK: 796.011:378.016

TALABA QIZLARING UMUMIY JISMONIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI VA METODIK ASOSLARI

Muxamedjanov Shovkat Muxrumovich

O'zDJTU Jismoniy madaniyat va sport kafedrasi dotsent v/b
+998 90 999 42 24

Yerepbayev Nurlan Kidirbekovich

M.Avezov nomidagi Janubiy Qozog'iston universiteti
Sport va turizm fakulteti Yakkakurash va sport turlari kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini takomillashtirishning pedagogik imkoniyatlari va metodik asoslari tahlil qilingan. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va individual yondashuvlarning samarali integratsiyasi orqali talaba qizlarda jismoniy faollik, sog'lom turmush tarzi, liderlik va ijtimoiy ko'nikmalar shakllanishi ilmiy asoslab berilgan. Shuningdek, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, natijalarni monitoring qilish va ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish masalalari ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: talaba qizlar, jismoniy tayyorgarlik, pedagogik texnologiya, sog'lom turmush tarzi, innovatsion metodika, liderlik

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING THE GENERAL PHYSICAL FITNESS OF FEMALE STUDENTS

Annotation: This article analyzes the pedagogical opportunities and methodological foundations for improving the general physical fitness of female students. It is scientifically substantiated that the effective integration of modern pedagogical technologies, interactive methods, and individualized approaches contributes to the development of physical activity, healthy lifestyle, leadership, and social skills among female students. The article also highlights the importance of using innovative technologies, monitoring results, and creating a positive socio-psychological environment.

Keywords: female students, physical fitness, pedagogical technology, healthy lifestyle, innovative methods, leadership

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБЩЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОК

Аннотация: В данной статье проанализированы педагогические возможности и методические основы совершенствования общей физической подготовленности студенток. Научно обосновано, что эффективная интеграция современных педагогических технологий, интерактивных методов и индивидуального подхода

способствует развитию физической активности, здорового образа жизни, лидерских и социальных навыков у студентов. Освещены вопросы применения инновационных технологий, мониторинга результатов и формирования социально-психологической среды.

Ключевые слова: студентки, физическая подготовленность, педагогические технологии, здоровый образ жизни, инновационные методы, лидерство

KIRISH

Bugungi kunda jamiyatimizda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ayniqsa yoshlarning, xususan, talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Talaba yoshlar, ayniqsa qizlar orasida kam harakatlilik, jismoniy faollikning yetarli emasligi, gipodinamiya kabi salbiy omillar salomatlikning yomonlashuviga, immunitet pasayishiga va turli kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda.

Talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligini oshirish orqali nafaqat jismoniy sog'lomlik, balki shaxsiy-ijtimoiy sifatlarni rivojlantirish, jumladan o'ziga ishonch, stressga bardoshlilik, axloqiy-irodaviy fazilatlar va faol hayotiy pozitsiyani shakllantirish mumkin. Shu nuqtayi nazardan, talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini oshirishga yo'naltirilgan pedagogik imkoniyatlar va ilmiy asoslangan metodikalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq qilish zamon talabi bo'lib qolmoqda.

Shuningdek, ushbu muammoning dolzarbligi O'zbekiston Respublikasining ta'lim va sport sohalarini rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati va normativ-huquqiy hujjatlarida o'z aksini topgan. Oliy ta'lim muassasalarida talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va samarali metodikalardan foydalanish orqali ushbu masalaning kompleks hal qilinishi zarur va dolzarb masala hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Talaba yoshlarning, ayniqsa talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish masalasi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Jumladan, yosh avlodning jismoniy sog'lomligini oshirish zarurati davlat dasturlari va qator me'yoriy-huquqiy hujjatlarda o'z aksini topgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada

takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5924-son Farmonida yoshlarning sog'lom turmush tarziga qiziqishini shakllantirish, ularning jismoniy faolligini oshirish va sportga jalb qilishning ustuvor vazifa ekanligi ta'kidlangan.

Mavzu yuzasidan olib borilgan tadqiqotlarda talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda gender jihatlarini inobatga olish zarurligi ko'rsatib o'tilgan. Jumladan, K.D.Kim (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ayol talabalarning jismoniy rivojlanishini ta'minlashda ularning anatomik-fiziologik xususiyatlari va psixologik holatlari e'tiborga olinishi lozimligi qayd etilgan.

Mahalliy tadqiqotchilardan T.S.Usmonxo'jayev (2019) talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligi va sog'lom turmush tarziga munosabatini shakllantirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarurligini ta'kidlagan. Ushbu tadqiqotlarda, ayniqsa, aerobika, fitnes va zamonaviy raqs turlari talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini oshirish uchun samarali vosita ekanligi qayd etilgan.

Xalqaro miqyosdagi ilmiy ishlarda ham ayol talabalarning jismoniy tarbiya dasturlariga munosabatini shakllantirishda individual yondashuvni qo'llash lozimligi ko'rsatib berilgan. Misol uchun, J.A.Landry (2021) universitet talaba qizlarida sog'lom turmush tarzini shakllantirish va ularning jismoniy faolligini oshirishga yo'naltirilgan trening dasturlarining samaradorligini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

Pedagogik metodika va texnologiyalar bo'yicha olib borilgan izlanishlarda talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda interfaol texnologiyalar (keys-stadi, loyiha texnologiyasi, refleksiv yondashuv)dan keng foydalanish tavsiya qilinadi. M.N.Shamsiddinova (2020) tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda refleksiv pedagogik texnologiyalar orqali talaba qizlarda jismoniy faollik motivatsiyasini oshirish mumkinligi qayd etilgan.

Zamonaviy xorijiy adabiyotlarda ham qizlarning jismoniy tarbiya darslaridagi motivatsion jihatlar, ularning mashg'ulotlarga qiziqishini oshirish, ayniqsa, individual yondashuvlar bilan bog'liq bo'lgan pedagogik strategiyalar keng yoritilgan. Jumladan, J.Gabbett va boshqalar (2022) tomonidan olib borilgan

tadqiqotlarda jismoniy tarbiya dasturlarida genderga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlardan foydalanish jismoniy tayyorgarlikning samaradorligini oshirishi ta'kidlangan.

Xulosa qilib aytganda, talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini takomillashtirishda pedagogik imkoniyat va metodikalarni kompleks yondashuv asosida qo'llash, bu sohadagi mavjud tadqiqotlar natijalarini amaliyotga samarali tatbiq qilish zarurligini ko'rsatmoqda. Shu bois mazkur masala yuzasidan olib boriladigan keyingi tadqiqotlar ham dolzarblik kasb etmoqda.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish ta'lim tizimidagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda pedagogik texnologiyalar, metodik usullar va individual yondashuvlarning samarali integratsiyasi muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar talaba qizlarning jismoniy faolligini oshirish va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Jumladan, aerobika, fitnes, pilates, zumba va boshqa raqs elementlariga asoslangan mashg'ulotlar qizlarning jismoniy tayyorgarligini oshirish bilan birga, ularda motivatsiya va psixologik-emotsional holatning yaxshilanishiga ham olib keladi.

Talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini takomillashtirishda gender yondashuvini hisobga olish pedagogik jarayonning sifatini oshiradi. Ushbu yondashuv doirasida talaba qizlarning fiziologik xususiyatlari, jismoniy imkoniyatlari, qiziqish va motivatsiyasi o'ziga xos tarzda hisobga olinadi. Natijada individual yondashuv asosida tashkil etiladigan trening dasturlari yanada samarali natijalar beradi.

Metodik asos sifatida quyidagi texnologiyalar tavsiya etiladi:

Interval trening usuli: Yuqori intensivlikdagi qisqa mashqlarni tiklanish davrlari bilan navbatma-navbat bajarishga asoslangan. Bu usul yurak-qon tomir tizimini mustahkamlaydi va jismoniy chidamlilikni oshiradi.

Funksional trening usuli: Kundalik hayotdagi jismoniy faoliyatlarga moslashgan mashqlar majmuasini o'z ichiga oladi. Bu mashqlar qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini va amaliy ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi.

Raqsga asoslangan mashqlar: Zumba, aerobika, pilates va boshqa raqsga asoslangan mashqlar talaba qizlarning harakat koordinatsiyasini rivojlantiradi, emotsional stressni kamaytiradi va umumiy sog'lomlashtiruvchi ta'sirga ega bo'ladi.

Refleksiv pedagogik texnologiya: Mashg'ulotlar davomida qizlarning o'z jismoniy holatini baholashlari va rivojlanish natijalarini muntazam kuzatishlariga imkon yaratadi. Bu esa ularning mashg'ulotlarga nisbatan motivatsiyasini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini oshirish uchun mashg'ulotlarni muntazam o'tkazish, samarali pedagogik metodikalardan foydalanish hamda ularga individual yondashuv asosida yondashish lozim. Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi qizlarning sog'lig'i va farovonligini oshirish bilan birga, ularning kelajakdagi kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy-psixologik muhitning ahamiyati

Talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini takomillashtirishda ijtimoiy va psixologik muhit muhim ahamiyatga ega. Guruhda o'zaro do'stona munosabatlar, ijobiy rag'bat va motivatsion muhit shakllantirish qizlarning sport mashg'ulotlariga faol va doimiy qatnashishini ta'minlaydi. Oila, do'stlar va murabbiylar tomonidan ko'rsatiladigan ijtimoiy qo'llab-quvvatlash ularda o'ziga ishonch va tashabbuskorlikni oshiradi. Pedagog va psixologlar hamkorligida qizlar orasida sog'lom raqobat muhitini yaratish, bir-biriga yordam va yelka bo'lish tuyg'usini kuchaytirish ham dolzarb hisoblanadi.

Sog'lom turmush tarzini shakllantirish

Talaba qizlarda umumiy jismoniy tayyorgarlik bilan bir qatorda sog'lom turmush tarzini shakllantirish ham muhim. Bu borada to'g'ri ovqatlanish, yetarli uyqu, muntazam jismoniy faollik, zararli odatlardan voz kechish, gigiyena qoidalariga amal qilish kabi yo'nalishlar uzviy bog'liq holda amalga oshirilishi kerak. Dars va mashg'ulotlarda sog'lom turmush tarzi targ'iboti, psixoprofilaktik

mashg'ulotlar o'tkazish, stressni bartaraf etish va dam olish madaniyati elementlarini joriy qilish ham ijobiy natija beradi.

Innovatsion va raqamli texnologiyalar

Bugungi raqamli davrda jismoniy tarbiya va sport sohasida zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanish imkoniyatlari mavjud. Mobil ilovalar, fitnes-trekerlar, interaktiv onlayn platformalar yordamida har bir talaba qiz o'zining jismoniy faolligi, mashg'ulotlar samaradorligi va sog'lig'i ustidan mustaqil monitoring olib borishi mumkin. Onlayn fitnes dasturlari va video mashg'ulotlar individual va guruhli o'quv faoliyatini diversifikatsiya qiladi, motivatsiyani oshiradi, natijalarni tahlil qilishga yordam beradi.

Individual va differensial yondashuv

Talaba qizlarning fiziologik, psixologik va ijtimoiy jihatdan bir-biridan farq qilishi, ularga mashg'ulotlarni individual va differensial yondashuv asosida tashkil etishni talab qiladi. Mashg'ulot dasturlarini tuzishda talaba qizlarning yoshi, sog'ligi, jismoniy imkoniyatlari, avvalgi tayyorgarlik darajasi va individual ehtiyojlari inobatga olinadi. Bu esa yuqori natijalarga erishish uchun zarur shart-sharoit yaratadi. Engil va o'rta yuklamali mashqlar, maxsus moslashtirilgan dasturlar, motivatsion va rag'batlantiruvchi mexanizmlardan foydalanish tavsiya qilinadi.

Natijalarni baholash va monitoring

Jismoniy tayyorgarlikni oshirish jarayonida muntazam monitoring va nazorat tizimi orqali talaba qizlarning yutuqlari va muammolari aniqlanadi. Mashg'ulotlarning samaradorligi testlar, monitoring natijalari, individual rivojlanish dinamikasi orqali baholanadi. Shuningdek, oraliq va yakuniy nazoratlar natijalari asosida mashg'ulot dasturlarini qayta ko'rib chiqish, individual tuzatishlar kiritish muhim ahamiyatga ega.

Jamoaviy va liderlik ko'nikmalarini rivojlantirish

Sport va jismoniy tarbiya mashg'ulotlari orqali talaba qizlarda jamoada ishlash, liderlik, tashabbuskorlik, o'zini boshqara olish, o'zaro hurmat va hamkorlik fazilatlarini rivojlanadi. Guruhli va jamoaviy mashg'ulotlarda har bir ishtirokchining faol ishtirokini rag'batlantirish, sport o'yinlari, estafeta, musobaqa va boshqa faol

shakllarni joriy qilish natijasida ijtimoiy-psixologik kompetensiyalar ham shakllantiriladi.

XULOSA

Talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Ilmiy asoslangan pedagogik imkoniyatlar va zamonaviy metodikalardan samarali foydalanish orqali talaba qizlarning nafaqat sog'ligi, balki shaxsiy va ijtimoiy salohiyati ham rivojlanadi. Individual va differensial yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar, ommaviy sport tadbirlari, sog'lom turmush tarzi targ'iboti va muntazam monitoring kabi yondashuvlar ularning jismoniy tayyorgarligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada talaba qizlar orasida jismoniy faollik, ijtimoiylik, liderlik va hayotga faol munosabat rivojlanadi, bu esa jamiyat salomatligi va taraqqiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни янада такомиллаштириш ва оммалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони, 2020 йил 24 январь, PF-5924-сон.
2. Kim K.D. Gender features of the physical development of female students and pedagogical conditions for their formation // European Journal of Physical Education and Sport. – 2020. – Vol. 8, №2. – P. 123–128.
3. Усмонхўжаев Т.С. Талаба қизларда жисмоний тайёргарликни ривожлантиришнинг педагогик асослари // Педагогика ва психология муаммолари. – 2019. – №4(45). – Б. 109–113.
4. Landry J.A., Susi T., Gibbons C.M. Promoting healthy lifestyles among female university students: A pedagogical approach // International Journal of Sports Science. – 2021. – Vol. 11, №3. – P. 76–81.
5. Шамсиддинова М.Н. Рефлексив педагогик технологиялар асосида талаба қизларда жисмоний фаоллик мотивациясини ошириш // Жисмоний тарбия ва спорт илмий-амалий журнали. – 2020. – №5. – Б. 32–37.
6. Gabbett J., Hulin B., Blanch P. The importance of gender-oriented pedagogical approaches in physical education programs // Journal of Physical Education and Sport. – 2022. – Vol. 22, №2. – P. 241–248.

UO'K 53-535. 373.1/372.853/371.388

LABORATORIYA MASHG'ULOTLARIDA O'QUVCHILARNING O'Z-O'ZINI BAHOLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Turdaliyev Ulug'bek Valijon o'g'li.

Namangan davlat Universiteti Fizika kafedrası o'qituvchisi

ulugbekturdaliyev9508@gmail.com

ORCID: 0009-0006-6549-9959

Annotasiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida o'quvchilarning laboratoriya mashg'ulotlari orqali metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishga oid psixologik asoslar yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi – laboratoriya faoliyati davomida refleksiya va o'z-o'zini baholash vositalari orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, o'z-o'zini boshqarish va shaxsiy rivojlanishga xizmat qiluvchi metakognitiv kompetensiyalarni shakllantirishdir. Tadqiqot metodlari sifatida kuzatuv, refleksiya savollari asosida so'rovnoma, o'quvchi kundaliklari tahlili va sifatli baholash ishlatilgan. Natijalarda o'quvchilar tomonidan amalga oshirilgan laboratoriya ishlari doirasida refleksiya savollari, baholash mezonlari va kundaliklar orqali o'quv faoliyati samaradorligi va psixologik o'sish aniq ko'zga tashlangan. Xulosa sifatida esa refleksiya va o'z-o'zini baholash mexanizmlari laboratoriya mashg'ulotlarining ajralmas qismi sifatida joriy etilishi kerakligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: laboratoriya mashg'ulotlari, refleksiya, o'z-o'zini baholash, metakognitiv ko'nikmalar, psixologik asos, o'quvchi kundaligi, baholash mezonlari, mustaqil o'rganish.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ САМООЦЕНКИ УЧАЩИХСЯ НА ЛАБОРАТОРНЫХ ЗАНЯТИЯХ

Турдалиев Улугбек Валиджанович

Преподаватель кафедры физики,

Наманганский государственный университет

ulugbekturdaliyev9508@gmail.com

ORCID: 0009-0006-6549-9959

Аннотация: В статье рассматриваются психологические основы формирования метакогнитивных умений у учащихся общеобразовательных школ посредством лабораторных занятий. Цель исследования — развитие у школьников самостоятельного мышления, саморегуляции и личностного роста через использование рефлексии и самооценки в ходе лабораторных работ. В качестве методов использовались наблюдение, анкетирование, основанное на вопросах рефлексии, анализ ученических дневников и качественная оценка. Результаты показали, что применение вопросов для рефлексии, критериев оценки и дневников

повышает эффективность учебного процесса и способствует психологическому развитию учащихся. В качестве вывода подчеркивается необходимость интеграции механизмов рефлексии и самооценки в структуру лабораторных занятий.

Ключевые слова: лабораторные занятия, рефлексия, самооценка, метакогнитивные умения, психологические основы, ученический дневник, критерии оценки, самостоятельное обучение.

DEVELOPING STUDENTS' SELF-ASSESSMENT SKILLS IN LABORATORY ACTIVITIES

Ulugbek Turdaliyev

Teacher at the Physics Department of Namangan State University

ulugbekturdaliyev9508@gmail.com

ORCID: 0009-0006-6549-9959

Abstract: This article explores the psychological foundations of developing metacognitive skills among students in general secondary schools through laboratory activities. The purpose of the research is to enhance learners' independent thinking, self-regulation, and personal development by implementing reflection and self-assessment techniques during laboratory work. The research methods include observation, student questionnaires based on reflection questions, analysis of learner journals, and qualitative assessment. The results indicate that reflection questions, assessment criteria, and student journals significantly improve educational effectiveness and psychological growth. It is concluded that reflection and self-assessment mechanisms should be integrated as essential elements of laboratory sessions.

Keywords: laboratory activities, reflection, self-assessment, metacognitive skills, psychological foundation, student journal, assessment criteria, independent learning.

KIRISH

Hozirgi davrda ta'lim jarayonida nafaqat bilim berish, balki o'quvchining fikrlash doirasini kengaytirish, o'z-o'zini anglash va nazorat qilishga o'rgatish dolzarb masalaga aylangan. Laboratoriya mashg'ulotlari – aynan shu maqsadlarga xizmat qiluvchi samarali metodlardan biridir. Biroq amaliyotda laboratoriya ishlari ko'p hollarda faqat tajriba bajarish va natijani yozish bilan cheklanib qolmoqda. O'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, refleksiv yondashuvi va mustaqil baholash madaniyatini shakllantirish holati yetarlicha yoritilmagan.

Ushbu maqola umumta'lim maktablarida o'quvchilarning laboratoriya ishlaridan so'ng o'z faoliyatini tahlil qilish, baholash va saboq chiqarish orqali metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarini yoritishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogik va psixologik adabiyotlarda refleksiya, metakognitsiya va laboratoriya mashg'ulotlari bo'yicha turli yondashuvlar uchraydi. Vygotskiy va Piaget o'z tadqiqotlarida o'quvchining faol ishtirokchiligini ta'lim jarayonining markaziga qo'ygan[1]. Ularning tadqiqotlarida o'quvchining o'z-o'zini baholashi kelgusi ishlarida ulardagi mas'uliyat xissini oshirishini aniqlagan. Zamonaviy ta'limda konstruktiv yondashuv asosida bilim o'quvchining o'z tajribasiga tayanib shakllanishi kerakligi ta'kidlanadi [2].Horiji tajribalarda laboratoriya mashg'ulotida refleksiv kundalik tutish o'quvchilarda ilmiy tahlil qilish va ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Metakognitiv ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha Flavell ilk nazariy asoslarni bergan. Uning nazaryasiga ko'ra O'z-o'zini baholash va refleksiya tadqiqotchilik ko'nikmalari rivojlanadi, saboq chiqarish, takomillashtirish, muammoni aniqlash va hal qilish ko'nikmalari paydo bo'ladi[3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda ilmiy va ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish, pedagogik kuzatuvlar, pedagogik tajriba usullaridan foydalanilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Refleksiya — bu o'quvchining o'z o'rganish faoliyati ustidan fikr yuritishi, tahlil qilishi va xulosa chiqarishi jarayonidir. Bu degani, o'quvchi:

- Men bu laboratoriya ishini qanday bajardim?
- Qayerda xatoga yo'l qo'ydim?
- Nima sabablarga ko'ra natija chiqmadi yoki chiqdi?
- Keyingi safar qanday harakat qilsam yaxshiroq bo'ladi?

kabi savollarni o'ziga beradi va o'z tajribasidan ongli ravishda saboq oladi. Bu orqali metakognitiv ko'nikmalar, ya'ni o'z-o'zini anglash, o'rganishga ongli yondashuv rivojlanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, quyidagi pedagogik vositalar laboratoriya mashg'ulotlarining psixologik samaradorligini oshirishi aniqlandi:

Refleksiya savollari-O'quvchilarda o'z fikrini tahlil qilish, sabablarni aniqlash, o'zini baholash va taklif berish ko'nikmasi shakllandi.

Baholash jadvallari-O'quvchi o'z ishini mezonlarga tayangan holda baholadi. Bu usul o'quvchida o'z ustida ishlash istagini uyg'otdi va o'z-o'zini tahlil qilish malakasini oshirdi.

Kundalik to'ldirish-O'quvchi o'zi bajargan ishni yozma tarzda fikrlab chiqdi, bu orqali metakognitiv refleksiya kuchaydi.

Rekleksiya jarayonini samarali tashkil etish albatta pedagog o'qituvchiga bog'liq bo'ladi albatta, shuning uchun ham namunaviy savollar bazasi bo'lishi juda muhim. Horijiy tajribalarga asoslangan holda yuqoridagi asosiy bo'lgan savollar bazasi shakllantirildi. Ushbu savollar har bir laboratoriyadan so'ng o'quvchining daftariga yozilishi va har bir savolga uning o'zi mustaqil ravishda javoblarni yozib chiqishi zarur.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchining o'z-o'zini tahlil qilish, baholash va faol ishtirokini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Shu boisdan, laboratoriya mashg'ulotlari jarayonida refleksiya asosida kundalik yuritish o'quvchilarga o'z bilim darajasini mustaqil baholash, tajriba natijalarini tahlil qilish, xatolar ustida ishlash va o'z ustida izchil ishlash ko'nikmasini shakllantiradi. Bunday kundaliklar nafaqat o'quvchini faol subyektga aylantiradi, balki o'qituvchiga ham individual yondashuvni ta'minlashga yordam beradi. Shu jihatdan, refleksiya uchun kundalik namunasi – o'quvchi shaxsini rivojlantirishda metodik jihatdan zarur va dolzarb vositadir. Ushbu kundalik o'quvchining laboratoriya ishlari bo'yicha individual o'sishini nazorat qilishda xizmat qiladi. Har bir laboratoriya ishidan so'ng to'ldiriladi.

O'QUVCHI REFLEKSIYA KUNDALIGI(namunasi)

Fanning nomi: _____

Mavzu: _____

Sana: _____

Guruh/sinf: _____

O'quvchining F.I.Sh.: _____

☒ 1. Bugungi laboratoriya ishi haqida:

Qanday tajriba bajardim? _____

Ishning maqsadi nima? _____

Qanday asbob-uskunalaridan foydalandim?

☒ 2. Tajribaning natijasi:

Tajriba qanday natija berdi? _____

U kutilgan natijaga mos keldimi? Ha / Yo'q (chizib tashlang)

Agar yo'q bo'lsa, nima sabab bo'ldi deb o'ylaysiz? _____

☒ 3. O'z faoliyatimni tahlil qilaman:

Tajriba jarayonida men o'zimni qanday baholayman? (0–2 ball oralig'ida belgilang)

Tayyorlik: ____

Asbobdan foydalanish: ____

Aniqlik: ____

Hamkorlik: ____

☒ 4. Men qanday saboq oldim?

Eng muhim xulosa: _____

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, umumta'lim maktablarida laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etishda ularni faqatgina eksperimental amaliyot sifatida emas, balki o'quvchilarning refleksiya va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini shakllantiruvchi, psixologik asoslangan ta'lim vositasi sifatida ko'rish muhimdir. An'anaviy laboratoriya mashg'ulotlari ko'pincha tajriba o'tkazish bilan cheklanib qoladi, biroq zamonaviy ta'lim metodikasi bu jarayonda o'quvchi shaxsining faol, tahliliy va tanqidiy fikrlovchi subyekt sifatida shakllanishini ham ko'zda tutadi.

Metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish uchun laboratoriya mashg'ulotlarida refleksiya savollarini berish, aniq va tushunarli baholash mezonlaridan foydalanish, hamda o'quvchi kundaliklarini joriy etish zarur. Bu vositalar o'quvchilarga o'z faoliyatini kuzatish, baholash va takomillashtirish imkonini yaratadi. Ayniqsa, kundaliklar orqali o'quvchilar tajriba davomida o'z fikrlarini ifodalash, muammolarni aniqlash va ularga yechim topish jarayonida faol qatnashadilar.

Bunday kompleks yondashuv o'quvchilarning shaxsiy, emotsional va intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilar o'z-o'zini anglash, qaror qabul qilish, hamkorlikda ishlash kabi hayotiy zarur ko'nikmalarni egallaydilar. Shu bilan birga, bu yondashuv ularning ilmiy tafakkurini, eksperimentga nisbatan qiziqishini va mas'uliyat hissini oshiradi. Shunday qilib, laboratoriya mashg'ulotlarini psixologik-pedagogik asoslangan tarzda tashkil etish, ta'lim sifatini oshirish va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishning samarali vositasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotsky L.S. Pedagogical Psychology. – Moscow: Pedagogika, 1991. – 314 b.
2. Flavell J.H. Metacognition and Cognitive Monitoring. *American Psychologist*, 1979. – Vol. 34(10). – P. 906–911.
3. Dewey J. Experience and Education. – New York: Kappa Delta Pi, 1938. – 91 p.
4. Абдуллаев А. Психологические аспекты формирования учебной мотивации школьников. – Ташкент: Фан, 2007. – 120 б.
5. Yusupova D. Metakognitiv kompetensiyalar va ularni rivojlantirish usullari. // *Ta'lim va Innovatsiya*, 2021, №1(3). – B. 45–51.

SAN'AT TA'LIMNING HOZIRGI MUAMMOLARI

Кенжаева Дилрабо Роминовна,
доцент ТошГАУ, кандидат философских наук.
E-mail: dilrabo.rominovna@mail.ru

Аннотация. Ушбу мақолада бадиий таълимнинг мазмун-моҳияти фалсафий нуқтаи назардан таҳлил этилган. Ижтимоий онг тизимида бадиий онгнинг ўрни ва аҳамияти ёритилган. Санъат ижтимоий онг шакли сифатида ҳаётни англашнинг улкан фалсафий воситаси эканлигига ўرғу берилган. Шунингдек, “Оммавий маданиятнинг” салбий жиҳатлари танқид қилинган ва замонавий педагогика, оммавий ахборот воситалари, ижтимоий рекламанинг ижобий аҳамияти очиб берилган.

Калим сўзлар: ижтимоий онг тизими, ижтимоий онг, ижтимоий онг шакли, бадиий онг, бадиий таълим, санъат, “оммавий маданият”, оммавий ахборот воситалари, замонавий педагогика, ижтимоий реклама

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В данной статье с философской точки зрения анализируется содержание и сущность художественного образования. Освещена роль и значение художественного сознания в системе общественного сознания. Подчёркнуто, что искусство как форма общественного сознания является важнейшим философским средством познания жизни. Кроме того, критически рассматриваются негативные стороны «массовой культуры», а также раскрывается положительное значение современной педагогики, средств массовой информации и социальной рекламы.

Ключевые слова: система общественного сознания, общественное сознание, формы общественного сознания, художественное сознание, художественное образование, искусство, «Массовая культура», средства массовой информации, современная педагогика, социальная реклама.

CURRENT PROBLEMS OF ART EDUCATION

Annotation. In the given article, the thing of artistic education is analyzed. The author points the meaning of the artistic sense in the social consciousness structure. The art is presented as a mean of philosophic cognition of reality. Critical analysis of “mass culture”, modern pedagogical science, mass media, and social advertisement is also presented.

Key words: social consciousness structure, the form of social consciousness, artistic sense, artistic education, art, “mass culture”, mass media, social advertisement.

ВВЕДЕНИЕ

В процессе укрепления духовных, просветительских, нравственных, правовых и идеологических основ независимости особое внимание уделяется вопросам

художественной культуры и её воспитательной функции. Поскольку именно мир искусства формирует духовное богатство и внутреннюю красоту человека, художественная культура остаётся важнейшей частью духовной жизни общества.

Согласно Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017–2021 годах, наряду с другими отраслями государство поставило перед собой цель вывести развитие культуры и искусства, литературы и средств массовой информации на новый уровень. Следовательно, развитие художественной культуры считается одной из актуальных задач.

Художественная культура формируется на основе особой деятельности человека — художественно-эстетической, ядром которой является искусство. Она тесно связана с развитием эстетических сфер духовной жизни общества, сохранением художественных ценностей, созданием новых форм искусства и взаимным влиянием различных жанров и видов искусства.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Художественная культура, как и во все периоды человеческого общества, так и сегодня выполняет важнейшую воспитательную функцию. Прежде всего, она отражает систему отношений, формирующихся у человека через восприятие внешнего мира с позиции красоты. Художественная культура включает в себя:

1. Совокупность знаний об освоении искусства;
2. Совокупность сфер художественного выражения искусства;
3. Состав, сферы деятельности и социальный статус людей, непосредственно в сфере искусства — художников, деятелей культуры;
4. Духовные, душевные, внешние и внутренние потребности общества в отношении искусства;
5. Уровень эстетического восприятия произведений искусства, понимания их цели, смысла и содержания;
6. Объём социальных действий, направленных на формирование национальных ценностей и самосознания посредством искусства.

Художественное воспитание является составной частью эстетического воспитания. Эстетическое воспитание, наряду с глубоким пониманием, правильной оценкой и любовью к искусству, оказывает мощное влияние на формирование и развитие отношения человека к окружающему миру.

Сегодня, в условиях, когда мышление человека преобразует интеллектуальный облик мира, общество требует от своих членов соблюдения нормального образа жизни и обладания духовными знаниями. Ведь лишь при гармоничном и сбалансированном развитии мышления и художественно-эстетических чувств возможно построение светлого будущего для грядущих поколений XXI века. Следовательно, уровень зрелости общества определяется не только интеллектуальностью, но и высокой культурой.

Художественная культура человека формируется прежде всего под воздействием искусства. Её значимость определяется не только способностью глубоко воспринимать искусство на эмоциональном уровне, но и степенью влияния на социальную активность личности. Человечество осознало эту силу искусства ещё на ранних этапах своей истории. Так, древние греки создали прекрасную легенду о певце Орфее. Когда Орфей, аккомпанируя себе на кифаре, начинал петь, все живые существа вокруг замирали под чарующей мелодией, воцарялись мир и покой. Даже силы зла и тьмы под землёй теряли свою силу в эти мгновения.

В этом смысле идеи древних греков о величии искусства содержат в себе несомненную истину. Хотя в реальной жизни искусство не может буквально околдовать деревья или укротить диких зверей, оно обладает мощной духовной и нравственной силой, способной оказывать глубокое воздействие даже на людей, не обладающих глубокими знаниями в области искусства. Это воздействие через воспитательные функции искусства способствует формированию у людей преданности Родине и народу, а также полноценного гражданского самосознания.

Искусство как важная форма общественного сознания играет значительную роль в жизни общества, и эту функцию не может полноценно выполнить ни одна другая форма духовной деятельности. Искусство играет важную роль в формировании осознанного отношения человека к жизни, к обществу. Оно не только помогает понять внешнюю среду, суть жизни, влияет на формирование политических, нравственных, эстетических, художественных, религиозных взглядов, но и развивает способности человека к самопознанию. В результате этого формируется система осознанных духовных отношений к труду, природе, семейной жизни и ко всем сферам общественной жизни.

Истинное искусство никогда не ограничивалось простым запечатлением социальных событий и явлений. Оно всегда подходило к объективной реальности с определённой художественно-эстетической позицией, с уже сформированной точкой

зрения. Как было отмечено выше, искусство формирует характер, сознание и волю человека.

Следовательно, подлинное искусство с большой эмоциональной силой и художественным воодушевлением направляет в сознание человека великие общечеловеческие и социально значимые идеи. Художественное произведение, выполняя свою социальную функцию, с помощью правдивых и выразительных художественных средств побуждает людей служить добру, ценить красоту в жизни и создавать её. Достоверность изобразительных средств и жизненная уникальность образов героев оставляют глубокий след в душе зрителя, вызывают сильное впечатление, убеждая его своей правдивостью. Таким образом, сила искусства проявляется в его тесной связи с жизнью и социальной реальностью.

Культурная зрелость человека — это результат гармонии между требованиями художественного воспитания и внутренними потребностями личности, их взаимной активности в понимании ценностей.

В отличие от науки, искусство по своей гносеологической природе ближе к человеческому сердцу, и именно этим объясняется широта его воздействия. Искусство отличается от педагогики тем, что оно не воздействует на восприятие и сердце человека прямым дидактическим и формальным способом. Ведь живое художественное изображение гораздо привлекательнее и эффективнее, чем нравоучения и наставления. Искусство в процессе формирования эстетических взглядов воплощает человеческую истину, познанную разумом и прочувствованную сердцем.

Выдающийся мыслитель Дени Дидро, рассуждая о художественности, взял за девиз слова Вергилия: «Всё человеческое в искусстве волнует человека». И действительно, идея, заключённая в художественной форме, то есть искусство, всегда подчёркивало человека и гуманизм, делая это особенно убедительно, поэтому оно выполняет роль маяка, направляющего людей жить в рамках определённых нравственных норм, строить жизненные планы и жить с надеждой.

Особенно художественное воспитание уделяет внимание формированию идеи подлинного гуманизма и любви к настоящей красоте, вызывает отвращение к подлости, эгоизму и низости, побуждает человека служить благородным целям, формирует навык борьбы с несправедливостью в жизни. Решение этой сложной задачи требует гармонии художественных и эстетических взглядов между художниками и их «потребителями», а

также согласованности их социальных и духовных стремлений. Для этого каждому человеку необходимо формировать в себе стремление к достижению целей, волю к осуществлению мечты.

Человечество стремится вырваться из мрака невежества не только с помощью просвещения, науки, но и красоты. Поэтому великая педагогическая ценность искусства заключается именно в этой идее — оно формирует духовное мышление человечества, являясь неповторимым воспитательным средством, сохраняющим духовное равновесие в мире.

Великий русский композитор Д. Шостакович говорил, что художник обладает силой показать миллионам людей, что происходит в душе одного человека, и одному человеку — чем наполнено сердце всего человечества.

Ведь первые шаги человека в жизни тесно связаны с искусством. Колыбельная матери, её первые ласковые слова, тепло её улыбки, сила человеческой любви — всё это воплощено в одной лишь колыбельной песне. Действительно, колыбельная — это вид искусства, в котором сочетаются народная поэзия и музыка.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В детстве детей привлекают цирк, мультфильмы, сказки, приключения, юмористические театральные постановки. Подростков интересуют военные приключения, детективы, научная фантастика, повести о первой любви. В возрасте 14–15 лет стремление молодёжи к искусству приобретает многозначность. Как подчеркивают учителя, дети должны жить в мире красоты, игр, сказок, музыки, рисунков, фантазии и творчества. Даже когда мы хотим научить ребёнка читать и писать, он должен находиться в этом окружении. Действительно, то, как ребёнок чувствует себя, ступив на первую ступеньку знаний, насколько он взволнован — от этого зависит весь его последующий путь к знаниям.

Молодёжь, не отказываясь от увлечения современной ритмичной музыкой, стремится открыть для себя мир классической музыки. Не оставляя без внимания приключенческие и детективные произведения, подростки постепенно приобщаются к бессмертной классике мировой художественной литературы — творчеству таких великих личностей, как Алишер Навои, Захириддин Бабур, Уильям Шекспир, Оноре де Бальзак, Рабиндранат Тагор. Молодёжь через переживания и внутренний мир героев произведений Абдуллы Кадыри осознаёт далёкое прошлое, сталкивается лицом к лицу с

такими понятиями, как патриотизм, справедливость, истина, мужество, любовь, верность, преданность родине, осознавая их суть.

Подростки, несмотря на интерес к научной фантастике, стремятся к эпическим романам, фильмам, насыщенным разнообразными душевными переживаниями, стремятся понять и объяснить суть скульптуры, монументального и прикладного искусства.

У детей младшего возраста интерес к художественной литературе в основном проявляется через слушание сказок и рассказов. Этот процесс носит массовый характер и начинается, прежде всего, с рассказов воспитателей, а затем продолжается, когда дети рассказывают друг другу сказки, пословицы и небольшие художественные произведения выразительно.

Одной из положительных сторон процесса слушания сказок и рассказов является то, что они слушают рассказчика вместе, сплочённо. Это создаёт атмосферу совместного обсуждения услышанного, объяснения, обмена мнениями, выражения собственного взгляда и формирования тёплых отношений между друзьями.

На начальных этапах приобщения ребёнка к художественной литературе сказка играет бесценную роль. Через сказочный мир дети усваивают первые представления о жизни, такие как добро и зло, справедливость и несправедливость, в образах одушевлённых животных, растений, луны и звёзд. В результате они достигают уровня, при котором могут самостоятельно анализировать сказки, делать выводы и выражать собственное мнение о реальности.

Действительно, несмотря на внешнюю простоту содержания сказок, в них заложено множество философских мыслей. История показывает, что философия с древних времён нередко прибегала к художественной форме для донесения своих идей до читателя.

В этом контексте философия использовала художественную форму — басни, сказки, аллегории, многозначные, образные и метафорические выражения — чтобы передать социальные и нравственные идеи. Образная трактовка философских мыслей означает выражение абстрактных понятий в художественной форме.

Мысль, выраженная в абстрактной и художественной форме, оставляет более яркое впечатление в человеческом сознании, что доказывает образовательную и воспитательную ценность художественной литературы и сказок.

Поэтому создание литературы для детей требует от писателя тонкого подхода, осторожности и большого творческого мастерства. В книгах, написанных для детей, каждое

слово должно быть проверено и взвешено. С учётом возраста ребёнка, его психологии, воображения, интересов и мировоззрения, литературная интерпретация действительности приносит положительные результаты в воспитании.

Учитывая важную роль художественной литературы в воспитании детей, необходимо с самого начала воспитывать у них любовь и привязанность к этому виду искусства. Ведь литература — это клад мудрости, близкий друг, советчик, зеркало отражающее прошлое и настоящее, источник культурного и эстетического наслаждения, волшебный мир, наставник и учитель для каждого мальчика и девочки. Абдурахмон Жомий так восхвалял книгу:

Нет в мире друга лучше, чем книга,
В беде она станет тебе помощником и опорой.
Останься с ней наедине — не причинит она вреда,
Сотни раз утешит душу и принесёт покой.

Воистину, любовь к художественной литературе должна начинаться с семейной среды. Еще раз напоминая об этом, мы рекомендуем родителям наполнять домашние книги для молодежи такими произведениями, которые воспитывают в детях чувство стыда, целомудрия и деликатности.

С этой целью, в рамках дальнейшего развития духовной жизни, по инициативе Президента Республики Узбекистан Ш. М. Мирзиёева были приняты ряд важных документов, включая постановления и распоряжения по повышению культуры чтения, совершенствованию сфер культуры и искусства, созданию в регионах творческих школ и центров, названных в честь великих деятелей искусства. Следует отметить, что в Ташкенте создана «Аллея писателей» (Адиблар хиёбони), где установлена памятные комплексы, посвящённые выдающимся представителям нашей литературы.

Также ведутся работы по увековечению памяти просветителя Ибрат Домла в Наманганской области, выдающихся творческих личностей Хамида Алимджана, Зульфии и Шарофа Рашидова в Джизаке, певца Комилжона Отаниязова в Хорезме, народного поэта и героя Узбекистана Иброгима Юсупова в Нукусе, а также Эркина Вахидова, Абдуллы Орипова и Мухаммада Юсуфа в Ферганской, Кашкадарьинской и Андижанской областях.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

В формировании художественного вкуса у детей впечатления от художественной литературы естественным образом пробуждают интерес к другим видам искусства —

театру, изобразительному искусству, музыке, танцу. Например, дети с удовольствием записываются в драматические кружки. Исполнение ими на сцене образов героев книг, которые они прочитали, приносит им радость. Конечно, у большинства детей не всегда ярко выражены способности к искусству. По нашему мнению, руководители таких кружков, несмотря на эти недостатки, должны принимать всех желающих детей. Ведь цель этих кружков — не подготовка профессиональных актёров, а воспитание в будущем умных, благородных и духовно богатых личностей. Даже дети, не обладающие «артистическими» способностями, благодаря труду, повторению, интересу и любви, могут развить в себе множество положительных качеств.

Например, дети с речевыми нарушениями могут полностью устранить эти дефекты с помощью повторений и упражнений в процессе репетиций. Играя различные роли, заучивая монологи наизусть, дети развивают свою память. Этот процесс, безусловно, способствует развитию интеллектуального потенциала ребёнка, его способности к мышлению.

Вместе с тем, если родители станут личным примером в процессе воспитания в семье, а также будут рассказывать о высокохудожественных произведениях, делиться интересными историями, это окажет положительное влияние. Кроме того, прослушивание музыки по радио и телевидению, просмотр детских передач, мультфильмов, концертов, посещение музеев, театров, архитектурных памятников и скульптур создаёт основу для формирования эстетического сознания ребёнка.

В семье легче понять ребёнка и направить его к цели, ведь он проводит большую часть времени в семейной среде, при этом не испытывает чувства стеснения, страха или отчуждения. Особенно полезно, если члены семьи интересуются литературой, музыкой, живописью и другими видами искусства. Ведь дополняющие друг друга жанры искусства раскрывают перед ребёнком божественную красоту мира, учат слушать, видеть и ощущать её. Формированию художественного мировоззрения детей в семье и дошкольных учреждениях следует уделять серьёзное внимание. Потому что первые впечатления, полученные в детстве, остаются в памяти на всю жизнь. Поэтому развивать способность детей к художественно-эстетическому восприятию действительности следует с самого раннего возраста, начиная с привлечения внимания к повседневным явлениям и предметам быта.

Действительно, если показать ребёнку, как просыпается весна, красоту утренней зари, дать послушать пение птиц, шелест листьев деревьев и журчание арыков, перед ним

откроется красота окружающего мира. Эти впечатления сформируют в ребёнке чуткость к прекрасному, которая останется на всю жизнь.

Козокбой Йулдошев в своей статье «На пороге школы XXI века» пишет:
«По нашим наблюдениям, многие педагоги до конца не осознают, зачем преподавать рисование, пение, этикет. А ведь умение чувствовать музыку, понимать песню — это великая добродетель! Тот, кто способен по достоинству оценить силу живописи и музыки, богат духовно. Он не будет слепо следовать за каждым, кто куда-то зовёт. Он думает, делает выводы. Он не сдаётся перед трудностями и стремится побеждать как самостоятельная личность». [1]

Потребность в искусстве и красоте — это социальный закон. Следовательно, одной из главных проблем общества является направление, в котором развивается уровень художественной культуры. Каждая эпоха нуждается в своих эстетических нормах и принципах. Такой подход требует от человека способности быстро воспринимать происходящие события с эстетической точки зрения и усваивать их на основе законов красоты.

Любые радикальные изменения и повороты в политике, как известно, вызывают неожиданные социальные последствия. Так, реформы периода перестройки привели к тупику в общественной реальности. Именно с этого времени началось интенсивное проникновение «Массовой культуры» в бывшие Республики Союза. По мнению специалистов, «Массовая культура» искажает реальные процессы, отрицает интеллектуальное осмысление происходящего. Более того, она заменяет истинные культурные ценности фальшивыми.

Исследователь А.С. Ганиев пишет: «Сегодня в ряде городов Европы стало нормой продавать продукты питания рядом с порнографическими изделиями. По телевидению уже демонстрируют, как детям предлагают шоколад в виде человеческих половых органов. Разве всё это, что называется «Массовой культурой», не тянет человека к уровню животного?.. Да, получать удовольствие от достижений мировой культуры — это хорошо. Но это не должно вредить нашему нравственному облику, подрывать нашу веру, разрушать поколение или лишать нас будущего. Всё это зависит от уровня нашей духовности». [2]

Действительно, подобные низкопробные произведения не могут не влиять на молодёжь, лишённую сформированного мировоззрения и индивидуального эстетического вкуса. Сегодня репертуары телевидения, как самого массового средства информации, всё

больше «обогащаются» подобными «широко потребляемыми» произведениями. В результате временные увлечения, ужасы и сцены насилия, преобладающие в таких фильмах, резко снижают интерес молодёжи к настоящим произведениям искусства. Виноваты в этом, прежде всего, мы — взрослые. Ведь сознание молодёжи формируется под влиянием увиденного и услышанного, под воздействием окружающей среды.

Окружённые массовым психозом, эпидемией рекламы, кричащими на тысячи голосов, молодые люди неизбежно подвергаются воздействию невежества, насилия, порнографии. Особенно вредны видеокассеты с откровенными фильмами, разрушающие душу и вкус молодёжи, вызывающие сомнения в существовании чистой любви и порождающие негативные мысли.

Президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёев подчеркивает:

«Мы никогда не должны забывать: если мы думаем, что угроза "Массовой культуры" приходит только извне — с Запада — то глубоко ошибаемся.

Эта беда, к сожалению, может исходить и от нас самих, из нашего же окружения. Я говорю это не без оснований. Если внимательно посмотреть на некоторые газеты, журналы, книги, клипы, фильмы и телепередачи, издаваемые и снимаемые в нашей стране, любой здравомыслящий человек может прийти к такому выводу». [3]

Слова М. Вебера, произнесённые в афористической форме — «Культурное варварство — хуже любого варварства» — как нельзя лучше подходят к массовой культуре.

Учитывая эти негативные стороны, необходимо воспитывать у граждан нашего независимого государства, особенно у молодёжи, способность ценить настоящие произведения искусства, развивать у них высокий художественный вкус и философское мышление. Также следует активизировать деятельность социальной рекламы, транслируемой по узбекским телеканалам. Ведь именно через социальную рекламу призывы к любви и заботе об отце и матери, детях, учителях, Родине, честному труду дают положительные результаты.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

К счастью, сегодня, с целью вывода нашей духовной жизни на новый, более высокий уровень, по инициативе Президента Республики Узбекистан Ш. М. Мирзиёева подготовлен проект постановления о создании общественного фонда «Илхом» (Вдохновение) для поддержки творческих союзов композиторов, художников, театральных деятелей и

журналистов, укрепления их материально-технической базы, реализации творческого потенциала интеллигенции страны и создания достойных условий для жизни и труда.

В заключение, как подчёркивает Президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёев: «У нас есть великая история, великие предки, которыми можно гордиться. Несметные богатства, которыми можно гордиться. И я верю: если будет угодно судьбе, у нас непременно будет великое будущее, великая литература и великое искусство». [4]

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Йўлдошев К. XXI аср мактаби бўсағасида.// Соғлом авлод учун. 1996. № 9-10. 35-б.
2. А.С. Ғаниев. "Оммавий маданият" ва миллий тараққиёт.// Қадриятлар ва тараққиёт. Тошкент. 2011. 152-153-б.
3. <http://uza.uz/oz/politics/adabyet-va-sanat-madaniyatni-rivozhlantirish-khal-miz-mana-03-08-2017>.
Литература и искусство, развитие культуры — прочная основа для возвышения духовного мира нашего народа.
Речь Президента Шавката Мирзиёева на встрече с представителями творческой интеллигенции Узбекистана.
4. <http://uza.uz/oz/politics/adabyet-va-sanat-madaniyatni-rivozhlantirish-khal-miz-mana-03-08-2017>.
Литература и искусство, развитие культуры — прочная основа для возвышения духовного мира нашего народа.
Речь Президента Шавката Мирзиёева на встрече с представителями творческой интеллигенции Узбекистана.

MAGISTRLARNI PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK MUAMMOLARINI DOLZARBLIGINI OPERATIV ANIQLASH

Shokirov Xasanboy Tuychiboy o'gli, PhD,
Namangan Davlat Texnika Universiteti, O'zbekiston
hasanboyshokirov6@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada magistratura bosqichida tahsil olayotgan talabalarni qiynayotgan pedagogik va psixologik muammolarni aniqlashning dolzarbligi va ularni tezkor tahlil qilish zaruriyati tahlil qilinadi. Operativ tashxis usullarining joriy etilishi nafaqat magistrantlarning shaxsiy rivojlanishiga, balki ularning ilmiy va kasbiy tayyorgarlik darajasiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tezida mavjud muammolarni aniqlashda zamonaviy psixodiagnostik metodlar, kuzatuv va so'rovnomalarning roli, shuningdek, individual yondashuvning samaradorligi ko'rsatib beriladi. Maqolada ilgari surilgan tavsiyalar, xususan, reflektiv monitoring, holatli treninglar va institut doirasidagi psixologik xizmatlar bilan hamkorlik, ta'lim jarayonining yanada sifatli va samarali kechishiga zamin yaratadi. Shu bois, magistrantlar bilan ishlashda tizimli, ilmiy asoslangan va empatik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: magistrlar, psixologik muammolar, pedagogik muammolar, operativ tashxis, psixodiagnostika, shaxsiy yondashuv, so'rovnoma, zamonaviy ta'lim, maslahatlar, ilmiy rahbar, ilmiy jarayon.

ОПЕРАТИВНОЕ ВЫЯВЛЕНИЕ АКТУАЛЬНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ МАГИСТРОВ

Шокиров Хасанбой Туйчибой углы-
PhD, Наманганский Государственный Технический Университет,
Узбекистан

Аннотация. В данной статье анализируется актуальность выявления педагогических и психологических проблем, с которыми сталкиваются студенты магистратуры, а также необходимость их оперативного анализа. Внедрение методов оперативной диагностики оказывает положительное влияние не только на личностное развитие магистрантов, но и на уровень их научной и профессиональной подготовки. В статье раскрывается роль современных психодиагностических методов, наблюдения и анкетирования в процессе выявления существующих проблем, а также демонстрируется эффективность индивидуального подхода. Рекомендации, изложенные в статье, в частности, рефлексивный мониторинг, позиционные тренинги и сотрудничество с психологическими службами в рамках института, закладывают основу для более качественного и эффективного протекания образовательного процесса. Поэтому системный, научно обоснованный и эмпатический подход становится все более важным при работе с магистрами.

Ключевые слова: магистратура, психологические проблемы, педагогические проблемы, оперативная диагностика, психодиагностика, личностный подход, анкетирование, современное образование, консультирование, научный руководитель, научный процесс.

OPERATIONAL DETERMINATION OF THE RELEVANCE OF PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF MASTERS

Shokirov Khasanboy Tuychiboy ogli,

PhD, Namangan State Technical University, Uzbekistan

Annotation. *This article analyzes the relevance of identifying the pedagogical and psychological problems experienced by master's students, as well as the necessity of their prompt assessment. The implementation of rapid diagnostic methods positively affects not only the personal development of graduate students but also enhances their academic and professional readiness. The article highlights the role of modern psychodiagnostic methods, observation, and surveys in identifying existing issues, and demonstrates the effectiveness of an individualized approach. The recommendations put forward in the article, in particular, reflective monitoring, state-of-the-art trainings and cooperation with psychological services within the framework of the Institute, provide the basis for a more qualitative and effective course of the educational process. Therefore, when working with undergraduates, a systematic, scientifically based and empathic approach is important.*

Keywords: *master's students, psychological problems, pedagogical problems, rapid diagnostics, psychodiagnostics, individual approach, monitoring, psychological services, educational process, survey.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida magistratura bosqichi nafaqat nazariy bilimlarni chuqurlashtirish, balki mustaqil ilmiy izlanish va kasbiy shakllanish davri sifatida qaraladi. Biroq, bu bosqichga xos bo'lgan murakkabliklar, yuqori intellektual va emotsional yuklama, shuningdek, o'zini-o'zi anglashga qaratilgan bosimlar magistrantlarda bir qator pedagogik va psixologik muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu muammolar o'z vaqtida aniqlanmasa, nafaqat ularning o'qish samaradorligi, balki kasbiy tayyorgarligi, shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvchanligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi [1].

Pedagogik va psixologik muammolar doimiy o'zgarib borayotgan jamiyat talablari fonida tobora murakkablashmoqda. Shu bois, magistrlar duch kelayotgan muammolarni tezkor, operativ va ilmiy asoslangan usullar yordamida aniqlash zamon talabi sifatida qaralmoqda. Bu boradagi tahlillar, ayniqsa, o'quv jarayoniga

integratsiyalashgan psixodiagnostika vositalari, mustaqil baholash tizimlari va individual yondashuvlar orqali amalga oshirilishi muhimdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Magistratura bosqichida tahsil olayotgan talabalarning pedagogik va psixologik holatini chuqur o'rganish - ta'lim sifatini oshirishning zaruriy shartlaridan biridir. Ushbu bosqichdagi o'quvchilar odatda yuqori darajadagi mustaqillik, muayyan ilmiy salohiyat va kasbiy yo'nalishga ega bo'lgan shaxslar bo'lishiga qaramay, ular orasida stress, motivatsiyaning pasayishi, vaqtni boshqarishdagi qiyinchiliklar, kasbiy tanlovdan shubhalanish, o'ziga ishonchsizlik kabi muammolar keng uchraydi. Bu holat o'z navbatida ta'lim jarayonining psixopedagogik qo'llab-quvvatlanishini talab qiladi.

Birinchi navbatda, mavjud muammolarni operativ aniqlash mexanizmlari haqida so'z yuritish lozim. An'anaviy yondashuvlarda pedagoglar yoki psixologlar faqat ochiq ko'rinadigan xatti-harakatlar orqali muammo borligini taxmin qilishadi. Ammo zamonaviy yondashuvda bu yetarli emas. Magistrantlarning ichki kechinmalari, psixologik holati va motivatsion darajasini tezkor aniqlash uchun kompleks yondashuvlar zarur: bu yerda psixometrik testlar, reflektiv monitoring, anonim so'rovnomalar, individual suhbatlar asosiy vosita sifatida ajralib turadi [5].

NATIJALAR VA MUNOZARALAR

Masalan, "Professional charchoq" sindromi bugungi kunda ko'plab magistrantlarda uchrayotgan dolzarb psixologik muammolardan biridir. Uzoq muddatli stress, ortiqcha intellektual yuklama va moslashuvchanlikning pasayishi natijasida yuzaga keluvchi bu sindrom erta aniqlanmasa, magistratura bosqichidagi o'quv natijalarini keskin pasaytiradi. Shuningdek, "sindrom samozvantsa" kabi ichki ziddiyatlar ham ko'p hollarda o'z vaqtida e'tiborga olinmaydi. Bunday holatlar magistrning ilmiy salohiyatini to'liq namoyon qilishiga to'sqinlik qiladi [3].

Yana bir muhim jihat - pedagogik muammolarni tahlil qilishda refleksiya va o'z-o'zini baholash vositalaridan foydalanish. Magistrantlar dars jarayonida yuzaga kelayotgan kommunikativ qiyinchiliklar, bilimlarni qo'llashdagi muammolar yoki o'zaro hamkorlikdagi to'siqlarni ko'pincha ichki holat sifatida qabul qilishadi va bu haqida o'z vaqtida pedagogik xodimlarga murojaat qilmaydilar. Shu bois,

o'qituvchilar tomonidan muntazam tahliliy suhbatlar, psixopedagogik kuzatuvlar va holatli treninglar tashkil etilishi lozim.

Muammolarni aniqlashda raqamli monitoring vositalari, masalan, Google Forms orqali tuzilgan onlayn testlar, Yandex Toloka yoki boshqa mos platformalardagi mini-so'rovlar orqali real vaqtda ahvolni aniqlash imkoniyati mavjud. Bu ma'lumotlar asosida tahlilchi mutaxassislar magistrlar bilan yakka tartibda ishlash strategiyalarini ishlab chiqishlari mumkin[4].

Alohida e'tibor berilishi kerak bo'lgan yana bir masala - magistrlar orasida ko'proq tarqalgan psixoemotsional muammolarning yosh va ixtisoslikka bog'liqligidir. Ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi magistrantlar ko'pincha emotsional sezuvchanlik darajasi yuqori bo'lgan guruhga kiradi, texnik yo'nalishdagilar esa izolyatsiyalangan fikrlashga moyil bo'lishadi. Bu esa psixologik yondashuvda farqlashtirilgan metodlarni qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Magistrantlarning pedagogik muammolariga quyidagilar kirishi mumkin:

O'quv materialini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar: murakkab mavzularni tushunishdagi qiyinchiliklar, o'quv adabiyotlarining etishmasligi yoki sifatsizligi, o'qituvchilarning tushuntirishlarining etarli darajada bo'lmasligi.

Ilmiy tadqiqotlarni olib borishdagi muammolar: mavzu tanlashdagi qiyinchiliklar, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishdagi muammolar, ilmiy adabiyotlar bilan ishlash malakalarining etishmasligi.

Dissertasiya yozishdagi qiyinchiliklar: mavzuni tanlash va tushunish, ilmiy uslubiyotni qo'llash, manbalar bilan ishlash va himoyaga tayyorgarlik ko'rishdagi qiyinchiliklar.

Vaqtni samarali boshqarish: o'qish, tadqiqot, ish va shaxsiy hayot o'rtasida muvozanatni saqlashdagi qiyinchiliklar.

Psixologik muammolar esa quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

Stress va xavotir: yuqori o'quv yuklamasi, imtihonlar, ilmiy tadqiqotlar va dissertasiya himoyasi oldidan bo'ladigan stress.

Motivasiyaning pasayishi: o'qishga bo'lgan qiziqishning yo'qolishi, maqsadlarga erishishdagi qiyinchiliklar.

Mustaqil ishlashga qiynalish: o'z-o'zini tashkillashtirish va vaqtni boshqarishdagi qiyinchiliklar. Adaptasiya qiyinchiliklari: yangi muhitga moslashishdagi qiyinchiliklar.

Magistrantlarning pedagogik va psixologlagik muammolarini operativ aniqlash uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin:

Doimiy monitoring: magistrantlarning o'qishi, tadqiqotlari va umumiy holatiga doimiy monitoring o'tkazish.

So'rovnomalar va testlar: magistrantlarning muammolarini aniqlash uchun so'rovnomalar va testlar o'tkazish.

Individual maslahatlar: magistrantlar bilan shaxsiy suhbatlar o'tkazib, ularning muammolarini aniqlash va echimlarini topish.

Treninglar va seminarlar: magistrantlarni stressni boshqarish, vaqtni samarali boshqarish va ilmiy tadqiqotlarni olib borish bo'yicha treninglar va seminarlar o'tkazish [6].

XULOSA

Ushbu chora-tadbirlarni samarali amalga oshirish orqali magistrantlarning pedagogik va psixologlagik muammolarini o'z vaqtida aniqlash va hal etish mumkin bo'ladi, bu esa ularning ilmiy salohiyatini oshirish va ta'lim jarayonining samaradorligini yuksaltirishga xizmat qiladi [7].

Shuningdek, institutsional yondashuv ham muhim ahamiyatga ega. Ya'ni, universitetda faoliyat yuritayotgan psixologik xizmatlar bo'limining faolligi, akademik murabbiylar va ilmiy rahbarlarning emotsional qo'llab-quvvatlash darajasi magistrantning ichki muammolarni yengib o'tishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Bu holat ta'lim muassasasining mas'uliyatini oshirish, psixologik xizmat sifatini nazorat qilish, pedagoglarning bu boradagi tayyorgarligini doimiy yangilab borishni talab etadi. Magistratura bosqichida tahsil olayotgan talabalarni qiynayotgan pedagogik va psixologik muammolarni aniqlash va ularga operativ yechim topish bugungi ta'lim tizimining eng dolzarb vazifalaridan biridir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, zamonaviy psixodiagnostik usullardan, raqamli monitoring vositalaridan va individual yondashuvlardan samarali foydalanish magistrantlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan,

stress, motivatsiya pasayishi, “professional charchoq” va “samozvanchilik sindromi” kabi psixologik holatlar erta aniqlanganda, ularning oldini olish, ilmiy faoliyatga jalb qilish va o’qish samaradorligini oshirish imkoni kuchayadi. Maqolada ilgari surilgan tavsiyalar, xususan, reflektiv monitoring, holatli treninglar va institut doirasidagi psixologik xizmatlar bilan hamkorlik, ta’lim jarayonining yanada sifatli va samarali kechishiga zamin yaratadi. Shu bois, magistrantlar bilan ishlashda tizimli, ilmiy asoslangan va empatik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdullaeva N.M. Oliy ta’lim tizimida pedagogik-psixologik muammolar: nazariy va amaliy yondashuvlar. – Toshkent: O’zMU nashriyoti, 2021. – 176 b.
2. To’rayev N.M., Qurbonov T.B. Psixologiya: umumiy asoslar va amaliyot. – Toshkent: «Fanvatehnologiya», 2020. – 248 b.
3. Hasanov J.J., Toshpulatova D.T. Talabalarda psixologik muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo’llari. // Pedagogik mahorat jurnali. – 2023. – №2. – B. 45–51.
4. Zeer E.F. Психология профессионального образования. – М.: Академия, 2017. – 224 с.
5. Markova A.K. Формирование мотивации учения. – М.: Просвещение, 2019. – 192 с.
6. Шокиров Х.Т., Абдуазизова В.В. Формирование интеллектуального потенциала студентов инженерных специальностей в условиях цифровой педагогики // “Xalqaro tajriba: Oliy ta’limni transformatsiya sharoitida zamonaviy muhandislik yo’nalishida intellektual qobiliyatli kadrlar tayyorlash istiqbollari” mavzusidagi xalqaro konferensiya materiallari to’plami. – Namangan, 29-aprel 2025 y. – B. 752-757.
7. Shokirov X.T., Abduazizova V.V. Modern Methods of Pedagogical Potential Development of Researchers in Technical Universities // “International Journal of Pedagogics”. Article doi :-<https://doi.org/10.37547/ijp/Volume05> Issue06-79. June 2025. – B. 293-296.

MUNDARIJA

1.	Zamonaviy ta'lim sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning informatsion-analitik kompetentligiga qoyilayotgan talablar <i>Usmonova K.E.</i>	<u>3</u>
2.	Zamonaviy pedagogik metodlar asosida talabalarga ta'lim-tarbiya berish mexanizmlari <i>Jumaniyozova N.</i>	<u>10</u>
3.	Yuqori sinf o'quvchilariga ingliz tilidagi frazeologik birliklarni o'qitish metodologiyasi <i>Maqsudov U.Q., Akbarova M.A.</i>	<u>19</u>
4.	Pedagogik imidj va pedagogik muloqot <i>Nuraliyeva D.Y.</i>	<u>25</u>
5.	Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining sotsiolingvistik kompetensiyani takomillashtirish muommosining psixologik-pedagogik va metodik adabiyotlarda o'rganilishi <i>Ermirzayev A.V.</i>	<u>33</u>
6.	XX asr nemis adabiyotida yoshlar mavzusi(adiblar Genrix Mann, Tomas Mann, Erix Mariya Remark va Anna Zegers asarlari misolida tahlil) <i>Shamuratova G.</i>	<u>42</u>
7.	Yaponiya tajribasini o'zbekiston oliy ta'lim tizimida qo'llash imkoniyatlari <i>Jakbarov O.O.</i>	<u>50</u>
8.	O'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda innovatsion yondashuvlarning ahamiyati va pedagogik shart-sharoitlar <i>Нурқулов М.</i>	<u>56</u>
9.	Yoshlarda innovatsion tashabbuskorlikni shakllantirishning falsafiy-konseptual asoslari <i>Abduraxmonov X.I.</i>	<u>64</u>
10.	Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlikning mazmun-mohiyati va pedagogik ahamiyati <i>Yuldasheva D.E.</i>	<u>75</u>
11.	Nochiziqli xususiy integral operatorlar musbat qo'zg'almas nuqtalari <i>Nafasov G'A., Umarov X.R., Hakimov Sh.O.</i>	<u>83</u>
12.	Inklyuziv professional ta'lim tizimida imkoniyati cheklangan yoshlar uchun adaptiv jismoniy tarbiya jarayonini takomillashtirish <i>Turayev V.B.</i>	<u>90</u>
13.	Ba'zi yig'indilar va limitlarni aniq integral va fourier qatorlari bilan yig'ish <i>Nafasov G'A., Raxmonov J.T., Xabibillayeva M.X.</i>	<u>101</u>

14. **Yosh futbolchilarni tayyorlashda innovatsion ta'lim usullarining qo'llanilishi** 107
Mavlonov Z.G'.
15. **Kutubxona raqamli axborot xizmatida vr va immersiv texnologiyalarning o'rni** 117
Zakirova F.M., Nurmuxamedova F.A., Nafasov G'A.
16. **Favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik fanining o'qitish metodikasi** 123
Xodjakulov M.N.
17. **Ekologiya fanining o'qitish metodikasini ilg'or usullari** 128
Qo'chqarova Ch.X.
18. **Mehnat xavfsizligini boshqarish fanining o'qitish metodikasini ilmiy tahlili** 135
Tursunov X.
19. **Boshqaruv tizimlarida elektron hujjatlar matnidagi xatolarni interfaol aniqlash va tuzatish algoritmlari** 140
Yuldashev U.A., Jo'rayeva M.I., Sayfullayeva N.J.
20. **Integration between backend and frontend technologies** 148
Jurayev U.S., Yuldashev U.A., Mirzarahimova S.A., Sayfullayeva N.J.
21. **Cheva teoremasini ba'zi isbotlari** 158
Nazirov Q., Anorbayev M.
22. **Geografiya fanlarini o'qitishda foydalaniladigan xorijiy tajribalar** 164
Abdurahmanov S.T., Sapaeva M.M.
23. **Universal o'quv faoliyatlarini aks ettiruvchi va konstruktiv xususiyatlari** 171
G'aybullayeva N.N.
24. **Axloqiy tarbiyaning pedagogik qarashlari** 186
Nomanov K.K.
25. **Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ta'lim-tarbiya jarayoniga ijtimoiylashuvini ta'minlashda pedagogik asoslar** 193
Akbarov O.E.
26. **Ma'naviy yetuk shaxsni tarbiyalashda yangi o'zbekiston taraqqiyot strategiyasining ahamiyati** 199
Zaynobidinova N. Zokirjonov N.
27. **Eko qum . Bolalar uchun xavfsiz va ekologik toza o'yin qumi** 208
Asranbayeva M.X., Yo'ldosheva U.X.
28. **Gandbol o'yinida markaziy o'yinchining texnik-taktik harakatlarini tarbiyalash usullari** 215
Azizov S.V.
29. **О первом конкурсе и альманахе «заветная лира»** 221
Нарзуллаева H.A.,
30. **O'quvchilar jamoasidagi bullingni bartaraf etishda sinf rahbarining faoliyati** 232
Oribboyeva D.D.

31. Inklyuziv ta'limni joriy qilishning xorijiy mamlakatlar tajribasi 239
Voxobova M.S., Adashaliyeva M.M.
32. Mamlakatimiz yoshlarining yuksak tarbiyasi - yangi o'zbekiston 247
taraqqiyotining asosiy omilidir
Quchqorova N.M., Yo'lchiyeva Sh.O.
33. Hozirgi o'zbek adabiy tili darslarida o'qitishning zamonaviy 256
usullaridan foydalanish
Abdurasulova U.,
34. Talabalarning madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini 261
rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati
Xo'janazarova N.O.
35. Otm talabalarini kommunikativ ko'nikmalarini raqamli 269
texnologiyalar asosida rivojlantirish funksiyalari
Abdullayeva O.S., Inamov D.D., Muxammadjonov A.O.
36. Shaxs ijtimoiylashuvida inklyuziv ta'limning ahamiyati 279
Xasanboyev A.B.
37. Bo'lajak pedagoglarda prognoztik kompetentlikni 285
rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari
Seytmuratova T.K.
38. Amir temurning ta'lim-tarbiya va soliq siyosatining mohiyati 294
Umarov J.A.
39. Milliy qadriyatlarning etimologik xususiyatlari va ekologik 300
yondoshuv
Abdurahmanov S.T., Nazarova D.N.
40. Когнитивные технологии и их влияние на формирование 307
нестандартного мышления среди студентов начального
образования
Хамидова Ш.П., Абдуллаева С., Бекмирзаева К., Тургунпулатова З.
41. Bo'lajak o'zbek tili o'qituvchilarining kasbiy muloqot 312
malakalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari
Usmonova S.
42. Darslarda tanqidiy fikrlashni takomillashtirish: *kahoot* 319
texnologiyasi misolida
Tuychiyev A.T.
43. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ongli o'qish ko'nikmasini 328
shakllantirish metodikasi (3-sinf ona tili va o'qish savodxonligi
darsligi misolida)
Matqurbonova S.I., Djakbarova M.I.
44. Geographical education and digitalization: global educational 337
platforms for interactive learning
Botirjon M.A., Raximov I.B.
45. Ingliz tilida akademik yozuvning yuridik yo'nalish talabalari 344
uchun ahamiyati
Raxmanova D.A.

46. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarida sport estetikasi va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini rivojlantirish metodikalari 351
Shaxbazova G.O., Muxtorova D.R.
47. Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlar darslarini o'quvchilarning kundalik hayoti bilan bog'lash usullari 359
Kurbanova D.O., Najimov A.U.
48. Musiqa yo'nalishi talabalariga torli-kamonli cholg'u ijrochiligini o'rgatishdagi zamonaviy metodlar 364
Mirsadullayev M.M.
49. Raqamli pedagogikaning zamonaviy ta'limga ta'siri: muammo va imkoniyatlar 369
Sodiqova N.N.
50. Yunon-rum kurashi bilan shug'ullanuvchi yosh sportchilarning o'quv-mashg'ulot jarayonida yakkakurash elementlari bo'lgan harakatli o'yinlardan foydalanish 375
Zufarov T.U.
51. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining badiiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish 384
Nabiyev B.A.
52. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirishning didaktik imkoniyatlari 391
Nuraliyeva K.I., Qosimova M.
53. Pedagogika tarixini o'qitish jarayonida talabalarda analitik fikrlashni rivojlantirish metodikasi 395
Nuritdinova M.I.
54. Gap va matn birliklarini o'qitishda milliy qadriyatlarga xos yondashuvlar 401
Baxridinova N.B.
55. Jismoniy tarbiya darslariga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishning pedagogik asoslari 414
Po'latov M.T.
56. Педагогические взгляды Аль-Фараби, Абу Райхан Беруни, Ибн Сина, Абдулла Авлони о развитии личности и общества как педагогический механизм совершенствования современного мира 426
Сатаров А.Х.
57. Jismoniy tarbiya darslarida axborot kompyuter texnologiyalari (akt)dan foydalanish xususida 431
Po'latov M.T.
58. Методические и организационные особенности применения кредитно-модульной системы 436
Эсанов М.Х.

59. Integrativ yondashuvni tarbiyachilar tayyorlashda qo'llash ehtiyojining ilmiy-nazariy asoslari 444
Rizayeva G.B.
60. Globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasini shakllantirishda ma'naviy tahdidlar 451
Asraqulova A.N.
61. Milliy musiqani yoshlar orasida keng targ'ib qilishning pedagogik ahamiyati 456
Abduraimov Sh.Z.
62. Alisher Navoiy "muhokamat ul-lug'atayn" asaridagi omonim so'zlar tahlili 464
Gafurova U.K.
63. Boshlang'ich sinflar o'quvchilarining ta'limiy faoliyatida mustaqillikni rivojlantirish: pedagogik va psixologik jihatlar 469
Ibragimova Sh.O.
64. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida jamoaviy ishlash ko'nikmasini shakllantirish 476
Jo'rayeva T.U., Yuldasheva D.T.
65. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda rivojlantiruvchi sohalar kompetensiyalariga integratsion yondashuv modeli 483
Jo'rayeva Z.S.
66. Kitobxonlar uchun axborot resurslarining yetarliligi va sifati 492
Yakubbayeva E.T.
67. Tarixiy xikoyalar va ularning pedagogic mazmun-mohiyati 498
Qodirova B.T.
68. Elektron kutubxonalar va zamonaviy texnologiyalarni kirib kelishi 506
Nasirdinov O.S.
69. O'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish metodikasi 513
Kirgizov N.O.
70. Developing computer-based activities to teach speaking skills in english 520
Raxmatova M.M.
71. Biologiya o'qitish metodikasida didaktik materiallardan foydalanish va ularning dolzarbligi 524
Umaraliyeva Sh.F.
72. Роль фразеологии в историческом и современном состоянии русского языка 528
Ахмадалиева Д.А., Олимова М.Ф.
73. G'ofur g'ulom asarlarini tahlil qilish metodlari va usullari 535
Namanov B.X.
74. Matn ustida ishlash: til va tafakkur uyg'unligida tahlil va talqin 543
Tillayeva R.T., Mamarasulova G.B.

75. Stream-подход к преподаванию русского языка как 554
инострannого: опыт и перспективы
Нехочина Л.И.
76. Badiiy matn tahlilida aralash ta'lim texnologiyasidan 560
foydalanishning pedagogik imkoniyatlari
Tillayeva R.T.
77. Yuqori sinf o'quvchilarida faol fuqarolik pozitsiyasini 567
rivojlantirishda davlat va huquq asoslari fanining nazariy-
amaliy tahlili
Abdullayev D.Y.
78. O'zbekiston hunarmandchiligi va uning ta'lim tizimidagi o'rni: 579
tarixiy ildizlar, madaniy meros va zamonaviy yondashuvlar
Olimova D.T., Xudoyqulov Sh.
79. Kredit-modul tizimida musiqa nazariyasi fanidan mustaqil 582
ta'limni tashkil etish metodikasi
Toshmatov G.O., Yuldashev M.M.
80. "Informatika", "axborot texnologiyalari" va "sohada axborot 596
texnologiyalarini qo'llanilishi" fanlarini platforma yordamida
masofaviy o'qitishda sun'iy intellekt yordamidagi aralash ta'lim
"blended learning"
Yunusova G.N., Abdullayeva Sh.I.
81. Inklyuziv ta'limning musiqa ta'limdagi o'rni va ahamiyati 606
O'rmonjonov A.M.
82. Maktabgacha ta'lim tizimida axborot kommunikatsion 613
texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati
Tuychiyeva I.I., A'zamova M.N.
83. "Hayot faoliyat xavfsizligi" fanini o'qitishda zamonaviy 623
texnologiyalardan foydalanish
Jumanova M.S.
84. Malaka oshirish jarayonida oliy ta'lim muassasasi rahbar 633
kadrlarining boshqaruv kompetensiyasini takomillashtirish
Abdusabirov J.A.
85. Talaba qizlarning umumiy jismoniy tayyorgarligini 643
takomillashtirishning pedagogik imkoniyatlari va metodik
asoslari
Muxamedjanov Sh.M., Yerepbayev N.K.
86. Laboratoriya mashg'ulotlarida o'quvchilarning o'z-o'zini 650
baholash ko'nikmalarini rivojlantirish
Turdaliyev U.V.
87. San'at ta'limning hozirgi muammolari 656
Кенжаева Д.Р.
88. Magistrnlarni pedagogik va psixologik muammolarini 667
dolzarbligini operativ aniqlash
Shokirov X.T.

